

LIMBA, LITERATURA ȘI CULTURA ROMÂNĂ: PROVOCĂRI ȘI PERSPECTIVE

RUMUNSKI JEZIK, KNJIŽEVNOST, KULTURA: IZAZOVI I PERSPEKTIVE
ROMANIAN LANGUAGE, LITERATURE, CULTURE: CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Edicija – naučni skupovi

**LIMBA, LITERATURA ȘI CULTURA ROMÂNĂ:
PROVOCĂRI ȘI PERSPECTIVE**

Edicija
Naučni skupovi

**LIMBA, LITERATURA ȘI CULTURA ROMÂNĂ:
PROVOCĂRI ȘI PERSPECTIVE**

Editura / Izdavač / Publisher

Facultatea de Filologie
Studentski trg 3
11000 Belgrad

Pentru editură / Za izdavača / For the publisher

Prof. dr. Iva Draškić Vićanović, decan

Editori / Urednici / Editors

dr. Mirjana Ćorković
dr. Monica Huțanu
dr. Mariana Dan
dr. Minerva Trajlović-Kondan

Comitetul editorial / Uređivački odbor / Editorial board

dr. Ljubica Đurić, Universitatea din Belgrad, Serbia
dr. Ofelia Ichim, Academia Română – filiala Iași, România
dr. Thede Kahl, Universitatea „Friedrich Schiller”, Jena, Germania
dr. Tomasz Klimkowski, Universitatea „Adam Mickiewicz”, Poznań, Polonia
dr. Ion Bogdan Lefter, Universitatea din București, România
dr. Alexandru Mardale, INALCO, Paris, Franța
dr. Saša Marjanović, Universitatea din Belgrad, Serbia
dr. Roberto Merlo, Universitatea din Torino, Italia
dr. Octavia Nedelcu, Universitatea din București, România
dr. Petar Radosavljević, Universitatea din Zagreb, Croația
dr. Ana-Maria Radu-Pop, Universitatea de Vest din Timișoara, România
dr. Fernando Sánchez Miret, Universitatea din Salamanca, Spania
dr. Annemarie Sorescu-Marinković, Academia Sârbă de Științe și Arte, Belgrad, Serbia
dr. Nenad Tomović, Universitatea din Belgrad, Serbia
dr. Adrian Tudurachi, Academia Română – filiala Cluj-Napoca, România
dr. Bogdan Țâra, Universitatea de Vest din Timișoara, România

Referenții științifici / Recenzenti zbornika / Reviewers

dr. Florin Cioban, Universitatea „Eötvös Loránd”, Budapesta, Ungaria
dr. Marina Puia-Bădescu, Universitatea din Novi Sad, Serbia
dr. Biljana Sikimić, Academia Sârbă de Științe și Arte, Belgrad, Serbia

ISBN 978-86-6153-730-1

https://doi.org/10.18485/cllc_romana60.2023

Radovi su licencirani pod uslovima i odredbama licence.
Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

LIMBA, LITERATURA ȘI CULTURA ROMÂNĂ: PROVOCĂRI ȘI PERSPECTIVE

Editori

Mirjana Ćorković
Monica Huțanu
Mariana Dan
Minerva Trajlović-Kondan

Belgrad, 2023

RUMUNSKI JEZIK, KNJIŽEVNOST, KULTURA: IZAZOVI I PERSPEKTIVE

ROMANIAN LANGUAGE, LITERATURE, CULTURE: CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Urednici / Editors

Mirjana Ćorković
Monica Huțanu
Mariana Dan
Minerva Trajlović-Kondan

Beograd / Belgrade
2023

Cuprins / Sadržaj / Contents

Cuvânt-înainte — 9

Predgovor — 13

Foreword — 17

Literatură și cultură / Književnost i kultura / Literature and culture

OCTAVIA NEDELCU, Receptarea literaturii sârbe în România. Noi provocări în mileniul III — 23

MARIANA DAN, Neoavangardele din Iugoslavia socialistă în context global. *Klokotrimul* și interferențele culturale sârbo-române — 55

НИКОЛА МИЉКОВИЋ, Хронотоп или “atmosfera bacoviană” у збирци *Олово (Plumb)* Ђорђа Баковије — 77

ALINA BAKO, Cartografii ficționale în proza feminină românească — 91

ELENA-DANIELA MACARIE, Dimensiunea universală a reprezentărilor sociale în contextul comunismului din romanele românești contemporane. Între autohton și transnațional — 109

Contacte lingvistice și culturale în Balcani / Jezički i kulturni kontakti na Balkanu / Linguistic and cultural contacts in the Balkans

GABRIELA VIOLETA ADAM, Flexiunea verbală a graiurilor românești dintre Morava, Dunăre și Timoc — 129

MONICA HUȚANU, ANNEMARIE SORESCU-MARINKOVIĆ, „Vorba noastră” (1945-1949). Primul periodic în varietatea română locală din Serbia de est — 145

SIMONA POPOV, MARINA KOLESAR, Calcul lingvistic în limba presei scrise de expresie românească din Voivodina — 169

DIANA MIHUȚ, Dulciuri tradiționale bănățene. Contexte ale unei documentări de teren — 187

ПРЕДРАГ МУТАВЏИЋ, Идиоматске конструкције са појмом времена у савременом румунском, грчком и српском језику (прилог проучавању семантике балканске фразеологије) — 201

NICOLAE STANCIU, Elemente lexicale de origine turcică și turcă în limbile macedoneană și română. O incursiune etimologică și frazeologică — 229

Lingvistică / Lingvistika / Linguistics

GEORGE BOGDAN ȚĂRA, Contribuții ale gramaticilor limbii române scrise în limba latină la modernizarea și unificarea românei literare — 249

MIHAELA-MARIANA MORCOV, Aspecte privind fluctuația dintre genuri și dintre desinențele de neutru plural în dialectele limbii române — 275

OANA NICULESCU, Observații asupra consoanelor fricative în poziție finală de cuvânt în subdialectul muntenesc — 289

ROZALIA COLCIAR, Credințe populare reflectate în comentariile metalingvistice (pe baza NALR) — 311

САША МАРЈАНОВИЋ, ДЕЈАНА МИРКОВИЋ-БИРТАШИЋ, Поглед на опште српско-румунске речнике у контексту функцијске теорије — 331

TIMEA PROSAN, Particularități pragmatice ale construcțiilor corelative din limba română în limbajul publicistic actual — 359

FLORINA-MARIA BĂCILĂ, Genitivul superlativ în poezia lui Traian Dorz — 371

Lingvistică aplicată / Primenjena lingvistika / Applied linguistics

ANDREEA TELETIN, IULIA NICA „Întâi ascultă și pe urmă vorbește”.
Dezvoltarea comprehensiunii orale cu ajutorul materialelor autentice în
predarea românei ca limbă străină — 387

MIRJANA ĆORKOVIĆ, Podcasts in teaching Romanian: developing listening
comprehension, digital, media and intercultural competences — 415

CRISTINA-ELENA GOGÂȚĂ, Predarea culturii prin intermediul vocabularului
medical - studiu de caz în privința manualelor de limba română pentru
obiective specifice — 447

NICOLETA NEȘU, Despre „heritage language” în contextul locuirilor
multiple — 477

САША МАРЈАНОВИЋ, ДУШИЦА ТЕРЗИЋ, Паралелни корпуси с румунским
и српским језиком: постојеће стање и даље перспективе — 493

CUVÂNT-ÎNAINTE

Volumul *Limba, literatura și cultura română - provocări și perspective* cuprinde lucrările prezentate la conferința internațională cu același titlu, organizată în 25-26 mai 2023 la Universitatea din Belgrad, pentru a marca împlinirea a 60 de ani de existență a Catedrei de limba, literatura și cultura română la Facultatea de Filologie. Studiile românești stau alături de alte peste 35 de limbi și literaturi care pot fi studiate la Facultatea de Filologie din Belgrad, în cadrul mai multor programe, la nivel de licență, masterat și doctorat. Începând din 1963, 60 de generații de studenți s-au bucurat de posibilitatea de a învăța și de a cunoaște o limbă și o cultură vecină, iar predarea, învățarea și cercetarea limbii române au promovat și au susținut în tot acest timp diversitatea lingvistică și culturală în regiune, contribuind și la relațiile interculturale cu Europa.

Conferința s-a adresat comunității academice interesate de cercetarea și predarea limbii, literaturii și culturii române. Tema propusă, *Limba, literatura și cultura română - provocări și perspective*, a integrat diverse direcții ale românisticii, abordate din perspective actuale, interdisciplinare și transculturale. La conferință au participat 53 de cadre didactice, cercetători și doctoranzi în domeniul românisticii, din renumite centre universitare și instituții de cercetare din 11 țări din Europa. Din cele 47 de comunicări prezentate în trei limbi: română, sârbă și engleză, 23 sunt cuprinse în cele patru secțiuni ale volumului, în urma procesului de *double blind peer-review*. Le suntem recunoscători celor 46 de recenzenti din nouă țări, al căror efort și ale căror observații valoroase au contribuit la calitatea științifică a lucrărilor și a volumului.

Secțiunea *Literatură și cultură* cuprinde cinci lucrări care conturează aspecte diferite ale temei, de la relațiile literare și culturale româno-sârbe, la literatura română modernă și contemporană. Studiul Octaviei Nedelcu oferă o panoramă a traducerilor în română din literatura sârbă (de la Ivo Andrić la Danilo Kiš), acordând o atenție deosebită provocărilor în receptarea literaturii sârbe în mileniul III, în timp ce articolul Marianei Dan unește perspectiva locală și cea globală pentru a evidenția contribuția elementului românesc la mișcarea neoavangardistă din Serbia numită *klokotrism*. Celelalte trei lucrări din secțiune se ocupă de autori români moderni și contemporani: Nikola Miljković urmărește relația dintre „atmosfera bacoviană” și conceptul bahtinian de cronotop la George Bacovia, Alina Bako se ocupă de relația dintre spațiu și gen la Hortensia Papadat-Bengescu, în timp ce Elena-Daniela Macarie cercetează relația dintre specificul autohton și caracterul transnațional în câteva romane românești contemporane.

Cea de-a doua secțiune, *Contacte lingvistice și culturale în Balcani*, analizează din perspectivă (socio)lingvistică, culturală și contrastivă câteva situații

de contact și interferență și diversele lor forme de manifestare. Primele două articole se ocupă de câteva aspecte privind varietatea limbii române vorbite în Serbia de est: Gabriela Violeta Adam examinează câteva particularități ale flexiunii verbale în graiurile românești vorbite în această regiune astăzi, în timp ce Monica Huțanu și Annemarie Sorescu-Marinković descriu și analizează prima publicație periodică scrisă în varietatea locală. Următoarele două lucrări se concentrează asupra Voivodinei, o regiune multilingvă, multiethnică și multiculturală din nordul Serbiei: Simona Popov și Marina Kolesar se opresc asupra calcurilor lingvistice în presa în limba română din această regiune, iar Diana Mihuț descrie o experiență de teren care evidențiază rolul patrimoniului alimentar în conturarea identității regionale și locale. Ultimele două studii abordează contactele lingvistice la nivel lexical și frazeologice, integrând limba română într-o perspectivă contrastivă cu alte limbi vorbite în Balcani: Predrag Mutavdžić se ocupă de câteva construcții idiomatice în limbile română, greacă și sârbă, iar Nicolae Stanciu de elementele turcice și turcești întâlnite în limbile română și macedoneană.

Secțiunea *Lingvistică* cuprinde șapte lucrări pe teme de lingvistică sincronică și diacronică. Secțiunea se deschide cu articolul lui George Bogdan Țâra, care analizează cinci gramatici ale limbii române scrise în limba latină în secolele XVIII-XIX, urmărind contribuția acestora la formarea limbii române literare. Secțiunea se continuă cu trei lucrări care studiază diverse ipostaze ale variației lingvistice la nivel dialectal. Mihaela-Mariana Morcov se ocupă de fluctuația dintre genuri în cazul a 12 substantive din câmpul lexico-semantic al părților corpului omenesc, Oana Niculescu analizează fenomenele de coarticulație a fricativelor la final de cuvânt în subdialectul muntean, iar Rozalia Colciar urmărește în atlase lingvistice comentariile metalingvistice care reflectă credințe populare. În următoarea lucrare, Saša Marjanović și Dejana Mirković-Birtašić se ocupă de un alt instrument lingvistic, dicționarul, și analizează într-o abordare lexicografică șapte dicționare bilingve sârb-român, subliniindu-le calitățile și limitele. Secțiunea se încheie cu două articole care privesc limba română contemporană din perspectivă pragmalingvistică și stilistică: Timea Prosan urmărește, pe baza unui corpus extras din presă, câteva particularități pragmatice ale construcțiilor corelative, în timp ce Florina-Maria Băcilă analizează valoarea stilistică a construcțiilor cu genitiv superlativ în poezia lui Traian Dorz.

Ultima secțiune, *Lingvistică aplicată*, cuprinde cinci contribuții care abordează teme specifice domeniului, în special privind achiziția limbii și lingvistica de corpus. Referindu-se la predarea limbii române ca limbă străină în afara României, Andreea Teletin și Iulia Nica pledează pentru folosirea materialelor autentice pentru dezvoltarea comprehensiunii orale și propun un set de activități didactice, în timp ce Mirjana Ćorković prezintă rezultatele unui studiu de caz în care un astfel de material autentic, un podcast, s-a dovedit util pentru dezvoltarea

comprehensiunii orale și a competențelor digitale, mediatică și interculturale. Lucrarea Cristinei-Elena Gogâță introduce perspectiva culturală în predarea limbii române ca limbă străină, analizând modul în care sunt integrate elementele culturale în câteva manuale de predare a limbii române pentru obiective specifice, în timp ce Nicoleta Neșu abordează situația specială a limbii române ca limbă moștenită („heritage language”), inclusiv în context didactic. Saša Marjanović și Dušica Terzić încheie volumul cu o lucrare în care analizează 11 corpusuri paralele care conțin limbile română și sârbă.

Articolele publicate în volumul *Limba, literatura și cultura română - provocări și perspective* dovedesc că tema este una complexă și stratificată, care poate fi și este abordată în volum din mai multe perspective contemporane din domeniul românisticii, dar și în relație cu limba și cultura sârbă și cu alte limbi și culturi din regiune și din Europa. Reunind abordări teoretice și practice diverse (reflectate în literatură, contacte lingvistice și culturale, lingvistică generală și aplicată), analizele diacronice și sincronice incluse în acest volum, alături de cercetările de teren și de studiile provenite din experiența didactică a autorilor, reprezintă rezultate noi și relevante pentru cercetări viitoare în domeniul românisticii, la nivel local, regional și internațional.

Editorii

PREDGOVOR

Tematski zbornik *Rumunski jezik, književnost, kultura – izazovi i perspektive* obuhvata radove predstavljene na istoimenoj međunarodnoj konferenciji, održanoj od 25. do 26. maja 2023. godine na Univerzitetu u Beogradu povodom obeležavanja 60 godina postojanja Grupe za rumunski jezik i književnost na Filološkom fakultetu.

Pored više od 35 jezika i književnosti, studije rumunistike se izučavaju i podučavaju u okviru brojnih programa na osnovnim, master i doktorskim studijama na Filološkom fakultetu u Beogradu od 1963. godine. Tokom proteklih decenija, šezdeset generacija studenata je imalo priliku da upozna ovaj susedni jezik i kulturu, a podučavanje, učenje i istraživanje u domenu rumunistike promovisali su i podržavali jezičku i kulturnu raznolikost u regionu, ujedno doprinoseći međukulturalnim odnosima sa Evropom.

Predložena tema, *Rumunski jezik, književnost, kultura – izazovi i perspektive*, integrisala je različite pravce studija rumunistike pristupajući im iz različitih aktuelnih, interdisciplinarnih i transkulturalnih perspektiva. U radu konferencije su učestvovala 53 profesora, istraživača i saradnika (doktoranda) iz oblasti rumunistike, iz renomiranih univerzitetskih centara i istraživačkih institucija iz 11 evropskih zemalja. Od 47 predstavljenih saopštenja na rumunskom, srpskom i engleskom, 23 su uključena u tematski zbornik, u okviru četiri podteme, posle procesa dvostruke anonimne recenzije, u kom je učestvovalo 46 recenzenata iz devet zemalja. Ovom prilikom im se zahvaljujemo na korisnim zapažanjima kojima su dodatno unapredili naučni kvalitet radova i Zbornika.

Podtema *Književnost i kultura* obuhvata pet radova koji ocrtavaju različite aspekte teme, od rumunsko-srpskih književnih i kulturnih odnosa do moderne i savremene rumunske književnosti. Studija Oktavije Nedelku nudi pregled prevoda srpske književnosti na rumunski jezik (od Ive Andrića do Danila Kiša), s posebnim osvrtom na izazove u recepciji srpske književnosti u trećem milenijumu, dok članak Mariane Dan objedinjuje lokalne i globalne perspektive kako bi istakla doprinos rumunskog elementa neoavangardnom pokretu u Srbiji, zvanom *klokotrizam*. Ostala tri rada se bave modernim i savremenim rumunskim autorima. Nikola Miljković prati odnos „bakovijanske atmosfere“ i Bahtinovog koncepta hronotopa kod Đorđa Bakovije; Alina Bako razmatra odnos između prostora i roda u prozi Hortensije Papadat-Benđesku, dok Elena-Danijela Makarije istražuje odnos između nacionalno specifičnog i transnacionalnog karaktera u nekoliko savremenih rumunskih romana.

Druga podtema, *Jezički i kulturni kontakti na Balkanu*, analizira iz (socio) lingvističke, kulturološke i kontrastivne perspektive nekoliko slučajeva kontakta

i interferencija, te različitih oblika njihovih manifestovanja. Prva dva članka analiziraju pojedinosti u vezi sa vlaškim govorom iz regiona Istočne Srbije: Gabrijela Violeta Adam ispituje nekoliko osobnosti glagolske fleksije u vlaškom koji se koristi u navedenom regionu danas, dok Monika Hucanu i Anamarija Soresku-Marinković opisuju i analiziraju prvu periodičnu publikaciju na lokalnom varijetetu. Sledeća dva rada se fokusiraju na Vojvodinu, multilingvalni, multietnički i multikulturalni region na severu Srbije: Simona Popov i Marina Kolesar se koncentrišu na kalkove u novinama na rumunskom jeziku u ovom regionu, dok Dijana Mihuc opisuje iskustvo sa terena, koje naglašava ulogu kulinarskog kulturnog nasleđa u oblikovanju regionalnog i lokalnog identiteta. Poslednja dva članka pristupaju jezičkim kontaktima na nivou leksikologije i frazeologije iz kontrastivne perspektive, integrišući rumunski jezik sa drugim jezicima koji se govore na Balkanu: Predrag Mutavdžić se bavi idiomatskim konstrukcijama na rumunskom, grčkom i srpskom, dok Nikolaje Stanču istražuje turkijske i turske elemente u rumunskom i makedonskom jeziku.

Sledeća podtema, *Lingvistika*, obuhvata sedam radova koji obrađuju lingvistička pitanja iz sinhronijske i dijahronijske perspektive. Ovaj segment otvara članak Đorđa Bogdana Tare, koji analizira pet gramatika pisanih latinicom u 18. i 19. veku, prateći njihov doprinos formiranju književnog rumunskog jezika. Sledeća tri rada proučavaju različite scenarije jezičkih varijacija na nivou dijalekata. Mihaela-Marijana Morkov se bavi fluktuacijom između rodova u slučaju 12 imenica iz leksičko-semantičkog polja delova ljudskog tela; Oana Nikulesku analizira fenomene koartikulacije frikativnih suglasnika na završetku reči u muntenskom poddijalektu, dok Rozalija Kolčar prati metajezičke komentare u lingvističkim atlasima koji odražavaju narodna verovanja. U sledećem radu, Saša Marjanović i Dejana Mirković-Birtašić se bave drugim lingvističkim instrumentom, rečnikom, i analiziraju iz leksikografske perspektive sedam dvojezičnih srpsko-rumunskih rečnika, ukazujući na njihove prednosti i ograničenja. Temu zatvaraju dva članka koja razmatraju savremeni rumunski jezik iz pragmalingvističke perspektive i stilistike: Timea Prosan prati, na osnovu korpusa ekscerpiranog iz štampe, nekoliko pragmatičkih osobnosti korelativnih konstrukcija, dok Florina-Marija Bačila analizira stilističku vrednost superlativa u genitivnim konstrukcijama u poeziji Trajana Dorza.

Poslednja podtema, *Primenjena lingvistika*, sadrži pet priloga koji se bave temama specifičnim za ovu oblast, posebno podučavanjem jezika i korpusnom lingvistikom. Osvrćući se na nastavu rumunskog kao stranog jezika van Rumunije, Andreea Teletin i Julija Nika zalažu se za upotrebu autentičnih materijala za razvoj razumevanja usmenog teksta i predlažu niz didaktičkih aktivnosti, dok Mirjana Ćorković u svojoj studiji ukazuje na prednosti podkasta kao autentičnog materijala za razvoj razumevanja usmenog teksta, digitalnih, medijskih i interkulturalnih

veština. Rad Kristine-Elene Gogaca uvodi kulturološku perspektivu u podučavanje rumunskog kao stranog jezika, analizirajući način na koji su integrisani elementi kulture u nekoliko udžbenika za rumunski jezik za posebne svrhe, dok Nikoleta Nešu istražuje posebnu situaciju u okviru rumunskog kao naslednog jezika, uključujući i didaktički kontekst. Saša Marjanović i Dušica Terzić zatvaraju Zbornik radom koji analizira jedanaest paralelnih korpusa koji sadrže rumunski i srpski jezik.

Članci i studije objavljeni u tematskom zborniku *Rumunski jezik, književnost, kultura – izazovi i perspektive*, dokazuju da je tema složena i višeslojna, da joj se može pristupiti i da joj se pristupa iz više savremenih perspektiva u oblasti rumunistike, ali i u odnosu na srpski jezik i kulturu, te u odnosu na druge jezike i kulture iz regiona i Evrope. Objedinjujući različite teorijsko-metodološke pristupe književnosti, jezičkim i kulturnim kontaktima, opštoj i primenjenoj lingvistici, priložene dijahronijske i sinhronijske analize, pored terenskih i didaktičkih naučnih studija, predstavljaju nove i relevantne rezultate za buduća istraživanja u domenu rumunistike, na lokalnom, regionalnom i međunarodnom nivou.

Urednici

FOREWORD

The volume *Romanian language, literature, culture - challenges and perspectives* comprises the papers presented at the international conference of the same title, organized on 25-26 May 2023 at the University of Belgrade, to celebrate the 60th anniversary of the Department of Romanian Language, Literature and Culture at the Faculty of Philology. Romanian Studies stand alongside more than 35 other languages and literatures studied at the Faculty of Philology, in several programmes, at bachelor, master and doctoral level. Since 1963, 60 generations of students have had the opportunity to learn and get acquainted with a neighbouring language and culture, and throughout all this time the teaching, learning and research of the Romanian language has promoted and sustained linguistic and cultural diversity in the region and contributed to intercultural relations with Europe.

The conference was aimed at the academic community interested in the research and teaching of Romanian language, literature and culture. The proposed theme, *Romanian language, literature and culture - challenges and perspectives*, integrated various directions of Romanian Studies, which were addressed from contemporary, interdisciplinary and cross-cultural perspectives. The conference was attended by 53 academics, researchers, and PhD students in the field of Romanian Studies, from renowned universities and research institutions from 11 European countries. Of the 47 papers presented in three languages: Romanian, Serbian and English, 23 have been included in the four sections of the volume, after the double-blind peer-review process. We thank the 46 reviewers, from nine countries, whose effort and valuable comments contributed to the academic quality of the papers and of the volume.

The *Literature and culture* section includes five papers that outline different aspects of the theme, from the Romanian-Serbian literary and cultural relations to modern and contemporary Romanian literature. Octavia Nedelcu's study provides an overview of translations of Serbian literary works into Romanian (from Ivo Andrić to Danilo Kiš), paying particular attention to the challenges the reception of Serbian literature faces in the third millennium, while Mariana Dan's article unites the local and global perspective to highlight the contribution of the Romanian element to the Serbian Neo-Avant-Garde movement called *klokotrim*. The other three papers in the section deal with modern and contemporary Romanian authors: Nikola Miljković looks at the relationship between the "Bacovian atmosphere" and Bakhtin's concept of the chronotop in George Bacovia's work, Alina Bako deals with the relationship between space and gender in Hortensia Papadat-Bengescu's prose, while Elena-Daniela Macarie investigates

the relationship between the autochthonous specificity and the transnational character in several contemporary Romanian novels.

The second section, *Linguistic and cultural contacts in the Balkans*, analyses from a (socio)linguistic, cultural and contrastive perspective some situations of contact and interference and their various forms of manifestation. The first two articles deal with several aspects of the variety of the Romanian language spoken in Eastern Serbia: Gabriela Violeta Adam examines some features of the verbal inflection in the Romanian variety spoken in this region today, while Monica Huțanu and Annemarie Sorescu-Marinković describe and analyse the first periodical written in the local variety. The next two papers focus on Vojvodina, a multilingual, multi-ethnic and multicultural region in northern Serbia: Simona Popov and Marina Kolesar focus on the loan translations encountered in the Romanian-language press in this region, and Diana Mihuț describes a field experience that highlights the role of food heritage in shaping regional and local identity. The last two studies deal with linguistic contacts at the lexical and phraseological level, integrating the Romanian language in a contrastive perspective with other languages spoken in the Balkans: Predrag Mutavdžić deals with several idiomatic constructions in Romanian, Greek and Serbian, and Nicolae Stanciu with Turkic and Turkish elements found in Romanian and Macedonian.

The *Linguistics* section contains seven papers on synchronic and diachronic linguistics. The section opens with an article by George Bogdan Țăra, who analyses five Romanian grammars written in Latin in the 18th-19th centuries, looking at their contribution to the formation of standard Romanian. The section continues with three papers that study various aspects of linguistic variation at the dialectal level. Mihaela-Mariana Morcov deals with the fluctuation between genders in the case of 12 nouns from the lexical-semantic field of human body parts, Oana Niculescu analyses the phenomena of coarticulation of word-final fricatives in the Muntenian subdialect, and Rozalia Colciar uses linguistic atlases to examine the metalinguistic comments reflecting popular beliefs. In the next paper, Saša Marjanović and Dejana Mirković-Birtašić deal with another linguistic tool, the dictionary, and analyse in a lexicographic approach seven Serbian-Romanian bilingual dictionaries, highlighting their qualities and limitations. The section concludes with two articles that look at contemporary Romanian from a pragmalinguistic and stylistic perspective: Timea Prosan discusses, on the basis of a corpus extracted from the press, some pragmatic features of correlative constructions, while Florina-Maria Băcilă analyses the stylistic value of superlative genitive constructions in Traian Dorz's poetry.

The final section, *Applied linguistics*, comprises five contributions that address specific themes in the field, in particular language acquisition and corpus linguistics. Referring to the teaching of Romanian as a foreign language outside

Romania, Andreea Teletin and Iulia Nica advocate the use of authentic materials for the development of listening comprehension and propose a set of teaching activities, while Mirjana Ćorković presents the results of a case study in which an authentic material, a podcast, proved useful for the development of listening comprehension and digital, media and intercultural competences. Cristina-Elena Gogâță's paper introduces the cultural perspective in the teaching of Romanian as a foreign language, analysing how cultural elements are integrated in several textbooks for teaching Romanian for specific purposes, while Nicoleta Neșu addresses the special situation of Romanian as a heritage language, including in a didactic context. Saša Marjanović and Dušica Terzić conclude the volume with a paper analysing 11 parallel corpora with Romanian and Serbian.

The articles published in the volume *Romanian language, literature and culture - challenges and perspectives* stand as evidence that the topic is extremely relevant within today's complex and multilayered qualitative research approaches and that it involves a diversity of contemporary perspectives in the field of Romanian Studies in particular, but also in relation to Serbian language and culture and other languages and cultures in the region and in Europe. This volume succeeds in bringing together diverse contemporary theoretical and practical approaches, as reflected in literature, linguistic and cultural contacts, in general and applied linguistics. The relevance and novelty of the diachronic and synchronic analyses, as well as of the field research and teaching experiences included in this volume, represent important landmarks for future research in the field of Romanian Studies, at the local, regional and international level.

The editors

Literatură și cultură

Književnost i kultura

Literature and culture

Octavia Nedelcu¹

Universitatea din București

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine

RECEPTAREA LITERATURII SÂRBE ÎN ROMÂNIA.

NOI PROVOCĂRI ÎN MILENIUL III

Receptarea literaturilor iugoslave și ulterior a literaturii sârbe în România reprezintă o temă de un interes constant pentru slaviștii (sârbiștii) din România, condiționată, fără îndoială, și de contextul istoric, politic, social, lingvistic și cultural de-a lungul timpului. Lucrarea tratează problematica traducerilor textului literar din spațiul ex-iugoslav în general și sârbesc în special, fiind o prezentare a fenomenului traductologic din perspectivă diacronică și sincronică. Lucrarea cuprinde mai multe aspecte: aspecte lingvistice preliminare, panorama traducerilor literare de-a lungul timpului, rolul editurilor și criteriile de selecție a lucrărilor care urmează a fi traduse, statutul traducătorului de ieri și de azi, cenzura politică și economică, tendințe în traductologie, instituțiile și organismele de cultură care susțin actul de traducere, problemele actuale cu care se confruntă traducătorul, noi provocări în viitor pentru tinerii traducători. Fără a oferi doar o listă completă a celor mai „receptați” autori sârbi în spațiul cultural românesc (Ivo Andrić, Milorad Pavić, Miloš Crnjanski, Danilo Kiš, Vasko Popa, Branislav Nušić ș.a.), lucrarea se analizează ecoul operelor acestora, cronicile ori semnalele aferente în periodicele și publicațiile literare din România care au promovat de-a lungul timpului literatura ex-iugoslavă, respectiv cea sârbă. Fără a avea pretenția unei abordări exhaustive, lucrarea se dorește a fi o radiografiere obiectivă a receptării literaturii sârbe în România care, pe lângă informațiile sintetice oferite, sperăm să suscite interes și o temă de proiecte comune.

Cuvinte-cheie: traductologie, traducere literară, receptarea prin traduceri, literatura sârbă, instituționalizarea traducerilor, statutul traducătorului

1. Preambul

Problema receptării literaturilor iugoslave și ulterior a literaturii sârbe în România reprezintă o temă de cercetare importantă pentru slaviștii (sârbiștii) din

¹ octavia.nedelcu@lls.unibuc.ro

România, condiționată, fără îndoială, și de contextul istoric, politic, social, lingvistic și cultural de-a lungul timpului. Lucrarea de față este rodul unor preocupări de-o viață care tratează problematica traducerilor textului literar din spațiul ex-iugoslav în general și sârbesc în special, fiind o radiografie a fenomenului traductologic din perspectivă diacronică și sincronică. Aceasta cuprinde mai multe aspecte: aspecte lingvistice preliminare în cadrul contextului istoric și geopolitic, o panoramă a traducerilor literare de-a lungul timpului și a ecourilor acestora în presa literară românească, rolul editurilor și criteriile de selecție a operelor care urmează a fi traduse, statutul traducătorului de ieri și de azi, cenzura politică și economică, tendințe în traductologie, instituțiile și instituțiile de cultură care susțin actul de traducere, problemele actuale cu care se confruntă traducătorul, noi provocări în viitor pentru tinerii traducători. Fără a avea pretenția unei abordări exhaustive, lucrarea se dorește a fi o trecere în revistă obiectivă a receptării literaturii sârbe în România care, pe lângă informațiile sintetice oferite, sperăm să suscite interes și o temă de proiecte comune.

2. Bibliografii

Despre semnificația tălmăcirii și utilitatea traducerilor s-a scris mult, poate nu însă cu suficientă convingere că actul traducerii este una dintre cele mai concrete și mai importante activități sociale de mediere în transferul de valori culturale. Necesitatea unor istorii ale traducerilor în limba română a devenit tot mai evidentă odată cu recunoașterea treptată a rolului traducerii în cultura națională.

Un prim volum la care facem referire este *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România de la origini până la 1989*, publicat în două ediții, 2004 și 2005 sub egida Academiei Române, proiect coordonat de un colectiv de cercetători de la Institutul de lingvistică și istorie literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca și care prezintă din punct de vedere istorico-literar romanele traduse din alte limbi și publicate în volum ori foieleton pe baza fondului de carte al Bibliotecii Universitare din Cluj-Napoca, respectiv al Bibliotecii Academiei Române. Din această cauză, numărul articolelor lexicografice ordonate cronologic dedicate traducerilor din literaturile iugoslave este extrem de modest, limitându-se la consemnarea a mai puțin de 20 de romane (Ivo Andrić, Miodrag Bulatović, Meša Selimović, Stevan Sremac, Branko Ćopić, Bora Stanković, Vladan Desnica, Oskar Davičo, Branislav Nušić, Ivan Cankar, Dobrica Ćosić ș.a.).

Un alt volum dedicat traducerilor din literaturile slave este *Bibliografia traducerilor din literaturile slave 1945-2011*, coordonat de profesorul Constantin Geambașu, la vremea aceea șeful Catedrei de Limbi și literaturi slave, apărut sub egida Editurii Universității din București în 2011 și care cuprinde liste ample de traduceri literare în volume distincte din spațiul slav, redactate de colegii

secțiilor de limbi slave din cadrul catedrei. Fără să fie neapărat exhaustivă, această bibliografie descriptivă, enumerativă, constatativă oferă însă o imagine clară a dinamicii traducerilor literare din perioada menționată. Capitolul dedicat literaturii sârbe cuprind 150 de titluri (volume de autor, antologii și traduceri din literatura de expresie sârbă). Menționăm că există capitole distincte pentru traducerile din literatura croată, macedoneană și slovenă.

În 2022 a apărut *Dicționarul romanului central-european din secolul XX*, un proiect de mare anvergură, mult așteptat, la care s-a lucrat trei decenii, coordonat de criticul literar Adriana Babeți și publicat la editura Polirom din Iași. Aceasta semnează o amplă introducere de aproape 100 de pagini, care ar fi putut fi o carte de sine stătătoare și care reprezintă cea mai substanțială contribuție românească la definirea literaturii Europei Centrale. Dicționarul cuprinde 250 de romane din literaturile acestui spațiu, sub formă de fișe de autor și de roman, semnate de peste 70 de contributory. Spațiul ex-iugoslav, la care am contribuit parțial, este reprezentat de 20 de romancieri, mulți dintre aceștia traduși de-a lungul timpului în limba română (David Albahari, Ivo Andrić, Svetislav Basara, Miodrag Bulatović, Miloš Crnjanski, Dobrica Ćosić, Danilo Kiš, Dragoslav Mihailović, Milorad Pavić, Borislav Pekić, Branimir Šćepanović, Svetlana Velmar Janković).

O lucrare recentă, de curând ieșită de sub tipar, sub egida Academiei Române, este *O istorie a traducerilor în limba română*, care vizează o istorie a contextelor, a traducătorilor și a ideilor acestora despre actul traducerii, o istorie a mentalităților, a evoluției limbii române, a genurilor și subgenurilor literare și non-literare în două volume cu o abordare diacronică, cu periodizări specifice fiecărui secol, cu studii semnate de peste 200 de cercetători din țară și străinătate dedicate sec. al XX-lea, sub coordonarea colegilor de la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, Facultatea de Litere și Științe ale comunicării, inițiatorii de proiect, reprezentat de Muguraș Constantinescu, Daniel Dejica, Rodica Nagy, Titela Vîlceanu. Se lucrează la încă două volume, unul pentru secolul al XIX-lea și unul pentru secolele al XVI-lea, XVII-lea și XVIII-lea. Am fost onorată să contribuim cu două studii despre un scurt istoric al editurii Kriterion, o editură a minorităților naționale unde am lucrat ca redactor la secția de limba sârbă, și cu un studiu despre traducerile din literatura sârbă în România în sec. XX.

3. Argument

Problematica relațiilor culturale, istorice, lingvistice, politice, bisericesti româno-sârbe (iugoslave), ori din alt domeniu, reprezintă un important patrimoniu cultural moștenit, dar care nici până în ziua de astăzi nu este suficient de bine cunoscut, cu atât mai puțin cercetat și transmis în conștiința celor îndreptățiți să-l prețuiască, deși au fost publicate nenumărate articole, studii, volume ori chiar teze de doctorat, semnate de cercetători renumiți precum: Ilie Bărbulescu,

Anton Balotă, Mirco Jivcovi, Jiva Milin, Miodrag Milin, Andrei Milin, Bogdan Catană, Silviu-Ilie Moldovan, Laura Herța, Đorđe Radojčić, Nikola Gavrilović, Ljubivoje Cerović, Jon Dežan, Radu Flora, Milan Vanku, Lia Magdu ș.a. O mențiune specială se cuvine a acorda seriei celor șase Simpozioane internaționale² dedicate relațiilor româno-iugoslave în plan cultural, literar și lingvistic, în perioada 1970-1982, cu participarea unor renumiți slaviști din cele două țări: Asim Peco, Radu Flora, Svetozar Marković, Radoje Simić, Đorđe Trifunović, Milan Vanku, Dragiša Živković, Momčilo Savić, Jovan Deretić, Lia Magdu, Slobodan Ž. Marković, respectiv Gheorghe Mihăilă, Mirco Jivcovi, Horia Mazilu, Dorin Gămulescu, Dan Zamfirescu, Voislava Stoianovici, Jiva Milin, Mihai Radan ș.a.

Un merit deosebit în inițierea și organizarea simpozioanelor din Iugoslavia l-a avut, fără îndoială, profesorul Radu Flora, distins om de cultură, filolog și scriitor român din Serbia, traducător, lingvist, folclorist, cercetător al relațiilor sârbo-române.

De începuturile receptării literaturilor iugoslave în România și ulterior de relațiile culturale, literare și lingvistice româno-iugoslave s-a ocupat, cu multă acribie, regretata profesoara Voislava Stoianovici, în studiul său dedicat versiunilor baladei *Hasanaginica* în limba română (Stoianovici, 1976).

4. Context lingvistic, istoric și politic

Pentru a putea trata tema receptării literaturilor iugoslave și ulterior a literaturii sârbe, e nevoie să abordăm evoluția limbii din care s-au realizat aceste traduceri, respectiv sârbocroata sau croatosârba. Dat fiind faptul că este o problemă cunoscută, vom face doar o scurtă trecere în revistă, pentru a ajunge în prezent la statutul lingvistic din perspectiva traducătorului literar din România. Încă din prima jumătate a sec. al XIX-lea, în epoca romantismului apare ideea unui stat unic al slavilor de sud, cu o limbă unică, în contextul în care atât sârbii, cât și croații se aflau sub stăpâniri străine. Teza de bază era că, indiferent de religie (ortodoxă, catolică ori islamică), sârbii, croații, bosniacii, muntenegrenii constituie un singur popor pentru că vorbesc aceeași limbă. Este perioada când se standardizează și reformează limba literară, stipulată de Acordul semnat la Viena în 1850 de șapte cărturari croați și sârbi, printre care sunt Vuk Stefanović Karadžić, care o numește limba sârbă, și croatul Ljudevit Gaj, care o numește limba ilirică. Denumirea de limbă sârbocroată este dată de filologii germani (Jacob Grimm,

² „Relațiile sârbo (iugoslavo)-române”, 22-23 mai 1970, Vârșeț; „Interferențe iugoslavo-române în domeniul literaturii populare”, 28 septembrie-1 octombrie 1972, Panciova; „Interferențe lingvistico-dialectale și paralelisme filologice iugoslavo-române”, 9-13 octombrie 1974, Zrenianin; „Relațiile româno-iugoslave culturale, literare și lingvistice”, 21-25 octombrie 1976, București; „Relațiile literar-culturale și reciprocitatea” 25-28 august 1980, Belgrad; „Relațiile româno-iugoslave culturale, literare și lingvistice”, 21-25 octombrie 1982, București.

în 1818), care manifestau un interes aparte pentru poeziile populare publicate de Vuk, iar termenul va fi preluat și va intra în uz. Începând din acea perioadă, domeniul lingvisticii interferează cu cel politic până în zilele noastre, pendulând de la o epocă la alta între ideea unei limbi unice, în care se încearcă estomparea diferențelor, și cea a două limbi distincte, în care se subliniază acestea, în funcție de evenimentele politice prin care trec vorbitorii. Limba sârbocroată ori croatosârba a fost limba oficială odată cu formarea primului stat unitar al slavilor de sud, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, în 1918, devenit mai târziu Regatul Iugoslavia (1929) și Republica federală ori federativă în perioada comunistă (1945). În Iugoslavia comunistă, politica lingvistică de stat a constat în estomparea diferențelor dintre sârbă și croată. În Acordul de la Novi Sad (1954), semnat de 25 de lingviști și scriitori, se stipulează că limba sârbocroată sau croatosârba are două variante literare, sârba și croata, și este limba comună a sârbilor, croaților, bosniacilor și muntenegrenilor. La începutul anilor '90, odată cu procesul de destrămare a Iugoslaviei, a accentuării tendințelor naționaliste și a configurării de noi state naționale, sârba, croata, bosniaca și muntenegreana devin în timp limbi oficiale. În 1992 a apărut la Zagreb un dicționar al diferențelor dintre cele două variante, *Rječnik razlika između hrvatskog i srpskog jezika*, semnat de Vladimir Brodnjak. Pentru un cititor neavizat, acest dicționar ar fi dovada vie a existenței a două limbi distincte, în vreme ce pentru un specialist lucrurile sunt mai nuanțate. În ciuda faptului că termenul de sârbocroată este definitiv compromis, controversele persistă în continuare nu numai între lingviștii sârbi și croați, dar și în rândul slaviștilor. Lingviștii din alte țări, neimplicați emoțional, constată pe de o parte o realitate lingvistică a unui trunchi comun sârbilor, croaților, bosniacilor și muntenegrenilor și, pe de altă parte, o realitate sociolingvistică a existenței celor patru limbi, mai sus menționate. În unele instituții de învățământ superior din străinătate, cele trei sau patru standarde lingvistice se predau împreună (de exemplu, la Paris-Sorbonne IV, bosniacă-croată-muntenegreană-sârbă), obținându-se o diplomă comună, în vreme ce în alte universități acestea sunt distincte, predate în secții diferite – de pildă la Universitatea din București, din 1996 ființează secția de limbă croată, pe lângă cea de limbă sârbă. Acest fapt a condus, pe de o parte, la dublarea numărului de studenți, dar, pe de altă parte, și la diminuarea programei de învățământ, în cazul literaturii, mai ales. După „divorțul lingvistic, a urmat partajul literar”. Pentru autorii contemporani, traducătorii trebuie să țină cont de solicitările și doleanțele acestora. De pildă, Dubravka Ugrešić a refuzat ca pe afișul de lansare a unei traduceri să fie menționată drept scriitoare croată, considerându-se o autoare apatridă, transnațională, de limbă croată, iar mai recent, tânăra scriitoare Lana Bastašić, născută în Croația, cu studii în Bosnia și Serbia, a solicitat ca pe noua ei carte să fie menționată traducere din limba sârbocroată.

Atomizarea limbii sârbocroate a condus însă la îmbogățirea palmaresului lingvistic al traducătorilor, care s-au trezit, „peste noapte”, poligloți, traducători din sârbă/croată/bosniacă/muntenegreană. Deși constituția Serbiei prevede că limba oficială a statului este sârba scrisă cu alfabetul chirilic, alfabetul latin se menține în folosință curentă, facilitând munca traducătorilor români, care nu sunt nevoiți să recurgă la diverse transliterări, asemenea colegilor care traduc din limbi slave cu alfabet chirilic. Existența în paralel a celor două alfabete a simplificat, așadar, problema transliterării numelor proprii, chiar dacă nu toți traducătorii respectă acest lucru.

5. Începuturi

Tradiția schimburilor culturale, reflectată în sfera traducerilor din sârbă în română și din română în sârbă, este prezentă din cele mai vechi timpuri, respectiv din perioada medievală, și se intensifică în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, când apar primele traduceri românești din folclorul sârbesc. Istoria zbuciumată a zonei Balcanilor, la începutul secolului trecut, marcată de războaiele balcanice și ulterior de Primul Război Mondial, a făcut ca traducerile operelor beletristice să apară mai târziu. Cu toate acestea, chiar dacă numărul autorilor traduși este relativ redus, cu caracter aleatoriu și mai degrabă subiectiv, putem menționa că prima traducere literară în limba română este o povestire a scriitorului realist Laza Lazarević, *La puț – scene din viața sârbă*, apărută în „Convorbiri literare” în 1896. Traducerile din opera aceluiași scriitor vor continua în sec. XX cu povestirea *Popa nostru ăl bătrân* în 1911. Același autor va fi tradus în 1916 cu volumul *Povestiri sârbești*, precedat de o prefață nesemnată, iar o ultimă traducere a acestui autor datează din 1926, cu povestirea *Werther*. Prefața este semnată de prozatorul și publicistul N. Batzaria, care apreciază traducerea, imputându-i însă traducătorului transliterarea greșită a numelor proprii. Primul roman ficțional tradus este unul de dragoste, *Dragoste de haiduc. Roman sârbesc*, scris de un autor cvasinecunoscut, Bosulka Sava, și apărut în 1918.

6. Perioada interbelică

Nici în această perioadă nu crește numărul titlurilor traduse, dar se remarcă o selecție riguroasă pentru lucrări și autori valoroși, e drept cu tematică variată. Astfel este tradus romanul *Sirena* al cunoscutului scriitor și dramaturg croat Ivo Vladimir Vojnović, în două ediții (1925/1930), și în premieră trei volume de poeme în proză și eseuri ale lui Jovan Dučić, unul dintre cei mai mari poeți ai modernismului sârb de la începutul secolului al XX-lea, „cel mai mare filosof dintre poeți și cel mai mare poet dintre filosofi”, cum l-a numit critica vremii: *Comoara Împăratului Radovan. Cartea despre soartă*, 1938; *Cetăți și himere. Scrisori din:*

St. Beatenberg, Geneva, Paris, Corfu, Roma, Delphi, Avila, Atena și Ierusalim și Legende albastre. Poeme în proză, ambele în 1939. Menționăm că toate cele trei volume au fost tălmăcite de Bogoljub Pizarov, care a activat timp de 30 de ani ca asistent la Secția de Slavistică a Universității din București. Jovan Dučić a petrecut trei ani de zile la București (1937-1939), fiind primul ambasador al Iugoslaviei la București. A întreținut numeroase legături cu scriitorii români ai vremii (Ion Pillat, Ion Minulescu, Ion Caraion, Victor Eftimiu), publicând cu ajutorul slavistului Anton Balotă traduceri din poeziile sale în diferite reviste literare. În ultimul an de misiune diplomatică a fost ales membru de onoare al Societății Scriitorilor Români.

7. Perioada comunistă (1945-1970)

Realismul socialist

După Al Doilea Război Mondial, interesul față de literatura și cultura din țările socialiste a crescut vizibil. Un moment important îl constituie, fără îndoială, înființarea în anul 1949 a Catedrei de limbi slave moderne la Universitatea din București, respectiv a secției de limba sârbă, numită ulterior de limbă sârbocroată, care în 2024 va sărbători 75 de ani de existență. În primul deceniu după război, arta și literatura evoluează sub semnul realismului socialist, când se traduc romane care fac parte din așa-numita Noua Literatură de Eliberare (NOB): Dobrica Ćosić, *Soarele e departe*, 1957; Mihailo Lalić, *Nunta*, 1957; Branko Ćopić, *A opta ofensivă*, 1966; *Dezlănțuirea*, 1972. În același timp însă, cresc exigențele valorice, precum și volumul și calitatea traducerilor datorate primelor generații de absolvenți ai secției de filologie sârbocroată, unii dintre ei cadre didactice universitare: Mirco Jivcovici, Victor Vescu, Dorin Gămulescu, Milivoi Gheorghievici, Voislava Stoianovici, Carmen Gheorghiu, Simion Morcovescu.

Realismul literar

În pofida barierelor de ordin ideologic, cu o scurtă perioadă de întrerupere a relațiilor dintre țările noastre (1948-1955), care a însemnat, printre altele, și interzicerea publicării traducerilor din literaturile popoarelor iugoslave sau a respectării principiului reciprocității, literaturile iugoslave, respectiv sârbă, pătrund adânc în spațiul cultural român. Se traduce cu precădere romanul și proza scurtă din opera clasicilor realismului sârbesc: Radoje Domanović, *Stradia. Povestiri satirice*, 1956, Stevan Sremac, *Popa Ćira și popa Spira*, 1963, Ivo Ćipiko, *Păianjenii*, 1964, ori Milovan Glišić, *Învățătorul și alte povestiri*, 1970, toate publicate la Editura pentru Literatura Universală, devenită ulterior Editura Univers, instituție care a jucat un rol important în promovarea literaturilor slave în general. Semnalăm un fenomen inedit prin faptul că traducerile erau „stilizate” de scriitori români (Virgil Teodorescu, Dan Bărbulescu, Geo Dumitrescu, Gellu Naum ș.a.) care semnau alături de traducătorii cunoscători ai limbii sârbe. Pe lângă grija de a

oferi o traducere fluentă a operei în limba română țintă, putem interpreta acest lucru și ca o formă mascată a cenzurii vremii. Uneori însă „contribuția” acestora deforma sensul textului sursă.

Cei mai populari scriitori

Dintre scriitorii sârbi traduși la vremea aceea, de cea mai mare popularitate s-au bucurat în această perioadă comediile lui Branislav Nušić, romanele umoristice ale lui Branko Ćopić, *Peripețiile lui Nikoletina Bursać*, 1965; *Anii măgărilor*, 1969 și romanele istorice ale lui Ivo Andrić. Un moment de referință îl reprezintă traducerea romanului *Sînge stricat*, de Borisav Stanković, primul roman modern (1959). Un rol important în promovarea acestor scriitori a revenit Editurii pentru Literatura Universală, care tipărea din literaturile slave în medie 20 de volume pe an, fără a le include pe cele din limba rusă. Dacă proza se traducea cu precădere în volume, poezia era tradusă, în general, în periodice, reviste literare ori antologii reprezentative, un volum de excepție fiind tălmăcirea lui Nichita Stănescu a liricii lui Vasko Popa (1966). Un număr deloc de neglijat îl reprezenta, de asemenea, traducerea textelor de dramaturgie pentru necesitățile teatrului, radioului, televiziunii, astăzi act cultural aproape inexistent.

8. Revirement literar în perioada comunistă (1970-1989)

După anii '70 se afirmă o nouă generație de traducători, din rândul absolvenților de sârbocroată ori a vorbitorilor nativi din România sau Iugoslavia (Dușan Petrovici, Lydia Tocariu, Constantin Ghirdă, Victoria Frâncu, George Bulic, Ileana Popescu, Ileana Vescu, Adrian Costea, Octavia Nedelcu ș.a.), apar noi edituri care publică din literaturile iugoslave în zeci de mii de exemplare: Minerva, Albatros, Eminescu, Cartea Românească la București, Dacia la Cluj, Junimea la Iași, Facla la Timișoara, se diversifică genurile literare și speciile romanești (romanul pentru tineret, istoric, psihologic, de dragoste, istoric), care pătrund destul de adânc în perimetrul cultural românesc. Astfel, pe lângă scriitorii contemporani sârbi care se traduc cu predilecție în virtutea reciprocității: Slavomir Nastasijević, Živorad Mihajlović, Grozdana Olujić, Vladimir Stojšin, Antonije Isaković, Sveta Lukić și mulți alții, traducătorii își îndreaptă interesul spre scriitori importanți din spațiul croat: Miroslav Krleža, *Banchet în Blituania*, 1986, Vladimir Desnica, *Primăverile lui Ivan Galeb*, 1972, *Refugiații din Zadar*, 1972 și din spațiul sloven: Tone Seliškar, *Prietenii*, 1974. În 1970 se înființează editura minorităților naționale, Kriterion, în cadrul căreia va funcționa și o redacție destinată traducerilor din limbile minorităților în limba română, publicându-se însă masiv clasicii literaturilor iugoslave. Romanul *Dervişul și moartea*, care i-a adus scriitorului bosniac Meša Selimović recunoaștere internațională, este tradus în 1971. Borislav Pekić, unul dintre cei mai erudiți și originali scriitori, este publicat cu romanul *Pelerinajul lui Arsenie Njegovan*. Romanele inegalabilului Miodrag Bulatović, cu un discurs în

cheia realismului magic, sunt o adevărată odisee a suferințelor omenirii: *Cocoșul roșu zboară spre cer*, 1978; *Oameni cu patru degete*, 1987. Miloš Crnjanski, cel mai important reprezentant al modernismului, care a devenit încă din timpul vieții un clasic modern, ale cărui romane istorice mustesc de lirism, e prezent cu un roman de dragoste: *O picătură de sânge spaniol* (1983), iar Danilo Kiš, unul dintre cei mai reprezentativi autori pentru cultura Europei Centrale, debutează în perimetrul cultural românesc cu traducerea romanului *Clepsidra* în 1987.

9. Perioada postcomunistă (1989-2000)

După răsturnarea regimului comunist în 1989, prin dispariția cenzurii și prin apariția inițiativei de privatizare liberă, în perioada de tranziție are loc o adevărată explozie editorială, prin apariția unui număr mare de edituri noi, tipografii, reviste literare pentru toate categoriile de cititori. Într-o economie de piață în care cartea a devenit o marfă din ce în ce mai scumpă și, ca atare, inaccesibilă, odată cu scăderea puterii de cumpărare, criteriul dominant este cel financiar, impus de legea implacabilă a economiei capitaliste, de cerere și ofertă. În acest context încep să fie traduse opere literare trecute la index până atunci, așa-zisa literatură de sertar, fiind promovați scriitorii disidenți și emigranți, se impun genuri literare marginale de conjunctură și literatură religioasă, interzisă până atunci. Odată cu creșterea numărului de titluri traduse scade însă drastic tirajul acestora, de la sute ori zeci de mii de exemplare în timpul regimului comunist, la câteva sute de exemplare. Astăzi, în peisajul editorial românesc s-au impus câteva edituri sau grupuri editoriale puternice, care au preluat rolul de promovare a valorilor cultural-literare.

Pentru traduceri din literatura sârbă sunt reprezentative următoarele edituri: Humanitas, Niculescu, Nemira, Paralela 45, Polirom, Univers, RAO din București, Editura de Vest din Timișoara și Editura Uniunii Sârbilor din România (din păcate fără posibilitatea unei difuzări adecvate, publicațiile fiind sprijinite financiar de guvernul României). Dacă până în 1990 traducătorii erau aceia care făceau propuneri de editare, astăzi editurile, participante la numeroase târguri internaționale de carte, sunt cele care impun titlurile și scriitorii în vogă care urmează să fie traduși. Se pune problema drepturilor de autor, de cele mai multe ori deținute de agenții private, care se negociază la nivel instituționalizat. Uneori însă editorii, fără să se consulte cu traducătorii, sunt interesați să publice bestsellere, în speranța că succesul unei cărți premiate în străinătate se va repeta automat și în România, ceea ce nu se întâmplă de fiecare dată. Există și situații când traducătorii înșiși obțin drepturi exclusive de traducere (Mariana Ștefănescu pentru Milorad Pavić ori Dušan Baiski pentru Vuk Drašković).

Odată cu destrămarea fostei Iugoslavii încep timid să se configureze noi spații culturale și totodată receptarea literaturilor acestora. Cititorului i se pune

la dispoziție o ofertă extrem de variată și de bogată, necenzurată, din păcate neselecționată, în care singurul criteriu dominant este cel al competitivității economice, care nu se identifică întotdeauna cu cel al valorii. În continuare proza, respectiv romanul, se vinde cel mai bine, dar se traduce mult mai puțin, iar traducerea volumelor de poezie, cu câteva excepții, este condiționată de susținerea financiară din partea unor asociații ori uniuni literare, a unor fundații ori institute culturale, a unor sponsori, persoane particulare ori între autori, pe principiul reciprocității. Din păcate, în această perioadă sunt extrem de puține texte de dramaturgie. Secolul XX este pe drept cuvânt numit și „secolul traducerilor”, e drept, cu sușuri și coborâșuri, dar extrem de prolific pentru spațiul cultural de limbă sârbocroată, astăzi sârbă, însumând peste 200 de titluri, dintre care mai bine de jumătate o reprezintă proza.

10. Traducerile la început de mileniu

În ciuda apropierii geografice, a spiritualității înrudite, a istoriei nu de puține ori comune ori similare a popoarelor noastre, receptarea literaturii sârbe în România la început de mileniu, marcat de profunde divizări geopolitice care au scindat literaturile iugoslave, a condus la o atitudine rezervată din partea editurilor românești orientate spre alte spații culturale, publicându-se în cel mai bun caz autori consacrați în plan internațional și „confirmați pe piața internațională” precum Ivo Andrić, Milorad Pavić, Danilo Kiš, Miloš Crnjanski, Borislav Pekić, ori premiați în țară, precum Vuk Drašković ori Milisav Savić. Din fericire, situația este compensată de interesul crescut al editurilor din Republica Moldova și pentru alți autori de literatură ficțională (Svetislav Basara la Editura Cartier) ori chiar pentru literatura pentru copii la Editura Arc. Interesul Editurii Uniunii Sârbilor din România se îndreaptă cu precădere spre traducerea de poezie a unor clasici ai liricii sârbe ori poeți contemporani: Miodrag Pavlović, Branko Miljković, Milovan Vitezović, Radomir Andrić ș.a. Tot în această perioadă, poeta Liubița Raichici îl tălmăcește pe marele romantic Petar Petrović Njegoš cu poemul *Flacăra microcosmică*, Eikon, București, 2021, care se adaugă capodoperei acestuia, *Cununa munților*, publicată în traducerea lui Dumitru M. Ion cu patru decenii în urmă.

Ultimele traduceri lansate la Salonul Internațional de Carte Bookfest din 2023 de la București sunt Milorad Pavić, *Teatru de hârtie* și Lana Bastašić, *Prinde iepurele*. Este un an de excepție, pentru că de regulă se publică o singură traducere ori niciuna.

11. Ecouri în presa literară. Spicuri

Dintre scriitorii sârbi, cel mai tradus în România este Ivo Andrić, cu 10 titluri, urmat de Milorad Pavić, cu 8 titluri, Miloš Crnjanski, cu 5 titluri, Danilo

Kiš, cu 4 titluri, iar dintre poeți, fără îndoială, Vasko Popa, tradus integral. Extem de importante pentru promovarea traducerilor sunt recenziile, cronicile literare, semnalele prezentate în mass-media de specialitate, lansările de carte, precum și studiile consistente în reviste științifice. Dat fiind numărul mare al acestor „ecouri” în presa literară de-a lungul timpului și riscul de a omite multe dintre acestea, am selectat câteva dintre cele mai reprezentative pentru fiecare dintre scriitorii mai sus enumerați, titlul traducerilor integrale ale acestora fiind prezent în bibliografie.

Ivo Andrić (1892-1975)

Difuzarea scrierilor lui Ivo Andrić în peisajul cultural românesc nu este legată neapărat de decernarea Premiului Nobel pentru literatură în 1961, dovadă fiind mulți laureați a căror notorietate apune după apariția primei traduceri. Pe de altă parte, trebuie să recunoaștem faptul că un premiu literar de o asemenea prestanță universală este extrem de motivant pentru popularizare din partea editurilor. Andrić înseamnă însă mult mai mult pentru români, dat fiind că în biografia autorului există o perioadă interbelică, chiar dacă de scurtă durată, pe care a petrecut-o în București, în calitate de diplomat. E cunoscut faptul că Ivo Andrić a lucrat din octombrie 1921 până în noiembrie 1922 ca înalt funcționar la Consulatul general al Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor la București, numit consul clasa a II-a prin Decretul nr. 5259 din 1 octombrie 1921 al regelui Alexandru I Karađorđević. Câteva luni mai târziu, la 8 iunie 1922, la Belgrad, proaspătul rege Alexandru se căsătorește cu Principesa Maria de România, fiica Regelui Ferdinand al României și a Reginei Maria. Sunt ipoteze din care rezultă că numirea lui Ivo Andrić la Legația din București nu ar fi fost deloc străină de dorința primului rege iugoslav de a pregăti minuțios nunta sa din 1922 cu Principesa Maria (cunoscută ca Mignon).

La prima vedere, nu sunt date care să ateste că vreuna din întâlnirile culturale ale lui Ivo Andrić cu România interbelică ar fi fost relevante în planul devenirii sale autentice după debutul în volumul de poeme în proză din 1918, *Ex Ponto*, ori *Nemiri*, în 1919. Pe de altă parte, se poate consimți că Bucureștiul pare a juca un oarecare rol în căutarea drumului propriu, de vreme ce în anul numirii sale la Legația din București a început colaborarea cu prestigioasa revistă „Srpski književni glasnik”, iar publicarea prozei sale scurte devine o cale sigură spre devenirea sa artistică. Știm despre Ivo Andrić că a locuit în București, pe strada Frumoasă nr. 14 (casa există și astăzi), și că nutrea o nostalgie aparte pentru cafenelele din Micul Paris, din care aroma de cafea ieșea biruitoare mereu. Într-un anumit fel, istoria primelor sale scrieri este una a cafenelelor lor: în Belgrad, în 1919, Ivo Andrić frecventa cafeneaua Moskva, împreună cu alte viitoare nume sonore ale literaturii sârbe și (ulterior) iugoslave (Miloš Crnjanski, Stanislav Vinaver, Sima Pandurović, Sibe Miličić etc). Puțin mai târziu, rămas fără

prietenii din Belgrad, Andrić își va petrece cu siguranță nopțile bându-și cafeaua turcească la cabaretul Alhambra³ din Bucureștiul încă necomunist și magic care va lăsa urme în corespondența sa: „... Învăț și citesc mult. Româna este o limbă ușoară și nu este atât de urâtă precum se crede”. Iar la sosirea în București, după o perioadă petrecută la Roma, este surprins și plăcut impresionat: „Bucureștiul este un oraș zgomotos și luxos”, de parcă tot timpul ar fi „Crăciun și sărbătoare” (Popović, 2021, p. 36).

În 1962, la un an după decernarea Premiului Nobel, apare la Editura pentru Literatura Universală prima traducere din creația lui Ivo Andrić, romanul *E un pod pe Drina*, în tălmăcirea lui Gellu Naum și a Ioanei Seber dintr-o versiune franceză, însoțită de o prefață semnată de scriitorul și criticul literar Dumitru Micu. Recenziile laudative nu au întârziat să apară în revistele literare ale vremii (C. Căpușan, în „Steaua”, nr. 12, 1962; Ion Șerdeanu, în „Tribuna”, nr. 51), iar ulterior fragmente din proza sa au apărut în diferite reviste literare. Aceleași aprecieri, dintr-o perspectivă modernă, le oferă Dumitru Tucan la reeditarea romanului, introducând în recenzia din revista „Transilvania” sintagma *spațiilor impure*:

Preocuparea lui Andrić va fi aceea de a spune povestea unui spațiu „impur”, a unui „spațiu dintre lumi”, așa cum el însuși, în discursul de acceptare a premiului Nobel, își caracteriza regiunea din care vine. Această „impuritate” a spațiului descris se va răsfrânge și asupra narațiunii. Romanul e „impur” în primul rând pentru că se află la răscrucea dintre povestirea scurtă și cronică obiectivă, dintre tradiția eclectică și inegală a *Cărții celor o mie și una de nopți* și obiectivitatea observației realiste caracteristică secolului al XIX-lea, dar și numeroaselor prelungiri ale sale de secol XX. Metafora „Podului” e singura soluție a spațiilor „impure”, pare să spună Andrić, avertizând profetic că dărâmarea oricărui pod aduce viața cu un pas mai aproape de neant. (Tucan, 2008, p. 78).

După această ediție reprezentativă, apare la aceeași editură, în 1966, o selecție din povestirile lui Andrić, intitulată *Povestea cu elefantul vizirului*, în tălmăcirea Voislavei Stoianovici, volum precedat de o prefață amplă.

Cea de-a treia traducere vizează romanul *Cronică din Travnik. Viziri și consuli*, publicat de aceeași editură în 1967, după ediția Prosveta din 1961. Traducerea este semnată, conform uzanței, de doi traducători: Virgil Teodorescu și Dragan Stoianovici, și apare într-un tiraj de peste 20.000 de exemplare. Rolul scriitorului

³ Alhambra a fost unul dintre cele mai cunoscute cabarete și baruri de noapte din București în perioada interbelică, frecventat de protpendada vremii și care-l va inspira pe Andrić în povestirea *Noć u Alhambri*.

profesionist care semna traducerea era acela de a îmbunătăți traducerea printr-o stilizare literară a textului, fără să cunoască însă limba sursă și subtilitățile discursului narativ. Uneori însă această „stilizare” nu era în spiritul expresiei lingvistice a scriitorului tradus, ci mai degrabă a scriitorului „traducător”. Așa s-a întâmplat și cu această traducere, care, deși în versiune românească are cursivitate și naturalețe, la o analiză mai atentă prezintă inadvertențe de expresie și stil. Deși presa culturală a vremii nu a semnalat apariția acestui roman de excepție, acesta rămâne o sursă nepuizabilă de inspirație pentru mulți cercetători. Astfel, Carmen Dărăbuș dedică acestui roman un studiu amplu intitulat *Levantinul și alte structuri identitare* (Dărăbuș, 2014b), în care descrie cronica unui timp (perioada 1807-1814) și a unui loc (orașul Travnik).

Odată cu destrămarea fostei Iugoslavii, în ciuda apropierii geografice, a spiritualității înrudite, a istoriei nu de puține ori comune ori similare privind popoarele noastre, receptarea lui Andrić, chiar dacă este vorba de un laureat al Premiului Nobel, în noul context politic în care identitatea sa națională e pusă sub semnul întrebării, creează confuzii în rândul editorilor. Ni se pare relevant în acest sens articolul lui Emil Iordache, în revista „Convorbiri literare”, intitulat *Ivo Andrić – actualitatea unui laureat Nobel*, în care spune:

Acum un deceniu și jumătate, când apărea în românește antologia *Nuvela sârbă contemporană*, pentru cititori, ca și pentru antologator și prefațator, apartenența lui Ivo Andrić la literatura sârbă părea indubitabilă. De atunci s-au întâmplat mai multe evenimente, s-au consumat mai multe războaie și lucrurile au devenit problematice. Împărțirea teritoriilor din fosta Iugoslavie a dus și la adjudecarea artiștilor și, așa cum numeroase probleme teritoriale au rămas nerezolvate, „grădina literară” (vorba lui Esenin), altădată comună, a fost jalonată strict, defrișată pe alocuri și chiar lăsată în paragină. (...) Un scriitor, un laureat al Premiului Nobel, este învinuit pur și simplu de naționalism și asta nu în virtutea ideilor și opiniilor cuprinse în cărțile sale, ci datorită faptului că a fost transformat, de către diferite grupări, în instrument politic. (...) Mă voi limita doar la a-l cita pe Vladimir Nabokov, care a declarat răspicat că „apartenența națională a unui scriitor de valoare are o importanță secundară”. În cele ce urmează voi considera că Ivo Andrić aparține Literaturii – cu majusculă, fără vreo precizare (bosniacă, sârbă, croată) menită să trezească pasiuni. (Iordache, 2012, p. 8)

Astfel, după mai bine de cincisprezece ani de la ultima semnalare a unei traduceri a lui I. Andrić (o povestire într-o antologie) și după mai bine de treizeci

și cinci de ani de la traducerea ultimului roman, în 2005 apare romanul *Curtea blestemată*, editat însă de Uniunea Sârbilor din România.

De la an la an decernarea Premiului Nobel pentru literatură se bucură de o mediatizare tot mai puternică și interesul publicului crește vizibil. Astfel editurile se îndreaptă spre adevăratele valori. Pentru prima oară, în ceea ce-l privește pe Andrić, se face o mediatizare *avant la lettre* a unei traduceri în pregătire. În revista „România literară”, nr. 30, în 2009 se publică fragmente din ceea ce va fi evenimentul literar al anului: *Avanpremieră editorială – Ivo Andric. – Despre frumos și creație*, de Dragan Stoianovici. Este vorba despre o traducere de excepție a volumului de aforisme, însemnări făcute de scriitor de-a lungul vieții și reflecții: *Semne lângă drum/Znakovi pored puta*, apărută în 2010 la una dintre cele mai prestigioase edituri din România, Curtea Veche, sub semnătura profesorului de filosofie Dragan Stoianovici, cunoscut talmăcitor de literatură de specialitate din engleză, franceză și sârbă. Traducerea de excepție a fost semnalată cu o recenzie și în prestigioasa revistă „Letopis Matice srpske” (Nedelcu, 2011). De asemenea au fost traduse două eseuri în revista „Lettre internationale” de limba română: *Poveste japoneză*, în 1994, și *Convorbiri cu Goya*, în 2013. Deși publicat în același an, 1945, alături de *E un pod pe Drina* și *Cronica din Travnik*, romanul *Domnișoara/Gospođica* nu s-a bucurat de aceleași aprecieri din partea criticii vremii, nefiind un roman istoric, ci mai degrabă psihologic, un roman al alienării umane sub forța distrugătoare a banilor. În această creație, Andrić introduce într-un mod insolit în galeria avarilor universali un personaj feminin. Romanul apare de abia în 2016, în talmăcirea lui Dorin Gămulescu, la Editura Uniunii Sârbilor din România, care, neavând posibilități de distribuție și marketing, privează cititorul românesc de a vedea și o altă fațetă a operei lui Andrić.

În ultimii ani însă are loc un reviriment privind creația laureatului Nobel, grație Editurii Polirom, care reeditează romanele *E un pod pe Drina* (2018), *Cronică din Travnik* (2019) și volumul de povestiri *Povestea cu elefantul vizirului* (2020). Interesul pentru opera lui Andrić este în continuă creștere. Apar traduceri din opera sa postumă: volumul de proză scurtă *Povestiri din singurătate*, în talmăcirea talentatului traducător Dragan Stoianovici, Polirom, 2020, și romanul nefinalizat, cu referințe românești, *Omer-pașa Latas*, de același traducător și editură, 2021.

Deși Andrić este considerat un romancier prin excelență, nucleul creației lui literare este, de fapt, povestirea. În cei aproape patruzeci și cinci de ani de creație, Andrić a scris peste o sută de nuvele și povestiri, din care au fost traduse în română 44. Pentru a marca 60 de ani de la conferirea Premiului Nobel singurului laureat din acest spațiu balcanic, la inițiativa ambasadei Serbiei la București, cunoscuta editură Cartier din Chișinău a publicat anul trecut un nou volum de povestiri inedite, *Poză de familie*, în talmăcirea noastră. Maestru al prozei scurte, aparent tradițional în narațiune și în stilul narat, Andrić aparține acelor titani ai prozei

scurte universale care se citesc mereu cu o nouă emoție, pe nerăsuflăte, iar cu cât trece timpul mai mult, devine tot mai modern. Menționăm că sub tipar se află un nou volum, *Povestiri despre femei*, traducere de Octavia Nedelcu, care va apărea la Editura Polirom din Iași.

De-a lungul timpului au existat, de asemenea, critici și istorici literari care au contribuit la receptarea creației lui Ivo Andrić. În aceste studii critice cu caracter științific, care se înscriu într-un cadru mai larg al raporturilor literare româno-iugoslave (sârbe), trebuie să subliniem faptul că accentul este pus pe de o parte pe locul pe care-l ocupă Andrić în contextul literaturilor iugoslave, iar astăzi cel european, iar pe de altă parte pe elementele caracteristice care constituie specificul operei sale. Este vorba despre criticul literar Nicolae Balotă, profesoara Luisa Valmarin de la Universitatea din Roma, iar pentru receptarea operelor lui Andrić în România, un merit incontestabil îl are regretata profesoară Voislava Stoianovici. Receptarea operei lui Ivo Andrić în mediul cultural românesc este completat de informațiile despre biografia și opera sa, pe care le regăsim în diverse lexicoane, dicționare și enciclopedii despre scriitori străini. Nu lipsesc, firește, nici articole cu caracter simplu informativ care, din paginile unor reviste literare ca „Tribuna”, „Luceafărul”, „Ramuri”, „România literară”, „Convorbiri literare”, „Orizont” ș.a., întregesc difuzarea operei lui Andrić, prezentând-o unui public mai puțin avizat, dar nu mai puțin avid de informații culturale, ori traduceri ale unor studii de critică literară (vezi Jeremić, 1970). Nu trebuie să uităm nici zona de frontieră dintre România și Serbia (Iugoslavia), Banatul, unde, în virtutea bilingvismului determinat de o multiseculară comuniune istorică, politică și culturală, din paginile periodicelor editate în limba sârbă la Timișoara („Novi život”, „Banatske novine”, „Književni život”) scrierile romancierului sârb sunt cunoscute și în limba lor originală.

Milorad Pavić (1929-2009)

Receptarea operei lui Milorad Pavić în spațiul cultural românesc, prin traducerea celor opt romane, este inedită, asemenea operei acestui creator. Ceea ce părea a fi o explozie editorială, o lovitură de imagine, nu s-a ridicat la nivelul așteptărilor, într-un context politic extrem de nefavorabil pentru scriitorul sârb, care provenea dintr-o țară anatemizată, fapt ce a generat o slabă promovare a operei sale în spațiul public românesc.

Spre deosebire de publicul din Occident, care a privit cu admirație inovațiile și experimentele hipertextuale cu care Milorad Pavić își construia romanele, cititorii români au receptat textele prozatorului sârb cu un soi de prudență. Pavić este un excelent constructor, înzestrat cu o imaginație debordantă, care poate avea tocmai neajunsul unei „supradoze”, a unei senzații de suprasaturație, ușor obositoare. Gustul publicului ține mai puțin de estetica intențională a acestor romane (forma) și mai mult de savoarea produsului narativ (conținut). De aceea,

opiniile cititorilor și criticilor pot fluctua în decurs de câteva cărți, ajungându-se de la un Pavić exotic pe care îl adori la un Pavić searbăd pe care nu-l înțelegi. Așa se și explică, poate, ecoul palid (cu excepțiile care întăresc regula) pe care l-au avut romanele lui Pavić în critica literară românească, cu nedrept de puține recenzii față de valoarea acestui mare scriitor. De menționat că Milorad Pavić nu figurează în niciunul din dicționarele de scriitori străini apărute după anul 2000.

Astfel, criticul literar Olga Ștefan face următoarele afirmații incisive privind opera scriitorului, în revista „Echinox”:

Pentru orice eventual degustător, Milorad Pavić este un autor cu o situație problematică: ușor de asimilat și la fel de ușor de repudiat. Fascinant și insuportabil. De recitit și de necitit. Ilizibil și limpede. (...) Ar fi minunat să nu se instaureze rutina în prezența unor viziuni mirabolante de acest calibru, ar fi minunat să ne păstrăm constanța judecării lui în chip direct proporțional consecvenței sale în reproducerea de aceleași imagini-cheie. Însă toate acestea nu constituie altceva decât elementele de bază ale rețetei Pavić. Iar rețeta Pavić este metastaza textelor lui Pavić: își garantează sieși supraviețuirea vremelnică prin acestea, iar acestora le asigură colapsul (Ștefan, 2008).

Este interesant de menționat destinul primei cărți, *Dicționarul khazar – roman lexicon*, publicate în două ediții, pentru a repara o greșeală de tipar. Prima ediție apare în 1998 (cu aproape un deceniu și jumătate de la romanul original), la Editura Nemira, în traducerea Mariane Ștefănescu (cea care va deveni „traducătorul oficial” al lui Pavić), din franceză, cu o greșeală flagrantă în titlu: *Dicționar khazar. Roman lexic în 100.000 de cuvinte. Exemplar feminin* (în franceză: *Le dictionnaire khazar. Roman lexicque*). Confuzia flagrantă (a traducătorului ori a editorului) se face între cuvintele *lexic* „vocabular” și *lexicon* „dicționar”. Cea de-a doua ediție, datorată aceleiași traducătoare, apare la Editura Paralela 45, în 2003, din limba sârbă, cu rectificarea de rigoare în titlu: *Dicționar khazar. Roman lexicon în 100.000 de cuvinte. Exemplar masculin*.

Primele cronici la acest roman au apărut imediat după publicarea celei de a doua ediții și au fost extrem de elogioase, dar, din păcate, prea puține:

Acum câțiva ani, editura Nemira a publicat *Dicționarul khazar* – cu subtitlul *Roman-lexic în 100 000 de cuvinte, exemplar feminin* – de Milorad Pavić. Cartea nu a fost primită ca un eveniment editorial, nu a fost promovată, nu s-a făcut vâlvă în jurul ei. Autorul sârb, neajungând de fapt la cititori, se afla la noi, în mod paradoxal, într-o

bizară situație de semi-anonimat. Nu este citat de vocile critice autorizate, nu a pătruns în background-ul nostru general-cultural. Mai mult, volumul cu pricina încă mai poate fi cumpărat din librării. Ceea ce arată, încă o dată, că pentru succesul imediat de piață nu ajunge doar calitatea. De vină să fie oare prejudecățile cititorului mediu român, care se simte mult mai confortabil în anglofilia sau francofilia sa? Sau e vorba și de lipsa de interes a editorilor în ceea ce privește nu numai difuzarea adecvată, cât mai ales informarea publicului potențial? Pentru că, în clipa de față, Milorad Pavić este unul dintre cei mai – dacă nu cel mai! – notorii scriitori ai Estului european (Nicolae, 2003)

Structura inedită a romanului va stârni admirația multor scriitori, care îi vor dedica adevărate eseuri publicate în reviste literare, ca de pildă cel al Ruxandrei Cesereanu:

Pentru destui cititori europeni (și nu numai) cel mai insolit și bulimic-ezoteric roman din secolul XX este *Dicționarul khazar. Roman-lexic în 100.000 de cuvinte* de Milorad Pavić măcar pentru faptul că este o carte care distruge ideea canonică de roman și postura la fel de clasică de cititor. Ca metaficțiune, romanul bizar și fascinant al lui Milorad Pavić are o arhitectură onirică și ezoterică care i-ar face invidioși, măcar parțial, pe suprarealiști și pe urmașii lor. Romanul este într-atât de bizar încât poate fi citit și numai ca o listă de nume de avatari interșanjabili. Și, spre lauda lui Milorad Pavić, este scris minunat. (Cesereanu, 2010).

Cel de-al doilea roman, *Peisaj pictat în ceai*, roman-careu de cuvinte încrucișate, apare la o editură prestigioasă, de mare tradiție, Univers, în cadrul colecției „A treia Europă”, seria „Proza din Europa centrală și de Est”, cu sprijinul financiar al Fundației Pro Helvetica, semn că Pavić începuse să-și facă loc în mentalul cultural al editorilor. Cu aceeași consecvență, Mariana Ștefănescu va semnala în paginile revistei „România literară” apariția acestui roman, subliniind „fantasticul enciclopedic ortodox” la care recurge scriitorul. Mai multe recenzii elogioase ale acestui roman, adevărate eseuri, le regăsim în spațiul virtual, pe site-uri ori bloguri personale, scrise de autori din Republica Moldova. Este, de pildă, și cazul poetei și prozatoarei Maria Pilchin, care în eseul dedicat acestui roman face o adevărată radiografie a tehnicii narative folosite de Pavić (Pilchin, 2010). Comentarii elogioase se fac și pe forum între cititori pasionați, care-l descoperă ulterior pe Pavić. Iată un fragment dintr-un îndemn spre lectura acestui roman:

Cartea lui Pavić este un roman deschis, postmodern, interactiv. O carte rafinată, pentru rafinați (...). Peisajele pe care le pictează Razin se pictează cu ceai negru de fructe, amestecat cu ceaiul roz-pal de portocal, plus un roșu aprins de ibiscus și un mov întunecat de isop și mușețel și multe alte tipuri de ceai. „Peisaj pictat în ceai” este zona balcanică pictată cu un pic de ceai englezesc, chinezesc, rusesc, local (cel din ierburi), este amestecul și întâlnirea în profunzime a civilizațiilor. (Pilchin, 2010)

Cel de-al treilea roman, *Partea lăuntrică a vântului sau roman despre Hero și Leandru*, romanul-clepsidră, publicat la câțiva ani distanță la Editura Nemira, este un roman ocult, uzând de mijloacele palimpsestului. Din păcate, romanul nu se bucură de o promovare adecvată în presa literară, acest lucru însă nu-i împiedică pe cititorii lui Pavić să-și exprime punctele de vedere, aprecierile și judecățile de valoare pe bloguri și site-uri personale, împărtășindu-ne bucuria unei lecturi: „Este una dintre cele mai frumoase cărți citite. Da, în ultima vreme sunt tare norocoasă...Cu unii scriitori chiar nu poți da greș!”⁴

În 2006, la aceeași Editură Paralela 45, în tălmăcirea aceleiași traducătoare care semnează „integrala Pavić”, apare romanul *Ultima iubire la Țarigrad. Îndreptar de ghicit*, inspirat din simbolurile cărților de tarot, pachetul celor 22 de cărți de joc însoțind cartea. Acest roman al lui Pavić se bucură de o mai mare atenție în presa literară. Astfel, apare o cronică laudativă în revista „Supliment de cultură”, semnată de jurnalista Ana-Maria Onisei:

Farmecul lui Milorad Pavić nu aduce cu nimic din ce ați citit până acum. Originalitate, postmodernism, experiment ar fi cele trei trăsături fundamentale ale romanelor sale. Mai subtil și de această dată din perspectiva unei teme precum dragostea, dincolo de savoarea pasajelor scrise în limbajul unui ghicitor și de cugetările despre raportul bărbat-femeie în univers, romanul poate fi privit și ca un punct de plecare pentru documentare. (Onisei, 2006)

Într-o altă recenzie, Adriana Gionea (2012) semnalează pe un portal de noutăți editoriale apariția acestui roman inspirat din simbolurile cărților de Tarot, menționând că:

Milorad Pavić scrie romane pentru a fi citite, nu și povestite, iar firul întâmplărilor se deșiră când „personajele” venite din lumea tarotului sunt amestecate iar și iar, la cererea unor protagoniști care vor să

⁴ <https://feeria.wordpress.com/2010/09/19/partea-lauintrica-a-vantului-milorad-pavic/>

caute mereu alte semnificații ale viitorului creat de ordinea cărților de ghicit. Romanul are toate ingredientele unei lecturi perfecte: un autor talentat, portrete misterioase, întâmplări pline de tâlc, înțelesuri amânate pentru momentul deznodământului, amestecate într-o narațiune originală.

Cel de-al cincilea roman, *Mantia de stele. Ghid astrologic de ghicit*, apare la cea mai prestigioasă editură din România, Humanitas, în 2008, în traducerea aceluiași traducător, și pare că are parte de o promovare mai susținută atât în presa scrisă literară, cât și în cea virtuală, sub formă de cronici, recenzii ori simple comentarii. Ne vom opri doar asupra câtorva. Astfel, Alexandru Cristian, poet, eseist și istoric, a postat peste 200 de recenzii pe portalul Bookiseala, (primul portal românesc dedicat exclusiv ebook-urilor), unele dintre acesta fiindu-i dedicate lui Pavić, „un scriitor de seamă al literaturii sud-est europene”. Acesta apreciază în recenzia romanului *Mantia de stele* din data de 8 noiembrie 2012 că avem de-a face cu un „roman plin de forță onirică, plin de iluzii”, în care visul este tema centrală. Consideră că romanul „este scris alert, plin de vervă”, fiind „o combinație de roman psihologic, filosofic, istoric și polițist” (Cristian, 2012). Jurnalistul cultural Răzvan Mihai Năstase publică în revista literară „Contrafort”, la rubrica „Cronica traducerilor”, o amplă și subtilă recenzie a romanului, intitulată sugestiv: *Iubirea scrisă în stele*. În introducerea articolului său face observații pertinente privind dificultatea actului traducerii, mai ales când e vorba de Pavić, fiecare carte a sa reprezentând un „eveniment editorial remarcabil”, iar romanul în sine îl cataloghează drept „un spectacol, un adevărat festin literar de înaltă ținută” (Năstase, 2011).

În revista „Cultura literară”, criticul literar Rodica Grigore publică o cronică extrem de bine documentată și argumentată a romanului, intitulată ilustrativ *Ghid astrologic pentru amatorii de literatură postmodernă*, recurgând de fapt la o radiografiere competentă a întregii opere a lui Pavić, pe care-l numește „postmodernul esențial al Estului Europei”.

În anul 2010, la Teatrul Mic din București este pus în scenă romanul *Mantia de stele. Îndrumar astrologic pentru ghicit*, cu subtitlul schimbat cu un sinonim față de cel al romanului (*Ghid astrologic pentru ghicit*). Dramatizarea, regia și ilustrația muzicală sunt semnate de regizoarea Nona Ciobanu, iar costumele sunt realizate de cunoscutul designer vestimentar Doina Levintza. Deși au fost doar câteva reprezentații, din motive obiective, determinate de numeroasa distribuție, piesa s-a bucurat de câteva cronici de teatru, în majoritatea lor însă, contradictorii, semn că Pavić a rămas un scriitor controversat. În acest sens, am selectat două opinii. Astfel, criticul de teatru Ileana Lucaciu postează pe blogul său personal o cronică negativă, intitulată *Mantia de stele. Îndrumar astrologic*

pentru ghicit – un spectacol lamentabil. Autoarea consideră că Milorad Pavić, „o reputată personalitate a culturii sârbe”, merită doar „lecturat” și că eșecul piesei se datorează în exclusivitate viziunii regizorale (Lucaciu, 2010). Nu de aceeași părere este criticul de teatru Marina Roman, care în cronică de după premiera spectacolului din 22 aprilie 2010 face aprecieri elogioase în revista de teatru on-line „Yorick.ro” nu numai la adresa textului dramatizat al lui Pavić: „Eros și Thanatos, rai și iad, vis și realitate” (...) „un roman de recitat”, „un poem filosofic” cu „o abordare nonliniară, o scriitură aproape interactivă”, dar este impresionată și de „claritatea cu care Nona Ciobanu a decupat textul și felul în care a știut să păstreze poezia și misterul” (Roman, 2010).

Romanul *Celălalt trup* apare în 2009 la Editura Pararela 45 din București, în talmăcirea consecventei și talentatei traducătoare Mariana Ștefănescu, căreia i se decernează (în sfârșit) Premiul pentru traducere din partea Uniunii Scriitorilor din România. Ecourile romanului sunt însă modeste atât în presa scrisă, cât și în cea virtuală, sub formă de semnale de carte, încheind aproape în anonim „integrala Pavić”. Nu peste mult timp Pavić avea să treacă la cele veșnice, așternându-se, nedrept de dureros, uitarea. Nici romanul *Unicat. Cartea cu o sută de finaluri* nu se bucură de mai multă atenție.

Nu același lucru se poate afirma despre receptarea operei lui Pavić în lumea academică, în care au apărut constant studii (Nedelcu, 2009; Dărăbuș, 2014a), articole (Ungureanu, 2011; Zirra, 2011), lucrări științifice (Dărăbuș, 2010), proiecte de cercetare, prelegeri și cursuri universitare în reviste și cărți de specialitate. Opera lui Pavić a constituit și materie de studiu în programele de studii masterale și doctorale, chiar tema unor teze de doctorat,⁸ în care se fac numeroase referiri, în funcție de temele propuse, la inepuizabila operă a lui Pavić. Opera interactivă a lui Milorad Pavić este destinată unor cititori rafinați, adevărați degustători de literatură pură, cărora le vor trebui ani întregi ca să găsească ieșirea din labirint, dar fără de care literatura universală de la sfârșitul secolului XX ar fi cu mult mai săracă.

Miloš Crnjanski (1893-1977)

Opera lui Miloš Crnjanski a intrat timid pe scena traducerilor din România, cu romanul *O picătură de sânge spaniol*, care nu era cel mai reprezentativ din creația sa și care nu a avut niciun ecou în presa literară a vremii. Ca și în viață, nu a avut norocul și îngăduința destinului care fusese atât de generos cu alți confrăți precum Ivo Andrić ori Miroslav Krleža. Nu același lucru se întâmplă după anii '90, când Editura de Vest din Timișoara publică în talmăcirea lui Dușan Baiski și a Octaviei Nedelcu romanul *Migrații*, un roman-fluviu conceput în șase volume, din care au apărut trei volume (tradus însă doar unul). Capodoperă a unui prozator de mare forță, dar și a unui poet cu timbru inconfundabil, romanul lui Miloš Crnjanski, o impresionantă frescă istorică a dezrădăcinării umane, propune *migrația* drept

unul din principiile structurante ale sufletului sârb, pentru care emanciparea națională trebuie realizată acasă, în Balcani. Criticul literar Cornel Ungureanu surprinde extrem de pertinent în postfața traducerii esența romanului:

Prima lectură din *Migrații* demonstrează ceea ce, de fapt, ar fi trebuit să știu de mult: că în răsăritul european epopeea n-a murit încă și că europenii cei mai de seamă ai estului sunt creatori de epopee. Sadoveanu și Kadare, Iwaskiewicz și Prus ar fi trebuit să ne pregătească pentru înțelegerea acestui roman masiv, rămuros, inepuizabil, de un lirism dens cu personaje monumentale. Șocant poate fi și sentimentul că poezia nu are nimic vetust și că „barbarii” nu semănau cu personajele romanelor pe care le știam, fie și din Cărțile Estului. (Ungureanu, 1993, p. 206)

Scriitor citadin, stabilit la Londra, în urma unui exil impus de răsturnarea regimului politic din 1945, Crnjanski se identifică încă o dată cu biografia sa tumultuoasă în romanul pe care-l va scrie în emigrație, *Romanul Londrei*, cântecul său de lebedă, a cărui primă versiune în limba engleză, care a circulat prin anii '50 fără șanse de publicare, a văzut lumina tiparului odată cu întoarcerea sa în țară în 1971 și a fost tradus în limba română de Mariana Ștefănescu la Editura Paralela 45, în 2002. Aceasta notează în prefața volumului:

Oricum s-ar decipta, *Romanul Londrei* rămâne un solilocviu răscolitor al unui intelectual ostracizat o dată cu împărțirea Europei în sfere de influență. Neputința de dedublare a personajului/dublul romancierului s-ar datora radicalismului său, viziunii sale catastrofice asupra unei Europe agonizante care după cel de-al Doilea Război Mondial nu-și va mai regăsi exuberanța creatoare. (Ștefănescu, 2002, p. 11)

Dar cel care a readus numele lui Crnjanski în peisajul traducerilor din limba sârbă, confirmându-i valoarea, a fost regretatul scriitor și traducător Ioan Radin Peianov, care a publicat în 2007, în condiții excelente grafice, la Editura Brumar din Timișoara, „un triptic” din creația autorului: romanul *Jurnal despre Čarnojević*, volumul de versuri într-o ediție bilingvă *Lirika Itake i druge pesme – Lirica Itacăi și alte poezii* și poemul *Stražilovo*, reușind să redea în versiunea românească expresivitatea discursului liric. Acesta explică demersul întreprins în postfața poemului.

Volumul de poezii, romanul de debut și poemul *Stražilovo* constituie, stilistic și tematic, o unitate [...] care sunt, credem, în măsură să

ilustreze unul dintre cele mai viguroase cursuri ale procesului de modernizare, pe care a pornit în perioada interbelică, literatura și arta sârbă. [...] traduceri ale celor 33 de poezii din acest grupaj precum și traducerea romanului de debut vin ca o completare la argumentele avansate. (Radin, 2007, p. 521)

Miloš Crnjanski este una dintre cele mai remarcabile personalități creatoare ale literaturii sârbe din acest secol și în același timp unul dintre cei mai de seamă virtuozii ai limbii literare sârbe. Prin opera și personalitatea sa acesta s-a identificat cu destinul poporului său, devenind încă din timpul vieții un clasic modern. Traducerile din opera sa reflectă acest lucru.

Danilo Kiš (1935-1989)

Primul contact al cititorului român cu Danilo Kiš, unul dintre cei mai reprezentativi autori pentru cultura Europei Centrale, se datorează unei traduceri a lui Sorin Titel⁵ publicată în revista „Secolul XX”, nr. 4-5, 1979.

Intellectual rafinat, pasionat de idei și spirit imaginativ, Danilo Kiš a stârnit printre scriitorii europeni ai generației sale, asemenea marilor creatori, deopotrivă ostilitate și admirație profundă. Danilo Kiš intră definitiv în arena literaturii europene cu romanul *Grobница za Borisa Davidoviča*, apărut în 1976, care, prin tehnica romanescă de tip borgesian, va stârni o aprigă polemică în critica literară sârbă, care-l va acuza de plagiat. Kiš va răspunde la aceste atacuri ale confrăților săi cu o carte scilpitoare de eseuri polemice, intitulată *Čas anatomije*. Opera lui Danilo Kiš este tălmăcită substanțial în limba română în periodice („Orizont”, „A treia Europă”) și volume, în două perioade distincte: deceniul opt al secolului trecut, ce reprezintă apogeul carierei sale literare după boom-ul din Europa Centrală, unde își va petrece ultimii ani de viață (în Franța ca lector de limba sârbă), și după 1989, când se stinge din viață. Astfel, în ordine cronologică semnalăm apariția următoarelor traduceri în volume: 1987, *Clepsidra*, 1992, *Criptă pentru Boris Davidovici*, 1996, *Enciclopedia morților*, 2000, *Grădina, cenușa*, 2006, *Criptă pentru sufletul lui Boris Davidovici*. Menționăm, de asemenea, tălmăcirii în limba română publicate de Editura Lumina din Panciova, Serbia: 1966, *Grădină, scrum*, traducător Nicolae Vîrzac, 1976, *Mormânt pentru Boris Davidovič*, în traducerea lui Sima Petrovič și 1989, *Criptă pentru Boris Davidovici*, în tălmăcirea lui Simeon Lăzăreanu (versiune preluată, ulterior, de Editura de Vest).

Este evidentă și de înțeles opțiunea traducătorilor pentru romanul *Criptă pentru Boris Davidovici*, tradus în patru ediții, două în România și două în Serbia (de fapt, trei versiuni, una fiind preluată), cartea generând valuri nesfârșite de

⁵ Menționăm câteva titluri: Laurențiu Malomfălean, *Imaginarul oniric hypermodern. Visul în literatură perioadei 1968-2001*, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; Cosmin Perța, *Literatură fantastică*, Universitatea din București ; ș.a.

polemici, controversate și tomuri de analize critice, existând chiar acuzația de plagiat. În mod cert este prima operă postmodernă din literatura sârbă, un volum de referință pentru cititorul familiarizat cu istoria recentă de secol XX a Europei Centrale și de Est.

Danilo Kiš este cel care a înțeles, se pare, cel mai bine „veacul de singurătate” pe care l-a trăit cu cele două războaie mondiale, sisteme totalitare, genocid și erupții de naționalism în contrastul dintre fragilitatea ființei umane (Viața) și seriozitatea mizeră a utopiei (Istoria), fiind apreciat pentru toate acestea de publicul românesc.

Vasko Popa (1922-1991)

Asupra acestui fenomen liric, de răscruce, revoluționar pentru ambele literaturi, s-au aplecat în calitate de talmăcitori, critici literari, cercetători și nu numai, nume de rezonanță din literatura și cultura română precum: Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Ioan Flora, Radu Flora, Gellu Naum, Geo Bogza, Veronica Porumbacu, Eugen Simion, Cornel Ungureanu, Corneliu Barborică, Liubița Raichici, Slavomir Gvozdenovici și mulți alții.

Statutul traducătorului vs instituții culturale promotoare

Literatura universală în limba română nu ar exista fără acribia, efortul, cultura, tenacitatea, sensibilitatea, inteligența, buna cunoaștere a limbii sursă, fără stăpânirea la cel mai înalt nivel a limbii țintă, fără inspirația traducătorilor literari. Traducătorii literari sunt o specie de oameni de cultură care prea adesea este trecută sub tăcere: în cel mai bun caz le este menționat numele în semnalele unor traduceri literare de către organizatorii de evenimente culturale, dar și de critici și istorici literari în cronicile lor, dedicate diferiților scriitori. Mulți dintre criticii și istoricii literari uită și nu dau nicio atenție muncii dificile și istovitoare, plină de capcane, a traducătorilor literari, care lucrează însă chiar și luni ori ani buni la o traducere a unei opere, practicând așa-zisa „arheologie lingvistică” când este vorba de opere scrise cu sute de ani în urmă, informându-se asupra unor sensuri din categoria „realia” pe care niciun dicționar nu le conține. Necesitatea cunoașterii culturii și a civilizației unei epoci apuse face din traducătorul literar nu numai un lingvist cu vaste cunoștințe, ci și un subtil istoric, etnolog, dialectolog etc., toate informațiile pe care le adună reflectându-se în note de subsol care adesea vin în completarea unor informații utile asupra traducerii. Traducătorul literar al unei opere este de fapt cel mai bun cunoscător al ei.

De cele mai multe ori, traducătorul de literatură contemporană ia legătura cu autorii înșiși ca să clarifice anumite cuvinte ori sensuri, pentru a găsi echivalențe pe măsură în limba română. Mulți dintre criticii literari preferă să se concentreze exclusiv asupra autorului operei traduse în limba română, ca și cum respectiva talmăcire ar fi rezultatul unui soi de generație spontană sui-generis, ignorând

complet această muncă laborioasă, uitând că analiza profundă pe care o fac nu ar fi fost posibilă fără mijlocirea fundamentală a tălmăcitorului. Unii critici literari amintesc în trecere numele traducătorului în bibliografia aferentă, alții fac mai mult și amintesc numele traducătorului într-o propoziție scrisă mai degrabă din amabilitate, iar cei mai rari se apleacă și asupra traducătorului literar și scot în evidență valențele versiunii românești. O „cronică a traducerii” în revistele literare este aproape o excepție.

Există însă și o altfel de minimalizare voluntară sau involuntară a muncii traducătorului. Numele acestuia apare pe pagina de gardă a cărții cu un corp de literă atât de mic, încât de abia se poate desluși. Practica europeană este de a pune pe coperta exterioară și numele traducătorului, sigur, păstrând proporțiile față de autor. Menționăm că de puțin timp câteva edituri românești aplică această practică. Există edituri care, atunci când organizează lansarea unei traduceri la o librărie sau la un târg de carte, online sau „in praesentia”, uită să-l invite și pe traducătorul literar, omițând să-i fie menționat numele pe afișe ori pe invitațiile scrise la un eveniment literar. Și toate acestea în condițiile în care trebuie spus cu tărie că traducătorul literar este cel mai bun cunoscător al operei respective, fiind purtătorul de făclie al mesajului operei tălmăcite, iar 70% dintre cărțile care apar pe piață sunt traduceri, de la cele literare la cele tehnice, marketing, juridice, medicale etc. O editură de prestigiu ar trebui să menționeze și date legate de activitatea traducătorului, sigur, ale unui traducător de vocație.

12. Concluzii succinte

1. Profesia vocațională de traducător literar nu va dispărea curând, în ciuda tehnologiei de vârf de tipul IA Chat GPT
2. Pentru formarea tinerilor traducători este nevoie de o preocupare constantă la nivel instituțional (ateliere de creație, burse de studiu, întâlniri cu scriitorii, schimburi de experiență, organizarea de simpozioane)
3. Recunoașterea statutului de traducător literar la standarde europene
4. Publicarea unei bibliografii de traduceri comune din literatura sârbă, respectiv din literatura română.
5. Inițierea unor proiecte comune la nivelul instituțiilor culturale

BIBLIOGRAFIE

- Babeți, A. (coord.) (2022). *Dicționarul romanului central-european din secolul XX*. Polirom.
- Brodnjak, V. (1992). *Rječnik razlika između hrvatskog i srpskog jezika*. Školske novine.

- Cesereanu, R. (2010), Metafichione inter-onirică. *România literară*, 33.
- Constantinescu, M., Dejica, D. & Vîlceanu, T. (coord.) (2022, 2023). *O istorie a traducerilor în limba română*. Editura Academiei Române.
- Cristian, Alexandru (2012). Milorad Pavić – Mantia de stele. <http://www.bookiseala.ro/milorad-pavic-mantia-de-stele/80205.html> (Data accesării: 19.10.2023)
- Dărăbuș C. (2010). Milorad Pavić, *Mantia de stele*. Lumea ca „păpușă rusească”. *Buletin științific, fascicula Filologie. Seria A, XIX*, 141–151.
- Dărăbuș, C. (2014a). Baroc postmodern în opera lui Milorad Pavić. În C. Dărăbuș, *În lumea ex-iugoslavă. Literatura ca studiu cultural*, (p. 13–49). Editura Risoprint.
- Dărăbuș, C. (2014b). Levantinul și alte structuri identitare. În C. Dărăbuș, *În lumea ex-iugoslavă. Literatura ca studiu cultural*, (p. 103–131). Editura Risoprint.
- Dicționarul cronologic al romanului tradus în România de la origini până la 1989*. (2004, 2005). Editura Academiei Române.
- Geambașu, C. (coord.) (2011). *Bibliografia traducerilor din literaturile slave 1945-2011*. Editura Universității din București.
- Gionea, A. (2012). Ultima iubire la Țarigrad. Îndreptar de ghicit. https://townportal.ro/carti/_comentator-adriana-gionea/milorad-pavic-ultima-iubire-la-tarigrad-indreptar-de-ghicit/ (Data accesării: 19.10.2023)
- Grigore, R. (2010). Ghid astrologic pentru amatorii de literatură postmodernă. *Cultura literară*, nr. 294.
- lordache, E. (2012). Ivo Andrić – Actualitatea unui laureat Nobel. *Convorbiri literare*, nr. 8.
- Jeremić, D. (1970). Filosofia lui Ivo Andrić. *România literară*, nr. 50.
- Lucaciu, I. (2010). Mantia de stele. Îndrumar astrologic pentru ghicit – Teatrul Mic. Un spectacol lamentabil. <https://ileanalucaciu.blogspot.com/2010/07/mantia-de-stele-indrumar-indrumar.html> (Data accesării: 19.10.2023)
- Năstase, R. M. (2011). Iubirea scrisă în stele (Milorad Pavić, *Mantia de stele*. *Ghid astrologic de ghicit*). *Contrafort*, 4 (162).
- Nedelcu, O. (2009). Milorad Pavić și sindromul alexandrin. În O. Nedelcu, *Ipostaze (post)moderniste în literaturile sârbă și croată*, (p. 189–209). Editura Universității din București.
- Nedelcu, O. (2011). Ontološke hipostaze. *Letopis Matice srpske*, 488, 6, 1167–1171.
- Nicolae, I. (2003), Dicționarul khazar – o revelație. *Observator cultural*, 152.
- Onisei, A.-M. (2006). Îndreptar postmodern de ghicit. *Suplimentul de cultură*, 103.
- Pilchin, M. (2010). Peisaj pictat în ceai sau romanul careu. Literatura noastră cea de toți Balcanii. https://www.poezie.ro/index.php/essay/13925591/Peisaj_pictat_in_ceai_sau_romanul_careu (Data accesării: 19.10.2023)

- Popović, R. (2021). *Šetnja sa Andrićem*. Vukotić media.
- Radin Peianov, I. (2007). Postfață la Miloš Crnjanski, *Stražilovo*. Brumar, 49–61.
- Roman, M. (2010). Mantia de stele, un spectacol frumos. <https://yorick.ro/mantia-de-stele-un-spectacol-frumos/> (Data accesării: 19.10.2023)
- Stoianovici, V. (1976). Balada populară sârbocroată *Hasanaginica* și versiunile ei românești. În C. Barborică & V. Stoianovici (ed.), *Raporturi literare româno-slave*, (p. 244–272). Tipografia Universității din București.
- Ștefan, O. (2008). Milorad Pavić – in between, *Echinox*, 5-8.
- Ștefănescu, M. (2000). Verticala 2. *România literară*, 12.
- Ștefănescu, M. (2002) Prefață la Miloš Crnjanski, *Romanul Londrei*, Paralela 45.
- Tucan, D. (2008). Povestea spațiilor impure. *Transilvania*, 12, 74–78.
- Ungureanu, C. (1993). Drumul spre Răsărit. În loc de postfață. În Crnjanski, M., *Migrații* (p. 206–209). Editura de Vest.
- Ungureanu, E. (2011). Hypertextul: ...text în text în text în... *Metaliteratura*, XI, 3-4 (27), 87–101.
- Zirra, I. (2011). A Balkan millenarian hobby-horse of tales: Milorad Pavić's *Star cape*. *An astrologic guide for amateurs*. – A staging (abs)tract. *University of Bucharest Review*, I (2), 75–83.
<https://feeria.wordpress.com/2010/09/19/partea-launtrica-a-vantului-milorad-pavic/> (Data accesării: 19.10.2023)

SURSE

- Andrić, I. (1962, 2018). *E un pod pe Drina*. Traducere. de G. Naum și I. Seber, prefață de D. Micu. Editura pentru Literatură Universală, Polirom.
- Andrić, I. (1966, 2020). *Povestea cu elefantul vizirului*. Traducere de G. Naum și V. Stoianovici. Editura pentru Literatură Universală, Polirom.
- Andrić, I. (1967, 2019). *Cronică din Travnik. Viziri și consuli*. Traducere de V. Teodorescu și D. Stoianovici. Editura pentru Literatură Universală, Polirom.
- Andrić, I. (1994). *Poveste japoneză*. Traducere de A. Dumitrescu (din limba franceză). *Lettre internationale*, 10, 54.
- Andrić, I. (2005). *Curtea blestemată*. Traducere de S. Perinaț și I. Pachia Tatomirescu. Uniunea Sârbilor din România.
- Andrić, I. (2010). *Semne lângă drum*. Traducere de D. Stoianovici. Curtea Veche.
- Andrić, I. (2013). *Convorbiri cu Goya*. Traducere de O. Nedelcu, *Lettre internationale*, 87, 86–90.
- Andrić, I. (2016). *Domnișoara*. Traducere de D. Gămulescu, prefață de O. Nedelcu. Uniunea Sârbilor din România.
- Andrić, I. (2020). *Povestiri din singurărate*. Traducere de D. Stoianovici. Polirom.

- Andrić, I. (2021). *Omer-pașa Latas*. Traducere de D. Stoianovici. Polirom.
- Andrić, I. (2022). *Poză de familie și alte povestiri*. Traducere de O. Nedelcu. Cartier.
- Andrić, I. (2023). *Povestiri despre femei*. Traducere de O. Nedelcu. Polirom.
- Andrić, R. (2010). *Oasele încheieturii*. Traducere de L. Perinaț Stancov. Uniunea Sârbilor din România.
- Basara, S. (2017). *Mărirea și decăderea bolii lui Parkinson*. Traducere de O. Nedelcu. Cartier.
- Basara, S. (2018). *Longevitate. Comendia del arte*. Traducere de C. Ghirdă. Anamarol.
- Bastašić, L. (2023). *Prinde iepurele*. Traducere de O. Nedelcu. Black Button.
- Bosulka, S. (1918). *Dragoste de haiduc. Roman sârbesc*. Traducere de D. Caselli. Librăria „Carmen Sylva”.
- Bulatović, M. (1978). *Cocoșul roșu zboară spre cer*. Traducere de D. Petrovici. Univers.
- Bulatović, M. (1987). *Oamenii cu patru degete*. Traducere de A. Costea. Univers.
- Crnjanski, M. (1983). *O picătură de sânge spaniol*. Traducere de L. Tocariu. Univers.
- Crnjanski, M. (1993). *Migrațiile*. Traducere de D. Baiski & O. Nedelcu. Editura de Vest.
- Crnjanski, M. (2002). *Romanul Londrei, vol I-II*. Traducere de M. Ștefănescu. Paralela 45.
- Crnjanski, M. (2007). *Stražilovo*, Traducere de I. Radin Peianov. Brumar.
- Crnjanski, M. (2007). *Lirica Itacăi și alte poezii*. Traducere de I. Radin Peianov. Brumar.
- Crnjanski, M. (2007). *Jurnal despre Čarnojević*. Traducere de I. Radin Peianov. Brumar.
- Ćipiko, I. (1964). *Păianjenii*. Traducere de G. Dumitrescu & M. Gheorghievici. Editura pentru Literatură Universală.
- Ćopić, B. (1965). *Peripețiile lui Nikoletina Bursač*. Traducere de M. Sevastos & V. Vescu. Editura pentru Literatură Universală.
- Ćopić, B. (1966). *A opta ofensivă*. Traducere de M. Sevastos & V. Vescu. Editura pentru Literatură Universală.
- Ćopić, B. (1970). *Anii măgăriilor*. Traducere de G. Bulic. Editura Tineretului, 1970.
- Ćopić, B. (1972). *Dezlănțuirea*. Traducere de George Bulic. Editura Militară.
- Ćosić, B. (2002). *Rolul familiei mele în revoluția mondială*. Traducere de G. Ecovoiu, prefață de C. Bernic. Art.
- Ćosić, D. (1957). *Soarele e departe*. Traducere de V. Vescu și A. Mirea. Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Ćosić, D. (2017). *Rădăcinile*. Traducere de I. Muncian. Uniunea Sârbilor din România.
- Domanović, R. (1956). *Stradia. Povestiri satirice*. Traducere de V. Vescu & D. Bărbulescu. Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

- Drašković, V. (1995). *Cuțitul*. Traducere de D. Baiski. Helicon.
- Drašković, V. (2005). *Consulul rus*, Traducere de D. Baiski. Uniunea Sârbilor din România.
- Dučić, J. (1938). *Comoara Împăratului Radovan. Cartea despre soartă*. Traducere de B. Pisarov, Tipografia ziarului „Universul”.
- Dučić, J. (1939). *Cetăți și himere. Scrisori din: St. Beatenberg, Geneva, Paris, Corfu, Roma, Delphi, Avila, Atena și Ierusalim*. Traducere de B. Pisarov, Tipografia ziarului „Cugetarea”. P. C. Georgescu – Delafras.
- Dučić, J. (1939). *Legende albastre. Poeme în proză*. Traducere de B. Pisarov. Tipografia ziarului „Cugetarea”. P. C. Georgescu – Delafras.
- Glišić, M. (1970). *Învățătorul și alte povestiri*. Traducere de V. Teodorescu, C. Gheorghiu & S. Morcovescu. Univers.
- Ignjatović, S. (1997). *Când eram cu toții Tito și alte povestiri*. Traducere de I. Radin Peianov. Universal Dalsi.
- Isaković, A. (1970). *Ferigă și foc*. Traducere de M. Jivcovici. Univers.
- Kiš, D. (1987). *Clepsidra*. Traducere de L. Tocariu. Univers.
- Kiš, D. (1992). *Criptă pentru Boris Davidovici*. Traducere de S. Lăzăreanu. Editura de Vest.
- Kiš, D. (1996). *Enciclopedia morților*. Traducere de M. Ștefănescu. Univers.
- Kiš, D. (2000). *Grădina, cenușa*. Traducere de I. Radin Peianov. Univers.
- Kiš, D. (2000). *Suferințe timpurii*. Traducere de M. Ștefănescu. Polirom.
- Kiš, D. (2006). *Criptă pentru sufletul lui Boris Davidovici*. Traducere de I. Cărmăzan & S. Cărmăzan, Uniunea Sârbilor din România.
- Kiš, D. (2009). *Criptă pentru Boris Davidovici*. Traducere de S. Lăzăreanu, prefață de A. Babeți. Polirom.
- Lalić, M. (1957). *Nunta*. Traducere de M. Gafton & V. Stoianovici. Editura pentru Literatură Universală.
- Lazarević, L. (1896). *La puț – scene din viața sârbă*. Traducere de D. N. Svilokossitch. *Convorbiri literare*, 3.
- Lazarević, L. (1911). *Popa nostru ăl bătrân*. Traducere de N. Ținc. Tipografia C. Constantinescu.
- Lazarević, L. (1916). *Povestiri sârbești*. Traducere de V. Teconția. Minerva.
- Lazarević, L. (1926). *Werther*. Traducere de C. S. Constante. Adevărul.
- Lukić, S. (1988). *Flori de apă*. Traducere de V. Stoianovici & O. Nedelcu. Univers.
- Miljković, B. (2020). *Phoenix arzând*. Traducere de I. Muncian. Uniunea Sârbilor din România.
- Nušić, B. (1954). *Doamna ministru*. Traducere de M. Jivcovici. Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Nušić, B. (1957). *Opere alese*. Traducere de M. Jivcovici, D. Gămulescu, I. Botez & P. Martinescu, prefață de M. Jivcovici. Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

- Njegoš, P. P. (1978). *Cununa munților*. Traducere de D. M. Ion, prefață de T. Vîjeu. Albatros.
- Njegoš, P. P. (2021). *Flacăra microcosmică*. Traducere de L. Raichici. Eikon.
- Obradović, D. (2011). *Fabule*. Traducere de I. Muncian. Uniunea Sârbilor din România.
- Pavić, M. (1998). *Dicționarul khazar. Roman lexic în 100.000 de cuvinte. Exemplar feminin*. Traducere de M. Ștefănescu. Nemira.
- Pavić, M. (2000). *Peisaj pictat în ceai*. Traducere de M. Ștefănescu. Univers.
- Pavić, M. (2003). *Partea lăuntrică a vântului sau roman despre Hero și Leandru*. Traducere de M. Ștefănescu. Paralela 45.
- Pavić, M. (2006). *Ultima iubire la Țarigrad. Îndreptar de ghicit*. Traducere de M. Ștefănescu. Paralela 45.
- Pavić, M. (2008). *Mantia de stele. Ghid astrologic de ghicit*. Traducere de M. Ștefănescu. Humanitas.
- Pavić, M. (2009). *Celălalt trup*. Traducere de M. Ștefănescu. Paralela 45.
- Pavić, M. (2015). *Unicat. Cartea cu 100 de finaluri*. Traducere de M. Ștefănescu. Pandora M.
- Pavić, M. (2023). *Teatru de hârtie*. Traducere de M. Ștefănescu. Corint.
- Pavlović, M. (2006). *Adunarea câinilor la Cnossos*. Traducere de A. Dumbrăveanu, S. Gvozdenovici & L. Alexiu, postfață de D. R. Popescu. Uniunea Sârbilor din România.
- Pekić, B. (1985). *Pelerinajul lui Arsenie Njegovan*. Traducere de V. Stoianovici. Univers.
- Pekić, B. (2008). *O istorie sentimentală a Imperiului Britanic*. Traducere de C. Ghirdă. Historia.
- Petrović, J. (2020). *Totul va fi bine*. Traducere de G. Ecovoiu. Aramis.
- Petrović, U. (2020). *Al cincilea fluture*. Traducere de S. Berlovan. Aramis.
- Pištalo, V. (2000). *Tesla. Portret între măști*. Traducere de M. Ștefănescu. Anticipația.
- Popa, V. (1966). *Versuri*. Traducere de N. Stănescu. Editura Tineretului.
- Popa, V. (1983). *Sare de lup. Versuri*. Traducere de M. Sorescu & S. Popovici, prefață de M. Sorescu. Univers.
- Popa, V. (1995). *Câmpia neodihnei*. Traducere de I. Flora. Minerva.
- Popa, V. (2000). *Inel celest. Poeme alese*. Traducere de I. Flora, prefață de C. Ungureanu. Grai și suflet – Cultura națională.
- Puslojić, A. (1998). *Gradul zero al poeziei*. Traducere de N. Stănescu & I. Flora. Helicon.
- Savić, M. (1996). *Pâine și frică*. Traducere de I. Radin Peianov. Nemira.
- Selimović, M. (1971). *Dervişul și moartea*. Traducere de V. Stoianovici. Univers.
- Simović, Lj. (2009). *Furtună deasupra Belgradului*. Traducere de S. Gvozdenovici & L. Alexiu. Uniunea Sârbilor din România.

- Sremac, S. (1963). *Popa Ćira și popa Spira*. Traducere de V. Vescu, prefață de M. Jivcovici. Editura pentru Literatură Universală.
- Stanković, B. (1959). *Sânge stricat*. Traducere de I. Soare & G. Bulic. Editura pentru Literatură Universală.
- Vojnović, I. V. (1925, 1930). *Sirena*. Traducere de I. Gorun. Adevărul.

Octavia Nedelcu

**THE RECEPTION OF SERBIAN LITERATURE IN ROMANIA.
NEW CHALLENGES FOR THE THIRD MILLENNIUM**

Summary

The reception of the Yugoslav and – later on – the Serbian literature in Romania is a topic of constant interest for Slavists (Serbists) in Romania, being undoubtedly conditioned by the historical, political, social, linguistic and cultural context over time. Our paper deals with the translation of literary texts coming from the ex-Yugoslav space in general and from the Serbian space in particular, and it is meant to be a presentation of the translationology phenomenon from a diachronic and synchronic perspective. The paper includes several aspects: preliminary linguistic aspects, the panorama of literary translations over time, the role of publishing houses and the criteria of selection of the works to be translated, the status of the translator in the past and nowadays, the political and economic censorship, trends in translationology, the institutions and the cultural bodies that support translation, the current issues the translator faces, portraits of translators, new challenges for young translators in the future. Without simply providing a complete list of the most „welcome” Serbian authors in the Romanian cultural space, Ivo Andrić, Milorad Pavić, Miloš Crnjanski, Danilo Kiš, Vasko Popa, Branislav Nušić etc., the paper analyzes the echo of these works, the chronicles or the related signals in the Romanian periodicals and literary publications having promoted ex-Yugoslav and Serbian literature over time. Without claiming to provide an exhaustive approach, the paper is meant to be an objective x-ray of the reception of the Serbian literature in Romania, and, besides the synthetic information brought forth, we do hope it will arouse interest and it will turn into a topic for shared projects.

Keywords: translationology, literary translation, reception through translations, the Serbian literature, institutionalization of translations.

Октавија Неделку

**РЕЦЕПЦИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У РУМУНИЈИ.
НОВИ ИЗАЗОВИ У ТРЕЋЕМ МИЛЕНИЈУМУ**

Резиме

Рецепција југословенске књижевности, а потом српске књижевности у Румунији, одувек је будила интересовање слависта (србиста) у Румунији и била је током времена условљена историјским, политичким, друштвеним, лингвистичким и културолошким околностима. У раду се разматрају најзначајнији лексичко-семантички и стилистички аспекти превођења књижевних текстова са простора бивше Југославије, а нарочито са простора данашње Србије, са посебним освртом на феномен традуктологије из дијахронијске и синхронијске перспективе. Рад указује на разноврсна актуелна питања од историје језика до књижевног превођења, истичући улогу издавачких кућа у избору књижевних дела које вреди преводити, од статуса преводиоца у прошлости и садашњости до политичке и економске цензуре у области превођења, од културних институција које суфинансирају превођење до разних изазова са којима се суочавају данашњи преводиоци дела српске књижевности. У нашој анализи указујемо на књижевна остварења најпревођенијих писаца на румунској територији: Ива Андрића, Милоша Црњанског, Данила Киша, Васка Попе, Бранислава Нушића и пружамо кратак увид у истраживачке преокупације угледних критичара које налазимо у бројним огледима, рецензијама и књижевним часописима. Наш рад пружа допринос објективном сагледавању рецепције српске књижевности у Румунији и од заједничког је интереса како за румунске, тако и за српске истраживаче.

Кључне речи: традуктологија, књижевни превод, рецепција српске књижевности у румунској култури, изазови у преводаштво.

Mariana Dan¹

Universitatea din Belgrad

Facultatea de Filologie

 <https://orcid.org/0009-0005-9929-2393>

NEOAVANGARDELE DIN IUGOSLAVIA SOCIALISTĂ ÎN CONTEXT GLOBAL. KLOKOTRISMUL ȘI INTERFERENȚELE CULTURALE SÂRBO-ROMÂNE

Concepția despre locul, funcția și rolul artelor s-a schimbat în ultimele patru decenii ale secolului trecut, când, în cultura vestică, au apărut diverse mișcări de neoavangardă, ca reacție de protest a tinerei generații împotriva valorilor și ideilor perimate, detectabile în întreaga activitate umană de după Al Doilea Război Mondial. Cum (spre deosebire de celelalte țări socialiste) fosta Iugoslavia era în această perioadă întoarsă cultural către vest, diversele idei experimentale și metode de transpunere artistică, mai mult sau mai puțin „de import”, și-au găsit aici un loc propice de expresie. Din perspectiva de azi, toate aceste tendințe ale „noii sensibilități”, apărute inițial în subcultură și care s-au globalizat în scurt timp, pot fi privite prin prisma poststructuralismului și postmodernismului – ca opuse atât anistorismului structuralist, cât și modernismului. *Klokotrismul* a apărut în cadrul tendințelor artistice neoavangardiste din fosta Iugoslavia, iar originalitatea sa constă tocmai în încercarea de a se detașa de conceptualismul neoavangardist, de a refuza noțiunile de „grupare”/”mișcare” și de a se proclama ca „spirit/spiritualitate”. Cum promotorul klokotrismului a fost în special cunoscutul poet sârbo-valah Adam Puslojić, care a adus o importantă contribuție la stabilirea și menținerea relațiilor culturale sârbo-române din această perioadă, acest articol analizează în ce măsură autorii români, cu care Puslojić a stabilit relații de profundă creativitate, au contribuit la înșăși poetica klokotrismului.

Cuvinte-cheie: relațiile culturale sârbo-române, neoavangarda, cultura din fosta Iugoslavia, klokotrismul, posmodernismul, Adam Puslojić

1. Introducere

Klokotrismul, ca atare, reprezintă o piesă din mozaicul mai amplu al tendințelor artistice neoavangardiste din fosta Iugoslavia (R. S. F. Iugoslavia), în

¹ danmar206@gmail.com

care s-a transpus și reflectat, în urma orientării acestei țări socialiste către vest, o întregă viziune asupra lumii postbelice, ca ancorată în arte. E vorba în special de locul, funcția și contextul acestora, care se cere explicat în primul rând. Cultura română de la timpul respectiv, aparținând unui context socialist, a luat în mare măsură contactul cu aceste tendințe din lume spre sfârșitul anilor '60, în anii '70 și '80 ai secolului trecut, mai ales prin Adam Puslojić, acest poet sârbo-valah, care, prin deosebitul său devotament față de cultura română și mai ales față de poezia românească, a stabilit importante relații culturale sârbo-române. Acest text va încerca să definească în ce măsură se poate vorbi de participarea la o viziune poetică comună sârbo-română în cadrul klototrismului, care reușise să coboare arta în stradă, așa cum se practicase în vest de mai multă vreme. Substratul acestui gen de poezie ar fi greu de înțeles, fără explicarea contextului mai amplu global, generaționist, dar și iugoslav, de la vremea respectivă.

2. Dinamismul social și arta de tip nou

În anii '60, '70 și '80 ai secolului trecut, multe dintre tendințele culturale globale au încercat să deschidă drumuri, dar și viziuni noi. Arta apărută în această perioadă a dorit să fie o artă de tip nou, cunoscută sub denumirea de neoavangardă, noua practică artistică, artă dematerializată ori anti-formală, artă săracă, artă conceptuală, minimalistă sau artă post-obiectivă. Ea a apărut în contextul protestelor populației americane, dar și globale antimilitariste și antinucleare din timpul războiului rece, al Războiului din Vietnam (1955-1975), în timpul protestelor pentru dobândirea de drepturi umane, cetățenești, minoritare, individuale, sexuale, în atmosfera marcată în egală măsură de discursurile antirasiste și egalitare ale lui Martin Luther King (ucis, ca și John F. Kennedy, de altfel, în 1963). Acest gen de climat a culminat cu protestele internaționale studențești din anul 1968, care se împotriveau legislațiilor rigide, discriminatorii și individual constrângătoare, pe care părinții tinerilor protestatari le acceptaseră.² Ca produs al noului dinamism social, ce se definea drept „contra-cultură” (deoarece și

² Protestele studențești au avut un caracter internațional mai ales datorită apariției televiziunii, facilității zborurilor pentru călători, precum și receptării rapide de cărți și texte, ce apăreau simultan în toată lumea. Începând cu primele confruntări ale studenților de la Paris, protestele s-au desfășurat aproape simultan în întreaga lume, extinzându-se din SUA și Mexic în Barcelona, Madrid, Londra, Leicester, Essex, Bristol, Leeds, Nantes, Cannes, Bordeaux, Roma, Milano, Torino, Bologna, Berlinul de Vest, Belgrad, Praga, Varșovia și până în Pakistan și Buenos Aires. Deși motivele concrete ale protestelor erau diferite (creșterea inegalității sociale, solicitarea de libertăți economice și politice, războiul din Vietnam, antifranșismul în Spania, denazificarea Germaniei, ori intervenționismul sovietic în Ungaria, ulterior în Cehoslovacia), numitorul comun al protestelor era înlăturarea capitalismului, respectiv a deviațiilor socialiste în Europa de Est. Dorința de a trăi într-o lume mai justă, fără exploatare, în care clasa muncitoare prelua conducerea industriei, a fost utopică, după cum a dovedit-o mai ales soarta fostei Iugoslavii, care avusese deja, în teorie, ceea ce cereau protestatarii din țările capitaliste. În acele decenii, studenții iugoslavi cereau înlăturarea „burgheziei roșii”, adică a privilegiilor din fruntea singurului partid la conducere.

cultura oficială ajunsese să reprezinte o instituție, printre celelalte, ca și pe timpul avangardelor istorice), noua generație opta pentru o *sensibilitate de tip nou*, așa cum reiese și din titlul lucrării lui Herbert Marcuse, *The New Sensibility* (Marcuse, *apud* Osborne, 2022, p. 33).

Deoarece lumii noi de atunci îi era necesară și o artă de tip nou, preocuparea tinerilor s-a îndreptat în special spre o nouă cultură politică, dar și spre toate artele, spre psihologie și filozofie, care trebuiau să reflecte și susțină acea „nouă sensibilitate” ori viziune asupra lumii. Generația tânără de atunci credea sincer în posibilitatea propriei emancipări, care trebuia să vină din interiorul individului. Această emancipare trebuia să fie fundamental non-violentă (în contrast cu represiunile instituționale) și de aceea se practicau proteste pașnice, la care s-au solidarizat tinerii din întreaga lume. În această perioadă a apărut sloganul hippy „make love, not war” (faceți dragoste, nu război), iar ca o puternică demonstrație a revoltei acelei generații s-a ținut la Woodstock *Festivalul de muzică și artă* (august, 1969), cel mai mare festival de muzică rock din istorie, la care au venit peste jumătate de milion de tineri.

În acest context al „noii sensibilități”, artele trebuiau să iasă din spațiile instituțiilor, încetând să mai reprezinte o practică elitistă. Prin amplul proces de democratizare, artele trebuiau să devină o „practică vie”, inclusă în procesul social, în timpul real (ca și la concertul amintit) și să constituie un fel de instrument și mediator care să ducă la înțelegerea omului contemporan ca individ care nutrește diverse speranțe și idealuri, e cuprins de angoasă într-o lume decăzută moral, are diverse nelămuriri și frustrări de natură individuală și colectivă. Timpul real era atât timpul existențial, biografic, cât și cel social. Astfel, arta înceta să mai fie o reflexie fixă a unei realități înghețate în timp, ci reprezenta, în egală măsură, însăși realitatea *in process*, în timpul care se scurge pentru crearea ei. Opera de artă nu mai era considerată drept un produs finit și finalizat, ci s-a început să se pună accentul atât pe procesul de creație, cât și pe artifactele care suferă metamorfoze în timp și spațiu (instalațiile în mișcare, ca „opere deschise” nu doar din punctul de vedere al interpretării venite „din afară”, ci al înseși structurii lor mobile) (vezi Milenković, 2022, p. 3). În cadrul realității sociale de atunci, artistul însuși devenea, printr-un anumit gest ori acțiune, un subiect social și un obiect artistic în egală măsură. De exemplu, putea deveni un fel de „sculptură vie”, participând la artă, atât ca obiect, cât și ca subiect. Milenković îl dă ca exemplu pe Joseph Beuys (care a fost în 1979 unul dintre inițiatorii Partidului verde din Germania) și care a inițiat o astfel de „sculptură vie” de proporții, reușind să planteze, în timp de câțiva ani, ajutat de studenții voluntari, o pădure de 7000 de stejari, copac, dar și gest simbolic, menit să arate strânsa legătură care există între natură, om și artă. Acest gest/acțiune, pe lângă aspectul său simbolic, reprezenta totodată și un soi de revoluție spirituală pașnică, în acord cu „noua sensibilitate”, ilustrând posibilitatea solidarității fundamentale a oamenilor în participarea acestora la viața reală, desfășurată în timpul real și natural, indiferent

de cadrele politico-ideologice impuse. De aceea, în ceea ce privește arta, se poate vorbi acum de transformarea radicală a *locului, funcției și contextului* acesteia. Înglobată fiind într-o viziune integratoare asupra lumii și existenței, arta nu era percepută ca angajată în slujba unei ideologii, intenția fiind, mai degrabă, ca ea să nu mai funcționeze ca document cultural, ci să devină o manifestare nemijlocită a culturii, o necesitate și practică de zi cu zi. În această viziune (idealistică, cum apare din perspectiva de azi), artistului, care putea juca și un rol de clown, cum vom vedea, mai târziu, în cadrul klototrismului, îi revenea rolul de „a trezi lumea” din convenții, având ca efect, în primul rând, emanciparea individuală și posibilitatea lărgirii viziunii asupra lumii. Arta, ca „plastică socială” (cum și-a dorit generația respectivă), pornea de la individ, ca om și, de aceea, democratizarea artei presupunea emanciparea individului prin anularea distanței dintre artist și publicul care îi recepționează acțiunile, fiecare om în felul său.

Figurile iconice de atunci, propagate prin mass-media, au devenit niște adevărați eroi ai tinerilor, fiind reprezentate în muzică de formațiile The Beatles, The Rolling Stones, Led Zeppelin, de Janis Joplin, Jimi Hendrix, Frank Zappa, Bob Dylan, iar în filozofie și literatură de Jean-Paul Sartre, Herbert Marcuse, Michel Foucault, Roland Barthes, de artiștii Antonin Artaud, Jean-Luc Godard, Paolo Passolini, John Cage, precum și de revoluționarul Fidel Castro și Ernesto Che Guevara etc., tinerii sperând ca acea revoluție de durată să nu aibă, în final, aceeași soartă cum avusese Comuna din Paris.

După Nebojša Milenković (2022, p. 14), dar și Jasmina Čubrilo (2018, p. 7), speranțele într-un viitor mai bun au fost susținute de faptul că în acea perioadă filozofia, artele, spiritualitatea umană și cultura au preluat locuri centrale, ceea ce este un alt fel de a spune, așa cum afirma și John Updike (citată de Čubrilo), că „Revoluția s-a mutat în cultură”. Acea perioadă, însă, se caracterizează, la modul concret, prin schimbările care nu s-au încheiat niciodată, căci toate problemele ridicate atunci rămân azi tot atât de actuale, ca și în momentul când au explodat.

3. „Socialismul cu chip uman” din fosta Iugoslavia

În acea perioadă, când vestul credea că în Iugoslavia exista un socialism „cu chip uman”, și care li s-ar potrivi (poate) și lor, studenților iugoslavi nu le-a rămas decât să se confrunte cu socialismul. Laslo Vegel (2021, p. 231) afirmă: „Nu am fost împotriva lui, dar nici pentru el și asta e ceea ce ne-a dus la pierzanie”. În anul 1968, în fosta Iugoslavia, protestele studentești s-au desfășurat în Belgrad, Sarajevo, Zagreb și Ljubljana. Unele dintre sloganurile tinerilor au fost: „Jos corupția!”, „Jos burghezia roșie!”, „Cerem egalitate socială”, „Noi construim socialismul, iar voi, vile”, „Cerem egalitate socială”, „Muncitorii și studenții împotriva socialismului fals!”, „Birocrație, ia-ți etichete de pe muncitori”, „Spuneți-i tovarășului Tito adevărul”, „Cine răspunde pentru haosul din economie?”, „Au tras în noi!”, „Și pe mine m-au bătut!”, „Socialismul e pentru toți”, „Libertatea presei și a informației!”, „Ne luptăm

pentru un om mai bun, nu pentru o viață mai bună.” etc. (v. Vučetić, 2016, p. 254). Deși studenții sunt chemați la negocieri, ei refuză, invocând Constituția. De partea studenților s-au aflat multe colective de muncă, dar și importanți scriitori și regizori, cum ar fi: Vasko Popa, Slobodan Selenić, Danilo Kiš, Duško Radović, Stevan Raičković, Dušan Makavejev, Jovan Ćirilov, Živojin Pavlović, Mirko Kovač, Matija Bečković, dar și mulți dintre actorii renumiți, precum și filozofi de renume ai Școlii de filozofie din Korčula, dar și Uniunea scriitorilor din Iugoslavia. Protestul s-a transformat, după șapte zile, într-un act artistic, un fel de *performance*, în momentul în care cunoscutul actor Steva Žigon, în curtea Rectoratului Universității din Belgrad, plină până la refuz de protestatari, a recitat discursul lui Robespierre din clubul iacobinilor la judecata lui Danton, din piesa *Moartea lui Danton*, a scriitorului german Karl Georg Büchner. Actorul Žigon încetează a mai fi Žigon, iar studenții încetează a mai fi studenți. Teatrul se confundă cu viața, iar actorul cu publicul. Protestele studențești s-au încheiat cu renumita intervenție a mareșalului Tito din 9 iunie, care a constatat că statul și conducerea au greșit și că studenții au dreptate și chiar le-a cerut să-l ajute să rezolve problemele... Pentru ca, după scurt timp, nu numai că nu a rezolvat cerințele studenților, dar a și schimbat redacția revistei *Student*, iar revistele liberale *Praksis* și *Filozofija*, ale Societății sârbești de filozofie, și-au întrerupt apariția.³ Conducătorii protestului, fie ei studenți ori profesori, au fost excluși din viața socială și publică prin măsuri administrative (Milenković, 2022, p. 14, 15).

În acest context, cultura iugoslavă a început să facă parte și ea din cultura internațională contemporană, iar Belgradul a devenit una dintre cele mai dinamice capitale culturale din Europa. Aici s-au constituit instituții culturale și festivaluri internaționale, care durează până astăzi: *Muzeul de artă contemporană* (1965), s-a deschis faimoasa Casă a tineretului (Dom omladine – 1966), s-a înființat Festivalul internațional de teatru (BITEF – 1967), s-a deschis Centrul cultural

³ Aceste fapte, ce țin de politica internă și culturală, sunt în dezacord cu imaginea lui Tito în lume, unde se credea că Iugoslavia reprezenta un exemplu al „socialismului cu chip uman”. Căci Tito se afirmase global prin *Mișcarea țărilor nealiniate*, un mare triumf al diplomației sale (1961), schimbase numele țării: din Republica Populară Federativă, în Republica Socialistă Federativă Iugoslavia (1963), făcuse un turneu în SUA, ce marcase începutul americanizării și modernizării Iugoslaviei (1963), acesta având loc chiar înainte de atentatul asupra lui John F. Kennedy. Intervențiile sovietice din Ungaria (1956) și din Cehoslovacia (1968) l-au determinat pe Tito să strângă permanent relațiile cu SUA. Delegația Partidului Comunist Iugoslav, care în 1979 vizitează Washingtonul, e prima delegație importantă din vreo țară comunistă care a fost primită la Casa Albă. Pe vremea lui Jimmy Carter, revistele americane publică numeroase articole dedicate lui Josip Broz Tito, ca de exemplu *Time & Life* ce consideră că Iugoslavia e „cea mai autonomă și cea mai deschisă țară comunistă necomunistă din lume” (*apud* Milenković, 2022, p. 16). În ciuda numeroaselor crize politico-economice interne, Iugoslavia a avut marele avantaj de a i se fi acordat de către SUA statutul de „cea mai favorizată națiune” în relațiile comerciale și economice. În Iugoslavia de atunci, tinerii purtau blugi, citeau *Playboy*, beau coca cola, mergeau la Trieste la cumpărături, moda ținea pasul cu cea din vest etc. Poate că cel mai important dintre toate era faptul că cetățenii Iugoslavi dețineau pașaport „la purtător”, cu care puteau călători nestingheriți și în est și în vest.

studentesc (1968), s-a început Festivalul internațional de muzică (BEMUS – 1969), s-a ținut primul festival internațional de film (FEST – 1971), de muzică jazz etc. Acest fapt a prilejuit ca Belgrad (dar și Zagreb, Ljubljana, Sarajevo, Novi Sad etc.) să fie destinația favorită a multor oameni de cultură de renume mondial și să se actualizeze și mențină noile tendințe din cultura contemporană, să apară reviste de muzică rock (*Beat International*) etc.

Imaginea pozitivă despre Iugoslavia s-a dovedit a fi însă una falsă, menținută fiind datorită figurii legendare a lui Tito și până la moartea acestuia (în 1980); nu s-a vorbit între timp nici despre prigoana cetățenilor iugoslavi care aveau o linie de gândire diferită decât cea unică și impusă, așa cum nu s-a vorbit nici de discrepanța dintre aparenta bunăstare și situația catastrofală din economie, condusă de mulți oameni incapabili, dar cu un dosar de partid „curat”.

4. Poststructuralismul, categorie internațională a postmodernismului. Artiști și grupări din Iugoslavia socialistă

Tendințele artistice din anii '60, '70 și '80 din fosta Iugoslavie au fost inițial un soi de produs al renumitei Școli de vară de filozofie din Korčula (Korčulanska letnja filozofska škola: 1963-1974), care, orientată spre stânga, ca mulți intelectuali din lume de la vremea respectivă, sprijinea o „a treia cale”: gândirea culturală și socială nu trebuia dirijată de către stat (ca în celelalte țări comuniste), dar nici de economia de piață (ca în țările capitaliste). Ideea de *personalism*, ca atitudine subiectivă, trebuia să reflecte, prin noile mișcări de avangardă de atunci, rolul individului în cadrul realității sociale. Prin această variantă a socialismului democratic iugoslav se dorea ca ideile să circule liber, iar oamenii să fie egali, dorință exprimată și în timpul protestelor studentești din 1968, al căror obiectiv nu fusese bunăstarea materială, ci egalitatea dintre oameni. Prin *personalism* (termen de circulație în cadrul neoavangardei de pretutindeni de atunci) arta nu mai era un simptom ideologic, ci un teren prielnic revizuirii, care, prin libertatea individuală, va face posibilă liberalizarea societății. Această concepție a avut mare priză la tineret și a intrat în multe instituții de cultură.

Cred că, intrând pe această bază teoretică în mișcarea globală de neoavangardă, arta iugoslavă se racorda la noile tendințe din arta globală de atunci, care prezentau o accentuată înclinare de a îmbina arta cu teoria despre artă, literatura, semiologia, cu sociologia ori psihologia. Revista *Tel Quel*, fondată de structuraliștii francezi (și care viza toate aceste domenii), care în anii '70 și '80 ai secolului trecut a recurs la autocritica propriei viziuni structuraliste precedente, încercând să îndrepte greșeala unei viziuni anistorice, sincronice și formalist inflexibile, legate de relația dintre semn și semnificat în cadrul analizei textuale, a devenit punctul de plecare și platforma poststructuralismului.⁴ Poststructuraliștii

⁴ La revista *Tel Quel*, fondată de scriitorul și teoreticianul francez Philippe Sollers au participat chiar structuraliștii (Roland Barthes, Jacques Lacan, Michel Foucault, Jacques Derrida, Julia Kristeva,

au constatat că, în cadrul scriiturii, semnificantul, ca formă a producerii de sens, nu este unul obiectiv și stabil, fiind influențat nu numai de schimbarea viziunii asupra lumii pe parcursul istoriei, ci și de subiectivitatea individuală, de natură ideologică, sexuală, culturologică etc. (Šuvaković, 1999, p. 263).

Prin aceasta, poststructuralismul a deschis larga cale a *personalismului*, care a luat avânt în neoavangarda din acea perioadă și cu care interfera, neoavangarda găsiindu-și în poststructuralism importante repere teoretice, oricât de variate ar fi fost acestea (iar în fosta Iugoslavie era vorba de interpretarea personalizată a socialismului). De aceea, nu trebuie să mire faptul că neoavangarda a fost fundamental conceptualistă, în ansamblu vorbind, fie că era vorba de artă individuală, de grupări artistice, de performance-uri ce se desfășurau în diverse locații, cu public sau fără acesta, fie că era vorba de *body art* ori, de exemplu, de poststructuralismul neoavangardist care nu ezita să deconstruiască un tablou în părțile sale componente, cum ar fi: pânza, suprafața, rama, textura, aplicarea de culoare, relația dintre pictură, ca suprafață și ambianță. Šuvaković consideră că:

Poststructuralismul, ca teorie internațională a postmodernismului, are două faze: (1) faza critică, fondată pe analiza și critica modernismului (din anii '70), cu alte cuvinte, *semio arta* a constituit pregătirea practică și teoretică a terenului artei și culturii pentru postmodernism și (2) faza de stimulare, bazată pe deconstruirea artei vestice prin citat, colaj și montaj (*new image*, transavangarda, neoexpresionismul, anacronismul) și simularea societății tehnologice din finalul anilor '70 până în anii '90. *Pentru postmodernism, poststructuralismul devine teoria care oferă criterii metodologice, poetice, retorice, criterii de sens și de valoare.* (s.n.) (Šuvaković, 1999, p. 264–265)

De fapt, după cum crede Šuvaković, în postmodernism se revarsă din poststructuralism concepția relativizării valorii și a sensurilor, sentimentul că totul este permis și se află la îndemână, convingerea că nu există niciun sistem filozofic, ideologic, estetic „rotund”, complet, ci e vorba doar de practici fragmentare, care leagă limbajele vizuale și lingvistice în structuri de realitate artificială în care intră împreună atât precepte de teorie, de limbaj comun, dar și elemente ale subconștientului, ale subiectivității, ale libidoului și ale fragmentarului. Ca atare, postmodernismul, cultivând o atitudine și viziune personalistă, se opune determinismului istoric și concepției evoluționiste în artă, față de care adesea cultivă o atitudine ironică.

Neoavangardismul iugoslav se înscrie cel mai mult, după mine, în acea fază a *semio artei*, cultivând, de aceea, cu predilecție arta conceptuală, iar apoi *mail art*, dezvoltându-se mai ales între 1969 și 1980 la Kranj, la Ljubljana, la Novi

Sad, Subotica, Zagreb, fiind definit drept *artă conceptuală* de cunoscutul istoric al artelor Jaša Denegri. La acest gen de artă au participat cunoscutele grupări neoavangardiste: gruparea *OHO* (la Kranj, Ljubljana: 1966-71), care s-a numit ulterior *Družina u Šempasu* (Comunitatea din Šempas: 1971-83); perechea de artiști: Nuša și Srečko Dragan; gruparea *KÔD* (Novi Sad: 1970); gruparea *Э* (Novi Sad: 1971), gruparea *Э- KÔD* (Novi Sad: 1971-1973), gruparea Penzioner Tihomir Simčić (Zagreb, 1969); gruparea Bosch+Bosch (Subotica 1969-76); gruparea neformală a șase artiști: Marina Abramović (de mare renume internațional azi), Era Milivojević, Zoran Popović, Neša Paripović, Dragoljub Raša Todosijević și Gergelj Urkom (1971-73); gruparea *Verbumprogram* (Ruma: 1974), *Gruparea 143* (1975-1980), gruparea a șase autori (Zagreb: 1975-1980). Individual, au participat și mulți alți autori (Šuvaković, 1999, p. 151–152).

Principalele caracteristici erau: părăsirea exprimării în imagini plastice și inițierea de opere textuale și ca diagrame, care revelează ideile și proiectele potențiale ale artiștilor, înclinarea spre tematizări teoretice despre natura artei, lucrul în grupări, care devin ca atare obiecte de cercetare, deschiderea artei spre judecata intelectuală și adoptarea de membri de grup de diverse profiluri: critici de artă și literatură, poeți, filozofi, lingviști, matematicieni, ingineri. După Šuvaković (1999, p. 151), arta conceptuală din fosta Iugoslavie făcea critica folosirii artei în scopuri ideologice în cultura socialistă, dar și a modernismului apolitic decorativ, avea viziuni neoavangardiste utopice legate de rolul artei care putea schimba societatea și lumea, așa cum am menționat mai sus, ca tendință pe plan global. Acest gen de neo- și postavangardă iugoslavă s-ar putea defini prin coliziunea eclectică dintre misticism, activism ideologic de stânga și formalism lingvistico-semiotic realizat prin *dematerializarea operei de artă*, adică adesea prin limitarea ei la simplul concept (chiar nerealizat practic), preluat chiar indirect din *Tel Quel-ism*, iar practica artistică se reducea adesea la documentarea legată de comportamentul artiștilor și opiniile lor legate de natura artei.

În acea perioadă a apărut în fosta Iugoslavie și Signalismul (*Signalizam*, 1959), care a rămas, după părerea mea, o încercare de *semio artă* din faza postmodernismului neoavangardist, care a promovat experimentele poetice din domeniul „scientismului” prin folosirea în exces a simbolurilor, lexemelor, formulelor din matematică, fizică, biologie etc. în textul poetic, considerându-se că virtutea esențială a omului e crearea de *semne*. Acest curent neoavangardist a creat o bibliografie considerabilă, experimentele sale fiind de natură eclectică și adesea *ready made* și computerizată, nereușind să treacă de la limbajul folosit ca semn la semnificații artistice relevante.

În această perioadă, ce încerca redefinirea naturii artei, văzută în aspectul său procesual, pornind de la concept și până la metamorfozele existențiale parcurse de artist, ca om, și corelate cu modificările sale de viziune în timp, arta

înceta să mai reprezinte exclusiv un produs final și finalizat, merită unei critici *a posteriori*, ci a fost întoarsă *spre timpul real*, necesar producerii de artă, *ca proces*. Era un fel de încercare de a sintetiza arta și viața, dar și o încercare de a fonda opera de *artă totală*, care lua în considerație multiplele aspecte și niveluri de comunicare artistică, atât sub aspectul formal, cât și semnificativ. În acest sens, este importantă activitatea compozitorului Vladan Radovanović⁵ (1932-2023), care a inițiat în fosta Iugoslavie, împreună cu pictorul Leonid Šejka (1932-1970), experimente interdisciplinare de artă, continuate de Gruparea OHO. Întoarcerea *spre timpul real* și *arta totală* se află, după părerea mea, în strânsă legătură cu apariția *performance*-urilor, cunoscute în lume și ca *happeninguri*, sau *acțiuni* și/ sau *body art*, care presupun un anumit eveniment creat de artiști, în care aceștia reprezintă atât subiectul, cât și obiectul prezentării evenimentului. Din păcate, evenimentul, având loc în timpul real, se poate reconstitui doar în baza unei documentații textuale, prin fotografii ori materiale video. Am spus „din păcate” deoarece, în *klokotrism*, despre care voi vorbi mai departe, documentarea este fragmentară și oarecum haotică, ceea ce nu este un argument pentru neglijarea poeziei și viziunii originale a acestuia, la care au contribuit, pe lângă poetul sârbovalah Adam Puslojić (1943-2022), și însemnați artiști din România (pe atunci, socialistă).

5. Klokotrismul ca *puzzle* și încercarea de a-l recupera și recepta⁶

Datorită procedeelelor folosite în klokotrism și datorită refuzului klokotriștilor de a se autodefini în vreun fel, acesta a fost considerat fie drept un fel de joc *puzzle*, fie o „ghicitoare klokotristă” (vezi Dimitrijević, 1983); ori a fost aspru criticat de teoreticieni, ca de exemplu Zoran Gluščević (2006, p. 18), care l-au încadrat în „moda” *happeningurilor* (al căror rost nici nu-l înțelegea, deși era profesor de estetică), încercând să demonstreze, fără însă a face o analiză pertinentă a *performance*-urilor klokotriste, că e vorba doar de „un salt în gol” (după cum reiese și din titlul eseului), oprindu-se la noțiuni cum ar fi producția de efemer și (auto) destructivismul, care ar fi, după el, contrare artei adevărate, în timp ce aspectul de ritual (al *happeningurilor*, în general) era inutil într-o lume contemporană aflată sub semnul ateismului. În textul său, acest autor caustic a uitat că orice spectacol, chiar cel teatral ori muzical, e tot atât de efemer, prin interpretarea unică și irepetabilă, deși acest lucru nu-i slăbește artisticitatea; a uitat de asemenea că elementele rituale nu se detectează numai în mit, ci că mitul operează cu anumite arhetipuri de sorginte psihologică și culturală; a uitat că mitul ține nu

⁵ A fost fondator și profesor de studii interdisciplinare de artă la Secția de artă multimedială, la Universitatea de Artă din Belgrad (2001-2011): (<https://www.vreme.com/kultura/bice-porekлом-od-ljudi/>)

⁶ Vezi și Dan (2006), Dan (2013).

numai de o viziune religioasă a lumii, ci de orice ideologie. Și a mai uitat și de faptul că sârbii au avut o avangardă extrem de importantă, începând din anii '20 și '30 și care s-a continuat în perioada interbelică, în care faza „(auto)deconstructivistă” fusese de mult depășită. Curentul suprarealist sârbesc și mai ales *zenitismul* au stabilit legături europene extrem de fertile și valoroase cu mișcările avangardiste din lume, inclusiv cu avangarda din România și cu dadaismul lui Tzara. Unii dintre cei mai importanți poeți sârbi din secolul XX, cum ar fi Rastko Petrović, deși nu aderaseră la nicio mișcare, făceau experimente poetice în care, ca și în klototrism, mai târziu, existența fizică a autorului era pusă într-o legătură directă cu poezia lui: de aceea Rastko scria într-o cameră întunecată, pentru ca acest ambient să fie corelat cu respirația lui, cu bătăile inimii și cu poezia! Poezia lui Rastko era de asemeni pusă în legătură și cu experiența religioasă concretă, isihastă, pe care el voia să o transpună în poezie. Poeziile sale aveau aspect de texte în proză care se încheiau cu metafore. Miloš Crnjanski ținea și el cont de respirație și de ritm. Astfel, *autorul, ca persoană fizică*, devenise extrem de important și asta cu mult înainte de a exista în lume *body art* ori *happeningurile*. De asemeni, după cum am arătat, înainte de klototrism au apărut și *performance*-urile lui Raša Teodosijević și ale Marinei Abramović, iar experimente sonore, muzicale și interdisciplinare a făcut și Vladan Radovanović.

Alți critici literari iau klototrismul mai în serios. Astfel, Jovan Deretić (1987, p. 332), de exemplu, îl etichetează ca neosuprarealism, fapt care se cere încă analizat. Situația klototrismului a rămas una paradoxală. Pe de o parte, el a fost intens receptat de toate mediile sârbești, iar pe de alta, el nu a fost analizat în profunzime. Se constată o popularitate surprinzătoare a klototrismului, nu numai în ceea ce îi privește pe artiștii sârbi și iugoslavi⁷ și pe cei români⁸, ci el devine

⁷ Principalii participanți la klototrism sau prieteni ai săi din fosta Iugoslavie sunt, pe lângă cei trei *Kirus Klocotricus* (ca „părinți ai klototrismului”: Adam Puslojić, Aleksandar Sekulić, Ioan Flora), următorii: Srba Ignjatović, Kolja Milunović, Miljurko Vukadinović, Branislav Veljković, Goran Babić, Ivan Rastegorac, Predrag Bogdanović-Ci, Evgenija Demnijevska, Petar Gudelj, Milija Nešić, Vojislav Jakić, Radoš Stevanović, Stevan Knežević, Nikola Šindik, Ivana Milankov, Mariana Dan-Mijović, Beba Ristanović, Dragan Kolarević, Zoran Cvjetičanin, Zoran Cvetković, Radoš Stevanović, Radislav Trkulja, Doru Bosiok, Todor Stevanović, Vojislav Jakić, Prvoslav Ralić, Dušan Knežević, Bratislav Dimitrijević, Bratislav Milanović, Moma Dimić, Todor Terzić, Dragiša Drašković, Đorđije Crnčević, Bogdan Jovanović, Dimitrije Todorović, Olja Ivanjicki, Slavoljub Čvorović, Siniša Krunić, Đorđo Vukoje, Dragomir Zupanc, Milena Ničeva, Balša Rajčević, Stevan Knežević, Zoran Petrović, Milosav Sunajac, Filo Filipović, Miša Sarić, Milorad Stupovski, Gordana Jocić, Matija Vuković, Predrag Dragović, Nataša Radulović, Vojislav Vujisić, Dobrica Kamperelić, Vuk Rastegorac, Ansamblul „Renesans” etc. La „situația” de la Staro Sajmište din 2 mai 1982, intitulată „Staro Sajmište sa ljudima” (Staro Sajmište cu oameni), unde înainte fusese un lagăr nazist, au participat 1000 oameni: diverși artiști, scriitori, pictori, sculptori, muzicieni, performeri, locuitori din Sajmište, personalități din viața publică și culturală, primarul orașului Belgrad. (Vezi <https://www.rts.rs/lat/tv/rts2/4109838/trezor.html>)

⁸ Prezența autorilor români este remarcabilă și poate fi confirmată și prin prezența acestora în *Casetele teoretice ale klototrismului*, care au rămas în posesia lui Adam Puslojić în manuscris, din

remarcat și pe plan internațional. Ca o curiozitate, ce dezvăluie larga răspândire a klototrismului, e faptul că el este menționat chiar într-unul din romanele lui Salman Rushdie, în care autorul află de klototrisma de la o anumită Milena, care tocmai a sosit de la Belgrad.

Klototriștii înșiși, deși foarte activi, mai ales în anii '70 și '80, în loc să clarifice lucrurile, le încifrau și mai mult (ce e drept cu umor) și erau foarte zgârciți la explicații. De exemplu, într-un interviu, Adam Puslojić (1979a), întrebat fiind pe ce dată a apărut klototrisma, răspunde că „pe data de 24 *lulie* 1978” („24. Iuj”, în limba sârbă). Într-un alt interviu, Adam Puslojić, Aleksandar Sekulić și Ioan Flora, cei trei *kirus klototricus*, sau „părinții klototrismului”, au răspuns că o explicație detaliată și precisă ar dura câțiva ani, „pentru că toate acțiunile⁹ noastre reprezintă un mozaic de răspunsuri infinit de complex” (Puslojić, 1983, p 47).

Această manieră, prin care reprezentanții principali ai klototrismului evitau să dea explicații, este în contrast cu ceilalți neoavangardiști din fosta Iugoslavie, care voiau cu orice preț să-și etaleze intențiile. Adam Puslojić nu mințea; astăzi apare evident că, influențat fiind de o amplă și coerentă viziune despre lume și artă, adoptată prin strânsele contacte cu cultura românească și care sunt prezente și în klototrisma, el a preferat să etaleze concret această viziune în *situații* și nu să dea explicații care ar fi durat, într-adevăr, mult timp... Deși practica klototristă, ca artă desfășurată pe stradă sau în alte locuri publice, era puțin șocantă la prima vedere, ea a fost repede înțeleasă de oamenii de creație din România, veniți la Belgrad (deși ei nu aveau așa ceva la ei acasă) și chiar s-au bucurat să participe în vreun fel.

6. Influențe românești în poetica klototrismului

Casetele teoretice ale klototrismului și alte urme materiale

Cred că „explicarea” klototrismului ar trebui să pornească, în primul rând, de la noțiunile de *spirit/spiritualitate*, prin care Adam Puslojić, ca unul dintre cei mai însemnați inițiatori ai lui, îl definea pur și simplu, negând legăturile acestuia cu (neo)avangardele. Textul de față nu are intenția de a îl contrazice pe Puslojić, ci de a explica ce anume se putea înțelege prin aceste noțiuni referitoare la „spirit”.

care am scanat 115 imagini: Gellu Naum, Geo Bogza, Eugen Jebeleanu, Romulus Vulpescu, Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Tudor Jibelenu, Ion Vlăsiu, Virgil Mazilescu, Ion Stratan, Ion Caramitru, Mircea Dinescu, Mircea Ivănescu, Constantin Vaeni, Petre Stoica, Anghel Dumbrăveanu, Nicolae Prelipceanu, Modest Morariu, Florin Pucă, Dan Cristea, Ioan Flora, Răzvan Voncu etc.

⁹ Acțiunile sau situațiile klototriste, un gen de *performance*-uri, care se desfășurau în locuri publice sau în alte locații neconvenționale, vor fi numite, la scurt timp după acest interviu, *situații* (situație + acțiune) klototriste. Participanții erau *situactorii*, care exprimau fizic, cu ajutorul corpurilor lor, o rețea de relații, de obicei metaforice, care păreau „ciudate”, amuzante, iar de multe ori inexplicabile pentru audiența care era surprinsă de acest „spectacol” în sine.

Pentru a explica însă, klototrismul, la care eu însămi am participat, trebuie privit și prin încadrarea lui firească în contextul istorico-cultural respectiv, mai puțin cunoscut (mai ales în România) și, de aceea, descris mai sus. E drept că noțiunea de (neo)avangardă a fost adesea abuziv folosită de mulți dintre adepții *noii arte* din a doua jumătate a secolului trecut, adică de cei care voiau să fie altfel decât ceea ce fusese cunoscut și înglobat în cultura oficială, creând programe estetice „noi”, bazate pe diverse teorii și concepte, care, după cum am văzut, nu țineau neapărat de latura infailibilă, epifanică ce caracterizează arta adevărată.

Din perspectiva de azi însă, klototrismul, deși a negat vreo legătură cu (neo)avangardele, de a căror poetică a încercat să se detașeze, se înscrie în egală măsură, împreună cu acestea, în (anti)camera postmodernismului, care apărea atunci în lume, ca și în fosta Iugoslavie, mai ales în ultimele decenii ale secolului trecut. Procedeele folosite în klototrisim, cum ar fi: fragmentarismul, colajul, citatul, instalațiile plastice, scrierea de poeme în grup, *performance*-urile desfășurate pe stradă ori în alte spații publice în timpul real, „arta în progres”, ce se asocia cu timpul real/biografic, ca nevoie de autenticitate, nu reprezintă însă în klototrisim elemente pur formale ori de imitație, fiind folosite în cadrul unei viziuni și poetici originale, la care au participat numeroși oameni de cultură de atunci din lume, dar mai ales din România, fapt care reflectă un model timpuriu de interculturalitate (care nu era ceva obișnuit în țările comuniste). În acest context, la modul formal, noțiunile de *spirit/spiritualitate*, pe care le promova Adam Puslojić, sunt aproape de neînțeles. De aceea, cercetătorul trebuie să o ia, cu răbdare, pe urmele rămase, iar acestea sunt în mică măsură materiale, dar țin, într-o măsură considerabilă, de interferența viziunilor creatoare sârbești și românești, care a avut loc pe vremea klototrisimului.

O mare parte din „urmele materiale” rămase de pe urma klototrisimului se află în *Casetele teoretice ale klototrisimului*, care, după cum am menționat, au rămas în posesia lui Adam Puslojić în manuscris. În afară de *Casete...*, pentru alte „explicații teoretice” date chiar de klototriști, se pot vedea și revistele care au acordat klototrisimului numere întregi și pe care le-am consultat pentru textul de față: *Književna reč* (nr. 127/25 iulie 1979), *Oklo* (Zagreb, 21 august 1980), *Delo* (nr. 10/1981), *Sinteza* (Kruševac, 1983), *Savremenik* (nr. 23, 24, 25/1995). În *Savremenik*, în afară de klototriști, sunt prezenți și mulți autori români și sârbi (prezenți sau nu în *Casete...*), care au contribuit substanțial la relațiile culturale româno-sârbe din sec. XX și ale căror texte sunt importante pentru înțelegerea fenomenului artistic numit klototrisim.

După cum constata și Srba Ignjatović, textele klototriste, care mergeau mână în mână cu *performance*-urile (situațiile), ar trebui adunate și s-ar putea constitui o „antologie neobișnuită” (Ignjatović, 2002, p. 4). După mine, chiar dacă s-ar alcătui această antologie și oricât de originală ar fi ea, diversele fotografii ar fi

doar copii, și nu originale, fapt care e în contradicție cu însăși poetica klokoțrismului, care pune în strânsă legătură momentul unic și irepetabil al creației cu creatorul, ca om, corelează opera de artă cu „scânteia” ori „epifania” momentană și irepetabilă a creatorului, care trăiește el însuși într-un timp irepetabil. *Steagul klokoțrist*, a cărui „explicație teoretică” a dat-o poetul Ivan Rastegorac în revista *Delo*,¹⁰ subliniază necesitatea artei de a înregistra mișcarea pașilor, la un moment dat. Este un steag făcut, chiar predeterminat, *să fie călcat în picioare* cu cizme de cauciuc, bocanci de militari, opinci, pantofi de piele, teniși, toate tipurile de tălpi, copite, labe. Din perspectiva de azi, *Steagul klokoțrist* este stindardul ridicat pentru a înregistra viața din timpul real, un timp al devenirii, dar și al morții. El explică poate cel mai bine de ce e greu de recuperat azi urmele de „atunci”, când s-au desfășurat anumite *situații* klokoțriste.

Incongruența codurilor de comunicare și prezența creatorului în opera sa

Deși în această concepție, bine compusă stilistic, găsim influențele de viziune neoavangardistă, distanțarea klokoțrismului de (neo)avangarde s-ar putea explica și prin constatarea *incongruenței de coduri de comunicare dintre discursul teoretic* (folosit chiar în exces de unii avangardiști) și *discursul artistic*, așa cum demonstrase Eugen Ionescu în volumul său de eseuri, *NU*, pe care Adam Puslojić îl cunoștea. Prin discursul teoretic se poate face orice speculație afirmativă ori negativă, care însă nu are nicio legătură cu o judecată de valoare pertinentă a planului artistic, care se află pur și simplu într-un alt registru de comunicare. Cred că Adam Puslojić, în definirea klokoțrismului, a avut și acest lucru în vedere, din moment ce *Casetele teoretice ale klokoțrismului* (pe care nu le-a publicat niciodată) conțineau însemnări, desene, colaje, fragmente de gândire, poeme scrise pe fițuici, șervețele, farfurii de carton, afișe, texte etc. de diverși autori al căror rol așa-zis „teoretic” era de a „explica” momentul trăirii prin încercarea de a fixa timpul, ca și *Steagul klokoțrist*. Nici vorbă de altfel de „teorie” în *Casetele teoretice ale klokoțrismului* – titlul e, evident, ironic!

În ceea ce privește influențele românești în viziunea klokoțristă, s-ar putea lua în considerație și opiniile lui Eugen Simion, din eseurile căruia Puslojić a editat, împreună cu Srba Ignjatović, un volum antologic de eseuri denumit *A obosit demonul teoriei* (Simion, 2004), prin care criticul român repunea în discuție relația *Creator-Operă*, deconstruită de *Tel Quel*-iști, cu care Simion luase legătura în anii '60, pe când a fost la Sorbona, iar aceștia erau în vogă. La întoarcerea în România,

¹⁰ „Nu trebuie decât să găsești un loc aglomerat, o Piață a Republicii, un supermarket sau un Bulevard al Revoluției. Scoți pânza din cutia de carton. O desfaci cu grijă (pentru asta e nevoie de 6-8 klokoțriști tineri), ușor, cu mare concentrare, cu un adânc respect pentru ritual, o întinzi pe pământul tare dinaintea picioarelor trecătorilor nepăsători. (Care, pe moment, nu pot fi pe deplin conștienți de mișcărilor lor irepetabile care lasă urme pe fața pământului).” (Rastegorac, 1981, p. 2)

Simion a publicat o carte de 400 pagini, intitulată semnificativ, *Întoarcerea autorului* (Simion, 1981), care, ca și în cazul klokotrismului, respingea teoriile (post)structuraliste, care au influențat, după cum am văzut, multe dintre mișcările de neoavangardă.

Ceasul în formă de ceapă și klokotrismul ca *spirit*

Criticul Milivoje Pavlović, punându-și și el întrebări legate de același „*puzzle klokotrist*”, a intuit foarte bine: „klokotrismul a avut niște modele excepționale de creație, pe care, de altfel, nu le-a amintit întotdeauna în mod explicit, dar le-a preluat creativ și le-a transformat într-un mod propriu...” (Pavlović, 2002, p. 110).

După mine, Pavlović a avut dreptate. Klokotrismul a avut modele de creație, prin care se poate detecta chiar poetica sa originală, în raport cu celelalte neoavangarde din Iugoslavia socialistă. În timp ce acestea erau întoarse spre modelele respective din vest, klokotrismul, prin promotorul său, Adam Puslojić, s-a întors către modelele din România, unde a găsit „mina de aur”, după cum mi-a mărturisit. Cred că, încercând să îndepărteze klokotrismul de (neo)avangardismul la modă, nedeclarându-și deschis modelele și definindu-l drept *spirit/spiritualitate*, Adam Puslojić dorea în primul rând să scape arta de hățișul teoretizărilor incongruente, în raport cu arta, care luase avânt în acea perioadă.

Intenția lui Adam Puslojić legată de *spiritualitate* se poate corela cu gândirea lui Mircea Eliade și cu gândirea metafizică românească (Simion, 2016) (care nu aveau nicio legătură cu neoavangardele despre care vorbim), după care creativitatea e o caracteristică a spiritului uman dintotdeauna și de pretutindeni, indiferent de forma pe care ar îmbrăca-o această spiritualitate la un moment dat în timpul istoric și de materialele folosite. Pe de altă parte, *spiritualitatea*, ca poetică a klokotrismului se poate pune în corelație și cu ideea lui Nichita Stănescu, după care un ceas rotund, un ceas în formă de ceapă, un ceas pătrat etc. reprezintă doar forme întâmplătoare de măsurare a timpului. Nu e importantă forma ceasului, tot așa cum, pe de altă parte, pentru un colecționar de ceasuri nu e important timpul pe care ceasul respectiv îl măsoară (Stănescu, 1982, p. 23). O astfel de constatare îl pune pe teoreticianul de artă pe poziția de „ceasornicar” (ceea ce Adam Puslojić nu voia să fie, în caz că ar fi explicat klokotrismul), în timp ce pe artist îl definește ca pe un om obișnuit, care e supus scurgerii timpului, pe care niciun model de ceas nu-l poate opri. În *situația* numită *Timpul în mitul-fantă*, care s-a jucat în jurul ceasului solar din Piața Slavija din Belgrad, la care a luat parte și Nichita Stănescu (care a scris poemul *Omul-fantă*), un ceas mare, rotund a fost pus pe foc. Prin acest gest, *spiritul/spiritualitatea*, care e un alt nume dat creativității umane și *care este eternă, trebuia eliberată*. Tot acolo, un cub gigantic a fost vopsit în negru la fața locului, ca în poemul lui Nichita Stănescu, *Lecția despre cub* (definitiv și el pentru poetica klokotristă); dar rețeaua de relații stabilite în *situațiile* klokotriste

a fost diferită de cea a lui Nichita Stănescu. (Pe cub erau inscripționate, în culori diferite, diverse afirmații: „Trecut? Present. Viitor!”, „Cel puțin, noi existăm”, „Timpul nu înseamnă bani”, „Timpul înseamnă banii mei”, „Cât e ceasul în limba ta?” – scrise în mai multe limbi – „Noi muncim și după moarte”, „Vine un timp când florile vor înjura”, „NONSTOPNONSTOPNONSTOP” – scris pe toate părțile cubului într-un singur rând – „Artiștii au omorât arta? Brâncuși: Artiștii au omorât arta!” „Citiți cărți la coada la carne”, „Verificați-vă regulat nebunia”, „Bine ați venit în mitul-fantă” etc. Un actor a recitat de douăsprezece ori poemul lui Stănescu ocolind de trei ori cubul. Patru persoane au ieșit din cubul gigantic, cu cuburi albe în loc de capete, iar cubul mare, negru, a fost aprins și s-a auzit plânsul unui copil etc.). Aceasta a fost una din cele mai complexe *situații* în care cubul lui Stănescu a fost doar un „citat”, înglobat într-un context nou, ce poate fi definit ca procedeu postmodernist. Poemul *Oglinda oarbă* al lui Gellu Naum (oponent și el al „pohetizării”) a fost, de asemenea, „utilizat” într-o *situație*, în timp ce *Coșmarul* de Geo Bogza, despre câinii care poartă poșete făcute din piele de om, a fost recitat, tot ca un „citat”, într-o *situație* performată într-o zonă a Belgradului care a fost lagăr de exterminare în timpul ocupației naziste din cel de-Al Doilea Război Mondial, în combinație cu un înger cu aripi și un om care coboară, într-o pijama în dungi, pe o sfoară și duc un plic cu mesajul: „Niciun mesaj”, plus o fată „decapitată”, care sare coarda.

Klokotrismul nu este un grup artistic, nici o mișcare

În klokotrism, *spiritul/spiritualitatea*, ca artă fără limite în timp și spațiu, nu se referă numai la artiști ori la anumiți autori, ci definește ființa umană, în general. De aceea, la *situațiile* cu o desfășurare în timpul real, biografic, iau parte, pe lângă numeroșii artiști, și oameni de diferite alte profesii. Prin definirea klokotrismului ca spiritualitate, nu numai că se șterge relația de „statut” dintre public și klokotriștii „situaționiști”, ci la klokotrism participă nu numai oamenii de azi, în carne și oase, ci sunt înglobate diverse figuri din istoria ori chiar preistoria umană. De exemplu, Arhimede, inventatorul legii din fizică ce îi poartă numele, se poate considera a fi, în egală măsură, un klokotrist, în timp ce a strigat, într-un mod neconvențional „Evrica”! – și asta din cada de baie, și nu din fotoliul unui birou. Arhimede este privit, așadar, nu numai ca o figură din lumea științei, ci și ca om, ce a fost omorât de un soldat roman, în timp ce desena cercuri pe nisip (temă abordată și de Nichita Stănescu). Nicio teorie nu are dreptul să pună o graniță între existența lui Arhimede ca om și invenția/epifania sa. Spre deosebire de mișcările (neo)avangardiste, cu predilecție pentru program și teoretizare, „spiritualitatea” klokotristă se îndepărtează, în acest mod, de conceptualismul din fosta Iugoslavia și de teoretizările poststructuraliste și *Tel Quel*-iste despre natura și funcția artei, din acea perioadă. Mai mult, spre deosebire de mișcările și grupările (neo)

avangardiste, klokotrismul nu numai că nu neagă trecutul, ci Adam Puslojić chiar afirmă că „civilizația de la Lepenski Vir¹¹ reprezintă o fază târzie a klokotrismului” (Puslojić, 1983, p. 46). Spiritualitatea klokotristă nu impune un model teoretic al democratizării artelor, ci îl aplică. Mișcându-se cu ușurință prin timp și spațiu, klokotrismul îi cuprinde pe toți acei oameni cărora arta le este (le-a fost) necesară, căci, fără ei, toate cetățile, ori „statele ideale”, fondate pe modelul inventat de Platon și pe regulile socio-economice, i-ar fi izgonit de mult pe toți artiștii, după cum afirmă același Nichita Stănescu la Belgrad (Stanesku, 1982, p. 23). E un motiv în plus ca arta să fie considerată „spiritualitate”, pentru că ea a supraviețuit în timp, nu doar datorită artiștilor, ci mai ales datorită oamenilor în general, cărora ea le este necesară și care împart acea „spiritualitate” împreună cu artiștii, adesea în ciuda așa-numitelor „state ideale”. Cred că aceasta e o idee de reținut și în ceea ce privește frăția artistică sârbo-română de pe timpul lui Ceaușescu...

Acest gen de poetică fondată pe *spirit/spiritualitate* (ce ar putea presupune influența gândirii lui Nichita Stănescu și Mircea Eliade) explică de la sine de ce Adam Puslojić afirmă, în 1979, de ce klokotrismul

Nu este un grup artistic și nici o mișcare, ca suprarealismul, dadaismul, futurismul, conceptualismul, signalismul, „Mediala” etc. Klokotrismul este un *spirit* care a existat dintotdeauna. Klokotriștii încearcă doar să-l activeze. [...] Doar „nebulia programată” este garanția succesului acestei încercări, împreună cu toate procedeele care caracterizează „nebulia programată”: ironie, ezoterism, inocență, cruzime, luciditate, absurd, recursul la simțuri... (Puslojić, 1979b)

Acesta este procedeul de a ajunge la spiritul întotdeauna viu, dar îngropat în convenții și norme ori în diverse forme și modele de ceas, cum spunea Nichita Stănescu. Textul lui Adam Puslojić (*Vreme za dovidjenja* – Timpul pentru „la revedere”) explică și din ce motiv maxima, dar și salutul de întâmpinare al klokotriștilor este „La revedere” – spre re-vizionarea existenței ca atare! Revizuirea este rezultatul unui moment epifanic existențial, ce este unic și irepetabil și care seamănă, într-o oarecare măsură, cu efectul metaforei revelatorii a lui Blaga ori al hierofaniei lui Eliade. „Klokotrismul înghite ceea ce i se aseamănă și se hrănește cu deosebire”, spune Adam Puslojić într-un aforism din *Književna reč*, în timp ce repune în discuție sensul mai profund al expresiei „la revedere”. Reinterpretare legată de o anticipare postmodernistă (așa cum apare azi), ori simplă intuiție poetică (așa cum apărea la 25 iulie 1979)? Cu alte cuvinte, spiritualitatea care zace în om apare printr-o revelație, care duce la o reviziune, duce la „La revedere”. Un

¹¹ Care a existat pe ambele maluri ale Dunării (în Serbia și România de azi) acum 7000 ani. Vezi *Maksime Klokotrizma* (1979).

klokotrist este, de fapt, tot omul care face față „La revederii”. Concepția comună despre artă, evidentă în klokotrism, poate fi chiar numită „viziunea Adam-Nichita”. Într-un interviu dat la Belgrad, poetul român exprimă cu exactitate poetica klokotrismului, deși nu vorbește despre klokotrism, ci despre artă, în general:

Verbul, substantivul, adjectivul, cuvântul în general e doar unul dintre materialele de creație ale sufletului imaginat în picturi, în viziuni; în același fel, o anumită linie este doar un material obișnuit folosit în desen, linia stabilind granița dintre nimic și altceva. (Stanesku, 1982)

„Metaforele vii”, așa cum au fost numite uneori *situațiile* klokotriste, în care *corpul este un simplu material* prin care se extrapolează „spiritul/spiritualitatea”, pot fi legate de asemenea de viziunea lui Stănescu, adesea inseparabilă de cea a lui Puslojić. Pentru ambii, *poetul, ca și soldatul, nu are o viață personală*. În *situația* numită *Klokofoonia*, toți *situactorii* își povestesc, în paralel, viețile personale, biografiile, fiind înfășurați într-o folie neagră de plastic, ca o mare de smoală, din care le răsar doar capetele ce-și povestesc viața. Efectul artistic e tragic, pentru că nu se aude biografia niciunuia dintre ei, iar confesiunile sunt făcute în van, fiind comunicat doar absurdul efortului. Preocuparea pentru *relația tragică dintre ego-ul empiric și cel artistic*, încercarea de „personalizare” atât la klokotriști, cât și la Nichita Stănescu, merge tocmai în direcția de negare a structuralismului, în paralel cu apariția poststructuralismului și postmodernismului. Ideea comună românească și klokotristă despre *relația semnificativă dintre viața individuală și creație* este, de asemenea, exprimată în *situația* numită *Omul-Clopot sau Grafograma*, în care poetul Predrag Bogdanović-Ci este atârnat de picioare într-un clopot de plastic, cu capul în jos, legat la ochi și cu un creion în gură. Sub clopot e o foaie de hârtie. Când trecătorii îl trag de mână, creionul lasă urme pe hârtie, care de fapt înregistrează contactul poetului cu lumea exterioară. O astfel de implicare fizică, care presupune perceperea lumii dintr-o postură sacrificială, cu picioarele în sus și capul în jos, în timp ce „tragi clopotul”, ne amintește atât de ritualuri, cât și de scenetele jucate de clovni la circ.

Granița dintre nimic și altceva

„Comunicarea cu Galaxia”, din afirmația lui Adam Puslojić și chiar a lui Ioan Flora din *Galaktički* (Flora, 1979), poate fi, de asemenea, privită nu ca o declarație avangardistă pompoasă și sfidătoare, ci drept o nevoie de conștientizare a relației *mit-artă*, ca nevoia găsirii în/prin artă a unui metalimbaj adecvat comunicării esențiale și existențiale, într-o lume demistificată și demitizată.

Klokotrismul, în sine, nu caută neapărat *sincretismul*, caracteristic ritualurilor, ci merge pe ideea că arta se poate constitui din orice, deoarece, de

fapt, „în artă nu există deșeurii”, căci nimic din ceea ce există nu este superfluu, iar arta constituie într-adevăr relația dintre „ceva și nimic”, cum spune și Nichita Stănescu. Toți indivizii și obiectele prezente într-o *situație* klokotristă devin „ceva”, primesc o nouă semnificație, determinată de rețeaua de relații stabilită în cadrul *situațiilor*, ca întreg: cuvintele, dar și literele separate, oamenii vii, dar și cadavrele, operele valoroase de artă expuse într-o pivniță la un loc cu o „pictură vie” (de fapt o pictură în lucru, în care capetele personajelor introduse în spațiile decupate din tablou sunt chiar cele ale klokotriștilor), un cerc de apă turnată dintr-un lighean în jurul *situactorilor*, umbrele oamenilor trasate pe hârtie, decupate apoi și „puse la uscat” pe frânghie etc. Metalimbajul klokotrist se leagă de ideea transformării permanente, din „ceva” în „altceva”, din mișcare în nemișcare, din viață în moarte și regenerare/renaștere, dintr-un obiect oarecare în obiect de artă și invers. În *Expoziția de gheață: aPariție-disPariție* (Ledena izložba: nAstanak/nEstanak), klokotriștii îngheață totul la minus șaptezeci de grade Celsius: portretul Mona Lisei, fructe și legume, pozele ochilor închiși ai klokotriștilor, un schelet de bronz, un sarcofag, cărți etc. Durata în timp a acestei *situații* este timpul natural necesar gheții să se topească. Ideea de dezghețare este legată aici de *ideea de renaștere*, ca în cazul unei semințe întâi îngropate, dar care va răsa, sau în cazul Învierii lui Iisus. După ce klokotriștii topesc sarcofagul de gheață cu respirația lor, o femeie (poeta Ivana Milankov) (re)naște din acesta, iar poetul Predrag Bogdanović-Ci își mănâncă propria carte care se topește etc. După cum mi-a spus Adam Puslojić, pe timpul dezghețării în timpul real, este interpretată melodia compozitorului român Cezar, „Săptămâna patimilor” (care exprimă patimile și învierea lui Hristos). Influența românească este aici subtilă, dar esențială, iar muzica exprimă în întregime intenția și semnificația. Pe de altă parte, ideea de moarte și renaștere este pusă, în klokotristm, într-o relație ciclică, circulând între viață și opera de artă. La performance-ul *Închiderea expoziției lui Kolja Milunović*, klokotriștii, după ce au aruncat în stradă sculpturile, care erau deja „moarte”, deoarece se terminase expoziția, le-au înlocuit cu propriile lor corpuri, care au luat posturile sculpturilor. Ideea e că, dacă arta izvorăște din viață, același spirit al artei coboară din nou în viață. Demitizare și remitizare, cu chezașia propriului corp! Astfel de exemple sunt numeroase și nu se știe exact când klokotriștii au preluat viziuni românești sau universale, cert este însă faptul că multe fragmente din cultura română au fost folosite drept „citate” ori încadrate în *situațiile* klokotriste, de parcă ar fi făcut parte din ele dintotdeauna, de parcă acolo fusesse adevăratul lor loc.

Dacă Nichita Stănescu a practicat desene paradoxice, care construiau pe lume noi specii și identități, cum ar fi „Rața-vulpe”, „Corabia klokotristă”, Adam Puslojić a construit situația „Omul altoit”, în care omul (poetul Miljurko Vukadinović) a fost legat la ochi și strâns legat de un copac; apoi, cu pânza lungă a steagului klokotrist, a fost legat și de alți copaci. Vorbind de o poetică a klokotristului, pe lângă tendința

de demitizare/remitizare, această poetică cultivă sistemele artistice în care se dezvăluie o realitate doar aparent „nouă”, prin viziune, construită *nu* prin invenții fantastice ori viziuni halucinante (cum presupunea Jovan Delić), ci prin asocierea neașteptată a diverselor date deja existente în realitatea concretă, în care nimic nu este „în plus”, căci în existență nimic nu poate fi „în plus”, ci doar poate fi. Ioan Flora chiar detectează (nu inventează el) în trecutul literaturii române acea ființă hibridă, cu numele de *Struțo-Cămila* și o reinterpretează ca pe un fel de muză a poeziei, care nu rumegă, ci *amistuieste* (!!!) diamante. În acest punct, devine evident faptul că în klototristism nu e vorba de o intuire a postmodernismului, ci de o practicare a sa. Dacă postmodernismul folosește, citează și reinterpretează modele din trecut, punându-l în aceeași linie semantică cu prezentul, klototristii fac același lucru „arzând ceasul”, pentru a elibera „spiritul/spiritualitatea” creatoare, nelimitată în/de timp. Ultimul volum de versuri al lui *kirus klototricus*, Ioan Flora, se numește *Dejun sub iarbă*, aluzie la renumita pictură a lui Manet, *Dejun pe iarbă*. Până la Flora, dejunul PE iarbă al pictorului italian Giorgioni fusese și el deja „citată” de Manet, care a dezbrăcat femeile din pictura predecesorului său; Ioan Flora, reinterpretând, nu a făcut altceva decât să mute acel dejun SUB iarbă. Volumul lui Flora a fost lansat, întâmplător, chiar la moartea autorului, cu corpul lui Flora stând întins, fără viață, pe masă la Muzeul Literaturii din București. Nichita Stănescu avea dreptate: poetul și soldatul nu au o viață personală. Dar a avut dreptate și Adam Puslojić când, venind la București, să participe la această situație, a transformat-o într-o *situație*, presărând peste Ioan Flora o pulbere de aur, adusă din Serbia, de la Majdanpek. La rândul său, Adam Puslojić, completând o anchetă klototristă, în care se solicita trecerea datei nașterii, dar și a morții, s-a „autocitat” literalmente, tot ca într-o *situație*, murind tocmai în ultima zi a anului 2022, așa cum completase, cu decenii în urmă, în formularul klototrist. E clar că *personalismul* neoavangardist a luat în klototristism profunde întorsături, pe cât de antiteoretice ionesciene, pe atât de autentice (de sorginte Adam-Nichita), arta restabilindu-și, prin klototristism și prin participarea românească la el, relația ontologică cu viața, adesea neglijată de arta contemporană.

O astfel de viziune autentică asupra lumii și artelor redefinesc, în mod clar, nu numai klototristismul, ci și relațiile culturale sârbo-române create și susținute de Adam Puslojić. Apare evident, chiar și prin aceste rânduri explicative, că atunci când se vorbește despre relațiile culturale sârbo-române, care s-au desfășurat pe vremea klototristismului, acestea reprezintă o interferență de viziuni creatoare, la a cărei construcție participă ambele părți și nu e vorba de o simplă alăturare ori transfer de informații și texte, cum ar fi traduceri, simpozioanele etc. Pentru o înțelegere mai bună a acestui proces, datele folosite trebuie înțelese ca ținând de două niveluri diferite de abordare: unul factic și descriptiv, iar al doilea de analiza viziunii ce caracterizează klototristismul și care se află într-o relație de simbioză cu cultura română.

Bibliografie

- Čubrilo, J. (2018). 1968: Nedovršeni projekat. *Zbornik Seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, 14, 7.
- Dan, M. (2006). Clocotrismul și „mina de aur” sârbo-română. *Caiete critice*, 8-9 (226-227), 16–38.
- Dan, M. (2013). Vidovi klockotrizma. *Zbornik MSC „Naučni sastanak slavista u Vukove dane. Razvojni tokovi srpske poezije”*, 43/2, 203–220.
- Deretić, J. (1987). *Kratka istorija srpske književnosti*. BIGZ.
- Dimitrijević, B. (1983). *Odgonetka klockotrizma*. Sinteza.
- Flora, I. (2004). *Dejun sub iarbă*. Paralela 45.
- Flora, J. (1979). Galaktički. *Književna reč*, 127.
- Gluščević, Z. (2006). Simbiotički skok u ništa. U slavu donkihotske duše klockotrizma. *Književne novine*, maj.
<https://www.rts.rs/lat/tv/rts2/4109838/trezor.html> (Data accesării: 22.10.2023)
<https://www.vreme.com/kultura/bice-poreklom-od-ljudi/> (Data accesării: 22.10.2023)
- Ignjatović, S. (2002). Energija šoka i izazova. *Književne novine*, 25 nov.
- Maksime Klockotrizma. *Književna reč*, 25 jul.
- Milenković, N. (2022). Zbogom, avangardo! O jugoslovenskoj i novosadskoj umetničkoj avangardi (1968-1972). *Gradac*, 225-226, 48, 3–110.
- Osborne, P. (2022) *Conceptual Art (Themes & Movements)*. Phaidon Press.
- Pavlović, M. (2002). *Avangarda, neoavangarda i signalizam*. Prosveta.
- Puslojić, A. (1979a). Do viđenja, dolaze klockotristi. Interviu de M. Gligorijević. *NIN*, 22 jul.
- Puslojić, A. (1979b). Vreme za dovidjenja. *Književna reč*, 127.
- Puslojić, A. (1983). Klockotrizam je najstariji mogući otac. Interviu de D. Milanović. *Politika*, 42.
- Rastegorac, I. (1981). Formiranje klockotrističke zastave. *Delo*, XXVII, 10.
- Simion, E. (1981). *Întoarcerea autorului. Eseuri despre relația Creator-Operă*. Editura Cartea Românească.
- Simion, E. (2004) *Umoran je demon teorije*. Traducere în sârbă de A. Puslojić, prefață de S. Ignjatovic, postfață de M. Dan. Apostrof/Rading.
- Simion, E. (2016). *Rumunski egzistencijalizam i evropska metafizika*. Filip Višnjić.
- Stanesku, N. (1982). Kad bi se naoružali mrtvi. Interviu de A. Puslojić. *Zum Reporter*, nov.
- Šuvaković, M. (1999). Poststrukturalizam. În M. Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950. Godine*, (p. 263–265). Srpska akademija nauka i umetnosti. Prometej.
- Vegel, L. (2021). *Nesahranjena prošlost*. Akademska knjiga.
- Vučetić, R. (2016). *Monopol na istinu*. Clio.

Mariana Dan

**THE NEO AVANT-GARDES OF THE SOCIALIST YUGOSLAVIA IN THE GLOBAL CONTEXT.
KLOKOTRISM AND THE CROSS-CULTURAL SERBIAN-ROMANIAN RELATIONS**

Summary

The perception of culture, as well as the conception about the place, function and role of the arts were shattered in the last four decades of the 20th century, when different neo avant-garde movements appeared in the western world, as being related to the dissatisfaction and protests of the young generation against the old values and ideas. As ex-Yugoslavia was under the large influence of the western culture (unlike the other socialist countries), various artistic neo avant-gardist tendencies, experimental ideas and methods, have found their expression in the Yugoslav art. Today, all those tendencies can be analysed from a poststructuralist/postmodernist perspective. Special attention should be payed to *klokotrism*, which, although characterised (as the other movements of that time), by public, usually outdoor, performances, called *situactions*, rejects to be regarded as a neo avant-garde movement, while defining itself as *spirit/spiriruality*. As the main founder of *klokotrism* is the well known poet Adam Puslojić, who established and maintained the Serbian-Romanian cross-cultural relations in that period, it is interesting to be noticed that, besides the artists from ex-Yugoslavia, many artists from Romania largely participated, and influenced the poetics of klokotrism.

Keywords: Serbian-Romanian cross-cultural relations, neo avant-garde, culture in ex-Yugoslavia, klokotrism, postmodernism, Adam Puslojić

Mariana Dan

**NEOAVANGARDE SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE U GLOBALNOM KONTEKSTU.
KLOKOTRIZAM I SRPSKO-RUMUNSKA KULTURNE VEZE**

Rezime

Percepcija kulture, kao i koncepcija o mestu, funkciji i ulozi umetnosti su bile poljuljane u poslednje četiri decenije XX veka, kada su se različiti neoavangardni pokreti pojavili u zapadnom svetu, a koji su predstavljali neku vrstu reakcije nezadovoljstva i protesta mlade generacije protiv starih vrednosti i ideja. Kako je bivša Jugoslavija bila okrenuta zapadnjačkoj kulturi (za razliku od drugih socijalističkih zemalja), različite umetničke neoavangardne tendencije, eksperimentalni koncepti i metode su nalazile svoj izraz u jugoslovenskoj umetnosti. Danas se sve te tendencije mogu posmatrati iz ugla poststrukturalizma/postmodernizma. Poklanjamo specijalnu pažnju *klokotrizmu*, koji, iako se odlikuje (kao i drugi pokreti tog vremena) javnim, često uličnim performansima, zvanim *situacije*, odbija da se posmatra kao neoavangardni pokret, definišući sebe kao *duh/duhovnost*. Kako je glavni osnivač klokotrizma poznati pesnik Adam Puslojić, koji

je uspostavio i održavao srpsko-rumunske kulturne veze u tom periodu, zanimljivo je primetiti da su u klototrizmu učestvovali, u velikoj meri, osim umetnika iz bivše Jugoslavije, i umetnici iz Rumunije, koji su obeležili poetiku klototrizma.

Ključne reči: srpsko-rumunske kulturne veze, neoavangarda, kultura u bivšoj Jugoslaviji, klototrizam, postmodernizam, Adam Puslojić

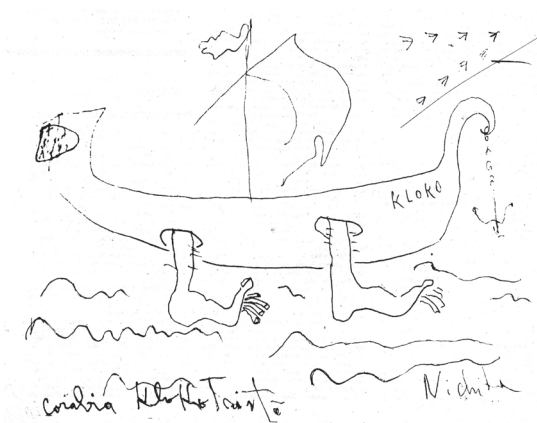
Anexe – din *Casetele teoretice ale klototrizmului*

Autoportret

Ece ma sunt altare
de alb
o parte de cingea
care vorbeste

De caranta (Nu) 18-9 '78

Autoportret, Nichita Stănescu
Manuscris

Corabia Klototristă.
Desen de: Nichita Stănescu

Никола Миљковић¹

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

 <https://orcid.org/0000-0002-2697-065X>

ХРОНОТОП ИЛИ „АТМОСФЕРĂ ВАСОВІАНĂ” У ЗБИРЦИ *ОЛОВО (PLUMB)* ЂОРЂА БАКОВИЈЕ

Поетика Ђорђа Баковије изазива многобројне спорове када је у питању њено одређење и „смештање” у неке поетске оквире – симболистички, импресионистички, сентиманталистички и др. Међутим, већина истраживача Баковијине поезије се слаже да у његовом стваралаштву влада једна посебна атмосфера – „atmosferă basoviană”, која је, како ћемо детаљније показати у раду, неодвојива од бахтиновског појма „хронотоп”, јер су управо место, тј. простор, и време кључни за стварање те специфичне атмосфере. У фокусу нашег истраживања поменутих феномена налази се прва песникова збирка *Олово (Plumb)* објављена 1916. године.

Кључне речи: Ђорђе Баковија, *Олово*, хронотоп, „atmosferă basoviană”, симболизам

*

Ђорђе Баковија (George Vasovia, право име Gheorghe Vasiliu, 1881–1957) несумњиво је једна од најконтроверзнијих фигура у румунској поезији XX века. Песник који је заслужио потпуно опречне квалификације: симболиста и антисимболиста, постромантичар и авангардиста, сентименталиста и антисентименталиста, геније и идиот итд. (Manolescu, 2008, стр. 641). Овај „патолошки бодлеријанац”, како вели Николае Манолеску, „живи у паклу у којем све умире ужасно и неповратно” (Manolescu, 2008, стр. 642). Књижевни утицаји на Баковијину поезију далеко су сложенији: „Ca Edgar Poe mă reîntorc spre casă,/ Ori ca Verlaine, topit de băutură –/ Și-n noaptea asta

¹ nikolajmiljkovich14@gmail.com

de nimic nu-mi pasă” (Vasovia, 2001, стр. 38)²; сам песник, сећајући се својих почетака тврди: „Читао сам тада Еминескуа, Александрија и све румунске песнике. Интересовали су ме и сви француски писци, у првом реду Верлен, Бодлер, Маларме итд.” (Vasovia, 2001, стр. 265). Због таквих узора и сам од стране критике бива дочекан нападима због декадентског духа; критичар Помпилију КонстантINESКУ ће за опис његовог песничког сензибилитета пажљиво пробрати речи као што су „гангрена универзума”, „манијакална усамљеност”, „солилоквиј сечиву ножа” и сл., а читава Баковијина поетика бива омеђена између „луцидности и деменције”. Поред истинских криза (1928. а потом и 1938. обрео се у психијатријској клиници), песник и у својим стиховима неретко проживљава кризу морала („Eu scriu/ Și, poate,/ Trădez/ O criză morală” [...]) која чак изазива неку врсту резигнације према читаоцима („Stimate cititor,/ Uită-l, –/ După alte cărți”). Будући да је човек по својој природи *animal symbolicum* (Е. Касирер), онда је неизоставно да свака теорија симболизма буде и психолошка теорија (Petocz, 2003, стр. 2), јер су за Баковијиног лирског јунака типична стања као што су лудило (*nebunie*), парализа (*paraliză*), самоћа (*solitudine*), умор (*ostenire*), која надилазе романтичарски сплин као неку врсту буржоаске досаде. У симболистичком универзуму лирски јунак проживљава дубока психолошка стања у којима доминира нагон ка смрти.

У целокупном Баковијинском песничком опусу песничко расположење се колеба између „Un iad, dezgust îmi este viața,/ Nu este cum a fi mai rău” и „Un rai, plăcere este viața –/ Nu are cum a fi mai bine”, мада у истом несумњиво доминира бодлеровска естетика ружног (*estetica urâtului*) и, чини се, поред различитих утицаја или покушаја које песник чини у различитим правцима, он ипак остаје само и искључиво симболиста, а симболизам је, како тачно примећује Сесил Баура, био „мистични облик естетизма” (Bauga, 1970, стр. 11). Вероватно стога и осећа велико неприпадање међу њему савременим (послератним) песницима: „Читам их све, без изузетка, и сматрам их пријатељима, али не дајем предност (не преферирам) никога” (Vasovia, 2001, стр. 270). Бодлеровско схватање лепоте као узвишеног (рајског) и ниског (инферналног) основна је естетичка раван у Баковијинском опусу, премда је прилично нејасно зашто песников савременик Г. Калинеску тврди да је Баковијин патетички стил нека варијанта сатанизма који вуче корене из поетике М. Ролине и Е. А. Поа (Călinescu, 2001, стр. 276)³. Симболистичка доктрина несумњиво вуче своје корене из романтичарске поетике, али ни код романтичара, нити код симболиста обрада инферналних тема не подразумева сатанизам било какве врсте. Опште симболистичко „расположење” у којем

² Сви цитати Баковијине поезије наводе се према: Vasovia (2001).

³ Прво издање *Историје...* објављено је 1941. године, за Баковијиног живота.

доминира тежња ка синестезији карактеристична је и за овог песника, а све у кључу Бодлерове *Химне Лепоти* (*Hymne à la Beauté*):

De Satan ou de Dieu, qu’importe? Ange ou Sirène,
 Qu’importe, si tu rends, – fée aux yeux de velours,
 Rythme, parfum, lueur, ô mon unique reine! –
 L’univers moins hideux et les instants moins lourds?⁴
 (Бодлер, 2017, стр. 25)

Целовит доживљај атмосфере симболистичке поезије песник постиже стварањем врло специфичног хронотопа – те формално-садржинске категорије књижевности, како је види Михаил Бахтин, где се „време згушњава, сабија, постаје уметнички видљиво”, док се простор „интензивира, протеже у кретање времена, сижеа, историје” (Бахтин, 2012, стр. 341). Збирка *Олово* већ својим насловом најављује неку врсту статике код које простор и време постају наизглед условни, међутим, ту условност песник превазилази метафоричношћу језика, па олово од тек обичног хемијског елемента постаје полисемична метафора – рата, статике, заустављања времена, смрти итд.

* *

Баковија је за живота објавио десет песничких збирки – *Олово* (*Plumb*, 1916), *Жуте искре* (*Scânteii galbene*, 1926), *Делови ноћи* (*Bucăți de noapte*, 1926), *Песме* (*Poezii*, 1929), *Са вама* (*Cu voi*, 1930), *Песме* (*Poezii*, 1934), *Комедије у буми* (*Comedii în fond*, 1936), *Дела* (*Opere*, 1944), *Буржујске станце* (*Stanțe burgheze*, 1946), *Песме* (*Poezii*, 1956). Збирка *Олово* обухвата 50⁵ кратких песничких форми и по лирском интензитету, како сматра Н. Манолеску, надмашује све остале збирке (Manolescu, 2008, стр. 642). По метафоричности, сликовитости, музикалности, експресивности, тј. по синестетичности коју песник у њој остварује, ова збирка је песника винула у сам врх европске модернистичке поезије. Декадентски дух који овде влада и општи осећај ишчезавања времена и условности простора данак су, са једне стране, неоспорном утицају пре свега француске симболистичке доктрине, а затим и ужасима Првог светског рата у чијем јеку је збирка и угледала светлост дана. Иако до објављивања Баковијине збирке *Олово* (јул

⁴ „Ђаво ил’ Бог, шта мари, Анђеле или Варко,/ Чиниш ли – вило, што те благошћу очи красе,/ Ритме, мирису, сјају, о једина владарко! –/ Читав свет мање ружним, мање оловним часе?” (прев. Леон Којен).

⁵ Није случајно што се број песама у збирци *Олово* поклапа са бројем „цветова зла”, односно са бројем песама које чине Бодлерову збирку, а исто толико је и песама у прози у *Сплину* Париза (*Le Spleen de Paris*, 1869).

1916) Румунија још није била у рату (она ће рат Арустроугарској објавити 27. августа 1916), погроми Јевреја су у њој увелико беснели. Останимо у домену поезије, па поменимо да из тог разлога из земље беже будући великани дадаистичке поезије – Самуел Розенсток (потоњи Тристан Цара) и Марсел Јанко. Стога је сасвим схватљива песничка нелогичност и распад језика који код дадаиста срећемо, али се и у том језичком хаосу јасно разазнају трауме исказане помоћу лексема *смрт*, *мозак*, *болест* итд., као код Тристана Царе:

[...] прокрадам се између смрти и сумњивих фосфата
Који помало гребу заједнички мозак песника
дадаиста
срећом
ауто
рудник
злата
таксе и скуп живот навели су ме да бата-
лим Д
није истина да лажни дадаисти су ме
растргли пошто
исплате дугова отпочеће ускоро
ево због чега рида ништа које се ништа назива
и ја метем болест на царини
ја оклоп и кишобран подневног мозга имамо
два сата претплате
празноверци покрећу зупчанике [...]
(Цара, 2019, стр. 5)

Одјек на поменути погром Јевреја осећа се и у Баковијиној збирци. У усијаној атмосфери какву видимо у песми *Пећ (Cuptor)*, у којој промичу погребна кола и разносе распале лешеве („Sunt câțiva morți în oraș, iubito,/ Chiar pentru asta am venit să-ți spun;/ Pe catafalc, de căldură-n oraș, –/ Încet, cadaverele se descompun”), наједном затичемо мртвог Јеврејина којег лирски субјект из конвоја види („Dar, iată, și-un mort evreiesc.../ Și plouă, e moină, noroi –/ În murmure stranii semite/ M-adaug și eu în convoi”). Хипербола о потоцима хладне крви, која се потом и леди, постаје утолико страшнија што нам песник саопштава да је то животињска крв, човек као да и не постоји више („Ninge grozav pe câmp la abator/ Și sânge cald se scurge pe canal;/ Plină-i zăpada de sânge animal –/ Și ninge mereu pe un trist patinor...”). Читава земља постаје за лирског субјекта једна колективна гробница („Întreg pământul pare un mormânt...”), али смрт је ослобођење од земаљских ужаса и то се

на занимљив начин показује кроз метафору опалог лишћа које носи ветар („Plouă... și peste târg, duse de vânt,/ Grăbite, trec frunzele liberate“).

Песникове поетске визије нису сензитивне, већ инстинктивне (Manolescu, 2008, стр. 642). Настаје заиста онај сентимент који критичари називају „atmosferă basoviană“, „синестезија истински животињска, секрет једног болесног организма“ (Lovinescu, 2000, стр. 23). Та специфична атмосфера образује се помоћу кључних мотива времена (поапте, decembrie, toamna, iarnă...) и места – празног, неретко вакуумског простора у којем се лирски јунак налази.

Стање у којем затичемо Баковијиног лирског јунака – физичко (усамљеност) и психичко (уплашеност, уплаканост, ћутање, парализа), утонуло у таму, типично је стање које велича Новалис у *Химни ноћи* (*Hymnen an die Nacht*):

Једном, када сам горке сузе лио, када је, изнурена болом, пресушила моја нада и на сувој узвишици што је скривала у својој тесној тамници лик мог живота, ја сам стајао сâм, као што нико није био сам, гоњен неизрецивим страхом, измучен, у својој јадној мисли – када сам тражио помоћ, узалудно се осврћући, без снаге да закорачим напред или назад, тада сам се у бескрајном очају узалудно хватао за живот што измиче, гаси се – тада ми је плава даљина послала са висина мог прошлог блаженства разливени сумрак и одмах су се прекинуле везе рођења, окови светлости. Нестала је земаљска лепота заједно са мојом тугом, слила се моја туга са бескрајном новом васељеном – ти, надахнуће ноћно, небеским дремежом си ме опхрвало; тихо се земља узносила, над њом је летео мој новорођени, слободни дух.⁶ (Novalis, 1988, стр. 16)

Идеја заустављања времена у првој песниковој збирци је приказана кроз мотив олова које симболише мртву материју, али олово је овде

6 У оригиналу: „Einst da ich bittere Tränen vergoß, da in Schmerz aufgelöst meine Hoffnung zerrann, und ich einsam stand am dürren Hügel, der in engen, dunkeln Raum die Gestalt meines Lebens barg – einsam, wie noch kein Einsamer war, von unsäglicher Angst getrieben – kraftlos, nur ein Gedanken des Elends noch. – Wie ich da nach Hilfe umherschaut, vorwärts nicht konnte und rückwärts nicht, und am fliehenden, verlöschten Leben mit unendlicher Sehnsucht hing: – da kam aus blauen Fernen – von den Höhen meiner alten Seligkeit ein Dämmerungsschauer – und mit einem Male riß das Band der Geburt – des Lichtes Fessel. Hin floh die irdische Herrlichkeit und meine Trauer mit ihr – zusammen floß die Wehmut in eine neue, unergründliche Welt – du Nachtbegeisterung, Schlummer des Himmels kamst über mich – die Gegend hob sich sacht empor; über der Gegend schwebte mein entbundener, neugeborner Geist.“

много више од симбола, оно је метонимија али и „метафора апсолута у релативном свету” (Alexandrescu, 2007, стр. 362). Олово заправо улази у корпус песимистичких, чак апокалиптичких, лексема јер и та *оловна гробља* (sicriele de plumb), и *оловно цвеће* (flori de plumb), као и сивило олова воде ка окамењавању/заустављању времена, живота, човекових осећања итд., па оловна постаје и *љубав* лирског субјекта (amorul meu de plumb). То оловно цвеће које видимо на почеку убрзо постаје угљенисано, што такође изражава категорију времена – заустављеног и прекинутог:

Carbonizate flori, noian de negru..
Sicrie negre, arse, de metal,
Vestminte funerare de mangal,
Negru profund, noian de negru... [...]

Мотиви олова, челика, угљенисаности и сл., које налазимо у првој збирци, уз непрестану кишу (влажност) што прати укупну атмосферу, засигурно су инспирисани ужасима Првог светског рата које је, како бележе, рецимо, Анри Барби у књизи *Огањ* (*Le Feu*, 1917) и Едмунд Бланден у *Прикривеним својствима рата* (*Undertones of War*, 1928), пратила непрестана киша. Тој киши ће песник посветити и посебну песму – *Киша* (*Plouă*) – где ће се већ у првој строфи појавити врло карактеристични мотиви провале облака, уснулих ђонова и остарелих седала који несумњиво представљају асоцијације на рат („Da, plouă cum n-am mai văzut.../ Și grele tălângi adormite,/ Cum sună sub șuri învechite!/ Cum sună în sufletu-mi mut!”). Потпуно нетипичан колорит за збирку *Олово* видимо у песми *Ружичасто вече* (*Amurg violet*) у којој сивило и гареж којим су баковијански мотиви обојени (јесен, трг, градови, цвеће итд.) сада постају ружичасти, али не на радост, већ представљају неку апокалиптичку слику у којој марширају апостоли у ружичастим одорама и преци у ружичастим пуковима:

Amurg de toamnă violet..
Doi plopi, în fund, apar în siluete
– Apostoli în odăjdii violete –
Orașul e tot violet.

Amurg de toamnă violet..
Pe drum e-o lume leneșă, cochetă;
Mulțimea toată pare violetă,
Orașul tot e violet.

Amurg de toamnă violet...
 Din turn, pe câmp, văd voievozi cu plete;
 Străbunii trec în pâlcuri violete,
 Orașul tot e violet.

Све те боје, мириси и звуци (plouă, plâns, gemete, trosnește, gorniștii, orchestre, fanfare...) само су следовање Бодлеровом синестетичком креду, израженом у песми *Везе (Correspondances)*, што одзвањају у ноћи („Comme de longs échos qui de loin se confondent/ Dans une ténébreuse et profonde unité,/ Vaste comme la nuit et comme la clarté,/ Les parfums, les couleurs et les sons se répondent”)⁷.

Поменута киша и сузе – мотиви који су метафорично повезани – како се песме у збирци ближе крају, полако се претварају, најпре у снег, а потом и у кристал („Și ninge-n miezul nopții glacial.../ Și tu iar tremuri, suflet singuratic, –/ Pe vatră-n para slabă, în jărat, –/ Încet, cad lacrimi roze, de cristal”). Кристализација текућине заправо означава заустављање сваког кретања које у случају човека подразумева и поништавање личног (егзистенцијалног) времена, то је, заправо, превођење човека у свет анорганске материје – кристала/минерала. Као што смо видели раније да се цвеће угљенише или постаје оловно, тако из Баковијине збирке ишчезава свака телесност, што је директно повезано са временом, тј. са његовим заустављањем. Идеја о крају времена у апокалиптичком кључу исказана је у *Откровењу Јована Богослова*: „И закле се Оним који живи у вијекове вијекова, Који сазда небо и што је на њему, и земљу и што је на њој, и море и што је у њему, да времена више неће бити” (Откр. 10:6).

Поменута метафоричност Баковијиног песничког језика је условила формирање потпуно за румунску поезију уникатног стила, за који су типичне врло „баковијанске” колокације са изразито негативним семантичким набојем: luna palidă, pustie; copil degenerat; sicriele de plumb; flori de plumb; pasăre cu glas amar; târg înghețat; ușa înghețată; crengi ostenite; garduri bătârne; carbonizate flori; codru sălbatec; amurg de iarnă, sumbru, de metal; câmpiile pustii; zarea grea de plumb; noapte udă; triste felinare; crâșmă umedă, murdară; ziduri vechi; palidă față; bolnavi copii; codru sălbatic; copacii oftează; amanții bolnavi; frunze grele, udate; crengi și foi uscate итд. Језичку слику света коју Баковија коришћењем потенцијала метафоре ствара у збирци *Олово*, могли бисмо, следећи идеју Умберта Ека, назвати „креативношћу која мења правила” (rule-changing creativity), и то не случајно, јер како Еко даље сматра метафора има много више од чисто семантичке функције, она има и естетску функцију (Еко, 2016, стр.153).

⁷ „Ко одједи дуги што даљем се своде/ У јединство мрачно и дубоко што је/ Огромно ко ноћ и као светлост, боје/ Мириси и звуци разговоре воде” – цит. по: Vaura, 1970, стр. 14.

Места на којима видимо лирског субјекта: соба, трг, пут... такође увек долазе у колокацијама са негативно обојеним значењем: *pe drumuri delirând; în târgul ploios; piețe pustii* итд. Стварајући такве поетске слике песник постиже оно што филозоф Емил Ћоран назива апсолутним лиризмом:

Апсолутни лиризам – тотални покушај објективизације – јесте с оне стране поезије, сентиментализма итд... Он је близак некој врсти метафизике судбине; у њему се испољава тотална актуелност живота и најдубљи садржај бића решаван на овај или онај начин. По правилу, апсолутни лиризам разрешује све у вези са смрћу. Јер, све капитално је у вези са смрћу (Сиоран, 2001, стр. 54).

Условност хронотопа који образује ту баковијанску атмосферу тријумфује у песми која затвара циклус (збирку) под називом *Ноктурно (Nocturnă)* и заиста представља својеврсни музички комад, тачније неку врсту реквијема, јер је у њој човек потпуно дезинтегрисан, сви ти распали лешеве који су испуњавали већину песама у збирци, сада су нестали. Остаје само условно време у којем се сустичу садашњост и будућност:

Uitarea venea... a venit.
O lacrimă cade jos, totul tace,
Lampa obosită a clipit,
Orice obiect atins șoptește: lasă-mă-n pace...

De-acum...
Auzi, ploaia plânge pe drum
Pe un adânc tumult,
Pe urma unui mic pantof într-un parc de demult...

Adorm... ascult...
Afară, la fereastră, toamna a spus:
– Of!...

Тај мотив музике краја ће звучати кроз читаву збирку *Олово*, утврђујући тиме једину константу у Баковијином поетском свету – ритам (музику), па тако у песми *Неуроза (Nevroză)* читамо: „*lubita cântă-un marș funebru,/ Iar eu nedumerit mă mir:/ De ce să cânte-un marș funebru.../ Și ninge ca-ntr-un cimitir*”. Какофонија, како даље читамо, значи смрт: „*Ea plânge și-a căzut pe clape/ Și geme greu ca în delir.../ În dezacord clavirul moare,/ Și ninge ca-ntr-*

un cimitir”. Хаос, тј. какофоничност манифестује се кроз стварање еха (singur, singur, singur; plouă, plouă, plouă; nimeni, nimeni, nimeni; tremur, tremur, tremur; veşnic, veşnic, veşnic...) и помен различитих звука као што је киша, узвици, неуротични смех („Îmi vine să râd fără sens”), да би на концу изнад свега тријумфовала тишина. Тишина се затим претаче у хаос и то истински примордијални хаос, који је централни мотив у песми са не случајно латинским називом *Pulvis*⁸ (*Прах*) („Tu, haos, care toate-aduni.../ În golul tău e nebunie, –/ Şi tu ne faci pe toţi nebuni”); лирски субјект се обраћа управо хаосу да га научи филозофији. Стање хаоса и одсуство човека у Баковијиној збирци сугеришу управо условност хронотопа⁹, будући да оба појма који сачињавају ову бахтиновску кованицу – *време* и *простор* – нису ништа друго до, како би Имануел Кант рекао, категорије ума. Када је у питању простор, као једина *a priori* објективна представа, Кант закључује: „... ми задржавамо *емпиријску реалност* (у односу на свако могуће спољашње искуство), иако признајемо његову *трансценденталну идеалност*, тј. да простор није ништа чим из вида изгубимо услове могућности сваког искуства и схватимо га као ништа које лежи у основи ствари по себи” (Кант, 1994, стр. 69). Специфичност баковијанског простора је у томе што у њему доминира празнина: *toamnă pustie; târgul pustiu; muzeul pustiu; vântul pustiu; câmpiile pustii; anii pustii; provincie pustie; strada pustie* итд. Па када Кант тврди да различита времена постоје наизменично док различити простори постоје истовремено (Кант, 1994, стр. 69), у контексту Баковијине збирке *Олово*, то би значило да земаљски ужаси, нарочито они које је са собом донео Први светски рат, а којима сведочи лирски јунак, где год да се дешавају, заправо се догађају овде и сада.

Време, с друге стране, „није ништа друго до форма унутрашњег осећаја, тј. сазерцање себе самих и нашег унутрашњег стања. У бити, време не може бити детерминанта спољашњих појава [...]” (Кант, 1994, стр. 73). Из реченог Кант изводи тезу у којој показује условљеност двеју поменутих категорија: „Ако могу да кажем *a priori* да се све спољашње појаве налазе у

⁸ Користећи латинску реч *pulvis*, песник реферише на Књигу постања у преводу на латински – *Biblia Vulgata* – где се каже да је човек прах: „[...] quia pulvis es et in pulverem reverteris” (Gen. 3: 19).

⁹ Чини се да су управо оваква Баковијина размишљања надахнула Е. Ђорана да узвикне: „Назад ка првобитном хаосу, у првобитни хаос! [...] Нека нестану закони света у дубини наших бића са свим последицама, са кристализацијама и структурама да би у том потоку и неравнотежи приступ апсолутном вртлогу био потпун. Ако више нема закона индивидуалних бића, обновићемо по својој вољи процес од космоса ка хаосу, од природе ка првобитној недељивости, од облика ка вртлогу. Пропаст света ствара процес супротан космичком развоју, обрнут и ретроспективан. Срушена апокалипса, али чије је извориште у истом сензибилитету и истим тежњама, јер нико не може пожелети повратак у хаос, а да није прележао све вртоглавице апокалипсе” (Ђоран, 2001, стр. 84).

простору и а priori су одређене према односима простора, онда, ослањајући се на принцип унутрашњег осећаја, ја могу да кажем у апсолутно уопштеној форми, да све појаве уопште, тј. сви предмети осећаја, постоје у времену и нужно се налазе у односима времена” (Кант, 1994, стр. 73).

У читавој збирци *Олово* је присутна релација *до* и *после*, као што је и условни простор подељен неком, често имагинарном, границом на две димензије, које, као у песми *Зимски сумрак (Amurg de iarnă)*, попут дрвета света (*arbor mundi*) повезује апокалиптични мотив – врана („... Vâslind, un corb încet vine din fund,/ Tăind orizontul, diametral”). Сâм мотив сумрака (*amurg*), који спада у најзаступљеније у збирци, обједињује у себи идеју условности хронотопа, будући да он представља *лиминално стање* (границу, праг, тј. прелаз између дана и ноћи), али исто тако најчешће долази у колокацијама са временским значењем (*amurg de toamnă; amurg de iarnă; amurg antic* итд.). Да сумрак представља границу, потврђује се и у песми *Антички сумрак (Amurg antic)*, у којој кишне капи пролазећи кроз сумрак добијају колорит („... Și stropii căzând, în amurg, iau culori:/ De sineală, de aur, de sânge”), на исти начин, падајући у тај бездани мрак, боје се и бели лабудови и беле статуе, што заправо говори о снази сумрака да трансформише, тј. да квалитативно промени све што у њега „упадне”. Да ли тај сумрак по Баковији представља, заправо, сумрак цивилизације, макар европске, како ће га свега неколико година касније најављивати Освалд Шпенглер у *Пропасти Запада (Der Untergang des Abendlandes, 1918, 1922)* или Николај Берђајев у *Новом средњовековљу (Новое средневековье, 1924)*? Тешко је рећи, али апокалиптични поглед на будућност и профетизам свакако су били својствени песницима симболизма¹⁰. Са тако меланхоличном сликом света, света у којем се време примиче крају, у којем је једино смрт преостала, Баковија ствара један песимистички лирски универзум који ће најбоље описати његов савременик Емил Ћоран:

Несклад између бесконачности света и човекове коначности је озбиљан разлог за очајавање; ако се он, међутим, посматра из натприродне перспективе, каква се јавља у меланхоличним стањима, престаје да буде мучан, и свет ће синуги у језивој и нездравој лепоти. Дубоки смисао усамљености тежи болном уздизању човека из живота и узбуђењу у осами при размишљању о смрти. Живети усамљено значи од живота ништа више не тражити и не очекивати. Једино изненађење усамљености је смрт. Велики усамљеници се никада нису повлачили да би се припремили за живот, већ да би, продуховљени и резигнирани,

¹⁰ О томе види више у: Миљкович, 2019, стр. 198–200.

поднели разрешење свог живота. Из пустоши или пећине не може се примити никаква порука за живот. Зар живот не проклиње све религије што су догмизале из пустиње? И зар просветљења и преображења узвишених усамљеника нису пре прожета апокалиптичним очекивањем краја и визијом пропасти света него окружена блиставим и тријумфалним ореолом? Усамљеност меланхолика има плиће значење: она каткад има естетски карактер. Зар се не говори о слаткој, похотној меланхолији? Али, зар и меланхолично држање само није на основу своје пасивности и перспективног разматрања естетички обојено? (Сиоран, 2001, стр. 40)

Ђораново размишљање још боље утемељење налази у Баковијиној песми *Меланхолија* (Melancolie)¹¹ у којој тријумфује смрт изражена кроз слику плеса смрти.

Ce chiot, ce vaiet în toamnă...
 Și codrul sălbatec vuieste –
 Răsună-n coclauri un buciom,
 Și doina mai jalnic pornește.

– Ascultă, tu, bine, iubito,
 Plase anti polen si praf?
 Nu plânge și nu-ți fie teamă –
 Ascultă cum greu, din adâncuri,
 Pământul la dânsul ne cheamă...

Како показује Герт Буленс у књизи *Европски песници и Први светски рат*, плес смрти је мотив који се појављује код многих европских песника на чију је визију света утицао Први светски рат и на неки начин постаје опште место у поратној поезији. Код Баковије је овај мотив, како нам се чини, важан и за одређивање хронотопа, тј. његове условности, јер тај зов из дубине земље („[...] din adâncuri, / Pământul la dânsul ne cheamă”) указује управо на време након егзистенцијалног времена, другим речима на ништавило и/или вечност.

¹¹ Колико је нама познато, нема посебних истраживања која испитују у којој мери је Баковијина поезија (тачније његов песимистички поглед на свет) утицала на формирање Ђоранове философске концепције, али је тај утицај, нарочито на Ђоранова рана дела попут књиге *Крик безнађа* (*Pe culmile disperării*) несумњиво приметан.

ЛИТЕРАТУРА

- Бахтин, М. (2012). *Формы времени и хронотопа в романе. У: Собрание сочинений в 7 тт., Т.3.* Москва (стр. 340–513). Языки славянских культур.
- Бодлер, Ш. (2017). *Педесет цветова зла.* Чигоја штампа.
- Кант, И. (1994). *Критика чистог разума.* Чоро.
- Миљкович, Н. (2019). *Лирическа перекличка Александра Блока и Федора Сологуба о Русској револуцији 1917 года.* У К. Ичин (Ур.), *Искусство и револуција: сто лет спустя,* Београд, (стр. 198–208). Филолошки факултет.
- Свето писмо. Нови завјет Господа нашега Исуса Христа.* (2012). Библијско друштво Србије.
- Сиоран, Е. (2001). *Крик незнања.* Октоих.
- Цара, Т. (2019). *Дада крокодаријум. Антологија француске дадаистичке поезије* (прир. и прев. Душан Стојковић). Пресинг.
- Эко, У. (2016). *Роль читателя. Исследования по семиотике текста.* АСТ; CORPUS.
- Alexandrescu, E. (2007). *Introducere în literatura română.* Editura Didactică și Pedagogică.
- Baura, S. (1970). *Nasleđe simbolizma. Stvaralački eksperiment.* Nolit.
- Călinescu, G. (2001). *Istoria literaturii române (compendiu).* Litera.
- Lovinescu, E. (2000). *Nervi de primăvară.* У G. Bacovia, *Poezii,* București, (стр. 23–24). Cartex 2000.
- Manolescu, N. (2008). *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură.* Paralela 45.
- Novalis (1988). *Hymns to the Night* (trans. by Dick Higgins). McPherson&Company.
- Petocz, A. (2003). *Freud, Psychoanalysis, and Symbolism.* Cambridge University Press.

ИЗВОРИ

- Bacovia, G., (2001). *Plumb. Poezii.* Litera internațional.

Nikola Miljković

**CHRONOTOPE OR “АТМОСФЕРĂ БАСОВИАНĂ”
IN THE POETRY COLLECTION LEAD (PLUMB) BY GEORGE BACOVIA**

Summary

The poet George Bacovia causes numerous disputes when it comes to its determination and “placement” in some poetic frameworks – symbolist, impressionist, sentimentalist, etc. However, most researchers of Bacovia’s poetry agree that there is a special atmosphere in his creation – “atmosferă bacoviană”, which is, as we will show in this paper, inseparable from the Bachtinian term “chronotope”, because precisely the place, i.e. space and time are key to creating that specific atmosphere. The focus of our research on these phenomena is the poet’s first poetry collection *Lead (Plumb)* published in 1916.

Keywords: George Bacovia, *Lead*, chronotope, “atmosferă bacoviană”, symbolism

Nikola Miljković

**CRONOTOP SAU „АТМОСФЕРĂ БАСОВИАНĂ”
ÎN VOLUMUL PLUMB DE GEORGE BACOVIA**

Rezumat

Poetica lui George Bacovia provoacă numeroase controverse în ceea ce privește stabilirea și „plasarea” sa în într-un curent poetic – simbolist, impresionist, sentimentalist etc. Cu toate acestea, majoritatea cercetătorilor poeziei lui Bacovia consideră că în creația lui predomină o atmosferă specifică – „atmosfera bacoviană”, care, după cum vom arăta în această lucrare, este inseparabilă de conceptul de „cronotop” al lui Bakhtin, deoarece tocmai locul, adică spațiul și timpul, sunt esențiale pentru crearea acelei atmosfere specifice. În centrul cercetării noastre a acestui fenomen se află primul volum al poetului, *Plumb*, publicat în anul 1916.

Cuvinte-cheie: George Bacovia, *Plumb*, cronotop, „atmosferă bacoviană”, symbolism

Alina Bako¹

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

Facultatea de Litere și Arte

 <https://orcid.org/0000-0002-1450-9188>

CARTOGRAFII FICȚIONALE ÎN PROZA FEMININĂ ROMÂNEASCĂ

Studiul de față pleacă de la premisa că literatura română de la începutul secolului al XX-lea poate oferi o perspectivă complementară celei europene, existând aspecte care definesc o evoluție a romanului privită prin relația cu spațiul. Crearea spațiilor ficționale produce, în conștiința cititorului, o analogie cu o cartografie ușor de recunoscut, construită din ansamblul elementelor spațiale existente în textul literar. Hortensia Papadat-Bengescu inovează inclusiv în felul în care elementul istoric și geografic devin parte a scenariului narativ, personajul feminin fiind văzut din perspectiva raportării la spațiul urban sau rural. Cele două direcții ce construiesc și geofeminismul sunt legate de rolul femeii, al spațiului intim și al relațiilor de familie în *Fecioarele despletite*, iar pe de altă parte de conexiunea cu alți membri ai comunității și explicarea rolului pe care spațiul exterior îl are în modelarea relațiilor interumane.

Cuvinte-cheie: geocritică, romanul românesc, cartografie, geofeminism, spațiu

Geocritică, geofeminism: modelări ale spațiului

Studiul de față pornește de la observația că în proza românească de la începutul secolului al XX-lea pot fi regăsite nuclee spațiale care construiesc o hartă a evoluției literaturii scrise de femei. Această relație dintre narațiune și spațiu, interconectată și la *gen*, determină o viziune completă asupra prozei românești. Crearea unor spații ficționale echivalează cu o cartografiere recognoscibilă de cititorul atent. Actul scrierii devine un act de desenare a unei hărți, prin includerea pe suprafața narațiunii a elementelor narrative, a personajelor, a relațiilor care le definesc, textul devenind un „eveniment”, o formă dinamică, mai degrabă decât un „lucru” static (Hones, 2014, p. 23). Este vorba despre o dinamică a spațiului narativ care este raportată la locul real, la felul în care ficțiunea pleacă de la

¹ alina.bako@ulbsibiu.ro

realitate pentru a recrea ficțional scena. În acest context, este legitimă întrebarea pe care și-o pune Robert T. Tally Jr. cu privire la paralela între cartografia ficțională a romanului și cea reală, a orașului. Răspunsul din interviul luat de Darici este generat de felul în care cititorul percepe ficțional un spațiu pe care îl suprapune peste cel real, în momentul descoperirii acestuia din urmă:

Dar cu ce este aceasta diferită față de tururile pe jos ale Dublinului care celebrează Bloomsday și Ulise al lui Joyce? Pelerinii literari și-au dorit întotdeauna să viziteze aceste locuri imaginare, se pare, chiar și atunci când le știu bine. (...) Turul ghidat în acest caz funcționează ca un fel de lectură geocritică a textului” (Darici, 2015, p. 33, trad. n.).²

Această raportare la spațiu se va constata că implică nuanțe, și în funcție de noțiunea de gen, căci fiecare spațiu este modelat de peisajul generat de personajul feminin sau masculin. „În lumea creată de autoare, repulsia în fața bolii și a impurității devine o lege ce acționează, presupunând frumusețea unor psihologii care nu mai apar și ne trimit la scrierile inițiale, la «feminitățile» rămase acolo” (Cristescu, 1976, p. 83). Aceste „feminități” sunt exploatate în romanele din ciclul Hallipilor, servind drept actanți ai unor evenimente narative situate în cadrul urbanului. Astfel, personajul feminin, modelat de mentalitățile culturale, situarea într-o anumită epocă și într-o anumită zonă socială, determină metamorfoze ale spațiului, apărute în descrierea ficțională. Dedicând acestei relații un studiu amplu, Doreen Massey, în *Space, Place and Gender*, identifică faptul că între „geografie” and „gen” există influențe multiple: „Fiecare dintre noi suntem, într-un mod profund, implicați în construcția celuilalt: geografia în diferitele sale înfățișări influențează formarea culturală a anumitor genuri și relațiile de gen”³ (Massey, 1994, p. 12, trad. n.). Aducând argumente în sensul observației că femeia are o relație specială cu spațiul, precum și includerea acesteia mai degrabă într-o zonă a intimității decât a deschiderii, Massey face distincția între spațiu și loc, întrebându-se *Care este locul femeii? (What is the Women place?)*. Răspunsul la întrebare dă naștere la o discuție privind rolul femeii în societatea britanică în secolul al XIX-lea, nu diferit de cel din cea românească, în care „bărbatul este întreținătorul familiei, femeia este casnică”⁴ (Massey, 1994, p. 123, trad. n.). Pentru întreg secolul al XIX-

² „But, how is that much different than the walking tours of Dublin that celebrate Bloomsday and Joyce’s Ulysses? Literary pilgrims have always wished to visit these imaginary places, it seems, even when they know better. (...) The guided tour in this case functions as a kind of geocritical reading of the text” (Darici, 2015, p. 33).

³ „Each is in profound ways, implicated in the construction of the other: geography in its various guises influences the cultural formation of particular genders and gender relations” (Massey, 1994, p. 12)

⁴ „men are the breadwinner, women the domestic labourers” (Massey, 1994, p. 123).

lea, dar și pentru începutul de secol XX, când industrializarea era încă în stare germinativă, femeia scriitor sau cea din categoria burgheziei în formare aveau același statut. Spațiul predilect era casa, restrâns, închis într-o zonă delimitată concret. Odată cu industrializarea, bineînțeles produsă în spațiul românesc mai târziu, femeile devin o forță de muncă de bază. Secolul al XX-lea determină astfel de schimbări majore în rolul pe care femeia începe să îl aibă în societate, dar și o mutație în crearea personajelor feminine din romanele românești. Westphal explică legătura puternică și determinantă dintre spațiu și locul și rolul femeii în societate prin *factori de natură industrială*, care au determinat o reîmpărțire a domeniilor destinate sexului masculin: „Industria modernă a reprezentat o provocare directă privind diviziunea sexuală tradițională a muncii în producția socială”⁵ (Westphal, 2011, p. 55). De asemenea, o privire panoramică asupra spațiului determină și poziționarea corporalității ca „sferă a individualității și uneori un spațiu al comunității”⁶ (Westphal, 2011, p. 56).

Observăm că există o conexiune evidentă între cele două perspective, cea cognitivă și cea socială, căci spațiul feminin trece prin transformări legate de raportarea la propria persoană, femeia dobândind o anume libertate legată de noul statut social, dar și în cadrul societății, unde se ajunge la o reconsiderare a relației comunitare. În bine-cunoscutul studiu al lui Bertrand Westphal *Geocriticism. Real and Fictional Spaces*, unde se discută principiile fundamentale ale geocriticii, se analizează și această relație între spațiu și feminism, precum și corporalitatea, drept element esențial al evoluției urbanului. Cercetătorul francez citează studiile lui Gillian Rose și Elizabeth Grosz, conturând imaginea unui oraș „simulacru al corpului”, descoperind o hartă a urbanului determinată de viziunea feminină. Spațiul românesc, care a fost multă vreme predominant rural, a fost modelat de deciziile politice și de conjuncturile istorice. Secolul al XIX-lea a produs schimbări majore în societate, iar începutul secolului al XX-lea a determinat o evoluție accelerată și în domeniul literaturii. Procesul de colectivizare a început după anul 1949, ca și industrializarea masivă, ceea ce a determinat un exod al populației spre zonele urbane și, deci, o schimbare și a modului în care femeile aveau acces la diferite locuri de muncă, altădată rezervate bărbaților. În eseul de față ne interesează însă felul în care spațiul a influențat și interacționat cu imaginea femeii de la sfârșitul secolului al XIX-lea până în 1944, precum și cum a evoluat oglindirea acesteia în literatură.

Spațiu-timp feminizat. Cadre în fuziune

Această matrice este evidentă și în cazul romanelor Hortensiei Papadat-Bengescu (1876-1955). Considerată o scriitoare care a modernizat romanul

⁵ „modern Industry was a direct challenge to the traditional Sexual division of labour in social production” (2011, p. 55)

⁶ „sphere of individuality and sometimes a space of community” (Westphal, 2011, p. 56).

românesc, aceasta creează un scenariu narativ în care imaginile conțin în același timp spațiul și timpul. Personajele ei sunt supuse unei viteze mărite, specifice Bucureștiului, cadru aproape exclusiv al prozei sale, o derulare rapidă de imagini și oameni, o suprapunere cinematografică de cadre, în care fiecare locuitor e

gata să fugă. Era semnalul despărțirii. Își strânseseră mâna. Aprinsa feministă porni curajos printre rețelele vehiculelor, care se încălcesc la acea încrucișare. Mini rămase un minut pe loc, învăluind, cu o privire plăcută, edificiul Cercului Militar, care se proiecta armonios. Privirea nu se adresa clădirei, decât întrucât blocul ei dura un punct de călăuzire în insula vie a Cetăței. De pe trotuarul celălalt, Nory se întoarse să mai zărească pe amica ei singuratică. O absorbise Cetatea și timpul. (Papadat-Bengescu, 1975, p. 78).

Această combinație de forțe centripete și centrifuge, care acționează dispart și totuși concomitent, determină și formula narativă inedită a romanelor lui Papadat-Bengescu. Nu putem trece peste acest pasaj fără a observa că probabil scriitoarea era la curent cu teoriile științifice ale epocii, căci Einstein își expusese teoria relativității încă din 1905. Ideea spațiului-timp, ca fundament al relativității (viteza luminii este constantă pentru că lumina călătorește mereu cu aceeași viteză), poate fi observată în formularea din pasajul precedent. Privirea este punctul static ce urmărește mișcarea, pentru ca apoi să constate pierderea în spațiul-timp a personajului Nory. Cronotopul bahtian a servit mai multor autori de studii pentru a demonstra interacțiunea dintre spațiu și timp, la nivel social și cultural. „Subt lumina palidă, trupul îi sta inert ca și al obiectelor din odaie și gândurile, simțirile, încetându-și freamătul, așteptau, plecând capete gingașe pe umărul fericirii. Dispăru în somnul ușor al conștiinței un timp incalculabil” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 127).

Spațiul citadin din romanele lui Papadat-Bengescu este descris ca o vastă rețea de vehicule, o viziune mecanicizată a existenței. Este generat un spațiu de tip *cultural landscape*⁷, în care obstacolele în fața privirii devin borne în încercarea de cartografiere a orașului. Westphal observa ca determinant fundamental al geocriticii relația spațiu-timp: „Spațiul-timp dezvoltat la intersecția diferitelor reprezentări mimetice este acest al treilea spațiu pe care geocritica își propune să-l exploreze”⁸ (Westphal, 2011, p. 73, trad. n.). „Un punct de călăuzire” echivalează cu un detaliu geografic folosit în orientare. Principala trăsătură a „Cetății vii”, așa cum este numit Bucureștiul, este interacțiunea dintre ființa umană și peisajul

⁷ Vezi și analizele din Bako (ed.), 2022.

⁸ „The space-time revealed at the intersection of various mimetic representations is this third space that geocriticism proposes to explore” (2011, p. 73).

exterior, cu o semnificație culturală. Absorbirea de către peisaj a personajului simbolizează o luare în stăpânire a spațiului asupra ființei umane, prin ștergerea identității și topirea în timpul-spațiu. Sheila Hones identifica trei tipuri ale spațiului literar: primul este cel ficțional, al doilea este spațiul intertextual, care este ghicit, înțeles, descoperit de cititor, în funcție de orizontul său cultural, iar al treilea este nivelul socio-spațial, generat de rețeaua instanțelor narrative și de publicare implicate în procesul creației, publicării și lecturii textului (Hones, 2014, p. 102). Trebuie spus că spațiile identificate nu funcționează singular, ci se întrepătrund. Așa cum Bahtin propusese conceptul de cronotop pentru a identifica relația mai sus discutată, Hones observă relațiile care se stabilesc între diferitele forme dinamice pe care le îmbracă spațiul în textul narativ. În acest sens, plecând de la afirmația din romanul *Fecioarele despletite*, în care, ca un căutător al armoniei, personajul feminin credea că echilibrul „locuia în ținuturi ale timpului în spațiu, în ținutul propriului tău suflet” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 87), cititorul observă această interacțiune între diferitele tipuri de spații, care printr-o rețea spațială generează o hartă ficțională.

Romanul care ne servește drept studiu de caz conține elemente importante pentru înțelegerea contextului istoric și geografic. Împărțirea axelor de cercetare se va face pe două nivele de lucru: primul se referă la rolul individual, spațiul intim și relațiile de familie, cel de-al doilea prezintă interacțiunile sociale și conexiunile cu ceilalți indivizi din comunitate, modelate ficțional în proza Hortensiei Papadat-Bengescu.

Spațiul intim

Prima ipostază a spațiului perceput de personajul feminin este introdusă printr-un motiv surprinzător: „ca să dea drumul zilei să intre în odaia ei adăpostită” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 94). Spațiul intim este invadat de cel exterior, nu cu sălbăcie, nu circumspect, ci cu plăcerea de a participa la viața activă a „cetății”. Protecția oferită de spațiul privat nu este percepută ca indispensabilă, ci doar ca o stare. A lua parte la forfota orașului echivalează cu trăirea intensă a vieții.

Personalizarea feminină a spațiului, care definește geofeminismul,⁹ este legată de perceperea schimbărilor în interiorul spațiului intim, în funcție de trăirile personajului. O astfel de ipostază apare printr-o asociere inedită, căci stărilor de tulburare a personajului îi corespunde dezordinea din spațiul privat și din grădina casei. Formula aleasă de Papadat-Bengescu construiește modern trăirea profundă și transformarea mediului sub imperiul psihologiei personajului. Destinul obiectelor se suprapune cu destinul oamenilor, stărilor de depresie și tristeților personajelor corespunzându-le dezordinea inanimatelor, sălbăcia grădinii și neglijarea acesteia.

⁹ Pentru o detaliere a conceptului de „geofeminism”, vezi și articolul din Bako (2020).

Stările succesive ale Lenorei în diferitele faze ale boalei, călătoriile neobișnuite aduseseră mare dezordine în fizionomia, timp îndelungat așa de statornică, a interiorului Hallipa. Însuși pianul, inviolabil, fusese la cine știe ce zdruncin împins deoparte, și dispoziția camerelor, a mobilierului, suferise fluctuațiile unor destine rele, care se legau strâns de ale oamenilor pe care îi slujeau. Grădina se resimțea cea dintâi de neglijența stăpânilor. Nu fusese complet nelucrată, planul și primele îngrijiri se vedeau, dar tocmai de aceea se simțea mai tare neîngrijirea. În boschetele tunse pe jumătate, ramuri răzlețe se înălțau ridicol. Florile aduse până la dezvoltare, apoi păărăginite în plină eflorescentă, ceea ce făcea mai vizibil necazul lor, amestecul de putregai al corolelor bolnave cu frăgezimea celor care îmboboceau. Seceta îngălbenise gazonul; pe aleea căreia nu i se împrospătase nisipul era puțin noroi, de-a lungul moșiei întregi, o priveliște de incurie a holdelor totuși bune. Porțile închise ermetic și o stație lungă până când vizitiul să se trudească singur ca să poată asigura intrarea (Papadat-Bengescu, 1975, p. 143).

Mini, personaj reflecție a autoarei, observă interioarele care definesc statutul social al familiilor. Detaliile din camerele prin care intră, în periplusul său prin viețile celorlalte personaje, sunt redată cu multe amănunte. Personajele „demodate” locuiesc în spații desuete, dar în care Mini observă, cu un barometru al luxului, diferite elemente de mobilier. Reprezentantă a unei burghezii acaparate de snobism, Lenora păstrează o mobilă demodată, dar care trădează un anumit statut social, calitatea, la fel cu obiecte precum „o pendulă din lemn de nuc cu «ape line»” și pianul mare care trădează inactivitatea, lipsa vitalității: „Un toute-queue care ar fi ocupat, întreagă, o cameră modernă, dar care, în colțul hall-ului vast, sta grav, ermetic, izolat sub șalul de Persia, în adevăr minunat, ce-l acoperea” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 6).

Fiecare personaj feminin este văzut și în interiorul propriei locuințe, pentru a sugera această legătură indisolubilă cu spațiul intim. Lina, de exemplu, este văzută asemeni unui obiect dispensabil, dar care uneori se dovedește util: „- Ger! ... zise distrat, și se plictisi că Lina nu se astâmpăra și ea pe un scaun. Potrivea minuțios la pervazul ușei un sul subțire capitonat, din stofă la fel cu draperiile, o «noutate» inaugurată chiar atunci”. (Papadat-Bengescu, 1975, p. 51) Tot Mini este cea care identifică această asortare a obiectelor, menită să asigure unitate decorului, dar, în același timp, să uniformizeze totul în cameră, o aluzie la un tip de femeie anodină, devenind „o demonstrație privind condiția feminină” (Ciopraga, 1973, p. 141), prin servilismul și lipsa personalității în raport cu soțul, Rim. Descrierea pe care i-o face Papadat-Bengescu este una ce duce la ștergerea personalității, deoarece

camera păstrează atmosfera patriarhală, cu obiecte vechi, ce trimit la originile provinciale ale Linei. Pianului și pendulei din camera Lenorei le corespund soba și lampa de petrol, care mențin personajul în „istoria gospodărească”. Sufrageria devine un soi de salon, femeia transformându-se într-o ipostază a rutinei:

Odaia asta era o dezmoștenită, avea o sobă de zid și lampă cu petrol. Amintiri provinciale pâl pâiau astfel în jur. Toată istoria gospodărească a Moldovei licărea subțire poezia abajurului de porțelan sau în tăciunile răzleț. Lampa Linei ardea orânduit în sufrageria tecuceană, cum ardeau la punct cu reglatoare precise sterilizatoarele din sala de spital, instalate după ultimele modele ale igienei occidentale. Aci ca și acolo, Lina părea în cadrul ei, păstrându-și apucătura, pe când numai instrumentele își schimbau forma în mâinile ei tradiționale (Papadat-Bengescu, 1975, p. 61).

O ipostază a snobismului feminin, remarcat prin dimensiunile uriașe ale interioarelor, ca formă de a epata, este și casa Drăgăneștilor. Ciopraga remarca „Elena organizează totul în perspectivă mondenă: scaunele, tablourile sunt de dimensiuni mari, ca și casa; recepțiile – dirijate cu o grijă minuțioasă” (Ciopraga, 1973, p. 143). De data aceasta, Nory este cea care analizează cu pasiunea detaliului: trecerea dintr-o cameră într-alta devine un proces de descoperire, o formă de cartografiere a unui spațiu interior. „Puterea interioară” care „prinsă să sufle peste acele ziduri” transformă spațiul într-o hartă ce conține mai multe obiective: primul vestibul, a doua ușă, al doilea vestibul și punctul final, camera unde o așteaptă și Mini, pentru a potența puterea descriptivă:

imensă, luminată sarbăd prin ferestrele foarte înguste și înalte și cu mobilierul de culoare închisă. Scaunele, tablourile, consolele, totul era în proporții mari ca și odaia. Predomina nucul ars și pielea de Cordova cizelată. Mică, în fundul unui imens fotoliu rotund, Mini se uita împrejur. Tot apartamentul de jos, fără uși despărțitoare, cuprindea abia patru camere vaste: hall-ul, un birou tot atât de majestuos, care se vedea alături, camera de primire, unde se aflau, și o alta, cuprinsă de întunericul total al obloanelor lăsate și al perdelelor grele (Papadat-Bengescu, 1975, p. 167).

Spațiul privat este invadat de cel exterior, căci locuința posedă o anume solemnitate „casa era în adevăr înaltă ca o biserică” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 167), semnificând răceala unui ceremonial, un loc de primire și în niciun caz unul al intimității. Obsesia pentru zonele largi, nedespărțite între ele, menite

a-i impresiona pe cei care vizitau familia Drăgănescu, completează snobismul personajelor. La fel este descrisă și „camera de muzică”, fiind caracterizată drept o „cameră tainică”, văzută ca „o sală de formă prelungă, neplafonată, comunicând cu tavanul hall-ului, pentru acustică. Era camera de muzică. Elena, deși nu era decât o diletantă, practica snobismul onorabil al muzicii” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 170). Spațiul intim nu generează o viziune reală a personajului, ci se încadrează în același tipar al păstrării aparențelor. Lumea Hortensiei Papadat-Bengescu este una care nu se poate privi în oglindă din teama de a vedea adevărul, iar în scurtele priviri aruncate, reflectările sunt diforme, denaturate, lipsite de coerență. Intimitatea nu e salvatoare, ci, dimpotrivă, este invadată de falsitatea afișată în exterior, de snobismul care acaparează orice resursă sufletească.

Geografia spațiului feminin: călătoria

Personajele feminine, create de Hortensia Papadat-Bengescu în primul roman al ciclului Halippa, *Fecioarele despletite*, sunt esențiale pentru studiul felului în care imaginea acestora se integrează într-un București interbelic în plină dezvoltare, o rupere de ritmul rural al existenței și urbanizare, ceea ce însemna modernizarea societății, dar și emanciparea femeii. Acest roman interbelic este o frescă a societății românești, văzută prin ochii femeii, care încerca să scape de sub tutela patriarhală, și observă atât evenimentele politice, cât și cele culturale sau economice din perspectiva schimbărilor care se produc. Papadat-Bengescu, singura scriitoare din perioada interbelică din România, recunoscută ca fiind canonică, a propus prin romanele publicate un alt tip de scriitură, unul menit să inoveze și să construiască un discurs modern. Integrată rețelei literare europene prin asemănarea cu Virginia Woolf, care publicase în 1925 *Mrs. Dalloway*, scriitoarea militează pentru drepturile femeii, idei exprimate în articole scrise la rubrica intitulată *Femei între ele* (și titlu al unui volum de nuvele), alături de alte militante. Promovată prin Cercul literar al „Sburătorului”, al cărui patron spiritual era criticul de direcție E. Lovinescu, autoarea își manifestă preferința pentru emanciparea femeilor inclusiv prin crearea unor personaje care susțin această libertate, aflate într-un proces amplu de regăsire, de cercetare, de analiză. Dincolo de apropieri mai mult sau mai puțin argumentate de proza lui Proust, considerăm ideea lui Mircea Zăciu prin care se sugerează apartenența scriitoarei la familia europeană, una validă: „(...) de-ar fi să amintim câteva nume de romanciere ca Dorothy Richardson, Rosamond Lehmann, Elisabeth Bowen, Gertrude Stein sau Virginia Woolf. Unele elemente comune din proza lor (impresionismul, tehnica pointilistă, concepția despre materia epică, proustianismul) le împrumută un soi de aer de familie” (Zăciu, 1967, p. 220).

Ca și în romanele amintite anterior, o ipostază comună este aceea a personajului căutător, cel care percepe spațiul cu harta în mână, pentru a se

orienta. Tally scria că orice roman este, în realitate, o hartă¹⁰ (Tally, 2009, p. 45), iar punctele geografice identificate în textul narativ sunt, de fapt, borne ale unei identități nu numai a personajului, ci și a spațiului descris. Este important de văzut felul în care modernizarea produsă prin industrializare, precum și spargerea tiparului patriarhal determină o regândire a rolului scriitoarei femei în societate, dar și al femeii în general. Se știe că țările est-europene, precum și zona Balcanilor au avut o rezistență sporită la pătrunderea ideilor inovatoare și a dobândirii unor drepturi precum cel de vot sau de moștenire de către femei. Petra Doan (2010) consideră că spațiul este modelat de privirea pe care femeia o are asupra acestuia. Observăm în romanul lui Papadat-Bengescu această predilecție pentru descrierea spațiilor urbane, care, deși a fost pusă de critica literară românească pe seama citadinismului specific modernismului (vezi E. Lovinescu), constatăm însă că era un semn legat de emanciparea femeii și integrarea în zonele largi, cu perspective, diferite de cele rurale. Nory, unul dintre personajele-reflector ale romanului, constată, cu privire la spațiile care se potriveau sensibilității sale: „satele nu-i plăceau. Nu era agrariană. Numai centrele comerciale și industriale o mulțumeau ca fiind favorabile feminismului. Centrele mari erau pentru ea: Bucureștiul, Galații, Oradea, Aradul, indiferent” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 34). Ea identifică precis locurile urbanizate, ce aduceau deschiderea, care propuneau o nouă perspectivă asupra procesului muncii nou-venitului, celui care parcursese jumătate din drumul evoluției dinspre spațiul rural spre cel urban. Cel de-al doilea personaj feminin-reflector este Mini. Ea apare în ipostaza căutătorului pe o hartă imaginară, de data aceasta pentru identificarea spațiilor interioare: „Mini însăși trăise întotdeauna după o hartă mai puțin exterioară ca cea geografică, dar foarte precisă: aceea a unor drepturi firești. Omul, ca și popoarele, are în el simțul subdiviziunii, dar și al multiplicării” (Papadat-Bengescu, p. 1975, p. 21). Amestecul eterogen de oameni din toate colțurile, veniți în București, capitala românească, de „prin cuiburi obscure, în Cetatea ei vie” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 22) este uniformizat de traiul urban. Spațiul transformă ființa umană, căci „Cetatea, cea făcută de ei, îi prefăcea” ((Papadat-Bengescu, 1975, p. 25). În *Gendering Modernism. A Historical Reappraisal of the Canon*, Maria Bucur asociază nașterea modernismului cu evoluția feminismului și, implicit, cu procesul de urbanizare (Bucur, 2017, p. 23).

Ideea pe care o exprimă personajul lui Papadat-Bengescu este definitorie pentru felul în care omul interbelic se raportează la spațiu: acesta din urmă îl modelează, transformându-l într-o ființă citadină. Deschiderea spre alte orașe, asocierea unor produse cu spațiile și cu globalizarea echivalează cu o „posesie teritorială”. Spațiul devine stăpânul ființei umane, punându-și amprenta asupra

¹⁰ Robert T. Tally Jr. (2009) observă că cititorul, criticul și scriitorul însuși creează o hartă, plecând de la detaliile ficționale.

evoluției acesteia: „De când pantofii de lux veneau de la Timișoara, de când «trapista» era brânză națională, de când parfumul în sticle bizare era industrie proprie” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 33). Personajul femeie se schimbă, are o altă viziune asupra lumii, se rupe de tradiționalismul prin care fusese înfățișată până la acel moment în romanele românești. Dacă în primul roman canonic, *Ion*, Liviu Rebreanu crea un personaj feminin victimă, adânc înrădăcinat în tradiții, fără educație, pentru care căsătoria și zestrea reprezentau repere esențiale ale vieții, odată cu scriitura feminină a autoarei Papadat-Bengescu, personajul feminin este redefinit și actualizat din perspectiva modernității. Nu mai este doar bărbatul cel care călătorește, ci și femeia, însă în scopuri legate tot de viața domestică: probleme de sănătate și vizitarea rudelor. Un bun exemplu este Lenora, unul din personajele reprezentative ale romanului, care merge la Viena din două motive: Coca-Aimee, fiica sa era la școală și profită să o vadă, dar și maladia, căci „ipocondria de femeie răsfățată” o determină să caute vindecarea în capitala imperială. Naratoarea explică: „Un capriciu o dusesse la Viena în loc de București” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 69).

Abordarea romanului din punctul de vedere al geofeminismului corelează spațiul, văzut prin ochii femeilor, cu modul de realizare a personajului. Este un proces cu dublu sens, în care lucrurile sunt rezultate în urma aplicării unui precept, „regula nemiloasă a judecății, batjocoritoare cu care «feminismul» ei maltrata pe bărbați și femei” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 76). Recursul la judecățile oamenilor, din perspectiva emancipării femeii, dublat de sarcasmul generat de amendarea snobismului, îi dau prilejul lui Nory să remarce inutilitatea unui personaj care ne amintește de Casanova: „E binecrescut, are nume italian și ținută englezească, i se zice prinț și locuiește un palat ruinat, plin de guzgani și de cucuvele, înconjurat de o grădină părăsită și de o moșie necultivată” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 75). Sunt aduse în discuție situații tabu, precum ispitirea preotului *le moine defroque* (amintind satiric de ipostaza rabelaisiană), ocazie cu care este descris spațiul care servește drept pedeapsă pentru preotul căzut în păcat: „Deltă. Sunt pe acolo sate întregi de nemți. E locul de exil al cuvioșilor” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 76). Informația legată de spațiul geografic concret al Deltei Dunării este interesant de analizat, cu atât mai mult cu cât denotă un studiu amplu asupra zonei respective, întreprins de autoare. Trebuie să amintim faptul că Papadat-Bengescu s-a născut la Ivești, aproape de malurile Dunării, a petrecut o parte din copilărie la Ostrov, pe malurile Dunării, târâmurile dobrogene fiindu-i mereu sursă de inspirație. În perioada 1921–1932 a locuit la Constanța, oraș la Marea Neagră, iar multe dintre scrierile sale își găsesc sursele în imaginarul acvatic, care i-a modelat unele dintre proze. Cu siguranță, introducerea în roman a unui amănunt istoric mai puțin cunoscut vine tocmai din această apropiere de regiunea dobrogeană. Astfel, pretextul preotului răspopit din cauza unei legături cu tânăra fecioară despletită,

Mika-Le, îi dă prilejul scriitoarei să amintească două elemente istorice importante despre spațiul Deltei Dunării: primul este legat de „satele de nemți”, iar cel de-al doilea de „surghiunul cuvioșilor”.¹¹

Provincia: „Cuiburi de ploșnițe”. Urbanismul feminizat

Întregul proces de urbanizare și completul atașament față de Capitala bucureșteană reies din felul în care personajul feminin se raportează la relația oraș/târg de provincie: „Amica Nory nu putea suferi provincia mică: «Cuiburi de ploșnițe», la figurat ca și la concret, zicea” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 90). Spațiul provincial este tras în derizoriu, prezentat drept insalubru, lipsit de măreția Capitalei. Datele statistice din istoria Bucureștilui¹² prezintă acest fenomen extraordinar și unic, faptul că migrația de la sat la oraș a avut o pondere importantă, adică peste 600.000 de oameni s-au mutat în orașe, dintre care peste 300.000, adică mai mult de 50% dintre aceștia, s-au stabilit în Capitală. Amestecul de oameni din întreaga țară, invazia spațiului urban de către cel rural, așa cum sunt resimțite de Mini îi provoacă acesteia aceleași angoase pe care le are în prezența parveniților, noilor îmbogățiți, în care se diluase ideea și clasa socială de nobilime. A ajunge în urbea vie echivalează cu o schimbare a destinului:

În vagon cu mine erau tot oameni înghețați. Acesta era singurul lor semn de identitate. Ca niște manechine ne coborâsem în Gara-de-Nord. Eu, totuși, aveam undeva în mine gândul cald că am ajuns în port, că am atins pământul făgăduinței și că vin de departe, după atâția alții, să cuceresc viața, acolo unde pulsul ei bate mai bogat”. (Papadat-Bengescu, 1975, p. 61)

Lunga călătorie spre oraș, spre centru, dinspre periferia reprezentată de provincie echivalează pentru personajul-reflector cu o salvare, cu începutul unei vieți noi.

Femeia „nu simțea pitorescul orășelelor scunde, în care fiecă om pitulat, reprezentând disproporția unei aspirațiuni prea mari pentru adăposturile lui, este deci o energie la pândă. Nu se gândea că acele puteri mărunte, dar neîncăpătoare, se revărsau până aci, în Cetatea vie” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 96). Conglomeratul

¹¹ Recurgând la informațiile istorice, există date clare despre stabilirea unor germani în zona Dobrogei, după 1840, iar în 1878 când Dobrogea este alipită Regatului României prin Congresul de la Berlin și retragerea turcilor și tătarilor, comunitatea germană este prezentă activ în viața socială, politică și culturală a zonei. „Satele nemțești” la care se referă scriitoarea probabil că sunt cele fondate de această comunitate, precum Atmagea, Caramurat, Ciucorova, Malcoci.

¹² Vezi datele complete ale recensământului în *Indicatorul statistic al satelor și unităților administrative din România, cuprinzând rezultatele recensământului general al populației din 29 decembrie 1930*, București, 1932, ANR.

de vieți umane din orașul capitală este văzut drept o formă a energiei primare, ascunse, neexploatate, care se desăvârșește în deschiderea metropolei. O nouă descriere, de data aceasta din perspectiva lui Mini, se conturează, prin recursul la jocul de lumini și umbre „Mii de lumini mici punctau întunericul” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 101). Viziunea seamănă cu aceea a descrierii universului: „Pâcla deasă, din care ieșeau acele scânteii, era orașul”, despre care spune că „sunt numai niște moșoroaie de furnici, ele au o putere proprie, care combate și învinge toate legile firei, afară de moarte” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 103).

Interacțiunea dintre timp și spațiu constituie un eveniment dinamic, căci „Timpul ca și spațiul îi păreau, dimpotrivă, mai lungi, pentru că oameni și împrejurări n-o distraseră de la gândul acela aspru de oameni și locuri” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 105). Vizitele în provincie, la moșia Prundeni, în spațiul domestic al familiei Drăgănescu, dau naștere la astfel de viziuni:

În conacul burghez al Hallipilor stau fatalități seculare; vestibulul părăsit semăna cu parodia unui templu și Mika-Le cu o păpușă de lemn, ca acele care se găsesc în bagajul sarcofagiilor sărace. Același material înrudește, la distanțe enorme, făpturile și aventura lor. Dar toate veacurile astea care trăiesc în noi probabil nu ne copleșesc. Rămânem elastici, mlădioși, proaspeți (Papadat-Bengescu, 1975, p. 106)

Spațiul descris are caracteristici antice, în care domină vetustul. Asocierea cu un templu în ruină, o parodie duce la înțelegerea spațiului ca o diluare a unui „tare” (în sensul în care Mircea Eliade analiza „timpul tare”, sacru, al începuturilor). „Templu” și „sarcofagii” conturează o geografie exotică, cu referințe clare la Egipt și la civilizația fascinantă a acestuia. Mika-Le, fiica cea mică, întruchipând desfrâul, desenează „divinitățile informe și răutăcioase ale Egiptului”, iar referințele la Memphis, capitala Egiptului antic, introduc o geografie a spațiului universal. Referințele livrești aduc în discuție și tragedia shakespeariană *Visul unei nopți de vară*, prin amintirea personajului Puck (Robin Goodfellow). Autoarea însă face aluzie mai degrabă la zâna glumeață și ironică din mitologia engleză cu care o asociază pe Mika-Le, „păpușa egipteană”. Imaginea personajului întâlnit pe străzile Bucureștiului îi provoacă lui Mini viziunea unei „iconografii a Egiptului o mumie cu prunc” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 60), iar spațiul frontieră din conacul Prundenilor, vestibulul, prin care se făcea intrarea în casa mare, rămas neterminat, este asociat unui „templu egiptean”. Dinamica spațiului este asigurată de aceste observații pe care le face personajul feminin, Mini, în momentul în care înregistrează evenimentele și personajele din jur.

Un astfel de element surpriză, pretext pentru explorarea unor spații îndepărtate sau necunoscute, este descrierea personajului feminin Mika-Le, în

care Ciopraga identificase și o referire la cultura japoneză: „fata cu nume japonez împrumutat din Pierre Loti” (Ciopraga, 1973, p. 144). „Rudimentul felah” pe care îl identifică Mini în genele fetei îi dă prilejul construirii unor spații ficționale ample, o geneză a lumii și apoi a ființei umane. Din idila Lenorei, mama lui Mika-Le, cu un zugrav italian, apăruse fata, iar genele africane fuseseră puse pe seama tatălui, cu rămășițe felah, cu aluzie inclusiv la originile rurale. Se creează o geografie feminină a spațiului, prin interconectarea unor regiuni îndepărtate, generată de o privire panoramică asupra lumii, un survol care sfârșește abrupt în spațiul restrâns al originilor modeste ale personajelor:

din aluatul lumii, atunci când se împărțiseră continentele în turte mici, ca să-și dospească deosebit pâinea, după albie și cuptor, rămăseseră totuși urme de asemănare, de aceea întâlneau acele creaturi europene zise exotice, existau negri cu suflete albe, oameni continentali dovedeți acvatici și cu rudiment felah în fața Lenorei din Mizil. Așa se ating locurile și vremurile, unele cu altele!” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 154).

Viziunea unei lumi împărțite „după albie și cuptor” trimite la o modelare a spațiului în funcție de ocupațiile domestice, cu „creaturi exotice”, un conglomerat al semințiilor pământului, uniți de puterea creatoare a feminității.

Spațiul urban prin ochii femeii: din rămășițe și inovări

Orașul a deținut în evoluția socială un rol determinant, pentru că a schimbat relațiile de muncă, felul în care oamenii s-au raportat la spațiul arhitectural, dezvoltarea economică, modul de a face politică, devenind o formă de prezentare a progresului. În 1930, anul când Papadat-Bengescu publică romanul, România era o țară cu aproape 80% din populație în mediul rural, conform recensământului din 29 decembrie (Șandru, 1980, p. 10), iar rata de alfabetizare crescuse de la aproape 40% în 1912 la peste 60% în 1930, ceea ce demonstrează o evoluție spectaculoasă și o modernizare culturală (reușită mai ales prin asigurarea învățământului primar obligatoriu pentru toate categoriile de cetățeni, după Primul Război Mondial). Odată cu urbanizarea din perioada interbelică, se produce o mutație și la nivelul spațiului, în care femeile încep să ocupe un loc din ce în ce mai important. Lefebvre asocia noile spații, cum era cel urban în perioada interbelică, unor schimbări revoluționare, ce transformă și felul în care personajul evoluează în ficțiune:

O revoluție care nu produce un spațiu nou nu și-a realizat întregul potențial; într-adevăr, a eșuat prin faptul că nu a schimbat viața însăși, ci a schimbat doar suprastructurile ideologice, instituțiile

sau aparatele politice. O transformare socială, pentru a avea un caracter cu adevărat revoluționar, trebuie să manifeste o capacitate creatoare în efectele sale asupra vieții de zi cu zi, asupra limbii și asupra spațiului – deși impactul ei nu trebuie să aibă loc în același ritm, sau cu forță egală, în fiecare dintre aceste domenii. (Lefebvre, 1991, p. 54, trad. n.)¹³.

Într-o descriere a Capitalei, așa cum o face Mini, sunt evidențiate semnele industrializării: „orașul era numai un pâlc obscur cu mucuri gălbui care afumau orizontul”, alcătuit fiind din „clădiri, ființe, fapte, de la cele mai mici la cele mai mari”, automobilele „cu ritualul obișnuit al pompării, pufuitului, trompei, lăsa un praf nesuferit și mirosul acela de benzină arsă așa de rânced” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 55). Întoarcerea la un București neurbanizat este motiv de melancolie feminină, una care constată accelerarea temporală în detrimentul răgazului dorit de ființa umană:

timpul trecut când probabil orașul, în ceața prafului ușor, ridicat de droști și cabriolete, va fi trimis în aer o boare de grădini, parfum aspru de iarbă arsă și de pământ; miros leneș de micsandre ofilite de amiază” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 59).

Cele două imagini produc două tipuri de spații, unul recent, viu, trăit, iar cel de-al doilea reconstruit, al trecutului, o nostalgie, o întoarcere în timp. Pe parcursul narațiunii, spațiul este văzut de Mini prin această grilă dublă de descifrare: o intercomunicare între teritorii, „adaptări grabnice, prin irupția planurilor noi în vechiul pitoresc” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 93). Două ipostaze apar obsesiv pe parcursul descrierilor: o „grădiniță răzor cu busuioc”, semn al traiului simplu, arhaic, care coexistă cu „o casă nouă [...] spânzurată pe șase etaje; o felie înaltă și îngustă, cu o singură fațadă” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 92). Femeia – observator desenează imaginar o fizionomie a Cetății Vii, înregistrând elementele arhitecturale care compun orașul: „acele rez-de-chaussee cu arhitectura lor cochetă și variată”, „vile abia mansardate”, „mici hoteluri de stil”. Rădăcinile spațiului rural în care se născuseră majoritatea locuitorilor orașului se regăsesc în preferința pentru plante, care sunt menite să aducă ceva din natură în spațiul citadin, transformându-l într-o „vilegiatură luxoasă, cu excesul unei grădini proprii, cu transplantarea brazilor și fantazia pergolaurilor, acoperite de plante

¹³ A revolution that does not produce a new space has not realized its full potential; indeed it has failed in that it has not changed life itself, but has merely changed ideological superstructures, institutions or political apparatuses. A social transformation, to be truly revolutionary in character, must manifest a creative capacity in its effects on daily life, on language and on space – though its impact need not occur at the same rate, or with equal force, in each of these areas (Lefebvre, 1991, p. 54).

urcătoare capricioase, de drăgălășenia amoroasă a trandafirilor, mărunți sau de ciorchinii lăncezi, galbeni și violeți ai salcânilor” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 93). Acea „verticalitate falică” (Lefebvre, 1991, p. 36) specifică spațiului construit, despre care discuta Lefebvre, este evidentă în prezența noilor edificii bucureștene „netede, înalte, impunătoare, aliniate”, iar spațiul urban este văzut tot ca o scenă: „incinte și fațade servesc atât la definirea unei scene (unde are loc ceva), cât și la o zonă obscenă în care este relegat tot ceea ce nu poate sau nu se poate întâmpla pe scenă” (Lefebvre, 1991, p. 36, trad. n.)¹⁴. În text apar referințe la bulevardele refăcute, străzile cu nume schimbate, cu detalii geografice precise: strada General Budișteanu, strada Știrbei, Calea Victoriei etc. Sunt amintite detalii de istorie a Bucureștiului, precum numele străzii Manea Brutaru (fostă strada General Budișteanu), în trecut mahala a brutarilor și cea prin care a trecut primul tramvai bucureștean, dar și unde s-au clădit o biserică în secolul al XVIII-lea, un orfelinat, un palat și o cârciumă la începutul secolului al XX-lea. Spațiului real, geografic, imaginarul literar îi adaugă o casă cu „o prințesă frumoasă și nebună. Nebunia e veche pe lume” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 102). Recursul la un personaj din imaginarul romantic leagă spațiul cu încărcături simbolice puternice prin feminizarea unor locuri. Astfel de locuințe care antamează o imagine balcanică de tipul celei vehiculate de Anton Pann sau Mateiu Caragiale ori Ion Barbu, precum Pena Corcodușa, transmit ideea unei ipostaze detracate a sufletului feminin.

„Casa de zid” și „casa de simțire”

Din cele descrise reiese o trăsătură esențială, așa cum poate fi observată prin folosirea instrumentelor geografiei, feminismului și ale literaturii, faptul că personajele au un dublu spațiu, două locuințe, „ale fiecărei ființe: casa de zid și casa de simțire” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 14). Constatarea că mărginirea este dublă nu este atât de relevantă ca ideea unui spațiu domestic, protector, feminin, cel al casei. Pe de o parte acela „de zid”, concret, o clădire ce adăpostește corpul, iar pe de altă parte acela de „simțire”, de spiritualitate care se încheagă. Interesant și unic în scriitura prozatoarei este că uneori spațiul „de zid” adăpostește și „simțirea”, printr-o feminizare a acestuia. Astfel, orașul devine „zâmbitor” „prin toate vitrinele lui gătite ca niște femei cochete, cu trecători sprinteni, mulțumiți de belșugul irigației, pe când răsuflarea proaspătă a Cetăței, trecută peste grădini, îmbălsămată și aburită din căldura de sân a pământului copt, era delicioasă de respirat” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 103). Însoțirea orașului transferă spiritualitate clădirilor, le umanizează, le feminizează, oferindu-le atribute senzoriale sinestezice. Spațiile pe care le frecventează personajele feminine sunt legate de arte, precum magazinul interbelic de instrumente muzicale Jean Feder

¹⁴ „enclosures and façades serve to define both a scene (where something takes place) and an obscene area to which everything that cannot or may not happen on the scene is relegated” (Lefebvre, 1991, p. 36)

„Cum Mini intrase la Feder, se simți trasă energic de mână, la ghișeul Simfonicelor” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 104) și Ateneul bucureștean: „Mini intră la Ateneu. Era o stație de odihnă” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 105). „Pinacoteca” îi aduce întâlnirea cu doctorul Rim, fascinat de desenele Mariei Bașkirtscheff, pe paginile manuscriselor, crede ea, stând deopotrivă bacilii tuberculozei (tânăra murind foarte devreme din această cauză), dar și „exfolierile voinței, ambiției” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 124-125), care emanau din dorința puternică de viață a celei ce a scris în franceză *Journal de Marie Bashkirtseff, avec un portrait* (1887). Din aceeași categorie a spațiilor culturale face parte și Teatrul Național, văzut ca având vechime „cu ceva măreție pe piața lui mărunță”. Străzile sunt descrise în tonuri de alb și negru, „străzile Câmpineanu și Matei Millo”, precum și casa lui Drăgănescu de pe Lascăr Catargiu. Localizarea locuinței lui Drăgănescu, personaj masculin principal, este un prilej bun pentru a remarca originea modestă a acestuia parvenitismul, căci „Toți Drăgăneștii din Dealul Spirii au fost crâșmari de pere en fils. Noblesse de baril!” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 61). Sarcasmul care însoțește observația personajului feminin se naște din aceeași viziune a asocierii spațiului cu originea individului. Uneori, parvenitismul se extinde asupra obiectelor, în calitatea acestora de reprezentante ale spațiului: „Acel birou era un...parvenit” (Papadat-Bengescu, 1975, p. 10) constată Mini, care, după o descriere minuțioasă a elementului de mobilier, asociază originea modestă a acestuia familiei căruia îi aparține:

Dacă acel bufet, acum 20 de ani, la origina lui, ar fi fost cumpărat de la o casă bună, azi sufrageria familiei Hallipa ar fi fost de mare preț, dar fusese probabil comandat la cel mai bun tâmplar din Mizil...poate cel mult la Ploiești și proporțiile lui uriașe, sculptura complicată, dar proastă, arătau stângăcia meșterului cât și dorința de lux a comenzii. Bufetul Hallipa era un parvenit. (Papadat-Bengescu, 1975, p. 10).

Este evidentă dorința scriitoarei de a sugera la nivelul mai multor paliere snobismul personajelor, în vederea amendării parvenitismului din Bucureștiul interbelic.

Din analizele realizate având ca punct de sprijin primul volum al ciclului Hallipilor, *Fecioarele despletite*, se desprind două concluzii, menite să configureze o analiză prin instrumentul geofeminismului. Prima dintre acestea se referă la definirea spațiului urban, nu printr-o viziune falocentrică, așa cum fusese obișnuit cititorul până la momentul publicării romanului, ci prin folosirea unor lentile ale feminismului, care, chiar dacă nu merg până la capăt în analiza tuturor problemelor sociale ale femeii, oferă deschideri inovatoare prin regândirea rolului acesteia în societate. În contextul literaturii europene, constatăm că autoarea română aduce în discuție ample procese de transformare ale societății, dar și elemente ce țin

de evoluția romanului european. Constatăm că definirea spațiului se face, de multe ori, prin asocieri ale noului, arhitecturi inovatoare, dar însoțite de arhaic, de rădăcinile spațiului rural, adânc împlântate în mentalitatea omului de început de secol XX. Spațiul privat și cel comun, locuințele prin care personajele se plimbă precum în labirintul Minotaurului sunt ipostaze ale relației pe care textul ficțional o menține cu o hartă reală, a urbei. Bucureștiul, „cetatea vie”, cadru al narațiunii, este modelat de viziunile feminine, dar, în același timp, pare a modela comportamente, structuri sufletești, transformând individul în același timp cu progresul social.

BIBLIOGRAFIE

- Bako, A. (2020). Geofeminism in Romanian Fiction. An Introduction. *Transilvania*, 11-12, 113–119.
- Bako, A. (ed.) (2022). *Spatial Readings and Linguistic Landscapes*. Cambridge Scholars Publishing.
- Bucur, M. (2017). *Gendering Modernism. A Historical Reappraisal of the Canon*. Bloomsbury.
- Ciopruga, C. (1973). *Hortensia Papadat-Bengescu*. Editura Cartea Românească.
- Cristescu, M-L. (1976) *Hortensia Papadat-Bengescu, portret de romancier*. Editura Albatros.
- Darici, K. (2015) “To draw a map is to tell a story”: interview with dr. Robert T. Tally Jr. on geocriticism. *Forma: revista d’estudis comparatius. Art, literatura, pensament*, 11, 27–36.
- Doan, P. L. (2010). The Tyranny of Gendered Spaces – Reflections from Beyond the Gender Dichotomy. *Gender, Place & Culture* 17/5, 635–654.
- Hones, S. (2014). *Literary Geographies: Narrative Space in Let the Great World Spin*. Palgrave MacMillan.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Blackwell.
- Massey, D. B. (1994). *Space, Place, and Gender*. University of Minnesota Press.
- Papadat-Bengescu, H. (1975). *Fecioarele despletite*. Minerva.
- Șandru, P. D.(1980). *Populația rurală a României între cele două Războaie Mondiale*. Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Tally Jr., R. T. (2014). Until the Dragon Comes: Geocriticism and the Prospects of Comparative Literature. *Inquire: Journal of Comparative Literature* 3/2 (February 2014).
- Tally Jr., R. T. (2009). *Melville, Mapping, and Globalization: Literary Cartography in the American Baroque Writer*. Continuum.
- Westphal, B. (2011). *Geocriticism. Real and Fictional Space*. Palgrave Macmillan.
- Zaciu, M. (1967). *Masca geniului*. Editura Pentru Literatură.

ALINA BAKO

FICTIONAL CARTOGRAPHIES IN ROMANIAN WOMEN'S PROSE

Summary

The present study starts from the premise that Romanian literature from the beginning of the 20th century can offer a complementary perspective to the European one, there are aspects that define an evolution of the novel viewed through the relationship with narrative space. The creation of fictional spaces produces, in the reader's mind, an analogy with an easily recognizable cartography, built from the set of spatial elements existing in the text proposed as a case study. Hortensia Papadat-Bengescu innovates in the way the historical and geographical element become part of the narrative scenario, but also in the conception of epic substance. The two directions pursued in the present study are related to geofeminism and the role of the women, seen in the intimate space in *The disheveled maidens*, and on the other hand to the connection with other members of the community and the explanation of the role that the outer space has in shaping interpersonal relationships.

Key words: *geocriticism, the Romanian novel, cartography, geofeminism, space*

ALINA BAKO

FIKSIONALNE KARTOGRAFIJE U RUMUNSKOJ ŽENSKOJ PROZI

Rezime

Ova studija polazi od pretpostavke da rumunska književnost s početka XX veka može ponuditi komplementarnu perspektivu evropskoj književnosti, s obzirom da postoje aspekti koji definišu razvoj romana u odnosu na koncept prostora. Stvaranje fikcionalnih prostora proizvodi u svesti čitaoca analogiju sa lako prepoznatljivom kartografijom, izgrađenom od skupa prostornih elemenata koji postoje u književnom tekstu. Hortensija Papadat-Benđesku (rum. Hortensia Papadat-Bengescu) takođe inovira postupak u kom istorijski i geografski elementi postaju deo narativnog scenarija, budući da se ženski lik posmatra iz perspektive odnosa prema urbanom ili ruralnom prostoru. Navedeni pravci koji grade feminističku geografiju povezani su sa ulogom žene, sa intimnim prostorom i porodičnim odnosima u romanu *Fecioarele despletite* [*Razbarušene device*]. Sa druge strane, povezani su i sa ostalim članovima zajednice i objašnjenjem uloge koju spoljni prostor ima u oblikovanju međuljudskih odnosa.

Ključne reči: geokritika, rumunski roman, kartografija, feministička geografija, prostor

Elena-Daniela Macarie¹

Universitatea „Transilvania” din Braşov

Facultatea de Litere

Student la studii universitare de doctorat

 <https://orcid.org/0009-0006-2851-884X>

DIMENSIUNEA UNIVERSALĂ A REPREZENTĂRILOR SOCIALE ÎN CONTEXTUL COMUNISMULUI DIN ROMANELE ROMÂNEŞTI CONTEMPORANE. ÎNTRE AUTOHTON ŞI TRANNAŢIONAL

Specificitatea culturală este un concept discutat intens în interesele recente despre transnaţionalism şi literatura globală în discuţiile de specialitate. Literatura română nu s-a ferit de acest lung demers al cultivării sentimentului identităţii naţionale, adoptând diverse stratageme – redarea sentimentului naţional prin apelul la trecutul glorios, supra-mitizarea folclorului autohton, elogierea elementelor naturale sau elogierea muncitorimii româneşti. Cu toate acestea, specificitatea literară naţională este relativă în contextul în care literatura, pe de o parte, a fost influenţată permanent de alte curente şi tendinţe occidentale şi, pe de altă parte, a reflectat un caracter particular datorat zonei de confluenţă a evenimentelor istorice pe care le împarte cu alte culturi. Cum literatura contemporană încearcă să îndepărteze sau să reorganizeze modelele vechi, este interesant de analizat în ce măsură se distanţează aceasta de epigonism, apropiindu-se, altfel, de un model din ce în ce mai adoptat al literaturii globale. Interesul studiului va cădea pe demonstrarea dimensiunilor spaţiale şi atemporale ale selecţiei de romane româneşti contemporane (*Noapte bună, copii!*, *Sînt o babă comunistă!*, *Strada Valea Cetăţii. Vârstele jocului, Muzici şi faze, Provizorat*), care, deşi prezintă un univers aparent limitativ (comunist), reliefează, de fapt, stările, trăirile şi adaptările identitare prin care traversează o societate sub opresiune politică. Obiectivul pe care îl propun este conturarea caracterului transnaţional al romanelor selectate folosindu-mă de studiile unor nume precum: Peter Morgan, David Damrosch, Christian Moraru, Andrei Terian, Emanuel Modoc, Alina Felea, Mihai Iovănel şi alţii. Studiul cere considerarea literaturii actuale româneşti în contexte internaţionale prin reliefaarea valorilor şi senzaţiilor umane comune.

Cuvinte-cheie: romanul românesc contemporan, reprezentări sociale, autohton, transnaţionalitate, literatură globală, dimensiune universală.

¹ elena.macarie@unitbv.ro

În rândul conceptelor care încă își caută definițiile, limitările și perspectivele, transnaționalismul literar se aliază acestora definind în ultima sută de ani diverse paradigme literare formate din premisa dialogurilor interculturale. Chiar și astăzi, referințele la transnaționalitatea literară definesc un spectru larg al aspectelor ce țin de relațiile și influențele dintre culturi. La începuturi, transnaționalismul a descris, așa cum e precizat în *The Transnational in Literary Studies* (editat de Kai Wiegandt), mișcările avangardei – suprarealismul și dadaismul (Wiegandt, 2020, p. 1). Odată accentuat fenomenul migrației și impactul acesteia asupra literaturii prin împrumutarea influențelor culturilor gazdă, transnaționalismul a permis o discuție mai amplă asupra implicațiilor pe care migrația le imprimă și în literatură. Altfel, transnaționalismul poate face referire, de asemenea, și la lucrările multilingvistice sau la identitățile hibride ale anumitor scriitori, aspecte care impactează scrisul. Această pendulare a termenului între problematici, sisteme de referință, provocări și perspective reprezintă, de fapt, lipsa unor problematizări serioase critice și teoretice. Existența acestui neajuns a fost semnalată încă de acum două decenii, așadar era imperios necesară abordarea conceptului din cauza aplicării sale neordonate în diverse studii.

Legăturile de natură transnațională între cultura, literatura românească, literatura universală și mișcările culturale străine sunt existente și vizibile încă din secolul al XVII-lea, așa cum arată Andrei Terian, Bogdan Crețu ori Caius Dobrescu, prin opera lui Dimitrie Cantemir care, având intuiția orientalismului, alături de Nicolae Milescu, evită izolarea literaturii române și reușește punerea ei în poziții de intersecție sau în noduri, așa cum le definește Valdés: „[...] metaforică și bogată alternativă la metaforele tradiționale ale organicismului... [nodul] este un punct de plecare pentru multiple derivații; poate fi tratat și drept un punct de corespondență pentru mai multe direcții de dezvoltare care se întâlnesc sau, în termeni mai largi, este punctul care devine centrul rețelei” (Valdés, *apud* Martin, Moraru & Terian, 2018, p. 5; trad. aut.), cu literatura Orientului. În aceeași paradigmă, a integrării timpurii a literaturii noastre în curente extrateritoriale, Mihai Eminescu – deși reprezenta un „poet național”, unde termenul de național iese, paradoxal, din sfera limitării, conservării, îngrădirii – devine o imagine arhetipală similară cu cea a altor poeți naționali (de ex. Johann Wolfgang von Goethe, Victor Hugo, Charles Baudelaire, Dante Alighieri etc.). Prin manifestarea termenului de național în mai mult de un spațiu geografic, acesta își pierde valoarea marginală, restrictivă și devine un bun comun. Fiind împărțit, așadar, și de alte structuri similare cu cele ale literaturii române, acest concept de „național” devine un liant între literatura noastră și vasta literatură mondială. Fenomenul integrării literaturii noastre, voită sau nu, în confluența globală a fost purtat mai departe de moderniști, avangardiști, optzeciști, postmoderniști, iar Alex Goldiș afirma, luând în calcul toată literatura românească până în prezent, că „să citești literatura română în asemenea termeni

intertextuali transculturali înseamnă, și necesită, o relocare eficientă și în cele din urmă, pe lungă durată, încetarea stăpânirii sale în înaintea și înapoia constituției ei, printre și peste rețeaua de alte literaturi și culturi” (Goldiș, 2018, p. 110; trad. aut.).

Altfel, importantă nu este doar cunoașterea personalităților sau/și a grupărilor care au condus, chiar dacă timid, literatura română pe harta literaturii mondiale, ci și recunoașterea caracterului transnațional pe care aceasta îl are. El e recunoscut în șase niveluri diferite. Primul nivel se referă la identificările exterioare (Vertovec, în Wiegandt, 2020, p. 2) ale anumitor scriitori și oameni de cultură de origine română, precum Emil Cioran, Benjamin Fundoianu, Tristan Tzara sau Paul Celan, de către alte națiuni. O personalitate aparținând concomitent unor lumi diferite le poate încuraja pe acestea să comunice. Apoi, nivelul tematic ne arată că evenimentele istorice impactează literatura indiferent de locul lor de producere, iar mișcările și împrumuturile culturale devin subiecte interesante. La nivelul al treilea, literatura împrumută estetica altor genuri și culturi nepopulare pe teritoriul pe care acestea sunt produse (România, în acest caz), iar ca exemple ne servesc benzile desenate, romanele grafice, lucrările bilingve etc. În ceea ce privește receptarea, aceasta joacă un rol important în transferul de informații de la o cultură spre alta și se realizează în funcție de nivelul de educație și de mediul din care cititorii provin, de interesele și gusturile dezvoltate, dar și de strategia de promovare a anumitor subiecte de interes și a anumitor cărți. Astfel, etapa de promovare este penultimul nivel identificat de Vertovec. Acest nivel mizează, de asemenea, pe considerente ce țin de apartenența autorului sau a subiectului dezvoltat la o anumită națiune, cultură, eveniment istoric, context etc. Ultimul nivel identificat de autor este chiar etapa analizei critice (Vertovec, în Wiegandt, 2020, p. 2–3), care nu ține cont de afilierea specialistului cu o naționalitate sau națiune anume și care potențează sau amendează lucrările în funcție de criterii critice și metodice, deci nu teritoriale.

Literatura română atestă caracteristicile analizate de Vertovec. Evenimentele istorice globale care au impactat literatura română sunt adesea tratate în romane de tip istorico-fantastic moderne și postmoderne, iar printre romanele contemporane avem *Marañon sau Adevărata istorie a descoperirii Lumii Noi* al Ruxandrei Ivăncescu, *Viața începe vineri* al Ioanei Pârvulescu, *Zilele regelui* al lui Filip Florian, *Zilele noastre mărunte* al lui Cezar Amariei și *Medgidia, orașul de apoi* al lui Cristian Teodorescu. De asemenea, benzile desenate românești își află începuturile în 1893, cu ajutorul lui Constantin Jiquidid, în ziare și publicații pentru copii. Astăzi, benzilor desenate (dezvoltate mai curând în romane grafice) nu le sunt suficiente doar apariția în publicații satirice sau atribuirea unui rol didactic de introducere a copiilor în universul lecturii. Ele capătă noi dimensiuni și își pot susține locul independent pe rafturile de literatură. De altfel, din punctul

de vedere al receptării, cititorii tineri sunt foarte deschiși, dacă nu avizi, pentru literatura străină, care le reliefează tărâmurile necunoscute lor. Promovarea este de asemenea importantă, iar ultimii ani arată că această practică este indispensabilă atunci când vine vorba de lansarea unei noi cărți, îndeosebi când evenimentul poate avea loc concomitent fizic și pe rețelele virtuale (de socializare). Criteriul critic, și cel din urmă identificat de Vertovec, este certificat de apariția și implicarea specialiștilor filologi români în reviste și jurnale de specialitate specifice, fapt ultim care confirmă harta caracteristicilor transnaționale.

Un alt fapt de înregistrat este momentul în care literatura română, prin literatură marginală sau microliteratură etnică, sexuală sau geografică, se clasează (începând cu anul 1989) în tendințele occidentale noi de chestionare și revizitare a literaturii (dar și a altor domenii și fenomene) prin prisma unor noi criterii (trecerea de la estetic la etic, de exemplu) – un proces binevenit și normal într-o realitate democratică, doritoare de a se situa într-un continuu progres. Însă, chiar până în prezent, acest demers de reevaluare a operelor autohtone după modele, tipare sau inițiative străine a fost primit cu scepticism și rezistență. Așa cum menționează Emanuel Modoc în *Literatura română ca fenomen transnațional*, influența „vestică” ridică suspiciuni legate de modul de introducere neobiectiv și nefiltrat critic a paradigmelor teoretice noi (Modoc, 2019, p. 2), acestea venind mai degrabă pe fondul unor interese politice și economice, și nu din nevoi artistice sau culturale. O altă natură a rezistenței și încordării cu care specialiștii români vorbesc despre transnaționalism în relație cu literatura română este, pe o parte, teama de pierdere a unui specific național odată cu preluarea acesteia de către rețeaua globală literară și, pe de altă parte, teama ca literatura română să nu intre într-un proces de autocolonializare din dorința de a fi adoptată de către alte culturi sau de a se răspândi. Aceste temeri sunt, desigur, alimentate de mișcările naționaliste care după Revoluție s-au remarcat în diverse contexte. Tema sexualității și tematica literaturii extrem marginale, regionale, au în comun chiar lipsa abordării lor, cu seriozitate, în literatură. Socialismul, nu doar în România, nu a făcut decât să adâncească aceste prăpăstii, creând discontinuități culturale, politice și economice. Pe de altă parte, ele întăresc cu atât mai mult necesitatea revizuirii acestor puncte literare nevalgice. De asemenea, doar gândindu-ne la fenomenul acaparator și violent al comunismului peste țările și astăzi încă vizibil afectate, nu ne rămâne decât să reflectăm la felul în care istoriile atâtor teritorii au început cu sau fără voia lor să semene atât de mult, să se metamorfozeze unele în celelalte prin împrumuturile comportamentale. La nivel teritorial, comunismul s-a extins în 31 de state, așadar nu poate fi numit un fenomen local, spontan, mărginaș și trebuie integrat ca atare ca fiind un fenomen transnațional important și un generator tematic literar.

De altfel, diverse studii de referință (Lefter, 2012; Ștefănescu, 2013; Wiegandt, 2020) vorbesc într-un mod simplificator despre postcolonialism

(referindu-se, în fapt, la transnaționalism) ca fiind o caracteristică primită odată cu recâștigarea independenței. Așadar acest raționament aduce în lumină inclusiv era postcomunistă caracterizată de libertatea de expunere și împrumut al comportamentelor străine, în interiorul și în afara teritoriului național. Astfel, voi considera existentă o sinonimie (incompletă) între aceste două concepte doar în ideea de câștigare a mobilității și schimbului în spațiul cultural specific postcolonialismului, facilitat de transnaționalism. Altfel, postcomunismul românesc, cel puțin, nu se aseamănă cu postcolonialismul britanic sau francez, de exemplu, din foarte multe puncte de vedere. Cu toate acestea, fie că este și într-o mică măsură România o țară postcolonială, este vizibilă producerea multiplelor schimburi de influență, nu doar între fostele țări comuniste și cele vestice, ci și între țările ieșite de sub coloniile britanice și franceze și vest. Poate cel mai interesant este că toate țările postcolonialiste, deși nu împărtășesc, aparent, o varietate de experiențe similare, ajung să împărtășească – la un nivel sensibil și subtil, visceral și nevralgic – experiența conservării și apoi a eliberării de sub naționalismul teribil, restrictiv, și toate comportamentele corelate. Odată cu aceste schimbări de poziție, literatura postcolonialistă și (sau) postcomunistă se înscriu în direcțiile literaturii globale prin dobândirea libertății de sub retorica naționalistă, prin permeabilitatea de care dau dovadă.

Conceptul de transnațional se referă, în acest studiu, la felul în care romanul românesc se alătură literaturii globale prin prisma reprezentărilor literare ale unor fragmente de viață, ale unor tipare comportamentale, clișee și ale unor dimensiuni psihologice din cotidianul comunist. Astfel, în direcția demersului, selecția de romane contemporane cu imaginar comunist *Noapte bună, copii!*, *Sînt o babă comunistă!*, *Simion liftnicul*, *Provizorat*, *Muzici și faze*, *Vârstele jocului*. *Valea Cetății* creează reprezentări literare prin preluarea ideilor, personajelor, valorilor (personale sau colective relevante discursurilor sociale contemporane) și a nucleelor tematice (iubirea, statutul social, timpul liber, granița, visul occidental) extrase din cotidianul comunist românesc, și nu prin discursul naționalist (Wiegandt, 2020, p. 8). Pare un lucru firesc ca, prin poziționarea cronologică a literaturii postcomuniste și prin recâștigarea istorică a libertății sale, aceasta să aibă caracter transnațional. În schimb, detectarea unui imaginar literar ce reliefează o perioadă și un eveniment istoric trecut precum comunismul și căderea acestuia într-un timp postcomunist nu pare să spună mare lucru despre relația sa cu celelalte literaturi. Cu toate acestea, întoarcerea în trecut, pentru a-l analiza, a-l despica, a-l revitaliza/demitiza sau pur și simplu pentru a-l revizita (Radu, 2014, p. 6–17) denotă un comportament normal al literaturii față de un fenomen care încă are rădăcini adânci implantate în prezent. Acest comportament poate fi recognoscibil în națiunile care suferă deposedări inițiale ale caracterului specific național lor prin colonizare ca, mai apoi, odată cu decolonizarea, ele să

poată dezvolta (uneori organic) o atitudine naționalistă care revendică valorile pierdute/abolite o perioadă de timp.

Totuși, dacă ne întrebăm despre relația caracterului transnațional al literaturii române între anii '90 și 2010 și celelalte literaturi sau despre imaginea de ansamblu pe care țara noastră o afișează în raport cu alte țări vestice, aflăm din studiul Alinei Felea, *Forma mentis. Domicilii reale și fictive ale minții, că identitatea, fie a literaturii sau a țării, „se reciclează [...] în elemente străine care pot deveni ale sale printr-un proces de schimb cultural, de autodefinire și de definire a Celuilalt”* (Felea, 2022, p. 94). Această teorie poate fi verificată inclusiv în cazul selecției menționate de romane sau în general asupra literaturii noastre contemporane care, inevitabil, se situează adesea în contrapunct cu literaturile occidentale nu prin prisma tehnicității scrierii, ci, mai degrabă, prin temele și imaginariile adoptate. Tendința este ca imaginariile literaturii române (îndeosebi imaginarul comunist în romanele menționate anterior) să se situeze într-un raport de opoziție sau de contrast față de alte imaginariile ale altei culturi. Vedem reprezentat în majoritatea romanelor postcomuniste raportul inegal între mentalitatea simplă, claustrată, a cetățeanului român față de cea a cetățeanului american care adoptă o retorică a vieții mult mai relaxată. Astfel, se creează reprezentări mentale, apoi literare, de tipul „visul american” sau încep discuțiile despre granița fizică și mentală dintre România și Vest. Un bun exemplu pentru acest tip de reprezentare a identității în contrapunct este romanul *Noapte bună, copii!*, unde personajul copil Marius visează la o realitate total străină sieși, care promite o experiență eliberatoare de la normele cotidiene aspre ale perioadei comuniste, și o a doua ipostază unde personajul Marius, de data aceasta adult, ajunge să guste visul american care îl dezumanizează și îl face să simtă dezgust pentru visele cosmetizate în care crezuse.

Așadar, cum menționa Alina Felea, tendința autorilor noștri și a literaturii noastre este de a ne defini în raport cu ceilalți prin ceea ce nu suntem sau prin ceea ce nu deținem. Astfel, în toate romanele alese, imaginea de ansamblu a vieții din comunism este reprezentată de negații, de ceea ce nu suntem în raport cu alte națiuni. Din romanul lui Dan Lungu, *Sînt o babă comunistă!*, Emilia Apostoae caricaturizează prin reprezentare generațiile vârstnice ce nu privesc schimbarea cu ochi buni, nu au disponibilitate pentru aceasta și adoptă adesea o gândire obtuză în ceea ce privește progresul adus de democrație. Datorită unor experiențe izolate (unde aceleași persoane au fost privilegiate în a trăi o viață fără neajunsuri materiale majore), aceștia ajung să glorifice și să nutrească nostalgia pentru un regim care este preponderent injust (Lungu, 2011). Această reprezentare literară ar vrea să arate, deci, ceea ce nu sunt vârstnicii noștri – persoane adaptabile și maleabile care își îmbrățișează vârsta, dar care nu încetează să adopte o atitudine pozitivă și un fel de a trăi armonios, care refuză să susțină chiar și postum un

regim mai comod celui actual doar pentru că cel actual presupune o schimbare ce necesită energie și efort ș.a.m.d., tipare pe care fiica Emiliei Apostoae le vede în comunitățile din America unde locuiește cu soțul ei.

Pe aceeași cale de analiză, și romanul lui Claudiu M. Florian, *Vârstele jocului. Valea Cetății*, arată prin prisma viziunii naratorului copil (provenit dintr-o familie mixtă, româno-sasă) ceea ce nu sunt românii față de sași – nu sunt foarte organizați, nici chibzuiți, sunt ceva mai săraci și nu au familia extinsă în țările vestice precum Germania (așa cum aveau majoritatea sașilor), în schimb, sunt mult mai gălăgioși, nerafinați, iar eticile de viață sunt diferite de cele ale sașilor, deși aceștia conlocuiau în pace și înțelegere în aceste comunități mixte (Florian, 2016). Tot în cadrul acestui roman remarcăm identificarea de la o vârstă fragedă a copilului-narator cu ambele etnii, deși cultura și cutumele care monopolizează familia sa sunt cele de parte românească. Acest exemplu poate fi înțeles ca un fel de alegorie la un macro-nivel, unde atâția oameni se simt adoptați într-un fel sau altul de o altă cultură prin contactul îndelungat (sau nu) cu ea, iar Steven Vertovec în *Transnationalism* întărește această teorie scriind că: „persoanele transnaționaliste au atașamente descentrate pentru mai mult de o națiune sau au atașamente care trec dincolo de naționalitate” (Vertovec, 2009, p. 4–8). Această manifestare, transpusă în literatură, arată de fapt că melanjul etnic, atașamentul față de două culturi diferite concomitent nu marchează lipsa sentimentului național, nu înseamnă pierderea acestuia, ci, ca în cazul romanului discutat, manifestarea arată un eveniment istoric care definește un punct marcant în dezvoltarea identității naționale și care servește, totodată, unor legături transnaționale.

În *Provizorat*, romanul Gabrielei Adameșteanu, elementul ce marchează influența străină este cadrul imaginar asemănător cu o etapă precursoră a corporatismului de astăzi, o lume a clădirilor de birouri, unde Letiția Arcan și Sorin Olaru sunt colegi de muncă. Dat fiind faptul că acțiunea se petrece undeva în anii '70, când în România a existat o ușoară relaxare politică și infiltrarea elementelor occidentale a avut un drum mai puțin anevoios, cadrul și atmosfera în care se desfășoară idila celor doi sunt ceva mai deosebite decât sunt cadrele convenționale comuniste – blocuri gri, sate incomplet industrializate, cooperative, fabrici, instituții de stat etc. Și în acest roman idila celor două personaje se consumă într-o garsonieră a unui prieten de-ai lui Sorin, însă suflul și senzația anumitor capitole sunt dictate de estetica birourilor americane (*office-uri*), pline de povești, de idile la locul de muncă – toate acestea poziționându-se în contrapunct cu viața de cuplu disfuncțională a Letiției de acasă (Adameșteanu, 2017). Elementul străin este îmbinat ingenios cu elementele autohtone, cu regimul încă restrictiv, cu stigma socială cauzată de adulter, cu neajunsurile comune vremii, cu dezamăgirea și imposibilitatea de a părăsi o căsnicie disfuncțională.

Această îmbinare nu face însă ca specificul național, nici aici și nici în cazul celorlalte romane, să fie abolit, ci doar potențat. Această confuzie vine, adesea, din confuzia termenului *multiculturalism* cu *transnaționalism*, unde ambele ajung să implice contact și schimb între națiuni, însă transnaționalismul, așa cum Peter Morgan sugerează într-unul din studiile sale, nu vizează o asimilare completă a culturii și limbii, cum nici nu cere prezervarea acestora într-un spațiu comun, așa cum se întâmplă în cazul multiculturalismului, care presupune migrarea și împărtășirea activă a specificului național între mai multe culturi în același spațiu (Morgan, 2016, p. 3–4).

În cazul romanului Gabrielei Adameșteanu, elementul străin, așa cum menționau Christian Moraru și Andrei Terian, este ingerat, tradus și adaptat la o scară valorică națională, specifică, uneori chiar marginală, fără a reduce verosimilitatea referinței romanului la realitatea României socialiste (Martin, Moraru & Terian, 2018, p. 3). De asemenea, pe lângă conștientizarea etichetei false de pericol dată transnaționalismului literar, contextualizarea în literatură oferă de cele mai multe ori claritate în descifrarea specificului unei literaturi, cântărirea ei valorică etc.

Este important de înțeles, ceea ce Peter Morgan subliniază, faptul că o tratare transnațională a literaturii poate face vizibile problemele și mentalitățile culturii europene și a culturilor colonie în literatura europeană, mai mult decât să stabilească relațiile de subordonare în Africa sau Asia (Morgan, 2016, p. 9). Același Peter Morgan menționează că:

transnaționalismul poate revela o reducere, o diminuare, chiar o eliminare a unui sens de „spațiu” geografic propriu în literatură, dând voce acelor națiuni care au fost mai degrabă obiecte și nu subiecți ale unor mișcări de putere globale. Micile națiuni cum sunt Europa, Balcanii, Balciul, Estul Europei și identitățile naționale vestice au căzut în această categorie. (Morgan, 2016, p. 10)

Idee care nu face decât să ne ducă cu gândul la un alt roman din selecție, *Simion liftnicul* al lui Petru Cimpoeșu. Romanul conferă această dimensiune a mizerabilismului cotidian specific începuturilor fără o direcție precisă a anilor 2000 în Europa de Est, mai specific într-un orașel de provincie din România – Bacău. Romanul lui Petru Cimpoeșu este un roman ticsit de realitățile vremelnice ale României post-tranziție, realități potențate de un caracter semi-absurd de tip *sitcom*. Degradarea României după evenimentul eliberator din 1989 a dus la degradarea comunităților și a orașelor și, implicit, la dezumanizarea indivizilor. Reprezentările ridicole ale femeii care comite adulter și a mamei sale care se roagă pentru iertarea păcatelor fiicei, ale elevului îndrăgostit de profesoara sa de limba și literatura română sau ale yoghinului care introduce în cel mai umoristic

și frivol mod posibil femeile tinere în arta tantrică, ori reprezentarea senilității de către Simion, care refuză să iasă din lift (devenind o entitate demiurgică modernă) – toate acestea devin niște picturi stranii, triste, depersonalizate ale realității postsocialiste (Cimpoesu, 2011). Există o tendință internă de afirmare în rândul țărilor est-europene, foste țări comuniste, acest lucru fiind posibil, din nefericire, de cele mai multe ori prin aplicarea unei autoironii și a unui autosarcasm până la limită cu anihilarea propriei existențe.

Nu este tardiv să menționăm, în afara tendinței de „auto-detonare”, de elementele vestice, americane, ca practicile yoghine, nu într-o manieră asumată, ci pur exploatatrice, sau întreg scenariul asemănător unui sitcom în care toate personajele se adună să vadă ce se întâmplă cu un colocatar ciudat. Aceste elemente sunt imersate și amestecate în cultura autohtonă pentru a crea un efect de distanțare, pentru întărirea diferențelor de cultură și pentru a stabili încă o dată locul literaturii române ca fiind o literatură mărginașă, căreia nu i se potrivește orice model străin.

Muzici și faze al lui Ovidiu Verdeș este un roman care, deși prezintă asemenea romanului anterior viața cotidiană a unor familii dintr-un cartier sau din câteva blocuri, creionează o realitate verosimilă, ferindu-se de granița fantasmagoricului. Este un roman cât se poate de cotidian, urban în adevăratul sens al cuvântului, unde vedem personaje provenite din toate mediile și clasele și, cel mai important, reflectorul este pus asupra activităților copiilor de clasă medie, dar nu numai, din comunism. Preocupări simple, poate desuete pentru timpurile prezente, unde vânătoarea de casete și viniluri era pe cât de satisfăcătoare, pe atât de frustrantă în cazul nereușitelor (Verdeș, 2016). Opoziția, de această dată, dintre romanul lui Ovidiu Verdeș și literatura din afara Europei de Est și a Balcanilor este vizibilă. Nu se poate pune problema în niciun fel despre dezicerea de autohton, ci, mai mult, cred că acest roman reprezintă un model ideal de reprezentare a diversității prin păstrarea verosimilului în raport cu autonomia și varietatea cerințelor transnaționale care, altfel, nu încearcă să strivească literaturile diverse sub o singură lupă, ci vrea să le facă atente la diversitatea care le înconjoară. Însă nici *Muzici și faze* nu face abstracție de influențele vestice pentru că, având în vedere ușoara relaxare a comunismului românesc din anii '70, este explicitată nevoia tinerilor de a comunica cu ceea ce se află în exterior prin aspirația de a ajunge să asculte, să cunoască, să vadă sau să se afle cât mai aproape de idoli lor – bineînțeleș străini. De asemenea, contactul cel mai profund și apropiat pentru realitatea în care trăiau erau muzica și cărțile de cele mai multe ori interzise. Este de remarcat, prin urmare, contrapunctia dintre cultura est-europeană, românească, și cea vestică, pe de o parte, iar pe de altă parte – este semnificativ acest sentiment dureros al nevoii de apartenență și integrare a lumii noastre într-o lume care nu pare deschisă pentru așa ceva și mult prea îndepărtată.

Este cunoscută celebra teorie a lui Herder, preluată și de Pascale Casanova în *The World Republic of Letters*, conform căreia literatura este strâns legată de politicul țărilor colonizate și ajunge, din pricina mișcărilor de naționalizare, să devină naționalistă și, mai mult, să devină un instrument de corecție sau un barometru moral și civic (Casanova, 2004, p. 103–105), fapt care o face să se închidă în propriu-i perimetru și să se diferențieze de literaturile (și cultura țărilor) vecine. Teoria devine, însă, un fapt real, fie că vorbim despre țări colonizate sau țări sub influența fostei Uniuni Sovietice, în care literatura joacă un rol de conductor al informației între regim și oameni. Am zice că începând cu secolul XXI, majoritatea țărilor post-colonii sau post-totalitare nu mai servesc retoricii politice, ci încearcă să pătrundă în dialogul multicultural. Cu toate acestea, o voce actuală în peisajul criticii literare, cea a lui Mihai Iovănel, în recentul studiu *Istoria literaturii române contemporane (1990-2020)* susține că literatura – mai ales cea marginală, „periferică” – nu a depășit această paradigmă decât la un nivel declarativ. După spusele acestuia, literatura continuă să urmărească cele mai potente și promițătoare direcții în spirit capitalist care par, în anul 2023, să fie vocile liberale, progresiste și care, în concluzie, însușesc valori democratice, incluzive, globalizatoare etc. Așadar, ceea ce susține Mihai Iovănel este faptul că literatura română, cel puțin, doar s-a reorientat, însă nu organic, din considerente evolutive valorice, ci tot din considerente economice și politice a căror tendință este una cât mai integraționistă (Iovănel, 2021, p. 408–409).

Ceea ce Mihai Iovănel a omis este chiar unul din obiectivele muncii sale – utilitatea unei *Istории a literaturii române*. În secolul XXI, încercarea de sistematizare și canonizare a literaturii este, de asemenea, schimbată. Este necesară reflecția și asupra existenței conceptului de canon într-o epocă postcanonică (Martin, 2005, p. 18), așa cum o numește Mircea Martin, epocă în care tendința este de a relativiza acest concept și de a judeca opere după criteriul valoric, în ciuda a ceea ce susținea Nicolae Manolescu despre futilitatea discutării canonului. Este de înțeles că, până la momentul Revoluției, criticii rigizi, convertiți și ei de ideologie, concepeau nașterea canonului prin și din literatura subordonată politic sau literatura care revitaliza mișcări poporaniste, tradiționaliste, realiste – elemente care susțineau și întăreau retorica muncitorimii, a poporului unit. Situația pare să fie diferită dacă ne raportăm la interiorul grupărilor literare care au abordat fie literatura asertivă, fie literatura de rezistență, subversivă, evazionistă sau de exil.

Trebuie să amintim faptul că acest pendul între acceptarea și continuarea ideii de canon și renunțarea și îngroparea acesteia nu este o manifestare recentă. Împotriva elogiului pentru canonul estetic și a ideilor, în sine, de canon ale lui Harold Bloom, autori precum Derrida și Foucault găsesc existența acestui canon produsul unei puteri represive. Relevanța unei istorii în spiritul „de curriculum” nu mai există, iar filologii caută să părăsească sfera didacticistă. Mihai Iovănel

se angrenează într-o bătălie, la fel ca precursorii săi, de sintetizare complexă a fenomenului literar de după Revoluție, deci de creare a unui canon contemporan. Ceea ce vedem în munca lui Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Ion Simuț sau Eugen Negrici observăm și în ceea ce face mai tânărul Iovănel, la fel cum vedem și imposibilitatea de delimitare clară a stilurilor și genurilor sau a curentelor literare prin care autorii postbelici glisează. Deși Mircea Martin militează pentru permeabilitatea controlată și conștientă a „canonului” convențional de a accepta literatură nouă, pare că literatura de după Revoluție nu dorește în mod deosebit să se înscrie în vreun canon, într-o ierarhie precisă, ci mai degrabă să fie luată în considerare într-o cartografie bazată pe o ierarhie competitivă (Iovănel, 2021, p. 308). Competitivitatea pentru relevanță cred că este, în actualitate, noua metodă de cernere și ierarhizare, includere sau excludere a scriitorilor, dar nu din canon, ci din scena literară. Această competitivitate, însă, nu este întotdeauna dictată de motivații valorice, întrucât scena literară actuală a pus sub ambiguitate și acest termen (valoare), iar garanția de a ajunge relevant nu cade de această dată doar pe umerii măiestriei scriitorului, ci vizează și alte câteva variabile (popularitate, vizibilitate etc.). O parte a scriitorilor tineri se situează într-o paradigmă aproape *underground*, asemănătoare cu varianta veche anticanonică, subversivă din comunism (totuși nu atât de virulentă), care își creează propriul sistem de referință și existență așteptând momentul potrivit să iasă la suprafață și să surclaseze ierarhia actuală. Așadar, nu este oare chiar această modalitate nouă de a face „istorie” o adaptare contemporană, chiar în tendință globalistă, pentru a deveni utilă? Nu încercă, oare, Iovănel să se sustragă propriei critici fără însă a respecta retorica personală a creației organice?

Un alt amendament pe care l-aș aduce criticii lui Iovănel este asupra încercării sale de a minimiza calitățile și potențialul literar pe care romanele cu imaginar comunist le au doar prin judecarea acestora ca fiind produsul unor tendințe „globalizatoare”. Cu toate acestea, o părere mult mai neutră regăsim în aceeași lucrare asupra transnaționalității. Autorul reliefează nu doar direcția de interes dinspre interior spre exterior a României, ci și interesul mai recent afișat pentru spațiul românesc, manifestat în imaginația străină ca „fantasticul în care se scaldă România în ochii unui occidental. Acest fantastic este uneori comutativ” (Iovănel, 2021, p. 645). Autorul dă exemple un serial TV și un roman [i.e. „Gypsy Jigsaw”; „La Matrone des Sleepinges” (Iovănel, 2021, p. 645-646)], cărora le apreciază interesul, dar le amendează ignoranța și lipsa reciprocității în vederea conturării unei imagini cât mai realiste despre cultura noastră, față de români care absorb referințe occidentale în cantități considerabile de sute de ani.

În volumul coordonat de Mircea Martin, Christian Moraru și Andrei Terian, Mihai Iovănel discută, de asemenea, despre triada constituită de Eugen Ionescu, Mircea Eliade și Emil Cioran care și-a dorit în mod aproape obsedant să „de-

provincializeze” literatura română, contrar atitudinii lui B. Fundoianu (Iovănel, 2018, p. 219). Cu toate acestea, cele trei personalități au intrat într-un joc inițial al clișeizării literaturii prin îndepărtarea violentă de valorile ei rudimentare, „provinciale” prin operele de o simbolistică și o spiritualitate exotice (M. Eliade), printr-o filozofie anti-semitistă inflamatoare, nihilism și ateism (E. Cioran) și prin iconoclastism (Eugen Ionescu) încercând să o deposeze de specificitatea neelevată, neelitistă, dar care reliefa, mai degrabă, realitatea, cultura și valorile sociale după care se ghida România de secol XX, interbelică. Sigur, acest demers a adus un val de recunoaștere a literaturii românești în afara granițelor țării, mai mult și prin creșterea legitimității celor trei voci în literatura franceză și mondială, odată cu pierderea treptată a credibilității interne. Sigur, deși a existat acest val de rebeliune și respingere violente față de modelele conservative locale, cei trei scriitori au ajuns să accepte, dacă nu să îmbrățișeze, elemente burgheze și valori literare consacrate, în ciuda radicalismului inițial, și să facă cunoscute problemele culturale și politice la nivel global prin literatura franceză. Literatura contemporană arată că răspunde și, totodată, că încearcă să păstreze foloasele acestor încercări de a aduce literatura română la un nivel de dialog cu alte literaturi. Literatura română, mai ales cea de după 2000, este cât se poate de incluzivă, devenind chiar eclectică prin nerenunțarea la lupta de legitimare pe plan internațional inițiată în secolul XX. În același timp, ea reintegrează prin discursuri revizuite și adaptate specificitatea locală, postsocialistă, ori chiar reia tehnici de secol XIX și XX. Cu atât mai mult, literatura română contemporană care revizitează trecutul comunist, în speță selecția de romane despre care am ales să vorbesc, încearcă să creeze o legitimitate a literaturii de astăzi nu prin omiterea unui trecut recent opresiv, ci prin reliefaarea unei naturi umane mutuale manifestată în contexte care nu își au relevanța în mod deosebit în context global.

După cum am mai menționat anterior, faptul că literatura noastră se află în același moment istoric cu restul țărilor est-europene din fostul bloc sovietic, anume „moment postsocialist”, o face să împărtășească valori, perspective și viziuni comune cu acestea și care, în mod omonim, au scriitorii lor contemporani ce scriu și dezvoltă realitățile „realismului socialist” specific țărilor respective. Universalitatea reprezentărilor comuniste este abordată chiar și înainte de finalul fenomenului totalitar, în literatura de exil, avându-i ca exemple pe Herta Müller, Paul Goma sau Bujor Nedelcovici. Nedelcovici scrie primul astfel de roman al „totalitarismului” în exil – *Al doilea mesager* – vizând să depășească coordonatele politice și sociale ale României și să contureze „«fenomenul sistemului totalitar»” (Braga, 2020, p. 304) oriunde acesta s-ar manifesta: fie Asia, Europa sau America de Sud. Revenind, pentru context, conceptul de postsocialism pe care îl aduc în discuție cred că merită cel puțin câteva clarificări. Numesc literatura actuală ca fiind nu doar contemporană, ci manifestând un accent pregnant postsocialist

în caracterul ei. Deși sunt mai bine de treizeci de ani de la Revoluție, literatura autohtonă păstrează în ADN-ul său umbrele rădăcinilor postsocialiste. Așa cum pe plan economic și/sau politic nu s-a putut produce o schimbare radicală, profundă, care să ducă la o identitate actuală inconfundabilă, asemenea la nivel literar obsesiile și metehnele trecutului nu au dispărut. Fie că selecția de romane abordează trecutul recent într-o manieră umoristică, fie într-una gravă, fie că este ficțiune sau memorialistică – temele literare se leagă de niște aspecte obsedante ale vieții din comunism care, pentru moment, a părut că ia pauză. Probabil chiar acest sentiment, al timpului oprit, al pauzei, face ca această nevoie de reîntoarcere să existe și să se manifeste în diferite moduri în romanele actuale. Sigur, aceasta este doar o parte sau o mică parte a literaturii actuale, postsocialiste locale și internaționale, dar există și, contrar altor tehnici și valori artistice care nu reușesc să răzbească uneori timpului, aceste teme obsedante, ce formează din literatura actuală o ramură aparte, ajung să reziste în timp și să perpetueze o curiozitate semi-ancestrală pentru tinerele generații care încurajează lectura și, astfel, producerea acestei literaturi.

Astfel, cred că nu mai este atât de esențială limba de proveniență a acestor romane sau repererele spațio-temporale concrete, ci, prin simpla existență într-o rețea comună cu literatura fostelor țări socialiste (cu aceleași interese), literatura contemporană de imaginar comunist se încadrează în rețeaua de interese literare globale. Nu mai vorbim, altfel, de scriitori ca Hans Fallada (*Fiecare moare singur*), Gheorghi Gospodinov (*Refugiul timpului*), Evgheni Zamiatin (*Năvala apelor*), Wilson Harris (*Palace of the Peacock*), Wole Soyinka (*Death and the King's Horseman*), Damon Galgut (*The beautiful screaming of pigs*), Jose Saramago (*Ridicat de la pământ*), Vasile Ernu (*Sălbaticii copii dingo*) care prin literatura pe care o produc atacă sau revizitează un regim totalitar/un sistem politic apartheid sau colonialismul și la un nivel valoric, chiar cu diferențele vizibile culturale și de context, ajung să comunice natural cu literatura est-europeană și cu cea balcanică.

Ceea ce acest studiu propune este considerarea introducerii romanelor contemporane cu imaginar comunist în literatura globală întrucât, așa cum menționa David Damrosch în *How to Read World Literature*, o operă literară valoroasă poate depăși limitele de spațiu și timp și poate facilita accesul cunoașterii originii unei noi culturi prin intermediul culturii de proveniență (Damrosch, 2009, p. 2). De asemenea, Damrosch oferă un ghid despre cum putem crea legături între culturi în enorma rețea literară folosindu-ne de comparații și diseminarea similarităților și a diferențelor atât ale elementelor reprezentate în literatură, cât și a modalității literaturii de a se desfășura. Damrosch oferă câteva tipare de comparație la nivel de conținut: personajele și povestea (Damrosch, 2009, p. 54), scene care înfățișează clasa de mijloc și care sunt și cel mai adesea exploatate (Damrosch, 2009, p. 56), recunoașterea arhetipurilor celebre în opere

moderne (Damrosch, 2009, p. 62). Acest șablon poate ajuta, la un nivel formal, înțelegerea literaturii române contemporane, realiste, întrucât aceasta abundă de teme ce privesc nesfârșitele și nedreptele greutatea cu care clasa de mijloc (*muncitorimea/oamenii simpli*) se confruntă, la fel întâmplându-se și în cazul structurii personajelor care, de cele mai multe ori, întruchipează anumite tipare, clișee preluate din realitatea imediată.

Deși ideea potențialului universalist al literaturii în rețeaua globală literară este susținută de teza globalistă a lui Damrosch sau de „mondialismul” lui Casanova, viziunea în contrapunct a lui Franco Moretti nu este de neglijat. Acesta consideră că este greșit să extragem în mod aproape complet substanța eterogenității din sintagma „literatură mondială” sau „literatură globală”, astfel ajungând să ne concentrăm exclusiv pe potențialul unificator, omogen, al tuturor literaturilor (Moretti, 2000, p. 64). Această tendință de nediferențiere și uniformizare a literaturii nu anulează doar elementele unice de construcție și de conținut ale literaturilor (evitând noțiunea de identitate națională discutată la începutul lucrării), dar acest comportament duce la criza domeniului literaturii comparate. Astfel, acceptând ideea că într-o rețelistică globală literatura este uniformizată, utilitatea comparatisticii literare ar dispărea, fapt care ar semna o altă verigă a lanțului de slăbiciuni – disiparea nevoii de cunoaștere (presupunând că toată literatura este, în cele din urmă, la fel) a altor culturi, a altor literaturi, implicit, și eliminarea aparatului critic și metodologic care se naște din studierea în mod comparatist (diferențiator) a literaturilor. Așadar, ambiția acestei lucrări nu se concentrează asupra perspectivei univoce că romanul românesc contemporan cu imaginar comunist ar putea fi asimilat altor romane contemporane universale de aceeași factură. Acest fapt poate fi o realitate, dar nu o regulă. Prin reprezentările literare ale manifestărilor sociale și personale ale cotidianului comunist (timp liber, iubire, spionaj, statut social, granițe mentale și fizice etc.), urmăresc posibilitatea integrării acestui tip de roman în rețeaua mondială de romane similare fără a extrage specificul autohton care este, de altfel, susținut și integrat și de Moretti în propriul său șablon al posibilului roman mondial. În cele din urmă, nici acesta nu respinge existența unui șablon prin care literaturile se pot apropia și prin intermediul căruia pot comunica. Acesta consideră esențială, însă, îmbinarea subiectului *străin* cu vocea narativă și personajele *locale* (Moretti, 2000, p. 65).

BIBLIOGRAFIE

- Braga, C. (2020). Imaginar literar. În C. Braga (ed.), *Enciclopedia imaginariilor din România*, vol I, (p. 304–305). Polirom.
- Casanova, P. (2004). *The World Republic of Letters*. Harvard University Press.

- Damrosch, D. (2009). *How to Read World Literature*. Wiley-Blackwell Publication.
- Felea, A. (2022). *Forma mentis. Domicilii reale și fictive ale minții*. Tracus Arte.
- Goldiș, A. (2018). Beyond Nation Building: Literary History as Transnational Geolocation. În M. Martin, Ch. Moraru & A. Terian (eds.), *Romanian Literature as World Literature*, (p. 95–113). Bloomsbury.
- Iovănel, M. (2018). Temporal Webs of World Literature: Rebranding Games and Global Relevance after the Second World War – Mircea Eliade, E. M. Cioran, Eugène Ionesco. În M. Martin, Ch. Moraru & A. Terian (eds.), *Romanian Literature as World Literature*, (p. 217–233). Bloomsbury.
- Iovănel, M. (2021). *Istoria literaturii române contemporane (1990-2020)*. Polirom.
- Lefter, I.-B. (2001). Poate fi considerat postcomunismul un post-colonialism?. *Postcolonialism & Postcomunism*, 1, 117–119. <http://caieteeleechinox.lett.ubbcluj.ro/?p=2683>. (Data accesării: 09.11.2023)
- Martin, M. (2005). Despre canonul estetic. *România literară*, 5, 9-15 februarie.
- Modoc, E. (2019). Literatura română ca fenomen transnațional. *Transilvania*, 2, 1–30. <https://revistatransilvania.ro/wp-content/uploads/2019/04/2019-2-Emanuel-Modoc.pdf> (Data accesării: 09.11.2023)
- Moretti, F. (2000). Conjectures on World Literature. *New Left Review Journal*, 2 (1), 54–68. https://warwick.ac.uk/fac/arts/english/currentstudents/undergraduate/modules/fulllist/special/globalnovel/moretti-conjectures-nlr_1.pdf (Data accesării: 09.11.2023)
- Morgan, P. (2016). Literary Transnationalism in Europe. *Journal of European Studies*, 47 (1), 1–18.
- Radu, T. (2014). *Chenzine literare*. Humanitas.
- Ștefănescu, B. (2013). *Postcommunism. Postcolonialism. Siblings of Subalternity*. Editura Universității din București.
- Vertovec, S. (2009). *Transnationalism*. Routledge.
- Wiegandt, K. (2020). Introduction: The Transnational in Literary Studies. În K. Wiegandt (ed.), *The Transnational in Literary Studies*, (p. 1–18). Walter de Gruyter.

SURSE

- Adameșteanu, G. (2017). *Provizorat*. Polirom.
- Cimpoeșu, P. (2011). *Simion liftnicul*. Polirom.
- Florian, Claudiu M. (2016). *Vârstele jocului. Valea Cetății*. Polirom.
- Lungu, D. (2011). *Sînt o babă comunistă*. Polirom.
- Verdeș, O. (2016). *Muzici și faze*. Polirom.

Elena-Daniela Macarie

**THE UNIVERSAL DIMENSION OF SOCIAL REPRESENTATIONS
IN THE CONTEXT OF COMMUNISM IN CONTEMPORARY ROMANIAN NOVELS.
BETWEEN DOMESTIC AND TRANSNATIONAL**

Summary

Cultural specificity is a concept intensely discussed in recent interests about transnationalism and global literature in specialist discussions. Romanian literature has not shied away from this long process of cultivating the feeling of national identity by adopting various strategies – reproducing the national feeling by appealing to the glorious past, over-mythologizing the autochthonous folklore, eulogizing natural elements or eulogizing Romanian workers. However, the national literary specificity is relative in the context where the literature, on the one hand, was permanently influenced by other Western currents and trends and, on the other hand, reflected a particular character due to the confluence area of historical events that it shares with other cultures. As contemporary literature tries to remove or reorganize old models, it is interesting to analyze to what extent it moves away from epigony, otherwise approaching an increasingly adopted model of global literature. The interest of the study will fall on the demonstration of the spatial and timeless dimensions of the selection of contemporary Romanian novels (*Good night, children!, I'm a communist hag!, The Ages of the Game. Valea Cetății Street, Music and phases, Provisional*), which, although presents an apparently limiting (communist) universe, in fact highlights the states, experiences and identity adaptations through which a society under political oppression crosses. The objective I propose is to outline the transnational character of the selected novels using the studies of authors such as: Peter Morgan, David Damrosch, Christian Moraru, Andrei Terian, Emanuel Modoc, Alina Felea, Mihai Iovănel and others. The study calls for the consideration of current Romanian literature in international contexts by highlighting common human values and sensations.

Keywords: contemporary Romanian novel, social representations, autochthonous, transnationality, global literature, universal dimension.

Елена-Данијела Макарије

**УНИВЕРЗАЛНА ДИМЕНЗИЈА ДРУШТВЕНИХ ПРЕДСТАВА
У КОНТЕКСТУ КОМУНИЗМА У САВРЕМЕНИМ РУМУНСКИМ РОМАНИМА.
ИЗМЕЂУ АУТОХТОНОГ И ТРАНСНАЦИОНАЛНОГ**

Резиме

Културна специфичност је концепт о коме се у новијим истраживањима о транснационализму и глобалној књижевности интензивно расправља у научним дискусијама. Румунска књижевност није бегала од овог дугог процеса неговања осећања националног идентитета користећи различите стратегије – репродуковање националног осећања позивањем на славну прошлост, претерана митологизација аутохтоног фолклора, хваљење природних елемената или хваљење румунских радника. Међутим, национална књижевна специфичност је релативна у контексту у којем је књижевност, с једне стране, била под сталним утицајем других западних струјања и токова, а са друге стране, одражавала посебан карактер због подручја које представља стециште историјских догађаја које дели са другим културама. Како савремена књижевност покушава да отклони или реорганизује старе моделе, занимљиво је анализирати у којој мери се удаљава од епигонизма, приближавајући се све више усвојеном моделу глобалне књижевности. Циљ ове студије ће бити да укаже на просторне и ванвременске димензије избора савремених румунских романа (*Noapte bună, copii!, Sînt o babă comunistă!, Strada Valea Cetății. Vârstele jocului, Muzici și faze, Provizorat*), који иако представљају привидно ограничени универзум (комунистички), заправо оцртавају стања, искуства и прилагођавања идентитета кроз које пролази друштво под политичком опресијом. Циљ који, дакле, предлажем јесте да скицирам транснационални карактер одабраних романа користећи студије стручњака као што су: Петер Морган, Дејвид Дамрош, Кристијан Морару, Андреј Теријан, Емануел Модок, Алина Фелеа, Михај Јованел и други. Студија позива на разматрање актуелне румунске литературе у међународном контексту оцртавањем заједничких људских вредности и сензација.

Кључне речи: савремени румунски роман, друштвене репрезентације, аутохтоност, транснационалност, глобална књижевност, универзална димензија

**Contacte lingvistice și culturale
în Balcani**

**Jezički i kulturni kontakti
na Balkanu**

**Linguistic and cultural contacts
in the Balkans**

Gabriela Violeta Adam¹

Academia Română

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, România

© <https://orcid.org/0009-0004-3223-6648>

FLEXIUNEA VERBALĂ A GRAIURILOR ROMÂNEȘTI DINTRE MORAVA, DUNĂRE ȘI TIMOC

Studiul de față analizează particularitățile flexiunii verbale pe baza materialului dialectal înregistrat în anchetele lingvistice directe (2004–2007) realizate pentru *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*.

Sistemul verbal al graiurilor românești dintre Morava, Dunăre și Timoc relevă o serie de particularități morfonologice și morfologice comune graiurilor dacoromânei vorbite la nord de Dunăre printr-o serie de trăsături care vizează schimbarea de conjugare, conservarea formelor iotacizate (pentru un număr restrâns de verbe), deplasarea accentului de pe radical pe flectiv la pers. 1 și a 2-a plural la verbele de conjugarea a III-a, neutralizarea opoziției de număr a verbelor de conjugarea I și a III-a, unde pers. 3 = pers. 6 etc.

Morfosintaxa verbală cunoaște în graiul românilor timoceni² și o serie de fenomene specifice, care dezvăluie, pe de-o parte, conservarea unor particularități arhaice, comune graiurilor din Banat și Oltenia (aria conservatoare a imperativului prohibitiv sau a perfectului simplu, deplasarea desinențelor dinspre forma verbală spre auxiliar, extinderea sufixului gramatical *-se-* dinspre mai-mult-ca-perfect spre alte timpuri ale modului indicativ etc.), iar, pe de altă parte, ne dezvăluie tendința de uniformizare și simplificare a sistemului flexiunii verbale (tendința marcantă de substituire a unor timpuri/moduri verbale cu alte forme verbale echivalente funcțional: imperfectul este înlocuit constant de forme ale perfectului compus sau perfect simplu; gerunziul este mai puțin folosit/cunoscut în favoarea unor subordonate introduse prin relatemele *că, până, când* etc.) sub influența limbii oficiale.

Cuvinte-cheie: verb, flexiune verbală, graiuri, afixe verbale, desinențe

¹ gabriela.adam@acad-cj.ro, gabrielavadam@gmail.com

² Consiliul Național al Vlahilor a adoptat oficial o altă terminologie atât pentru denumirea limbii, cât și pentru etnie. În articolul de față, am adoptat terminologia folosită în studiile publicate în România, *românii timoceni* fiind vlahii care locuiesc în estul Serbiei.

Lucrarea de față valorifică material dialectal cules în perioada 2004–2007, pentru anchetele lingvistice directe din 64 de puncte cartografice. Materialul este excerptat din vol. I și IV al ALR–MDT și din chestiunile care vor fi publicate în vol. VI al seriei, destinat verbului. Particularitățile morfologice semnalate ilustrează graiul unui subiect dintr-un anumit punct de anchetă, în momentul interogării și, de aceea, nu excludem posibilitatea existenței altor forme sau structuri verbale.

Observațiile asupra flexiunii verbale privesc o serie de fenomene generale și specifice care contribuie la caracterizarea acestor graiuri și la evidențierea aceluși continuum lingvistic al comunităților latinofone aflate la nord și la sud de Dunăre.

1. Conjugări

Schimbările de conjugare sunt o tendință cunoscută în graiurile dacoromâne, fenomenul fiind atestat încă din limba română veche (Densusianu, 1961, p. 126).

1.1. O serie bogată de verbe de conjugarea a IV-a sunt atestate cu forme specifice conjugării I: *nu tușa* (imper. neg. 2, vol. I, h. 67); *aș știa* (cond. prez. 1, vol. VI, h. 652); *oi răgușa* (viit. 1, vol. I, h. 75); *aș fi tușat* (cond. perf. 1, vol. VI, chest. 99/201); *nu te grăbia* (imper. neg. 2, vol. I, h. 137); *nu măi cosa* (imper. neg. 2, vol. IV, h. 449); *a roiat* (perf. c. 3, vol. IV, h. 530); *pră gard s-a urzat* (perf. c. 3, vol. IV, h. 540).

1.2. De la conjugarea a III-a s-au înregistrat treceri la conj. I: *aș/raș cusa* (cond. prez. 1, vol. VI, h. 724); *nu măi cusa* (imper. neg. 2, vol. VI, MN chest. 998/1786).

1.3. De la conjugarea I la conj. a IV-a: *sughițim* (ind. prez. 4, vol. I, h. 68); *suspinești* (ind. prez. 2, vol. I, h. 113).

1.4. Pentru verbul *a miroși* se întrebuintează numai formele de conjugarea I: *a mirosa, a amirosa, a mirusa* (vol. VI, h. 659).

2. Diateza

Menținerea fluctuației dintre reflexiv și activ, fenomen semnalat încă din limba veche, apare și în graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc: *grăbesc* ‘mă grăbesc’ (vol. I, h. 136), (inima) *se bate* ‘(inima) bate’ (vol. I, pl. II MN), (albinele) *năpustesc, să duc la altă casă* ‘se năpustesc’ (vol. IV, h. 530), *ne șopotim* ‘șopotim’ (vol. I, h. 64), *străpedesc dinții de boboloașe* ‘se strepezesc’ (vol. IV, h. 491), *tund, rătund* ‘mă tund, mă rătund’ (vol. I, h. 16), *mă vom³* ‘vomez’ (vol. I, h. 58).

3. Aspectul

O particularitate distinctivă a graiurilor de tip bănățean este dată de prezența unor elemente specifice pentru exprimarea aspectului verbal (Petrovici

³ Forma *mă vom* se regăsește într-o arie restrânsă și în sud-vestul Banatului. Vezi NALR–Banat I, h. 148.

1935; Coteanu 1961; Clopoșel 1964; Beltechi 1975, Petrović Rignault 2008b). Prefixele *do-*, *pro-*, *ză-*, ce formează o arie în sudul Banatului, sunt ocurente în graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc, ele atestând contactele lingvistice de-a lungul timpului între graiurile bănățene și cele sârbocroate:

- prefixul *do-* „se atașează verbelor terminative și durative” (Beltechi, 1975, p. 175; Petrović-Rignault, 2008b, p. 263), conferind acțiunii un caracter finit sau durativ: *acuma nu dovăd bine* (vol. VI, h. 645); *acuș nu doaud* (vol. VI, h. 658); *a domurit* (vol. VI, h. 676, h. 677), *am dosăpat* (vol. VI, h. 721); *omu nu dogeame* (vol. VI, h. 701); *am doțăsut* (vol. VI, MN, chest. 864/1270); *dosparge* (vol. VI, h. 721); *a doalbit pră cap* (vol. I, h. 15); *mă doudinesc, iar apoi lucru* (vol. IV, h. 460); se *dostrică de tot* (vol. VI, h. 744); *îl dotai* (vol. VI, h. 721);

- prefixul *pro-* (cu variantele *pră-*, *pre-*) indică iterativitatea, reluarea acțiunii fie în aceleași circumstanțe, fie în circumstanțe diferite (Beltechi, 1975, p. 181): *s-a proapucat să bea* (vol. VI, MN chest. 365/580); *proprășesc* (porumbul) (vol. IV, h. 422); (țuica) *se profrige*; (țuica tare) *o profrigi, să proface*; *s-a procopt*; *ai profript-o*; *am profript-o*; (rachiul) *îl procoase tare*; (rachiul) *l-a procopt*; (prepecenița) *o prococi*; (rachiul) *l-am prefăcut*; *îl prefacem*; (rachia) *o profaci* (vol. IV, h. 422); *prorusucești* (firul) (vol. IV, h. 538); *proar*; *îl proseamăn*; *proarăm de semănat* (vol. IV, MN pl. I); *se propoartă* „merge dintr-o parte în alta” (vol. VI, h. 689); *prosăp, prăsăp* (vol. IV, h. 422); *presădești răsad* (vol. IV, h. 468); *răsadu îl prosădești* (vol. IV, h. 468);

- prefixul *ză-*, cu valoare incoativă, este ocurent pe lângă verbul *a (se) uita*: *mă zăuit* (vol. I, h. 16; vol. VI, h. 644); *s-a zuitat d-aia vorbă* (vol. I, h. 20); *m-am zuitat* [cum se zice] (vol. I, h. 61).

4. Modurile și timpurile

4.1. Indicativul prezent și conjunctivul prezent

4.1.1. Tendința inovatoare de uniformizare a structurii morfologice, caracteristică atât graiurilor vestice ale dacoromânei (Banat, Crișana⁴), cât și graiurilor din Oltenia și din centrul Munteniei, determină deplasarea accentului de pe radical pe afix la verbele de conjugarea a III-a, într-o arie extinsă a teritoriului dintre Morava, Dunăre și Timoc. Forme verbale cu accent pe radical întâlnim în două arii, de mică întindere, situate în partea de nord-est a râului Timoc și în regiunea geografică Homolje.

4.1.2. La prezentul indicativului și al conjunctivului, o serie de verbe se conjugă fără sufixul *-ez*: *lucru „lucrez”* (vol. IV, h. 458); *ord „urzesc”* (vol. IV, h. 539). Acest fenomen este general în cazul verbului *a lucra*. În ceea ce privește

⁴ Vezi NALR–Banat IV, h. 605, h. 711 și NALR–Cr. V, h. DCCXCIII, DCCCVII, DCCCXXIX.

verbul *a urzi*, forma *ord* se regăsește în jumătatea de vest, în nord și în câteva puncte din aria central-estică (vol. IV, h. CXXIX).

Pentru verbele care se pot utiliza fără sufix gramatical, se observă tendința de a le flexiona cu ajutorul unui sufix gramatical. Fenomenul nu are un caracter general, formele verbale apărând în mod dispartat: *să-nfundează* (vol. I, h. 55); *sughitează* (vol. I, h. 68); *suspinești* (vol. I, h. 113); *sudează* 'asudă, transpiră' (vol. I, MN pl. II); *dominează* (vol. I, h. 56); *cruțează brânza* (vol. VI, MN, chest. 118/244); *să se-ngrășească* (vol. VI, MN, chest. 105/214); *durmesc* (vol. VI, h. 694, h. 696); *durmiaște* (vol. VI, MN, chest. 240/419); *tochez* (ind. prez. 1); *tochezăm* (ind. prez. 4) 'toc; tocăm' (vol. VI, h. 721); *rămânesc* (ind. prez. 6) 'rămân' (vol. VI, h. 734).

4.1.3. Fenomenul fonetic de alterare, sub influența unui iot, a verbelor cu tema în *t, d, n, r (l)* este slab reprezentat. Singura formă iotacizată înregistrată este consemnată pentru verbul *a putea*, la indicativ prezent, în varianta *poś* (vol. V, h. 739). Aria formei *poś*, înregistrată în partea central-nordică a teritoriului dintre Morava, Dunăre și Timoc, se continuă în sudul și estul Banatului, o regiune inovatoare în privința fenomenului deiotacizării.

4.1.4. Omonimia morfologică dintre pers. 3 sg. și 6 pl. se neutralizează pentru o parte dintre verbele de conjugarea a III-a în estul teritoriului dintre Morava, Dunăre și Timoc, regiunea din vecinătatea graiurilor oltenești: *el, ei face; el, ei vede; el, ei spune; el, ei toarce; el, ei vinde; el, ei ține*. Excepție face verbul *țese*, omonimia înregistrându-se în tot teritoriul dintre Morava, Dunăre și Timoc.

4.1.5. Pentru unele verbe, la pers. 3 sg. a conjunctivului prezent, se întregistreză forme omonime cu cele ale indicativului prezent: *să tușeaște/pct.* 15. 40; *să tușește/pct.* 44. 46. 50 (vol. VI, MN, chest. 96/198); *să are/pct.* 22. 41. 42. 64 (vol. VI, MN, chest. 1025/1927).

În seria conservării formelor vechi de limbă se înscriu și formele de conjunctiv ale verbului *a omorî* (chest. 423/644), care prezintă desinența *-ă* în partea centrală și vestică a teritoriului dintre Morava, Dunăre și Timoc. Aria formelor de conjunctiv prezentând desinența *-ă* se prelungește în partea vestică a dacoromânei: Banat, Crișana, Maramureș⁵. Forma *să omoare*, ocurentă în partea estică, este considerată a fi „o inovație destul de recentă, ea neapărând nicăieri până la sfârșitul secolului al XVII-lea” (Zamfir, 2005, p. 212). Pentru formele *omoare, să omoare* desinența *-e* este analogică, fiind „rezultatul modelării formelor mai vechi în *-ă* după formele normale de conjugarea a IV-a” (*ibidem*).

⁵ Această arie se caracterizează printr-un fenomen de conservare (nu printr-unul de refacere) (Zamfir, 2005, p. 212).

4.1.6 Verbe cu forme de conjugare specifice.

4.1.6.1. Verbul *umbla* conservă în jumătatea centrală și vestică tema etimologică *îmblu*, iar verbele *măsura*, *strecura* păstrează forme etimologice paroxitone cu *-u-* în silaba finală la indicativ (*străcur*, *măsur*). Forma *străcur* se înregistrează într-o arie unică, excepție făcând partea estică, din regiunea cursului Dunării. *Măsur* este consemnat într-o arie mai restrânsă ce acoperă partea de centru și nord-est a Serbiei Orientale.

4.1.6.2. Verbul *a cure* ‘a curge’, întâlnit și în graiurile vestice ale dacoromânei (Banat, Crișana, Transilvania și Maramureș⁶), este atestat la pers. a 3-a a indicativului prezent în formele *cură*, *cure*⁷: *cură din nas*, *cură mucii*, *cure nasu* etc. (vol. I, h. 55); *îi cură lăcrămile* (vol. I, h. 43), *cură sânge*, *cure sângele* (vol. I, h. 106), *cure pre vine* (vol. I, h. 107); *pânza s-a rupt*, *cură fulgi* (vol. IV, h. 549); *cură soc din ea*, *cură vinu* (vol. I, h. 496).

4.1.6.3. Verbul *a mânca* înregistrează la indicativul prezent doar forme lungi, etimologice, aria acestui fenomen prelungindu-se în vestul Olteniei⁸ (cf. ALR–MDT I, h. 66).

4.1.6.4. Verbul *a ploaia* este atestat la indicativ prezent și conjunctiv prezent în varianta *ploaie*, *să ploaie*, forme caracteristice mai ales ariei bănățene, unde sunt întâlnite încă din sec. al XVI-lea (Zamfir, 2005, p. 261).

4.1.7. Verbe neregulate: verbul *a fi*

În centrul și jumătatea vestică, verbul *a fi* se conjugă la indicativ prezent, pers. 1, 2 singular și plural, cu formele clitice de dativ ale pronumelui personal aglutinate. Deoarece vorbitorii consideră sintagma pronume în cazul dativ + verb ca un singur cuvânt, anchetatorii și redactorii NALR–Banat⁹ și ALR–MDT au hotărât să noteze formele: *mis*, *misânt*, *nis*, *nisăm*, *nisăn*, *nisânt*, *nisântem*, *vis*, *visăm*, *visânt*, *visânt*, *visânteți*. În pct. 28 (Nereșnița), s-a notat forma aglutinată *jomîs*, formată două clitice în cazul nominativ, respectiv dativ și verbul *a fi*.

În câteva puncte din aria vestică sunt atestate formele *săm* (< lat. *simus*), *săț* (< lat. **sitis*), în distribuție cu un pronominal în cazul dativ, forme întâlnite astăzi și în aria nord-vestică a dacoromânei (Banat, Țara Oașului și Maramureș)¹⁰.

Pentru pers. a 2-a singular se înregistrează formele *iș/iș*, *jeș*, *ești*, pentru pers. a 3-a se utilizează formele *jéstă*, *je*, *ji*, *îi*, iar pentru pers. a 6-a formele *sânt*, *îs*, *is*. Pentru pers. 3, 6 se înregistrează, în conversațiile cu subiecții anchetei, și

⁶ Vezi ALR II/I, MN 13.

⁷ Pentru distribuția formelor *cură*, *cure* (ind. prez. 3), a se vedea ALR–MDT, vol. I, h. 55.

⁸ Vezi NALR–Olt. V, MN h. 853.

⁹ Vezi, în acest sens, NALR–Banat IV, h. 758.

¹⁰ A se vedea NALR–Banat IV, h. 758; NALR–Cr. V, h. 1145 și MLXXIII; ALRR–Mar. MN, pl. CXXII.

formele *jístă pomi* (vol. IV, h. 515/pct. 23), *jéstă și morcov* (vol. IV, h. 471/pct. 45), *jástă și linte* (vol. I, h. 478/pct. 57).

În partea estică a teritoriului dintre Morava, Dunăre și Timoc, pentru verbul *a fi* se înregistrează formele caracteristice graiurilor munteneste.

4.2. În teritoriul aflat la nord de Dunăre al dacoromânei, **imperfectul** este atestat constant, formând arii unitare de la nord la sud și de la est la vest. În ceea ce privește teritoriul aflat între Morava, Dunăre și Timoc, ne surprinde faptul că paradigmele sunt, de cele mai multe ori, incomplete, informatorii înlocuind imperfectul cu prezentul sau perfectul compus.

În partea estică, pe cursul Dunării și al Timocului, se remarcă absența desinenței de pers. a 3-a pl., *-u*, și conservarea formelor etimologice de tipul: *ei cânta, era, lua, spunea, ținea, venea*. Forme cu desinența *-u* sunt înregistrate în 5 puncte cartografice: *ei erau* (vol. VI, h. 745/pct. 10. 47); *ei luvau* (vol. VI, h. 673/pct. 10); *spuneau* (vol. VI, MN, chest. 85/176, pct. 10); *ei cântau* (vol. VI, h. 705/pct. 1–3.); *ei țineau* (vol. VI, h. 680/pct. 3. 10.).

4.2.1. În tendința de diferențiere a flexiunii verbale, în graiurile vorbite între Morava, Dunăre și Timoc se remarcă apariția unor forme de imperfect care prezintă sufixe verbale și desinențe specifice timpurilor perfecte ale indicativului, mai-mult-ca-perfect, respectiv perfect simplu.

În acest sens, pot fi menționate trei tipuri de forme verbale ale imperfectului, construite cu:

a) *-desinența -ră: spuneară* [6]/pct. 45; *spunearęți* [5]/pct. 27 (vol. VI, MN, chest. 85/176); *durmiarăți* [5]; *durmiară* [6]/pct. 14, *durmiareți* [5]; *durmiară* [6]/pct. 27, *durmiarăm* [4]; *durmiarăți* [5]/pct. 64 (vol. VI, h. 695). Extinderea sufixului *-ră-* dinspre timpurile perfecte, înspre alte forme verbale ale indicativului este atestată și în graiurile olteneste, acest fenomen constituindu-se ca o tendință de diferențiere a formelor flexionate de singular și plural. În contextul extinderii acestui *-ră-* și înspre formele de pers. 2, Victorela Neagoe emite ipoteza potrivit căreia *-ră* ar putea avea valoare de sufix temporal (Neagoe, 1973, p. 132–133).

b) *-desinența -și: erași* [2]/pct. 9. 16. 18. 33. 35. 47. 53. 56–58 (vol. VI, h. 745); *vedeași* [2]/pct. 14. 15. 27. 31. 36. 38 (vol. VI, h. 645); *auzeași* [2]/pct. 17. 51 (vol. VI, h. 658); *tușeași* [2]/pct. 14. 36 (vol. VI, MN, chest. 91/193); *durmiași* [2]/pct. 14. 27 (vol. VI, h. 695); *spuneași* [2]/pct. 14. 36 (vol. VI, MN, chest. 85/176); *țineași* [2]/pct. 15. 16 (vol. VI, h. 680).

Din punctul de vedere al distribuției, formele de imperfect 2 realizate cu desinența *-și* apar în aria marginală a imperfectului (vezi fig. 1). De aceea, extinderea desinenței *-și* dinspre perfectul simplu spre formele de imperfect arată forța acestei desinențe în sistemul general al formelor de persoana a 2-a, mai ales

că perfectul simplu este viu în arealul Serbiei Orientale, în timp ce imperfectul este tot mai puțin utilizat în vorbire¹¹.

c) Un alt afix care se atașează unei teme verbale de imperfect este sufixul gramatical *să*¹²: *beasă* [3, 6]/pct. 9. 40, *beasăm*; *beasăți* [4–5]/pct. 60 (vol. VI, MN, chest. 365/580); *durmeasă* [3]/pct. 16, *durmeasă* [6]/pct. 9, *durmeasăm* [5]/pct. 50 (vol. VI, h. 695); *spuneasă* [6]/pct. 9, *spuneasăm* [4]/pct. 31, *spuneasăți* [5]/pct. 40, *spuneasăm*; *spuneasăți* [4–5]/pct. 41 (vol. VI, MN, chest. 85/176); *tușasă* [6]/pct. 9, *tușeasă* [3, 6]; *tușasăm* [4]; *tușeasăți* [5]/pct. 40 (vol. VI, MN chest. 91/193); *vedeasăm* [4]; *vedeasăți* [5]/pct. 15, *vedeasă* [6]/pct. 47, *vedeasăm*; *vedeasăți*; *vedeasă* [4–6]/pct. 40 (vol. VI, h. 645); *erăsăm* [4]; *erasăți* [5]; *erasă* [6]/pct. 51 (vol. VI, h. 745)¹³.

Fenomenele menționate nu pot fi considerate întâmplătoare, datorită faptului că atestările sunt destul de numeroase și apar indiferent de tipul de conjugare a verbului. Regularizarea atestărilor, la verbe diferite și în aceleași puncte cartografice, poate fi invocată ca element de certitudine a acestor forme.

Corelând frecvența formelor de mai-mult-ca-perfect cu distribuția formelor de imperfect construite cu *-să-*, se constată că aceste forme verbale apar în ariile marginale ale mai-mult-ca-perfectului, ceea ce ar putea să indice că aceste forme se impun în arii în care unele timpuri verbale și-au pierdut vitalitatea (vezi Fig. 2).

4.2.2. Imperfectul perifrastic nu a fost notat în răspunsurile obținute pe baza chestionarului.

4.3. Perfectul simplu este bine atestat în graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc. Aria perfectului simplu se integrează cu formele de perfect simplu atestate în sudul Banatului și a graiurilor oltenești din vecinătate.

4.3.1. În nord-vest se înregistrează forme contaminate între perfecte arhaice și cele analogice: (mă) *plânșăi* (vol. VI, h. 656); *spușăși* (vol. VI, h. 662); *fușăi* (vol. VI, h. 746). În pct. 7 se notează perfectul sigmatic *plânș*.

¹¹ Fenomenul de „migrare” a desinențelor la persoana a 2-a este întâlnit în dacoromână în graiurile oltenești în paradigma mai-mult-ca-perfectului, unde apar forme de tipul *cântasei*, *mersasăi*, *pusasei* etc. Vezi Avram, 2005, p. 187–189.

¹² Pentru valoarea de imperfect a formelor de tipul *spuneasăm*, *tușeasăm*, *vedeasăm* pledează radicalul acestor forme verbale (*bea-*, *durmea-*, *spunea-*, *tuș(e)a-*, *vedea-*, *era-*), cel specific imperfectului, care se opune radicalului verbal al mai-mult-ca-perfectului (*tuși-*, *țesu-*, *ținu-*, *văzu-* etc.).

¹³ Forme verbale de imperfect realizate cu sufixul *-să-* apar și în cadrul seriei verbelor de conjugarea I, dar din cauza omonimiei este greu de stabilit dacă forma verbală aparține imperfectului sau mai-mult-ca-perfectului. De aceea, numai contextul verbal poate să furnizeze indiciul clar al categoriei din care forma verbală face parte: vezi, de exemplu, răspunsul informatorului din pct. 9 (Donji Milanovac), care indică echivalența formelor pentru pers. 6: *cintă* (imperf. 6) *aș că cintășă* (imperf. 6) (vol. VI, h. 705).

4.3.2. Paradigma perfectului simplu al verbului *a da* continuă formele clasice (tari) cu radicalul *ded-*: *dedii*; *didiși*; *dederăm*; *dederăți*; *dederă*. Alături de aceste forme se înregistrează și forme de perfect simplu analogic (*ded-* > *det-*) în cadrul aceleiași paradigme: *dete* [3]; *deteră* [6].

În centrul și jumătatea de vest se înregistrează forme de tipul: *deței*; *dețeși*; *deță*; *dețărăm*; *dețerăți*; *dețeră*.¹⁴ Aceste forme sunt consemnate și în aria sudică a graiurilor bănățene, cu mențiunea că ele apar în aria formelor cu radicalul *det-*.

Ocazional, se înregistrează forme de perfect simplu fără desinența de plural, *-ră-*: *detăț* [5]; *dețăm* [4]; *deță* [6]/pct. 11, *dițăm* [4]; *dițați* [5]/pct. 12 (vol. VI, h. 731).

4.4. Perfectul compus

Auxiliarul perfectului compus prezintă identitate între formele de pers. 3 și pers. 6 pe o arie extinsă. Nonidentitatea dintre formele de singular și plural ale pers. a 3-a (*a – ar*) se înregistrează în partea de nord-est și, ocazional, în câteva puncte din aria omonimiei morfologice, unde apare opoziția *a – ar*/pct. 1, *a – au*/pct. 3. 18. Auxiliarul *ar* este atestat în dacoromână în diferite arii discontinue (Marin, 1987, p. 251–252), vezi, de ex., sudul și vestul Banatului.

Alături de formele standardizate ale participiului – *băut*, *dormit*, *lucrat*, *mâncat*, *văzut* etc., pot fi consemnate și alte forme: *am cosut*¹⁵ (vol. VI, h. 724); *am dideat* (vol. VI, h. 730); *a plânsat*, *s-a plânșat* (vol. VI, h. 656); *am rămâns*, *am rămâneat*, *am rămânit* (vol. VI, h. 734).

În materialul dialectal adunat pe baza Chestionarului NALR nu s-au întâlnit participii sincopate, deși aceste forme sunt consemnate de cercetările din regiunea Banatului Sârbesc¹⁶.

4.5. Mai-mult-ca-perfectul este redat, în general, prin forme sintetice. Aria acestui timp verbal este jumătatea estică a teritoriului dintre Morava, Dunăre și Timoc. Sunt înregistrate atât formele vechi de mai-mult-ca-perfect, cele fără desinența de plural *-ră – văzusăm*; *văzusăți*; *văzusă*/ pct. 2. 23. 41. 55. 60 (vol. VI, MN, chest. 33/105), *tușisăm*; *tușisăți*; *tușisă*/pct. 2. 3. 30. 41. 43. 46 (vol. VI, MN, chest. 96/104) –, cât și forme verbale în care opoziția de număr se realizează prin desinența *-ră*.

4.6. Viitorul este unul dintre timpurile indicativului care cunoaște cele mai numeroase posibilități formale de realizare¹⁷.

¹⁴ Aceste forme verbale sunt consemnate pentru prima dată în literatura de specialitate de Emil Petrovici, 1935, p. 38.

¹⁵ Această forma verbală este atestată și în graiurile dacoromâne, în regiunea Banatului și a Crișanei. Vezi, în acest sens, NALR–Banat, vol. V,

¹⁶ Vezi, în acest sens, Marin et al., 2022, p. 146–147.

¹⁷ Pentru o descriere detaliată a viitorului în graiul vlahilor din Serbia Orientală, a se vedea și Petrović-Rignault, 2008a, p. 185–198.

4.6.1. Viitorul I este construit cu verbul *a voi, a vrea*. Din punct de vedere formal, pentru viitorul I se înregistrează două serii de auxiliare: *oș; oi; o (or); om; oț; or (o)*, respectiv *am (vam, voam); vi; va; vam, vom; vaț, voț, viț; var (va)*. Sub influența formelor de condițional prezent, pentru pers. 1 a verbului se înregistrează auxiliarul în varianța *oș*.

4.6.2. Formele perifrastice se întrebuițează frecvent, informatorii consemnând constant formele construite cu auxiliarul urmat de conjunctivul prezent al verbului de conjugat: *am să văd, o să văd* (vol. VI, h. 648, h. 649).

4.7. Conjunctivul perfect. Auxiliarul acestui timp are, în general, forme invariabile. În seria formelor verbale documentate pe baza chestionarului, s-au înregistrat forme cu auxiliarul variabil după număr și persoană în trei puncte de anchetă: *să fie cântat* [3, 6]; *să fim cântat* [4]/pct. 2, *să fiți cântat* [5]/pct. 9 (vol. VI, MN, chest. 388/606), *să fiți ținut* [5]/pct. 60 (vol. VI, MN, chest. 194/350).

4.8. Condiționalul se caracterizează, în planul expresiei, prin două serii de forme ale auxiliarului:

-auxiliarul provenit din imperfectul verbului *a vrea – reaș (raș); reai (rai); rea (ra, ră); ream (ram); reați (rați), rea (ra, ră)* – urmat de infinitivul verbului de conjugat formează o arie în jumătatea vestică ce se continuă cu aria sud-vestică a Banatului.

- auxiliarul verbului *a avea – aș; ai; a, ar; am; aț; ar* – urmat de infinitivul verbului de conjugat formează o arie în jumătatea estică (vol. I, h. 138).

Interesante sunt formele de condițional prezent din pct. 64 (Batinaț) *arem luvamă, ar mâncamă, arei vedeamă, arem vedeamă, areaș tușimă, arem tușimă, ar tușimă*, construite din auxiliar + verbul de conjugat la care s-a aglutinat pronumele personal în acuzativ *-mă* (vol. I, h. 138)¹⁸.

Auxiliarul condiționalului perfect are forme invariabile.

4.9. Imperativul

În graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc, imperativul prohibitiv (pers. 5) cunoaște, pe lângă forma din limba standard (negație + forma de ind. prez. 5), construcția arhaică: *nu cântareți, nu cântariți* (vol. VI, h. 710); *nu durmireți* (vol. VI, h. 700); *nu luvareți, nu luvariți* (vol. VI, h. 677); *nu mirosareți, nu mirosariți* (vol. VI, h. 659); *nu spunearați, nu spuneariți* (vol. VI, h. 663); *nu țăsareți, nu țăsariți* (vol. VI, h. 720) etc. Aria acestor forme de imperativ negativ se continuă în sudul și sud-estul Banatului. Arii discontinue ale acestor forme sunt atestate în Crișana și Transilvania¹⁹.

¹⁸ O formă similară ca modalitate de construcție este semnalată de Teofil Teha, *te-aș pâri-te*, în regiunea Crișului Negru, satul Câmp (Teaha, 1961, p. 100). Dacă în ceea ce privește structura semnalată de Teofil Teha între cele două forme pronominale există coreferențialitate, în structurile menționate mai sus este evident că această proprietate s-a pierdut, dovadă fiind forma invariabilă *-mă*, aglutinată.

¹⁹ Vezi, în acest sens, ALR VII, h. 2117, h. 2118 și NALR–Cr. V, h. 1113–h. 1123.

Formele fără *-re-* ale imperativului negativ prohibitiv sunt consemnate în aria generală a imperativului construit cu *-re*: *nu țăsăți/pct.* 27. 38. 39. 41. 43, *nu țăsăți/pct.* 34 (vol. VI, h. 720). Din punct de vedere istoric, acestea sunt ulterioare formelor cu *-re-*: „În acest sens pledează, pe de-o parte, inexistența formei scurte în aromână și meglenoromână, iar, pe de altă parte, păstrarea în dacoromâna veche și în cea actuală (în forme inversate ca *dare-ai*, *fire-ai*, *dormire-ai* etc.) a infinitivului lung cu valoare verbală” (Densușianu, 1961, p. 276).

4.10. Gerunziul

În graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc, atlasul atestă doar formele realizate cu sufixul *-ind/-înd* (cu var. *-und*). Forme de gerunziu în *-in/-în* nu sunt consemnate.

4.10.1. Din punctul de vedere al frecvenței, răspunsurile obținute pentru formele programate spre a fi documentate sunt inegale. De exemplu, pentru verbul *a cânta*, s-a menționat în întreg arealul forma *cântând* (vol. VI, MN, chest. 393/611), în timp ce pentru verbul *a lua* (vol. VI, MN, chest. 186/342), s-au înregistrat răspunsuri pozitive doar în partea estică, în regiunea cursului Dunării și a râului Timoc. Într-o arie extinsă care acoperă aproape toată regiunea cercetată, informatorii răspund cu o subordonată echivalentă funcțional cu gerunziul, introdusă prin:

- relatemul **când**: *I-a uzit* [perf. c. 1] *când a spus*;
 - relatemul **că**: *I-am uzit că spune*, *c-a spus*; *îl văzui* [perf. s. 1] *pe copil că luvă* [perf. s. 3] *o mară din măr*; *I-am găsit* [perf. c. 1] *că bea*; *I-am văzut-I* [perf. c. 1] *că ia*;
 - adverbul **până** urmat de un relatem eliptic: *I-au uzit* [perf. c. 1] *pana spune*; *I-am auzit* [perf. c.]
- 1] *păn tușește*; *I-am văzut până bea*.²⁰

Formele de *gerunziu* consemnate sunt considerate, uneori, de către informatorii livrești, menționând că ei nu le folosesc/cunosc pentru că n-au învățat gramatică.

4.10.2. Pentru verbul *a tuși* (vol. VI, MN, chest. 102/204) s-au înregistrat două forme cu sufix amplificat cu alte elemente finale: *tușindului* (*merge tușindului/pct.* 48 și *I-am auzit tușindului/pct.* 64). Forme de gerunziu cu sufix amplificat sunt întâlnite și în alte graiuri ale dacoromânei – *vădândărea* (ALR I/ pct. 492 Vorniceni, pct. 660 Gura Roșie); *îmblândure*, *neputândure* (Bogrea, 1921–1922, p. 661) –, și în aromână – *avândalui*, *avundalui*, *vrundalui* (Capidan, 1932, p. 493, 496), *aflândalui*, *lucrândalui*, *țânândalui* etc. (Rusu, 1984, p. 460–461).

²⁰ Acest tip de răspuns este influențat și de contextul creat pentru obținerea răspunsului, întrucât în Chestionarul NALR, pentru documentarea formelor verbale nu s-au menționat explicit întrebările. Există întrebare formulată doar pentru formele de indicativ prezent.

5. Concluzii

Particularitățile flexiunii verbale conform materialului din ALR–MDT se înscriu, din punct de vedere lingvistic, în două arii distinctive: o arie mai largă de tip bănățean care include partea centrală și vestică și o arie de tip oltenesc cu prelungire spre imediata vecinătate din Bulgaria.

Din punct de vedere morfologic, trăsăturile care înscriu graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc în aria fenomenelor de tip bănățean sunt: iotacizarea verbului *a putea* în varianta *poś*; auxiliarul condiționalului prezent în varianta *reaș* (*raș*); formele de perfect simplu rezultate din contaminarea perfectelor arhaice și a celor analogice; flexiunea verbului *a fi* din aria centrală și vestică a Serbiei Orientale; aria imperativului prohibitiv care conservă formele vechi; formele *ploaie* (ind. prez. 6), *să ploaie* (conj. prez. 3) atestate încă din sec. al XVI-lea în graiurile bănățene etc. Între particularitățile de tip oltenesc pot fi menționate neutralizarea opoziției de număr pentru verbele de conj. a III-a prin generalizarea omonimiei caracteristice verbelor de conj. I; frecvența ridicată a formelor perifrastice de viitor; păstrarea formelor etimologice ale verbului *a mânca*; vitalitatea în grai a perfectului simplu etc.

Deși în partea nord-estică a Serbiei Orientale se păstrează cele mai multe fenomene vechi de limbă (formele vechi *săm* (*sâm*), *săți*), în același areal se poate consata că informatorii nu pot să redea paradigma completă a multor forme verbale (imperfect, mai-mult-ca-perfect, gerunziu), ceea ce arată un prim grad de afectare a structurii gramaticale.

BIBLIOGRAFIE

- ALR I. *Atlasul lingvistic român*, partea I, material inedit, cules de S. Pop între anii 1930-1937.
- ALR II/I (1940). *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, vol. I. E. Petrovici. Muzeul Limbii Române – Otto Harrassowitz.
- ALR VII (1972) *Atlasul lingvistic român*, Partea a II-a, serie nouă, vol. VII. Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- ALRR–Mar. IV (1997). *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, vol. IV, de P. Neiescu, G. Rusu & I. Stan. Editura Academiei Române.
- Avram, M. (2005). *Studii de morfologie a limbii române*. Editura Academiei Române.
- Beltechi, E. (1975). Trei arii bănățene: *do(-)*, *pro-*, *ză-*. *Cercetări de lingvistică*, XX/2, 173–186.
- Bogrea, V. (1921–1922). Încă două specimene de gerundiu în -ure: *îmblândure* și *neputândure*. *Dacoromania*, II, 661–662.

- Capidan, Th. (1932). *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*. Monitorul Oficial și Imprimeriile statului – Imprimeria Națională București.
- Chestionarul NALR (1964). *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*. Întocmit sub conducerea Acad. E. Petrovici & B. Cazacu. Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Clopoșel, M. (1964). Despre aspectul verbal în graiurile bănățene. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, seria Philologia*, fasc. I. 122–128.
- Coteanu, I. (1961). *Elemente de dialectologie a limbii române*. Editura Științifică.
- Densusianu, Ov. (1961). *Istoria limbii române*. Ediție îngrijită de J. Byck, vol. II. Editura Științifică.
- Marin, M. (1987) Notes sur les parlers roumains de l'est de la Transylvanie (à partir d'une recherche récente). *Revue roumaine de linguistique*, XXXII/3, 251–257.
- Marin, M. (coord.), Fătu Ilie, V.-M., Manta M.-I., Radu C.-I., Răuțu D. & Zamfir D.-M. (2022). *Graiurile românești din Banatul sârbesc. Texte dialectale. Glosar*. Editura Academiei Române.
- NALR–Banat (2005). *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, vol. IV. Sub conducerea lui P. Neiescu, de E. Beltechi, I. Faiciuc & N. Mocanu. Editura Academiei Române.
- NALR–Cr. (2022). *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Crișana*. Verbul, vol. V. (sub tipar). D. Urițescu (coord.), I. Stan, G. V. Adam & V. A. Vlasin. Editura Academiei Române.
- NALR–Olt. (1984). *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. V. Sub conducerea lui B. Cazacu, de T. Teaha, I. Ionică & V. Rusu. Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Neagoe, V. (1973). Despre -ră- în formele de perfect simplu și de mai-mult-ca-perfect. *Fonetica și Dialectologie*, VIII. 129–139.
- Petrovici, E. (1935). Folklor din Valea Almăjului. *Anuarul Arhivei de Folklor*, III, publicat de I. Mușlea. 25–158.
- Petrović-Rignault, M. (2008a). A propos du futur et de la modalité : description du futur en valaque – dialecte daco-roumain et de Serbie Orientale. *Balkanica XXXV. Annuaire de L'Institut des Études Balkaniques*. 185–198.
- Petrović-Rignault, M. (2008b). „Do-: d'une préfixe verbale en valaque”. *The Romance Balkans. Collection of papers presented at the international conference The Romance Balkans, 4–6 November 2006*. Institut des Études Balkaniques. 261–288.
- Rusu, V. (coord.) (1984). *Tratat de dialectologie românească*. Scrisul Românesc.
- Teaha, T. (1961). *Graiul din Valea Crișului Negru*. Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Zamfir, D. (2005). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. II. Editura Academiei Române.

SURSE

- ALR–MDT I (2021). *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*, vol. I, de I. Faiciuc. Editura Academiei Române.
- ALR–MDT IV (2021). *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*, vol. I, de N. Mocanu. Editura Academiei Române.
- ALR–MDT VI (2004–2007). *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*, material inedit, cules de E. Beltechi, N. Mocanu & P. Neiescu între anii 2004–2007, în curs de editare și publicare.

Gabriela Violeta Adam

**VERBAL FLECTION OF THE ROMANIAN SPEECHES BETWEEN
MORAVA, DANUBE AND TIMOK**

Summary

The present study analyses the specific features of the verbal flection registered during the direct linguistic surveys (2004–2007) for *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc* [The Romanian Linguistic Atlas. The Speeches between Morava, Danube and Timok].

The verbal system of the Romanian speeches in the area of Morava, Danube and Timok rivers present a series of morpho-phonological specific features common to the Daco-Romanian varieties spoken at the north of the Danube, such as verbal conjugation change, conservation of iota-affected verbal forms (for a restricted number of verbs), stress movement from the root to the affix in the 1st and 2nd person plural, for the 3rd conjugation verb type, neutralization of the number opposition for 1st and 3rd conjugation type, where 3rd pers. = 6th pers., etc.

The verbal morphosyntax of the speeches in the Timok area registers a series of specific phenomena, which reveal, on the one hand, the conservation of archaic features, common to those in Banat and Wallachia (conservative area of the prohibitive imperative or simple preterit, the displacement of the inflection from verbal form to the auxiliary, the extension of suffix *-se-* from pluperfect to other tenses of the indicative, etc.), and, on the other hand, it reveals the tendency to simplify and uniform the system of verbal flection (the tendency to substitute verbal tenses/moods with other verbal forms, functionally equivalent: the imperfect is constantly replaced by compound or simple preterit; the gerund is lesser used/known than subordinate clauses introduced by *că, până, când* etc.) under the influence of the official language.

Keywords: verb, verbal flection, idioms, verbal affixes, inflections.

Gabriela Violeta Adam

**GLAGOLSKA FLEKSIJA VLAŠKIH GOVORA IZMEĐU
MORAVE, DUNAVA I TIMOKA**

Rezime

Ova studija analizira posebnosti glagolske fleksije na osnovu dijalekatske građe zabeležene u direktnim lingvističkim istraživanjima (2004-2007), sprovedenim za *Rumunski lingvistički atlas. Govori između Morave, Dunava i Timoka*.

Glagoski sistem vlaških govora između Morave, Dunava i Timoka otkriva niz morfofonoloških i morfoloških posebnosti zajedničkih dakorumunskim govorima koji se govore severno od Dunava, kroz niz karakteristika usmerenih na promenu konjugacije, očuvanje jotovanih oblika (za ograničeni broj glagola), pomeranje akcenta sa korena na nastavak u prvom i drugom licu množine za glagole treće konjugacije, neutralizovanje opozicije broja kod glagola prve i treće konjugacije, gde je 3. lice jednine isto kao 3. lice množine.

Morfosintaksa glagola pokazuje u vlaškom govoru i niz specifičnih fenomena koji otkrivaju, sa jedne strane, očuvanje nekih arhaičnih posebnosti, zajedničkih dijalektima Banata i Oltenije (oblast koja čuva prohibitivni imperativ i prosti perfekat, pomeranje nastavaka od glagolskog oblika prema pomoćnom, proširenje gramatičkog sufiksa -se-sa pluskvamperfekta na druga vremena indikativa itd.). Sa druge strane, otkriva nam tendenciju uniformisanja i pojednostavljenja sistema glagolske fleksije (izražena tendencija zamene nekih glagolskih vremena / načina drugim funkcionalno ekvivalentnim glagolskim oblicima: imperfekat se stalno zamenjuje oblicima složenog perfekta ili prostog perfekta; gerund se manje koristi/manje je poznat u korist zavisnih rečenica uvedenih relatemama *că, până, când* itd., pod uticajem zvaničnog jezika.

Ključne reči: glagol, glagolska fleksija, govori, glagolski afiksi, nastavci

Anexe:

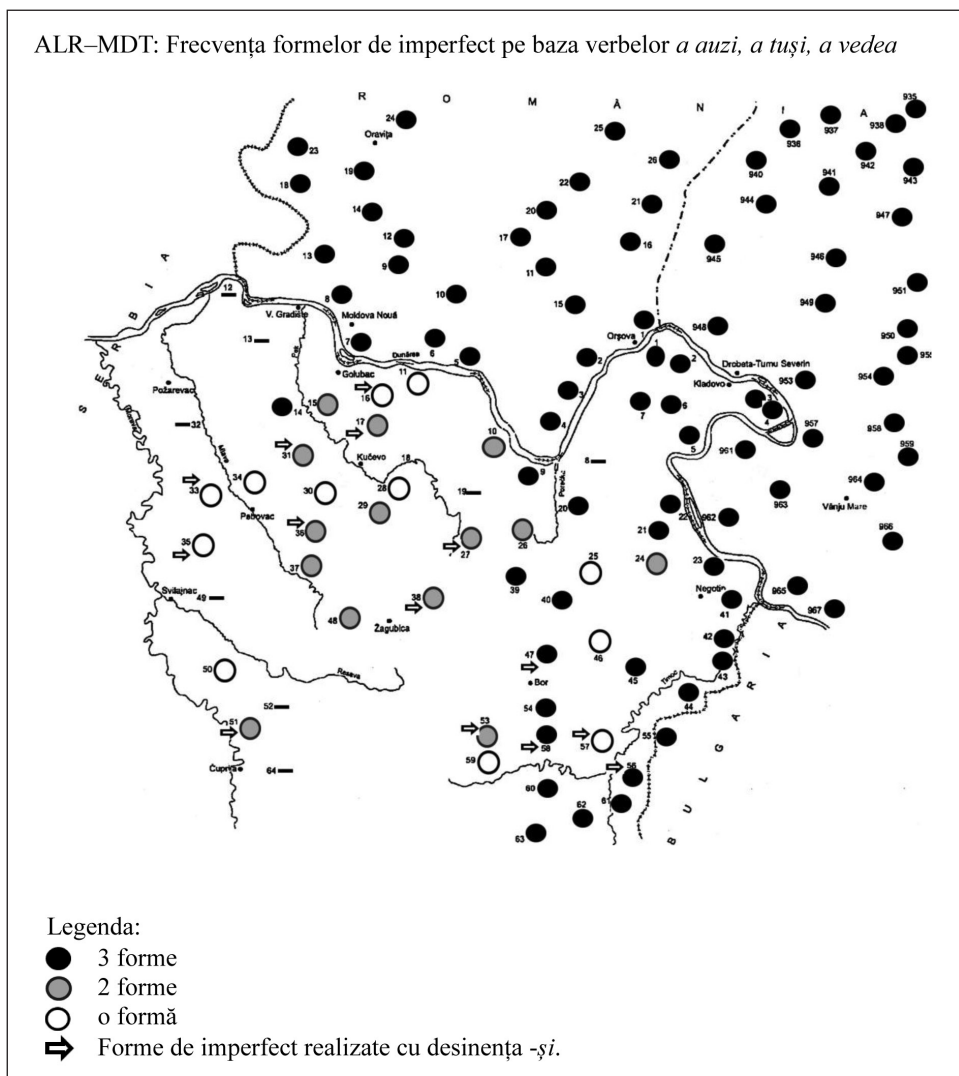
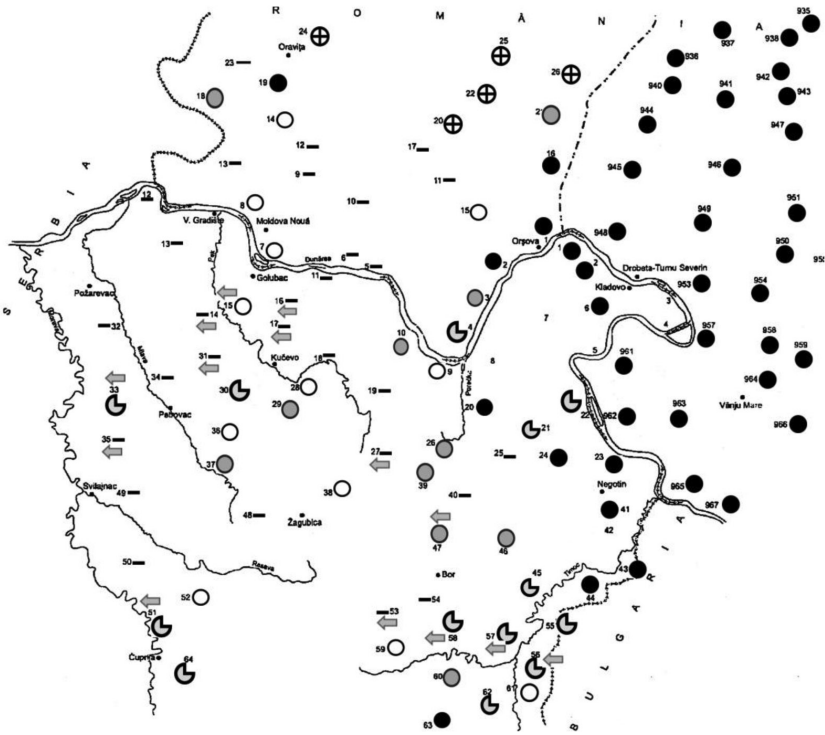

Fig. 1.

ALR–MDT: Frecvența formelor de m. m. ca perf. pe baza verbelor *a vedea, a cânta, a țese, a fi* corelată cu aria formelor de imperfect, contruite cu sufixul *-să-*.

Legenda:

- 4 forme
- 3 forme
- G 2 forme
- o formă
- ⊕ m.m.ca.perf. perifrastic
- ← Forme de imperfect construite cu sufixul *-să-*

Fig. 2.

070.484(=135.1)(497.11)БОРБА НОАСТРĂ:81'373.234
811.135.1'282.4(497.11-11)
811.135.1'26
https://doi.org/10.18485/cllc_romana60.2023.ch7

Monica Huțanu¹

Universitatea din Belgrad
Facultatea de Filologie

 <https://orcid.org/0000-0002-4073-1663>

Annemarie Sorescu-Marinković²

Academia Sârbă de Științe și Arte
Institutul de Studii Balcanice

 <https://orcid.org/0000-0002-8389-9976>

„VORBA NOASTRĂ” (1945-1949). PRIMUL PERIODIC ÎN VARIETATEA ROMÂNĂ LOCALĂ DIN SERBIA DE EST

Articolul reprezintă cea dintâi descriere amănunțită a „Vorbei noastre”, apărută la Zaječar între 1945 și 1949, primul periodic în varietatea română locală vorbită în Serbia de est, scris și tipărit de membri ai comunității pentru comunitate, cu alfabet chirilic. Lectura celor 40 de numere ne-a permis să urmărim, pe de o parte, competiția dintre etnonimele *rumân* și *vlah* și procesul de înlocuire treptată a primului termen cu cel de-al doilea. Pe de altă parte, analiza textelor apărute în „Vorba noastră” demonstrează că, prin încercările de planificare lingvistică la nivel micro, publicația poate fi considerată o mostră de standardizare incipientă, circumstanțială a varietății limbii române vorbite în Serbia de est.

Cuvinte-cheie: varietate română, etnonime, planificare lingvistică, standardizare, Serbia de est

1. Introducere

Importanța mass-mediei pentru vizibilitatea, supraviețuirea și răspândirea unei limbi minoritare nu poate fi astăzi pusă la îndoială. În *Carta Europeană a Limbilor regionale sau minoritare*, adoptată în 1992, statele semnatare se angajează să asigure crearea unei stații de radio și a unui canal de televiziune în limbile regionale sau minoritare (sau cel puțin difuzarea periodică de programe

¹ monica.hutanu@fil.bg.ac.rs

² annemarie.sorescu@bi.sanu.ac.rs

de radio sau televiziune), precum și „să încurajeze și/sau să faciliteze crearea și/sau menținerea cel puțin a unui organ de presă în limbile regionale sau minoritare” sau publicarea periodică a unor articole de presă în limbile regionale sau minoritare (Carta, 1992, articolul 11). În mod evident însă, înființarea unor publicații în limbi minoritare, cu scopul de a da posibilitatea unei comunități de a-și exprima gândurile în limba maternă, precedă orice directive europene.

În acest articol, ne ocupăm de prima publicație periodică tipărită în Serbia răsăriteană, scrisă în varietatea română locală, cu alfabet chirilic, de membri ai comunității pentru comunitate. Este vorba de „Vorba noastră”, organul oficial al secției din Zaječar a Frontului Național din Iugoslavia (coaliția socialistă aflată la putere în Iugoslavia după Al Doilea Război Mondial). Între anii 1945 și 1949 au apărut 40 de numere din această publicație, care, din câte știm, se mai găsesc doar în Biblioteca Națională a Serbiei, unde le-am parcurs în întregime. Vom prezenta întâi pe scurt câteva informații generale despre comunitatea românofonă căreia i se adresează această publicație, cu accent pe particularitățile sale demografice și lingvistice și pe folosirea în scris a graiului local, astăzi și la momentul istoric în care apare „Vorba noastră”, iar apoi ne propunem să facem prima descriere amănunțită a acestei publicații, puțin cunoscută cercetătorilor,³ oprindu-ne și asupra câtorva observații privind folosirea etnonimelor *rumân* și *vlah*, precum și asupra unor încercări de planificare lingvistică datorită cărora „Vorba noastră” poate fi considerată o mostră de standardizare circumstanțială a varietății locale vorbite în Serbia de est.

2. Comunitatea românofonă din Serbia de est – scurtă prezentare

Comunitatea românofonă din estul Serbiei este una prin excelență rurală, ai cărei membri sunt în general bilingvi, vorbind atât o varietate regională și arhaică a limbii române (numită în sârbă *vlaški*), cât și sârba, limba oficială a statului. Datele din 2022, când a avut loc ultimul recensământ, arată că oficial această comunitate numără în acest moment 21.013 persoane, în timp ce la recensământul din 1948 (adică în perioada în care apărea „Vorba noastră”), comunitatea număra 93.440 de membri (Popis stanovništva, 2022, p. 12). Datele trebuie însă luate *cum grano salis*, pentru că membrii comunității au o identitate duală, contextuală și deseori loialitatea lor etnică nu se suprapune cu cea lingvistică (lucru observat deja de Giuglea, 1912/2008, p. 160). Astfel, toate recensămintele (cu excepția celor din 1948 și 1961, pentru care nu avem date) arată că întotdeauna au fost mai multe persoane care au declarat ca limbă maternă *vlaški*, decât cele care s-au declarat *Vlasi* (vezi Anexa 1; recensămintele fiind în sârbă, etnonimele și glotonimele sunt și ele în sârbă). De exemplu, în 1953, anul aflat cel mai aproape de perioada în

³ Câteva numere (anul I, nr. 3 (prima pagină), anul II, nr. 10 și nr. 21) se găsesc pe pagina web realizată de Paun Es Durljić (<http://www.paundurlic.com/forum.vlasi.srbije>).

care apare „Vorba noastră”, aproape 200.000 de persoane au declarat *vlaški* ca limbă maternă, în timp ce doar puțin peste 28.000 s-au declarat *Vlasi*. Mai mult, o bază de date online, asociată celui mai recent recensământ (Stanovništvo, 2023), aduce informații suplimentare privind intersecția limbă maternă-etnicitate: 23.216 persoane declară că vorbesc *vlaški* ca limbă maternă, însă dintre acestea doar 15.601 persoane s-au declarat în același timp *Vlasi*, în timp ce 6.814 persoane s-au declarat sârbi (restul au declarat alte identități etnice, inclusiv română – 158 de persoane). Pe de altă parte, la recensământ s-au înregistrat și 4.755 de persoane care au declarat că sunt *Vlasi*, dar vorbesc sârba ca limbă maternă, precum și 138 de persoane care s-au declarat *Vlasi*, cu limba maternă română. Identitatea duală, hibridă a comunității se manifestă, printre altele, și în existența în comunitate a două tabere opuse ideologic: pro-română, reintegraționistă, pe de o parte, și pro-vlahă, independentistă, pe de altă parte (pentru detalii, vezi Sorescu-Marinković & Huțanu, 2023, p. 153–173). În același timp însă, discrepanțele menționate reflectă existența unei conștiințe naționale sârbești în comunitate, vizibilă încă din paginile „Vorbei noastre”.

În ce privește limba, comunitatea vorbește o varietate arhaică, dialectală a limbii române, adusă prin migrații din Banat și Oltenia în special în secolele XVIII-XIX. Bibliografia dedicată comunității delimitează astfel două subgrupuri principale: *ungurenii*, mai numeroși, provenind în special din Banat și vorbind o varietate a limbii române care continuă subdialectul bănățean, și *țărani*, originari din Oltenia și vorbind o varietate a limbii române care continuă subdialectul muntean (Weigand, 1900/2008, p. 86; Pătruț, 1942, p. 331–333; Mocanu, 2021, p. XIX–XX).⁴ Ca urmare a lungii perioade de contacte doar izolate și sporadice cu limba română (standard), varietatea limbii române vorbită în Serbia de est este puternic influențată de limba sârbă. Împrumuturile, calcurile și comutările de cod sunt frecvente în vorbirea membrilor comunității (v. Sikimić, 1999), care deseori sunt mai conștienți de diferențele față de româna standard decât de legătura cu aceasta (v. Коњеп, 2020).

Din punct de vedere sociolingvistic, varietatea în discuție nu are statut oficial în Serbia (spre deosebire de româna vorbită în Voivodina – v. Huțanu & Sorescu-Marinković, 2018a) și până de curând a avut un prestigiu foarte redus atât în comunitate, cât și în afara ei. Mai recent însă, utilizarea sa a început să depășească domeniul familial. Astăzi, graiul local se întâlnește în domeniul public, atât în spații mai puțin regulate, cum ar fi online (v. Sorescu-Marinković & Huțanu, 2019; Huțanu, 2021; Sorescu-Marinković & Huțanu, 2023, p. 173–198) sau în peisajul lingvistic (v. Huțanu & Sorescu-Marinković, 2023), cât și în unele

⁴ Aceleași două subgrupuri lingvistice se regăsesc și în clasificările propuse de tabăra pro-vlahă, care vorbește despre dialectul din Homolje-Braničevo și dialectul din Krajina-Timok (vezi, de ex., <http://www.gergina.org.rs/index.php/vlasko-pismo>).

școli (v. Huțanu & Sorescu-Marinković, 2015) sau în diverse publicații (v. Sorescu-Marinković & Huțanu, 2023, p. 122–152).

În ce privește tradiția scrierii, anterior apariției „Vorbei noastre”, încercările mai consistente de redare în scris a limbii vernaculare trebuie puse pe seama tentativelor statului român de a retrezi o presupusă conștiință națională românească latentă în comunitățile de la sud de Dunăre. Astfel, *Cartea românului din Timoc* (1941) și *Calendarul românesc Nădejdea* (1944) sunt două publicații care conțin texte scrise în realitate în româna standard, dar transliterate cu litere chirilice, după convențiile ortografice ale limbii sârbe (pentru detalii, v. Huțanu & Sorescu-Marinković, 2018b; Sorescu-Marinković & Huțanu, 2023, p. 107–114). Doar începând cu „Vorba noastră” se poate vorbi despre o reprezentare grafică a graiului local, cu particularitățile sale, și nu a românei standard.

3. Contextul apariției publicației „Vorba noastră”

Conform unui articol publicat de Cristea Sandu Timoc, cel care a avut inițiativa creării acestei publicații a fost avocatul Atanasie Radulovici, „un fost partizan comunist din armata titoistă, ajuns comisar politic”, care în octombrie 1944 i-a propus lui Cristea Sandu Timoc să înființeze „primul ziar românesc la românii timoceni, de la facerea lumii” (Sandu Timoc, 2007, p. 1–2).⁵ Sandu Timoc descrie audiența pe care o obține la Tudor Ionescu, ministrul român al Economiei, care „a fost bucuros că are prilejul să-i ajute pe românii timoceni din Serbia de Răsărit. El a aprobat un vagon de hârtie de ziar și patru vagoane de alimente pentru armata comunistă a lui Tito” (Sandu Timoc, 2007, p. 5–6) și vorbește și despre o scrisoare anonimă pe care a trimis-o pentru numărul 2 al publicației (și care este într-adevăr prezentată în numărul 2), în care își exprimă „anumite păreri în legătură cu unitatea fraților români din Serbia de Răsărit” și în care declară că „acum este momentul să alcătuiască o delegație și să mergă la mareșalul Tito, pentru ca printr-un memoriu argumentat să ceară școli în limba lor maternă, așa cum au românii din Banatul de Vest” (Sandu Timoc, 2007, p. 6).

Apariția primului număr al revistei (22 iulie 1945) trebuie însă analizată și în contextul înființării altor publicații în anul respectiv, printre care și săptămânalul „Libertatea” la Panciova/Vârșeț (în prezent apare la Panciova). Scopul inițial al acestor publicații, organe ale Frontului Național Iugoslav, era de a disemina ideologia comunistă în rândul populației vorbitoare de română din cele două regiuni – Serbia de est și Voivodina. În mai multe articole din primele numere, apariția publicației în limba română e pusă în contextul câștigării de drepturi, ca urmare a victoriei Frontului Național și a Partidului Comunist. Opoziția se face

⁵ Numele lui Atanasie Radulovici se întâlnește de câteva ori în „Vorba noastră” (de ex., semnează ca Tasa Radulovici articole în nr. 8 și 11 și este ales într-un comitet de lucru la finalul unei conferințe descrise în nr. 15).

astfel între vechea Iugoslavie, în care românii nu aveau drepturi și erau asupriți de conducători, și noua Iugoslavie comunistă, în care românii și limba lor nu mai sunt marginalizați și batjocoriți, ci și-au câștigat dreptul la existență și exprimare la fel ca toate celelalte popoare din Iugoslavia, împreună cu care au luptat cot la cot împotriva fasciștilor. Redăm mai jos câteva fragmente relevante:⁶

Njiș noi Rumanji nu am avut njiș un drjept *an* Jugoslavija a batrne. La noi nu sa ujtat njima. *Mankatori* aj Srbješč ša batut žok đe noj la tot pašu. Šćic kum nja poljikrit „Vla, Vla”! Jej povescău *ka* noj rumanji *sanćem fakuc* đin urs. Jej *sa* uiațau ku *sala sa* nje *faka* Srbj. Kopij nostri *an* školj nu kućezau *sa* vorbjaska limba mumjaska. Mulće fljjoašće (sic) a luvat kopij nostri pantru aja. [...]

Kand fu anu al đe 1941, sa arđikat ši Rumanji asupra fașizmuluj. [...] Mulc Rumanj sant pjeric đa randu pista toata Jugoslavija. Jej a pjerit đa *anprjeuna* cu Srbi, ku Hrvaci, ku Slovenci ši ku ajlalalc frac đin toata Jugoslavija. Ši đa aja Rumanji au tot đirjeptu ka ši alalalta lumja *an* Jugoslavija a noua demokratika fi (sic) federativa. [...] Da *parćija* komunista lja dat đrjept *sa* vorbjaska llimba lor. Njiș o data nu avut Rumanji nostri atata drjept ka akuma. Njiș odata nu avut jej llimba lor skrisa kum o arje astaz. [...]

Mai *an* tij *an* vijaca noastra, noi kućezam *fara frika sa* vorbim llimba noastra. La kopij nostri nu o *sa* lje *maj fije* frika, *ka* o *sa* *dobandaska* fljjoašće daka vorbjesk rumanješće. Ši pantru asta akuma *trabuje kat* *maj* binje pućem *sa* *pastram* đirjeptu šje lam *kapatat* ku multa bataje ši ku mult *sandē*. (*Maj an taj, an vijaca noastra*, articol nesemnat, în „Vorba noastră”, nr. 1 (22 iulie 1945), p. 1).

Nici noi rumânii nu am avut niciun drept în Iugoslavia cea bătrână. La noi nu s-a uitat nimeni. Mâncătorii sârbești și-au bătut joc de noi la tot pasul. Știți cum ne-au poreclit „Vla, Vla”. Ei povesteau că noi rumânii suntem făcuți din urs. Ei se uitau cu sila să ne facă sârbi. Copiii noștri în școli nu cutezau să vorbească limba mămească. Multe fleoaște au luat copiii noștri pentru aia. [...]

Când fu anul 1941, s-au ridicat și rumânii asupra fascismului. [...] Mulți rumâni sunt pieriți de-a rândul peste toată Iugoslavia. Ei au pierit dimpreună cu sârbii, cu croații, cu slovenii și cu ceilalți frați din toată Iugoslavia. Și de aia rumânii au tot dreptul ca și cealaltă lume

⁶ În acest articol, textele vor fi întâi transliterate cu alfabet latin, păstrând însă cu fidelitate particularitățile grafice și lingvistice ale originalului, iar apoi adaptate și literaturizate, pentru o lectură mai ușoară.

În Iugoslavia cea nouă democratică și federativă. [...] Dar partidul comunist le-a dat drept să vorbească limba lor. Niciodată nu au avut rumâni noștri atâta drept ca acum. Niciodată nu au avut ei limba lor scrisă cum o au astăzi. [...]

Mai întâi în viața noastră noi cutezăm fără frică să vorbim limba noastră. La copiii noștri nu o să le mai fie frică că o să dobândească fleoaște dacă vorbesc rumânește. Și pentru asta acum trebuie cât mai bine putem să păstrăm dreptul ce l-am căpătat cu multă bătaie și cu mult sânge. (*Mai întâi în viața noastră*, articol nesemnat, în „Vorba noastră”, nr. 1 (22 iulie 1945), p. 1).

Daka nj' adučem aminće će am avut noj Rumanji (Vlasi) in Jugoslavija batrna moara se priznajim ka nam fost oaminj đin frunće njič florj la ureke. Šovinišći ai srbešč iš baća žok đe noj. Nje sokoća ka pe lumj' a maj proasta š' a maj glupa pe pomant. Pucinj a fost oaminj đ'aja kara nj' a potrivit barabar ku ij ši kare nje sokoća in rand ku lumja. Noj Rumanji (Vlasi) ši ciganji jeram oaminj' ai đin urma. Dak' in oraš vorbjam rumanješće, mulc se strmba la noj ši zbjera dupa noj: „Vla, Vla, pš, pš”!

Daka jerjam in vojska, toće kaplaricilji š baća žok đe noj „Vlauce”, ši daka grešam čeva nje' nžura: „Majku ti vlašku!”

Greu jerja đe noj sa' nvacam škoala. Ispravjam škoala da srbešće nu šćijam. Rar sa gasa bajat kare pljeka 'n gimnazije, k' amunka ješa la kapatij ku „gramatika” ši ku „srpski jezik”. Š' aša lumja noastra traja njenvacata ši proasta. Đe noj š aduča minće numa kand venja vremena đe izborurj ši đe porezurj. [...]

Da č' am kapatat in Jugoslavija noaua in Jugoslavija lu Tito?

Mult am kapatat.

Astaz avjem sloboda kum nam avut njič odata. Pučem sa vorbim in njimba (sic) noasta. Daka sa gasašće ši astaz vrunu sa š bata žok đe noj, atunča jesta zakon đe jel, jesta žudekata, ka njima nu kucaza in Jugoslavija lu Tito sa š bata žok đe činjeva ka nuje Srb or nu vorbešće srbješće. (*Rumanj' in Jugoslavij' a batrna š' in Jugoslavij' a noaua*, articol nesemnat, în „Vorba noastră”, nr. 3 (14 septembrie 1945), p. 1).

Dacă ne-aducem aminte ce am avut noi rumâni (vlahii) în Iugoslavia bătrână, trebuie să recunoaștem că n-am fost oameni din frunte, nici flori la ureche. Șoviniștii sârbești își băteau joc de noi. Ne socoteau ca pe lumea cea mai simplă și cea mai proastă pe pământ. Pușini au fost oameni de-aceia care ne-au potrivit egali cu ei și care ne socoteau

În rând cu lumea. Noi rumâni (vlahii) și țiganii eram oamenii cei din urmă. Dacă în oraș vorbeam rumânește, mulți se strâmbau la noi și zbierau după noi: „Vla, Vla, pș, pș”!

Dacă eram în armată, toate caporalele își băteau joc de noi „Vlauțe” și dacă greșeam ceva ne-njurau: „Majku ti vlašku!”

Greu era pentru noi să-nvățăm școala. Isprăveam școala, dar sârbește nu știam. Rar se găsea băiat care pleca la liceu, că greu ieșea la căpătâi cu „gramatika” și cu „srpski jezik”. Și-așa lumea noastră trăia neînvățată și simplă. De noi și-aducea aminte numai când venea vremea de alegeri și de taxe. [...]

Dar ce-am căpătat în Iugoslavia nouă, în Iugoslavia lui Tito?

Mult am căpătat.

Astăzi avem libertate cum n-am avut niciodată. Putem să vorbim în limba noastră. Dacă se găsește și astăzi vreunul să-și bată joc de noi, atunci este lege pentru el, este judecată, că nimeni nu cutează în Iugoslavia lui Tito să-și bată joc de cineva că nu e sârb ori nu vorbește sârbește. (*Rumâni în Iugoslavia cea bătrână și în Iugoslavia cea nouă*, articol nesemnat, în „Vorba noastră”, nr. 3 (14 septembrie 1945), p. 1).

Primul redactor-șef al publicației a fost Janko Simeonović, membru important al Frontului Național, ale cărui articole sunt deseori semnate Janku lu Moană Simeonović, așadar folosind și patronimicul sub care era cunoscut în comunitate. Sub conducerea acestuia apar primele 24 de numere din „Vorba noastră”, întâi având două pagini (primele 8 numere), apoi patru pagini: 6 numere apar în 1945, 16 numere în 1946 și 2 numere în 1947.⁷ Apariția publicației se sistează cu numărul 24, în 16 martie 1947, dar se reia un an mai târziu, în 23 martie 1948, din greșeală tot cu numărul 24. Comitetul de redacție este schimbat, iar redactor-șef devine Dimitrije Filipović, sub conducerea căruia apar 16 numere: 14 numere în 1948 și 2 numere în 1949 (ultimul în 20 februarie 1949).

Deși nu se dau explicații clare privind motivele întreruperii, primul articol din numărul 24bis, intitulat *Ku „Vorba noastră” jar ješim* (Cu „Vorba noastră” iar ieșim) menționează câteva „greutăți”, printre care faptul că nu au fost suficienți

⁷ Trebuie menționat că, pe lângă faptul că a fost redactorul-șef al primului periodic în varietatea română locală din Serbia răsăriteană, Janko Simeonović este și autorul primei publicații în graiul local. Intitulată *Kaníkatoarja partizanjaska* (*Cântecătoarea partizanească*), aceasta reprezintă o colecție de 13 poezii patriotice scrise de autor între 1942 și 1944 și publicată în 1946 la Zaječar. De altfel, unele dintre poeziile apăruseră deja în primele numere din „Vorba noastră”, iar apariția cărții este anunțată în numărul 18 (24 octombrie 1946) al publicației. Sistemul de transcriere folosit este asemănător cu cel din „Vorba noastră”, iar alfabetul la care autorul recurge este, de asemenea, cel chirilic (v. Sorescu-Marinković & Huțanu, 2023, p. 119–121).

oameni care să scrie, iar scrisori de la cititori s-au primit foarte rar. În același timp însă, și echipa de redacție anterioară este învinuită pentru că nu s-a ocupat suficient de publicație:

Pe parca alalaltă njiš Redakcija a de atunšja nu a fost în pučerje să rânduiskă tot lukru ši să împlinjaskă voja cititorilor. În Redakcije oaminji a fost prja kuprinš ku alt lukru đin leturj de redakcije, ši la foaje ej a lukrat kând a aflat kîta vrjeme – așa pintră jalje. Da în april anu al šje a trekut sa rasformirit okrugurliji ši „Vorba noastră” a prurupt să jasă. Veri aj šje a lukrat în redakcije a fost trekuc la alt lukru. (Cu „Vorba noastră” jar ješim, articol nesemnat, în „ Vorba noastră”, nr. 24 bis (23 martie 1948), p. 1)

Pe partea cealaltă nici Redacția de atunci nu a fost în putere să rânduiscă tot lucrul și să îplinească voia cititorilor. În Redacție oamenii au fost prea cuprinși cu alt lucru din lături de redacție și la foaie ei au lucrat când au aflat câta vreme – așa printre ele. Dar în aprilie anul ce a trecut s-au reorganizat județele și „Vorba noastră” a încetat să iasă. Verii ce au lucrat în redacție au fost trecuți la alt lucru. (Cu „Vorba noastră” iar iešim, articol nesemnat, în „Vorba noastră”, nr. 24bis (23 martie 1948), p. 1).

Conținutul celor 40 de numere este eterogen: în principal e vorba de știri, articole informative și politice, traduceri și explicații ale noilor legi sau ale unor decizii politice. Totuși, apar și alte tipuri de texte: articole despre boli și igienă, scrisori de pe front, amintiri din război, conversații cu săteni sau chiar poezii, povești, caricaturi. „Vorba noastră” publică aproape orice și le cere cititorilor în repetate rânduri să trimită scrisori pentru a fi tipărite.

4. Etonimele *rumân* și *vlah* în „Vorba noastră”

O chestiune interesantă privește termenii folosiți în publicație pentru denumirea comunității și a limbii pe care aceasta o vorbește. Referindu-se la apariția „Vorbei noastre”, Cristea Sandu Timoc afirmă că „atunci nu se făcea deosebire nici de către administrația iugoslavă între denumirea de român și vlah. Românii între ei își ziceau că sunt rumâni iar sârbii le ziceau când vlah când rumân” (Sandu Timoc, 2007, p. 6); cu alte cuvinte, Sandu Timoc consideră că diferența motivată ideologic pe care o întâlnim uneori astăzi în comunitate nu era încă prezentă. Lectura și analiza articolelor din „Vorba noastră” ne poate da o imagine mai exactă a situației din acel moment.

Astfel, termenul *rumân* (și derivatele sale) este într-adevăr mult mai frecvent la început, uneori dublat între paranteze prin *vlah* (și derivatele sale). De

exemplu, în articolul *Rumâni în Iugoslavia cea bătrână și în Iugoslavia cea nouă* (nr. 3, p. 1), din care am citat mai sus, îmbinarea *Rumanji (Vlasi)* apare de două ori, în schimb *Rumanj* apare de șase ori (inclusiv în titlul articolului), iar (*vorbjam rumanješće*) apare o dată. Preferința pentru *rumân* și formele sale este justificată dacă ținem seama de faptul că termenul *vlah* este exonimul, iar forme precum *Vla, Vlauce, vlaški* erau conotate negativ, așa cum se vede din citatele de mai sus.

Pe de altă parte însă, termenul *rumân* este ușor de asociat cu România, motiv pentru care începe să fie folosit tot mai rar, inițial pe poziția a doua în combinația *Vlaš (Rumanj)*, iar apoi este înlocuit de *vlah* și derivatele sale. Că asocierea *rumân – România* se făcea deja în epocă și era deja problematică o demonstrează, printre altele, un articol apărut în 1946, scris de Janko Simeonović, pe care îl cităm în întregime:

Jesta anu đe zilje đekind a pornjit sa jesa foaja „Vorba noastra”. Rumanji nostri kare a fost nakažic ka ši Srbi, đe abja a ašceptat sa vina sloboada ši sa poata ši jej sa vorbjaska pe ljimba lor. Totnat poaće sa vada ka nuje lumje pe pomint, la kare nuj drag sa vorbjaska ši sa citaje pe ljimba mumjaska. La totnat aj drag đe ljimba luj ka kum lje drag la parinc đe kopij ši la žoavina đe puju jej.

Ma, eće, sa aflat korkanj ši mankatorj la kare nu lje drag đe sloboada lumji. Lor nu lje drag njišj đe ljmbe lor – jej sint izdajnišj. Aeja oamenj vorbjesk ka la Rumanj nu lje trabuje ljimbe lor, ka đī šje aja ljimbe je „urita” ši „njekulturnika”. Jej zik ka noj vorbim ši citajim rumanješće ka sa trešjem in Rumanja. „Va mina sa vorbic rumanješće ka sa va vinda la Rumanj” așa nje spominta mankatori aj đezburdac. Da, binje, noj pućem sa fašjem intrabašjunje, đe šje in Jugoslavija noastra a noua Srbi vorbjesk srbješće, Makedonci vorbjesk makedonješće, Hrvaci hrvacašće, Slovenci slovenješće, da Arnauci arnaucašće. Totnat vorbješće ljimbe luj, da toc trajesk pintra jej așa đe binje, ka kind sint baš đe o muma. In Jugoslavija batrina noa kućezat njima sa vorbjaska ljimbe luj, da toc sa galšjevit ši sa batut pintra jej. Gogomanji sa truđit sa faka đin noj Srbj, ama aja noa putut sa faka. Đin apa nu sa poaće fašje fok.

Đišje noj Rumanji in Jugoslavije vorbim ši citajim rumanješće?

Noj vorbim așa ka đī šje varu Tito a dat đirept la tonatu sa vorbjaska ljimbe luj. Toata lumja đin Jugoslavija sa batut supra fašizmuluj ka sa numaj fije strambataća šje a fost. Sa nuš maj bata žok Rumanu đe Srb ši Srbu đe Ruman. Pana noj njam galšjevit noj đe noj, mankatori nja pus pe toc supt krašj. E pa joće, mankatorilor, noj akuma nu nje maj galšjevim, numa trajim ka fracī, pa voj makar sa ši muric đe nakaz!

Noj vrem sa vorbim ši sa šječim rumanješće, da in Rumanjija nu vrem sa trešjem, ka đī šje noj avjem pe Jugoslavija kare je a noastra la toc. Noj vorbim rumanješće ka đī šje nje drag đe ljimba noastra. Daka intrabj pe vrūn kopil mik, pe om, pe mujerje or pe vrūn moš, dar vojesk jej ljimba lor, toc o sa spuna ka mult lje drag đe ljimba mumjaska.

Njeprijećenji lumji sa ujta ši in zi đe astaz sa faka galšjava in lumje. Da inka sa afla kiće vrūn om pin Rumanj ka ši pin Srbj kare kred la minšjunj. Jeu am dat pista un daskal-intelektualc rumanjesk kare zišje ka Rumannji (sic) nostri nu vor sa vorbjaska rumanješće. Da jeu aš zišja ka Rumanji vor sa vorbjaska ljimba pe kare a supto đin muma luj. Đe pe aša daskal Jugoslavija noastra no sa ajbe multa bunataće. Noj Rumanji vrem sa vorbim ši sa invacam rumanješće, ka đī šje nje mult maj ljesne. Ama noj nu fužjim đe fraci nostri – đe Srbj. Vrem, fraće, sa vorbim ši sa invacam ši Srbješće. Toata ljimba je buna, numa kiće vrūn om sa afla kare nuje bun. Ama kanji latra da lumja mjeržje inainće. (*Ljimba rumanjaska ši foaja rumanjaska. Skrije Janku lu Moana – Simeonović, în „Vorba noastră”, nr. 12 (4 iulie 1946), p. 2.*)

Este anul de zile de când a pornit să iasă foaia „Vorba noastră”. Rumânii noștri, care au fost necăjiți ca și sârbii, de abia au așteptat să vină libertatea și să poată și ei să vorbească pe limba lor. Tot natul poate să vadă că nu e lume pe pământ la care nu i-e drag să vorbească și să citească pe limba mămească. La tot natul îi e drag de limba lui, ca cum li-e drag la părinți de copii și la joavină de puil ei.

Dar, uite, s-au aflat corcani și mâncători la care nu li-e drag de libertatea lumii. Lor nu li-e drag nici de limba lor – ei sunt trădători. Aia oameni vorbesc că la rumâni nu li-e trebuie limba lor, ca de ce aia limbă e „urâtă” și „nekulturnika”. Ei zic că noi vorbim și citim rumânește ca să trecem în România. „Vă mână să vorbiți rumânește ca să vă vândă la români”, așa ne spăimântă mâncătorii cei dezburdați. Da, bine, noi putem să facem întrebăciune de ce în Iugoslavia noastră a nouă sârbii vorbesc sârbește, macedonenii vorbesc macedoneana, croații croata, slovenii slovena, dar arnăuții arnăuțește. Tot natul vorbește limba lui, dar toți trăiesc printre ei așa de bine, ca când sunt baș de o mamă. În Iugoslavia bătrână nu a cutezat nima să vorbească limba lui, dar toți s-au gălcevit și s-au bătut printre ei. Gogomanii s-au trudit să facă din noi sârbi, dar aia n-au putut să facă. Din apă nu se poate face foc.

De ce noi rumânii în Iugoslavia vorbim și citim rumânește?

Noi vorbim așa că de ce vărul Tito a dat drept la tot natul să vorbească limba lui. Toată lumea din Iugoslavia s-a bătut asupra fascismului ca să nu mai fie strâmbătatea ce a fost. Să nu-și mai bată joc rumânul de sârb și sârbul de rumân. Până noi ne-am gâlcevit noi de noi, mâncătorii ne-au pus pe toți sub craci. Ei păi uite, mâncătorilor, noi acum nu ne mai gâlcevim, numai trăim ca frații, voi măcar să și muriți de necaz!

Noi vrem să vorbim și să citim rumânește, dar în România nu vrem să trecem, că de ce noi avem pe Iugoslavia care e a noastră la toți. Noi vorbim rumânește că de ce ni-e drag de limba noastră. Dacă întreb pe vreun copil mic, pe om, pe muiere ori pe vreun moș dacă iubesc ei limba lor, toți o să spună că mult li-e drag de limba mămească.

Neprietenii lumii se uită și în zi de astăzi să facă gâlceavă în lume. Dar încă se află câte vreun om prin rumâni ca și prin sârbi care cred la minciuni. Eu am dat peste un dascăl – intelectual rumân care zice că rumânii noștri nu vor să vorbească rumânește. Dar eu aș zicea că rumânii vor să vorbească limba pe care a supt-o din mama lui. De pe așa dascăl Iugoslavia n-o să aibă multă bunătate.

Noi rumânii vrem să vorbim și să învățăm rumânește, că de ce ni-e mult mai lesne. Dar noi nu fugim de frații noștri – de sârbi. Vrem, frate, să vorbim și să învățăm și sârbește. Toată limba e bună, numai câte vreun om se află care nu e bun. Dar câinii latră, dar lumea merge înainte. (*Limba rumânească și foaia rumânească. Scrie Janku lu Moană – Simeonović, în „Vorba noastră”, nr. 12 (4 iulie 1946), p. 2*)

Așa cum se vede, în articolul citat mai sus Janko Simeonović folosește exclusiv formele *rumân* și *rumânește*. Doar patru luni mai târziu însă, într-un articol despre alegeri, apărut în noiembrie 1946, Simeonović reia tema „neprietenilor” care vorbesc despre „trecerea la România”, folosind termenii *Vlaš* și *vlašesče*:

Pin Vlași nostri inka sant și neprijađinj (sic). Unu jesta un reaktionarj Sandu Kristi, kare đemult a fužjit đin pomantu nostru. Jel sa dus in Rumunjija inka atunșja kand a fost akolo fašisti la vlast. Đe vramja okupaciji, jel a dat sa puna pe Vlaš supt Antonesku. Sigurat ka pinga Sandu Kristi maj sant kica (sic) reaktionarj și fašistj, kare vor pe Vlaš saj kutroapa. Jej o sa jesa ku mulće minšjunj. Njima nu trabuje sa lje krjada njišj o vorba, ka jej mint ka kum a mincit și pan akuma. Jej sant fašistj. Jej mint ka đe Vlaš nu dušje njima griža in Jugoslavije, și maj binje ljar fi kand ar trešja in Rumanjije. Da paj vazand ka noj farđe frika vorbim llimba noastra, jej mor đe šjuda și spun ka nu trabuje

sa vorbim vlašaște. Joce mint in tot fjelju, numa sa nje zminćaska lukru. (Janku lu Moana-Simeonović, *In zeua de 10 novembar Vlaši o sa glasuje de Narodni front*, în „Vorba noastră”, nr. 19 (1 noiembrie 1946), p. 1)

Prin vlahii noștri încă sunt și neprieteni. Unul este un reacționar, Sandu Cristi, care demult a fugit din pământul nostru. El s-a dus în România încă atuncea când au fost acolo fasciștii la conducere. De vremea ocupației, el a dat să pună pe vlahi sub Antonescu. Sigur că pe lângă Sandu Cristi mai sunt câțiva reacționari și fasciști, care vor pe vlahi să-i cutroape. Ei o să iasă cu multe minciuni. Nima nu trebuie să le creadă nicio vorbă, că ei mint ca cum a mințit și până acuma. Ei sunt fasciști. Ei mint că de vlahi nu duce nima grija în Iugoslavia și mai bine le-ar fi când ar trecea în România. D-apoi văzând că noi fără de frică vorbim limba noastră, ei mor de ciudă și spun că nu trebuie să vorbim vlășește. Iată, mint în tot felul, numa să ne zminteaască lucrul. (Janku lu Moana-Simeonović, *În ziua de 10 noiembrie vlahii o să voteze cu Frontul Național*, în „Vorba noastră”, nr. 19 (1 noiembrie 1946), p. 1)

Probabil nu este deloc întâmplător că acest articol apare imediat după încheierea Conferinței de Pace de la Paris (29 iulie - 15 octombrie 1946), care a dus la reîmpărțiri teritoriale și care e menționată în alte articole din acest număr.⁸ Folosirea termenilor *Vlași* în articol (de 18 ori, dintre care o singură dată dublat de forma *Rumanj*, pe poziția a doua) și *vlășește* pare a fi preventivă, ca o formă de distanțare și pentru a contracara orice eventuale pretenții teritoriale ale României.

Schimbarea deliberată de la *rumân* la *vlah* este cu atât mai evidentă cu cât diferența apare în texte identice, publicate la distanță de mai puțin de trei luni. Numărul 21, la fel ca majoritatea numerelor anterioare (începând cu numărul 9), conține o reclamă la emisiunile „pe ljimba rumanjaska” de la Radio Zaječar:

Radio Zajšerj. Da emisije pe ljimba rumanjaska in toata zeua: điminjaca đila 8 pana la 8.30 šjasurj ši sara đila 4.15 pana la 5.30 šjasurj, la lunžjarja valuluj (tal. duž.) 226,5 đe metare. Askultac vjesta pe ljimba rumanjaska in toata zeua điminjaca la 8 šjasurj ši sara la 5 šjasurj. („Vorba noastră”, nr. 21 (22 noiembrie 1946), p. 4)

⁸ Important de menționat în acest context este și faptul că, în urma Conferinței de Pace de la Paris și a Tratatelor de Pace semnate în 1947, Bulgaria înapoiază Serbiei trei sate cu populație românofonă care, timp de doi ani în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, intraseră în componența Bulgariei: Gradskovo, Halovo și Šipikovo.

Radio Zaječar. Dă emisie pe limba rumânească în toată ziua: dimineața de la 8 până la 8.30 ceasuri și seara de la 4.15 până la 5.30 ceasuri, la lungirea valului (tal. duž.) 226,5 de metri. Ascultați vești pe limba rumânească în toată ziua, dimineața la 8 ceasuri și seara la 5 ceasuri. („Vorba noastră”, nr. 21 (22 noiembrie 1946), p. 4)

Reclama este înlocuită în numărul 22 (25 decembrie 1946) cu un îndemn adresat pionierilor de a asculta „emisijilji noastre” și este reluată în numărul 23 (1 februarie 1947), însă emisiunile și știrile sunt de data aceasta (și în numerele ulterioare în care apare reclama) „pe lJimba vlašaska”. Nu știm dacă a existat o decizie sau o dispoziție clară; cert este însă că începând cu numărul 19 și până la încetarea apariției „Vorbei noastre”, termenul *vlah* (și derivatele sale) elimină treptat termenul *rumân* (și derivatele sale).

5. Încercări de planificare lingvistică și de standardizare în „Vorba noastră”

Prima publicație scrisă în varietatea locală vorbită în Serbia de est constituie și o primă tentativă de planificare lingvistică a limbii vernaculare. Dacă în general planificarea lingvistică e realizată de instituții oficiale cu autoritate (de exemplu, de academii), în cazul variantei limbii române vorbite în Serbia de est, autorii articolelor din „Vorba noastră” pot fi considerați agenți ai planificării lingvistice la nivel micro („micro-level language planning” – v. Liddicoat & Baldauf Jr., 2008, pentru alte exemple). Scopul principal al „Vorbei noastre” este de a-i informa pe cititori în limba maternă, nu de a crea norme; apariția acestora poate fi însă considerată un produs secundar al scrierii în graiul local.

„Vorba noastră” este scrisă în întregime cu alfabet chirilic, unul dintre cele două alfabete oficiale în Iugoslavia, dar fără ca redactorul sau autorii să stabilească clar corespondențele fonem – grafem și alte principii de scriere, ceea ce duce la varietate și inconsistențe de la număr la număr, de la articol la articol și chiar și în interiorul unuia și aceluiași text.

Chiar și atunci când au fost în mod explicit stabilite reguli, aplicabilitatea lor a fost redusă și adesea au fost trecute cu vederea în practică. E vorba, mai ales, de redarea grafică a fonemelor /ə/ și /i/, inexistente în sârbă. De exemplu, în josul paginii primelor două numere se stabilește că atât /ə/, cât și /i/ vor fi redade prin *a* italic: „Slova *a* skrisa stranb nu sa čičešće ka slova a, numa ka *an* vorbilji: kanje, bat, gat, vant, par, gajina, maračinj și aljće”. (Slova *a* scrisă strâmb nu se citește ca slova *a*, numai ca în vorbele: *câine*, *bât*, *gât*, *vânt*, *păr*, *găină*, *mărăcini* și altele). Această normă grafică e într-adevăr respectată în primele trei numere, însă în numerele 4 și 5 apar exclusiv literele *a* și *i*, scrise drept, iar începând cu numărul 6 se folosesc litere cu semne diacritice: *â* și (mai rar) *ă* pentru /ə/; *î* pentru /i/, fără a se da vreo regulă sau explicație. În numerele ulterioare, literele cu semne

diacritice apar tot mai rar și devin mai degrabă excepția decât regula.

O altă regulă, enunțată în două articole apărute în numerele 3 și 4, intitulate *Gramatika*, se referă la folosirea apostrofului pentru a înlocui vocale aflate în vecinătatea altor vocale, fie la începutul, fie la sfârșitul unui cuvânt. Uneori, elidarea vocalei finale provoacă și alte modificări grafice, ca în cazul vocalei finale *u*, care „trjașje đin vorb’a đin tij in vorb’ a đe doaua și sa fașie «o»” („trece din vorba dintâi în vorba de-a doua și se face «o»”), ca în exemplul: „Tu n’ oaj avut frika đe Njamc” („Tu nu ai avut frică de neamț”) (*Gramatika*, articol nesemnat, în „Vorba noastră”, nr. 3 (14 septembrie 1945), p. 2). Deși apostroful este utilizat constant la început (chiar și în numărul 2, înainte de explicațiile teoretice din numerele 3 și 4),⁹ el este treptat folosit tot mai rar și eliminat complet începând cu numărul 12.

Așadar, deși încearcă inițial să creeze norme grafice pentru redarea varietății locale, editorii și autorii se confruntă cu dificultățile inerente oricărui început, de care sunt conștienți, așa cum arată un articol publicat în 1946 (vezi Anexa 2). Apărut în numărul 15, acest articol, intitulat *Konferencija Rumanjilor (Vlașilor) đin okrugu nostru (Conferința rumânilor (vlahilor) din județul nostru)*, descrie o întâlnire la care au participat peste 50 de persoane din Frontul Național, filiala Zaječar, în care s-a discutat despre provocările, mai ales de natură lingvistică, cu care s-au confruntat în editarea „Vorbei noastre”, și în care s-au căutat soluții „kum să răđišje kultura la Rumânji nostri đe să poată să șca în rând ku lumja alălaltă kare je maj învăcată” („cum să ridice cultura la rumânii noștri de să poată să stea în rând cu lumea alălaltă care e mai învățată”). Dificultățile grafice datorate inexistenței în sârbă a fonemelor /ə/ și /i/ și a grafemelor corespondente nu sunt ignorate:¹⁰

Inkă o greotaće kare am avuto și kare o avjem și astăz, je aja kum să skrijem (pravopisu). Noj am luvat să fije azbuka noastră ćirilica, da noj avjem slove kare ćirilica nare: slova „ă”, ka in vorbilji: găjină, zăpadă, păpuč, blăstăm și slova „â”, ka in vorbilji kânje, pânje, băt, gât și alcilji.

Până akuma noj tot o vorbă noam skriso întrun fjelj, numa odată întrun fjelj, da altădată în alt fjel. Trăbuje akuma sa fașjem vro pravila đe o vorba so skrijem întođeuna numa întrun fjelj. (*Konferencija Rumanjilor (Vlașilor) đin okrugu nostru*, articol nesemnat, în „Vorba noastră”, nr. 15 (13 septembrie 1946), p. 1)

⁹ În numărul 2 apare în câteva locuri și cratima în locul apostrofului: „toc poslanjiši š’ aj srbješč, š-aj rumanjišč” (toți delegații, ș’ ai sârbești, ș- ai rumânești) sau în combinația substantiv + demonstrativ: *vrjema-sta* (vremea-sta), *karća-sta* (cartea-sta), *kalugari-šća* (călugării-ștea).

¹⁰ Relevant pentru aceste greutăți este și faptul că în acest număr literele cu semne diacritice se folosesc doar în articolul pe care îl discutăm, nu și în celelalte articole.

Încă o greutate pe care am avut-o și pe care o avem și astăzi e aia cum să scriem (ortografia). Noi am luat să fie alfabetul nostru alfabetul chirilic, dar noi avem slove pe care alfabetul chirilic nu le are: slova „ă”, ca în vorbele: *găină, zăpadă, păpuși, blăstăm*, și slova „â”, ca în vorbele *câine, pâine, bât, gât* și altele.

Până acuma noi tot o vorbă nu am scris-o într-un fel, numai o dată într-un fel, dar altă dată în alt fel. Trebuie acuma să facem vreo regulă de o vorbă s-o scriem întotdeauna numai într-un fel. (*Conferința rumânilor (vlahilor) din județul nostru*, articol nesemnat, în „Vorba noastră”, nr. 15 (13 septembrie 1946), p. 1)

O altă dificultate menționată provine din existența a două varietăți, „două dijalekturi”, reciproc inteligibile: „...noj Rumanji (Vlași) vorbim in doua fjelurj (doua dijalekturj). Pelinga Bor, Boljevac și Donji Milanovac sa vorbješće intrun fjelj da in Krajina sa vorbješće in alt fjel [...] Aešća amandoaua dialekturj sa pot incalježja” („... noi rumânii (vlahii) vorbim în două feluri (două dialecturi). Pe lângă Bor, Boljevac și Donji Milanovac se vorbește într-un fel, dar în Krajina se vorbește în alt fel. [...] Aștea amândouă dialecturi se pot înțelegea”). Cele două varietăți au fost numite „dijalektu al šjejesk” și „dijalektu al čejesk”, în funcție de pronunția unor cuvinte cu /č/: *zišje* sau cu /tj/: *ziče*, și au corespondent în particularitățile lingvistice ale celor două grupuri principale recunoscute astăzi de lingviști, ungureni și țărani. Declarativ, celor două varietăți li se dă importanță egală, iar articolele pot fi scrise în oricare dintre ele; în realitate însă, există un număr semnificativ mai mare de articole în „dijalektul al šjejesk”, care astfel devine norma implicită a publicației:

Pana akuma in foaja noastra „Vorba noastra” a fost skrisorj pe amandoaua dijalekturj, numa pe dijalektul al čejesk a fost maj pucinje đe aja ka lumja đe akolo a ši trimjes maj pucinje. Noj štampujim toata skrisoarja pe ala dijalekat pe kare je skisa (sic).

Până acuma în foaia noastră „Vorba noastră” au fost scrisori pe amândouă dialecturile, numai pe dialectul čejesk au fost mai puține, de aia că lumea de acolo a și trimis mai puține. Noi tipărim toată scrisoarea pe ăla dialect pe care e scrisă.

După alegerea unui comitet care să se ocupe de cultură, întâlnirea de la Zaječar s-a încheiat cu trasarea unui set de nouă sarcini pentru membrii comitetului nou înființat, pe care le prezentăm mai jos:

1. Sa trimjata dopisurj pe ljimba rumanjaska;
2. sa raspranzaska novinjili noastre;

3. sa organizujaska lumja sa askulće toc đampreuna emisijilji pe ljimba rumanjaska in aelja saće unde jesta radio aparaturnj;

4. sa astringa ši sa trimjata kanćešje rumanješć đin lumje;

5. sa astringa ši sa trimjata povješć rumanješć đin lumje;

6. sa astringa vorbje rumanješć kare sa vorbjesk in satu lor da kare inka nu lje šćim (daka vad ka in novina noastra skrijem vro vorba srbjaska, da avjem vorba noastra, atunšje đelok sa nje ivjaska).

7. sa organizujaska in tot srezu unde jesta Rumanj (Vlaš) odbor đe kultura rumanjaska;

8. sa faka grupa kare o sa đa priredbe pe ljimba rumanjaska, ši

9. sa ažuće toc đe sa sa astringa materijal sa sa faka o gramatika, kare pana akuma noa avjem.

1. Să trimită scrisori pe limba rumânească;

2. să răspândească ziarele noastre;

3. să organizeze lumea să asculte toți dimpreună emisiile pe limba rumânească în ălea sate unde este aparate radio;

4. să strângă și să trimită cântece românești din lume;

5. să strângă și să trimită povești românești din lume;

6. să strângă vorbe românești care se vorbesc în satul lor, dar care încă nu le știm (dacă vad că în ziarul nostru scriem vreo vorbă sârbească, dar avem vorba noastră, atuncea pe loc să ne anunțe);

7. să organizeze în tot ținutul unde este rumâni (vlahi) comitet de cultură rumânească;

8. să facă grupă care o să dea serbări pe limba rumânească și

9. să ajute toți de să se strângă material să se facă o gramatică, care până acuma n-o avem.

Din aceste misiuni ale comitetului (și mai ales din cele de la numerele 6 și 9) rezultă cu claritate că „Vorba noastră” poate fi considerată o primă mostră de standardizare, mai degrabă circumstanțială decât proiectată, a varietății vorbite în Serbia de est. În accepțiunea pe care o dă John Joseph termenului, standardizarea circumstanțială (*circumstantial standardization*) se referă la faptul că o anumită varietate poate deveni dominantă, poate deveni forma utilizată convențional pentru anumite scopuri fără ca cei care o folosesc să aibă neapărat această intenție. În această situație, standardizarea este „o consecință secundară a unor factori sociali, politici, economici, rasiali, religioși, militari, literari mai dominanți” (Joseph, 1984, p. 88; trad. aut.). Standardizarea proiectată (*engineered standardization*), pe de altă parte, este „obținută prin efort direct, conștient” (Joseph, 1984, p. 88; trad. aut.): un grup de persoane, care formează de obicei

elita respectivei comunități, iau decizii în mod conștient și programatic și sunt implicate activ în procesele de selectare, codificare, elaborare și implementare (în termenii lui Haugen, 1966) a unei anumite varietăți. În cazul standardizării circumstanțiale, procesul e semi-conștient, iar evoluția către standard e treptată și improvizată. Cei care au creat și au scris în „Vorba noastră” erau elita comunității în acel moment, însă nu erau scriitori de elită, pentru că scrisul în graiul local era un experiment.

În „Vorba noastră”, selectarea normei este în general implicită. Conform articolului prezentat mai sus, faptul că este mai frecventă una dintre cele două varietăți („dijalektul šjejesk”) nu este neapărat o decizie sau o preferință a redacției, ci se datorează mai degrabă faptului că textele primite la redacție sunt scrise în principal de vorbitori ai acestei varietăți, care, în paranteză fie spus, erau și sunt superiori numeric celorlalți. Cu toate acestea, se observă uneori că unele forme apar scrise diferit în titlu și corpul articolului (nr. 1, p. 2: *nostrī* în titlu, dar *nošćī* în articol; nr. 10, p. 2: *đin* în titlu, dar *din, de, diminjaca, vjede* în articol). E posibil și probabil că titlul era dat de redacție, nu de autorul articolului. În acest caz, nu se poate vorbi doar de inconsecvență, ci folosirea în titlu a formelor specifice varietății vorbite de ungureni („dijalektul šjejesk”) sugerează o posibilă intenție de normare și uniformizare în direcția acestei varietăți.

Procesul de codificare, care se referă la crearea instrumentelor de descriere și prescriere a unei varietăți în ortografie, dicționare și gramatici, este și el incipient, mai degrabă dorit decât realizat, și caracterizat de inconsecvențe (mai ales în ce privește stabilirea și aplicarea normei grafice). În cazul publicației „Vorba noastră”, codificarea merge mână în mână cu procesul de implementare a normei, deoarece crearea sistemului grafic și folosirea în scris a limbii este în sine o modalitate de a propaga varietatea în rândul vorbitorilor și de a-i extinde funcțiile. De asemenea, în câteva articole din „Vorba noastră” se menționează situații în care varietatea locală a fost folosită în public, în discursuri publice, la serbări, precum și în programe radio, ceea ce poate fi considerat un pas important în implementarea și acceptarea normei.

În ce privește procesul de elaborare a normei, un rol important îl are planificarea corpusului. Dată fiind natura publicației „Vorba noastră”, autorii și editorii s-au confruntat cu necesitatea creării terminologiei, mai ales politice și administrative, dar nu numai. De aceea, au recurs fie la împrumuturi din sârbă: *srez* „ținut”, *okrug* „județ”, *zadruga* „cooperativă”, *činovnik* „funcționar”, *pretsednik* „președinte”, *izborurj* „alegeri”, *samoglasnik* „vocală”, *a tužit la sud* „a dat în judecată”, fie la traduceri și calcuri după limba sârbă: *purtatoriu* „conducător”, *varu, verišoara, varujka* „tovarăș, -ă”, *vorbă* „discurs”, *pomânt* „țară”, *frontu lumji* „Frontul Național”, *nacijilji inpreunaće* „Națiunile Unite”. Aceleași procedee se întâlnesc și în cazul vocabularului general, cu mențiunea că termenii nou creați și

calcurile sunt mai frecvente decât împrumuturile din sârbă, iar uneori termenul românesc e glosat între paranteze cu echivalentul său sârbesc: *žudičala (suđenje)* „judecată”, *arme (oružije)*, *aj šje mîna traktorlji (traktoristi)* „ăia ce mână tractoarele”, *teatrurj (pozorišturj)* „teatre”, *matasa (svila)* „mătase”, *ploamblare (izlet)* „plimbare”, *sa randujaska (uređaska)* „să rânduiască”, *sakara (raž)* „secară”, *Konferencija đe pašje (Mirozna konferencija)* „Conferința de Pace”, *poljlitika đinafara (spoljna politika)* „politica externă”, *berza njagra (crna berza)* „bursa neagră”, sau invers, termenul sârbesc e glosat cu echivalentul său românesc: *solana (unđe sa skoaće sarja)* „salină”, *a pobeđit (invins)* „a învins”, *pjesak (nasip)* „nisip”, *petoljetka noastră (planu al đe 5 anj)* „planul cincinal”, *botanika (nauka kare invaca đe jerburj)* „botanică”, *stipendije (ažutoare in banj)* „bursă”, *lukru in pozadina (in urma frontuluj)* „în spatele frontului”.

6. Încetarea apariției publicației „Vorba noastră”

După apariția sincopată a 40 de numere de-a lungul a patru ani, „Vorba noastră” și-a încetat apariția în 1949, fără ca ultimul număr să dea vreun detaliu privind acest lucru. Sandu Timoc afirmă laconic că „datorită biroului informativ de la București, în 1948 ziarul «Vorba Noastră» a fost suspendat, deci desființat” (Sandu Timoc, 2007, p. 6). Evident, Sandu Timoc face referire la cea de-a doua întrunire a Cominformului, care a avut loc la București în iunie 1948. Cominformul sau Biroul Comunist de Informații este numele uzual al Biroului de Informații al Partidelor comuniste și muncitorești, activ între 1947 și 1956, al cărui scop era de a controla evoluția ideologică și politică a statelor și partidelor comuniste din Blocul de Est (Marcou, 1977). Datorită însă conflictului dintre Stalin și Tito și îndeplinirii comunismului iugoslav al acestuia din urmă de viziunea sovietică, în cadrul întrunirii Cominformului de la București, Partidul Comuniștilor din Iugoslavia este exclus din organizație, toate statele membre începând o epurare „anti-titoistă”. Nu este, prin urmare, exclus ca desființarea publicației să fi fost, într-adevăr, cauzată, cel puțin indirect, de măsurile represive asupra unui număr important de membri de partid din Iugoslavia, impuse de autoritățile comuniste, sau de dificultățile economice semnificative cu care Iugoslavia s-a confruntat în perioada imediat următoare.

Informații mai exacte cu privire la încetarea apariției publicației „Vorba noastră” pot fi însă găsite într-un raport al Departamentului pentru Apărarea Poporului (OZNA), agenția de securitate a Iugoslaviei comuniste. Cităm în traducerea noastră: „În primul rând, publicația e scrisă în dialectul folosit de ungureni, cu cuvinte românești adăugate, pe care aceștia nu le puteau înțelege. Țăranii nu vorbeau acel dialect și nici nu-l înțelegeau bine. În al doilea rând, era imposibil să exprime în *vlaški* ce voiau să spună, și de aceea foloseau multe cuvinte sârbești, iar în al treilea rând și cel mai important cred că se temeau că în

cele din urmă aceasta îi va conduce către România” (Pejanović, 1948-1949/2012, p. 79). Așadar, conform raportului, preferința implicită dată doar uneia dintre varietăți îi excludea pe vorbitorii celeilalte, iar termenii sârbești și calcurile după sârbă făceau ca textele să fie uneori de neînțeles pentru cititori, al căror nivel de alfabetizare era oricum foarte scăzut. Nu putem nega că uneori se întâlnesc fraze ilizibile pentru cei care nu știu sârbă, precum „Am uspit sa rešim nacionalno pitanje, sa fašjem federativno uređenje ši sa stvorim narodnu vlast” (Am reușit să rezolvăm chestiunea națională, să facem organizarea federativă și să creăm guvernul popular) (nr. 5, p. 2), însă acestea sunt mai degrabă excepția, decât regula.

După încetarea apariției „Vorbei noastre”, scrisul în graiul local devine o chestiune izolată, iar încercările de planificare și standardizare lingvistică sunt reluate abia după 60 ani, la începutul anilor 2000, prin acțiunile conștiente și programatice ale taberei independentiste (v. Sorescu-Marinković & Huțanu, 2024). Interesant de observat este faptul că promotorii actuali ai standardizării lingvistice din Serbia de est nu fac, în materialele lor programatice, nicio referire la această primă mostră de standardizare a varietății române, cu care au însă foarte multe lucruri în comun.

BIBLIOGRAFIE

- Carta Europeană a Limbilor regionale sau minoritare (1992). <https://rm.coe.int/16806d358a> (Data accesării: 23.09.2023)
- Giuglea, G. (1912/2008). Români din Serbia. În *Români din Timoc*. Culegere de izvoare îngrijită de C. Constante și A. Golopenția, cu o prefață de Dr. S. Manuilă și o introducere de E. Bucuța, București, I-III, Imprimeria Institutului Statistic, s.a. Ediție de N. Mușat. Prefață de O. Hedeșan. Postfață de S. Golopenția, vol. I, (p. 148–161). Marineasa.
- Haugen, E. (1966). Dialect, Language, Nation. *American Anthropologist*, 68 (4), 922–935
- Huțanu, M. (2021). Performing Vlach-ness Online: The Enregisterment of Vlach Romanian on Facebook. În A. Sorescu-Marinković, M. Dragnea, T. Kahl, B. Njagulov, D. L. Dyer & A. Costanzo (ed.), *The Romance-Speaking Balkans. Language and the Politics of Identity*, (p. 233–255). Brill.
- Huțanu, M. & Sorescu-Marinković, A. (2015). Graiul vlah în școlile din Serbia răsăriteană: provocări și perspective. *Philologica Jassyensia*, 11/2 (22), 201–211.
- Huțanu, M. & Sorescu-Marinković, A. (2018a). Non-dominant Varieties of Romanian in Serbia: Between Pluricentricity and Division. În R. Muhr &

- B. Meisnitzer (ed.), *Pluricentric Languages and Non-Dominant Varieties Worldwide: New pluricentric languages – old problems*, (p. 233–246). Peter Lang.
- Huțanu, M. & Sorescu-Marinković, A. (2018b). Writing Systems and Linguistic Identity of the Vlach Community of Eastern Serbia. *Diacronia*, 7, 1–14.
- Joseph, J. (1984). The Engineering of a Standard Language. *Multilingua*, 3-2, 87–92.
- Конёв, Д. В. (2020). Двужычыіе влахов Сербіі: аналіз спонтаннага полілога на Л1. *Балканско езиковнаіе / Linguistique balkanique*, 59/2, 300–322
- Liddicoat, A. J. & Baldauf Jr., R. B. (2008). Language Planning in Local Contexts: Agents, Contexts and Interactions. În A. J. Liddicoat & R. B. Baldauf Jr. (ed.), *Language Planning and Policy: Language Planning in Local Contexts* (p. 3–17). Multilingual Matters.
- Marcou, L. (1977). *Le Kominform: le communisme de guerre froide*. Presses de la Fondation nationale des sciences politiques.
- Mocanu, N. (2021). Prefață. În Neiescu, P., Beltechi, E., Faiciuc, I. & Mocanu, N. (ed.), *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*. Vol. I. *Corpul omenesc (I)*, de I. Faiciuc (p. XIII–XX). Editura Academiei Române.
- Pătruț, I. (1942). Folklor de la Români din Sârbia. *Anuarul arhivei de folklor*, VI, 329–384.
- Pejanović, M. (1948–1949/2012). *Vlasi. Elaborat OZN-e 1948–1949. godine*. Ediție de J. Pejin și M. Sredojević. Mala biblioteka Svečanik.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2022. godine. 2022 Census of Population, Households and Dwellings. Nacionalna pripadnost. Podaci po opštinama i gradovima. Ethnicity. Data by municipalities and cities (2022). <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234001.pdf> (Data accesării: 23.09.2023)
- Sandu Timoc, C. (2007). Cum s-a născut ziarul *Vorba noastră* la românii din Timoc – Serbia de N-E (1945). *Dacia Aureliană. Revista românilor din Timoc*. <https://archive.org/details/Cum-S-A-Nascut-Ziarul-Vorba-Noastra> (Data accesării: 23.09.2023)
- Sikimić, B. (1999). Humorni aspekt srpsko-vlaške jezičke komunikacije. *Radovi simpozijuma: jugoslovenski Banat, kulturna i istorijska prošlost*, 4, 112–118.
- Sorescu-Marinković, A. & Huțanu, M. (2019). Ideology and Representation of Vlach Romanian Online. Between Linguistic Activism and Unengaged Language Use. *Bulletin of the Transilvania University of Brașov*, Series IV: Philology and Cultural Studies, 12 (61), 1, 71–86.
- Sorescu-Marinković, A. & Huțanu, M. (2023). *The Vlachs Of Eastern Serbia: Language and Society*. Austrian Academy of Sciences Press.

- Sorescu-Marinković, A. & Huțanu, M. (2024). Standardizing Vlach Romanian: a Remissive Issue. În Nomachi, M. & Kamusella, T. (ed.), *Languages and Nationalism Instead of Empires*, (p. 244–263). Routledge.
- Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti i maternjem jeziku, po regionima (2023). <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3104020304?languageCode=sr-Latn> (Data accesării: 23.09.2023)
- Weigand, G. (1900/2008). Dialectele românești ale Valahiei mici, ale Serbiei și ale Bulgariei. În *Românii din Timoc*. Culegere de izvoare îngrijită de C. Constante și A. Golopenția, cu o prefață de Dr. S. Manuilă și o introducere de E. Bucuța, București, I-III, Imprimeria Institutului Statistic, s.a. Ediție de N. Mușat. Prefață de O. Hedeșan. Postfață de S. Golopenția, vol. I, (p. 71–87). Marineasa.

SURSE

Vorba noastră (1945-1949).

<http://www.paundurlic.com/forum.vlasi.srbije> (Data accesării: 23.09.2023)

<http://www.gergina.org.rs/index.php/vlasko-pismo> (Data accesării: 23.09.2023)

Monica Huțanu / Annemarie Sorescu-Marinković

„VORBA NOASTRĂ” (1945-1949). THE FIRST NEWSPAPER IN THE LOCAL ROMANIAN VARIETY FROM EASTERN SERBIA

Summary

The article represents the first thorough description of „Vorba noastră” („Our word”), published in Zaječar between 1945 and 1949, which was the first newspaper written in the Romanian variety spoken in Eastern Serbia and printed in the Cyrillic alphabet. The analysis of the 40 issues allowed us to observe the competition between the two ethnonyms, *rumân* and *vlah*, and the process of replacing the former term with the latter. At the same time, the micro-level language planning that takes place in the texts published in „Vorba noastră” suggests that the newspaper can be seen as an example of incipient, circumstantial standardization of the variety of Romanian spoken in Eastern Serbia.

Keywords: Romanian variety, ethnonyms, language planning, standardization, Eastern Serbia

Моника Хуцану / Анамарија Сореску-Маринковић

**„ВОРБА НОАСТРĂ” (1945-1949). ПРВЕ НОВИНЕ НА ЛОКАЛНОМ РУМУНСКОМ
ВАРИЈЕТЕТУ ИЗ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ**

Резиме

Чланак представља први детаљан опис новина „Ворба ноастрă” („Наша реч”), првих новина написаних ћирилицом, на румунском варијетету који се говори у источној Србији, а које су штампане у Зајечару између 1945. и 1949. године. Анализа свих 40 објављених бројева омогућила нам је да посматрамо надметање у употреби два етнонима, Румân и Влах, као и постепени процес замене првог термина другим. Истовремено, језичко планирање на микро нивоу које се одвија у текстовима објављеним у новинама „Ворба ноастрă” сугерише да се ове новине могу посматрати као пример почетне, непосредне стандардизације варијетета румунског језика који се говори у источној Србији.

Кључне речи: румунски варијетет, етноними, језичко планирање, стандардизација, источна Србија

Анеха 1

Anul	Naționalitate: <i>Vlah, Vlasi</i>	Limbă maternă: <i>vlaški</i>
1948	93.440	-
1953	28.047	198.861
1961	1.368	-
1971	14.724	139.902
1981	25.596	129.613
1991	17.804	71.534
2002	40.054	54.818
2011	35.330	43.095
2022	21.013	23.216

Анеха 2

оштарина плаћена у готову

МОАРЂА ФАШИЗМУЛЪ — СЛОБОДА ЛУМИ!

ВОРБА НОАСТРĂ

ОРГАНУ ЛУ ОКРУЖНИ НАРОДНИ ФРОНТ - ЗАЈШЈЕРЈ

Цена Прѣцу 2 д.н. А ДРЕСА : улица аду Светогор Марковић 7 ташофону Ај: 38 ЗајшјерЈ, 13 септ. 1946 Издази Јаса же 2 пута месечно орј Ы луај Нумару аа же 15 а ну II

Ун паш инаинџе ин вијаца ноастрă

Конференција Румањилор (Влашилор) њин округу ностру

Је аљес одбор каре о са поарше гринка ње инаинтала култури ноастрă

Ѕин тот округу ЗајшјерЈуу са астрџе ма конференцие пистă 50 же Румањ (Влаш) та са ворбаска кум са раџише култура ла Румањ ностри же са поата са паша ин рџад ку луа же делавта каре же мај бинацта. Ла аста конференцие а фост пелина сеџе ши њџ инџацти (интелектуал).

Аста же а мај њинџи конференцие ла каре а веџит делегати њин тот округу ностру ши аста конференцие

култ о са ажуџе же са поата са раџише култура ла луаја ноастрă. Ла аста конференцие са вџзут тоа же греотацила пистă каре са дат њи дукру ла раџикава култури румањаска. Аста конференцие арат ши аја ка луаја ностри а каџат ку же истаа слобода ин држава ностри а поада, а каџат слобода же са поата са ворбаска љимба муњаска, ши са поата са аџе ши новџи ши карџ скрџса не љимба муњаска.

фост аја ка ној Румањ (Влаш) ворбим ни доау фџелурј (доау дијалектурј) Пелина Бор, Бољенац ши Доњи Милановац са ворбџе интруи фџеџ да ин Крајина са ворбџе ин аџт фџеџ, ши а спус:

„Аешџа о са фџе доауа дијалектурј тот: о љимба нума са ворбџе ин доауа фџелурј. Ла аешџа а џе тоауа дијалектурј пу џем са џе дам нуме: ДИЈАЛЕКТУ АЛ ШЈЕЈЕСК ши ДИЈАЛЕКТУ АЛ ЧЕЈЕСК, не аја кум са ворбџе интруи фџеџ да ин Крајина са аџиџе „че“ — а коло же дијалекту ал чејеск. Аешџа амадоауа дијалектурј са пот инџаџе џа. Не дијалекту ал шјејеск са аџиџе „Јел аџиџе ка сант џепџе шјасурј ши шјинспраџије минутурј“, да не џијалекту ал чејеск „Јел аџиџе ка сант аџе часурј ши чинспрече минутурј“.

Пана аџума ин фоаја ноастрă, Ворба ноастрă а фост скрџсорџ не амадоауа дијалектурј, нума не дијалекту ал чејеск а фост мај пу џиџе же аја ка луаја же а коло а ши трџмес мај пу џиџе. Ној штџаџиџи тоата скрџсорџа не ала дијалект не каре же скџса.

Иака о греотџе каре ама ауито ши каре о аџем ши астаџ, же аја кум са скрџим (правосџу). Ној ам луват са фџе аџума ностри њинџи, да ној аџем словџ каре њинџиџа наре: слова „џ“, ка њи ворбџили: гаџа, аџаџа, пџлџ, бџаџа ши слова „џ“, ка њи ворбџили: аџџе, сџџе, бџџ, гаџ, ши аџџа.

Иаџ аџума ној тот о ворбџ ноам скрџсо интруи фџеџ, нума одати интруи фџеџ, да аџаџа ин аџт фџеџ. Траџиџе аџума са бџаџем карџ правџа не о ворба о скрџим гаџоџеуна нума интруи фџеџ.

Дукру ностру ар фџи фост мулт мај уџор аџаџ ар фџи аџиџе џин округу кит мај мулџе скрџсорџ (доџисурј). Синт оамџи каре џа трџмес скрџсорџ, нума а трџмес нума одати ши пџеурџа нума,

џинџина ка же бџегул. Ва џиџи наинџе траџуџе о са трџмџата скрџсорџ инџи ши аја са са скрџи аша кум са ворбџе интруи фџеџ да ин Крајина же емџиџиџа не љимба румањаска пистă радио ЗајшјерЈ, каре инџа инџаџ а фост же 2 орј не

са аџуџе тоџ џаџеуна мај а џиџепут се интру орј. Аџума траџуџе не интру луџе џиџи сџт каре шџиџе фрумос са аџиџе ши са аџиџе пистă радио. Ёџ аша траџуџе са џиџи ши оамџи каре шџиџа са аџа фрумоса џаџурј ин луџа, ин клџџет ор џи аџаџаџе.

ДИСКУСИЈА

Луај ворба лу аџру Цуџановџи а фост дискусије џин каре са мај вџзут греотацила ши синџеџураџи ши џин каре са вџзут кум траџуџе са са дукре џаџиџи џаџиџе. Мај ла урџа же аџес ун одбор каре о са поарше грџа же тот дукру џаџиџи џаџиџе ши каре мулт о са поарсџа џаџиџе култура ностра а румањаска. Ин одбор сџт џеџ аешџа.

Таса Радулџиџи, Бора Димитрџеџиџи, Светозар Цуџановџи, Гџа Ружџиџи Трџксџи, Димитрије Филиповџи, Коста Филиповџи, Драџина Неџеџковиџи, Јаџко Сџихџановџи, Йубџиноџи, Ђорџе Ђорџеџиџи, Милораџ Величиџеџиџи, Милеџко Станоџовџи, Александар Станџковиџи, Ђарџа Богџеновџи ши Тџлџр Бџеџирџи.

Бџелџк луџиџе са фрџштџи конференцие Округу ин одбор же култура румањаска са вџбит шје астрџиџа са дукре. Одбору а каџитат аешџа аџаџурј:

- 1. Са трџмџата доџисурј не љимба румањаска;
- 2. Са распрџаџаска новџиџиџи ноастрџе;

са оргџанџуџаска луаја емџиџиџи не љимба румањаска ин аџџа сџџе уџи же јџста радио апаратурј;

4. са астрџиџа ши са трџмџата каџиџеџе румањџи џин луџе!

5. са астрџиџа ши са трџмџата поџеџиџи румањџи џин луџе;

6. са астрџиџа ворбџе румањџиџи каре са порбџек ин сџту лор да каре џаџа ну џе џиџи (џаџа џаџа ин ноџина ностра скрџим вро ворба србџаска, да аџем ворба ноастрă, аџуџиџе бџелџ са џе џијаска).

7. са оргџанџуџаска ин тот срезу уџиџе јџста Румањ (Влаш) одбор же култура румањаска;

8. са фаџа група каре о са џа прџереџе не љимба румањаска, ши

9. са аџуџе тоџ же са са астрџиџа матерџал са са фаџа о грамџатика, каре пана аџума но аџем.

Аста конференцие мулт о са аџуџе ла раџикала култури румањаска.

Ворба лу Јанко лу Моана - Симеџановџи

Конференцие а џеџиско вџру Ёлџор аџу Бџеџор, поаџаџу луџи џи Ѣџеџиџи ши бџелџк а дат ворба ла вџру Јанко лу Моана Симеџановџи, каре а ворбџи кум са ситуџаџиџа политџика кум ин поџиџу ностру аша ши џинаџара же држава ноастрă.

Ворџид же Конференцие же пашџе (Мџровна конференцие), вџру Јанко а спус ка Советски Сџвет ку аџаџаџе поџиџурј џин а инџи са маџџаџиџе са аџума аша пашџе каре о са џиџа аџт ва фџи луаја. Ам пашџи Советски Сџвет кџаџа пашџе ши траџ бун не поџит, имџериџалиџти ну вор аша пашџе.

Ѓе ситуџаџиџа ин поџиџу ностру, вџру Јанко а спус ка тоаџ луаја ностри, кум а фрџштџи бџаџа ку финансиџе са џи ку служџили луј бџелџк са џи ку тоу ла дукре же са појаска тот аја шје же свџрт ши рунџ же вџраџа бџаџи. Пелина аџаџаџе јџа а спус:

„Са дукра ку маре воје са са појаска поџаџу ностру. Са раџина шкоџе, ноџурј фабриџи, дукруџи ши са џирџеџиџи тот аџаџаџе. Луаја ку тоата пуџарџа дукра, ши даџа ну поаџе аџума тот са фџиџе гаџа же о даџа, са дукра же са фџиџе мај бун џаџиџи пашџе, же коџиџи ши же џеџоџи ностри.

Сант шџа ла ној синџеџе џе, ала ној ла тот пашу гаџаџа са џе џирџеџа. Ѓин а ин аи, џин а ин ин аи, реакцие вџџеџа ка поџаџу ностру џеџреџе инџиџе.

Реакцие кџа са синџаска луаја ноастрă ла тот пашу. Реакцие џинаџара аџума ла гасит не Драџоџџу Јџвановџи, каре же вџраџа џу окупациџи, пана луаја ши сеџеџа а дат оамџиџи пентру слобода, а фост пџитлат инџаџат ин поаџе аџурџиџи ши же јџа а пуџрат грџика Драџи Јџвановџи, каре а фост ин служба окупаторулу. Реакцие џинаџара кџаџа радџиџи ин поџаџу ностру ши ла гасит не Драџоџџу Јџвановџи.“

Мај ла урџа, вџру Јанко са џџраџа же шје ворбим но румањџиџе ши а спус:

„Не љимба румањаска пистă радио стџаџиџа ЗајшјерЈ, пелина дукру ла раџикала култури а румањаска. Мајџитџи вџру Цуџановџи а спус кум аша џинџаџа мај марџ греотџа а

Греотациџи ин дукру поаџ аџума

Луаџа вџру Јанко, а ворбџит вџру Ѓеџа Цуџановџи, каре а ворбџи же тоаџе греотациџи пистă каре са дат ин дукру пелина ноџина не љимба румањаска. Ворба ностру ши пелина емџиџиџа

ин не љимба румањаска пистă радио стџаџиџа ЗајшјерЈ, пелина дукру ла раџикала култури а румањаска.

Мајџитџи вџру Цуџановџи а спус кум аша џинџаџа мај марџ греотџа а

Камџоџиџи траг грџу ин магаџина државџи

Simona Popov¹

Universitatea din Belgrad
Facultatea de Filologie

Marina Kolesar²

Universitatea din Belgrad
Facultatea de Filologie

CALCUL LINGVISTIC ÎN LIMBA PRESEI SCRISE DE EXPRESIE ROMÂNEASCĂ DIN VOIVODINA

Lucrarea de față se înscrie în cadrul preocupărilor de cercetare a fenomenului de contact și interferență dintre limbile română și sârbă, prin prisma abordării calculului lingvistic și a diverselor sale forme de manifestare în limba presei scrise de expresie românească din Voivodina. Ca urmare, scopul demersului nostru științific îl constituie analiza unor calcuri vehiculate în presa de limbă română din Voivodina sub influența modelului lingvistic sârbesc și impuse de contextul realităților din societatea actuală. Analiza are caracter descriptiv și exemplificativ și vizează identificarea și clasificarea calcurilor prin raportare la diverse niveluri de limbă, relevând, astfel, particularități ale comunicării mediatice. Ca rezultat al analizei, s-a evidențiat faptul că apariția calcurilor lingvistice se datorează unor necesități de expresie socio-culturale, determinate de inexistența în limba română utilizată în presa din Voivodina a unor termeni care să desemneze aceste realități noi. Introducerea unor elemente ce aparțin limbii sârbe aduce un spor de expresivitate în limba presei românești din Voivodina și este favorizată de condițiile de bilingvism și de contact direct și permanent al limbii române din Voivodina cu limba sârbă. Cercetarea noastră are la bază analiza unor exemple extrase dintr-un corpus de texte cu tematică diversă, apărute în perioada 2020-2022, în ziarul românilor din Serbia – „Libertatea” –, și a unor materiale din surse online (texte legislative, dispoziții oficiale, elaborate în sectoarele de activitate ale instituțiilor statului).

Cuvinte-cheie: contact dintre limbi, interferență lingvistică, calc, presă scrisă, limba română, limba sârbă

¹ popov.simona@yahoo.com

² marinakolesar@gmail.com

1. Introducere

A devenit deja un loc comun afirmația că Voivodina a fost și rămâne una dintre puținele regiuni din spațiul Europei de Sud-Est care poate servi drept model de coexistență pașnică și echilibrată a unor comunități de limbă, cultură și naționalități diferite. În acest spațiu multietnic și multicultural, contactele între comunități de limbi diferite este un fapt de necontestat și produc interacțiuni și influențe determinate de necesitatea comunicării în situația în care limba maternă minoritară a unei comunități coexistă în mod obligatoriu cu limba sârbă majoritară, de uz oficial în societate.

Analiza contactelor dintre limbile minoritare din Voivodina și limba sârbă majoritară a fost și rămâne un subiect de interes pentru studiile de lingvistică contrastivă actuale. Însă „...pentru Voivodina, mult mai important este un alt tip de comparație. Pentru slovaci, maghiari etc... limba sârbocroată (azi sârbă - *n.n.*) nu este o limbă străină. Nu este nici maternă. Aici este vorba de limbi în contact, dintre care una este în situația de limbă majoritară”³ (Đorđević, 2004, p. 39).

Deși limba română vorbită de populația minoritară din Voivodina este supusă unor continue influențe ale limbii sârbe majoritare, limba oficială a statului, comunitatea românească din Voivodina își păstrează nealterată conștiința că vorbește limba maternă și că reprezintă o parte integrantă în unitatea spirituală românească.

În spațiul lingvistic românesc din Voivodina s-au făcut diverse cercetări privind influența limbii sârbe și formele sale de manifestare asupra limbii române, dar până în prezent, fenomenul nu a fost tratat mai detaliat, sistematic, în ansamblul trăsăturilor distinctive de evoluție, și o astfel de cercetare se lasă încă așteptată.

În general, cercetătorii care au studiat interferența dintre limba română și sârbă au considerat acest fenomen ca fiind firesc și necesar și au observat că afectează mai multe compartimente ale limbii „în sens mai larg, cu variate aspecte, în etape diferite [...] iar dialectal, în zone mai restrânse, zone de contacte lingvistice, cu caracter local” (Flora, 1976, p. 125).⁴ Cercetările s-au axat pe aspectul sincron al limbii, atât sub aspect oral, cât și scris, și s-a urmărit, în special, problema greșelilor de limbă în texte specializate și în traduceri.

Bibliografia de specialitate în problema interferenței lingvistice româno-sârbe este bogată și include studii scrise de Radu Flora, Emil Filip, Lia Magdu, Rodica Ursulescu Miličić, Romanța Iovanovici și alții.

Legat de fenomenul de calchiere în limba presei scrise, Emil Filip analizează calculul utilizat în articolele din săptămânalul „Libertatea” în perioada 1968-1970,

³ Traducerea acestui citat și a celorlalte citate din prezentul studiu aparține autorilor.

⁴ Textul a fost prezentat la cel de-al III-lea Congres internațional de studii sud-est europene (București, septembrie 1973), într-o variantă în limba franceză, publicat în *Balkanica*, Belgrad, VI, 1 (1975).

considerând că acesta „prezintă o tendință de deviere de la normă” (Filip, 1970, p. 145). Prezența calcului lingvistic este explicabilă prin realitatea socio-culturală în care evoluează limba română din Voivodina în condițiile bilingvismului și prin conștiința lingvistică a vorbitorilor utilizatori ai limbii române și ai limbii sârbe.

2. Scopul și obiectul lucrării

Lucrarea de față se înscrie în cadrul preocupărilor existente de cercetare a fenomenului de contact și interferență între limbile română și sârbă și abordează calcul lingvistic și diversele sale forme de manifestare în limba presei scrise de expresie românească din Voivodina. Scopul demersului nostru științific îl constituie analiza unor calcuri vehiculate în uzul limbii române din Voivodina sub influența modelului lingvistic sârbesc, în condițiile impuse de contextul realităților actuale.

Analiza are caracter descriptiv și exemplificativ și vizează identificarea și clasificarea calcurilor prin raportare la diverse niveluri de limbă, relevând, astfel, particularități ale comunicării mediatice. Ca rezultat al analizei, s-a evidențiat faptul că apariția calcurilor lingvistice se datorează unor necesități de expresie socio-culturale, determinate de inexistența în limba română din Voivodina a unor termeni care să desemneze aceste realități noi. Introducerea unor elemente ce aparțin limbii sârbe aduce un spor de expresivitate în limba presei scrise în Voivodina și este favorizată de condițiile de bilingvism și de contact direct și permanent al limbii române din Voivodina cu limba sârbă, general acceptată ca mijloc de comunicare în toate compartimentele vieții sociale. Cercetarea noastră are la bază analiza unor exemple extrase dintr-un corpus de texte cu tematică diversă, apărute în perioada 2020-2022, în ziarul românilor din Serbia – „Libertatea” –, și a unor materiale din surse online (texte legislative, dispoziții oficiale, elaborate în sectoarele de activitate ale instituțiilor statului). Săptămânalul „Libertatea” (cu apariție neîntreruptă din 1945) este mijlocul de informare în masă⁵ cel mai reprezentativ pentru calitatea de furnizor de mesaje informative de toate tipurile din societate în general, dar mai ales pentru valențele comunicării scrise în limba română. Textul scris constituie principalul vehicul al conservării și al dezvoltării valorilor culturii naționale ca atribut al păstrării identității, prin cultivarea limbii literare, în pas cu evoluția societății și cu nevoile de informare ale unui larg cerc de cititori.

⁵ Presa scrisă include și presa rurală (reviste și publicații), cu apariție periodică, cu tematică și arie de circulație locală („Tibiscus”, „Tradiția”, „Familia”, „Satul 899”, „Cuvântul românesc”, „Foaia bobocilor”, „Foaia Sâmbaiului”, „Sârca”, „Gazeta de Seleuș”, „Glasul Cerbiciei”, „Foaia Codrenilor” și altele, care ar reclama o istorie a presei scrise în Voivodina).

3. Considerații preliminare

3.1. Limbă și spațiu

Când ne referim la limba română din Voivodina, trebuie să avem în vedere, în primul rând, condițiile de utilizare a limbii sub cele două aspecte constituente ale sale: *limba vorbită în dialect și limba literară scrisă*. În actul de comunicare familială, informală, se utilizează varianta dialectală, care prezintă, pe de o parte, particularități arhaice și regionale (preponderent bănățene și, local, ardelenesti și oltenesti) și caracter prin excelență conservator, iar, pe de altă parte, influențe ale limbii sârbe, care pot fi explicate prin automatismul creat de utilizarea curentă a acestei limbi. În actul de comunicare formală, se utilizează limba literară scrisă, care, în raport cu varianta dialectală, se distinge prin caracter unitar, îngrijit și normat (ELR, 2006, p. 327), printr-un grad ridicat de stabilitate și o dinamică apreciabilă în sensul modernizării și diversificării vocabularului comun, corelat cu progresul general al societății.

Pe de altă parte, utilizarea limbii române în Voivodina este influențată de doi factori extralingvistici determinanți: *mediul geografic și mediul socio-cultural*. În raport cu limba română vorbită în interiorul granițelor României, primul factor amintit, *mediul geografic*, conferă limbii române vorbite în Voivodina statutul de variantă teritorială a limbii române din afara granițelor țării, folosită în mediul aloglot sârbesc. Cel de-al doilea factor, *mediul socio-cultural*, conferă limbii române vorbite în Voivodina statutul de variantă culturală minoritară, care se dezvoltă în condiții de bilingvism, în contact direct, permanent, pe același teritoriu, cu limba sârbă, general acceptată de vorbitori ca mijloc de comunicare necesar în toate compartimentele vieții sociale. În aceste condiții, influența directă a limbii sârbe asupra limbii române generează interferențe lingvistice (împrumuturi, calcuri, clișee) și particularități funcționale care nu-i alterează esența, dar o individualizează în raport cu limba română scrisă în România.

3.2. Limbi în contact: româna și sârba

Se știe că încă din cele mai vechi timpuri, în diverse etape istorice, limbile au intrat în contact unele cu altele și acest fenomen a jucat un rol important în evoluția lingvistică (Sala, 1997, p. 7). Este un fenomen care se regăsește în toate regiunile globului, căci nicăieri nu s-a putut constata existența unei limbi complet izolate, fără contact cu limbile vecine (Joseph Vendryes, *Le Langue, apud Sala*, 1997, p. 44).

Ca orice altă limbă, de-a lungul secolelor, limba română a intrat în contacte directe sau indirecte cu alte limbi, urmarea acestor interferențe lingvistice fiind împrumuturi și calcuri care au îmbogățit și au modernizat limba aflată în continuă schimbare și evoluție.

Interferențele lingvistice sunt cu atât mai frecvente, cu cât contactele dintre limbi sunt mai strânse, aria geografică în care se produc este mai restrânsă, ceea ce duce la bilingvism, adică „două limbi sunt în contact dacă sunt folosite alternativ de aceleași persoane” (Weinreich, 1964, p. 1). Este cazul contactului direct, viu, al limbii române din Voivodina cu limba sârbă, care se produce pe același teritoriu, în același mediu socio-uman, pe care cea mai mare parte dintre vorbitorii nativi, bilingvi și biculturali, nu-l percep ca mediu aloglot propriu-zis. Deprinderea de a folosi în egală măsură cele două limbi (chiar dacă nu în toate cazurile cu competență egală) și ușurința în exprimare în ambele limbi favorizează schimbări care intră în limbă numai dacă sunt acceptate de colectivitate și numai dacă răspund unei necesități sociale de comunicare (Frâncu, 1979, p. 189), mai ales pentru exprimarea unor realități noi cu care vorbitorii intră în contact.

Cu timpul, elementele acceptate se fixează în limbă și devin o parte integrantă din aceasta. De exemplu, sub influența sârbă, s-a generalizat calculul *muncă provizorie* după sintagma *privremeni rad*, care a desemnat noua formă de muncă a muncitorilor plecați să lucreze pe perioadă determinată în străinătate.⁶ Însă când elementele introduse nu sunt rezultatul unei necesități de comunicare, se ajunge la devieri de la normele fiecărei limbi, care sunt interpretate ca fenomen negativ abia când sunt analizate cu instrumente lingvistice.

4. Calcul lingvistic

4.1. Definiție

Potrivit definiției din dicționare,⁷ calcul lingvistic, denumit în trecut și *decalc*, este un fenomen lexical complex prin care se desemnează un important mijloc de îmbogățire a vocabularului, a frazeologiei și, mai rar, a structurii gramaticale a unei limbi, plasat la intersecția dintre mijloacele interne și mijloacele externe de îmbogățire a acesteia (DȘL, 1997, p. 86). De aceea, lingvistul Theodor Hristea îl considera a fi un *procedeu mixt* de îmbogățire lexicală.

Calcul lingvistic presupune, pe de o parte, copierea unui model străin a cărui structură (formală sau semantică), respectiv mod de organizare este reprodusă cu mijloace interne aparținând limbii receptoare (Hristea, 1984, p. 32), cu scopul de a îmbogăți semantic cuvinte deja existente în limbă. Pe de altă parte, ca mijloc extern, calculul presupune imitarea și copierea unui model străin pentru crearea de noi termeni, cu scopul de a desemna realități lingvistice noi (Hristea, 1997, p. 10–29).

⁶ După anul 1968, anul în care Iugoslavia și Germania au semnat Acordul privind recrutarea forței de muncă necesară economiei germane în plină creștere.

⁷ Vezi DȘL, ELR, DEX, s.v. *calc*.

Într-o accepție largă, „prin calc se denumește procedeul de transpunere literală, exactă, a unui cuvânt semantic analizabil, a unei construcții sau numai a unui sens, dintr-o limbă A într-o limbă B, cu materialul limbii B” (DȘL, 2001, p. 90).

Indiferent însă de natura sa, orice calc lingvistic are la bază copierea unor structuri dintr-o limbă străină (donatoare), cu elemente lingvistice proprii limbii în care se produce copierea (limba receptoare), în cazul nostru, din limba sârbă în limba română.

4.2. Cauzele apariției calcului

Dintre cauzele care determină apariția calculilor într-o limbă, se pot enumera: necesitatea desemnării unui obiect sau a unui concept nou, bilingvismul, respectul față de tradiție, dorința de popularizare a unor noțiuni noi, purismul, încercarea deliberată de îmbogățire a limbii literare prin modele străine sau preferința pentru mijloacele interne de îmbogățire a vocabularului (Stanciu-Istrate, 2006, p. 51–58). Tot lingvista Maria Stanciu-Istrate, asemenea și altor lingviști preocupați de acest aspect al limbii, consideră că „apariția calculilor într-o limbă este strâns legată de viața socială și culturală a poporului care vorbește limba respectivă” (Stanciu-Istrate, 2000, p. 110).

Referindu-ne la limba română utilizată în Voivodina, cauzele care-i determină pe vorbitori să recurgă la calculi sunt strâns legate de dezvoltarea vieții socio-culturale în condițiile de bilingvism român-sârb și de nevoia de desemnare a unor concepte noi în viața comunității majoritare din care fac parte. De aceea, fiecare etapă în dezvoltarea și îmbogățirea limbii prin calculi reflectă anumite interferențe lingvistice, care coincid cu momente importante ale organizării și evoluției societății.

4.3. Calcul între împrumut și traducere

Prin însăși definiția sa ca mijloc mixt de îmbogățire a lexicului, calculul se situează în zona de interferență cu alte două procedee similare: *împrumutul și traducerea*, dar se deosebește esențial de ambele. Lingvistul Ion Rizescu considera că „orice calc se poate socoti drept împrumut, căci la baza lui stă fie cuvântul, fie expresia ori sensul cuvântului din altă limbă” (Rizescu, 1955, p. 78).

Nu orice *împrumut* este însă un calc. De pildă, cuvântul rom. *baștină* este un împrumut din sb. *baština* (< vsl. *баштина*), cu sensul de „proprietate ereditară de mai multe generații în aceeași familie, moșie”, căci termenul a fost adoptat fără a-l traduce cu mijloacele existente ale limbii române receptoare.

Spre deosebire de împrumut, prin calc, denumit și *împrumut indirect sau mascat*, se imită dintr-o limbă atât complexul sonor, cât și sensul unui semn lingvistic cu ajutorul materialului lingvistic al limbii receptoare. În esență, calculul este un „împrumut” de structură (Lungu Badea, 2012, p. 32).

La fel, calcul se deosebește de *traducere*, deși putem considera calcul un procedeu important de traducere, fiind, în esență, o traducere structurală (Lungu Badea, 2012, p. 31). „Copierea (sau calchiera) produce corespondente formale și presupune traducerea literală a elementelor cuvântului din limba donatoare prin elemente adecvate în limba receptoare” (Prčić, 2002, p. 98).

Traducerea redă numai sensul cuvântului străin în timp ce calcul presupune identitate de structură între model și copie: de ex. romVd.⁸ *Palatul Alb* este calchiat după sb. *Beli dvor* „Recepția oficială a Ambasadei României la Belgrad [...] a fost organizată pe data de 29 noiembrie, la *Beli Dvor (Palatul Alb)*, reședința regală a dinastiei Karađorđević” (L. 2022, nr. 50, p. 12), sau romVd. *Casa Florilor*, după sb. *Kuća cveća* „Deși a trecut deja mult timp de atunci, monumentul lui Tito din *Casa Florilor* este plin de vizitatori” (L. 2020, nr. 19, p. 2).

Transpunerea nu se reduce doar la simpla copiere a structurii modelului străin, ci se copiază și conținutul lui semantic și, mai rar, comportamentul gramatical al unui cuvânt sau al unei clase de cuvinte dintr-o anumită limbă. De exemplu, sub influența sârbă, foarte frecvent, verbe românești reflexive sunt folosite ca tranzitive, conjugându-se, deci, fără pronume reflexiv: după sb. *upisati /fakultet/*, „a se înscrie /la o facultate/”, a apărut în româna din Voivodina calcul *a înscrie o facultate*, în loc de *a se înscrie la facultate*, într-un context cum ar fi: „Mai întâi *am înscris teologia*, iar un an mai târziu, concomitent și Facultatea de Istorie” (L. 2022, nr. 4, p. 5).

Pornind de la aceste considerente, în lucrarea noastră vom analiza calcul lingvistic ca pe un mijloc de îmbogățire a limbii române din Voivodina în contact direct cu limba sârbă, motivat de transpunerea unor cuvinte sau grupuri de cuvinte care desemnează realități extralingvistice specifice noi, având în vedere că nu întotdeauna o construcție calchiată din limba sârbă transpune adecvat o nouă necesitate socială.

4.4. Tipologia calcului lingvistic

În legătură cu clasificarea calcului există mai multe opinii, iar „ambiguitatea termenilor îngreunează clasificarea faptelor de limbă” (Apreotesei, 1966, p. 146).

În lingvistica românească, tipurile de calc sunt stabilite de lingviști precum I. Rizescu, Th. Hristea, N. A. Ursu, G. Mihăilă, Cezar Apreotesei, Maria Stanciu-Istrate și alții. În lucrarea noastră respectăm însă tipologia stabilită în lingvistica românească de Theodor Hristea (1984), care face cea mai completă descriere a fenomenului în română (ELR, 2006, p. 87).

Descriind și clasificând în detaliu calcul lingvistic românesc, Theodor Hristea (1997) distinge trei tipuri fundamentale de calc: *lexical* (semantic și de structură),

⁸ Folosim această abreviere cu referire la limba română utilizată în presa scrisă din Voivodina, pentru a o distinge de româna din România.

gramatical (morfologic și sintactic), *frazeologic* (cu diverse subdiviziuni) și unul combinat, *calcul lexico-frazeologic*.

Dintre criteriile de clasificare a calcurilor lingvistice, în literatura de specialitate, cel mai des invocate sunt:

- nivelul lingvistic la care se produce calchierea și există:
 - a) calc lexical
 - b) calc gramatical
- fidelitatea față de model și există:
 - a) calc total (integral)
 - b) calc parțial (semicalc) și, în funcție de gradul de fidelitate a copiei în raport cu modelul, există calcuri perfecte, imperfecte sau aproximative
- complexitatea unităților calchiate și există:
 - a) calc lexical
 - b) calc frazeologic

Fiecare dintre aceste tipuri suportă subclasificări, iar în lucrările de specialitate se preferă de cele mai multe ori combinarea acestor criterii.

După compartimentul limbii în care are loc transferul de forme, faptele de limbă care ilustrează expunerea noastră au fost exemplificate prin trei tipuri fundamentale de calc lingvistic: *lexical*, *gramatical* și *frazeologic* și prin calcul combinat *lexico-frazeologic*.

I. Calcul lexical

În ceea ce privește influența limbii sârbe asupra limbii române scrise în „Libertatea”, acest calc este cel mai bine reprezentat în corpusul cercetat. În funcție de ceea ce se „copiază” la un cuvânt străin și de elementele care ajung să îmbogățească vocabularul limbii influențate, calculul lexical cunoaște două mari subtipuri:

- a) calc lexical de structură morfematică
- b) calc lexical de structură semantică (sau calc semantic)

a) Calcul lexical de structură morfematică presupune copierea structurii morfematice (rădăcină, afixe) și, implicit, a sensului unui cuvânt străin, respectiv a modului de organizare a complexului său sonor și redarea lui prin elemente specifice limbii receptoare, în cazul nostru, limba română din Voivodina.

În majoritatea cazurilor, calcurile lexicale de structură morfematică au ca model cuvinte *derivate* și *compuse* și am distins exemple din următoarele clase ca varietăți ale acestui subtip de calc:

• **Calcule după cuvinte derivate cu sufixe:**

- calcule **totale**: romVd. *istoriat*, după sb. *istorijat*, în loc de *istoric*, cu sensul de „expunere (amplă) a unui fapt, a unui eveniment, în ordinea desfășurării faptelor”: „Directorul adjunct al Casei le-a informat pe vizitatoare despre *istoriatul* acestei instituții” (L. 2021, nr. 41, p. 12).

- calcuri **parțiale**: romVd. *colportor*, în loc de *distribuitor*, după sb. *kolporter*: „Vă rugăm să binevoiți să vă plătiți datoriile prin intermediul *colportorilor*, în cazul cititorilor cărora le distribuie ziarul *colportorul* nostru” (L. 2021, nr. 7, p. 23).

- **Calcuri după cuvinte compuse și sintagme**

Aceste calcuri dețin ponderea cea mai mare în textele de presă consultate, iar în contexte precis determinate de factori extralingvistici importanți (de ex. pandemia de coronavirus), calcurile reflectă o dinamică delimitată lexico-semantic și relațional. Am identificat aici calcuri în domenii precum:

- **sănătate publică și probleme sociale:**

- romVd. *cămin sanitar*, în loc de *dispensar*, după sb. *zdravstveni dom*: „La *Căminul sanitar* din Žitiște a început vaccinarea pentru toți cetățenii” (L. 2021, nr. 5, p. 9);
- romVd. *cheltuieli de viață*, în loc de *costul vieții*, după sb. *troškovi života*: „Ca să facă față *cheltuielilor de viață* ale familiei, se ocupă cu mai multe meserii” (L. 2020, nr. 26, p. 21).

- **legislativ:**

- romVd. *lege corona*, după sb. *korona zakon* „Legea privind protecția populației împotriva bolilor contagioase”: „Modificări la *legea corona*: amenzi de până la 300.000 dinari pentru încălcarea măsurilor de protecție” (L. 2020, nr. 47, p. 2);
- romVd. *măsuri corona*, după sb. *korona mere* „noi măsuri mai drastice pentru prevenirea și combaterea coronavirusului”: „Aceste *măsuri corona* au intrat în vigoare pe data de 17 noiembrie și vor fi valabile până pe 1 decembrie” (L. 2020, nr. 47, p. 2).

- **campanie electorală și drepturile omului:**

- romVd. *număr unic al cetățenilor*, în loc de *cod numeric personal*, după sb. *jedinstveni matični broj građana*: „Acces la Lista unică a alegătorilor se poate efectua și pe cale electronică [...] prin introducerea datelor privind *numărul unic al cetățenilor*” (L. 2021, nr. 17, p. 10);
- romVd. *apărător (al poporului)*, pentru echivalentul instituției românești *avocat al poporului*, după sb. *(narodni) pravobranilac*: „Întrunirea a fost organizată de *Apărătorul Poporului* responsabil pentru egalitatea între sexe” (L. 2020, nr. 27, p. 23).

- **ordine și siguranță publică:**

- romVd. *deșeu comunal*, în loc de *deșeu menajer*, după sb. *komunalni otpad*: „Conform dinamicii de livrare, în luna august vor sosi 75 de coșuri metalice pentru colectarea *deșeurilor comunale* mici în zonele publice” (L. 2021, nr. 31, p. 6);
- romVd. *poliție comunală*, în loc de *poliție comunitară*, după sb. *komunalna policija*: „În conformitate cu modificările Legii privind

- protecția cetățenilor împotriva bolilor contagioase, *poliția comunală* va putea să efectueze control și să aplice amenzi” (L. 2021, nr. 47, p. 2);
- romVd. *servicii comunale*, după sb. *komunalne usluge*, cu sensul de „servicii de utilitate publică, de gospodărire comunală”: „Datoriile pentru *serviciile comunale* au ajuns la o cifră îngrijorătoare, atât pentru cetățeni, cât și pentru unele firme” (L. 2020, nr. 47, p. 8).
- **învățământ și educație școlară:**
- romVd. *întrecere școlară*, în loc de *olimpiadă*, după sb. *školsko takmičenje*, cu sensul de „concurs pe specialități organizat anual pe plan local și național pentru elevi”: „Săptămâna trecută s-au desfășurat *întrecerile școlare* de limba engleză la care au participat elevii școlilor generale din Vârșeț” (L. 2021, nr. 10, p. 8);
 - romVd. *mica matură*, în loc de *Evaluare Națională*, după sb. *mala matura*, pentru echivalentul românesc în sistemul actual de învățământ „examen de absolvire a învățământului secundar inferior”: „Pe site-ul rtv.rs, în segmentul „Pregătirile (sic) digitale pentru *mica matură*”, elevii au ocazia să urmărească în fiecare zi selecțiuni din [...] cele două sute de exerciții la...” (L. 2020, nr. 14, p. 3);
 - romVd. *studii de bază*, în loc de *studii universitare*, după sb. *osnovne studije*: „Studentilor care au terminat *studiile de bază* li se va permite prelungirea cu două săptămâni a termenului de înscriere la studiile de doctorat” (L. 2020, nr. 41, p. 3).
- **domeniul muncii:**
- romVd. *muncă provizorie* (în străinătate), după sb. *privremeni rad* (u inostranstvu): „Periodicul a fost finanțat în bună parte de cei plecați la *muncă provizorie* în SUA și Elveția” (L. 2020, nr. 9, p. 6);
 - romVd. *pensie de bătrânețe*, în loc de *pensie pentru limită de vârstă*, după sb. *starosna penzija*: „Cei puțini (dintre tineri, *n.n.*) care lucrează astăzi ar putea să nu beneficieze de *pensie de bătrânețe*” (L. 2020, nr. 48, p. 4);
 - romVd. *surplus tehnologic*, în loc de *șomaj tehnic*, după sb. *tehnološki višak*: „Sunt tot mai frecvente și cererile de proclamare a muncitorilor drept *surplus tehnologic* benevol” (L. 2020, nr. 7, p. 17).
- **artistic:**
- romVd. *pictor academic*, în loc de *pictor*, după sb. *akademski slikar*, cu sensul pleonastic de „pictor care a absolvit Academia de Arte Frumoase”: „El este un *pictor academic* foarte cunoscut la noi” (L. 2021, nr. 15, p. 24).

b) Calcul lexical de structură semantică (semantic)

Calcul semantic constă în modificarea sensului unui cuvânt românesc după un model străin, în speță, sârbesc. Modificarea are loc prin preluarea unui sens sau a unei trăsături semantice a unui cuvânt sau a unei expresii dintr-o limbă străină, prin care se atribuie un sens nou unui cuvânt vechi deja existent în limbă. În materialul cercetat am identificat exemple precum:

- romVd. (*an*) *academic*, în loc de (*an*) *universitar*, după sb. *akademaska (godina)*, fiind preluat sensul de „referitor la o instituție superioară de învățământ superior”: „Se analizează modelele de prelegeri pentru noul *an academic*” (L. 2020, nr. 41, p. 3);
- romVd. *autocontribuție* (locală, orașenească), pentru echivalentul românesc *autoimpunere*, după sb. *samodoprinos*, din care a fost preluat sensul de „impozit în sistemul finanțelor publice iugoslave, introdus în 1946, ca sursă de venit public local pe bază de contribuție, care exprimă voința declarată a cetățenilor”: „Din valoarea totală a lucrărilor, 538.631.000 dinari au fost fonduri din *autocontribuție*” (L. 2021, nr. 2, p. 8);
- romVd. *gazificare*, după sb. *gasifikacija*. Pe lângă cele două sensuri distincte din limba română: 1. acțiunea de a transforma un combustibil solid sau lichid într-un combustibil gazos cu o compoziție chimică diferită de aceea a substanței din care provine. 2. acțiunea de a dispersa un lichid în masa unui gaz (pentru a extrage țițeiul prin erupție) (DEX s.v. *gazificare*), a fost preluat din sârbă sensul secundar de „lucrări de introducere a rețelei de distribuire a gazelor naturale în gospodării și pentru alți utilizatori”: „Planul de îmbunătățire a vieții sătenilor prevede și lucrări de conectare de noi consumatori la sistemul de *gazificare*” (L. 2020, nr. 5, p. 3);
- romVd. *eliberare* (de plată abonament TV, taxă), în loc de *scutire* (de plată abonament TV, taxă), după sb. *oslobađanje* (od plăcanja TV preplate, takse), fiind preluat sensul de „scutire de o obligație a cuiva sau de plata unei taxe”: „S-a hotărât *eliberarea* părinților de achitarea taxelor până la încheierea acestei stări” (L. 2020, nr. 14, p. 6);
- romVd. *mecanizație*, în loc de *utilaj*, după sb. *mehanizacija*, cu sensul de „totalitatea mașinilor și utilajelor agricole pe care le posedă cineva”. În limba română standard, cuvântul desemnează „acțiunea de a mecaniza și rezultatul ei”: „Avem la dispoziție toată *mecanizația* necesară” (L. 2020, nr. 32, p. 6);
- romVd. *promoție*, în loc de *lansare*, după sb. *promocija*, cu sensul de „punere în circulație a unui nou disc, a unei cărți”. Dicționarele limbii române⁹ înregistrează sensurile: 1. serie de absolvenți ai unei școli; totalitatea celor ce absolvesc în același an un ciclu de învățământ. 2. denumire specială pentru căsătoriții dintr-o anumită perioadă de timp.

⁹ Vezi DEX 2016, MDN 2002, MDA 2010, DOOM 2021.

3. promovare a unui nou tip de produs în vederea intrării pe piață sau a creșterii vânzărilor. 4. publicitate: „Cu ocazia *promoției* cărții, elevii au prezentat un mic program de recitări” (L. 2022, nr. 14, p. 12);

– romVd. *a se reține*, în loc de *a poposi*, *a se opri*, după sb. *zadržavati se*, fiind preluat sensul de „a poposi, a se opri undeva pentru a se odihni (puțin) în cursul unei plimbări, al unei călătorii”: „Nu *s-au reținut* prea mult în localitate” (L. 2020, nr. 12, p. 9);

– romVd *secție de dramă*, în loc de *secție de teatru*, după sb. *dramska sekcija*, din care a fost preluat sensul cuvântului *dramă* „reprezentare de teatru”: „La căminul cultural, toate secțiile și-au întrerupt activitatea (secția de folclor, *secția de dramă...*” (L. 2020, nr. 13, p. 8).

Calchiera se produce, evident, între cuvinte polisemantice și, de cele mai multe ori, calcurile semantice au caracter neologic.

Acest calc este greu de identificat în comunicare, deoarece „neapărând o formă lingvistică nouă, cei neavizați au impresia că este vorba de o evoluție semantică a cuvântului pe care îl modifică la acest nivel” (Stanciu-Istrate, 2006, p. 86).

Unele dintre cauzele frecvenței apariției calcului lexical de structură semantică ar putea fi etimologia comună a cuvintelor: cuvântul din limba influențată are aceeași formă cu cel din limba donatoare și cel puțin un sens comun, însă în timpul evoluției lor, cele două limbi au dezvoltat sensuri diferite pentru aceeași formă sonoră.

II. Calcul frazeologic

Acest tip de calc constă în „transpunerea literală” (Stanciu-Istrate, 2006, p. 117), integrală sau parțială a unor expresii/locuțiuni după tiparul sintactic din alte limbi. Calchiera presupune păstrarea tuturor componentelor expresiei, precum și a sensului sau a sensurilor pe care le are în limba din care se calchiază și, de aceea, acest fenomen a fost considerat alternativ calc lexical, calc sintactic sau împrumut frazeologic.

Calcurile frazeologice au nuanțe expresive, ca într-un exemplu precum:

– romVd. *nici pentru capul viu*, în loc de *nici în ruptul capului* (= nicipum), după sb. *ni za živu glavu*: „Cât mă ține sănătatea, nu mă las de pasiunea mea *nici pentru capul viu*” (L. 2022, nr. 17, p. 24).

În timp ce calcul lexical de structură imită structura unui singur cuvânt, cel frazeologic copiază structura unui grup de cuvinte *echivalente* (reale sau potențiale), semantic și gramatical cu un singur cuvânt (Hristea, 1968, p. 178).

În materialul cercetat am identificat calcuri *după locuțiuni și expresii* cu valoare verbală și adverbială:

– romVd. *a se anunța la concurs*, în loc de *a participa la concurs* (= a concura), după sb. *prijaviti se na konkurs*: „Comuna Plandiște *s-a anunțat la concursul* pentru executarea lucrărilor publice” (L. 2020, nr. 27, p. 10);

- romVd. *a aduce o hotărâre*, în loc de *a lua o hotărâre* (= a hotărî), după sb. *doneti odluku*: „La această ședință *am adus* unele *hotărâri* pentru buna organizare a festivalului” (L. 2021, nr. 12, p. 28);
- romVd. *a ajunge la expresie*, în loc de *a se evidenția*, după sb. *doći do izražaja*: „Munca și talentul lui *au ajuns la expresie* la mai multe manifestări sportive” (L. 2020, nr. 19, p. 10);
- romVd. *a da o contribuție*, în loc de *a aduce o contribuție* (= a contribui), după sb. *dati doprinos*: „*Au dat* o mare *contribuție* la dezvoltarea economică, socială și culturală a statului nostru” (L. 2022, nr. 10, p. 17);
- romVd. *din obligație oficială*, în loc *din oficiu* (= obligatoriu), după sb. *po službenoj dužnosti*, cu sensul de „în mod oficial, în conformitate cu (o dispoziție dată de o autoritate)”: „Amenzile pentru nerespectarea măsurilor se aplică *din obligație oficială*” (L. 2020, nr. 20, p. 2).

III. Calcul gramatical

Se întâlnește mai rar decât calculul lexical sau cel frazeologic, lucru explicabil dacă ne gândim că structura gramaticală a unei limbi este mult mai stabilă și mai rezistentă la influențele străine decât vocabularul.

Calculul gramatical constă în copierea sau împrumutarea unui procedeu sau a unei construcții gramaticale străine și, în funcție de aspectele gramaticale implicate în procesul calchierii, există două tipuri de calc:

a) Calcul morfologic care constă în transferul unor proprietăți morfologice proprii unui cuvânt străin (în cazul de față, limba sârbă) asupra unui cuvânt românesc deja existent sau nou creat. Printre proprietățile transferate, am identificat exemple în ceea ce privește:

- ***schimbarea categoriei morfologice a unui cuvânt***, de exemplu, folosirea pronumelui personal în locul pronumelui de politețe în limbaj oficial, protocolar: *dânsul(a)*, după sb. *on (ona)*, în loc de formele *dumnealui*, *Domnia Sa* sau *Excelența Sa*. Acest transfer pare să fie motivat de forma pronominală invariabilă din limba sârbă (*on, ona* = pronume personal și de politețe), într-un exemplu precum: „Totodată, țelul nostru este să menținem nivelul înalt al investițiilor, a adăugat *dânsul*” (președintele Guvernului Provincial - *completarea noastră*) (L. 2021. nr. 52-01, p. 3).
- ***folosirea formei reflexive a unui verb în locul celei active*** după modelul din limba sârbă:
 - romVd. *a se râde*, în loc de *a râde*, după sb. *smejati se*: „Scopul acestei cărți este de a distra, de a face oamenii *să se râdă*, dar și de a avertiza, de a nu ceda în fața acestui virus contagios” (L. 2021, nr. 22, p. 10).
 - ***folosirea formei active a unui verb în locul celei reflexive***:

– romVd. *a antrena (ceva)*, în loc de *a se antrena (la ceva)*, după sb. *trenirati (nešto)*: „Aici *a antrenat* șahul” (L. 2022, nr. 3, p. 11).

• **folosirea unui verb cu valoare intransitivă în locul celei tranzitive** prin schimbarea acuzativului obiect direct prin dativ obiect indirect:

– romVd. *a felicita (cuiva-ceva)*, după sb. *čestitati (nekome-nešto)*, în loc de „*a felicita pe cineva* cu prilejul unui eveniment important, al unei aniversări”, într-un exemplu precum: „Mătușa Ana *îi felicită* nepoatei ziua de naștere” (L. 2021, nr. 7, p. 22).

b) Calcul sintactic constă în imitarea unui procedeu sau a unei construcții gramaticale străine. Dintre formele de manifestare, am identificat:

• **copierea raporturilor cazuale** în construcția complementului prepozițional:

– romVd. *a se căsători după cineva*, în loc de *a se căsători cu cineva*, după sb. *udati se za nekoga*: „A spus „Da” ca în ziua în care *s-a căsătorit după* soțul ei” (L. 2020, nr. 6, p. 20);

– romVd. *a convinge pe cineva în ceva*, în loc de *a convinge pe cineva de ceva*, după sb. *ubediti nekoga u nešto*: „Încă o dată menționez că *mă voi convinge și în aceasta*” (L. 2020, nr. 12, p. 7);

– romVd. *a se îndrăgosti în ceva*, în loc de *a se îndrăgosti de ceva*, după sb. *zaljubiti se u nešto*: „*M-am îndrăgostit în* meseria mea de mic copil” (L. 2020, nr. 13, p. 9).

• **absența dublării clitice**, într-un exemplu precum:

„*Acestora se adaugă* multe alte succese” (L. 2021, nr. 14, p. 11), în loc de „*Acestora li se adaugă* multe alte succese”, după modelul limbii sârbe în care lipsește dublarea dativului prin pronume clitic, care în limba română este obligatorie.

IV. Calcul lexico-frazeologic

Calculul copiază prin traducere literală atât structura unei întregi unități frazeologice, cât și a unuia din elementele componente. Un exemplu îl constituie:

• construcții care conțin cuvântul *cultură* (disciplină de învățământ), după sb.

kultura, cu sensul de „educație”: romVd. *cultura exprimării*, după sb. *kultura izražavanja*; *cultură fizică*, după sb. *fizička kultura*; *cultură muzicală*, după sb. *muzička kultura*; *cultură plastică*, după sb. *likovna kultura*: „Doamna Draga a terminat facultatea de arte plastice și a predat *cultura plastică* multor generații” (L. 2021, nr. 48, p. 10).

• construcții cu trei termeni:

– romVd. *familie social periclitată*, în loc de *familie expusă unui risc social*, după sb. *socijalno ugrožena porodica*: „...acțiuni umanitare pentru

acordarea ajutorului sanitar *familiiilor social periclitate*” (L. 2021, nr. 52-01, p. 6).

Lingviștii consideră că numărul acestor calcuri este foarte mare, dar unele dintre ele n-au fost nici măcar observate de către cei care s-au ocupat, într-un fel sau altul, cu cercetarea vocabularului românesc din Voivodina.

Concluzii

În urma analizei de mai sus, se poate constata că limba română utilizată în presa scrisă din Voivodina prezintă fapte de limbă caracteristice varietăților lingvistice românești în medii aloglote. Ca limbă regională vie, limba română din Voivodina își găsește prin calc surse de îmbogățire și de adaptare la realitățile social-politice în contextul limbii majoritare sârbe. Calcul se manifestă prin diverse forme de influențare în toate aspectele limbii din Voivodina (lexic, morfologie, sintaxă), dar frecvența în uz nu schimbă specificul limbii. Unele dintre calcuri, acelea care se produc prin transferul unor termeni care desemnează realități specifice din societate, au tendința de a se impune în uzul limbii și, probabil, vor rezista timpului. Acele calcuri care se produc prin preluarea schemei de compunere și topică a limbii sârbe vor rămâne, probabil, formulări mai mult sau mai puțin reușite.

Chiar dacă apariția unor astfel de calcuri este motivată de intenția vorbitorului de a reda cât mai fidel modelul imitat, acestuia îi revine responsabilitatea utilizării lor corecte, având oricând posibilitatea de a-și îmbunătăți mesajul. Astfel pot fi evitate abaterile de la norma lingvistică care, în caz contrar, conduc la formulări inadecvate.

BIBLIOGRAFIE

- Apreotesei, C. (1966). Observații asupra tipurilor și clasificării calcurilor lingvistice. *Analele Universității din Timișoara, Seria Științe Filologice IV*, 145–151.
- Dicționarul de științe ale limbii (DȘL)*. (1997). Editura Nemira.
- Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, ediția a III-a. (2016). Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”. Univers Enciclopedic.
- Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române (DOOM)*. (2021). Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”, ediția a III-a revăzută și adăugită. Coordonatoare: I. Vintilă-Rădulescu. Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Enciclopedia limbii române (ELR)* ediția a II-a. (2006). Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”. Coordonator: M. Sala. Univers Enciclopedic.

- Filip, E. (1970). Asupra unor tendințe de calchiere în limbajul săptămânalului Libertatea. *Analele Societății de limba română*, 1, 145–149.
- Flora, R. (1976). Relații iugoslavo-române, Interferențe lingvistice sârbo-române, Cronologie, zone, criterii. *Analele Societății de limba română*, 7, 123–136.
- Marcu, F. (2002). *Marele dicționar de neologisme* (MDN). Saeculum.
- Frâncu, C. (1979). *Curs de lingvistică generală*, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași.
- Đorđević, K. (2004). O maternjem jeziku, na primeru Vojvodine. *Jezik danas: glasilo Matice srpske za kulturu usmene i pisane reči*, VIII/19-20, 1–5.
- Hristea, Th. (1968). *Probleme de etimologie*. Editura Științifică.
- Hristea, Th. (coord.). (1984). *Sinteze de limba română*, ediția a treia revăzută și din nou îmbunătățită. Editura Albatros.
- Hristea, Th. (1997). Tipuri de calc în limba română. *Limbă și literatură*, XLII/III-IV, 10–29.
- Lungu Badea, G. (2012). *Dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*. Editura Universității de Vest.
- Prčić, T. (2002). Adaptacija novih reči iz engleskog jezika prevodjenjem. *Primenjena lingvistika*, 3, 95–101.
- Rizescu, I. (1955). *Contribuții la studiul calcului lingvistic*. Editura Academiei.
- Sala, M. (1997). *Limbi în contact*. Editura Enciclopedică.
- Stanciu-Istrate, M. (2006). *Calcul lingvistic în limba română*. Editura Academiei.
- Stanciu-Istrate, M. (2000). Unele aspecte ale calcului în limba română. *Lucrările Colocviului Internațional de Științe ale Limbajului*, Suceava 1999, *Limbaje și comunicare*, vol. al IV-lea, 110–118.
- Weinreich, U. (1964). *Languages in Contact*. Mouton & CO.

SURSE

- L. - „Libertatea”. Ziar al românilor din Serbia. Fondat în 1945, săptămânal cu apariție neîntreruptă până astăzi, editat de Casa de Presă și Editură „Libertatea” din Panciova.

Simona Popov, Marina Kolesar

JEZIČKI KALKOVI U ŠTAMPI NA RUMUNSKOM JEZIKU U VOJVODINI

Rezime

Ovaj rad se bavi istraživanjem fenomena kontakta i interferencije između rumunskog i srpskog jezika, putem analize jezičkog kalka i njegovih različitih oblika ispoljavanja u jeziku štampe na rumunskom jeziku u Vojvodini. Cilj našeg naučnog istraživanja se sastoji od analize identifikovanih kalkova, koji se nalaze u štampi na rumunskom jeziku

Vojvodini, nastalih pod uticajem srpskog lingvističkog modela i nametnutih u kontekstu „stvarnosti“ modernog društva. Analiza ima opisni karakter, uz objašnjenja i odnosi se na identifikaciju i klasifikaciju kalkova u odnosu na različite jezičke nivoe, otkrivajući na taj način, osobenosti medijske komunikacije. Kao rezultat analize, ističe se činjenica da se pojava jezičkih kalkova duguje socio-kulturnim potrebama izražavanja, prouzrokovanih nepostojanjem nekih termina koji imenuju ove „nove stvarnosti“ u rumunskom jeziku koji se koristi u štampi iz Vojvodine. Uvođenje elemenata koji pripadaju srpskom jeziku dovodi do povećanja ekspresivnosti u rumunskom jeziku štampe u Vojvodini i favorizovana je uslovima dvojezičnosti i direktnim i konstantnim kontaktom rumunskog jezika sa srpskim jezikom. Naše istraživanje zasnovano je na analizi primera koji su izvučeni iz korpusa tekstova razne tematike, objavljenih između 2020-2022. godine, u novinama Rumuna u Srbiji – „Libertatea“, i materijala iz onlajn izvora (zakonodavni tekstovi, zvanične uredbe, izrađenih u oblastima delovanja državnih institucija).

Ključne reči: kontakt između jezika, jezička interferencija, kalk, pisana štampa, rumunski jezik, srpski jezik

Simona Popov, Marina Kolesar

LINGUISTIC CALQUES IN THE ROMANIAN NEWSPAPER LANGUAGE IN VOJVODINA

Summary

This paper represents a brief research of the contact and interference phenomena between Romanian and Serbian language, through the analysis of the linguistic calques and its different forms of expression in the Romanian newspaper language in Vojvodina. The goal of our scientific research consists of identifying and analyzing the calques found in the Romanian language of the press of Vojvodina, created under the influence of the Serbian linguistic model and imposed in the context of the reality of modern society. The analysis has a descriptive character, with explanations, and refers to the identification and classification of calques in relation to different language levels, thus revealing the specificities of communication in the media. The analysis highlights the fact that the occurrence of linguistic calques is due to the socio-cultural needs of expression, caused by the absence of some terms naming these new realities in the Romanian language used in the press from Vojvodina. The introduction of elements that belong to the Serbian language leads to an increase in expressiveness in the Romanian newspaper language in Vojvodina and is favored by the conditions of bilingualism and the direct and constant contact of the Romanian language with the Serbian language. Our research is based on the analysis of examples that were extracted from the corpus of texts on various topics, published between years 2020-2022, in the Romanian language newspaper in Serbia – “Libertatea”, and materials from online sources (legislative texts, official regulations, formulated in different areas of activity of state institutions).

Keywords: language contact, language interference, calque, written press, Romanian language, Serbian language

392.81(=135.1)(497.113)

930.85(=135.1)(497.113)

https://doi.org/10.18485/cllc_romana60.2023.ch9

Diana Mihuț¹

Universitatea de Vest din Timișoara

Facultatea de Litere, Istorie și Teologie

 <https://orcid.org/0000-0001-6266-3828>

DULCIURI TRADIȚIONALE BĂNĂȚENE. CONTEXTE ALE UNEI DOCUMENTĂRI DE TEREN

Comunicarea propusă este rezultatul unei cercetări de teren având ca temă practicile culinare locale și realizată la începutul anului 2022 în Toracu Mic. Parte a unui proiect mai amplu de documentare a patrimoniului alimentar românesc, aceste cercetări au avut drept scop, pe lângă documentarea științifică și diseminarea rezultatelor acesteia, și realizarea de mici documentare video concentrate asupra unor feluri de mâncare considerate reprezentative pentru anumite comunități, a unor practici și tradiții culinare, a oamenilor cu competențe narative în acest domeniu sau a altor elemente care țin de identitatea culinară a comunităților investigate. În mod concret, studiul se constituie într-o analiză a experienței de teren avute în vederea cercetării și selectării conținutului, precum și a realizării videoclipurilor care documentează deserturi asumate ca fiind tradiționale de comunitatea românească din Toracu Mic. Textul este construit în jurul a două elemente majore: derularea efectivă a interacțiunilor cu informatoarea noastră, precum și o privire atentă asupra datelor colectate, toate acestea contribuind la formularea câtorva observații importante despre maniera în care hrana este asumată ca un fapt cultural ce conturează deopotrivă specificul local și pe cel regional.

Cuvinte-cheie: patrimoniu alimentar, practici alimentare, identitate locală, identitate regională, hrană tradițională, torturi

1. Cercetarea. Cadrul general

Textul de față are la bază o experiență de documentare de teren derulată în contextul unui mai amplu proiect de cercetare² vizând patrimoniul alimentar

¹ diana.mihut@e-uvt.ro

² Este vorba despre proiectul de cercetare *Colecție digitală a patrimoniului alimentar românesc și transfer spre societate* (FOODie) – PED 569/2020, finanțat de Unitatea Executivă pentru Finanțarea

românesc, implementat de Universitatea de Vest din Timișoara în intervalul octombrie 2020 – noiembrie 2022. Fără a intra în alte detalii, reiau aici doar titlul proiectului: *Colecție digitală a patrimoniului alimentar românesc și transfer spre societate*, precum și acronimul acestuia – FOODie – pe care-l voi utiliza în cele ce urmează. Dincolo de componenta sa documentară, prin natura obiectivelor specifice apelului care l-a finanțat, proiectul FOODie și-a propus să creeze o bază de date în domeniul patrimoniului alimentar românesc, prin conectarea a două colecții digitale create anterior și prin îmbogățirea conținutului acestora, ca urmare a valorificării cercetărilor anterioare, precum și prin adăugarea de conținut nou rezultat în urma unor noi cercetări de teren. Această documentare a fost planificată a avea loc în perioada efectivă de „implementare” în sensul pe care acest termen îl are în logica diverselor apeluri pentru propuneri de proiecte cu finanțare nerambursabilă.

Baza de cunoștințe³ astfel creată oferă informații prezentate sub formă de documente ori înregistrări video și audio care conțin rețete culinare, povestiri despre hrană, practici și comportamente alimentare, proiectul urmărind, printre altele, crearea unui model de bune practici în ceea ce privește identificarea, descrierea ori clasificarea cunoștințelor legate de moștenirea culturală și transferul lor către societatea care le-a produs. În plus, proiectul FOODie a problematizat necesitatea deschiderii unui dosar românesc (Hedeșan & Timoșe-Mocanu, 2021) al studiilor despre hrană. Pentru a obține însă această serie de înregistrări înțelese ca produs cuantificabil de proiect creat în linia exigențelor contemporane de realizare a unor cercetări ale căror rezultate au scopul declarat de a se întoarce înspre societate, proiectul FOODie a implicat derularea unor campanii de cercetare de teren al căror scop a fost investigarea unor elemente complementare specifice bucătăriei tradiționale – înțeleasă în complexitatea sa – reprezentative pentru regiunile etnografice importante din România (Banat, Bucovina, Dobrogea, Moldova, Muntenia, Transilvania) și pentru câteva comunități istorice românești din afara granițelor (Bulgaria, Republica Moldova, Serbia, Ucraina, Ungaria).

În acest cadru general, echipa FOODie a Universității de Vest din Timișoara a derulat câteva cercetări în sate românești din Banatul Sârbesc, cu scopul declarat de a documenta elemente specifice bucătăriei tradiționale regionale. În general, în afară de principiul relevanței geografice, nu au existat criterii speciale după care au fost selectate localitățile în care să se deruleze anchetele. În Banatul Sârbesc, echipa FOODie a înregistrat la Coștei, Nicolinț, Uzdin și Toracu Mic, toate acestea

Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării și implementat de Universitatea de Vest din Timișoara în intervalul octombrie 2020 – noiembrie 2022, alături de Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca și Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

3 O parte dintre acestea disponibile aici: <https://www.rhea-uvt.org/proiecte/foodie>. Site-ul este în permanentă actualizare.

fiind localități românești reprezentative pentru regiune (Măran, 2003). Dintre toate aceste incursiuni, studiul de față investighează o componentă particulară a două interacțiuni avute la Toracu Mic, în interval de circa o lună, interacțiuni relevante pentru importanța aparte pe care o anumită componentă a bucătăriei tradiționale o are în definirea unei identități culturale regionale. Este vorba despre o suită de produse care la nivelul limbii literare pot fi numite „dulciuri” sau „deserturi” și care în vocabularul regional cunosc o serie de termeni cu acoperire geografică diferită (locală/regională), pe alocuri formând serii sinonimice care denumesc anumite clase ori varietăți de preparate subsumabile însă aceleiași idei.

2. Cercetarea. Cadrul specific

Contextul în care echipa FOODie a ajuns să realizeze o atare cercetare la Torac este unul mai complex și își are originea în faptul că proiectul a debutat în toamna anului 2020, adică într-una dintre perioadele de maximă limitare a dreptului la liberă circulație. Acest fapt a făcut ca derularea campaniilor de cercetare de teren așa cum erau ele cunoscute practicii etnologice românești să devină peste noapte o activitate extrem de dificilă, dacă nu imposibilă. Astfel, echipa de proiect s-a aflat în situația de a recurge la anumite metode de cercetare prea puțin practicate în etnologia română, despre a căror importanță și dificultate în punerea în practică aceeași echipă a început să reflecteze ulterior în cadrul unor conferințe⁴ ori congrese științifice dedicate⁵ și, mai apoi, în studii (deja) publicate (Hedeșan & Timoce-Mocanu, 2022) sau aflate în proces de publicare.

Deși realizarea unei serii de cercetări de teren a fost posibilă în regim față în față în primăvara târzie, vara sau în prima parte a toamnei anului 2021, atingerea unora dintre comunitățile propuse în vederea documentării a fost imposibil de realizat. Acest fapt s-a datorat în principal spațiului geografic relativ extins care trebuia acoperit, dar și politicilor diferite pe care unele state le-au adoptat în ceea ce privea intrarea unor cetățeni străini pe teritoriul propriului stat sau, uneori, chiar a măsurilor impuse de autoritățile românești la revenirea în țară a propriilor cetățeni după călătorii în țările aflate pe diverse liste întocmite în baza incidenței Covid.

⁴ De exemplu: Diana Mihuț, *(Re)gaining the field. Researching food in the aftermath of lockdown*, prezentată în cadrul The 17th Annual Conference of the Romanian Association for Ethnology Studies, online, 24th November 2021 „Doing fieldwork in time of crisis” și Otilia Hedeșan, Diana Mihuț, *Romanian Food Heritage. A Contemporary Research*, în cadrul Seasonal Webinar of the Ritual Year Working Group (SIEF), Winter 2022, 12 December 2022.

⁵ De exemplu: Diana Mihuț, Amandine Leporc, *L'enquête de terrain à la frontière roumano-ukrainienne pendant la guerre: une ethnographie des pratiques alimentaires* și Otilia Hedeșan, Cosmina Timoce Mocanu *Réinventer le terrain ethnologique dans le contexte de la pandémie de Covid-19. Une analyse de cas*, ambele comunicări susținute în cadrul 16th SIEF Congress (Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore) „Living Uncertainty”, Brno, 7-10 iunie 2023.

Drept urmare, echipa FOODie s-a aflat în situația de a utiliza etnografia digitală așa cum este definită ca metodă de cercetare în volumul omonim (Pink et al., 2016) ca metodă de lucru, acolo unde mijloacele tehnice au permis. Asigurând co-prezența, etnografia digitală a fost folosită cu scopul de a mijloci relația dintre cercetător și subiectul său, mediind comunicarea la distanță cu ajutorul unor tehnologii diverse, cel mai adesea recurgând la derularea de videoconferințe. În mod paradoxal, primul spațiu investigat cu medierea mijloacelor on-line a fost cel mai familiar și mai apropiat echipei Universității de Vest din Timișoara, respectiv Banatul. Derularea unor astfel de anchete la distanță, dar care au avut în centru subiecți aflați relativ în proximitatea cercetătorilor și ale căror teme au fost extrem de familiare, a avut un rol important în implementarea unei asemenea practici de cercetare grație mai multor motive. Este vorba, pe de o parte, de buna cunoaștere a spațiului investigat, ceea ce a asigurat un control asupra conținutului, facilitând astfel derularea unor discuții cursive cu focus asupra principalelor subiecte desprinse din tema cercetării. Pe de altă parte, bunele conexiuni în regiune pe care echipa de proiect le are grație existenței unei serii de persoane cunoscute, colaboratori, actuali sau foști studenți etc. au făcut posibile deopotrivă identificarea cu ușurință a unei serii de persoane dispuse imediat pentru o interacțiune on-line pe tema propusă, cât și necesara mediere tehnică între acestea din urmă și echipa de cercetare, oferind suportul logistic necesar în vederea conectării în direct. Aș menționa aici patru dintre interviurile FOODie realizate în aceste condiții și pe care le consider relevante deopotrivă pentru această metodă de lucru, dar și pentru bogăția și relevanța informațiilor culese cu ocazia fiecăreia dintre aceste interacțiuni: Mărioara Sârbu și Ana Boieru (Uzdin, ianuarie 2021), Carla Farcaș (Nădlac, județul Arad), Florica Huțu (Susag, județul Arad) și Miriana Petrovici (Toracu Mic). Ultimele trei discuții au în comun faptul că au fost realizate în luna februarie 2022, fiind mediate de către una dintre studentele Universității de Vest din Timișoara, rudă (nepoată sau fiică) a interlocutoarelor noastre.

3. Studiul de caz: dulciurile. Și, mai ales, *toarta*

Discuția cu doamna Miriana Petrovici a fost mediată de nepoata acesteia, Andrea, studentă la acea vreme a Universității de Vest din Timișoara, fiind una dintre puținele interacțiuni derulate sub umbrela FOODie care s-a bucurat de organizarea în doi pași complementari, extrem de necesari însă în logica proiectului. Primul pas a fost reprezentat de o discuție *in extenso* dedicată bucătăriei tradiționale de la Toracu Mic, care s-a derulat online, în 17 februarie 2022. Cel de-al doilea moment a fost reprezentat de vizita făcută doamnei Miriana în 24 martie 2022, când aceasta a fost de acord să pregătească, în mod demonstrativ, două dintre preparatele despre care deja vorbise cu multă pasiune și asupra cărora insistase în timpul interviului, subliniind astfel locul extrem de

important pe care dulciurile îl au, în general, în bucătăria bănățeană. Mai precis, este vorba despre două torturi care, conform nomenclatorului propus de doamna Miriana, poartă numele *Tort imperial* și *Tort cu cajsârne*. În ziua în care era stabilită deplasarea noastră la Torac, Miriana Petrovici ne aștepta cu toate ingredientele și instrumentele necesare preparării celor două torturi puse în ordine, astfel încât întreaga atenție să fie asupra tehnicii de preparare și a schimbului de informații care urma să se producă cu această ocazie. Din punctul de vedere al informațiilor oferite cu prilejul deplasării noastre *in situ*, acestea le-au completat pe alocuri pe cele deja comunicate cu prilejul discuției la distanță. Gria pentru detalii și naturalețea cu care a pregătit doamna Miriana cele două torturi ne-au confirmat plăcerea și talentul în bucătărie pe care interviul le lăsase să se întrevadă. Din cele peste trei ore și jumătate petrecute împreună au rezultat două videoclipuri.

Mult mai ilustrativă pentru studiul de față este însă prima dintre interacțiunile cu Miriana Petrovici, cea online, în urma căreia am luat de altfel decizia de a ne deplasa personal la Torac. Interviul a fost realizat de aceleași persoane care au realizat și deplasarea în teren și au filmat cele câteva cadre necesare în vederea întocmirii micului videoclip, adică de profesoara Otilia Hedeșan și de subsemnata, care ne aflam de o parte a monitorului, în vreme ce de cealaltă s-a aflat Miriana Petrovici și nepoata sa, Andrea Petrovici, prezentă pentru a asigura orice suport tehnic necesar în vederea bunului mers al discuției. Cu adevărat interesată însă de subiectul discuției, Andrea a intervenit de câteva ori adresând întrebări suplimentare ori încercând să „traducă” anumite întrebări ale echipei sau răspunsuri oferite de bunica. Astfel, cel mai adesea Andrea și-a depășit statutul de mediator tehnic, devenind un mediator cultural în măsura în care a încercat de câteva ori să obțină răspunsuri suplimentare de la interlocutoarea noastră (atunci când simțea că răspunsul oferit nu a fost suficient de complex) ori să ne traducă anumite cuvinte (atunci când bănuia că anumiți termeni locali ne-ar putea fi necunoscuți). Altfel spus, Andrea a făcut tot ce a considerat necesar și i-a stat în putință pentru a facilita interacțiunea dintre cele două părți.

În vârstă de 75 de ani la momentul realizării interviului, Miriana Petrovici a răspuns întrebărilor noastre, oferind informații punctuale referitoare la câteva preparate și tehnici culinare pe care doamna Mira (după cum ne-a indicat să i ne adresăm) le consideră specific locale. Destul de repede însă discuția a alunecat înspre subiectul ritmicității și al tehnicilor de preparare a ceea ce am putea denumi, prin termeni extrem de generali, *deserturi* sau *dulciuri*. Sistematică în gândire și în prezentare, doamna Mira a făcut imediat clasificarea între *turcele acre* și *turcele prăjituri mărunce*, după care a oferit indicații precise, sub forma unor rețete personale, pentru pregătirea unor preparate ca: *ćimătoame*, *crowne*, *plășintă d-a acră*, *plășintă dulce*, *pogăși*. Dintre toate aceste dulciuri însă, torturile sunt considerate cele mai nobile, *toarta* situându-se în imaginarul local

la limita superioară a unui potențial clasament între numeroasele preparate care alcătuiesc universul culinar regional bănățean, după cum ni s-a confirmat adeseori în cercetările de teren. Iar adevăratul talent al doamnei Mira îl reprezintă tocmai prepararea unor torturi impecabile atât sub aspectul aromei, cât și sub cel estetic, întreaga familie și cunoscuții apreciind-o din acest motiv. De altfel, talentul de cofetar al doamnei Mira și pasiunea aparte pentru prepararea unor torturi remarcabile rezultă clar din plăcerea cu care ne împărtășește (de altfel cu lux de amănunte) prima rețetă de *toartă* – preferata nepoatei sale – și atenția cu care descrie în detaliu procedeul ce trebuie urmat în vederea obținerii *toartei a cu caisă*. Redăm fragmentul integral:

A cu caisă: io pun... acuma depinde în se cígane – cum spunem aișa – fac, cât îi dă mare. Sau, dacă nu fac în cipsie așa mare, pun cam dân 12 ouă; bat aia în cipsia aia: așa mare îi cât îi duba. Că este dube și mai miș, și mai mari, numa în cíganea aia mare, dân 12 ouă fac. Pun albușâli și le bat. Și când să spumază, pun 12 linguri dă miere și iară bat până să topeșce mierea aia și atunși pun galbanușăle. Și iară le meastec, le bat, și când îi gata și aia, pun 12 – numa nu așa dă pline – dă linguri dă făină în aia și atunsa pun cipsia, o țără o faină și atunșea golesc în aia și o bag și să coase. Când s-o copt, pun pă masă un – cum să spun – o șcergură mai mare dă cuină și golesc malaiul ăla și atunș il întorc și il las să să răsească. Și atunsa fierb trei sfert litră dă lapce: jumătaće dă litră pun să fiarbă și un fârtai dă litră trăbă să bat 5 gălbănușă și pun căce 7-8 linguri dă miere în aia și-atunsa bat gălbănușăle până mierea aia să topeșce și atunsa pun în aia cătă două linguri la un ou dă făină. Și aia înmoi – după se am mestecat io ouăle alea cu faina – înmoi cu lapcili ăla. Și în lapcele ăla se îi fiert pă șpoier să fiarbă pun tot și-l mestec. Și tot mestec până el să-ngroașă. Și când el să-ngroașă și-o-nșeput să fiarbă puțân, atunșea pun cătă tri vanilii în plic, așa le pun și atunșea meastec cu aia. Și atunșea las să să răsească. Și vă spun: acuma nu știu să vă spun precis și când vreați să fașeți și vă dați voi sama cam cât ar trăbui ăsta – margarin sau unt – dăpinde, care înainće s-o făcut cu unt, dar acuma-i scump și fașem cu margarină. Bat margarină – io la cantitaća aia pun un margarin și jumataće, că, totuși, mie îmi plase să fie crema grasă. Și-atunșea tai aia – mălaiul – în două, ca să capăt tri bucăți. Și atunșea pun pa malaiu ăla dân caisână compot; este sucu ăla: mie-mi plase să iau cu lingura și să pun păstă malai. Și-atunșea mânjăsc cu puțână cremă și-atunșea cu caisâna. Și caisâna nu-mi plase să o pun întregă. O pun pa un cîner și o tai cu cuțâtu și tăt așa o chicesc una lângă alta

păstă toată aia. Și-atunșea pun crema, păstă aia pun crema o țără mai groasă. Și-atunși pun mălaiu ălălalt. Și iară așa: siropăz și iar pun ăsta și tăt așa. Și al deasupra se rămâne crema, vine al treilea mălai, pă ăla puțin îl siropez nu mai pun caisână, numa crema aia roată-roată o ăsta și atunșea pun caisână roată-roată, numa unde și unde. Jumătače căisână: îi trag pielea aia, că la căisână nu-mi plase că așa când să taie pielea aia toată să dăsfase. Ei (arată spre Andreea) îi plase torta aia. Da. Șciți cum?! Acuma mi-s și bătrână, nu mai pot fase, dar mi-o plăcut. Tort, dă ascea, am făcut dă nu pot să vă spun. Acuma mi-s bătrână și nu prea mai merže așa...

Detaliile oferite și bucuria evidentă cu care doamna Mira ni le comunică binevoitor, asemeni unui maestru care face eforturi vizibile ca discipolul său să-și însușească toate cunoștințele pe care cel dintâi i le împărtășește, indică locul aparte pe care torturile îl ocupă în bucătăria familială, locală și regională. A devenit imediat evident că plăcerea interlocutoarei de a vorbi (Hedeșan, 2006) este comparabilă cu priceperea de a găti asemenea preparate. Pregătirea unei *toarte* devine astfel, dincolo de proces, un ritual privat în pregătirea meselor festive, începând cu cele de duminică și continuând cu cele prilejuite de marile sărbători religioase ori cele cu funcții eminamente sociale. Pentru comunitatea pe care doamna Mira o reprezintă, preocuparea pentru prepararea cutărui sau cutărui tort echivalează cu grija și respectul pentru cei care îl vor consuma, sugerând în același timp respectul față de momentele pe care astfel de mese le marchează și felul în care ele ritmează viața comunității tradiționale. Cercetările FOODie derulate în paralel în celelalte regiuni ale țării confirmă existența unei palete de dulciuri cu frecvență regională diferită și a căror pregătire se leagă de caracterul mai mult sau mai puțin festiv al meselor cărora le sunt destinate. Dintre toate acestea însă, torturile (atât cât pot fi ele de) sofisticate – *toartele* – sunt deserturile specifice bucătăriei tradiționale bănățene. De aceea, nu de puține ori pregătirea unor prăjituri sau torturi deopotrivă delicioase și aspectuoase care, chiar dacă nu le fac concurență măștrilor cofetari, au cu siguranță potențialul de provoca admirația consumatorilor și, uneori, invidia (probabil a celor mai puțin talentate) reprezintă piatra de încercare pentru o adevărată gospodină din Banat. În efortul perpetuu de a apropia (păstrând proporțiile) mica bucătărie de acasă de cea a marilor restaurante (Freedman, 2008, p. 281 și urm.), femeile care au gătit pentru familiile lor au încercat să introducă în propria bucătărie anumite mâncăruri a căror preparare a devenit posibilă odată cu apariția și democratizarea accesului la sisteme de coacere, măcinare, conservare, amestecare ori la perfecționarea sistemelor de măsurare (vezi și Wilson, 2012) care au făcut posibilă apariția însăși ideii de rețetă de bucătărie așa cum este ea înțeleasă astăzi. Astfel

de preparate sunt și torturile, unul dintre cele mai bune exemple pentru regiunea în discuție fiind tortul doboș. Creat în 1884 de József Dobos (Goldstain, 2015, p. 81, 223–224), celebrul tort cu șase straturi s-a răspândit treptat în cofetăriile de pe teritoriul fostului imperiu de unde a fost preluat (și uneori adaptat) bucătăriei private. În discuțiile conexe purtate în timpul demonstrației pe care doamna Mira a făcut-o la Torac, aceasta ne-a mărturisit că prima oară a văzut și mâncat tort doboș într-o cofetărie din Timișoara, cândva în a doua jumătate a anilor '60. După ce acest produs a devenit tot mai popular printre locuitorii regiunii, doamna Mira mărturisește că: [...] *am auzât și haida să probez și io. Prima dată – dă rușâne să vă spun – mi s-or rupt foițele. Că n-am știut. Numa așa am fost io și atâta m-am io trudit până când am reușit.* În prezent însă pregătirea acestui tort este descrisă ca fiind una dintre intervențiile culinare cele mai simple din bucătăria interlocutoarei noastre, grație perseverenței de care a dat dovadă. În cuvintele sale:

Doboșu să fașe – că mă gândesc dă bătut, dă aia nu-i greu – cât îi mai greu o țârică dă copt. Că io am două cipsii d-alea pântru doboș, că mai iuce merze. Bat ouăle – fac din 10 ouă. Pun iară, bat albușale, bat mierea, pun o lingură dă miere, o lingură dă făină, gălbănușali și atunșea, pă cipsiile alea pun untură și pun făină; atunșea pun cătă tri linguri dâ cantitațea aia, dâ aluat și atunșea cu lingura fac roată să le fac o formă și le bag în dubă. Până aia să coase, pun pă aialaltă și atunși pă aia o scot, o bag pă asta, pă asta o scot, o iau dă pă cipsie, pun; și așa, iuce trăbă ca să să ăsta. Dar nu trăbă să să coacă atât dă tare, cât să prinđe o țără, atât să – cum să spun – capăce așa, un braun, o culoare niși închisă, niși deschisă, capătă așa o culoare, un auriu; nu știu cum să spun, cum să explic altă formă. Și atunși le scot și toace le pun așa una păstă alta până când le gat. Și când le gat, le pun. Este alta care puțân să strânze dă la lătore, este care nu să strânze. Ei, eu caut aia care-i mai ca lumea, mai frumoasă, o las ca să o pun deasupra, ca să-mi vină mierea păstă ea frumos să arăce. Și atunșea bat ouăle, cum v-am spus, cu zahăr și cu ciocolată și cu margarină ș-atunșea le ung și le pun una păstă alta. Și atunșea numa roată o filui și deasupra las ca să pun zahăru ăla. Și atunșea las ca să am dă aia dă decorat: îi fac așa, un rând roată și fac șeva aiși, la mijloc, ca să fie, să arăce frumoasă, să nu fie năgata. Io spun că-i năgata când nu are brănu ăla roată.

Pe lângă tortul cu caise, doamna Mira ne-a oferit, cu aceeași plăcere și atenție la detalii, și rețeta tortului *Imperial*, un alt desert preferat pregătit cu regularitate. Deși la nivel discursiv rețeta este similară celorlalte două, o redăm

integral, întrucât ea contribuie la formularea celor câteva concluzii ale studiului de față:

[...] *la Imperial, aia se mă gândesc nu îi așa greu. Vine la o cigană așa – cum să spun – îi o toartă făcută dâ n nucă mult. Vine așa: la 10 ouă am bătut – că io totdeauna am copt într-o cratiță cum spuneți voi, într-o cigană dă 3 litre – atâta ar fi fost de-ajuns cât dă groasă să vină mălaiu. Io o dată l-am făcut. Că mie mi-era urât să coc dă atâca ori, că el ar trebui dă tri ori. Io o dată l-am făcut ș-atunsa l-am tăiat în două și am căpătat tri foiță; foi d-alea. Și atunsa vine: 10 linguri dă miere, 10 linguri dă lapce – să pune pă șpoieri și câtă un plic de-ăla dă vanilie ori două și să pune să să fiarbă; și când mierea aia s-o topit în lapce, punem 200 dă grame dă nucă măsinată și aia o mestecați; puceți și să o trazeți și să o mestecați să să îngroașă nuca aia. Aia să lasă să să răsască. Atunsa să baće un margarin și jumataće; l-am bătut spumă și am pus cătă 3-4 galbanușă în margarina aia și l-am bătut. Când s-o răsit nuca, am îmbinat cu nuca. Atunsi am pus foaia dâ n jos se-o fost; am pus nuca asta – am pus ș-am împărțat în tri ca să am și pa ele două-nuntru și să fie și deasupra și să fie și roată. Ș-am pus untu și am uns roată și atunsi am pus aia și am uns asta (gesticulează demonstrativ). Io pă aia mai mult am făcut cu furchița.*

4. Dulciuri/deserturi/toartă. Câteva concluzii

Informațiile aflate cu prilejul celor două interacțiuni cu doamna Mira, precum și analiza atentă a celor trei rețete comunicate și a felului în care interlocutoarea noastră se raportează în permanență la subiectul deserturilor regionale festive prilejuiesc formularea câtorva observații cu caracter general. Aceste observații joacă deopotrivă rolul unor concluzii pentru studiul de față, cât și pe cel al unor puncte de plecare în analize ulterioare mai ample dedicate rolului aparte pe care deserturile în general și torturile în special îl joacă în bucătăria regională bănățeană. Interacțiunea cu doamna Miriana Petrovici oferă suficiente exemple care să confirme locul special pe care prăjiturile și torturile îl au în bucătăria locală. Astfel, dincolo de locul privilegiat ocupat în succesiunea felurilor de mâncare pregătite cu ocazia unor mese festive grație gustului rafinat pe care îl au, deserturile joacă și un relevant rol social. Dulciurile de tipul celor despre care vorbește doamna Mira devin piese ale unui puzzle complex în definirea statutului social al indivizilor, o carte de vizită în acest sens.

Torturile și prăjiturile sunt, în primul rând, simboluri ale bunăstării materiale. În lunga și complicata sa istorie, zahărul evoluează de la un produs de lux înspre unul al maselor (Abbott, 2008). Impresionantele statui de zahăr și primele

prăjituri (de tipul torturilor) care au la bază cantități impresionante de zahăr, rezerve inițial elitelor regale, iar mai apoi celor burgheze ale Europei, își pierd treptat caracterul exclusivist pe măsură ce zahărul se transformă dintr-o materie de lux obținută dintr-o plantă care necesită condiții climatice speciale în vederea cultivării (trestia de zahăr) într-un produs obținut industrial, dintr-o plantă mult mai puțin pretențioasă (sfecla de zahăr). Astfel, aceste produse sunt adevărate exponențe ale unui set de valori rezervate claselor privilegiate, prezente inițial în marile orașe din vestul Europei, de unde migrează spre estul continentului, fiind preluate ulterior și de țărani (vezi și Trifescu, 2022) ca simboluri ale unui nivel de trai crescând. Desigur că accesul la ingrediente (zahăr, ouă, lapte, unt) joacă un rol esențial în răspândirea deserturilor în rândul maselor, însă nu suficient. Prepararea acestora necesită o serie de cunoștințe și abilități specifice, iar, în lipsa unor instrumente ori aparate speciale, mult timp și energie. Tocmai de aceea, apariția și democratizarea utilizării unei întregi serii de aparate (de la banalul tel ori mașina de măcinat acționată manual și până la mixerele moderne ori râșnițele automate) au contribuit decisiv la prepararea pe scară mai largă a torturilor. Cu alte cuvinte, luxul în care trăiau elitele înainte de prima jumătate a secolului al XX-lea era asigurat deopotrivă de accesul la ingrediente și de accesul la mâna de lucru necesară dificilei preparări (Wilson, 2012, p. 204) a unuia sau a altuia dintre felurile de mâncare ori deserturi. De exemplu, instituția tortului aniversar cucerește Europa în secolul al XIX-lea, nu doar grație creșterii consumului de zahăr, ci și ca urmare a răspândirii cuptoarelor pe gaz, care facilitează gătitul unor astfel de preparate complexe (Abbott, 2008). E așadar de la sine înțeles că preluarea de către mase și introducerea în bucătăria proprie a unor astfel de preparate culinare joacă în rândul păturilor sociale care le preiau același rol pe care l-au jucat și în rândul celor care le-au creat: de a marca bunăstarea materială și puterea socială. Deși prăjiturile și torturile în forme mai simple sunt produse mai vechi, odată cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, gustul marilor curți și, ulterior, al nobilimii europene se rafinează odată cu apariția faimoaselor sculpturi în zahăr ori a torturilor de nuntă care au în compoziție cantități semnificative de zahăr și a căror expunere cu prilejul unor ceremonii devin adevărate ritualuri de putere. Odată cu democratizarea accesului la zahăr, aceste ritualuri de putere sunt preluate și adaptate, treptat, în rândul maselor, a se înțelege până la nivelul gospodinelor, desigur, păstrând proporțiile.

Mai mult decât bunăstare materială, pregătirea unor deserturi devine pentru comunitatea de referință un simbol dublu al hărniciei. În primul rând, înțeleg aici prin hărnicie un atribut general al bănașenilor, în măsura în care bunăstarea materială amintită la punctul anterior este direct legată de o etică a muncii și a economisirii în sens mai larg, pentru care locuitorii acestei regiuni sunt îndeobște recunoscuți și apreciați. Cu alte cuvinte, este vorba despre moștenirea

imperială care a lăsat urme adânci în numeroase structuri ale vieții cotidiene și pe care cei mai mulți dintre locuitorii acestei regiuni transfrontiere o revendică mândru. În cel de-al doilea rând, înțeleg prin hărnicie chiar silința gospodinelor care pregătesc astfel de deserturi, muncă defel ușoară, care necesită deopotrivă pricepere și tehnică, precum și o doză de talent. În cursul mai complexelor discuții avute cu doamna Mira pe măsură ce ne-a pregătit cele două torturi într-o manieră demonstrativă, s-a desprins ideea conform căreia, într-adevăr, există o serie de gospodine care au o predispoziție înnăscută în ceea ce privește pregătirea deserturilor. Astfel, dincolo de a fi un indice al calității vieții, torturile și prăjiturile ni se înfățișează ca un simbol al priceperii și măiestriei gospodinei. Pe măsură ce ne pregătea cele două torturi și mărturisea diverse experiențe de viață, doamna Mira insista asupra pasiunii sale, folosind verbe ca: *mi-a plăcut să fac, am învățat, am întrebat* etc. Mărturisirile doamnei Mira despre circumstanțele în care a învățat să pregătească diverse torturi oferă informații prețioase despre contextele sociale în care au circulat (și circulă) anumite rețete de prăjituri pe care gospodina casei le preia și le perfecționează într-atât încât ele să devină adevărate mărci înregistrate personale care au la bază fie mici ingrediente „secrete”, fie anumite procedee tehnice menite să asigure obținerea unui produs perfect care să vorbească de la sine despre hărnicia și perseverența celui care l-a preparat:

Io, dacă mi-o plăcut un aluat unđeva unđe am fost și am mâncat, io am întrebat cum l-o făcut. Și atunsa făsam și io acasă. Poacă dân prima dată nu mi-o reușit baș cum trăbă. Numa la urmă, dân še omul fașe și are voință la așca – la tot lucrul, doamnă dragă – trăbă s-aveți voință și plășere ca să vă iasă. Ș-atunșea așa m-am învățat.

Este evident că bogăția familiei și hărnicia gospodinei sunt reflectate astăzi la nivelul bucătăriei tradiționale prin varietatea de torturi și prăjituri atent pregătite îndeosebi în mentalul colectiv al generațiilor care au conștiința unui trecut caracterizat de o serie întreagă de privațiuni. Astfel, în memoria Mirianei Petrovici amintirea deserturilor care au reprezentat un capriciu pentru generațiile întregi de țărani aflați de multe ori în fața foametei este cât se poate de vie și nu ezită să ne-o împărtășească, subliniind posibilitatea de dată mai recentă de a pregăti torturi ca pe un efect direct al creșterii nivelului de trai:

O, asta-i din moși... babe și străbabe! Înaince n-or putut să facă... n-or avut niși pučere, să spun așa, c-o fost sărășie, doamnă. O fost sărășie. Și-naince așa s-o făcut, ăștea or fost și dă Crășiun, și dă Pașci și dă ășta, nu ca acum. Acum să fac numa torturi; și tăce-s care mai dă care. Da o fost sărășia mare; d-abia ai putut să ajunzi să fași.

În altă ordine de idei, privite în dimensiune culturală în contextul mai larg al bucătăriei tradiționale românești așa cum a putut ea fi documentată astăzi la firul ierbii de echipa FOODie în numeroasele sale cercetări de teren, torturile și prăjiturile funcționează ca un marker regional incontestabil pentru bucătăria bănățeană. Într-o raportare internă care presupune o privire de la chiar nivelul acestei bucătărie regionale, torturile și prăjiturile marchează astăzi ritmuri ale unui ciclu gastronomic săptămânal. Astfel, torturile și prăjiturile sunt asociate unor ritualuri culinare familiale, în măsura în care în Banat este de la sine înțeles că masa de sărbătoare sau cea de duminică (înțeleasă ca o reproducere la scară mai mică a meselor specifice marilor sărbători de peste an) implică ideea de desert (ceva mai) sofisticat. De altfel, într-un moment în care își depășește statutul de mediator tehnic, Andrea intervine înainte ca doamna Mira să reușească să răspundă la întrebarea dacă joia este una dintre zilele de peste săptămână în care se pregătesc feluri de mâncare considerate mai degrabă nobile: (întrebare: *Joia e mâncare mai bună?*) (răspuns Andrea Petrovici:) *Da, la fel ca duminica. Doar că duminica se pregătesc și prăjituri.* Andrea expune astfel clar ideea că, așa cum este structurat astăzi rețetarul săptămânal al familiei sale, diferența majoră care dictează ritmul hebdomadular al meselor este reprezentată de prezența ori absența acestor dulciuri speciale rezervate exclusiv⁶ zilelor de duminică.

Nu în ultimul rând, prezența pe masă a torturilor sau a prăjiturilor reprezintă o formă aparte de prezentare/expunere/recunoaștere socială. Am aici în vedere în primul rând preocuparea de a pregăti torturi și prăjituri care nu sunt dedicate consumului propriei familii, ci sunt deserturi pregătite pentru a le fi oferite celorlalți, destinate musafirilor, pregătite pentru acele ocazii speciale în care cineva extern familiei să le poată gusta, dar, mai presus de toate, să le poată admira. În acest sens, am în vedere grija cu totul aparte pentru decorarea torturilor. O parte semnificativă în economia fiecăreia dintre cele trei rețete redate mai sus este dedicată decorării tortului: de la modele cu furculița ori *pupii* de pe cremele *Toartei cu caisâne* sau a *Tortului Imperial* la glazura sofisticată din zahăr ars a tortului *Doboș*, acțiunea de a decora este cea care desăvârșește pregătirea tortului. În termenii doamnei Mira, un tort nedecorat este un tort *năgata*; și nu e o simplă declarație fără acoperire. Această convingere ne-a fost demonstrată practic în momentul în care doamna Miriana a alocat timp prețios acțiunii de a decora atent cele două torturi pe care le-a pregătit în fața noastră. Cu o generozitate aparte față de cercetători și față de publicul pentru care documentarea se realiza, interlocutoarea noastră a fost atentă ca aparatul foto să surprindă momentele esențiale ale tehnicii sale, conștientă fiind că un asemenea *savoir-faire* nu mai este de mult un „as din mânăca” unei gospodine pricepute

⁶ Avem în vedere aici exclusiv hrana cotidiană, în situația în care nu există nicio sărbătoare importantă peste săptămână care să trebuiască marcată.

atente la detalii, ci o tradiție care trebuie salvagardată. Expuse pentru a bucura mai întâi ochiul și abia apoi papilele gustative, prăjiturile/torturile/deserturile festive devin un liant social, în măsura în care ele sunt pregătite de multe ori pentru a fi admirate și consumate – așadar apreciate – în compania celorlalți. Defel întâmplător, în numeroasele deplasări în terenurile noastre bănățene, colegii mei de la universitate și cu mine suntem serviți, aproape fără excepție, cu cafea ori suc de lăngă care nu lipsesc niciodată prăjiturile pregătite în casă.

BIBLIOGRAFIE

- Abbott, E. (2008). *Sugar: a bittersweet history*. Penguin Grup.
- Freedman, P. (2008). *Istoria gustului*. Vellant.
- Goldstein, D. (2015). *The Oxford Companion to Sugar and Sweets*. Oxford University Press.
- Hedeșan, O. (2006). Exerciții de etnologie. După teren. În C. Roșu (ed.), *Caiete de teren I: Torac. Metodologia cercetării de teren*, (p. 37–109) Editura Fundației / Editura Libertatea.
- Hedeșan, O. & Timoce-Mocanu, C. (2021), Multivalent Research about Food. Building the Romanian File. *Transylvanian Review*, XXX (2), 5–9.
- Hedeșan, O. & Timoce-Mocanu, C. (2022) Teren etnologic în perioadă de criză. Note la o descriere de caz. *Philologica Jassyensia*, 2, 257–268.
- Măran, M. (2003). *Localități bănățene. Trecut istoric și cultural*. Editura Libertatea.
- Pink, S., Horst, H., Postill, J., Hjorth, L., Lewis, T. & Tacchi, J. (2016). *Digital ethnography. Principles and practice*. SAGE Publications.
- Trifescu, V. (2022). *Torte, prăjituri și alte câteva rețete de bucătărie: un rețetar manuscris din Timișoara interbelică*, Casa Cărții de Știință.
- Wilson, B. (2012). *Considering the Fork. A History of How We Cook and Eat*. Penguin Books.
- <https://www.rhea-uvt.org/proiecte/foodie> (Data accesării: 10.11.2023)

Diana Mihuč

TRADITIONAL SWEETS FROM BANAT. CONTEXTS OF A FIELD RESEARCH

Summary

Current paper is the result of a field research focusing on local culinary practices which carried out at the beginning of 2022 in Toracu Mic, Serbia. Part of a larger project to document the Romanian food heritage, these researches aimed, in addition to scientific documentation and the dissemination of its results, to produce video documentaries focusing on: dishes considered representative for certain communities; culinary traditions and practices; stories related to local dishes; other elements related to local culinary identity. Current paper explores the field experience had in order to research and to make the video recordings in Toracu Mic on the subject of traditional deserts as assumed by the Romanian community that lives here. Current study is built around two major elements: the interaction with our informant and the resulting information / data. They lead to several observations relevant in term of how specific dishes (i.e. desserts) is assumed as a cultural fact which outlines the existing local or regional identity.

Keywords: food heritage, food practices, local identity, regional identity, traditional food, regional cakes

Dijana Mihuc

TRADICIONALNI BANATSKI SLATKIŠI. KONTEKSTI TERENKE DOKUMENTACIJE

Rezime

Rad je rezultat terenskog istraživanja na temu lokalne kulinarske prakse sprovedenog početkom 2022. godine u Malom Toraku. Kao deo većeg projekta dokumentovanja rumunskog prehrambenog nasleđa, ova istraživanja su imala za cilj, pored naučne dokumentacije i širenja njenih rezultata, i snimanje kratkih dokumentarnih filmova fokusiranih na neke vrste jela koja se smatraju reprezentativnim za određene zajednice, neke prakse i kulinarske tradicije, na ljude sa narativnim veštinama u ovoj oblasti ili drugim elementima u vezi sa kulinarskim identitetom istraživanih zajednica. Konkretno, studija se sastoji od analize iskustva na terenu u cilju istraživanja i odabira sadržaja, kao i kreiranja video zapisa koji dokumentuju slatkiše za koje se pretpostavlja da su tradicionalni u rumunskoj zajednici u Malom Toraku. Tekst je izgrađen oko dva glavna elementa: stvarnog odvijanja interakcije sa našim sagovornikom, kao i pažljive analize prikupljenih podatke, što sve zajedno doprinosi formulisanju nekoliko važnih zapažanja o načinu na koji se hrana pretpostavlja kao kulturna činjenica koja ocrta lokalnu i regionalnu specifičnost.

Ključne reči: prehrambeno nasleđe, prehrambene prakse, lokalni identitet, regionalni identitet, tradicionalna hrana, torte

811.135.1'373.7
811.163.41'373.7
811.14'06'373.7

https://doi.org/10.18485/cllc_romana60.2023.ch10

Предраг Мутавџић¹

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

[© https://orcid.org/0000-0001-7195-4053](https://orcid.org/0000-0001-7195-4053)

ИДИОМАТСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ПОЈМОМ ВРЕМЕНА У САВРЕМЕНОМ РУМУНСКОМ, ГРЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (прилог проучавању семантике балканске фразеологије)

Време је једна од физичких величина и апстрактна категорија према којој човек од најранијих дана учи како да се односи према њему и како да га правилно појми. С обзиром на то да је време постало саставни део човековог живота и рада, било је неминовно и природно да буде укључено у процес фразеологизације, односно да се путем лексеме *време* формирају фразеологизми и паремије који и концептуално, и семантички, и конотативно реферишу на то како се разуме време, односно одређена временска секвенца. Из тог разлога у овом раду разматрају се контрастивно и компаративно забележене идиоматске конструкције (фразеолошке јединице) у три савремена балканска језика које садрже појам времена, односно које изражавају време. Румунски језик је полазни, док су грчки и српски циљни. Све конструкције потом класификујемо на основу њиховог значења, и то у шест засебних семантичких категорија. На основу извршене анализе увиђа се да, и поред једног броја подударних и/или идентичних, хомотипичних, конструкција, у сваком од разматраних језика преовлађују и идиотипичне фразеолошке конструкције. Ово хоће рећи да је у сваком од разматраних језика појму времена придружена посебна семантичка, асоцијативна, метафоричка и конотативна компонента која се не проналази у другом језику.

Кључне речи: време, румунски, грчки, српски, еквиваленција, семантички концепти

¹ predrag.mutavdzic@fil.bg.ac.rs

А бијаше на цијелој земљи један језик и једнаке ријечи ... А Господ сиђе да види град и кулу, што зидаху синови човечји. И рече Господ: „Гле, народ један, и један језик у свијех, и то почеше радити, и неће им сметати ништа да не ураде шта су наумили. Хајде да сиђемо и да им пометемо језик, да не разумију један другога што говоре.“ Тако их Господ расу по свој земљи оданде, те не сазидоше града.
(Постање, 11, 1-8)

1. Уводно разматрање

Емил Бенвенист је својевремено указао да „у свим типовима језика наилазимо на извесну лингвистичку организацију времена“ (Benvenist, 1975, стр. 202). Чињеница је да је појам времена сасвим посебна апстрактна категорија која се у људским културама доживљава, описује и класификује на углавном такве начине између којих постоје подударности, али се у исти мах уочавају и такви структурни елементи који су посебни, карактеристични само за један језик. Додирних тачака у тим приказивањима између (различитих) језика свакако има и може бити, што је сасвим очекивано, али, у начелу сагледано, преовладава то да у сваком језику постоје нијансе у описивању времена и у његовом конкретном језичком изражавању. Тако, на пример, на Балкану и даље преовлађује један сасвим лежеран однос према појму схватања и вредновања времена, што се сагледава преко заједничке изреке која каже да (увек) *avem timp / има времена / έχουμε καιρό / ka kohë*. Овакав став се налази у оштрој супротности у односу на општи западноевропски однос према времену, будући да се на квалитативно различит начин не посматра само смисао и значење времена, него се према њему исказује сасвим друкчији однос што, следствено, значи да се оно сасвим посебно и вреднује. Тај однос, који је у суштини материјалан, осликава енглеска изрека *time is money* која је у српском и грчком калкирана – *време је новац; ο χρόνος είναι χρήμα*, док је у румунском нешто лексички измењена те у преводу гласи *timpul înseamnă bani*.

Појмовно разумевање концепта времена такође је различито од језика до језика: Бенџамин Ворф назначио је да Хопи Индијанци нису могли у почетку правилно схватити енглески (односно, европски) начин сагледавања протока времена, а када треба да прецизирају неки догађај који се одиграо у прошлости, тада прибегавају друкчијем начину изражавања, па уместо „остао сам пет дана“ кажу „отишао сам петог дана“ (Whorf, 1940, стр. 230). За амазонско племе Амондава је карактеристично то што се у њиховом језику никако не могу направити концептуалне и појмовне сегментације времена,

попут седмица, месец, година, будући да такве категорије уопште не познају. За њих, време је једно, опште и целокупно, само по себи недељиво, али се као једине (веће) временске секвенце разликују доба дана и ноћи као и периоди суше и поплава². Све изнесено недвосмислено потврђује мисао Освалда Шпенглера да „се културе разликују по смислу који интуитивно додељују времену“.

Језичка и граматичка сагледавања времена и временских периода сасвим су различита од начина на који астрофизика сагледава, рачуна и тумачи време. Са друге стране, за једног историчара или археолога време и временски периоди су углавном стабилни постулати, прецизно одређени на ленти времена како би се прошли догађаји, а посебно они који су прилично удаљени од нас, што боље одредили и тиме сместили у потребан друштвено-политички и историјско-цивилизацијски контекст. За астронома, међутим, време је прилично растегљив и релативно непрецизан временски појам, с обзиром на то да још не постоји начин тачног прецизирања када се неки догађај догодио, а чије последице се виде; отуда се толеранција на оси времена креће у распону од по неколико стотина хиљада и милиона година па надаље. Смисао „растегљивости времена“ огледа се понекад и у нашем животу у виду такозване „варке времене“ када нам се психолошки чини да време споро или брзо протиче – овде је у првом плану истакнут наш субјективни осећај и однос према времену које, објективно сагледано, ипак једнаким темпом протиче.

Време се, поред три већ постојеће физичке димензије, означава и као посебна, четврта димензија³, а баш као и простор и материја, једно је и недељиво, константно, непроменљиво и трајно (вечно). Како живимо у простору и окружени смо материјом (тачније речено, различитим облицима материје), тако у исти мах живимо и у времену које нас окружује. Отуда проистиче наш непосредни доживљај да се крећемо и кроз простор и кроз време. Човек концептуално и ментално разуме време као објективни континуум који нема ни свој почетак ни крај (али те крајње границе настоји некако да обележи, да их ограничи и себи приближи путем одређених конструкција, попут *од када је света и века* или *до судњег дана*), а будући да је време линеарно, оно се сегментира на делове и/или на одсечке различите величине (Palić, 2014, стр. 461), односно на различите дужине трајања. Проток времена сагледавамо не само кроз смену доба дана и ноћи, него и кроз промену годишњих доба. Додатно, како је човек интелектуално биће, биће

² О овом веома занимљивом истраживању видети више на следећој интернет страници: <http://www.bbc.com/news/science-environment-13452711>.

³ Сходно Дејвису, „онако како је Њутон поступио према времену, тако су поступили старогрчки геометри према простору, идеализовао га је у тачно измерљиву димензију“ (Davies, 1996: 31).

апстракције и контемплације, покушао је да осмисли време и његов (про) ток тако што је научио да време, као сложену апстрактну појаву, сагледава путем његовог одмеравања (мерења) у простору у коме непосредно живи и ради. У људској свести време и временски концепти се донекле сагледавају, ако се чак и не подударају, са просторним у метафоричком погледу, па се из тог разлога неки будући сегмент доживљава као онај који се налази испред говорног лица, док се неки прошли схвата као онај који је иза њега (Пипер et al., 2005, стр. 747).

Док је Аристотел време одредио као базичну стварност, и овај став се до данас углавном није променио, Парменид је веровао да су време, покрет и промена груба варка, да они објективно не постоје, а једино што је сигурно да постоји јесте садашњост која је апсолутно опипљива, константна и очигледна у односу на прошлост или на будућност које су логички и осећајно подједнако бесмислене, неодређене. Свети Августин је у XI књизи његових *Исповеди* (Confessiones) указао да се време мери једино у нашем уму, па због тога представља бесконачну промену слике непокретне вечности. Заправо, ова његова опаска јесте сасвим тачна – човек разуме време управо на тај начин, будући да наш осећај према времену није урођен, већ се развија, што ће рећи да човек постепено учи да разуме време као једну вишу категорију и усваја је као такву. Према Кантовом схватању, „време није емипиријски концепт. Јер, нити би сукцесија, нити би постојаност били уопште схваћени да представа о времену доиста не постоји као *a priori* основа. Без ове премисе не бисмо сами себи могли да објаснимо како ствари постоје заједно у једном те истом тренутку или у другим тренуцима, то јест, истовремено или у сукцесији“ (Kant, 2012, стр. 54).

2. Циљ и методологија рада

Основно тежиште нашег рада заснива се на контрастивном, компаративном и статистичком сагледавању забележених фразеологизама у три несродна савремена балканска језика – румунском, као полазном, те савременом грчком и српском као циљним језицима – који садрже у себи појам (прецизније речено, концепт) времена, односно који исказују или који се односе на неки временски оквир. Ослањајући се на одабрану фразеологију у румунском језику, покушаћемо да прикажемо како ју је на најбољи и најадекватнији начин могуће пренети на циљне језике. И поред тога што је румунски полазни језик, због потребе рада као и контрастивног истраживања, полазни језик може бити и грчки и/или српски. Уз указивање на подударности, настојимо и да прикажемо све међујезичке разлике између наведених језика, посебно када је реч о неподударности, било структуралној, било семантичкој.

Урадусмо се определили да све идиоматске конструкције, уз уважавање свих теоријских разматрања доступних у бројној стручној литератури у вези са њиховим тумачењима, класификацијама и категоризацијама⁴, називамо као фразеолошке јединице (у даљем тексту ФЈ), а које, будући стабилне целине, „se deosebesc de tehnica liberă a discursului“ (Coșeriu, 2000, стр. 258–259), и то на основу критеријума њихове фреквенције употребе, стабилности (семантичке и структурне), идиоматичности као и на основу њихове варијантности⁵. Другим речима, ФЈ су такозване „сталне слике које директно показују однос према животним околностима где се налазе изворни говорници“ (Kržišnik, 2008, стр. 39). У оквиру њих смо уврстили и пословице које се, по својој структури и идиоматичности, умногоме приближавају фразеологизмима. Уколико у ФЈ у неком од циљних језика (или у оба циљна језика) постоји разлика у структури, у смислу да је неки елемент различит, а семантички смисао је непромењен, он је подвучен, док су све конструкције с нултим степеном и структурне и семантичке еквиваленције означене звездом.

Исто тако, обраћамо пажњу на пет концепата исказивања временског тока који су нам се учинили крајње занимљивим, пре свега због самог начина њиховог изражавања у сва три језика. У питању су следећи концепти:

- а) концепт одређеног временског тренутка или периода који траје дуже или краће;
- б) концепт временског тренутка који је јасно назначен (облежен / истакнут);
- в) концепт неког будућег временског тренутка који се никада неће реализовати;
- г) концепт временског тренутка који се ритмички понавља у одређеним размацима;
- д) концепт изражавања брзог протока времена; и
- ђ) концепт траћења времена и/или његовог испуњавања.

Када је реч о изворима за наше истраживање, послужили смо се свим доступним општим и фразеолошким речницима у штампаном и

⁴ Тако се, на пример, у оквиру румунске литературе уочавају многобројни термилошки називи, попут: *locuțiune, expresie idiomatică / perifrastică, cuvânt compus, frazeologism, unitatea frazeologică* и њима слични. Чињеница је и то да у литератури већ одавно постоји „frazeološka zbrka od naziva osnovne jedinice nadalje. O tome svjedoči velik broj pokušaja da se što preciznije razgraniče i usustave brojni i nedovoljno određeni nazivi u frazeologiji“ (Kovačević, 2012, стр. 7).

⁵ Овде имамо на уму то да се иста појава, карактеризација, опис и слично може исказати путем два или више различита фразеолошка начина изражавања (cf: *a turba de ciudă = a clocoti de mânie; bob cu bob se face snop, ban peste ban se face morman = picătură cu picătură se face lacul mare; a spune la cai verzi = a îndruga ca la moartă;*), као и путем различитих лексемских варијација (cf: *a spune fără ocol = a spune de-a dreptul; a fi prost ca cizma = a fi prost până peste poate; unul pe față, altul pe dos = unul hăis și altul cea*).

електронском издању (в. на крају списак у оквиру одељка *Литература*), а ради додатне провере значења и употребе забележених ФЈ послужили смо се претраживачем *Google* у својству секундарног (модуларног) извора.

Дакле, наша пажња усмерена је према фразеолошким начинима изражавања темпоралности, односно темпоралних тренутака у наведеним језицима. Према Пиперу (Piper, 1997, стр. 171–172), темпоралност представља „семантичку категорију (а у функционалној равни и функционално-семантичку категорију) која представља мање или више граматикализовану језичку интерпретацију времена као једне од основних категорија универзума и функцију сваког његовог дела“. Како примери показују, реч је о једном изузетно богатом и разноврсном фразеолошком фонду у сва три поменућа језика. На основу виђења Мушовића (1997, стр. 124), глаголи и њихове граматичке категорије времена нису сами по себи (били) довољни да би се могле изразити све потребне нијансе у логичком, апстрактном и појмовном нијансирању темпоралности у језику. Из тог разлога су се у сваком језику појавили додатни језички елементи било у виду фразеологизама, било као појединачне лексеме који служе као одређени прилошки корелати. Сви ти додатни елементи су, по својој природи, веома експресивни, изузетно идиоматични, а неретко се испољавају и као крајње идиотипични, што ће рећи да је њихово преношење на страни језик некада веома компликовано и захтевно.

3. О ФЈ са концептом *време*

Укупан број забележених фразеологизама који изражавају концепт времена у сва три језика износи 357, односно у: румунском 119 (33,42%), грчком 121 (33,89%) и српском 117 (32,77%). На основу ових показатеља, увиђамо да у сва три савремена и несродна балканска језика постоји релативно јасно издиференциран временски фразеолошки корпус који је, барем статистички сагледано, у истој сразмери.

По свом карактеру, сви забележени примери су разноврсни. Поред оних који укључују лексему *време*, коју сматрамо примарном, уочава се и низ лексичких обрта који, сваки на свој начин, покушава да прикаже један сегмент времена било као дужи, било као краћи, било као онај који се понавља и слично. Када је реч о структурном саставу ФЈ, поред оних номиналних, исказаних путем различитих предлошко-падежних синтагми, као што су:

în același timp	din timp în timp	toate la timpul lor	amprenta timpului
<i>την ίδια στιγμή / ώρα</i>	<i>κατά καιρούς</i>	<i>όλα στον καιρό τους</i>	<i>ίχνη / φθορά του χρόνου</i>
<i>у исти мах / трен / време</i>	<i>с времена на време</i>	<i>све у своје време</i>	<i>зуб времена</i>

у сва три језика постоји и знатан број оних који се исказују путем комбинације неког вербална и допуне у виду номинала:

a număra zilele	e timpul să...	a sosit / venit momentul să / pentru	a-și scurta / omori timpul
<i>μετράω τις τελευταίες μέρες μου</i>	<i>η ώρα είναι να / έχει φτάσει η ώρα / ήγγικεν η ώρα</i>	<i>ήρθε η ώρα να / για</i>	<i>σκοτώνω την ώρα (μου)</i>
<i>бројати (своје) последње дане</i>	<i>крајње је време да ...</i>	<i>куцнуо / дошао је час да....</i>	<i>убијати / прекинути време</i>

или вербала и одговарајуће допуне у виду предлошко-падежне синтагме:

a fi la timp	a fi <i>în avans</i>	живети од данас до сутра = a trăi / a o duce de pe o zi pe alta
<i>είμαι στην <u>ώρα</u> (μου)</i>	<i>είναι μπροστά από την εποχή (μου)</i>	<i>*ζω μεροδούλι-μεροφάι</i>
<i>бити на време</i>	<i>бити испред свог времена</i>	

Како видимо из примера, уочава се да постоји знатан степен хомотипичности, односно сличности и подударности⁶ између трију фразеолошких слика. Један од начина за постизавање фразеолошке хомотипичности између различитих језика огледа се и у тесним алоглотским

⁶ Овде би требало рећи да поједине сличности и подударности припадају и једном знатно ширем оквиру, такозваном интернационалном фразеолошком корпусу, што значи да се сусрећу у мање-више истоветном облику и да носе исто значење и у другим европским језицима ван Балканског полуострва.

утицајима, односно у преливима из једног језика у други, када се стварају у језику примаоцу калкови. Тако, на пример, у језику војвођанских Румуна усвојен је темпорални фразеологизам **чекати од Бога благослов** (чија семантика, међутим, јасно реферише на семе „лењост“, „нерад“) у форми *a aștepta mila lui Dumnezeu* која се, као таква, не може пронаћи у језику Румуна из Румуније, будући да званични преводни еквивалент на румунском припада нултој категорији структурно-семантичке еквиваленције **a o bate în sar*.

Природно, не толико номиналне колико пре глаголске групе носе највећи процент од свих забележених ФЈ у оквиру сва три језика – укупно 193 (54,06%), односно, у сваком од језика појединачно – у румунском 61 (17,08%), у грчком 63 (17,64%) и у српском 69 (19,32%).

Осим ових, постоје и случајеви различитих синтагматских (фразеолошких) спојева у којима се као кључне лексемске одреднице појављују одређени темпорални прилози, као што су следећи:

mai bine prea târziu decât niciodată	<i>κάλλιο αργά παρά ποτέ</i>	<i>боље икад него никада</i>
o dată pentru totdeauna	<i>μια για πάντα / μια και καλή</i>	<i>једном за свагда</i>
din când în când	<i>πού και πού / πότε πότε</i>	<i>ту и тамо</i>
de iznova / de la început	<i>*φτου κι από την αρχή</i>	<i>*опет Јово наново</i>
astăzi-mâine	<i>сήμερα-аύριο</i>	<i>данас-сутра</i>
ή τώρα ή ποτέ = ori acum ori niciodată		<i>или сад или никад / *или ма или бу</i>
ziua-noaptea	<i>μέρα-νύχτα</i>	<i>дан-ноћ / даноноћно</i>

Назначимо да укупан број ових и оваквих конструкција у сва три језика износи свега 23 (или 6,44%)

За разлику од српских фразеологизама са лексичком компонентом *време* – укупно 32 примера (што даје 23,75% од свих забележених ФЈ унутар српског корпуса), у савременом грчком и румунском језику се паралелно употребљавају две лексеме које се могу наћи у парасинонимијском односу: *χρόνος / καιρός* те *vrete* и *timp*.

Начелно сагледано, лексеме *καιρός* и *vrete* су универзалног карактера, што ће рећи да могу покривати безмало сваки спектар концепта времена, од оног најширег до најужег, док је значење лексема *χρόνος* и *timp* унеколико специјализовано, односећи се, условно речено, на блиско или на какво

конкретно време, пре свега на оно које се може донекле измерити или приказати као мерљиво. Отуда ФЈ:

μετράω τον χρόνο = a măsură **țimpul** = мерити **време**

țimpul este cel mai bun doctor = време лечи све
о **χρόνος** είναι ο καλύτερος γιατρός / ο χρόνος θεραπεύει

стоје насупрот номиналне конструкције:

toată **vremea** = όλο τον **καιρό** = све време

И поред тога што се може рећи како су обе речи синонимне, оне то, барем у савременом грчком, још нису у потпуности, док се у румунском данас углавном потрла ова разлика. Међутим, она је и даље јасно видљива у оквиру посебних фразеолошких темпоралних концепата у оквиру којих није могућа супституција ових лексема, као што су следећи:

δεν έχω χρόνο πια = nu mai am țimp	<i>немам више времена</i>
σε σύντομο χρόνο = în scurt țimp	<i>за кратко (време)</i>
a avea țimp liber = έχω ελεύθερο χρόνο	<i>имати слободног времена</i>
cu mult țimp în urmă = πριν από πολύ καιρό	<i>пре много времена</i>
χάνω τον χρόνο μου = a pierde țimpul / vremea	<i>губити време</i>
στον καιρό = din țimp / vreme	<i>на време / благовремено</i>
de la o vreme / un țimp = εδώ και (κάμποσο) καιρό	<i>већ неко / извесно време</i>
pe timpuri / vremuri = τον παλιό καλό καιρό	<i>у добра стара времена</i>

или:

језику, међутим, оваквих обрта нема. Када је реч о могућим лексичким заменама унутар грчких ФЈ, уочава се следеће – може се рећи, на пример, или **με τον καιρό**, или ученом варијатном **συν τω χρόνω** у значењу *током времена / временом*, али не и **συν τω καιρώ*, будући да се оваква конструкција сматра граматички хиперкоректном, самим тим и апсолутно погрешном. Нешто слично се запажа и код ученог петрифицираног фразеологизма **ελλείπει χρόνου**, у значењу *услед недостатка времена = din / în lipsă de timp*, где је лексему *χρόνος* немогуће заменити *καιρός*, с обзиром на то да би у том случају дошло до промене целокупног семантичког значења израза и највероватније би се схватило да недостаје атмосферско време.

Ови примери показују како је једна од особености савременог грчког језика и та да се у њему, за разлику од српског и румунског, веома често сусрећу фразеолошке конструкције са концептом времена који припадају старијим језичким слојевима, а који су, као такви, сачувани у језику у виду учених, петрифицираних форми. Свака од ових форми углавном поседује своју адекватну замену у савременом грчком језику у виду или одговарајуће перифразе или какве синтетичке речи. За разлику од савремених грчких ФЈ, старији носе у себи изражену и снажну стилогену нијансу, те због тога пружају сваком тексту и/или говору у коме се употребљавају један далеко ученији, званичнији, узвишенији и садржајнији ниво. Такви су, на пример, следећи фразеологизми:

άπαξ διά παντός = μια για πάντα	<i>једном за свагда = o dată pentru totdeauna</i>
εντός ολίγον = σύντομα	<i>убрзо = repede</i>
εν τω μεταξύ = στο μεταξύ	<i>у међувремену = între timp / în răstimp</i>
επί μακρόν = για πολύ καιρό	<i>надугачко / дуго = foarte lung (mult timp)</i>
εις το διηνεκές	<i>до у недоглед / бесконачно = îndelung</i>
εν ώρα = την στιγμή (που...)	<i>у часу / тренутку = în momentul</i>

У српском су се од тих старијих слојева једино сачувала два фразеологизма, тачније речено две номиналне конструкције – **во вјеки вјеков** (= εις τους αιώνας / στους αιώνες των αιώνων) те **на многаја љета** (= χρόνια πολλά)⁷ – који су калкирани облици према наведеним грчким.

⁷ Назначимо овде да у румунском преводни еквиваленти за наведене изразе гласе *în veci vecilor*, односно *la mulți ani*, који такође представљају својеврсне калкиране облике а који, према унутрашњој (лексичкој) структури, никако не припадају старијем језичком слоју. Другим речима, у њима се не запажа она језичка, учена и стилска карактеристика коју управо исказују и грчки и српски фразеолошки номинални конструкти, док се, са друге стране, у њима препознаје потпуно иста семантика.

Осим лексеме *време*, у оквиру забележених ФЈ у сва три језика се као мање временске јединице појављују се још и лексеме:

а) у румунском: *ceas, oră, clipă, moment*;

б) у грчком: *ώρα, ώρα, στιγμή*;

в) у српском: *сат, час, трен(утак), момен(а)т*

које се у грчком и румунском преплићу са претходно наведеним лексемама, што недвосмислено указује да у њима не постоји једна, условно речено, универзална концепција поимања времена, као што би то могло да се каже за српски, у коме се једном лексемом покривају готово сви могући семантички нивои, већ се разграничавања врше на основу различитих сагледавања доживљаја времена и временског тока. Све ово иде у прилог тврдњи да је време релативна појава и да зависи искључиво од угла посматрања – оно што је у једном језику време, у другом је то час (или тренутак), у трећем се то посматра баш као сат и обратно, на пример:

este vremea mesei = είναι ώρα φαγητού	<u>време</u> је ручку / за јело
στην ώρα = la timp / vreme	на <u>време</u> / тачно
(să fie) într-un ceas bun / rău = την κατάλληλη / ακατάλληλη στιγμή	у <u>добар</u> / <u>зао час</u>
a-și omorî timpul = σκοτώνω την ώρα μου	<u>убијати време</u>

4. О концептима времена у савременом румунском, грчком и српском, грчком језику

Када је реч о временским концептима у сва три језика, неколико најупечатљивијих се издвојило током наше анализе, попут:

А) Концепта одређеног временског тренутка или периода који траје дуже или краће. У оквиру ових ФЈ као кључне речи фигурирају оне које именују:

- одређено доба, попут дана, ноћи, јутра и слично:

peste noapte (zi, an...)	<i>κατά τη διάρκεια της νύχτας (μέρας, χρονιάς...)</i>	<i>током / преко ноћи (дана, године....)</i>
în plină zi / ziua în amiaza mare	<i>μέρα μεσημέρι</i>	<i>у по бела дана</i>
în zori de zi / ziua	<i>τη χαραυγή</i>	<i>у цик / прасак зоре / на сабајле</i>
la / pe la / spre cântatul cocoșilor	<i>όταν λαλήσουν τα κοκκόρια</i>	<i>кад петлови закукуричу (= када заруди зора) ⁸</i>
ziua bună se cunoaște de dimineață	<i>η καλή μέρα από το πρωί φαίνεται</i>	<i>по јутру се дан познаје</i>
јутро је паметније од вечери = dimineața este mai înțeleaptă decât seara	<i>*της νύχτας τα καμώματα та βλέπει η μέρα και γελά</i>	

- неки период године (годишње доба):

zilele babelor / Babele	<i>*Μάρτης- γδάρτης και (κακός) παλουκοκαύτης</i>	<i>баба Марта</i>
vara sfinților arhangheli	<i>* γαϊδουροκαλόκαιρο</i>	<i>*Μιχαήλско лето</i>
δεν είναι κάθε μέρα <u>Πασχαλιά</u> = nu este în fiecare zi <u>Pastele</u>		<i>није сваки дан <u>Божих</u></i>

- неки прошли, садашњи или будући тренутак, при чему је контекст тај који прецизира тачан временски оквир:

este / era și timpul (să...)	<i>είναι <u>ώρα</u> (να...)</i>	<i>крајње је време (да...)</i>
ήρθε η ώρα (μου) κατάλληλη	<i>*fiecare are o șansă în viață</i>	<i>*имати / дочекати својих пет минута</i>
rână în ziua de apoi / rână la sfârșitul lumii	<i>μέχρι τη <u>Δευτέρα Παρουσία</u> / μέχρι το τέλος του κόσμου</i>	<i><u>до судњеге дана</u> / до краја света</i>
μέχρι / ως τώρα	<i>rână / încă acum</i>	<i>до сада</i>

⁸ Овде би било занимљиво напоменути да се на Пелопонезу до данас задржало једно старо народно веровање које каже следеће: Όταν οι κοκκόροι λαλήσουν πριν τις 12 τη νύχτα, έχομε αλλαγή καιρού (= „Када петлови закукуричу пре поноћи, време се мења“).

Наша садашњост, односно време у коме непосредно живимо и радимо, неретко се описује и на следећи начин, као **cursă contra cronometru** = *αγώνας δρόμου με αντίπαλο τον χρόνο* = *трка с временом* чиме се симболички, концептуално и логички указује на то да нам време недостаје, да нам измиче и да је реч о исцрпљујућој борби или напорима да у кратком одређеном тренутку обавимо и/или извршимо неки задатак. Време се овде доживљава као живо биће, које може да пролази сувише брзо, па се у том погледу изједначава са летом птице, као у изразу **време лети** = **timpul zboară** = **ο χρόνος πετάει**, док, са друге стране, може бити метафорички сагледано и као течност, као нешто неодређено, флуидно, без неке посебне форме, па из тог разлога се доживљава да **време цури** = **alerga afară de timp* = **ξιμένω από χρόνο*.

Занимљиво би било овде напоменути да се и у румунском, као и у српском, лексема **ноћ**, која је саставни део концептуалног схватања трајања општег времена, често може чути у разговорном језику у оквиру квалификативне ФЈ да је неко **глуп као ноћ** = **prost ca noaptea**. У овом синтагматском споју, који одговара грчком нултом еквиваленту исказаном другом врстом фразеолошког типа **βλάκας με περικεφαλαία* (= „глуперда са шлемом“), остварује се нестварно упоређење тако да се главни конституент синтагме, **ноћ**, асоцијативно везује за хиперболички недостатак интелигенције, при чему метафорички сагледано **ноћ** постаје семантичка ознака незнања, неукости, неупућености, односно одговара семама „празнина“, „неиспуњност“. У грчком се нешто сличан концепт исказује путем кључне лексеме *μεσάνυχτα* (= „поноћ“) у оквиру наредне ФЈ:

έχω (μαύρα) μεσάνυχτα από (κάτι)

**немати појма / благе везе ни о (чему)*

**a nu avea cea mică idee de / *a nu avea habar de (ceva)*

Како преводни еквиваленти показују, и поред тога што је реч о нултом степену структурне еквиваленције, овај начин квалификације је веома експресиван, суптилан и, самим тим, није толико увредљив у односу на претходно указани српски и румунски пример.

Б) Концепт временског тренутка који је сасвим јасно назначен (облежен или истакнут) својим трајањем може се односити на:

- неки прошли, (непосредни) садашњи или релативно блиски будући тренутак,
- исказивање временског тренутка између две радње / догађаја,
- исказивање почетка / завршетка неког временског тренутка;
- исказивање одвијања временског тренутка, попут:

i-a venit / ajuns (cuiva) ceasul rău	<i>έρχονται <u>χρόνια</u> δύσκολα</i>	<i>дошао је (коме) црни петак / дошли су (коме) црни / тешки дани</i>
în clipa aceea / momentul acesta	<i>αυτήν / εκείνη την ώρα / στιγμή</i>	<i>у овом / оном часу / трену(тку)</i>
nu lăsa pe mâine ce poți face azi	<i>μην αναβάλλεις για αύριο ό,τι μπορείς να κάνεις σήμερα / Μη εις αύριον αναβάλλου, η γάρ αύριον ουδέ ποτέ λαμβάνει τέλος</i>	<i>што можеш за данас, не остављај за сутра</i>
o clipă!	<i>μισό <u>λεπτό!</u> / μια στιγμή!</i>	<i>само час(ак) / тренутак / мало!</i>
în ultimul moment	<i>την τελευταία στιγμή</i>	<i>у последњем тренутку</i>
налазити се / бити у часу смрти = a se da de ceasul mortii	<i>*μετράω μέρες / ώρες</i>	
знати колико је сати = а ști cât e ceasul	<i>*είμαι ενήμερος / *μπαίνω στο νόημα</i>	
de la Adam și Eva	<i>από καταβολής κόσμου</i>	<i>од стварања света / од Адама и Еве</i>
între timp	<i>στο μεταξύ / εν τω μεταξύ</i>	<i>у међувремену</i>
de când e lumea și pământul	<i>από τον αιώνα τον άπαντα</i>	<i>откако је света и века / од памтивека</i>
από τον καιρό του Νώε	<i>*în lungiş / cruciş și (în) curmezis</i>	<i>*од Кулина бана</i>
în ceasul al doisprezecelea	<i>*στο τσακ / στο παρατσάκ/ <u>την ενδεκάτη ώρα</u></i>	<i>у пет минута / минут до дванаест</i>
orice minune durează trei zile	<i>κάθε θαύμα τρεις μέρες, το μεγάλο τέσσερις</i>	<i>свако чудо за три дана</i>
după trei zile oaspeții se pun la rășniță	<i>ο μουσαφίρης <u>και το ψάρι</u> την τρίτη μέρα βρωμάνε</i>	<i><u>сваког госта три дана</u> <u>доста</u></i>
până numeri la trei!	<i>ώσπου να πω τρία/ μέχρι να μετρήσω ως το τρία!</i>	<i>док сам избројао до три!</i>
од јутра до мрака / поваздан	<i>νυχθημερόν</i>	<i>*până îți dai duhul</i>

Сви забележени примери указују да између сва три језика постоји висок степен и семантичке и структурне еквиваленције. Исказивање темпоралног концепта трајања између две радње илуструје и наредна узвична грчка конструкција **έχω καιρό / χρόνια να σε δω / χρόνια και ζαμάνια** чији преводни еквиваленти на румунском и српском гласе неподударно, али семантички носе исти смисао:

Nu te-am văzut de mult (mult timp)!
Нисам те видео 100 година!

У грчком примеру лексемски спој **χρόνια και ζαμάνια** представља комбинацију једне грчке речи и једног турцизма који се односе на исти појам – на време. У ширем погледу, и поред тога што се чини да је овде реч о чистој таутологији, то ипак није, пошто се у овом споју обједињује и грчки и турски облик поимања, односно рачунања и мерења времена. Када се они споје, добије се један прилично дуг временски период који метафорички, концептуално, асоцијативно и логички настоји да доживљајно, са субјективне тачке гледишта, дочара једну изразито дугу протеклу временску дистанцу.

Како је назначила Мршевић-Радовић (2008, стр. 70–71), у свим темпоралним фразеолошким конструкцијама које садрже семантичку вредност „одувек“, „одвајкада“ истиче се сликовит динамички аспект протока времена. Другим речима, утисак је да је проток времена непрекинут, вечан, али сасвим пролазан, због свести говорног лица да постоји удаљеност између његовог тренутка говора и лоцирања почетка трајања времена.

У концепт јасно одређеног временског тренутка (краћег, дужег, будућег, садашњег, прошлог) сврставају се и сви временски прилози, не само они прости, него и они сложени (граматичко-синтаксички начини њиховог грађења су, у начелу, различити, али је могуће запазити и извесне подударности у томе), као што су:

ieri	astăzi	măine	numai се	săptămâna viitoare	de acum înainte	în câteva / niște zile	acum niște zile
χτες	σήμερα	αύριο	μόλις / αφού	την επόμενη εβδομάδα	από δω και πέρα	σε μερικές / λίγες μέρες	πριν από μερικές μέρες
јуче	данас	сутра	само / тек што	следеће седмице	од сада па надаље	кроз / за неколико дана	пре неки дан

В) Посебну пажњу привлаче оне ФЈ које концептуално, метафорички и асоцијативно исказују неки будући временски тренутак који се никада неће

реализовати. Како је реч о личном искуству и о процени на основу којих говорно лице поставља и представља „задати“ (боље речено, предвиђени) временски оквир, из фразеолошког фонда бира онај обрт који би на најбољи начин приказао неизвршење радње (догађаја). Тиме оно настоји да што пластичније и метафоричније укаже како на илузорност, тако и на одуство сваке могућности очекивања да се догађај оствари. У том погледу ове ФЈ носе у себи изразиту емфазу и умногоме су блиски оптативном изражавању у језику; на пример:

la sfântul / moș-așteaptă	Asta va fi într-o bună zi!	când o face plopul pere și răchita micșunele	când mi-o cânta știuca-n baltă	când o prinde mâța pește	εις τας ελληνικάς καλένδας = la calendele grecești
*του Αγίου Ποτέ	Αυτό μια μέρα θα γίνει!	*τον μήνα που δεν έχει Σάββατο	*καλά κρασιά	*μέχρι να βγάλει ο ήλιος κέρατα	
*на свети никада	To ће бити једног лепог дана!	*када на врби роди грозђе	*мало сутра / морген	*о Бурином петку	*када два петка буду заједно / се састану
la Paștele cailor	când va crește păr în palmă	<u>paste, murgule, iarbă verde!</u>	când mi-o crește iarbă-n barbă	până ți se lungesc urechile	
*ουδέποτε	*ούτε στον αιώνα τον άπαντα	<u>Ζήσε, Μάη μου, να φας τριφύλλι</u>	*ποτέ των ποτών	*του Αγίου Πούτσου ανήμερα ⁹	
*месеца лимбурга	*чекати крушке на врби	не липши магарче до зелене траве	*на куково лето	*на светога Живка	

Из примера се види да у свега четири случаја постоје подударана између разматраних језика – у два је апсолутно (*на свето никад; то ће бити једног лепог дана*), у трећем је тек делимично (*не липши магарче до зелене траве*), док у четвртном постоји само делимично поклапање

⁹ Овде у преводу („на сâм дан светога кукуруза“) лексема кукуруз односи се на мушки полни орган, што је само делимично еквивалентно грчкој жаргонској лексеми *πούτσος*.

између српског и грчког. У свим осталим преовлађују стилски веома богати и разноврсни синтагматски склопови који описују крајње незамисливе и немогуће ситуације. Они су, по правилу, сасвим непоновљиви и за сваки језик аутентични. Како су указали Мартин и Рајт (Martin–Wright, 2005, стр. 92), овакви фразеолошки обрти су искази који представљају „на изврстан начин ставове, погледе или вредносне судове“. У румунском постоји и један фразеологизам који је потпуно подударан с енглеским – **când o zbură / o să zboare porcul** (= *when pigs fly*) чији преводни еквивалент и на српском и на грчком (уз нешто проширену варијанту) такође припада категорији апсолутне нулте еквиваленције – **кад гавран побели* = **ὅταν ἀσπίσει ο κόκορας και γίνει περιστέρι*. Са друге стране, у оквиру овог фразеологизма између српског и грчког уочава се делимична структурна еквиваленција, с обзиром на то да је реч о различитим зоонимима, па уместо гаврана у грчкој ФЈ јавља се петао (буквално: „када петао побели и постане голуб“).

Ове фразеолошке конструкције, барем када је реч о румунском језику, углавном су преузете из басни и разних народних фантастичних прича (Bârlea, 1979, стр. 153–154), а како показују наведени примери, припадају универзалном моделу исказивања немогућег (или незамисливог) који се, од народа до народа, испољава обично на другачије начине (мада, како видимо, постоје и донекле слични или приближни), при чему долазе до изражаја најразличитији степени метафоризације, апстракције и имагинације. Тако се „стереотип о незамисливом“, према Рошијану (Roşian, 1981, стр. 77–78), испољава у оквиру лако препознатљивих формула које је, по правилу, увек тешко пребацити на циљни језик, будући да је потребно не само ући у дух језика и стила таквог стереотипа, него и покушати да се он приближи на другом језику, посебно ако је у циљном језику таква врста непозната.

Г) Концепт неког временског тренутка који се или ритмички понавља у одређеним размацима или се понавља ретко у оквиру фразеологије у сва три језика исказује се на релативо подударан семантичко-структуралан начин. Реч је о таквим временским тренуцима који могу бити правилни, дужи или нешто краћи, а изражавају их следеће ФЈ:

din clipă în clipă / dintr-o clipă în alta / dintr-un moment într- altul	a se culca (odată) cu găinile	a se trezi cu găinile	din timp în timp	clipă de clipă	час ... час ... = când ... când....	din când în când	din zi în zi	din an în Paște
από στιγμή σε στιγμή	κοιμάμαι με τις κότες	ξυπνάω με τα <u>κοκόρια</u>	από καιρό σε καιρό	κάθε στιγμή / *κάθε τρεις και λίγο	πότε ... πότε / την μια έτσι, την άλλη αλλιώς	*πού και πού	από την μία μέρα στην άλλη	*с мене па на уштан = στη χάση και στη φέξη
из часа у час	отићи / ићи на спавање са ко- кошкама	уста- ти са првим <u>петло-</u> <u>вима</u>	с вре- мена на вре- ме	сваки час / *свако мало		*ту и тамо	из дана у дан	

Грчка идиотипична фразеолошка конструкција која указује на понављање радње **φτου κι από την αρχή** (= „пу па из почетка“), чији преводни еквиваленти на румунском и српском припадају категорији апсолутне нулте структурно-семантичке подударности – *опет Јово наново, *de iznova / de la început – интересантна је с историјског аспекта, будући да је настала као спој оноματοпеје и поновљеног процеса писања. Тачније речено, у време Византијског царства ученици су писали кредом по дрвеним таблицама, а уколико би погрешили брисали су креду сунђером који су влажили својом плувачком, па отуда почетно **φτου** (= „пу“) ¹⁰.

У свим указаним темпоралним конструкцијама, и то захваљујући само предлозима, време се концептуално доживљава и сагледава као оно које се креће, помера на линеарној оси посматрања. Овакву врсту темпоралности Прањковић (Pranjković, 2001, стр. 17) назива социјативном, будући да се њоме „боље истиче паралелизам између датог временског појма и тренутка вршења глаголске радње“ (Ивић, 1954, стр. 132). Са друге стране, у темпоралним изразима, попут **дан за даном = μέρα με την μέρα = zi cu / de zi** или **из дана у дан = din zi în zi = από μέρα σε μέρα**, запажа се такозвана просторна темпоралност (Pranjković, 2001, стр. 15–16) где се, због саме

¹⁰ https://e-didaskalia.blogspot.com/2015/06/blog-post_805.html?m=1

конструкције, временско значење схвата као значење простора, с обзиром на то да се стиче утисак као да се назначени ентитети (дани) крећу, односно следе сукцесивно, један за другим.

Д) Концепт брзог протекла времена се у сва три језика исказује путем једног релативно малог броја ФЈ и то на два начина – или путем потпуно истих, хомотипичних структурно-семантичких фразеологизама, са понегде незнатим лексичким разликама, или путем посебних фразеолошких комбинација, па је тада реч о фразеолошким идиотипичностима:

у тренутку / зачас = <i>într-o clipă / clipiță</i>	<i>cât ai zice <u>peste</u></i>	док си дланом о длан = <i>bătând / cât ai bate din palme</i>	<i>cât ai clipi din ochi / cu ochii</i>	преко ноћи = <i>peste noapte = εν μια νυκτί</i>	<i>în doi timpi și trei mișcări</i>	στο πι και φι ¹¹	у трен ока = <i>εν ριπή οφθαλμού = într-o clipeală de ochi</i>
*στο πιτς φυτίλι / *στο τσακ μπαμ	<i>ώσπου να πεις <u>αμήν</u></i>	<i>όσο να πεις <u>κύμινο</u></i>	<i>όσο να ανοιγοκλείσεις τα μάτια σου</i>	*στο	<i>*στο άψε-σβήσε</i>	<i>*foarte repede</i>	
	<i>док си рекао <u>кекс</u> / <u>бритва</u></i>		<i>у / за трен ока / док си оком</i>		<i>*за секунд / тили час</i>	<i>*очас посла</i>	

Можда од свих овде наведених најтеже је глосирати два грчка фразеологизма: **στο πιτς φυτίλι** и његов синоним **στο πι και φι**. Први се односи на оноματοпеју ваздуха који се испушта док се гаси фитиљ, док је други везан за византијску школску традицију када су наставници тражили од ученика да памте уснене сугласнике (π, β, φ; cf. Σαραντάκος, 2013, стр. 224). Њима сличан је и адвербијални фразеологизам **στο άψε-σβήσε** који се прихвата, посматрано из данашњег угла, само као петрифицирана форма. Заправо, ова редукована форма односи се на целокупан третнутак потребан да би се упалила и потом угасила свећа.

Ж) Концепт узалудног траћења / провода времена и/или његовог испуњавања је такође посебно занимљив са становишта фразеологије. Он се у сва три језика, поред тек узредних структурних и семантичких подударности, углавном исказује путем апсолутне нулте еквиваленције.

¹¹ Лексеме *πι* и *φι* односе се на графеме грчког алфабета

Реч је о јединственим ФЈ које се преносе на циљне језике или преко других облика фразеологизама или, нешто ређе, преко нефразеолошких израза, по правилу само глаголским врстама. Такви су наредни примери:

a tăia frunză la câini	a arde gaz / gazul degeaba	dracul, când n-are de lucru, își cântărește coada	a-i trece vremea / timpul	a-și pierde vremea cu mărunțișuri
*κοπροσκυ- λιάζω / *τε- μελιάζω	*χάφτω μύγες	*όποιος έχει πολύ πιπέρι βάζει και στα λάχανα	σπαταλάω χρόνο	*ψειρίζω / ψιλολογώ
*трла баба лан да јој прође дан	*продавати зјале / зјаке	*беспослен поп и јариће крсти	проћердати време	*зубити време на ситнице / *ситничарути
a irosi timpul în zadar	a sta cu degetul în gură	a sta ca un trântor	дангубити = χασομερώ	a-și pierde/ omori vremea / timpul
*τα ξύνω	*χάνω τον χρόνο (μου)	*βαράω μύγες	a lepeni	χάνω / χαραμίζω το χρόνο (μου) / σκοτώνω την ώρα μου
*красити Богу дане	*мотати / вртети палце	*бити докон		зубити / убијати време

И ови фразеологизми су, како по свом саставу, тако и по концепту, веома инвентивни и сликовити. Време се у њима посматра истовремено и као нешто што је у потпуности пролазно, али и као нешто што је сасвим подложно материјалном трошењу (cf: **проћердати / расипати новац / воду = σπαταλάω χρέμα / νερό = a irosi / risipi bani / арă**).

5. Закључак

Из свега до сада реченог увиђамо да је у концептуалном погледу време у разматраним језицима сагледано језички и фразеолошки на два главна начина, као време које је опште, целовито, и као време које је сегментирано. Ових других конструкција има далеко више од оних првих, што је и разумљиво, будући да је време, између осталог, саставни део свих човекових свакодневних активности. Другим речима, сегментација времена је осмишљена искључиво из практичних разлога и потреба човека. За разлику од било ког часовника, који представља (тренутну) физичку реализацију времена и његовог тренутка, темпоралне конструкције у језику су чисте апстракције и менталне категорије које се могу и/или не могу сасвим или у потпуности подударати са конструкцијама у другом/другим језицима. Из тог разлога време као и начини његовог концептуалног, асоцијативног, метафоричког и језичко-стилског приказивања у свакој култури оличавају одређени тип модела света и схватања односа у њему где доминирају такозване „мреже координата“ путем којих људи означавају стварност око себе градећи тако слику света у свести – према виђењу Гуревича (1994, стр. 32), све темпоралне конструкције су заправо одређене категорије људске свести. Пијаже и Инхелдер (Pijaže–Inhelder, 1978) су својим пионирским истраживањима показали да се време двојако испољава у људској култури: примарно је оно које се изражава преко социо-културних система (који могу бити исти, заједнички, делимично подударни или сасвим одвојени, неспојиви, дијаметрално супротни), а секундарно је индивидуално, дакле оно испољавање које се тиче самог човека: у зависности од свог узраста (што је повезано са менталним сазревањем), човек различито доживљава и перцепцира време, и то из разлога што му се мења (суштински) однос према времену као посебној категорији апстракције.

У нашем раду покушали смо да пружимо, што је више било могуће, компаративно-контрастивни преглед ФЈ између румунског, који је узет углавном као полазни језик, те савременог грчког и српског језика, као циљних, које носе у себи временску конотацију а која се остварује преко шест различитих семантичких концепата:

- а) концепт одређеног временског тренутка или периода који траје дуже или краће;
- б) концепт временског тренутка који је јасно назначен (облежен / истакнут);
- в) концепт неког будућег временског тренутка који се никада неће реализовати;
- г) концепт временског тренутка који се ритмички понавља у одређеним размацима;

- д) концепт изражавања брзог протока времена; и
 ђ) концепт траћења времена и/или његовог испуњавања.

На основу свих забележених и анализираних примера у сва три језика, можемо закључити следеће:

- √ највећи степен семантичког и структуралног непоклапања уочава се у оквиру концепата ђ);
- √ највећи степен семантичког и структуралног поклапања постоји у оквиру концепата а);
- √ у једном великом броју случајева, посед исказивања временског сегмента, ове ФЈ носе у себи и начинску информацију, односно показују начин обављања / вршења радње и догађаја (cf: *за тили час*);
- √ за разлику од српског, у грчком и румунском постоје две засебне речи које означавају појам времена и које се, како се може сагледати из примера, могу појавити и као синонимне – у румунском је то далеко већи проценат него у грчком у коме, ипак, замена једне лексемом другом понекад не да није могућа, него, ако и јесте, доводи до промене значења самог фразеологизма;
- √ у савременом грчком велику заступљености имају и такви фразеологизми који потичу из ранијих слојева језика, што је сасвим супротнo од српског и румунског који су, начелно говорећи, у потпуности лишени оваквих форми. Ови петрифицирани облици се употребљавају углавном како у ученом језику и стилу тако и у свакодневном говору, посебно уколико желимо да извршимо емфазу унутар самог исказа;
- √ и поред тога што српски и грчки, ослањајући се на још важећу Шалерову поделу, припадају групи језика Балкана, они ипак показују висок степен фразеолошке подударности са румунским, као правим балканским језиком, што свакако иде у прилог тези како се, барем у овом сегмену, може говорити о постојању колико-толико уједначене и јединствене балканске фразеолошке слике;
- √ из претходно реченог проистиче да, без обзира на то што су грчки и румунски, као и српски и грчки данас прилично удаљени у географском погледу, распрострањеност истих ФЈ, или оних чија је унутрашња структура нешто измењена, али се релативно лако препознаје њихов семантички смисао, у сва три језика сведочи о заједничком пореклу једног броја фразеологизама који се, као такви, уопште не сусрећу у другим (западним и источним) европским језицима. Ово недвосмислено указује на то да је географско подручје изузетно важно за контрастивно и компаративно проучавање фразеологије

језика који се на њему говоре а који се налазе у непосредном додиру вековима. Фразеологија, у том смислу, може указати ако не на непосредан извор, а онда свакако на путеве ширења и прихватања истих ФЈ;

✓ велики број подударних ФЈ у сва три разматрана језика који изражавају конотацију времена указује да је постојала јасна пријемчивост и мотивација за прихватање истих концепата који су, са стране сваког језика, додатно обликовани, односно измењени, пре свега због различитог погледа на свет, због материјалне културе на коју је сваки од наведених балканских народа био усмерен као и због саме потребе да израз буде што јачи, самим тим и експресивнији.

И поред тога што је већина наведених ФЈ моносемантична, по природи ствари се у језику за исти појам (концепт) развило неколико различитих ФЈ које га приказују из различитих углова и на различите структурне начине. Управо се на основу фраземске синонимије огледа право богатство сваког језика и његовог лексичког, самим тим, и фразеолошког фонда. Посматрано из угла компаративног проучавања, неподударност ФЈ на структурном плану је сасвим разумљива, поред свих оних случајева када постоји или велики степен неподударности или апсолутна неподударност, али се она у семантичком погледу сасвим потири, посебно када је реч о исказивању концепта узалудног трошења времена или концепта временског тренутка који се никада неће остварити. Услед употребе различитих лексичких елемената унутар фразеологизама у румунском, грчком и српском језику стварају се различите слике које покривају основно појмовно полазиште, при чему се образују разноврсни фразеолошки парњаци са јасним стилским и семантичким разликама.

ЛИТЕРАТУРА

- Bârlea, O. (1979). *Poetică folclorică*. Editura Univers.
- Benvenist, E. (1975). *Problemi opšte lingvistike*. Prosveta.
- Гуревич, А. (1994). *Категорије средњовековне културе*. Матица српска.
- Davies, P. (1996). *About Time: Einstein's Unfinished Revolution*. Simon & Schuster.
- Ивић, М. (1954). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Институт за српскохрватски језик.
- Kant, I. (2012). *Kritika čistoga uma*. Dereta.
- Kovačević, B. (2012). *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Corpas Pastor, G. (1996). *Manual de fraseología española*. Gredos.

- Coşeriu, E. (2000). *Lecții de lingvistică generală*. Editura ARC.
- Kržišnik, E. (2008). Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot. *Jezik in slovstvo* 53/1, 33–47.
- Martin, J. R., Wright, Peter R. R. (2005). *The Language of Evaluation. Appraisal in English*. Palgrave MacMillan.
- Мршевић-Радовић, Д. (2008). *Фразеологија и национална култура*. Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Мушовић, А. (1997). *Фразеолошки адвербијали (на материјалу руског и српског језика)*. Универзитет у Приштини.
- Palić, I. (2014). „O upotrebi prijedloga /u/ u konstrukcijama vremenske intralokacije“. У: Diana Stolac (urednica), *Riječki filološki dani 9. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Rijeci od 22. do 24. studenog 2012*, Rijeka (str. 461–472). Filozofski fakultet.
- Pijaže, Ž., Inhelder, B. (1978). *Intelektualni razvoj deteta*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Piper, P. (1997). *Jezik i prostor*. Biblioteka XX vek.
- Пипер, П., Антонић, И., Ружић, В., Танасић, С., Поповић, Љ., Тошовић, Б. (2005). *Прилози граматици српскога језика. Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. (у редакцији академика М. Ивић). Институт за српски језик–Матица српска–Београдска књига.
- Pranjković, I. (2001). *Druga hrvatska skladanja: sintaksičke rasprave*. Hrvatska sveučilišna naklada.
- Roşian, N. (1981). *Eseuri despre folclor*. Editura Univers.
- Σαραντάκος, Ν. (2013). *Λόγια του αέρα και άλλες 1000 παγωμένες εκφράσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Whorf, B. L. (1940). Science and Linguistics. *MIT Review* 42, No. 6 (April, 1940), 229-231, 247-248.

САЈТОГРАФИЈА

https://e-didaskalia.blogspot.com/2015/06/blog-post_805.html?m=1 (Онлајн приступ: 05/10/2023)

ИЗВОРИ

а) једнојезични речници:

- Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog*. Školska knjiga.
- Menac, A., Fink Arsovski, Ž., Venturin, R. (2014). *Hrvatski frazeološki rječnik*. Naklada Ljevak.
- Оташевић, Ђ. (2012). *Фразеолошки речник српског језика*. Прометеј.

- Речник српскохрватског књижевног језика* (RMS). (1995). Матица Српска.
РСАНУ 1959–: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. (1959).
I–XX. Институт за српски језик САНУ.
Вλαχόπουλος, Σ. (2007). *Λεξικό των ιδιωτισμών της νέας ελληνικής*. Αθήνα:
Κλειδάριθμος.
Ιορδανίδου, Α. (2001). *Λεξικό λόγιων εκφράσεων της σύγχρονης ελληνικής*.
Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
Κριαράς, Ε. (1995). *Νέο Ελληνικό λεξικό – Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής
δημοτικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας* (Β' έκδοση).
Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
Τεγόπουλος – Φυτράκης. (1995). *Ελληνικό λεξικό* (δέκατη έκδοση). Αθήνα:
Εκδόσεις Αρμονία.
Χρηστικό λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας (σύνταξη–επιμέλεια Χριστόφορος
Γ. Χαραλαμπίδης). 2014. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών – Εθνικό Τυπογραφείο.

[http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/
triantafyllides/](http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/)
<https://dexonline.ro/>

б) двојезични речници (српско-грчки, грчко-српски, румунско-грчки):

- Bricko, M., Salopek, D. (1994). *Hrvatsko-grčki frazeološki rječnik*. Zavod za
lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
Мута̀вцић, П. (2007). *Грчко-српски речник идиома*. (1. издање). ИК Јасен.
Marković, A. (2001). *Srpsko-grčki rečnik* (1. izdanje). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις
Μιχάλη Σιδέρη.
Стојановић, М., Балаћ, А. (2009). *Грчко-српски речник* (2. издање). Завод за
γυβенике.
Tomici, M. (2012). *Dicționar frazeologic român-sârb*. Uniunea Sârbilor din
România.
Ευαγγελόπουλος, Α. (2007). *Ελληνο-Αγγλικό Λεξικό ιδιωτισμών, παροιμιών,
ρητών*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μιχάλη Σιδέρη.
Ρουμανο-νεοελληνικό λεξικό. (2007). Editura Demiurg.

в) двојезични речници на страним језицима:

- Collins Ελληνο-αγγλικό λεξικό*. (2003). Harper Collins Publishers.
Collins Greek-English Dictionary. (1997). Harper Collins Publishers.
Dizionario Greco moderno-Italiano, Italiano-Greco moderno. (2006). Zanichelli
editore.
English-Greek Advanced Dictionary (2006). Αθήνα. Εκδόσεις Ματζέντα.

- Stavropoulos, D. N. (2012). *Oxford Greek-English Learner's Dictionary*. Oxford University Press.
- Stavropoulos, D. N., Horby, A. S. (2011). *Oxford English-Greek Learner's Dictionary*. Oxford University Press.
- Τσουκανάς, Α. (1997). *Γερμανο-ελληνικό λεξικό*. (2η έκδοση). Εκδόσεις Κακουλίδης.
- Τσουκανάς, Α. (1996). *Ελληνο-γερμανικό λεξικό*. (1η έκδοση). Εκδόσεις Κακουλίδης.

г) тројезични речник:

Fotea, Mircea-Țăranu, Ecaterina. (2004). *Dicționar frazeologic român selectiv, cu echivalente în limbile franceză, engleză, neogreacă*. Lumen.

Predrag Mutavdžić

**TIME-RELATED IDIOMATIC CONSTRUCTIONS
IN THE CONTEMPORARY ROMANIAN, GREEK AND SERBIAN LANGUAGES
(a contribution to the study of Balkan phraseology)**

Summary

The present paper deals with a comparative and contrastive analysis of a certain portion of nominal and verbal idiomatic constructions containing time constituent in contemporary Romanian, Greek and Serbian. The main purpose of the paper is to determine semantic concordances thereof, based on which they have been divided into six groups – idiomatic constructions denoting time / time period which lasts longer or shorter; idiomatic constructions denoting time which is clearly denoted (underlined); idiomatic constructions denoting time or a certain period in the future which will never occur; idiomatic constructions denoting time which is repeated rhythmically or in sequences; idiomatic constructions denoting a period of time which passes quickly and idiomatic constructions denoting waste of time.

Although the most numerous time idiomatic expressions in all three languages in question are those containing a verb, the so-called nominal constructions have been found to be dominant, too. Our analysis has demonstrated that the occurrence of the same or similar lexical constituents in time-related idiomatic constructions in all the three languages certainly draws attention to almost identical conceptual understanding and evaluation of time of all three nations, their same mentality and congruent metaphorical manner of thinking.

At the same time, we have observed that both in terms of structure and meaning zero phraseological equivalence is not predominant, yet it is notable to a certain point. This is not so peculiar, if we bear in mind the fact that people have had more or less

universal relation(s) to time, that time almost in each and every society has had a slightly different role and that particular significances have been associated with it in time due to special and specific socio-cultural differences.

Key words: time, Romanian, Greek, Serbian, semantic concepts, equivalence.

Predrag Mutavdžić

**CONSTRUCȚIILE IDIOMATICE CU CONCEPTUL *TIMP*
ÎN LIMBILE ROMÂNĂ, GREACĂ ȘI SÂRBĂ CONTEMPORANE
(o contribuție la studiul frazeologiei balcanice)**

Rezumat

Lucrarea de față tratează o analiză comparativă și contrastivă a unei anumite porțiuni de construcții idiomatice nominale și verbale care conțin lexemul *timp* ca elementul constitutiv în limbile română, greacă și sârbă contemporane. Scopul principal al lucrării este de a determina concordanțele semantice ale acestora, pe baza cărora au fost împărțite în șase grupe deosebite – construcții idiomatice care denotă timpul/perioada de timp care durează mai mult sau mai puțin; construcții idiomatice care denotă timpul care este clar marcat (subliniat); construcții idiomatice care denotă timpul sau o anumită perioadă din viitor care nu va avea loc niciodată; construcții idiomatice care denotă timpul care se repetă ritmic sau în secvențe; construcții idiomatice care denotă o perioadă de timp care trece rapid și construcții idiomatice care denotă pierdere de timp.

Deși cele mai numeroase expresii idiomatice cu lexemul *timp* în toate cele trei limbi în cauză sunt cele care conțin un verb, așa-numitele construcții nominale s-au dovedit a fi, de asemenea, dominante. Analiza noastră a demonstrat că apariția aceluiași constituenți lexicali sau similari în construcțiile idiomatice legate de timp în toate cele trei limbi atrage cu siguranță atenția asupra unei înțelegeri și evaluări conceptuale aproape identice a timpului pentru toate cele trei națiuni, asupra mentalității lor comune ca și asupra modului lor congruent de gândire metaforică.

În același timp, am observat că, atât din punctul de vedere al structurii, cât și al sensului, echivalența frazeologică zero nu este predominantă, dar este notabilă până la un anumit punct. Aceasta nu este atât de ciudat, dacă ținem cont de faptul că oamenii au avut relații mai mult sau mai puțin universale cu timpul, că aproape în fiecare societate timpul a avut un rol ușor diferit și că semnificații speciale i-au fost asociate de-a lungul timpului datorită diferențelor socio-culturale deosebite și speciale.

Cuvinte-cheie: *timp*, română, greacă, sârbă, concepte semantice, echivalență.

811.135.1'373.45:811.512.161

811.163.3'373.45:811.512.161

811(497)'373.7

https://doi.org/10.18485/cllc_romana60.2023.ch11

Nicolae Stanciu¹

Universitatea „Sfinții Chiril și Metodiu”, Skopje, Macedonia de Nord

Institutul Limbii Române

Centrul de cercetări Teoria și Practica Discursului,

Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați

ELEMENTE LEXICALE DE ORIGINE TURCICĂ ȘI TURCĂ ÎN LIMBILE MACEDONEANĂ ȘI ROMÂNĂ. O INCURSIUNE ETIMOLOGICĂ ȘI FRAZEOLOGICĂ

Urmare a câteva secole de dominație sau control al Imperiului Otoman asupra Balcanilor în accepție extinsă, prezența elementelor lexicale turcice în limbile balcanice este perfect justificată. Continuând cercetarea începută cu mai mulți ani în urmă în domeniul influenței turcice asupra limbii române, materializată în câteva articole publicate de-a lungul anilor, încercarea de față reprezintă doar un efort de urmărire comparativă a elementelor turcice și turcești prezente în limbile macedoneană și română, pornind de la identificarea sensului de bază al acestora în limbile din care au fost împrumutate, analizând etimoanele în limbile de origine (araba, persana, sanscrita sau alte limbi turcice, în special kazaha și uzbeca), precum și deviațiile semantice secundare, abstracte sau metaforice care au condus la îmbogățirea sensurilor acestor unități lexicale în expresii. Articolul folosește trei mari concepte relevante pentru analiza rolului turcismelor în contextul limbilor naționale moderne și în construcția identitară de dată relativ recentă: confluentele etimologice, etimologia ca instrument epistemologic și cultural, rolul frazeologiei în codificarea unor realități umane și sociale sau a mentalităților prin metafore conceptuale. Materialul de cercetare este excerptat din dicționarul macedonean-român pe care autorul îl scrie împreună cu profesorul Petar Atanasov și dintr-o multitudine de articole, cărți și dicționare colecționate de-a lungul ultimei decade.

Cuvinte-cheie: confluente etimologice, elemente lexicale turcice și turcești, analiză semantică comparativă, scriere lexicografică, frazeologie balcanică

¹ nickstanciu@gmail.com

1. Context cultural. Istoria și etimologia ca științe inter- și multidisciplinare

Cine sunt popoarele turcice? De unde au venit? Încotro au migrat? Ce dialecte sau ce limbi vorbeau și vorbesc?

O distincție necesară încă de la începutul acestui articol este cea între turcic și turcesc, sugerând existența a două valuri de populații care au migrat din Asia Centrală spre țările balcanice, lăsând urme semnificative în culturile acestora din urmă prin mai multe secole de dominație culturală și statală. Distincția între limbile vorbite de triburile turcice (în special de către grupul de kipchaki reminiscente până astăzi în țările balcanice, inclusiv în limba română, dar și în oazele gagăuze) și turca otomană sau osmanlâie nu reprezintă o separare teritorială și lingvistică, ci, mai degrabă, crearea unei continuități culturale marcate și de o evoluție semantică a etimoanelor care au fost identificate în limbile kazahă și uzbekă, ca fiind preluate din arabă și persană, care au circulat în spațiul balcanic și au supraviețuit deopotrivă în limbile macedoneană și română în proporții diferite și într-o distribuție dialectală sau stilistică inegală (Dobrișan, 1968, p. 522; Јашап-Настева, 2001, p. 32). Excerptate din experiențele lexicografice și etimologice ale autorului, elementele turcice și turcești inventariate și analizate în acest articol au fost urmărite în evoluția lor semantică marcată prin stratificarea sensurilor în trei mari categorii (de bază, secundar, respectiv abstract) și prin integrarea în unități frazeologice care au impus reducerea flexiunii și metaforizarea sensurilor.

Variatăți dialectale și lingvistice turcice, precum protobulgara, cumana, peceneaga, turca osmanlâie au fost folosite în timpul Imperiilor Bizantin și Otoman sau al Regatului bulgaro-vlah. Ca rezultat al contactelor culturale și al colucuirii întru aceeași limbă, acești vorbitori ai dialectelor și limbilor balcanice au făcut schimb de concepte și cuvinte, deoarece civilizațiile lor aflate în interferență au lăsat, fără îndoială, urme în unele domenii ale vieții, cum ar fi arheologia, bucătăria, folclorul, obiceiurile, limba, mentalitățile și tradițiile. Prin urmare, diversele dialecte turcice și turcești au păstrat un fond lexical comun numit „indigen” care corespunde „limbii turce antice” (Bazin, 1959, p. 17) și care și-a diversificat sensurile prin circulația cuvintelor și asimilarea în mai multe limbi balcanice. Nomazii turci au contribuit la „declinul și căderea Bizanțului, precum și la diverse perturbări ale vieții politice și economice din Balcani și Europa dunăreană” (Golden, 1992, p. 40).

Primele formațiuni statale au înflorit în Asia Centrală și Europa de Est sub conducerea notabilă a marilor lideri spirituali din secolele VIII-XII. După câteva secole, Imperiul Otoman a cucerit țări precum Bulgaria, Ungaria și Serbia și le-a transformat în pașalâcuri sau a exercitat un control cultural și politic asupra provinciilor românești Moldova și Țara Românească din Balcani (Iorga, 1998, vol. III, p. 102). S-a observat cu mulți ani în urmă că „originile populațiilor turcice

sunt învăluite în negura preistoriei” (Clauson 1962: 14), dar din punct de vedere cultural, „istoria Europei de Est în secolele al XI-lea și al XII-lea este marcată de migrația în masă a triburilor vorbitoare de dialecte turcice din Asia Centrală în Balcani, care a influențat în mod remarcabil nu numai viața politică, ci și viața etno-culturală a acestei regiuni semnificative” (Kljashtornyj, 2008, p. 151–152).

Din punct de vedere geografic și al migrației, „zona dintre inima Asiei și bazinul inferior al Dunării a acționat ca un mare pasaj pentru mișcarea călăreților nomazi-pastoriști” (Spinei, 2009, p. 39–40). Fiind amestecați cu populațiile avare și slave, cumanii, pecenegii și tătarii au ocupat teritoriile întinse în Balcani, au ajuns pentru prima dată în Moldova în secolul al IX-lea și s-au mutat în secolele al X-lea și al XI-lea în Țara Românească de Est, Dobrogea și Transilvania (Șafarik, 1847, p. 81; Curta, 2006, p. 136). Ei au rămas pe teritoriul de astăzi al Bulgariei, al Ungariei, al României și al unei părți din Republica Moldova de astăzi până în secolul al XI-lea, când un nou trib, cel al cumanilor, venit din nordul Mării Negre, a ocupat teritoriile întinse în Țara Românească, care a fost numită atunci *Cumania* (Djuvara, 2007, p. 84; Treptow, 1996, p. 52). În secolul al XIII-lea, tătarii i-au distrus pe avari și s-au stabilit în Crimeea de astăzi (Iorga, 1998, vol. I, p. 104), creând un mare stat numit Hoarda de Aur. În consecință, înlocuirea acestor populații a generat aculturație, iar grupurile etnice s-au dezvoltat într-un context istoric și lingvistic confluent, cu straturi suprapuse și forme lexicale rezultate din asimilarea etimoanelor turcice și turcești și din adaptarea acestora la structurile gramaticale ale limbilor care le-au împrumutat.

La fel ca și în alte cazuri, absența documentelor scrise de orice fel (inscripții, texte) îi determină pe cercetătorii din domeniu să utilizeze reconstrucția lingvistică și metodele interdisciplinare în timp ce analizează domeniul etimologic și lexical pe baza surselor istorice și literare bizantine, dar și a mostrelor de folclor și a relicvelor lingvistice găsite în limbile care au fost vorbite în zonă.

Influența islamului a adus în jurul pragului mileniilor un fond semnificativ de cuvinte de origine arabă și persană asimilate de principalele grupuri etnice turcice precum cumanii, pecenegii sau tătarii (Șăineanu 1900, p. 24), ale căror ecouri sunt vizibile în împrumuturile care au fost doar accidental puse la îndoială de cercetătorii culturilor. Aceste straturi etimologice au supraviețuit prin diferiți intermediari români și slavi în toate limbile balcanice și sunt comune pentru ceea ce este cunoscut în general ca *Balkan Sprachbund* (Sandfeld, 1968, p. 15; Trubetzkoy, 1987; Friedman, 1997, p. 29; Alexe, 2023, p. 68–81).

Pentru mulți istorici și lingviști, culturile și limbile sunt interdependente, s-au dezvoltat și s-au îmbogățit datorită contactelor și interferențelor reciproce ale comunităților care au vorbit aceste dialecte și au stabilit epicentrii ca poli ai creației și hipocentrii ca locuri de asimilare și distribuție. Din punct de vedere cultural și lingvistic, dialectele turcice (cumana, tătara, peceneaga) și turca

osmanlâie pot fi considerate epicentre de difuziune și, deși au evoluat aparent separat în spațiu și timp, pot fi urmărite într-o linie conceptuală de continuitate culturală între Asia Centrală și sud-estul Europei motivată prin migrație și evoluții statale sau imperiale.

Istoric vorbind, răspândirea limbilor turcice a fost favorizată de dezvoltarea migrației și a comerțului, îmbinând în mod egal cuceririle de noi teritorii și viața sedentară în timp ce se ocupă cu agricultura și creșterea vitelor. Posibilele contacte între indo-europeni și vecinii lor turci (Clouston, 1962, p. 16) au generat un inventar destul de bogat de noțiuni care au călătorit de-a lungul secolelor, au fost asimilate de locuitorii din noi imperii și triburi, de noi religii precum islamul și, în cele din urmă, s-au răspândit în Balcani și au fost re-simbolizate de națiuni în încercarea lor de a-și construi propria ideologie de etnie și identitate.

Unele grupuri etnice masive, precum bulgarii, pecenegii, cumanii, tătarii sau chiar mai puțin importante precum nogaii au răspândit dialectele turcești vorbite în vestul cel mai îndepărtat, în special oghuz și găgăuz, fiind împărțite de-a lungul secolelor în două grupuri principale, primul pre-osman și al doilea turc otoman. De fapt, rădăcinile culturilor balcanice sunt compuse din elemente de substrat, elemente de balcanitate romanică, elemente slave și elemente turcice și turcești. Cuvintele care au intrat în limbile vorbite în această zonă în diferite epoci datorită contactelor și coteritorialității ar trebui urmărite de la origini până la distribuția și stratificarea lor în limbile balcanice moderne.

2. Concepte și metode de cercetare

Conceptele și metodele utilizate pentru a compara fonetica și sensul cuvintelor luate în considerare pentru această analiză sunt:

a. *zone de contact culturale și de răspândire lingvistică* (Nichols, 1999, p. 12) ce au favorizat *schimburi lexicale reciproce* (Gamkrelidze & Ivanov, 1995, p. 495), presupunând că civilizațiile și culturile turcești au apărut și s-au dezvoltat în vecinătatea indo-europenilor;

b. *confluențe etimologice* (Poruciuc, 1999, p. 6);

c. *interferențe lexicale și divergențe semantice*;

d. *continuitate și stratigrafie* în analiza evoluției semantice a etimonului (Șăineanu, 1900, p. 15; Bogrea, 1971, p. 59) până la aspectul contemporan al limbilor macedoneană și română.

Această abordare comparativă, interculturală și multi stratală etimologic ne-a permis să integrăm multe cuvinte în istoria evolutivă culturală, luând în considerare extensia sau limitarea sensului, precum și relicvele abstracte regăsite în metafore, simboluri și unități frazeologice.

3. Oameni și locuri. Reverberații turcice și otomane în antroponimie și toponimie

Cel de-al doilea val al elementelor turcice în Balcani a început odată cu invazia otomanilor în secolul al XIV-lea și a durat până în secolul al XIX-lea, înregistrând numeroase variații ale regimului de stat și influențe culturale: dacă Bulgaria, Serbia și Ungaria de astăzi au fost transformate în pașalâcuri, provinciile românești au plătit tribut păstrând un nivel destul de ridicat de autonomie până în secolul al XVIII-lea, când domnitori din Fanar, un cartier din Constantinopol locuit de greci, au început să fie numiți în Moldova și Țara Românească. În această lungă perioadă de control turcesc otoman în administrație, numeroase cuvinte au intrat în toate limbile, unele dintre ele fiind și rămânând larg răspândite în bulgară, română, sârbă, mai puțin numeroase în maghiară.

Acest spațiu cultural cu frontiere estompate are el însuși un nume de origine turcească și a păstrat numeroase antroponime și toponime.

Denumirea turcică de *Balkan* „munte” (Budagov, 1997, p. 102), probabil de origine persană, existentă și în limbile kazahă și turkmenă, a fost aleasă ca numele Peninsulei metaforic percepută ca „butoiul de pulbere”, spațiul unității și al defragmentării, care nu are granițe clare, ci mai degrabă fluide precum frontierele culturale.

Alma „măr” a suferit o schimbare fonetică în limba turcă otomană (*elma*), dar s-a păstrat în forma turcească veche în antroponimele compuse (*Almagul* „floare de măr”) sau în unele toponime românești precum *Almalâu* (Dobrogea) sau *Alma Vii* (Transilvania). Au fost recuperate în toponimie etnonime de origine turcică răspândite în mai multe limbi balcanice: *Comana*, *Kumanovo*, *Kumane*, *Peceneaga*, *Вългърене*. Pecenegii au adus nu numai mari distrugerii în provinciile bizantine, ci au lăsat și urme în arheologie precum tezaurul de la Pietroasa și toponime precum *Peceneaga* în Dobrogea, România. Ceilalți, cumanii kipchaki (Golden, 1992, p. 270–282; Golden, 1995-1997, p. 99–122; Spinei, 2009, p. 38) s-au mutat în stepele pontice la începutul anului 1050 și la scurt timp s-au stabilit în Moldova de astăzi (Spinei, 2009, p. 38) și Valahia (Djuvara, 2007, p. 123; Treptow, 1996, p. 54), ultima fiind numită timp de câteva secole *Cumania* (Vásári, 1993-1995; Vásári, 2005, p. 42, Alexe, 2023, p. 144–145).

Antroponimele și toponimele distribuite geografic în imensele teritorii în care au trăit triburile și mai târziu națiunile din statele ocupate de Imperiul Otoman au rezultat din asimilarea în diferite zone a elementelor lexicale turcești datorită prestigiului lor cultural. Două idei principale pot fi menționate ca importante în acest efort constant de aproximare a sensului: a) date istorice despre triburile turcice (pecenegi, cumani, tătari) și migrația lor în Peninsula Balcanică înainte de secolul al XIII-lea, unde trebuia să se stabilească în teritoriile dunărene fie astăzi Bulgaria, România, Serbia și Ungaria, sunt „dovedite” prin cuvinte, în mare parte

antroponime ca rom. *Aslan*, rom. *Balaban*, rom. *Coman*, rom. *Ciortan*, *Cara*, *Ulan* și toponime precum rom. *Bărăgan*, *Caracal*, *Peceneaga*, *Comana*, bg. *Kumaniti*, mac. *Kumanovo*, srb. *Kumane*, rom. *Caraorman*, *Teleorman*. Deși istoria acestor triburi este încă ambiguă și controversată, *Cumania* a fost un „termen lipsit de ambiguitate” (Vásári, 2005, p. 32; Djuvara, 2007, p. 43; Spinei, 2009, p. 34) și în ciuda „istoriei dezordonate” (Golden, 1997, p. 19) înregistrată în „izvoare bizantine sporadice” (Clauson, 1962, p. 2) prezența acestor comunități etnice care vorbeau dialectele turcice în aceste teritorii poate fi dovedită în egală măsură de arheologie, istorie și lingvistică. Un aspect semnificativ referitor la triburile turcice din Ungaria de astăzi este că acestea au avut conducători carismatici precum Borč, care i-au botezat (Kovács, 2005, p. 255). b. controlul sau ocupația otomană asupra Peninsulei Balcanice a lăsat urme în toate sferile lexicului, inclusiv în antroponimie și toponimie în acest metisaj al limbilor balcanice în care etimoanele și elementele lexicale turcice și otomane au fost asimilate, adaptate și integrate în sistemele gramaticale ale limbilor naționale aparținând unor familii lingvistice diferite (Friedman, 2003, p. 24; Alexe, 2023, p. 145).

4. Natura în toată complexitatea ei

Putem spune că limbile balcanice au moștenit în diferite grade o viață întreagă, o lume conceptualizată sau chiar gramatică și un vocabular extrem de bogat din tradiția turcă. Cuvintele de origine turcească sunt în mare parte adjective și substantive, doar câteva verbe, adverbe și interjecții. Acestea reflectă lingvistic concepte existențiale despre realitățile istorice legate de trăsături de caracter, relații economice și comerț, natură (floră și fauna), casă și împrejurimile ei. Spațialitatea în dimensiunile ei simbolice acoperă câteva categorii de semnificații care au supraviețuit în fondul principal lexical al limbilor balcanice, altele fiind rar folosite ca dialectale sau regionale. De aceea am subdivizat câmpul semantic al naturii în floră, faună, persoane, spații de divertisment și odihnă.

Flora și fauna constituie împreună un alt domeniu de bogate reprezentări conceptuale și de viață. Deși majoritatea termenilor din domeniu sunt indo-europeni, cei de proveniență turcică și osmanlâie fac diferența între limbile balcanice din alte categorii și dezvăluie numeroase resurse de expresivitate.

Flora ca un important câmp semantic a fost împărțită în următoarele subcâmpuri:

A. Fructe

Primele fructe și legume sunt denumite atât în limba macedoneană, cât și în limba română printr-un cuvânt de origine turcă cu o ușoară metateză consonantică în limba română: mac. *торфанда/мурфанда*, rom. *trufanda* „fructe sau legume timpurii”; mac. *лимон*, rom. *lămâie* (de origine persană); mac. *портокал(у)*, rom.

portocală(e) f.; mac. *кајсџа(у)* f., rom. *caisă(e)* f.; mac. *дуд(у)* m., rom. *dudă(e)* f. (de origini persane); mac. *праска(у)* f., rom. *piersică(i)* f. Dintre soiurile de struguri, două sunt și ele foarte interesante: mac. *афузали*, rom. *afuzali* < tc. *hafiz Ali* (transfer metonimic) „struguri de desert alb”; mac. *резаџија*, rom. *razachie* (de origine persană, probabil intrat în limba română printr-un intermediar neogrec, desemnând în turcă doar strugurii uscați. În cântecele populare sau de petrecere în limba română se găsește cuvântul: *să beau vin de razachie* (Gică Petrescu). Numărul de nume de fructe este semnificativ mai mare în limba macedoneană și varietățile sale dialectale, dar ca exemplu de metaforizare a sensului și divergență putem folosi mac. *чурук*, rom. *ciuruc* < tc. *çürük* „fruct putred”. În limbile macedoneană și română contemporane, substantivul și-a limitat sensul doar la „lucru fără valoare, persoană vrednică de dispreț”.

b. Legume

Substantive colective și individuale au fost moștenite atât de limbile macedoneană și română, cât și de alte limbi balcanice. Cuvinte de origine latină sau romanică coexistă cu cele de origine turcă exprimând diferențe în categorii: mac. *зарзават (у)* m., rom. *zarzavat-uri* n. „verdețuri, fig. amestec” < tc. *zervavat* (persană); mac. *бамја (у)*, rom. *bamă*, -e f. (*Hibiscus esculentus*); mac. *арпаџик (џу)* m., rom. *arpagic*, -i m. < tc. *arpacik* (*Alium cepa*); mac. *домат, -у (и)* m., rom. *tomată*, -e f. < tc. *domatiz* (de origini franceze), circulând paralel cu mac. *патлиџан (у)* m., rom. *pătlăgea*, -le f. < tc. *patliçan*, ocurent în îmbinări precum *џрн патлиџан-пăтлăгеа роџие*, *модар патлиџан-пăтлăгеа вăнăтă*. În română substantivul este mai puțin folosit și doar culoarea este suficientă pentru identificarea referentului prin transfer metonimic.

c. Florile și parfumurile lor

La fel ca și alte câmpuri semantice, numele turcești de flori sunt destul de numeroase în limba macedoneană, dar unele dintre ele sunt comune și limbii române. Dintre cele comune, putem aminti: mac. *зумбул, -у* m., rom. *zambilă*, -e f. < tc. *sümbül*; mac. *јасмин, -у* m., rom. *iasomie* -e f. < tc. *yesemin* (persan); mac. *јоргован, -у* m., rom. *iorgovan* „liliac”, care a supraviețuit doar ca antroponim (*Antonie Iorgovan*) < tc. *erguvan* (persan), mac. *лалња*, rom. *lalea*, -le f. < tc. *lâle*; mac. *каранџил, -у* m., rom. *caranfil*, -e f. < tc. *karanfil* (greacă); mac. *шаџран, -у* m., rom. *șofran*, -i < tc. *şafra*.

d. Plante industriale

Printre cele mai expresive cuvinte de origine arabă sau neogrecă am identificat ca fiind comune în macedoneană și română: mac. *аџион, -у* m.; rom. *afion*, n. < tc. *afyon*, ngr. *afioni* „opiu, toropeală”; mac. *салеп, -у* m., rom. *salep*, -uri < tc. *salep*; mac. *тутун, -у* m., rom. *tutun* -i < tc. *tütun*; mac. *сусам, -у* m., rom. *susan*, -i < tc. *susam*.

Faună

Nu doar concepte referitoare la floră au fost împrumutate din dialectele turcice și din turca osmanlâie, ci și fauna, o altă parte a lumii care a beneficiat de numeroase elemente lexicale care au dezvoltat înțeles dublu sau chiar triplu în evoluția lor. Unele categorii de animale (domestice și sălbatice), păsări, insecte, paraziți au fost moștenite de limbile macedoneană și română. Sunt mai numeroase în macedoneană, dar cele care au supraviețuit în română sunt foarte expresive. Le putem împărți în următoarele subgrupe:

a. Animale domestice și păsări

Dintre animale, grupul cabalinelor nobile este mai bine reprezentat în ambele limbi: mac. *бедевиџа*, -u m., rom. *bidiviu*, -i < tc. *bedevi la* „un cal folosit de beduini”. Rămânând ambiguu din punctul de vedere al apartenenței la o clasă lexico-gramaticală, dar și al sensului, unele substantive denumind inițial o rasă de cai au devenit în limba română o trăsătură care poate fi întâlnită chiar și în rândul oamenilor: mac. *абраш*, -u m., rom. *abraș*, -i m. < tc. *abraș* „om blond; om rău; (muncă) fără rezultat”, mac. *самар*, -u m., rom. *samar*, -i m. < tc. *samar*, ngr., bg. „măgar, catâr, șaua unui astfel de catâr” (care apare în română într-o zicală: *ori moare samarul, ori piere măgarul*). Cel mai metaforic, sugerând nu doar un cult al calului, ci mai degrabă o călătorie inițiată, a fost recuperat în literatură de Ion Creangă, în numele simbolic al personajului principal Harap-Alb: mac. *Арап*, -u m., rom. *harap*, -i. < tc. *harap* „cal negru”. Chiar și locul în care se cresc caii este desemnat printr-un cuvânt de origine turcică: mac. *ергелиња*, rom. *hergelie*, -i. f. < tc. *hergele* (de origini persane). Uneori, transferul metonimic favorizează înnobilarea termenului prin schimbarea sensului inițial prin deviere metaforică: un echipament pentru cai: mac. *колан*, -u m., rom. *colan*, -e. n. < tc. *kolan* „ham, harnașament” ajunge să denumească un set de accesorii sau bijuterii purtate de doamne. Printre păsările domestice amintim mac. *билбиљ*, -u m. *булбулче* n., rom. *bibilică*, -i. f. < tc. *bülbül*. Un cuvânt precum mac. *булук*, -ци m. „o mulțime de oi”, rom. *buluc*, -uri. n. < tc. *bölük* „șofran”, substantiv la origine, a devenit adverb în locuțiuni românești ca *a da buluc* sau în verbul rom. *a se buluci*, ca semn al adaptării lor la limba de adopție.

b. Animale sălbatice

Câmpul semantic al animalelor sălbatice înregistrează în limbile macedoneană și română două categorii de substantive aflate la poli: unele păstrează tradiția indo-europeană și turcică a masivității sau a nobleții: mgl. *rslan*, mac. *арслан*, -и, m. *аслан* m., rom. *aslan*, -i, m. < tc. *araslan* „leu”; mac. *баран*, -и m., rom. *băran*, -i. m. < tc. *baran* „lup”; mac. *аждер*, -и m., rom. *(a)jder*, -i. m. < tc. *ejder* (de origini persane) „jder”; altele prezintă conotații negative ca mac. *буркшук*, -ци m., rom. *bursuc*, -i. m. < tc. *bursuk* „bursuc, fig. om ursuz”, mac. *чакал*, -и m., rom. *șacal*-i m. < tc. *çakal* „șacal, fig. persoană rapace”. Mai abstract

și foarte expresiv, funcționând în registrul argotic, rom. *javră* „câine provenit din încrucișarea raselor” (format prin metonimie de la rasa de câine Javarra) și-a extins sensul metaforic pentru a desemna oameni de calitate scăzută: recent termenul a fost folosit destul de des în timpul protestelor din România pentru a denumi oameni răi/politicieni: *javră* (*ordinară*). Surprinzătoare relicve lingvistice pot fi regăsite în toponimie, cum ar fi rom. *Azuga* < tc. *azug* „urs” (Budagov, 1997, p. 45).

c. Insecte și paraziți

Chiar dacă numele de insecte și paraziți sunt arhaice și foarte limitate, unele dintre ele rămân printre cele mai expresive și metaforice articole din fondul lexical turcesc moștenit în macedoneană și română, dar, uneori, și în alte limbi balcanice: mac. *акрен -u m.*, rom. *acren*, -i. m. < tc. *akren* „scorpion” și mac. *каркажак, -цу m.*, rom. *cârcâiac*, -i. m. < tc. *kirkayak* „miriapod, păianjen”.

5. Recipiente, cazane și farfurii de orice fel sau viața în porții mici

Denumirile recipientelor prezintă o etimologie interesantă și semnificații bogate și variate înrădăcinate în tradițiile agricole referitoare la depozitarea cerealelor, bucătăria specifică sau chiar obiceiurile de găzduire și primire răspândite în zone și culturi extinse. Câmpul semantic al bucătăriei este strâns legat de vesela de bucătărie, constituie un alt cadru conceptual și existențial (doar pentru a avea mâncare, bucate bune de pus în recipiente sau în farfurii) și cuprinde cuvinte care pot fi grupate în câmpuri semantice precum:

a. Containere agricole

Ca relicve ale unor ocupații antice precum agricultura și creșterea vitelor, unele cuvinte referitoare la recipientele pentru depozitarea cerealelor, a florilor sau cele pentru pregătirea și conservarea hranei pot fi găsite în diferite limbi: mac. *амбар*, rom. *hambar* < tc. *ambar* „depozit de cereale”, alb. *hambar* (Newmark, 1999, p. 299, Orel, 1998, p. 172). Mai deviat ca sens, mac. *берукем -u m.*, rom. *berechet*, -uri n. < tc. *berekit* „recoltă” a primit un sens asemănător de „abundență, belșug” în limba română contemporană de astăzi, cum ar fi în expresii precum *avem timp berechet*, sau funcționează ca un antroponim (*Berechet*). Alte exemple de etimologie multiplă și circulație între limbi și religii din Balcani sunt următoarele: mac., mgl. *кывама*, rom. *covată* < tc. *kovata*, *kuvata*. Pe măsură ce colindele au asimilat imaginea precreștină și cuvântul apare în alb. *kovata* (Newmark, 1999, p. 174) este posibil ca elementul lexical antic să supraviețuiască în diferite religii. Interesant este că un scriitor și lexicograf aromân din Macedonia a folosit acest cuvânt ca pseudonim (Dina Cuvata).

b. Bucătărie, aparate casnice și recipiente

Unele etimologii aparent necunoscute își au originea în același fond de cuvinte turcești și otomane care a fost păstrat de limbile balcanice: rom. *chesea/*

chisea < tc. *kese* „vas pentru dulceață” a fost folosit de Ion Luca Caragiale pentru a crea o scenă a vieții și educației aristocrației la intersecția secolelor XIX și XX. În plus, găzduirea unui invitat și servirea lui cu o lingură de dulceață din acest recipient împreună cu un pahar de apă rece a fost o tradiție a ospitalității performată și în timpul ceremoniilor de nuntă până în ultimele decenii ale secolului al XX-lea atât în zonele rurale, cât și urbane ale României. Mac. *mava*, rom. *tavă* < tc. *tava* < kz. *tavak* nu este doar un cuvânt monosemantic, ci mai degrabă polisemic în expresii românești ca *a avea/a primi/a vrea/a da/a oferi totul pe tavă*. Un alt termen etichetat ca având origini turcești, gag. și rom. *tipsie* < tc. *tepsi* (DEX, s.v.) „tavă, farfurie”, cu semnificații stratificate care includ rom. *tipsie*₁ „tavă din metal folosită pentru servirea hranei boierilor, regilor și domnitorilor”, sens folosit în literatura de inspirație istorică (Negruzzi, Sadoveanu) pentru a sugera culoarea locală; *tipsie*₂ „vas, taler al balanței” și *tipsie*₃ „chimval”, este în realitate un cuvânt vechi turcic: **täbsi* „tavă de metal” (Rajki, 2007, p. 28).

Alte nume de recipiente sunt răspândite în arii geografice largi, ceea ce denotă utilizarea îndelungată a aceluiași concept în tradiția culinară turcească: mac. *казан*, rom. *cazan* < tc. *kazan* < kz. *kazan*, care apare în combinații, precum rom. *cazan cu aburi*, *cazan de rufe*, *cazan de țuică* sau în antroponime: *Cazangiu*, *Cazanciuc*. Un alt cuvânt turcic rom. *gherdap*, srb. *đerdap* < tc. *girdab* „loc de munte îngust prin care curge un râu” apare în denumirea toponimică a unui parc național din România (*Cazanele Dunării/Dunărea la Cazane*) și Serbia (*Đerdap*).

6. Geografia în general

Spațiile de locuit (casa și împrejurimile) reprezintă ale aspecte ale existenței codificate în concepte și cuvinte de origine turcică și turcească. Continuăm presupunerea formulată în prima ipoteză de cercetare conform căreia, ca rezultat al conviețuirii în același spațiu, domeniul arhitecturii și al urbanismului, denumirile locuințelor, ale materialelor de construcție, ale părților casei, ale curții și ale împrejurimilor conține mult mai multe cuvinte decât cele înregistrate în alte straturi etimologice ca, de exemplu, cel slav. Ca și în celelalte câmpuri semantice, cele mai expresive rămân cele care provin din limbile arabă și persană, care posedă un potențial metaforic ca toate celelalte cuvinte vechi care au circulat de la o limbă la alta. Pe lângă toponimele menționate mai sus, limbile macedoneană și română au moștenit din turcă numeroase denumiri de locuri și spații care vor fi explicate în paragrafele următoare:

a. Spații geografice sau forme de relief

Spațialitatea are în diferite culturi propriul simbolism și lexicul aparținând acestui câmp semantic a creat în limbile macedoneană și română dublete etimologice cu corespondentele lor indo-europene (în mare parte romanice și slave). În ceea ce privește distribuția lor, unele funcționează doar ca toponime,

în timp ce altele sunt substantive comune în ambele limbi: mac. *ада*, -u m., rom. *Ada Kale* < tc. *ada* „insulă”. Chiar și unele insule mici din Belgrad au aceleași nume (*Ada Ciganlja*) (Kapor, 2011, p. 145–157). Bg., magh., mac., *Варов*, rom. *oraș* < tc. *varoş* „oraș, cetate” au încă origini etimologice obscure. O legendă macedoneană spune că în cartierul *Varosh* din Prilep locuia Marko Kraljević. Mac. *лиман*, -u m., rom. *liman*, -uri n. < tc. *liman* „port” (probabil de origine greacă) nu mai funcționează în română și în macedoneană ca termeni independenți, ci mai degrabă în expresii precum *a ajunge la liman* „a ajunge la un punct final, a trece peste dificultăți”. Mac. *џол*, -ову m., rom. *ghiol*, -uri, n. < tc. *göl* „lac” coexistă în limbile balcanice cu echivalentele romanice și cu cele slave. Un cuvânt arhaic și poetic ca mac. *талаз*, -цу m., rom. *talaz*, -uri n. < tc. *talaz* a fost înregistrat în ambele limbi și este încă folosit în literatura macedoneană și română. Locuri înguste precum munții tăiați de ape mac. *дервен*, -у m., rom. *Dervent*, -i. m. < tc. *dervent* (persan) „canion” au creat chiar triplete etimologice și au supraviețuit în mod deosebit în toponimie. La fel ca în alte țări balcanice și în limbi precum albaneza, denumirile arhaice și-au pierdut astăzi autonomia și funcționează doar în toponime compuse: mac. *орман*, -у m., rom. *orman-i*. m. < tc. *orman* „munte mic”: mac. *Караорман*, rom. *Caraorman* „munte negru”.

b. Locuri din peisajul urban

Spații largi sau înguste, cetăți situate de regulă în centrul orașelor cu arhitectură arhaică, au fost destul de des amintite în ultimele decenii pentru a denumi locuri folosite pentru demonstrații sau în literatura artistică și jurnalism: mac. *кале*, srb. *Kalemegdan* < tc. *kale* (arabă) „oraș, cetate”. În opinia noastră, primul cuvânt autonom încă folosit în macedoneană pentru cetate intră într-o combinație de cuvinte de origine turcă în denumirea principalei cetăți din Belgrad

Cele două ocupații principale ale aromânilor/vlahilor par să fie și rămân păstoritul și cărvănitul (Papahagi, 2013, p. 23). Bucureștiul s-a dezvoltat pe baza unei rețele de hanuri, iar comerțanții-călători, împreună cu mărfurile și căruțele lor, erau găzduiți în curți și în clădiri, având acolo loc de odihnă, rugăciune și comerț. De aceea în ambele limbi a supraviețuit un termen de origine persană: Mac. *каравансарај*, rom. *caravanserai* < tc. *Kervanseray* „han”. Foarte interesante, deși îndepărtate de etimonul original sunt mac. *керхана*, rom. *cherhana* „construcție pentru prepararea, conservarea și transportarea peștelui; restaurant cu pește” < tk. *kerhane* (persan) „casă publică, loc de odihnă”; diferența semantică este semnificativă, dar explicabilă.

c. Clădiri private și publice pentru odihnă

Munca din greu pare să fie și astăzi completată de perioade de odihnă care necesită locuri publice pentru a face acest lucru, precum băi, cafenele și ceainării, restaurante: mac. *копак*, rom. *conac* < tc. *konak* „casa mare a unui nobil sau boier” este încă folosit cu conotații ironice în jurnalismul contemporan. Mac.

амам, rom. *hamam* < tc. *hamam* „baie turcească, saună” a devenit foarte popular în centrele spa. Bg. *хан*, mac. *ан*, rom. *han* < tc. *han* păstrează farmecul locurilor vechi de mâncare, odihnă și povestire precum în *Hanul Ancuței* (Sadoveanu) sau *La hanul lui Mânjoală* (Caragiale) concurând cu un nou termen de origini romanice (*locanda*). Mai puțin cunoscut, dar încă existent în bulgară, macedoneană și română: mac. *меана*, bg. *механа* „cantină” încă păstrează rădăcinile turcice de origine arabă *khana* „cameră” regăsită în limbile turce vorbite în Asia Centrală (*darihana* „farmacie”, *merihana* „cantină, restaurant popular de familie”, mac. *кафеана*, rom. *cafenea* < tc. *kahvehane* (arabo-persan).

d. Farmecul și libertatea periferiei

Ca o aspirație eternă a oamenilor de la margini de a deveni centrul, fără a exprima o frustrare prea zgomotoasă, datorită faptului că cele două concepte de centru și margine își pot schimba locul și importanța în filosofia existenței și în cultură, unele cuvinte de origine turcică și-au dezvoltat semnificații bogate și poetice distribuite în diferite registre stilistice ale limbilor macedoneană și română: bg. *махала*, mac. *маало*, rom., srb. *mahala* < tc. *mahalie* < az. + uzb. *mahalya*. Un alt exemplu este mac. *мегдан* „câmp de luptă, dar și entuziasm”, rom. *maidan* < az., uzb., tc., ucr. *meydan* (provenind din arabă).

e. Părți ale orașului și părți ale casei

Chiar dacă sunt cunoscuți de tot mai puțini vorbitori datorită caracterului arhaic și distribuției lor limitate, expresivitatea termenilor care denumesc părți ale casei a devenit evidentă. Dintre cele mai utilizate în literatură și în stil colocvial putem enumera: mac. *калдрма*, rom. *caldarâm* < tc. *kaldırma* „pietrul, pavajul unei străzi”; mac. *бина* „scenă”, rom. *bina* < tc. *bina* „schela de construcție a clădirii, clădire în reparație” (din arabă); mac. *балама*, rom. *balama* < tc. *bağlama* apare în expresii referitoare la articulații: *scârțâie din toate balamalele*; mac. *душеме*, rom. *dușumea* < tc. *döşeme* „pardoșeală”; mac. *перваз* - gag., rom. *pervaz* < tc. *pervaz* < pers. *pervaz* „zidul cetății” (Rajki, 2007, p. 24; Alexe, 2021, p. 139).

7. Substantive abstracte

Câteva substantive abstracte semnificative, cu origini străvechi, au supraviețuit în unele limbi balcanice: rom. *cherem* < tc. *kerem* „milă”, kz. *keremet* „bun, bunătate”, mac. *абер, керем*, alb. *haber* „informații, știri, raport” (Newmark, 1999, p. 296), kz. și uzb. *habar* „știri”, un termen de origine persană care a dezvoltat diverse semnificații în diferite limbi: în kazahă și alte limbi turcice *kerem* „favoare, plăcere” funcționează ca un substantiv autonom, precum și în turcă *habar* „știri” este încă un nume pentru un canal de televiziune al cărui accent principal este informarea oamenilor, în timp ce în română termenul apare în locuțiuni verbale precum *a fi la cheremul cuiva*, *a (nu) avea habar* și își arată

productivitatea prin derivate expresive precum *habarnist* „care nu are nicio idee despre subiect”, destul de frecvent utilizate în vorbirea colocvială sau în ziare.

Un alt adjectiv-substantiv abstract, alb. *hallk* „omenire, umanitate, oameni” (Newmark, 1999, p.272), există în kz. *halyk*, tc. *halyk* „oameni, popular”, în timp ce mac. *amep*, rom *hatâr* < tc. *hatyr* „favoare, plăcere” apar în expresii precum *de hatârul cuiva* „de dragul cuiva” sau *a face hatârul cuiva* „a face cuiva o favoare”.

Un cuvânt expresiv care se referă la darul și harul divin precum ar. *har*, rom. *har* < tc. *har* „dar, talent” a funcționat în diferite limbi, fie în vorbirea colocvială, fie în stilul religios.

Un substantiv abstract foarte semnificativ de origine turcă este rom. *haz* < tc. *haz*, care a supraviețuit în unele fraze precum rom. *cu haz*, *a face haz (de necaz)*, *vorbe de haz*, considerate ca trăsături semnificative ale spiritualității românești.

Ca rezultat al împrumuturilor lexicale și al transferului de la o limbă la alta, unele substantive abstracte au mai multe etimologii, regăsindu-se în arabă sau în alte limbi balcanice și exprimând o stratigrafie istorică. Printre ele mac. *узур*, rom. *huzur* < tc. *hüzur* „confort, plăcere, bogăție” a creat în română prin derivare un verb *a huzuri* „a duce o viață confortabilă/ușoară”, dar există și în ngr. *χουξοπί*. Mai mult, un cuvânt cu posibile origini arabe poate fi găsit în diferite familii de limbi, cum ar fi turcică (kz. *nazar* „atenție”), slavă (mac. *ce hasupa* „a vedea prin umbră”, slo. *nazor* „supraveghere”) și română *a i (se) năzări* „a se gândi, a-și imagina, a-i trece prin minte, a-și da seama, a fi stăpânit de o idee” cu divergență semnificativă de sens, dar păstrând un simț abstract comun în toate limbile. De asemenea, termenul a fost asociat cu srb. *nazirati* „a vedea neclar”, dar are și rude non-indo-europene precum magh. *zür* (Tóth, 2007, p. 685) „haos”, lit. *žuru* „anormal” și mai degrabă aparține „fondului pre-latin” (Vinereanu, 2009, p. 568–569).

8. Concluzii

Influența turcică și turcă asupra culturilor și a limbilor balcanice nu a beneficiat încă de un studiu cuprinzător care să armonizeze punctele de vedere polarizate și să includă etimologiile într-un cadru extins de cercetare merit să aducă noi perspective asupra subiectului. Acest articol este o încercare de a implica diferite discipline în hermeneutica etimologiei și de a considera această știință ca una dintre multiplele posibilități de interpretare, care se completează, dar nu se exclud reciproc. Urmărind modificările complexe la nivel fonetic, morfologic, al formării cuvintelor, dar și metaforizarea în expresii și pierderea autonomiei sintactice, autorul își propune să extindă cadrul de interpretare și cercetare și să ofere noi perspective culturale asupra lumii turcice și turcești care în multe privințe a rămas influentă în Balcani.

O parte semnificativă a acestui fond de cuvinte aparține, de fapt, moștenirii antice turcice înainte de venirea arabilor și a turcilor, iar termenii arhaici au rămas la confluența etimologiilor, sunt comuni culturilor indo-europene și non-indo-europene, fiind concentrați în principal în câmpurile semantice ale conceptelor existențiale sau ale ocupațiilor nomadeși pastoraliste. Al doilea strat important de lexic a fost adus de religia islamică de-a lungul secolelor și păstrat în limba turcă otomană, fiind răspândit și păstrat în limbile balcanice. Prin urmare, scopul principal al acestui studiu este de a pune într-o linie de continuitate itemi aparținând diferitelor straturi etimologice urmărind evoluția lor semantică în limbile de diferite origini: română, bulgară, macedoneană, sârbă, maghiară.

Inventarul turcic și otoman al lexicului balcanic conține nu numai elemente care au evoluat spre conotații ironice și peiorative, ci și cuvinte destul de vechi și, prin urmare, polisemantice, care, datorită circulației lor, au suferit schimbări ale categoriei lexico-gramaticale (conversiuni) sau au intrat în expresii și structuri cu semnificații metaforice expresive și sugestive. În consecință, elementele vechi aflate la încrucișarea culturilor și civilizațiilor, în special cele aparținând fondului pre-otoman de cuvinte, dezvăluie puterea conceptelor și poveștilor comune, care au migrat de-a lungul secolelor, și importanța istoriei și religiei în asimilarea semnificațiilor care pot fi găsite în zone largi și reverberate în culturi relative sau îndepărtate ca expresii ale imaginarului colectiv.

În fluxul istoriei, aceste cuvinte de origine turcică și otomane au fost integrate în limbile balcanice și își dovedesc expresivitatea și validitatea prin inovare lexicală și utilizarea în locuții, expresii și locuțiuni care, în ciuda limitării autonomiei, au câștigat posibilități culturale și metaforice semnificative. Deși cuvintele de bază și rădăcinile au devenit învechite în cadrul proceselor derivate, această încercare a avut scopul de a lega culturi îndepărtate care au fost în contact în istorie timp de multe secole și de a redescoperi potențialul fragil și fructuos al unui contact lingvistic care generează expresii.

BIBLIOGRAFIE

- Alexe, D. (2021). *Dacopatia și alte rătăcir românești*. Humanitas.
- Alexe, D. (2023). *De-a dacii și romanii*. Humanitas.
- Bazin, L. (1959). Structure et tendencies communes de langues turques (Sprachbau). În J. Deny, K. Grønbech, H. Scheel & Z.V. Togan, *Philologiae Turcicae Fundamenta*, (p. 11–19). Franz Steiner Verlag.
- Bogrea, V. (1971). *Pagini istorico-filologice*. Dacia.
- Budagov, B. (1997). *Turkic Toponyms of Eurasia*. Elm.
- Clauson, G. (1962). *Turkish and Mongolian Studies*. The Royal Asiatic Association of Great Britain and Ireland.

- Curta, F. (2006). *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*. Cambridge University Press.
- Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX) (2012). Univers Enciclopedic Gold.
- Djuvara, N. (2007). *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*. Ediția a IV-a. Humanitas.
- Dobrișan, N. (1968). Cuvinte de origine arabă intrate în română pe filiera limbii turce. *Analele Universității din București. Seria Științe Sociale. Filologie, XVII*, 521–539.
- Friedman V. A. (1997). One grammar, three lexicons: ideological overtones and underpinnings in the Balkan Sprachbund. În K. Singer, R. Eggert & G. Anderson (ed.), *CLS 33: Papers from the Panels on Linguistic Ideologies in Contact; Universal Grammar; Parameters and Typology; The Perception of Speech and Other Acoustic Signals*, (p. 23–44). Chicago Linguist Soc.
- Friedman V.A. (2003). *Turkish in Macedonia and Beyond*. Otto Harrassowitz.
- Gamkrelidze, T.V. & Ivanov, V. (1984). *Индоевропейский язык и индоевропейцы*. Tbilisi.
- Golden, P. B. (1992). *An Introduction to the Turkic World. Ethnogenesis and State Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and Middle East*. Otto Harrassovitz.
- Golden, P.B. (1995-1997): Cumanica IV: The Tribes of Cuman Qipchaqs. *Arhivum Eurasiae Medii Aevi*, 9, 99–122.
- Golden, P. B. (1997). Qipchaqs. *Cumanica*, V, 63–79.
- Iorga, N. (1998). *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, vol. I-III. Albatros.
- Kapor, M. (2011). *A Guide to the Serbian Mentality*. Sixth edition. Dereta.
- Klyashtornyĭ, S. (2008). *Old Turkic Runic Texts and History*. Editura Academiei Române, Editura Istros.
- Kovács, Sz. (2005). Bortz, a Cuman Chief in the 13th Century. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 58 (3), 255–266.
- Јашар-Настева, О. (2001). *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*. Institute de langue macédonniene „Krstе Misirkov”.
- Newmark, L. (1999). *Albanian- English Dictionary*. Oxford University Press.
- Nichols, J. (1999). *Linguistic Diversity in Space and Time*. University of Chicago Press.
- Papahagi, T. (2013). *Dicționarul dialectului aromân. General și etimologic*. Ediția a II-a. Editura Academiei
- Poruciuc, A. (1999). *Confluente și etimologii*. Polirom.
- Rajki, A. (2007). *A Concise Gagauz Dictionary*. Comrat University Press.
- Sandfeld, K. (1968). *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. 2-ème édition. Klincksieck.

- Spinei, V. (2009). *The Romanian and the Turkic Nomads North of Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*. Brill.
- Šafarik. P.J. (1847). *Slavjanskaja drevnosti*. Traducere de O. Bodjanski. Universitetskaja Tipografija.
- Șăineanu, L. (1900). *Influența orientală asupra limbei și a culturii române*. Introducere. Socec.
- Tóth, A. (2007). *Etymological Dictionary of Hungarian*. Mikes International.
- Treptow, K. (1996). *A History of Romania*. The Romanian Cultural Foundation.
- Trubetzkoy, N.S. (1987). *Mâsli ob indoevropeskoi probleme*, (ed. T.V. Gamkrelidze). Pogress.
- Vásári, I. (1993-1995). Origins and Possible Cuman Affiliations of Asen Dynasty. *Archivum Ottomanicum*, 13, 335–345.
- Vásári, I. (2005). *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*. Cambridge University Press.
- Vinereanu, M. (2009). *Dicționar etimologic al limbii române. Pe baza cercetărilor de indo europeanistică*. Alcor Edimpex.
- Wachtel, A. B. (2008). *The Balkans in World History*. Oxford University Press.

Nicolae Stanciu

LEXICAL ITEMS OF TURKIC AND OTTOMAN ORIGINS IN MACEDONIAN AND ROMANIAN. AN ETYMOLOGICAL AND PHRASEOLOGICAL SURVEY

Summary

Turkish lexical influence on Macedonian and Romanian has been analyzed as adstratum resulting from language contacts, mostly from historical and linguistic perspective, being often considered as unspecific for the mentalities of the Balkan cultures. However, retracing the etymons to their language of origins and following their phonetical, grammatical, and semantic evolution in a comparative context are not very common in current papers of both languages. The main aim of this article is to extend the research perspective by using some inter-disciplinary correlations and concepts like etymological confluences, lexical interferences, semantic divergences in the derivative process, gradual etymological approach to lexical stratigraphy, and to offer some interpretations of words of Turkic and Turkish origins common to Macedonian and Romanian by revealing etymological connections between items organized in semantic fields. Two etymological layers were considered in a line of continuity: the first one is archaic, designated as Turkic and containing pre-Ottoman elements supposed to belong to various Turkic or mixed tribes who have passed over or lived in the vicinity of the Balkans (Quipchaq Cumans, Pechenegs, Tatars); the second is the Turkish or Ottoman one, that manifested its influence later (between the 14th and 19th centuries). Formal and semantic correspondence or

similarities reflected in phonematic (sound and graphic body) and meaning matrixes led the author to grouping the words in two main categories: “stable” or epicentral, as those that have not changed their meaning in history, and “instable” or peripheric such as those which were recorded in Ottoman Turkish preserving the same conceptual meaning from Old Turkic and survived in Macedonian and Romanian languages. Approximating words’ circulation and stylistic distribution implies following various modalities of meaning conceptualization and gradual organization of signification from the basic to secondary and finally to abstract one. The words’ history, evolution, and distribution within large cultural areas as well as their instability reflected in meaning change have probably favored their integration in idioms, phrases, and symbols, where they lost their syntactic autonomy but enriched their lexical productivity through the re-invention in metaphorical structures found in both Balkan languages.

Keywords: etymological confluences, Turkic and Turkish, comparative semantic analysis, lexicographical writing, Balkan phraseology

Nikolaje Stanču

LEKSIČKI ELEMENTI TURKIJSKOG I TURSKOG POREKLA U MAKEDONSKOM I RUMUNSKOM JEZIKU. ETIMOLOŠKI I FRAZEOLOŠKI PREGLED

Rezime

Nakon viševjekovne dominacije ili kontrole Osmanskog carstva na Balkanu u širem smislu, prisustvo turskih leksičkih elemenata u balkanskim jezicima je sasvim opravdano. Nastavljajući istraživanje započeto pre nekoliko godina u oblasti turskog uticaja na rumunski jezik, materijalizovano u nekoliko članaka objavljenih tokom godina, ovaj prilog je samo pokušaj da se uđe u trag turcizmima prisutnim u makedonskom i rumunskom jeziku, počevši od identifikacije njihovog osnovnog značenja u jezicima iz kojih su pozajmljeni, analizirajući etimone u jezicima porekla (arapskom, persijskom, sanskritskom ili drugim turkijskim jezicima, posebno kazahstanskom i uzbečkom), kao i sekundarnih, tj. apstraktnih ili metaforičkih semantičkih odstupanja koja su dovela do bogaćenja značenja ovih leksičkih jedinica u izrazima. U članku su korišćena tri glavna koncepta relevantna za analizu uloge turcizama u kontekstu savremenih nacionalnih jezika i u relativno novijoj konstrukciji identiteta: etimološki slojevi, etimologija kao epistemološko i kulturno sredstvo, uloga frazeologije u kodifikaciji ljudske i društvene stvarnosti ili mentaliteta kroz konceptualne metafore. Materijal za istraživanje je ekscerpiran iz makedonsko-rumunskog rečnika koji autor piše zajedno sa profesorom Petrom Atanasovim, kao i iz mnoštva članaka, knjiga i rečnika prikupljenih u poslednjoj deceniji.

Ključne reči: etimološki pregled, turcizmi, uporedna semantička analiza, leksikografsko pisanje, balkanska frazeologija

Lingvistică

Lingvistika

Linguistics

George Bogdan Țâra¹

Universitatea de Vest din Timișoara
Facultatea de Litere, Istorie și Teologie

CONTRIBUȚII ALE GRAMATICILOR LIMBII ROMÂNE SCRISE ÎN LIMBA LATINĂ LA MODERNIZAREA ȘI UNIFICAREA ROMÂNEI LITERARE

În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, limba latină este folosită pentru redactarea gramaticilor românești din motive care merg de la constatarea asemănării între cele două limbi, pe baza originii latine a românei, la conștientizarea structurii gramaticale și lexicale a limbii române, după metoda gramaticilor latine, până la necesitatea de modernizare și creare a unei limbi unitare, după modelul latinei, care era limba de cultură a epocii. Unele dintre aceste gramatici reprezintă o parte a unui proiect mai mare de afirmare și de argumentare a latinității românei, precum și de normare unitară a ei. În acest context, latina devine un model ideal și practic de unificare a unor norme care urmăreau să depășească diferențele dialectale. Între principalele texte avute în vedere sunt atât asemănări, cât și deosebiri care decurg din caracterul lor descriptiv, normativ, practic etc.: *Institutiones linguae valachicae* [*Regulile limbii valahe*] (1770); Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* [*Elementele limbii daco-romane sau valahice*] (ed. I, 1780; ed. a II-a, 1805); Ion Budai-Deleanu, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae* [*Fundamentele gramaticii limbii românești, ce se mai zice și valahă*] (1812); Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica* [*Gramatica daco-romană sau valahică*] (1826); A. Treboniu Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae* [*Încercare critică asupra originii, descendenței și structurii limbii române*] (1840). Lucrarea noastră își propune să observe evoluția privitoare la scopul și structura acestor gramatici, raportarea lor la tradiția gramaticilor limbii latine, precum și rolul lor în formarea limbii române culte, unice și unitare.

Cuvinte-cheie: gramatică normativă, gramatică descriptivă, terminologie, limba română, limba latină, limbă cultă/literară.

¹ bogdan.tara@e-uvvt.ro

1. Introducere

În timpul scurs de la prima gramatică a limbii române, scrisă în 1757 de Dimitrie Eustatievici Brașoveanul², și până la sfârșitul secolului al XIX-lea, se observă o preocupare constantă atât pentru înțelegerea, descrierea și explicarea limbii române, cât și pentru formarea de norme unitare, supradialectale (v. Nicolescu, 1971; Munteanu & Țăra, [1983]).

Din interes pur lingvistic, cultural, social-politic sau național, în decurs de aproximativ un secol și jumătate (1757-1897) au fost redactate o sută de gramatici românești, scrise în diferite limbi: 74 în română, 6 în latină, 12 în germană, 4 în franceză, 1 în italiană, 2 în greacă și 1 în engleză (cf. Ionașcu, 1914; Butnariuc, 2006), cele mai multe fiind tipărite, iar unele au fost și reeditate.

Dintre acestea, gramaticile scrise în limba latină, cu autori români sau străini, prezintă un interes special pentru cunoașterea, conștientizarea și normarea românei. Deși e singura limbă care nu se mai vorbește și se învață doar în școală, având statut de *lingua franca* și de cultură a Europei, latina are rolul hotărâtor de a face româna cunoscută universal, de a-i pune în evidență originea și caracterul romanic, precum și de a-i sluji ca model în intenția de realizare a unei norme gramaticale unice și unitare.

Cele șase gramatici românești scrise în latină, pe care le avem în vedere în lucrarea noastră, au o importanță inegală în fixarea și unificarea normelor limbii române culte, deoarece unele au cunoscut o largă răspândire, în timp ce altele, rămase în manuscris, nu au avut același ecou. Privite împreună, ele dovedesc preocuparea constantă a autorilor pentru stabilirea normelor gramaticale și necesitatea cunoașterii acestor norme de către vorbitorii nativi și de cei străini. Aceste gramatici se remarcă atât prin apropierea dintre ele, cât și prin diferențele privitoare la structura, scopul și contextul cultural și lingvistic în care au fost redactate. Titlurile acestor lucrări sunt cea mai bună sursă de prezentare a conținutului lor (gramatici generale sau aplicate) și chiar a metodei folosite (istorică, normativă sau comparativă):

- 1770, *Institutiones linguae valachicae sive grammatica compendio exhibita* [*Regulile limbii valahe sau gramatica ei expusă pe scurt*]: o gramatică descriptivă, practică, concepută pentru nevoi imediate de comunicare;
- 1780 [ed. I], Samuil Micu, Gheorghe Șincai, 1805 [ed. a II-a], Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* [*Elementele limbii daco-romane sau valahice*]: o gramatică descriptivă, dar practică și normativă, o încercare de adaptare după modelul latino-roman;
- 1812, Ion Budai-Deleanu, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae, usui tam domesticorum, quam extraneorum*

² O ediție critică a manuscrisului *Gramaticii rumânești* a fost publicată de N. A. Ursu în anul 1969.

- accomodata* [*Fundamentele gramaticii limbii românești, ce se mai zice și valahă, întocmite atât pentru folosul românilor, cât și al străinilor*]: o lucrare normativă, cu noțiuni de istorie a limbii și metode comparative;
- 1826, Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica latinitate donata, aucta* [*Grammatica daco-romană sau valahică, scrisă în latină, îmbogățită*]: o sinteză dezvoltată și structurată a gramaticilor anterioare ale Școlii Ardelene;
 - 1840, August Treboniu Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae* [*Încercare critică asupra originii, descendenței și structurii limbii române care este în floare în ambele Dacii numită în comun valahică*]: o lucrare de tip academic, în special normativă.

2. Scopul declarat al gramaticilor

Din diversele motive menționate de autori în prefețele acestor scrieri, se deduce nu numai caracterul lor teoretic, dat de descrierea organizării limbii, ci și interesul lor practic, dat de înțelegerea și deprinderea limbii române pentru nevoi concrete de comunicare. Trimiterile permanente la latină și comparațiile cu alte limbi vecine sau romanice au rolul, în intenția declarată a autorilor, de a face româna mai accesibilă celor care cunosc limbi cu o tradiție scrisă mai bogată. Deși sunt precizate cu claritate, considerăm că intențiile inițiale ale autorilor sunt depășite de complexitatea demersului și de miza rezultatului: formarea, în privința limbii române, a unei conștiințe lingvistice a vorbitorilor, în general, și a cercetătorilor, în special străini, preocupați de tipologia limbilor.

2.1 De ce în latină?

Cel mai firesc răspuns la întrebarea de mai sus este dat de Ion Budai-Deleanu: „În afară de aceasta, ca să poată fi folosită [gramatica] atât de compatrioții mei [*popularium*], cât și de toți ceilalți străini [*aliorum universim extraneorum*], o voi scrie nu în altă limbă decât în limba latină” (*Fundamenta*, 1812, ms. 5200, p. 2^r–2^v), [trad. n.]. La începutul secolului al XIX-lea, latina era, încă, limba științelor, cel mai utilizat vehicul al cunoașterii, prin intermediul școlii și al bibliotecilor. Existența, cercetarea și utilizarea ei ca mijloc de comunicare elevat fac posibilă însăși apariția lingvisticii.

2.2 Interesul practic pentru limba română, la cererea contemporanilor români și străini

Deși limba valahilor este menționată în documente din secolele XIV–XVII, mai ales în urma contactelor directe avute de călătorii occidentali cu populația

autohtonă (v. Pop, 2019), necesitatea cunoașterii ei în profunzime se leagă de intensificarea raporturilor economice, culturale și religioase, în secolele XVIII–XIX româna fiind utilizată la mai multe niveluri în societate:

La îndemnul, pe de o parte al multor altora [*hortatu cum plurium aliorum*], pe de altă parte în special al preailustrului bărbat [*clarissimi ejusdem viri*], același care, în repetate rânduri, s-a manifestat ca promotor [*autor*] și povățuitor [*suasor*] de a lua asupra-mi această lucrare³ [...] (*Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 51).

2.3 Lipsa lucrărilor de gramatică editate, pentru a fi puse mai ușor în circulație

La treisprezece ani de la redactarea celei dintâi gramatici românești (*Gramatica rumânească*, 1757), dar cu un deceniu înaintea apariției primei gramatici tipărite a limbii române (*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, 1780), este resimțită și afirmată nevoia de cărți normative, care să aibă o largă circulație:

Îndemnurile sale au avut pentru mine o pondere cu atât mai mare, cu cât am observat că, până acum, nu a fost editată nicio lucrare [*lucubrationem*] de acest fel, deși o doreau nu puțini oameni interesați de cunoașterea acestui idiom [*non pauci [...] cognoscendi cujus Idiomatis cupidi desiderant*] (*Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 51).

Într-un alt context, după două decenii de la tipărirea celei de-a doua ediții din *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* în 1805, pe fondul înmulțirii știutorilor de carte autohtoni, o parte dintre aceștia făcând studii la Viena și Roma, precum și datorită interesului sporit al străinilor, un exemplar din gramatica limbii române devine o raritate. Tot un canonic greco-catolic, Ioan Alexi, face o sinteză a normelor gramaticale românești și folosește, după modelul predecesorilor (Samuil Micu și Gheorghe Șincai) numai grafia cu litere latine, justificându-și demersul astfel: „Primul [motiv], care m-a presat în cel mai înalt grad, a fost lipsa totală de gramatici [*penuria grammaticarum*] ale acestei limbi în latină, precum și a scrierilor cu aceleași litere comune tuturor națiunilor cultivate” (*Grammatica*, 1826, p. III), [trad. n.].

³ Textul îi este dedicat lui Franciscus Xaverius Rhier, abate B.M.V. de Saar, venerabil canonic al capitolului Bisericii catedrale din Oradea-Mare, precum și arhidiacon al Zolnokului de Mijloc (vezi *Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 23).

2.4 Dorința autorilor de a face limba română cunoscută și mai ușor de învățat

Adresată, în primul rând, vorbitorilor care nu sunt nativi, *Institutiones*, 1770 are, mai ales, rolul unui manual de cunoaștere a limbii române ca limbă străină. Pe măsură ce el însuși o aprofundează, autorul completează lucrarea cu observații care să faciliteze deprinderea limbii române:

De fapt, inițial hotărâsem să alcătuiesc un compendiu, cât mai succint posibil, însă, deoarece pe parcursul redactării acestei lucrări îmi veneau în minte mereu alte și alte adăugiri, care se arătau a aduce o cunoaștere [*notitiam*] mai deplină [*pleniorem*] și mai ușor de dobândit [*faciliorem*] a acestei limbi, am considerat că ele nu trebuie trecute sub tăcere (*Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 51).

2.5 Aria largă de folosire a limbii române și contactele străinilor cu vorbitorii ei

Justificarea elaborării unor gramatici practice ale românei pentru străini se bazează pe argumente concrete și pragmatice, referitoare la diferitele surse de contact (economice, culturale, lingvistice, sociale) dintre aceștia și populația autohtonă. Răspândirea majoritară a românilor atât în provinciile istorice, cât și în zone din afara acestora (Ungaria, Basarabia, Crimeea, sudul Dunării), unde se află în contact lingvistic permanent cu populații aloglote, este un motiv esențial de promovare a limbii române prin lucrări descriptive și normative:

Căci sau că ar face cineva comerț cu daco-romanii sau că ar face o călătorie prin Țara Românească (*Valachiam Transalpinam*), Moldova, Transilvania, Maramureș, Ungaria de dincolo de Tisa, Sylvania, Banat, Cuțo-Vlahia, Basarabia, chiar și în Crimeea, va avea nevoie de limba daco-romană înaintea altora, fiindcă nu vei auzi niciuna mai des folosită în provinciile enumerate (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 9);

Cine nu vede că, în urma unei răspândiri așa de mari a neamului românesc, este foarte necesară folosirea limbii lui pentru aceia care fie pentru a face negoț, fie pentru a primi și a îndeplini alte slujbe, fie numai pentru a călători sau a conversa vor dori vreodată să vină la români (*Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 115);

În sfârșit, al treilea motiv mi l-au oferit solicitările repetate și neîntrerupte [*repetitae et continuae*] ale celor mulți, pătrunși de dorința de a învăța această limbă foarte ușoară și plăcută [*perfacilem*]

et amoenam], a neamului daco-roman care se întinde în regiuni foarte mari din Europa (*Grammatica*, 1826, p. III–IV), [trad. n.].

2.6 Intenția autorilor de a oferi un instrument nu numai practic, ci și teoretic de cunoaștere/înțelegere a românei de către vorbitori (prin mijlocirea latinei)

Complexitatea gramaticilor este legată de tipul de destinatari: de la simplii utilizatori ai limbii, cu preocupări diverse, la elita culturală care se formează la Viena, alături de colegi de alte etnii din imperiu, într-o perioadă de conștientizare a identității lingvistice pe temeuri culturale și științifice. Unele dintre aceste gramatici sunt circumscrise unei mișcări culturale mai largi, de alfabetizare cu litere latine, de fixare a normelor și de stabilire a formelor lexicale în vederea obținerii unei limbi care să fie învățată și promovată prin intermediul școlii:

Desigur, dacă, ceea ce experiența zilnică ne-o arată, accesibilitatea acestei limbi [*linguae hujus facilitas*] se vede din faptul că cei care se află în mijlocul vorbitorilor ei și o învață în timp ce se ocupă cu altceva [*aliud agentes eam condiscant*], atunci de bună seamă, slujindu-se de aceste precepte ca de un sprijin, vor reuși ca, în scurt timp și cu efort mic, să ajungă la cunoașterea științifică [*non vulgarem*] a acestei limbi, de ajutor pentru aceasta fiindu-le însăși limba latină [*ipso sermone Lati<n>o commodante*] (*Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 51);

[...] nu cumva să creadă cineva că noi în întreagă această lucrare nu am avut altceva înaintea ochilor decât să perfecționăm limba noastră [*maternam nostram Linguam perficiamus*]. Căci nu ne-am trudit să o perfecționăm, ci numai să arătăm că nu avem alt scop decât să dovedim râvna și iubirea noastră spre folosul obștesc și să dăm ascultare dorințelor elevilor daco-romani din Colegiul grecesc de la Sf. Barbara, care, fiind foarte iubitori de știință [*amantissimi eruditionis*], nu numai că ne-au cerut de mai mult timp să dăm la lumină acest opuscul, ci chiar ne-au ajutat în multe. Căroră cu atât mai bucuroși le-am făcut pe voie, cu cât cu mult mai înainte am prevăzut că mulți oameni de diferite condiții și stări vor trage foarte mult folos din această lucrare a noastră (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 9);

[...] dragostea și străduința mea de a căuta folosul public și ca să ascult de rugămințile alumnilor de la Convictul Cezaro-Crăiesc. Ei, fiind foarte iubitori de învățătură, de mult timp mi-au cerut să scot la lumină acest opuscul (*Grammatica*, 1826, p. III), [trad. n.].

2.7 Evoluția românei din latină, dar și importanța latinei pentru învățarea mai ușoară a românei

Afirmată cu mult timp înainte, de cronicari și chiar de unii autori ecleziastici, dar exemplificată nesistematic, ideea originii latine a românei este reluată în cărțile normative. Apropierea de latină are o dublă semnificație: una teoretică, istorică, științifică și identitară, și alta practică, legată de învățarea românei prin intermediul latinei⁴. Astfel, româna intră în conștiința vorbitorilor ei ca limbă cu origini nobile, atestate de fundamentele culturii europene, dar, în același timp, se identifică primul model în efortul de modernizare și occidentalizare a limbii:

În *Gramatica noastră daco-romană* ne-am străduit a demonstra în tot felul formarea limbii române din latină [*corruptionem*⁵ *Linguae Daco-Romanae ex Latina*] și, totodată, pe cei ce cunosc bine latina să-i învățăm româna printr-o metodă mult mai ușoară și pe o cale mai scurtă (*Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 117);

[...] am vrut să arăt totodată, cu această ocazie, că limba română nu este atât de depărtată [*non esse adeo remotam*] de idiomurile originare din Lațiu [*ab idiomatibus ex Latio oriundis*], cum au socotit unii necunosători ai ei (*Fundamenta*, 1812, ed. 2011, p. 541).

2.8 Corectarea și simplificarea regulilor stabilite în gramaticile anterioare

Deși scopul gramaticilor este acela de a stabili normele unei limbi unitare, de cele mai multe ori autorii nu au împărtășit o viziune unică. Acest fapt a reieșit mai cu seamă din capitolele dedicate ortografiei cu alfabet latin, problemă tratată prioritar în majoritatea gramaticilor latinești ale limbii române. În acest caz, modelul limbii latine a fost atât soluția, prin distanțarea de sistemele ortografice ale unor limbi nelatine (maghiara), cât și sursa de polemici, din cauza principiului etimologic, nepotrivit în scriere, din cauza absenței unei evoluții și a unei tradiții în română (spre deosebire de alte limbi romanice). Prin urmare, gramaticile succesive își propun să aducă îndreptări în vederea cultivării limbii vorbite, prin fixarea ei în scris:

[...] prin regulile pe care le stabiliserăm în aceeași *Gramatică*, anume de a scrie românește cu litere latine, puțin a lipsit să nu facem limba română asemenea celei franceze în ce privește scrierea și citirea (*Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 117);

⁴ Vezi *Elementa*, 1780, *Appendix. De formandis Daco-Romanis Vocibus a Latinis* [*Despre formarea cuvintelor daco-romane din cele latinești*] și *Elementa*, 1805, caput IV, *De formandis Daco-Romanis Vocibus ex Latinis* [*Despre formarea cuvintelor daco-romane din cele latinești*]

⁵ *Corruptio*, *-onis* cu sensul de „schimbare”.

[...] s-au găsit dintre români, la sfârșitul veacului trecut, unii care au stabilit reguli gramaticale. [...] dar, fie spus cu îngăduința lor, în afara lăudabilei încercări de a aduce un serviciu limbii părintești, n-au prea dat altceva. Căci, în primul rând, aproape toți au avut în vedere o limbă aflată la periferie [*in sua periphēria*], ca să zic așa, sau mai de grabă vorbirea poporului [*linguam vulgi*], de unde atâtea deosebiri între ei, încât ai crede că fiecare a folosit altă limbă; apoi și-au scris operele lor fie cu litere chirilice, fie cu altă ortografie barbară, total depărtată de limba latină (*Fundamenta*, 1812, ed. 2011, p. 545–546);

Astfel am lăsat la o parte toate născocirile, am îndepărtat variatele, cel mai des contradictorii în ele însele, păreri ale autorilor care nu s-au consultat îndeajuns, am nimicit cu totul construcțiile lor vane, n-am lăsat deloc ca pârauile lor murdare, care aduc cu sine uscăciune, să curgă în râul nostru, ci am cercetat izvorul însuși [*fontem ipsum adgressi sumus*] (*Tentamen*, 1840, ed. 2002, p. 173).

2.9 Descrierea limbii literare unitare, supradialectale

Gramaticile urmăresc fixarea normelor limbii române literare, așa cum era aceasta cunoscută din textele care au circulat într-un spațiu neunitar politic, în care româna cunoștea, în mod firesc, variații dialectale. Treptat, idealul unei limbi unice este pus în relație cu aspirațiile naționale, după modelul epocii. Prin recurgerea la tradiția scrisă, se pornește de la un principiu corect, chiar dacă ideea „purificării” limbii va conduce la decizii arbitrare:

[...] mi-am propus ca în această operă să urmăresc nu dialectul folosit într-o singură provincie, ci elementele comune tuturor dialectelor privite în general și să prezint acea limbă care se găsește în cărțile și în scrierile acestei națiuni și care și astăzi este întrebuițată de obicei de toți cei ce nu urmează vorbirea poporului (*Fundamenta*, 1812, ed. 2011, p. 540);

Scopul acestei opere este de a oferi atenției bărbaților erudiți [*virorum eruditorum*] limba română curată cu desăvârșire care este în floare azi în ambele provincii ale Daciei [...] Prima condiție a fost puritatea limbii [*puritas linguae prima fuit conditio*]. De aceea am căutat peste tot formele originare, am preferat pe cele mai vechi, integre, față de cele mai recente, corupte, pe cele simple și precise față de cele compuse și vagi, la fel am preferat celor vulgare și banale pe cele mai puțin folosite, iar unde am socotit necesar, le-am indicat pe toate, dar pe cele pe care noi, întăriți de argumentele deduse din

natura lucrului, trebuie să le aprobăm, le-am detașat cu mai mare râvnă (*Tentamen*, 1840, ed. 2002, p. 173–175).

3. Structura gramaticilor

Privite în ansamblu, există atât asemănări, cât și deosebiri în ceea ce privește structura celor șase gramatici românești la care ne referim, scrise în limba latină. Asemănările provin din faptul că, la originea fiecăreia dintre ele, se află organizarea pe baza categoriilor gramaticii limbii latine, adaptată însă necesităților limbii române, ca idiom neolatin. Deosebirile dintre aceste lucrări sunt, de asemenea, notabile și se datorează modelelor pe care le-au urmat, dar și propriei viziuni a autorilor, fapt ce a generat un progres constant în descrierea și chiar fixarea normelor gramaticale pentru limba română.

3.1 În tradiția gramaticilor limbii latine, așa cum s-a format aceasta grație în special tratatelor scrise de gramaticienii din perioada târzie⁶, structura unor astfel de lucrări cuprinde, în mod necesar, două părți esențiale, consacrate:

- pronunțării și scrierii unităților minimale (*De voce*, *De litera*), formării silabelor (*De syllaba*), tipurilor și rolului accentelor (*De accentibus*);
- delimitării și descrierii celor opt părți de vorbire (*De partibus orationis*): numele (*De nomine*), pronumele (*De pronomine*), verbul (*De verbo*), adverbul (*De adverbo*), participiul (*De participio*), conjuncția (*De coniunctione*), prepoziția (*De praepositione*) și interjecția (*De interiectione*)⁷.

Priscian (*Inst.*, lib. XVII) introduce o parte distinctă despre „ordinea sau construirea vorbirii, pe care grecii o numesc *sintaxă*” [*de ordinatione sive constructione dictionum quam Graeci σύνταξιν vocant*]⁸. Unele dintre aceste lucrări sunt mai complexe, cuprinzând elemente de metrică și explicații detaliate, referitoare la descrierea noțiunilor gramaticale: *declinare*, *caz*, *gen*, *conjugare* etc. Exemplele la care recur autorii gramaticilor latine târzii sunt extrase din literatura latină clasică, făcându-se adesea comparații cu limba greacă.

3.2 Asemenea gramaticilor limbii latine, toate gramaticile limbii române scrise în latină la care ne referim au în structura lor o primă parte dedicată ortografiei (și ortoepiei), urmată de una consacrată descrierii părților de vorbire și de una referitoare la sintaxă. Capitolele următoare depind de modelul pe care

⁶ Scrierile lor au fost reunite în celebrul corpus format din șapte volume publicate, între 1855 și 1878, de Heinrich Keil.

⁷ Cele două părți de bază ale gramaticii latine se întâlnesc detaliate în special la gramaticienii din secolul al IV-lea: Charisius, *Artis grammaticae libri V*; Diomedes, *Artis grammaticae libri III*; Priscianus, *Institutionum grammaticarum libri I–XVIII*; Donatus, *Ars grammatica*.

⁸ Termenul *syntaxis* este atestat pentru prima oară la Priscian.

I-au adoptat autorii sau de însăși concepția acestora (vezi I. Budai-Deleanu, A.T. Laurian).

3.2.1 Gheorghe Chivu consideră că *Institutiones linguae valachicae* „a fost alcătuită după modelul unei gramatici «pe scurt» a limbii latine (identificabil în manualul tipărit, în 1744, la Sibiu, de Michael Ajtai sau în altul apropiat ca structură și organizare a materiei de acesta” (*Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 41). Cuprinsul lucrării este format din:

- I. *De literis earumque proprietatibus* [*Despre litere și însușirile lor*];
 - II. *De nominibus substantivis* [*Despre numele substantive*];
 - III. *De reliquis substantivorum affectionibus* [*Despre celelalte forme ale substantivelor*];
 - IV. *De nominibus adjectivis* [*Despre numele adjective*];
 - V. *De pronomine* [*Despre pronume*];
 - VI. *De verbo substantivo sum* [*Despre verbul substantiv sum*];
 - VII. *De verborum conjugatione* [*Despre conjugarea verbelor*];
 - VIII. *De verbis passivis* [*Despre verbele pasive*];
 - IX. *De verbis deponentibus* [*Despre verbele deponente*];
 - X. *De verbis impersonalibus* [*Despre verbele impersonale*];
 - XI. *De partium orationis constitutione* [*Despre constituirea părților enunțului*]⁹;
- Appendix de notis numericis* [*Apendice despre semnele numerice*].

3.2.2 N. A. Ursu identifică drept model de organizare a gramaticii lui S. Micu și Gh. Șincai o gramatică a limbii germane, scrisă de asemenea în latină, pentru ardeleni: *Elementa linguae germanicae, in gratiam hungaricae et transylvanicae iuventutis, ex optimis auctoribus collecta a Georgio Nagy, transylvano de Nagy-Ajta*, Viena, 1775 [*Elementele limbii germanice, pentru tinerimea maghiară și transilvană, strânse de la cei mai buni autori de către George Nagy, transilvănean din Aita Mare (Covasna)*]. Dar, și în acest caz, modelul de profunzime este tot cel al gramaticii limbii latine, așa cum subliniază N. A. Ursu:

Evident, materia gramaticală germană din lucrarea lui Nagy nu putea să servească prea mult ca îndreptar lui Samuil Micu și Gh. Șincai pentru stabilirea regulilor gramaticii românești. Ca atare, în morfologie și sintaxă, ca și în partea consacrată ortografiei, ei s-au orientat mai ales după gramatica latină, în care au găsit – în mod firesc – reguli, paradigme și comentarii corespunzătoare sau ușor adaptabile în limba română (Ursu, 1971, p. 260).

⁹ Cuprinde douăzeci și două de reguli [*regulae*] sintactice, stabilite pe baza observației că „sintaxa latinilor concordă aproape în toate privințele cu felul de a construi al valahilor” (*Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 139).

Privitor la structura celor două ediții ale gramaticii, în ciuda unor mici diferențe ea rămâne unitară, respectând ordinea: ortografie, morfologie, sintaxă. Din dorința autorilor de a furniza un lexic de bază, care să reprezinte un model de grafie cu litere latine și, totodată, un exemplu de comunicare în limba română, sunt adăugate cele două mari capitole, de vocabular și de comunicare, din final.

<p>Elementa, 1780 <i>Pars prima. De Orthographia [Despre ortografie];</i> <i>Pars II. De Etymologia¹⁰ [Despre etimologie];</i> <i>Pars III. De Syntaxi [Despre sintaxă];</i> <i>Appendix. De formandis Daco-Romanis Vocibus a Latinis [Despre formarea cuvintelor daco-romane din cele latinești];</i> <i>Vocabularium Daco-Romanum et Latinum. Vocabullar romanesc si latenesc;</i> <i>Modi loquendi de iis rebus, quae saepius veniunt in sermonem. Forme de vorbit despre lucrurile celle, ce mai adese-ori ven in cuventare.</i></p>	<p>Elementa, 1805 <i>Pars prima. De Ortho-graphia, et oëpia [Despre ortografie și [orto]epie];</i> <i>Pars II. De Etymologia [Despre etimologie];</i> <i>Pars III. De Syntaxi [Despre sintaxă];</i> <i>Appendix. De Prosodia [Despre prozodie];</i> <i>Vocabularium Daco-Romanum et Latinum. Vocávláriu românesc, shi lathinesc;</i> <i>Modi loquendi de iis rebus, quae saepius veniunt in sermonem. Forme de vorbit despre lucrurile céle, ce mai ádése-ori vin ~in cuvëntáre.</i></p>
--	---

3.2.3 Gramatica lui Ioan Alexi este cea mai apropiată, ca structură, de lucrarea lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, care i-a slujit ca model direct. Tocmai apropierea fidelă de *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780, 1805), față de care „prezintă deopotrivă dovezi de continuitate structurală, dar și inovații” (ȘA, II, 2018, p. 1585), a făcut ca această lucrare să nu se bucure de atenția cuvenită. În epocă, însă, la peste două decenii de la ultima ediție din *Elementa*, 1805, cartea lui I. Alexi, ce poate fi considerată o sinteză a efortului de normare a românei de către Școala Ardeleană, a avut o circulație care a făcut-o cunoscută nu numai în mediile școlare românești, ci și în cercetările de început ale lingvisticii romanice europene.

Ca structură, se regăsesc capitolele consacrate ortografiei, etimologiei (morfologiei) și sintaxei, urmate de un material lexical bogat, prezentat atât sub formă de glosar român-latin, cât și ca model de comunicare curentă și chiar ca adaptare a românei la limba literaturii artistice:

¹⁰ Folosirea termenului lat. *etymologia* cu sensul de „morfologie” nu provine din tradiția antică a retoricii și a gramaticilor latinești: „Etimologia, care cercetează originea cuvintelor, a fost denumită de Cicero *notatio*, deoarece numele ei *σύμβολον*, aflat la Aristotel, înseamnă *nota*; căci transcripția exactă, în latină, a acestui cuvânt – *veriloquium* – este evitată chiar de Cicero, care l-a creat. Unii, ținând seama mai curând de înțeles, o numesc *originatio* (căutarea originei)” (Quintilian, I, 1974, p. 78).

Pars prima. De Orthoepia, et Orthographia [Despre ortoepie și ortografie];
Pars secunda. Etymologia [Despre etimologie];
Pars tertia. De Syntaxi [Despre sintaxă];
Appendix. De Prosodia [Despre prozodie];
Vocabularium. Vocabulariu;
Dialogi. Dialogi;
loci et Narratiunculae exquisitae. Glume și istorii iscusite;
Fabulae Aesopi selectiores. Fabulele lui Esopu quele mai alese.

3.2.4 Ion Budai-Deleanu este, cu certitudine, cel mai original dintre corifeii Școlii Ardelene, nu numai prin creația artistică, ci și prin cea lingvistică. Gramatica sa, scrisă în limba latină, folosește încă din titlu derivatul (*lingua*) *romaenica*, inexistent în latina clasică, pentru a numi (*limba*) *română*. Structura gramaticii sale, respinsă de la publicare de către autorități, cuprinde părțile mari ale gramaticii latine, urmate de o contribuție proprie, referitoare la structura etimologică a lexicului românesc, prin comparație cu latina, cu limbile romanice (italiana, franceza, spaniola), cu albaneza și cu limbile cu care româna s-a aflat în contact (paleoslava, maghiara, germana):

Pars I. De Litteris [Despre litere]: I. *De litteris quibus Romaeni utuntur* [Despre literele de care se folosesc românii], II. *De litteris latinis, quae per authorem praecedentibus substituuntur* [Despre literele latine care, prin mijlocirea autorului, se substituie celor precedente], III. *De litterarum divisione et compositione* [Despre împărțirea și dispunerea literelor] ;

Pars II. De Vocibus earumque Analogia et Anomalia [Despre cuvinte și [formarea lor] regulată și neregulată]: I. *De Articulis in genere* [Despre articole, în general], II. *De Nominibus* [Despre nume], III. *De Pronomine* [Despre pronume], IV. *De Verbis* [Despre verbe], V. *De Participiis* [Despre participii], VI. *De Adverbiis* [Despre adverbe], VII. *De Praepositionibus* [Despre prepoziții], VIII. *De Interjectione* [Despre interjecție], IX. *De Conjunctionibus* [Despre conjuncții] ;

Pars III. De Syntaxi: I. *De Constructione Articulorum* [Despre construcția articolelor], II. *De Constructione Nominis*¹¹ [Despre construcția numelui], III. *De Constructione Verbi* [Despre construcția verbului].

Nomenclator;
Tabella (I–XIII).

3.2.5 Având ca ideal perfecțiunea limbii, August T. Laurian publică la Viena, în 1840, mai mult decât o gramatică descriptivă a românei. Așa cum se vede din titlu, autorul își asumă o „încercare critică asupra originii, descendenței și structurii” limbii, care, împreună cu *Dicționarul limbei române* „trebuie concepute ca formule personale de limbă literară, ca demonstrații ale aplicării modelului

¹¹ Include: substantivul, adjectivul și pronumele.

latin, ajungând în intenția lui Laurian la o kathareusa românească” (*Tentamen*, 1840, ed. 2002, p. 19). Gramatica propriu-zisă este precedată de un studiu amplu despre istoria românilor și despre evoluția limbii lor, din momentul romanizării: *Dissertatio de linguis a latina derivatis et in specie de romana in Daciis vigenti* [*Disertație despre limbile derivate din latină, în mod special despre română care este în floare în Dacii*]. Textul gramaticii este structurat în două mari părți, în care analiza limbii române se face amănunțit, din punct de vedere fonetic/ortografic, morfologic și sintactic:

Pars analytica [*Partea analitică*]:

I. *Analysis vocalis* [*Analiza sunetelor*];

II. *Analysis Verbalis* [*Analiza cuvintelor*]: *De primariis Dictionibus* [*Despre cuvintele primare*]: *Denominationes* [*Denominativele*], *De Declinatione* [*Despre declinare*], *Praedicationes sive Verba* [*Predicațiuni sau verbe*]; *De secundariis Dictionibus* [*Despre cuvintele secundare*]: *De Derivatione* [*Despre derivare*], *De Compositione* [*Despre compunere*];

Pars syntactica [*Partea sintactică*]:

I. *Syntaxis dictionum* [*Sintaxa cuvintelor*];

II. *Syntaxis sententiarum* [*Sintaxa propozițiilor*].

La trecerea dintre secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, gramatica limbii latine, limbă al cărei prestigiu este dat de faptul că e folosită și cultivată exclusiv în scris de intelectuali, reprezintă încă un model pentru gramaticile limbilor vernaculare. Spre deosebire de germană, maghiară sau de limbile slave, româna are șansa, alături de limbile romanice, de a fi descrisă, conștientizată și făcută cunoscută chiar cu ajutorul categoriilor gramaticale din limba din care provine. Ceea ce numim astăzi gramatică *tradițională*, avându-și originea în Antichitatea latină, a jucat, după multe secole, un rol esențial în normarea și modernizarea limbii române.

4. Terminologia gramaticală¹²

4.1 În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, într-o perioadă de dezvoltare a științelor umaniste și tehnice în Europa, terminologia gramaticală în limba latină se afla într-o situație diferită de cea a altor vocabulare specializate, care evoluau pe măsură ce aveau loc marile descoperiri. Terminologia gramaticală din latină este, însă, un sistem aproape închis, cu o tradiție scrisă, ce datează din Antichitatea clasică și târzie. Având în vedere rolul gramaticii în deprinderea limbii latine ca limbă de cultură, această terminologie este cunoscută și uzitată de toți cei ce practică studiul, păstrându-și prestigiul nu numai pentru filologi. Odată cu apariția și dezvoltarea lingvisticii istorice și comparate și cu transformarea latinei, a limbilor

¹² Vezi Chivu, 2015, p. 203–210.

romanice și a idiomurilor europene în obiecte de studiu, lexicul gramatical latin devine un metalimbaj comun și, totodată, o sursă de creații neologice. Pe baza modelului oferit de terminologia gramaticală din latină se formează conștiința lingvistică în diferitele limbi naționale.

Începând de la Platon (*Crat.* 431e; *Soph.* 253a) și Aristotel (*Top.* 6, 5, 2), *gramatica* (ἡ γραμματικὴ ἐπιστήμη) desemnează „știința sau arta de a citi și de a scrie”, „gramatica”¹³, termenul fiind atestat cu același sens și în cultura latină, începând cu Cicero (*de Or.* 1, 187)¹⁴. În timp, odată cu trecerea de la scrierile de retorică la lucrările specializate de gramatică, latina și-a format, încă din Antichitate, un lexic amplu, pentru a denumi o varietate de noțiuni gramaticale. Acesta cuprinde termeni formați în latină sau împrumutați din greacă, atestați în epoci diferite, la mari autori: **orthographia** (Quint. *Inst.* 1, 4, 17; 1, 7, 11), **etymologia** (Varr. *L.* 7, 109; Quint. *Inst.* 1, 6, 28; 7, 3, 25), **syntaxis** (Not. Tir. 92), **prosodia** (Varr. d. Gell. 18, 12, 8), **alphabetum** (Hier. *Ep.* 30, 3), **vocalis** (Cic. *Or.* 77; 150; 151; Quint. *Inst.* 1, 7, 26 etc.), **consonans** (Quint. *Inst.* 1, 4, 6; Gel. 4, 17, 8), **syllaba** (Pl. *Bac.* 433; Cic. *Par.* 26; *de Or.* 3, 183; Hor. *P.* 251), **diphthongos/diphthongus** (Prisc. 1, 50; Serv. *En.* 3, 226; Maur. 379), **accentus** (Quint. *Inst.* 1, 5, 22; Diom. 431, 3), **nomen** (Varr. *L.* 9, 89; Hor. *S.* 1, 3, 104; Sen. *Nat.* 5, 17, 1; Quint. *Inst.* 1, 4, 18 etc.), **substantivum** (Prisc. 8, 51)¹⁵, **adjectivum (nomen)** (Prisc. 2, 58, 20; 84, 4; Macr. *Sat.* 1, 4, 9), **pronomen** (Varr. *L.* 8, 45; Quint. 1, 4, 18; Vel. gram. in *G.L.* 7, 70), **verbum** (Varr. *L.* 8, 11; Cic. *de Or.* 3, 191; Hor. *Ars.* 235; Quint. *Inst.* 8, 3, 32; Vel. gram. in *G.L.* 7, 57), **adverbium** (Quint. *Inst.* 1, 4, 19 etc.; Gel. 5, 21, 15; 12, 15, 1; Capr. in *G.L.* 1, 194), **articulus** (Varr. *L.* 8, 45¹⁶; Quint. *Inst.* 1, 4, 19), **numeralis** (Prisc. 2, 27), **praepositio** (Cic. *Or.* 158; Sen. *Ep.* 88, 42; Quint. *Inst.* 12, 10, 32; Vel. gram. in *G.L.* 7, 64), **interiectio** (Quint. *Inst.* 1, 4, 19), **coniunctio** (Cic. *Or.* 135; Quint. *Inst.* 9, 3, 50 etc.; Sen. *Ep.* 88, 42; Vel. gram. in *G.L.* 7, 69), **declinatio** (Quint. *Inst.* 1, 5, 63; Vel. gram. in *G.L.* 7, 78), **casus** (Varr. *L.* 6, 36; Cic. *Or.* 160; 165; Sen. *Nat.* 5, 17, 1; Quint. *Inst.* 9, 1, 11), **nominativus (casus)** (Varr. *L.* 10, 23; Quint. *Inst.* 1, 7, 3; 7, 9, 13), **genitivus/genetivus (casus)** (Suet. *Aug.* 87; Quint. *Inst.* 1, 5, 63; Vel. gram. in *G.L.* 7, 56), **dativus (casus)** (Quint. *Inst.* 1, 7, 18; Gell. 4, 16, 3), **accusativus (casus)** (Varr. *L.* 8, 67; Quint. *Inst.* 7, 9, 10; Isid. *Orig.* 1, 13, 1), **vocativus (casus)** (Gell. 14, 5, 1-2; Vel. gram. in *G.L.* 7, 56; Scaur. gram. in *G.L.* 7, 22), **genus** (Varr. *L.* 9, 95; Quint. *Inst.* 1, 4, 23; 1, 5, 16), **numerus** (Cic. *Part.* 18; Varr. *L.* 9, 65; Quint. *Inst.* 1, 4, 27 etc.; Scaur. gram. in *G.L.* 7, 32), **persona** (Varr. *L.* 8, 20 etc.), **personalis** (Diom. 399, 13), **impersonalis** (Char. 164 24–26; Diom. 336, 24), **conjugatio** „conjugare a verbului” (Char. 175, 29; Prisc. 2, 442, 17), **tempus**

¹³ V. Bailly, 2000 s.v. *γραμματικός, ἡ, ὄν.*

¹⁴ V. Gaffiot, 2000 s.v. *grammăticus, a, um.*

¹⁵ Ca termen gramatical în sintagma *substantivum verbum* „verbul substantiv” (v. Gaffiot, 2000 s.v. *substantivus, a, um*).

¹⁶ Termenul e folosit de Varro pentru a denumi pronumele *hic* și *quis* (v. Gaffiot, 2000 s.v. *articŭlus, i*).

„timp al unui verb” (Cic. *Inv.* 1, 36; *Part.* 36; Varr. *L.* 6, 36; 9, 32; Quint. *Inst.* 1, 5, 47 etc.), **modus** „mod verbal” (Quint. *Inst.* 1, 5, 41; 1, 6, 7; 9, 3, 7), **indicativus (modus)** (Don. *And.* 2, 3, 7 cf. Diom. 338, 24; Prisc. 8, 63), **conjunctivus (modus)** (Capel. 3, 310; Cledon 16, 14), **optativus (modus)** (Diom. 340,4; Prisc. 3, 253), **imperativus (modus)** (Capel. 3, 313), **infinitivus (modus)** (Diom. 340, 34; Prisc. 3, 453, 37), **participium** (Varr. *L.* 8, 58; Quint. *Inst.* 1, 4, 19; Scaur. gram. in *G.L.* 7, 25), **gerundium (gerundi modus)** (Diom. 356, 13), **supinum** (Char. 175, 25; Prisc. 2, 412, 16), **comparatio (comparativus, a, um)** „comparativ” (Quint. *Inst.* 1, 5, 45), **superlatio (superlativus, a, um)** „superlativ” (Quint. *Inst.* 1, 5, 45; Char. 112, 16); **derivatio** „derivarea cuvintelor” (Plin. d. Serv. *En.* 9,706), **propositio** „propoziție, frază” (Quint. *Inst.* 7, 1, 47)¹⁷.

În toate exemplele de mai sus, termenii sunt atestați cu sensul lor specializat în domeniul gramaticii, chiar dacă unii dintre ei aparțin limbii comune sau și altor limbaje specializate, din filozofie, matematică etc.

4.2 În prima gramatică a limbii române, Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, având ca model, după cum afirmă N. A. Ursu, „gramaticile grecești, latinești și slavone din timpul acela, după care, probabil, studiase el însuși limbile respective” (*Gram. rum.*, 1757, ed. 1969, p. XII), a propus o terminologie bazată pe calcuri românești. Pentru autor „etimológia” are opt părți: „numele, în loc de numele, graiul, împărțășirea, înainte-punerea, spregrăirea, în mijloc-aruncarea, împreunarea (adecă împreună legare)” (*Gram. rum.*, 1757, ed. 1969, p. 30).

Ianache Văcărescu, în *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor gramaticii rumânești* (1787), propune deja, după model italian, denumiri pentru părțile de vorbire, însoțite fiecare de un echivalent cu rol explicativ: „Și cuvântul are noao părți, carele sântu acestea: Articol, adică Încheerea, Nome – Nume, Pronome – pronume, Verbu – graiu, Partițiepie – părțășire, Propozițione – propunere, Adverbiu – spre graiu, Congiuțione – legare și interiețione” (*Observații*, 1787, p. 6). Primele (articolul, nomele, pronomele, verbul și partiția) „să înduplecă” (= declină/conjugă), însă nu și celelalte (propunerea, adverbiul, congiuțione și interiețione) (v. *Observații*, 1787, p. 6).

În *Grammatica* lui I. Alexi, se propun echivalente românești neologice pentru termenii latini. Astfel, cele nouă părți de vorbire sunt: „[...] Articulul (Articulul’), Nomen (Numele), Pronomen (Pronumele), Verbum (Verbul’), Participium (Participul’), Adverbium (Adverbul’). Praepositio (Prepositia), Conjunctio (Conjunctia), Interjectio (Interjetia)” (*Grammatica*, 1826, p. 24). Mărcile articolului sunt „[...] 1. Genus (Genul’). 2. Numerus (Numérul’). 3. Casus (Casul’)” (*Grammatica*, 1826, p. 25). Numele se împart în „[...] *Nomina Substantiva*

¹⁷ Trimiterile la autorii latini au fost preluate din ****Oxford Latin Dictionary*, 1968 și din Gaffiot, 2000, respectându-se sistemul de notare.

(substantive), et in *Nomina Adjectiva* (ajetive)” (*Grammatica*, 1826, p. 29). Procesul de formare a termenilor românești de la cei latinești nu este încheiat, neologismele și calcurile coexistând în cadrul aceleiași paradigme a pronumelui: „Pronomina sunt sequentia: 1. Personalia, (Personale). 2. Reciproca, (Intorquétóre)¹⁸. 3. Conjunctiva, (Inpreunătore). 4. Possessiva, (Posesive). 5. Demonstrativa, (Arătátóre). 6. Interrogativa, (Intrebátóre). 7. Relativa, (Reducétóre). 8. Indefinita seu Impropria, (Indefinite)” (*Grammatica*, 1826, p. 60–61).

Cel care își pune cu adevărat problema formării unui lexic gramatical neologic, pornind de la latină, este Ion Budai-Deleanu. La câțiva ani de la redactarea textului latin *Fundamenta grammatices* (1812), învățatul ardelean face, între 1815 și 1820, și o versiune românească, adăugită, a aceluiași text, în care ia în discuție atât categoriile, cât și terminologia gramaticii latine, prin raportare la română:

Latinii n-au numărat numa opt fealiuri de cuvinte și pentru aceasta au așezat opt părți a orașii sau a voroavei [...] Aceste opt părți ale voroavei să numesc precum urmează: *nume, pronume, verb, partițipie, adverbie, prepoșiția, conjuncția și interiecția*. Aceste toate numiri sânt lătinești, afară de cel de întîi (*Temeiurile*, 1815–1820, ed. 2018, p. 442–443).

Propunând o terminologie bazată pe neologisme preluate din latină, în defavoarea calcurilor, autorul este nevoit să dea explicații pentru cititori:

Pronume să zice la latini *pronomen* (*pronomen*) ca când ai zice românește *pentru-nume*, sau *în-loc-de-nume* [...] *Verb* s-au luat de la latini, care zicea *verbum* (*verbum*), care la dâșii însemna „grai” sau „cuvânt” [...] *Parteșipia* va să zică *părtășașă*, fiindcă părtășește ceva din nume și din verb [...] *Adverbia* va să zică ca și *la verb* [...] *Prepoșiția* va să zică *punere-înainte* [...] *Conjuncția* va să zică *îmbinătore* și sânt părțiceale care împreună cealealalte părți a voroavei [...] *Interjecția* va să zică *întrepusă*, fiindcă sânt oarecare părțicele ce se pun între cealealalte [...] (*Temeiurile*, 1815–1820, ed. 2018, p. 443–445).

Alături de acestea, raportându-se mereu la termenii latini, autorul folosește: *cazuri, declenație, nominativ, genetiv, dativ, acusativ, ablativ, vocativ, conjugație, mod, tâmpuri, prezent, indicativ, conjunctiv, infinitiv, optativ etc.*

De fiecare dată precaut, el e conștient de faptul că adoptarea unei terminologii gramaticale românești necesită „depreună sfatul a mai multor învățați a neamului” (*Temeiurile*, 1815–1820, ed. 2018, p. 443). Deși este exprimată cu

¹⁸ Întorcătore.

modestie, opțiunea lui de a lăsa noii termeni „așa precum le-au numit gramaticii lătinești, fiindcă nu am cutezat sângur să le botez românește [...]” (*Temeiurile*, 1815–1820, ed. 2018, p. 443) este pe deplin justificată de nevoia de modernizare, în română, a lexicului acestei științe universale: „Dar totuși am socotit să le tălmăcesc, ca tinerii noștri, care vor începe a gusta rânduiala gramaticească, să poată înțâlege noima acestor cuvinte gramaticești.” (*Temeiurile*, 1815–1820, ed. 2018, p. 443).

4.3 În conștiința autorilor de gramatici din perioada Școlii Ardelene, latina devine modelul firesc de îmbogățire a românei cu o terminologie gramaticală unitară, care avea, de asemenea, avantajul de a se dezvolta în paralel cu cea din limbile romanice (italiana, franceza). În ce privește cele două limbi cu care româna se afla în contact nemijlocit, germana și maghiara, acestea, în gramaticile proprii, fie recurgeau la folosirea calcurilor, fie preluau denumirile lătinești nemodificate.

5. Influențe asupra constituirii normei¹⁹

5.1 Ortografia cu alfabet latin

Cel mai important efort de normare a fost depus în direcția trecerii de la scrierea cu alfabetul chirilic, la cea cu alfabetul latin. Dacă în *Institutiones*, 1770 și în *Fundamenta*, 1812 se fac doar echivalări ale slovelor chirilice cu literele latine, cu explicații precise, în special la I. Budai-Deleanu, privind pronunția sunetelor rediate prin semne specifice (Ѣ, Ъ, Ю, Ѧ, ꙗ ș.a.), în concepția celorlalți reprezentanți ai Școlii Ardelene adoptarea alfabetului latin devine un simbol esențial pentru justificarea originii latine a românei, pentru intrarea ei în familia limbilor romanice occidentale, pentru integrarea între neamurile „școlite” ale Europei și pentru afirmarea unei identități diferite de cea a neamurilor slave est-europene. Modelul limbii latine și recunoașterea apropierea românei de aceasta au oferit cea mai bună ocazie în vederea elaborării unei ortografii normate, moderne și, progresiv, unitare. Pornind de la fiecare sunet care „sună ca în limba latină” [*sonat sicut in Lingua Latina*] (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 12–13)²⁰, filologii ardeleni stabilesc cu ușurință semnele corespunzătoare. Ei întâmpină dificultăți în cazul sunetelor ce nu existau în latina din perioada clasică și, prin urmare, nu aveau semne specifice în latina păstrată în scris până în epoca lor. Raportându-se în permanență la latină, în lipsa unei tradiții scrise și pentru instituirea unei convenții motivate, soluțiile propuse nu pot urma decât principiul etimologic:

¹⁹ Spațiul lucrării de față ne determină să ne limităm la doar trei aspecte ale procesului de constituire a normelor gramaticale. Pentru detalii referitoare la evoluția normelor fonetice și morfologice în unele dintre gramaticile în discuție, vezi Costinescu, 1979, p. 28–54.

²⁰ Formulările: „sonat sicut in lingua latina” și „sonat ut apud Latinos” se întâlnesc constant la Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Ion Budai-Deleanu și I. Alexi, în capitolele dedicate ortografiei.

- [ă], reprezentând un [a] închis [*mutum, obscurum*], e redat prin **a**²¹ (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 12–13; *Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121) și **â** (*Grammatica*, 1826, p. 5–6), dar, în funcție de etimonul latin, poate apărea și ca **é, í, ó, ú**, având de fiecare dată aceeași valoare (*Grammatica*, 1826, p. 5–6);
- [î], înțeles tot ca un [a] închis, dar în anumite poziții (nazale) în cuvânt: **a/â** (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 13), **â** (*Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121) și **â** (*Grammatica*, 1826, p. 6);
- [ș] e un [s] pronunțat gros [*crasse*]: **s** (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 16–17), **s/f** (*Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121) și **s/ș** (*Grammatica*, 1826, p. 16, 18);
- [ț] este un *t* pronunțat astfel înaintea unui *i*: **t** (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 16–17; *Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121) și **t/ț/ç** (*Grammatica*, 1826, p. 17, 18);
- [č] este un *c* pronunțat astfel înaintea de *i* sau *e/é/ea*: **ci, ce** (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 12–13; *Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121) și **ci, ce** (*Grammatica*, 1826, p. 10–11, 18);
- [ğ] este un *g* pronunțat astfel înaintea de *i* sau *e/é/ea*: **gi, ge** (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 12–13; *Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121) și **gi, ge / qui, que** (*Grammatica*, 1826, p. 13, 18);
- [j] este un sunet care se pronunță „ca la francezi [sicut apud Gallos]”: **j** (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 18–19; *Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121) și **j** (*Grammatica*, 1826, p. 8, 18);
- [z], sunet existent și în latină: **z** (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 18–19; *Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121), **d/z** (*Grammatica*, 1826, p. 17–18).

Pornind de la modul de pronunțare a semnelor grafice, având drept bază „literele latinilor sau ale vechilor romani” (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 11), „adăugându-se doar câteva accente pentru a se citi mai ușor” (*Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 121; *Grammatica*, 1826, p. 3 [trad. n.]), învățații ardeleni doresc să aducă doar completări minore alfabetului ce urma a fi folosit în limba română. Ei au conștiința modificării unor sunete în timpul trecerii lor de la latină la română, dar și cunoașterea faptului că între cuvântul românesc actual și etimonul său latin (de asemenea actual în latina scrisă a epocii) în multe cazuri nu era o diferență totală.

5.2 Conjugarea verbului

În prima încercare de stabilire a conjugării (*înjugării*) verbelor românești regulate, Dimitrie Eustatievici, luând drept criteriu desinențele formelor de

²¹ Spre deosebire de [a] redat prin *á*.

indicativ prezent (*Închipuirea cea arătătoare, Vremea cea de acum*), ajungea la concluzia că verbele regulate pot fi distribuite în cinci conjugări (v. *Gram. rum.*, 1757, ed. 1969, p. 50 și urm.): I în **-sc** (*săvîrșesc*), a II-a în **-z** (*îmbunez*), a III-a în **-eg** (*aleg*), a IV-a în **-t** (*arăt*) și a V-a în **-c** (*spurc*).

Derutat de „o atât de mare diversitate a terminațiilor verbelor [*tanta diversitate terminationis veborum*]” autorul primei gramatici a limbii române scrisă în limba latină crede că s-ar putea stabili patru conjugări, după formele de trecut simplu [*praeteritum proximum*] și de participiu trecut [*participium praeteriti*]: I în **-aiu** și **-at**: *ascultaiu, ascultat*; a II-a: în **-ii** și **-it**: *cetii, cetit*; a III-a în **-ui** și **-ut**: *cunoscuī, cunoscut*; a IV-a în **-ei** sau **-ăi** și adesea în **-s**: *zisăi, zis; spusăi, spus* (v. *Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 97–99).

Odată cu filologii Școlii Ardelene și cu prima gramatică tipărită a românei se ia latina ca model programatic, stabilindu-se cele patru conjugări ale verbelor românești, după terminația infinitivului. Fără a face o forțare artificială, acești autori descoperă faptul că, pentru română, gramatica latinească nu este doar un șablon, ci forma cea mai firească de fixare a limbii în funcție de reguli bazate pe înrudirea celor două limbi: „În limba daco-romană sunt, ca și în latină, patru conjugări ale verbelor regulate”. „Infinitivul primei conjugări se termină în **are** lung; la a doua în **ere** lung; la a treia în **ere** scurt; la a patra în **ire** lung” (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 47–49, *Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 163).

Ion Budai-Deleanu consideră, de asemenea, că „La români sunt patru conjugări, ca la latini: I-a este a celor care fac infinitivul în **are** lung; a II-a: a căror infinitiv se termină în **ere** lung; a III-a: a căror infinitiv este în **ere** scurt; a IV-a: a căror infinitiv este în **ire** lung” (*Fundamenta*, 1812, ms. 5200, p. 91), [trad. n.], iar Ioan Alexi afirmă că verbele regulate au „patru conjugări în limba daco-română ca în latină și se cunosc după prezentul infinitivului” (*Grammatica*, 1826, p. 79), [trad. n.]. Astfel, prima conjugare se termină în **are** lung: *arare* (= lat. *arare*), *ascultare* (= lat. *auscultare*), *jocare* (= lat. *saltare*); a doua, în **ere** lung: *cădere* (= lat. *cadere*), *tăcere* (= lat. *tacere*), *vedere* (= lat. *videre*), *ședere* (= lat. *sedere*); a treia, în **ere** scurt: *facere* (= lat. *facere*), *crescere* (= lat. *crescere*), *mergere* (= lat. *migrare*); a patra, în **ire** lung: *auđire* (= lat. *audire*), *omorire* (= lat. *occidere*), *dormire* (= lat. *dormire*)²² (v. *Grammatica*, 1826, p. 79–80), [trad. n.]. Nota adăugată de autor arată cum uzul cotidian presează pentru a deveni normă: „În vorbire [*in colloquiis*], mulțimea [*vulgus*] obișnuiește să omită ultima silabă **re** a infinitivului prezent și spune, în loc de: *arare, tăcere, facere, dormire: arà, tăcè, facè, dormì* etc.” (*Grammatica*, 1826, p. 80), [trad. n.].

Ca latinist și teoretician al limbii, A. Treboniu Laurian are aceeași viziune despre împărțirea în conjugări a verbelor regulate: „Modul infinitiv se consideră

²² Din exemplele prezentate, se observă justetea repartizării verbelor în funcție de conjugare, chiar dacă terminația conjugării a doua (**-ere** lung) este cea etimologică, din latină.

oarecum forma determinativă a verbului, deși nu este forma primitivă, și întreaga conjugare depinde de această soluție; de aici rezultă că în funcție de cele patru terminații ale infinitivului sunt patru conjugări [...]” (*Tentamen*, 1840, ed. 2002, p. 405–407). Infinitivele acestora se termină în **are** lung: *cantare* (= lat. *cantare*), **ére** lung: *tacere* (= lat. *tacere*), **ere** scurt: *vendere* (= lat. *vendere*) și **ire** lung: *audire* (= lat. *audire*) (v. *Tentamen*, 1840, ed. 2002, p. 110).

5.3 Clasificarea pronumelor

Ca parte de vorbire cu caracter mai abstract și cu o varietate de forme și de paradigme incomplete, pronumele este clasificat diferit în gramatici.

Pentru Dimitrie Eustatievici, *în loc de numele* are cinci feluri: *arătătoare* (*eu, tu, singur, acesta, el*), *întorcătoare* (*acela, care, cel ce „și altele”*), *stăpânitoare* (*al meu, al tău, al său, al nostru, al vostru*), *priimitoare* (*sine și al său*), *întrebătoare* (*cine sau care*) (v. *Gram. rum.*, 1757, ed. 1969, p. 42).

În *Institutiones*, 1770, capitolul dedicat pronumelui începe cu o afirmație care nu face altceva decât să dovedească potrivirea dintre modelul gramaticii latine și paradigmele pronominale existente în română: „Categoría [*notio*] pronumelor este aceeași ca la latini și, de regulă, comportă aceleași diviziuni [*easdem divisones*] și în același mod [*eodemque modo*]” (*Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 83). Fără a se dori o prezentare exhaustivă, clasificarea se face în cinci paradigme ale *pronumelor eu, tu*; ale *pronumelor demonstrative* [*pronominum demonstrativorum*]: *acest, această*; ale *pronumelor posesive* [*pronominum possessivorum*]: *mieu, mea, tău, ta, său, sa, nostru, noastră, vostru, voastră*; despre *pronumele interogative* [*pronominibus interrogativis*]: *cine?, ce?, care?*; despre [*pronumele*] *reciproce* [*reciprocis*]: *său, sa*.

Cele două ediții, *Elementa*, 1780 și *Elementa*, 1805, clasifică, fiecare, pronumele în șase paradigme, însă există diferențe între ele în ceea ce privește formele cuvintelor²³:

- *Declinatio pronominum personalium* [*Declinarea pronumelor personale*]: *eu, tu, ell, ea, noi, voi, eli, ele* (*Elementa*, 1780) / *io, tu, iel, iea, noi, voi, iei, ieale* (*Elementa*, 1805);
- *Declinatio pronominis reciproci* [*Declinarea pronumelui reciproc*]: *a-sau, sie, pe-sene, delá-sene* (*Elementa*, 1780) / *á-sau, sie, pre-sine, delá-sine* (*Elementa*, 1805);
- *De pronominibus possessivis* [*Despre pronumele posesive*]: *ameu, amea, atau, ataa, afau, afaa, anoftr, anoftra, avoftr, avoftra, atai, ataale, amei, amele, afai, afaale, anoftri, anoftre, avoftri, avoftre* (*Elementa*, 1780) / *ámeu, ámea, átau, átaá, ásau, ásaá, ánostr, ánoastra, ávostr, ávoastra*,

²³ Pentru toate exemplele scrise cu alfabet latin în gramatici, reproducem grafia din textul original.

átai, átále, ámei, áméle, ásai, ásále, ánoftri, ánoastre, ávoftri, ávoastre (*Elementa*, 1805);

- *De pronomibus demonstrativis* [*Despre pronumele demonstrative*]: *aceft, aceáfta, acell, acea sau cell, cea, aceftáfi, aceaftaáfi, eu ins, tu infuti, ell infuji* (*Elementa*, 1780) / *ácest, aceasta, ácel, acea sau cel, cea, acestásh, aceaiásh, ieu îns, tu însuti, iel însush* (*Elementa*, 1805);
- *De pronomibus interrogativis* [*Despre pronumele interrogative*]: *qvál'e, qvál'i, cine, orecine, fiessecine, oricine, totcine, oreqvál'e, fiefcejqvál'e, orqvál'e, totqvál'e* (*Elementa*, 1780) / *quáre, quárii, cine, oarecine, fieftecine, oricine, totcine, oarequáre, fieftequáre, oriquáre, totquáre* (*Elementa*, 1805);
- *De relativis* [*Despre relative*]: *qvál'e și ce* (*Elementa*, 1780) / *quáre și ce* (*Elementa*, 1805);
- *De pronomibus impropriis* [*Despre pronumele improprii*]: *alt, alta, alti, alte, un, o, tot, tota, nime sau nimene, qvât, qvâti, qvâte* (*Elementa*, 1780) / *ált, álta, álti, álte, un, o, tot, toata, nime sau nimene, quât, quâti, quâte* (*Elementa*, 1805).

Și Ion Budai-Deleanu (*Fundamenta*, 1812) stabilește șapte tipuri de pronume în limba română:

- *De pronomini personali* [*Despre pronumele personale*]: *êo, tu, elu (élu), èla (ea), noi, voi (vôi), eli, élle*;
- *De pronomibus conjunctivis* [*Despre pronumele conjuncte*]: *me, mi* (sg.), *ne, ni* (pl.), *te, ti* (sg.), *ve, vi* (pl.), *lu* sau *l* și *li* sau *y* (sg. masc.), *ô, ei* sau *y* (sg. fem.), *li* sau *y, le* (pl. masc.), *le, lei* (pl. fem.);
- *De pronomine possessivo* [*Despre pronumele posesiv*]: *mieu, al meu, ali (ay) miey, mea, á mea, amele (ale mele), nostru, al nostru, ali nostri, nostra, al nostra, a nostre (ale nostre), téu, al teu, ali tòi (a tòi), ta', a'ta, ali tale (a tale) vostru, al vostru, ali vostri (a vostri), vostra, a vostra, ale vostre (a vostre), seu, al seu, ali sòi (a sòi), sa, a sa, ale sále (á sále)*;
- *De pronomibus demonstrativis* [*Despre pronumele demonstrative*]: *cestu, cesta, estu, ésta, elu, ea, celu, cea, ensu, ensa*;
- *De pronomibus relativis* [*Despre pronumele relative*]: *quare, quareá, cellule sau cel ce, ceáce, ce*;
- *De pronomibus interrogativis* [*Despre pronumele interrogative*]: *ceine?, ce? quare?*;
- *De pronomibus absolutis* [*Despre pronumele absolute*]: *ce, quáre, ceine*²⁴;
- *De pronomibus indeterminatis seu indefinitis* [*Despre pronumele*

²⁴ Când nu sunt folosite relativ sau interogativ, de ex. *eô scio ce ve dóre* [eu știu ce vă doare] (v. *Fundamenta*, 1812, p. 74^r).

nedeterminate sau nedefinite]: *cineva, orequare, macarcăre, fieceine, fiescine, fiecăre, fiescecăre, oriceine, vericine, altu, alt, unu, vr'unu, vr'una, totensu, nescăre, nesceine, neciunu, ensu, toti, ambi, amendoi, ataetu, quaetu.*

În cele opt tipuri de pronume, I. Alexi introduce forme declinate, foarte apropiate de cele din limba actuală, în ciuda grafiei adesea etimologizante:

- *Declinatio pronominum personalium* [*Declinarea pronumelor personale*]: *io, tu, el - elu, ea - lea, noi, voi, ei – eli, ele; dēnsu'l, dēns'a, dēnsii, dēnsele;*
- *De pronomine reciproco* [*Despre pronumele reciproc*]: *a sūu; sie sau siesi; pre sēne-sēnesi, se; dela sēne-sēnesi, se; a sūi; sie-siesi-lorusi; pre sēne-sēnesi, se; dela sēne-sēnesi, se;*
- *De pronomine conjunctivo* [*Despre pronumele conjunct*]: la D: *mi, ti, i, si, ni, vi, li, si;* la Ac.: *me, te se, ne, ve, se;*
- *De pronomibus possessivis* [*Despre pronumele posesive*]: *ameu, amea; atūu, atūa sau ta; asūu, sūa sau sa; anostru, anóstra; avostru, avóstra; aloru;*
- *De pronomibus demonstrativis* [*Despre pronumele demonstrative*]: *aquest, aquestu, quest, questu, aist, aistu, ist, istu, io insumi, tu insuti; aquéstă, aquéstă, quéstă, quéstă, aistă, aista, astă, asta; aquel, aquelu, quel, quelu, el, elu, el insusi; aquea, aqueia, quea, queia²⁵, qué, ea insasi.*
- *De pronomibus interrogativis* [*Despre pronumele interogative*]: *quare?, quarea?, quine?, que?, qui?; óre quare, ori quare, fiesquequare, totquare;*
- *De pronomibus relativis* [*Despre pronumele relative*]: *quarele, quarea; quel ci, quea que;*
- *De pronomibus indefinitis* [*Despre pronumele nedefinite*]: declinabile: *alt, altu, un, unu, tot, totu, nimene, améndoi, ámbi; alta, o, una, tótă, améndoé, ámbé;* indeclinabile: *neşquine, nişque, nisquare, quátu, quóti, quátva; neşquine, neşque, nesquare, quâte, quâteva.*

Clasificându-le după semnificație [*ratione significatus*], A. Treboniu Laurian împarte *pronumele substantive* [*pronomina substantiva*] în:

- *Personalia* [*personale*]: *egu, tu, (su), noi, voi, ellu, ella, elli, elle;*
- *Demonstrativa* [*demonstrative*]: *estu, ellu, ensu, questu, quellu, densu, aquestu, aquellu, adensu;*
- *Relativa* [*relative*]: *qui, que, quellu qui, quella qui, quale;*
- *Interrogativa* [*interogative*]: *quine?, quale?, quantu?,* cu formele care le răspund: *tale, atale, contale, tantu, atantu;*
- *Indefinita* [*nedefinite*]: *unu, altru, totu, multu, paucinu, neme, velunu, neci unu, alequi, alequantu;*

²⁵ Scris: *aqueia*.

Acestora li se adaugă formele adjectivale ale pronumelor personale: *meu, teu, seu, nostru, vostru, lui, lei, loru, laru, ellu meu, ellu teu, ellu seu, ellu lui, ellu lei, ellu nostru, ellu vostru, ellu loru, ellu laru*.

Varietatea formelor declinabile și indeclinabile ale pronumelor din limba vorbită îi obligă pe gramaticieni la o clasificare logică, pe baza semnificației lor, și la formarea unor paradigme unitare. Pe baza analogiei cu pronumele latin, sunt stabilite principalele tipuri de pronume în care sunt repartizate formele existente în română. Ceea ce pune cu adevărat probleme rămâne grafia etimologizantă a acestora, în conformitate cu sistemele de scriere propuse de autori, însă dusă uneori până la un etimologism extrem, academic, dar artificial, precum în cazul lui A. Treboniu Laurian.

6. Concluzii

Prin redactarea în limba latină a gramaticilor limbii române, autorii aduc un dublu serviciu limbii materne. Pe de o parte, în plan sincron, conștientizarea structurii limbii se face prin analogie cu categoriile și paradigmele celei mai cunoscute gramatici din lingvistica europeană și, pe de altă parte, în plan diacronic, se întărește și argumentează ideea de origine latină a limbii române și, prin urmare, de integrare a ei în familia limbilor romanice. Acest fapt atrage o nouă deschidere în ceea ce privește modernizarea limbii și sincronizarea ei cu limbile de cultură europene. Canonici (romano-catolici și greco-catolici) și filologi, acești autori au știut să profite de șansa istorică a unui context cultural aflat la final, deoarece, în secolul al XIX-lea, secolul națiunilor, latina, ca limbă dominantă de circulație internațională, avea să intre într-un declin iremediabil.

Având ca material de studiu limba orală, vorbită de o majoritate puțin sau deloc influențată de cultura scrisă, dar și textele românești păstrate până atunci și cunoscute în epocă, autorii acestor gramatici au preluat normele limbii latine, le-au adaptat românei și, la nevoie, au introdus altele noi (articolul). Analogiile și trimiterile lor constante la limba latină pot fi înțelese ca o justificare sigură în stabilirea unor norme în română, așa cum folosirea principiului etimologizant trebuie văzută ca o motivare permanentă (în fonetică, scriere, lexic) a formelor ce considerau că trebuie să se impună în limba literară. Inventarul de forme ce compun paradigmele cu care se exemplifică diversitatea categoriilor gramaticale preluate din latină a constituit o sursă de normare a românei ca limbă cu individualitate deplină, în gramaticile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea.

Autorii gramaticilor românești scrise în limba latină nu caută o apropiere superficială de un model ideal, ci fac opțiunea corectă, deoarece „Modelul latin va constitui [...] criteriul suprem al unificării lingvistice. El a dictat, în ultimă instanță, cu firești și necesare corecțiuni impuse de evoluția obiectivă a limbii, aspectul actual al limbii române literare” (Gheție, 1969, p. 92).

BIBLIOGRAFIE

- Butnariuc, G. C. (2006). *Istoria gramaticii românești*. [f.e.].
- Chivu, Gh. (2015). Primele gramatici românești. Considerații asupra terminologiei. În Gh. Chivu, *Vechi texte românești, Contribuții filologice și lingvistice*, (p. 203–210). Editura Academiei Române.
- Costinescu, M. (1979). *Normele limbii literare în gramaticile românești*. Editura Didactică și Pedagogică.
- Gheție, I. (1969). Modelul latin și unificarea limbii române literare. Momentul 1840. *Apulum*, VII/II, 83–93.
- Ionașcu, R. (1914). *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea limbii române de la 1757 pînă astăzi*. Institutul de Arte Grafice N. V. Ștefăniu & Co.
- Munteanu, Ș. & Țăra, V. D. ([1983]). *Istoria limbii române literare. Privire generală*. Ediție revizuită și adăugită. Editura Didactică și Pedagogică.
- Nicolescu, A. (1971). *Școala ardeleană și limba română*. Editura Științifică.
- Pop, I.-A. (2019). *De la romani la români. Pledoarie pentru latinitate*. Litera.
- Ursu, N.A. (1971). Modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai. *Limba română*, XX (3), 259–272.

SURSE

- Alexi, I. (1826). *Grammatica daco-romana sive valachica latinitate donata, aucta ac in hunc ordinem redacta*.
- Bally, A. (2000). *Dictionnaire grec-français*. Rédigé avec le concours de E. Egger. Edition revue par L. Séchan et P. Chantraine. Hachette.
- Budai-Deleanu, I. (1812). *Fundamenta grammatices linguae romanicae seu ita dictae valachicae*, ms. 5200, Biblioteca Academiei Române.
- Budai-Deleanu, I. (2011). *Opere: Țiganiada. Trei viteji. Scrieri lingvistice. Scrieri istorice. Traduceri*. Ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și repere critice de Gh. Chivu & E. Pavel. Studiu introductiv de E. Simion. Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă.
- Eustatievici Brașoveanu, D. (1969). *Grammatica rumânească 1757. Prima gramatică a limbii române*. Ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu. Editura Științifică.
- Gaffiot, F. (2000). *Le Grand Gaffiot. Dictionnaire latin-français*. Nouvelle édition revue et augmentée sous la direction de P. Flobert. Hachette.
- *** (2001). *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*. Ediție critică de Gh. Chivu. Revizia și traducerea textului latin de L. Wald. Editura Academiei Române.
- Keil, H. (1855–1878). *Grammatici latini*, vol. I–VII. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri.

- Laurian, A. T. (2002). *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae*. Ediție, studiu și note de K. Dumitrașcu. Traducere de K. & E. Dumitrașcu. Editura Universitaria.
- Micu, S. & Șincai, Gh. (1980). *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de M. Zdrenghea. Editura Dacia.
- *** (1968). *Oxford Latin Dictionary*, Clarendon Press.
- Quintilianus, M. F. (1974). *Arta oratorică*. Traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, note, indici de M. Hetco. Editura Minerva.
- *** (2018). *Școala Ardeleană, II. Scrieri lingvistice. Scrieri literare*. Antologie de texte alcătuită și coordonată de E. Pavel. Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă.
- Văcărescu, I. (1787). *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor asupra grammaticii rumânești*, adunate și alcătuite de dumnealui Iannache Văcărescul.

George Bogdan Țăra

**CONTRIBUTIONS OF THE ROMANIAN GRAMMARS WRITTEN IN LATIN TO THE
MODERNIZATION AND UNIFICATION OF STANDARD ROMANIAN**

Summary

In the 18th and 19th centuries, the Latin language was used for writing Romanian grammars for reasons ranging from the acknowledgment of the similarity between the two languages, based on the Latin origin of Romanian, to the awareness of the grammatical and lexical structure of the Romanian language, following the method of Latin grammars, to the need to modernize and create a unified language, following the model of Latin, which was the language of culture of the time. Some of these grammars are part of a larger project to assert and demonstrate the Latin origin of Romanian, as well as to standardize it in a unified way. In this context, Latin became an ideal and practical model for unifying norms that sought to overcome dialectal differences. The main texts considered in this article show both similarities and differences, which arise from their descriptive, normative or practical character: *Institutiones linguae valachicae* (1770); Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (first edition, 1780; second edition, 1805); Ion Budai-Deleanu, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae* (1812); Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica* (1826); A. Trebonius Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam*

linguae romanae (1840). Our article aims to observe the evolution regarding the purpose and structure of these grammars, their relation to the tradition of Latin grammars, and their role in the formation of the standard, unitary Romanian language.

Keywords: normative grammar, descriptive grammar, terminology, Romanian language, Latin language, standard language.

Ђорђе Богдан Тара

ДОПРИНОС ГРАМАТИКА РУМУНСКОГ ЈЕЗИКА НАПИСАНИХ НА ЛАТИНСКОМ У МОДЕРНИЗАЦИЈИ И ОБЈЕДИЊЕЊУ КЊИЖЕВНОГ РУМУНСКОГ ЈЕЗИКА

Резиме

У XVIII и XIX веку латински језик је коришћен за писање граматика румунског језика из разних разлога: од уочавања сличности између два језика, засноване на латинском пореклу румунског, до свести о граматичкој и лексичкој структури румунског језика, по методу граматика латинског, до потребе за модернизацијом и стварањем јединственог језика, по узору на латински, који је био језик културе тог доба. Неке од ових граматика представљају део већег пројекта да се афирмише и докаже латинско порекло румунског, као и да се изврши његово уједињено нормирање. У том контексту, латински постаје идеалан и практичан модел обједињавања норми које су настојале да превазиђу дијалекатске разлике. Међу главним текстовима који се разматрају, налазе се и сличности и разлике које произилазе из њиховог дескриптивног, нормативног, практичног карактера итд.: *Institutiones linguae valachicae* [Правила влашког језика] (1770); Самуил Мику, Георге Шинкај, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* [Елементи дакороманског или влашког језика] (1. изд., 1780; 2. изд., 1805); Јон Будај-Делеану, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae* [Основе граматике румунског језика, коју се назива и влашки] (1812); Јоан Алекси, *Grammatica daco-romana sive valachica* [Дакороманска или влашка граматика] (1826); А. Требонију Лауријан, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae* [Критички есеј о пореклу, настанку и структури румунског језика] (1840). Циљ нашег рада је разматрање еволуције у погледу намене и структуре ових граматика, њихов однос према традицији граматика латинског језика, као и њихова улога у формирању јединственог, обједињеног, књижевног румунског језика.

Кључне речи: нормативна граматика, дескриптивна граматика, терминологија, румунски језик, латински језик, стандардни/књижевни језик.

Mihaela-Mariana Morcov¹

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
București

ASPECTE PRIVIND FLUCTUAȚIA DINTRE GENURI ȘI DINTRE DESINENȚELE DE NEUTRU PLURAL ÎN DIALECTELE LIMBII ROMÂNE

Pornind de la constatarea că denumirile românești asociate cu părțile corpului omenesc nu ilustrează decât foarte rar principiul semantic general pe baza căruia vorbitorii aleg între genurile masculin și neutru, ne-am propus să exploatăm materialul dialectal românesc pentru a reconstrui genul originar, asociat, în româna comună, cu 12 substantive. Având în vedere spațiul dedicat cercetării de față, nu am putut recurge la un inventar exhaustiv. Cele 12 substantive reprezintă exclusiv denumiri circumscrie câmpului semantic al părților corpului omenesc, care pot susține comparația, prin intermediul variantelor înrudite (moștenite sau împrumutate din slava comună), prezente în cel puțin două dialecte. Pentru substantivele care sunt neutre în majoritatea dialectelor, am reconstruit și desinența originară de plural. Am remarcat caracterul unitar al dialectelor, care conservă fenomene comune, dar și inovează în aceeași direcție. Fluctuația existentă la nivelul dialectelor între genurile masculin și neutru sau între desinențele de neutru plural este în cea mai mare parte o tendință moștenită.

Analiza comparată a dialectelor ne-a permis totodată să facem și câteva observații importante în ceea ce privește structura internă a dacoromânei.

Cuvinte-cheie : genul neutru, româna comună, dialecte, desinențe, reconstrucție

Atât în româna literară, cât și în dialecte, deosebirea dintre genul neutru și cel masculin în cazul substantivelor susceptibile din punct de vedere formal și semantic de a fi corelate concomitent cu ambele genuri este, de obicei, predictibilă și răspunde unui principiu semantic care ia în considerare natura animată sau inanimată a referentului. Există totuși câmpuri lexico-semantice (deși foarte rare), unde acest principiu devine irelevant atât la nivelul limbii standard, cât și în cadrul dialectelor. Unul dintre aceste câmpuri este cel constituit de denumirile părților corpului omenesc. Dacă selecția genului nu mai este predictibilă în cazul substantivelor asociate cu desinențe comune masculinelor și neutrelor, atunci

¹ mihmorcov@yahoo.com

eventualele coincidențe dintre dialectele limbii române nu sunt rezultatul unor asocieri schematice, ci reprezintă indicii ale unor subclasificări morfologice și semantice mai nuanțate sau reminiscențe ale unor elemente moștenite din româna comună și chiar din latină. În cele ce urmează, ne propunem să reconstruim genul câtorva denumiri asociate cu părțile corpului omenesc și cu bolile lui în româna comună, pornind de la situația înregistrată în limba veche, precum și în dialectele actuale. Formele la care ne vom referi vor reprezenta, de asemenea, punctul de plecare pentru reconstrucția desinenței de neutru plural. În cazul istroromânei, unde se manifestă tendința de trecere a substantivelor neutre la genul masculin, credem că, totuși, datele furnizate de acest dialect sunt importante din mai multe motive: pe de o parte, constatăm că foarte multe dintre substantivele moștenite din latină sau dintre cele împrumutate din slava veche își păstrează încă genul și în celelalte dialecte, pe de altă parte, chiar și acele substantive terminate în *-ure*, care au fost atrase în categoria masculinelor, sunt, de cele mai multe ori, asociate cu inanimite (de exemplu *focure*, *fl'erure* s.m.). Mai rar *-ure* se atașează la substantive care desemnează animate, dar și în această situație, formele neobișnuite, ca *lupure*, *iezure*, alternează cu formele de plural cu finală consonantică. Așadar, un substantiv istroromân de genul masculin, cu finala în *-ure*, poate să contribuie la reconstrucția genului neutru în protoromână, dacă el corespunde unor variante de genul neutru în celelalte dialecte și, în mod special, dacă aceste variante de neutru plural prezintă tot desinența *-ure* sau *-ur(i)*.

Inventarul cuprinde cuvinte moștenite de origine latină, cuvinte de origine slavă, cuvinte derivate pe teren românesc, toate prezente în cel puțin două dialecte. În funcție de tipologia pe care am observat-o, am clasificat materialul în mai multe categorii: I. Forme care ne conduc către reconstrucția unei variante de masculin în româna comună. II. Forme pe baza cărora putem reconstrui exclusiv pluralul neutru în protoromână. III. Substantive care fluctuează între genul masculin și neutru în cel puțin două dialecte.

I. Substantive care ne conduc către o formă de masculin plural în româna comună

Fac parte din această categorie *ochi*, *păr* „fir de păr” și *funinzel* (*furnicel*) „furuncu”.

Datele din latina scrisă atestă, de asemenea, folosirea cuvintelor latinești *fūrunculus*, *oculus*, *pilus* la masculin (Ernout & Meillet, 2001, p. 263, 458, 507).

I.1. Ochi

dr. *ochi* s.m.; ar. *ocľü-i* s.m.; mr. *ocľu* (*uocľu*), *-i*, *-ă* s.m.; ir. (*u*)*ocľu*, *-i* s.m.

Prezența masculinului în cazul cuvântului *ochi* și al etimonului lat. *oculus* nu este, probabil, întâmplătoare. În latină, ca și în română, inanimitele erau asociate

cu neutrele. Totuși existau și excepții. Citându-l pe Al. Rosetti, Fl. Dimitrescu (1975, p. 39) amintește că *oculus* ilustrează, ca și *manus* sau *ventus*, clasa cuvintelor care, deși desemnau inanimate, nu erau incluse în categoria neutrelor, pentru că noțiunile pe care le evocau reprezentau „forțe vii”. Este posibil ca masculinul să fi fost moștenit în română, deși, probabil, în conștiința poporului român, vechea semnificație magico-religioasă asociată cu folosirea masculinului s-a pierdut.

I.2. Păr

dr. **păr**, **peri**, s.m., dr. **păr**, **-uri** s.n.; ar. **per**, **-î** „fir de păr” s.m.; mr. **per**, **per** s.m.; ir. **per**, **per** s.m. (< lat. *pilus*).

Forma de neutru plural, *păruri*, a fost înregistrată doar în dacoromână și numai ca variantă izolată (cf. DLR, s.v. *păr*¹; NALR *Ban.* I, h. 8, pct. 32, 100). În schimb, printre elementele care confirmă vitalitatea, precum și vechimea formei de masculin, plural, se numără atât răspunsurile din atlasele lingvistice regionale [la întrebarea 64 Fir (de păr)], cât și urmele pe care această variantă de plural le-a lăsat la nivelul frazeologiei: *peri răi* „boală de ochi” (cf. DLR, s.v. *păr*¹ III.2.), *a scoate cuiva peri albi*, *a-i ieși peri albi*, *în doi peri*. În concluzie, forma de neutru, *păruri*, este o inovație specifică dacoromânei.

I.3. Furuncul

dr. **furnicel**, **-ei** s.m.; ar. **furunțel**, **-ei** (**sufrânțel**, **-el**, **-ei**) s.m.; ar. **sufrânțel**, **-eali** s.n.; ir. **furicel**, **-el** s.m. (< lat. *furuncellus*, *furunculus*)

Datele din dacoromână concordă cu cele din dialectele sud-dunărene, unde masculinul a fost înregistrat aproape fără excepție (cf. ALAR I, h. 266; ALDM I, h. 6; Sârbu & Frățilă, 1998, p. 214; Neiescu, 2016, p. 342, 343). În aromână, forma de neutru plural, *sufrânțeali* (cu varianta fonetică *sfârnuțeali*) este sporadic înregistrată (punctul 51, din Grecia, cf. ALAR I, h. 266, DDA).

II. Forme pe baza cărora putem reconstrui exclusiv genul neutru în româna comună

Ilustrative pentru această categorie sunt: *obraz*, *drob* și *junghi*.

II.1. Obraz

dr. **obraz**, **-e**, **-uri** s.n.; dr. **obraz**, **obraji** s.m.; mr. **uobraz**, **-e**, **-i**, **-ă** s.n. „față” (ALAR I, h. 57, ALDM, h. 88); ir. **obrâz**, **~**, **obrâji**, **obrâzure** s.m.; ir. **obrâze** s.f. pl. (Neiescu, 2016, p. 254).

După cum rezultă din datele cartografiate în ALRR. *Sinteză I* (h. 71), *obrâze* și forma analogică de plural, *obrâzuri*, formează o arie aproape compactă în nord-

vestul și în jumătatea de nord-est a țării. *Obrazuri* formează arie în interiorul ariei reprezentate de atestările lui *obráze*. Se știe că aria nord-vestică este mai conservatoare. Prezența masivă a formelor de neutru în aceasta zonă confirmă caracterul lor arhaic.

În favoarea genului neutru pledează atât atestările dialectale, cât și exemplele din limba veche. Forma de neutru în *-e* este înregistrată în *Tetraevanghel*, între 1551 și 1553 (cf. Crest. Lb. Vechi I, 57), în timp ce prima atestare a pluralului în *-uri* nu este anterioară secolului al XVIII-lea (Doc. Bucov. II, 203).

Coroborând cronologia faptelor cu situația consemnată în legătură cu dialectul dacoromân, cu cel meglenoromân și cu cel istroromân, putem reconstrui pentru perioada străromânei forma de neutru plural *obraze*. În româna literară, masculinul a fost consemnat pentru prima oară în prima jumătate a secolului al XIX-lea (I. Văcărescu, 1985, p. 165). Masculinul plural se reconstruiește, cu un grad de probabilitate mai mic, având în vedere această atestare târzie și numai pentru perioada de comuniune dintre dacoromână și istroromână.

II.2. Drob

dr. **drob**, *-is* s.m. „bulgăre mare de sare” (cf. DLR); dr. **drob**, *-uri* s.n. „măruntaie (mai ales de miel)” (cf. DLR); dr. **droabe** (Olt., cf. DLR) s.n. „măruntaie (mai ales de miel)”; mr. **drob**, *-ur*, *-ură* s.n. „plămân”, „ficat” (cf. ALR I, h. 45, pct. 013, h. 45, pct. 012, 013; ALAR I, h. 179; ALDM I, h. 264; Saramandu, 2019, p. 95); ir. **drob**, *-ure* s.m. „drob”, „măruntaie” (< vsl. *drobû*) (Sârbu & Frățilă, 1998, p. 209).

Atestările formelor de plural ale cuvântului *drob*, din dacoromână, meglenoromână și istroromână justifică reconstrucția unui neutru originar, în *-ure*.

II.3. Junghi

dr. **júnghi**, *-uri*, *-e* s.n.; dr. **junghi**, *~* s.m.; ar. **gúnghu**, *-uri*; *-ă* s.n.

Junghi este un derivat regresiv de la a *junghia* (cf. DA). Termenul este întrebuițat în dacoromână și în aromână (în ultimul dialect, sub forma *gîunglîu*, cf. DDA, ALAR I, h. 156) cu sensul „durere vie, pătrunzătoare, de scurtă durată”. Folosirea cuvântului cu aceeași accepție figurată în dacoromână și în aromână ne îndreptățește să credem că acesta a fost moștenit. Pentru dacoromână, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, a fost notat neutru plural, exprimat, în general, prin intermediul desinenței *-uri* (vezi NALR *Ban.* I, h. 103; NALR *Criș.* h. 140; ALRR, *Mar.* I, h. 109; NALR. *Trans.* I, h. 136; NALR. *Mold.–Bucov.*, I, h. 72; ALRR. *Munt–Dobr.* I, h. 59 MN; NALR *Olt.* I, MN 6). Forma arhaică de plural, *junghiure*, a fost consemnată în punctul 141, din sudul Crișanei. Forma de plural *junghie* (cu varianta *junghi*, terminată în *i* plenison) a fost consemnată numai izolat, în

jumătatea de sud a Banatului (în punctele 13, 21 și 22), precum și în punctul 91, din nordul acestei zone. Deși nu formează arie, forma de plural masculin, *junghi*, este răspândită în majoritatea subdialectelor dacoromâne (vezi NALR. *Ban.* I, h. 103, pct. 21, 70, 72, 80, 103, 117; NALR *Criș.* I, h. 140, pct. 103; ALRR. *Trans.* I, h. 136, pct. 298; NALR. *Mold.–Bucov.* I, h. 72, pct. 508; ALRR. *Munt.–Dobr.* I, h. 59, MN, pct. 749, 87; NALR *Olt.* I, MN 6, pct. 985, 996).

Dintre cei 4 informatori aromâni care au furnizat termenul în ALAR (h. 156), doar unul a menționat pluralul *ġunglă*. În restul localităților s-a obținut pluralul în *-uri*. Relevantă în ceea ce privește situația precară a desinenței de plural *-e (ă)* este, în mod special, dacoromâna, pentru că, în acest dialect, cuvântul *junghi* formează o arie compactă. Formele de neutru plural în *-e* sau în *-ă*, din dacoromână și din aromână, sunt inovații paralele, care exemplifică posibilități de manifestare ale sistemului. Pornind de la formele înregistrate în aromână și în dacoromână, putem reconstrui așadar un neutru plural în *-ure*.

III. Substantivele oscilează între masculin și neutru cel puțin într-unul dintre dialecte

Fac parte din aceasta clasă de cuvinte: *rinichi*, *piept*, *foale* și *ulcior* „boală de ochi”. În latină *rēniculus* și *follis* erau de genul masculin, iar *pēctus* era neutru (Ernout & Meillet, p. 244, 570, 491). Problema care se pune în această situație este dacă această diversitate a dialectelor reflectă o tendință moștenită din protoromână sau este vorba de evoluții interne.

III.1. Rinichi

dr. *rinichi* s.m., s.n.; ar. *arnicliu,-i* s.n., s. m. (DDA) h. 180 (ALAR I)

dr. *bobric* *-iș*, (*-ij*), *-ișe*, s.m., s.n. (< srb. *bubreg*); ar. *bubrec*, *-eș* s.m.; mr. *bubric,-iș* (< mac., bg. *bubreg*, cf. Saramandu, 2013, p. 148), s.m., *bubreac,-eați,-eață*, *bubrig,-izi,-iți* s.n.; ir. *bubric,-č* s.m. < (cr. dial. *bubrik*).

Reconstrucția genului neutru pentru cuvântul *rinichi* este nesigură, fiindcă neutru este frecvent doar în aromână (vezi ALAR I, h. 180), unde totuși este concurat puternic de masculin, în timp ce, în dacoromână, formele de neutru *riniche* și, mai ales, *rinichiuri* sunt atestate sporadic. Forma de plural *riniche* și variantele sale fonetice au fost consemnate în sudul țării, în mod special, în relație cu substantivele de declinarea a II-a (vezi ALRR. *Munt.–Dobr.* I, h. 67 MN, NALR *Olt.* I, h.109, pct. 949, 997). În nord-vestul Munteniei, tipul *rinichi,-e* formează chiar o microarie. Tipul *riniche,-i* (cu *i* plenison), de declinarea a III-a, a fost consemnat în punctul 935, din nordul Olteniei.

Forma *rinichiuri* este și mai rară decât varianta *riniche* (vezi NALR *Ban.* I, h. 101, pct. 47; NALR *Mold.–Bucov.* I, h. 78, pct. 539; ALRR. *Munt.–Dobr.* I, *ibid.*, pct.

750 și 882). Având în vedere numărul atestărilor, credem că formele de neutru în *-e* și în *-uri*, din dacoromână, sunt recente și nu prezintă importanță pentru reconstrucția genului.

Observăm că oscilația dintre neutru și masculin se menține și prin intermediul sinonimului *bobric*, de origine slavă, intrat în dialectele limbii române prin diverse filiere. Neutru este ocazional atât în aromână, cât și în dacoromână, în timp ce forma de masculin formează arie (vezi NALR *Ban.* I, h. 101; ALAR I, h. 180). În dacoromână, prezența masivă a formelor de masculin în cazul lui *bobric*, pătruns în Banat prin filieră sârbească, se explică prin presiunea exercitată de cuvintele de origine latină, *rărunchi* și *rinichi*. Pentru istoromână, singura formă înregistrată de Sârbu & Frățilă, 1998, p. 194 este cea de masculin plural.

Situația se prezintă cu totul altfel în cazul meglenoromânei. Dintre cele 7 puncte de anchetă din rețeaua ALDM, doar într-unul a fost furnizată o formă de masculin (h. 265, pct. 7, *búbric,-z*). În celelalte 6 localități, s-a răspuns cu forme de neutru plural în *-i* sau în *-ă*: (*bubreác,-ți*, *buburéc,-eață*, *búbrig,-zi*, *-ți*). Acest fenomen se confirmă și în lumina datelor furnizate în ALAR I (unde răspunsul asociat cu localitatea meglenoromână Boimița, din rețeaua cartografică a atlasului, a fost *búbric,-ți* s.n.)

III.2. Piept

dr. *piept -uri,-ure,-e, piepți*; s.n. s.m.; ar. *chept, -uri, -e* s.n.; ar. *chept, chepț(â)* s.m.; mr. *chept,-ur* s.n. (ALDM I, h. 232); ir. *plēpt,-ure* s.n. (< lat. *pectus*)

În cazul lui *piept*, neutru, prezent în toate dialectele, este cel originar. Pentru româna comună se reconstruiește desinența de neutru plural, *-ure*. Aceasta a fost consemnată în aromână (ALAR I, h. 149), în istoromână și în dacoromână, în câteva puncte din Crișana (ALRR. *Sinteză* II, h. 173). Este vorba despre o formă de neutru plural, foarte veche în româna comună, care nu s-a dezvoltat analogic după alte forme de plural în *-ure*, din moment ce segmentul fonetic *-or* făcea parte din radicalul etimonului latinesc, *pēctus*, *-oris*. Având în vedere că aceasta era desinența originară în latină, și ținând cont și de situația existentă în dialectele limbii române, credem că *-ure* (cu varianta etimologică *-ură* < lat. *-ora*, cf. Sala & Ionescu-Ruxăndoiu, 2018, p. 374) a fost, în protoromână, unica desinență de neutru plural. Forma de plural latinească la care se raportează rom. *piepture* s-a conservat pentru un timp și în italiana dialectală (fiorentina), prin intermediul lui *pettora* (Corpus TLIO: „vi faremo cadere con le pettora dei nostri cavalli”, anul 1292). Este încă un exemplu care confirmă teoria lui G. Ivănescu (1980, p. 143), cu privire la existența ramurei apenino-balcano-carpatică a latinității târzii, din care s-au desprins dialectele italiene centro-meridionale și protoromâna, cu mențiunea că rom. *piepture* și it. *pettora* nu sunt ilustrative pentru trecerea masculinelor la categoria neutrelor (cum e cazul lui **focora*, **arcora*, **campora*, **jocora*, **locora*,

citate de autor), ci pentru păstrarea unei vechi forme de neutru plural latinesc. Potrivit surselor consacrate, lat. *pēctus* era, de asemenea, neutru (Ernout & Meillet 2001, 491). Varianta morfologică *piepte*, din dacoromână (ALRR. *Sinteză* II, harta 173), a fost atestată în puncte izolate din vestul Transilvaniei, din Banat și în 4 puncte învecinate din sudul Moldovei. Pornind de la acest fenomen, putem stabili o nouă analogie cu aromâna, unde forma *chepte* (*chepti*) a fost consemnată de 4 ori (în zona care corespunde graiurilor din Albania). Având în vedere însă caracterul sporadic al formelor, credem că acestea reprezintă, cel mai probabil, rezultatul evoluțiilor paralele.

Masculinul *piepț(i)*

Raportul dintre masculin și neutru, în cazul cuvântului *chept*, este destul de echilibrat în aromână. Este greu de trasat o graniță între ariile formate de cele două variante morfologice.

În schimb, în dacoromână, forma de masculin este, cel puțin în aparență, mult mai rară și formează arie doar în sudul țării și în Banat, unde se întrepătrunde cu aria constituită de atestările lui *piepturi*. Chiar și în această zonă, masculinul *piepți* este atestat mult mai rar decât neutrul, *piepturi*. Dacă luăm în calcul toate accepțiunile asociate cu forma de masculin, aria de răspândire a acestei variante morfologice este mult mai întinsă. Potrivit informațiilor din DLR, sensurile „sân” și „parte din față a unei piese de îmbrăcăminte care acoperă pieptul” sunt ocurrente în opera unor scriitori și etnografi din Transilvania (George Coșbuc, Liviu Rebreanu), Muntenia (Barbu Ștefănescu Delavrancea), Moldova (Tudor Pamfile) și Bucovina (Sim. Fl. Marian). Așadar putem reconstrui pentru faza de comuniune a dialectelor aromân și dacoromân forma de masculin *piepți*.

III. 3. Foale

dr. **foale**, **foi** s.m. „unealtă de fierărie” ; dr. **foale** s.f. pl. tantum „pânțece” (*foalele mele*, cf. DA); dr. **foi**, **foi** s.m. „unealtă de fierărie”; dr. **foaie**, **foi** s.f.; ar. **foale**, **foli** „burduf”, „pânțece” s.m.; mr. **foáli**, **-ur** s.n. „stomac”, „pânțece”; ir. **fole** (fol), **foale** „pânțece” s.n. (< lat. *follis*).

Forma de masculin plural *foi*, din DA, este atestată prima dată în *Viețile sfinților*, în 1682, iar forma refăcută de masculin singular *foi* este consemnată în *Biblia* de la 1688. Ea concordă cu forma de masculin din aromână. Forma de feminin, plurale tantum *foale*, din dacoromână, se explică prin corelare cu formele de neutru din meglenoromână. Singura variantă de plural înregistrată atât în ALDM I (h. 254, 255), cât și în ALAR I (h. 170, 171) a fost *folur*. Urme ale neutrlui regăsim și în istroromână, unde răspunsul înregistrat pune în evidență alternanța dintre o formă de plural în *-e*, ca în dacoromână, și o formă de singular refăcută (*fol*) (cf. MALGI, h. 12, pct. 1), care nu poate fi asociată decât cu genul masculin. Formele de neutru în *-e* sunt foarte rare în limba română. În afară de

foale, fac parte din această categorie substantivele *nume*, *pieptene* și *pântece*. Fenomenul în cauză se explică fie prin raportare la materialul moștenit din limba latină, fie în relație cu tendința substantivelor de declinarea a III-a de a trece în clasa femininelor sau a masculinelor (cazul lui *nume* în aromână sau a lui *pântece* în aromână și în dacoromână).

III. 4. *Mușchi*

dr. *mușchi*, *mușchi* s.m.; dr. *mușchi*, *-uri* s.n.; ar. *mușcl'u*, *-i* s.m.; ar. *mușclu-ori* s.n.; ar. *múșcl'i*, *-i* s.f.; ar. *míșichiă*, *-i* s.f.; mr. *mușchi* s.m. „crucea șalelor” (Atanasov, 2022); ir. *mușlu*, *-i* s.m. „mușchi vegetal” (< lat. *musculus* s.m.).

Deși sunt răspândite în majoritatea subdialectelor dacoromâne, variantele morfologice care atestă folosirea substantivului *mușchi* la neutru sunt foarte rare (cf. NALR. *Ban.* I, h. 91, pct. 75; NALR *Criș.* I, h. 127, pct. 166, 168, 175; ALRR. *Trans.* I, h. 123, pct. 433; ALRR. *Munt.–Dobr.* I, h. 74-MN, pct. 730, 736, 750, 882, 891, 894). Această distribuție arată, ca și în cazul cuvântului *rinichi*, că ele reprezintă rezultatul evoluțiilor independente, care au drept motivație un principiu general, aflat în legătură cu prezența semului /+inanimat/. În aromână, ponderea neutrelui este mai mare, totuși masculinul predomină, ca și în dacoromână. Formele de neutru în *-i* (*múșcl'i*, *múscule*) (cf. ALAR I, h.143) cunosc cea mai mare răspândire, ele fiind atestate în Bulgaria, Grecia, Albania și Republica Macedonia de Nord. Singura formă de plural în *-uri* (*múșcl'uri*) a fost consemnată în punctul 22, din Albania. În două puncte din domeniul aromân, răspunsurile înregistrate ilustrează un caz interesant de trecere în clasa femininelor.

Datele furnizate de dicționarele dialectelor istroromân și meglenoromân pun în evidență folosirea exclusivă a genului masculin și justifică, împreună cu datele consemnate în legătură cu aromâna și dacoromâna, reconstrucția genului masculin pentru româna comună.

III. 5. *Ulcior* „boală de ochi”

dr. *ulcior* (*ușcior*, *ujdor*), *-oare*, s.n.; dr. *ulcior* *-ori* s.m.; ar. *uhčiór* (*fčor*), *-ori* s.m.; ar. *uhčiór* (*fčor*), *-oare* s.n. „boală de ochi” < lat. *hordeolus*

Atât în dacoromână, cât și în aromână, substantivele care continuă lat. *hordeolus* oscilează între genurile neutru și masculin. Variantele de neutru plural în *-e* formează o arie compactă în cea mai mare parte a domeniului dacoromân (vezi ALRR. *Mar.* I, h. 45; ALRR *Trans.* I, h. 56; NALR. *Mold.–Bucov.* I, h. 27; ALRR. *Munt.–Dobr.* I, h. 120; NALR *Olt.* I, h. 38). Pluralul masculin se concentrează în Banat și Crișana, unde se află în concurență cu formele de neutru ale substantivului (vezi NALR *Ban.* I. h. 40; NALR *Criș.* I, h. 47). În restul domeniului dacoromân, masculinul este consemnat doar sporadic.

Datele cartografiate în ALAR I (h. 46) arată că, în aromână, vorbitorii preferă, în general, masculinul. Dintre cele 16 localități aflate în Bulgaria, Macedonia de Nord, Albania și Grecia, unde au fost atestate termenul *uhcior* și variantele sale, doar în două s-a răspuns cu forma de neutru (punctele 11 și 12 din Republica Macedonia de Nord).

Din cele expuse mai devreme rezultă că fluctuația genurilor masculin și neutru, în cazul substantivului *urcior*, reflectă o situație moștenită din româna comună. Fenomenul datează încă din epoca anterioară formării limbilor romanice, având în vedere că pentru lat. *hordeolus*, de asemenea au fost consemnate ambele genuri (cf. OLD, TLL, Ernout & Meillet, 2001, p. 299).

III. 6. *Nas*

dr. *nas*, *naș(i)* s.m.; dr. *nas*, *-urî*, *-e*, s.n.; mr. *nas*, *-i* s.n.; ir. *nâs*, ~ s.m.; ir. *nas*, *nâsur*, *nasi* s.n.

Atestările din dacoromână și istroromână ne permit să reconstituim o formă primitivă de neutru plural, în *-ure*. Forma de masculin, *nas*, *naș(i)* a fost notată în mai multe puncte din aria sudică și aria estică a domeniului dacoromân (vezi ALRR. *Munt. Dobr.* I, h. 29 – MN; NALR. *Olt.* I, MN 3; NALR. *Mold.–Bucov.* I, MN 10). Cu excepția unui singur exemplu din istroromână, menționat de Neiescu (2016, p. 191), nu au fost înregistrate variante similare în celelalte dialecte. Forma de masculin inventariată de Petre Neiescu nu a fost confirmată de datele din MALGI, unde, pentru toate cele 5 localități anchetate, au fost consemnate forme de plural în *-ure*. Chiar dacă nu ne spune nimic despre perioada anterioară desprinderii celor patru dialecte de trunchiul comun al limbii române, prezența formei de masculin în diverse subdialecte ale dacoromânei nu poate fi considerată rezultatul evoluțiilor paralele, având în vedere criteriul frecvenței, continuitatea geografică a atestărilor și principiul semantic, potrivit căruia încadrarea substantivelor care desemnează inanimate în categoria masculinelor este neobișnuită.

Pe baza formelor de neutru plural în *-e* sau în *-i*, consemnate în dacoromână, meglenoromână și istroromână, putem presupune că, alături de pluralul în *-ure*, în româna comună s-a folosit și pluralul în *-ă* (< *-a*, cf. Sala & Ionescu-Ruxăndoiu, 2018, p. 374), trecut ulterior la *-e*. Reconstrucția se bazează pe frecvența atestărilor, precum și pe caracterul atipic al asocierii dintre structura cuvântului (format dintr-o singură silabă) și desinența selectată. Deși aceste tipuri de plurale sunt mai rar întâlnite, în ALDM, forma de neutru plural *nasi* a fost singura consemnată. De asemenea, în NALR. *Mold.–Bucov.* I, varianta *nasâ (î)*, a fost consemnată în 10 localități.

Concluzii

Variantele morfologice analizate în acest articol pun în evidență unitatea dialectelor limbii române. Analogiile pe care le-am semnalat au avut ca punct de plecare atât inovații, cât și fenomene arhaice. Un arhaism foarte interesant este *obraze*, păstrat până astăzi în toate dialectele. Printre inovații, menționăm forma de plural *piepte* (*chepte*), din dacoromână și aromână, sau tendința de a încadra în categoria neutrelor substantive, care, inițial, au fost asociate numai cu genul masculin. Analiza comparată a inventarului de forme dialectale ne-a permis să reconstruim pentru româna comună atât forme unice, cât și variante duble de plural, relevante în ceea ce privește fluctuația dintre genuri sau dintre desinențe. Reconstrucția a fost întărită și de datele din latină sau din italiana veche și dialectală, unde am constatat că substantivele înrudite aveau același gen și aceleași desinențe ca și în română.

Cele mai multe dintre formele reconstruite relevă afinitățile dintre dacoromână și aromână, lucru care, din păcate, nu are legătură întotdeauna cu istoria reală a dialectelor limbii române, ci mai degrabă cu situația precară a meglenoromânei și a istroromânei. Preferința pentru genul masculin, în cazul unor substantive, poate să reprezinte un fenomen moștenit, întărit probabil de analogiile semantice pe care vorbitorii le stabilesc cu alte denumiri mai vechi (de exemplu substantivul *bobric* este atras în categoria masculinelor, probabil, după modelul sinonimului *rinichi*). Prezența genului neutru în puncte izolate din domeniul dialectal aromân sau din cel dacoromân ilustrează însă o tendință generală și nu este relevantă în ceea ce privește reconstrucția.

Exemplele analizate ne îngăduie să formulăm observații în legătură cu opoziția pe care o putem stabili între subdialectele dacoromâne, pornind de la asemănările cu dialectele sud-dunărene. Aria estică și cea sudică a dacoromânei sunt convergente cu meglenoromâna în ceea ce privește folosirea formei de plural *nase*. Aria nord-vestică precum și aria nord-estică se opun celorlalte graiuri și se aseamănă cu meglenoromâna, prin tendința de a folosi cuvântul *obraz*, în mod special, la genul neutru.

BIBLIOGRAFIE

- ALAR I (2014). Saramandu, N., *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, volumul I, editor M. Nevaci. Editura Academiei.
- ALDM I (2008). Atanasov, P., *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân*, vol. I. Editura Academiei Române.
- ALR I (1938). Pop, S., *Atlasul Lingvistic Român*, partea I, vol. I, *Părțile corpului omenesc și boalele lui*. Muzeul Limbii Române.

- ALRR. *Mar. I* (1969). Neiescu, P., Rusu, G. & Stan, I., *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, volumul I. Editura Academiei Române.
- ALRR. *Sintează* (2005, 2012). Saramandu, N. (coord.), *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sintează*. Editura Academiei. Volumul I (2005). Autori: D.-M. Zamfir, M. Tiugan, V. Barbu Mititelu, C. Radu, I. Floarea & M. Morcov. Volumul al II-lea (2012). Autori: V. Barbu Mititelu, M.-M. Morcov, M. Nevaci, C.-I. Radu, D. Răuțu & D.-M. Zamfir.
- ALRR. *Trans. I* (1992). Rusu, G., Bidian, V. & Loșonți, D., *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, volumul I. Editura Academiei Române.
- Atanasov, P. (2022). *Dicționarul dialectului meglenoromân, actual, general și etimologic*. Editura Academiei Române.
- Corpus TLIO. *Tesoro della lingua italiana delle origini, Corpus, Il primo dizionario storico dell'italiano antico*, fondato da P. G. Beltrami e continuato da L. Leonardi, direttore P. Squillacioti. <http://tlio.ovc.cnr.it/TLIO/> (Data accesării: 1.10. 2023).
- DA (1913-1948). Academia Română, *Dicționarul limbii române*, sub conducerea lui S. Pușcariu, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, Tipografia „Ziarul Universul”.
- Dimitrescu, F. (1975). *Introducere în morfosintaxa istorică a limbii române*. Centrul de multiplicare al Universității din București.
- DDA (1873). Papahagi T., *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*. Editura Academiei Române.
- DLR (1965-2010). Academia Română, *Dicționarul limbii române*, serie nouă, redactori responsabili: acad. I. Iordan, acad. Al. Graur și acad. I. Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. M. Sala și acad. Gh. Mihăilă. Editura Academiei Române.
- Ernout, A. & Meillet, A. (2001). *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Klincksieck.
- Ivănescu, G. (1980). *Istoria limbii române*. Editura Junimea.
- MALGI (2003). Flora, R., *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne*. Editura Academiei Române.
- NALR *Ban. I* (1980). Neiescu, P. (coord.), Beltechi, E., Faiciuc, I. & Mocanu, N., *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*. volumul I. Editura Academiei Române.
- NALR. *Criș. I* (1996). Stan I. & Urișescu, D., *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Crișana*, volumul I. Editura Academiei Române.
- NALR *Mold.–Bucov. I* (1987). Arvinte, V., Dumistrăcel, S., Florea, I. A., Nuță, I. & Turculeț, A., *Noul atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina*, volumul I. Editura Academiei Române.
- NALR. *Olt. I*. (1967). Cazacu, B. (coord.), Teaha, T., Ionică, I & Rusu, V., *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, I. Editura Academiei Române.

- Neiescu, P. (2016). *Dicționarul dialectului istroromân*, vol III, *L-Pința*². Editura Academiei Române.
- OLD (1969). *Oxford Latin Dictionary*, Clarendon Press.
- Sala, M. & Ionescu-Ruxăndoiu, L. (coord.) (2018). *Istoria limbii române*, volumul I. Editura Univers Enciclopedic.
- Saramandu, N. (2013, 2019). *Dicționarul dialectului meglenoromân, general și etimologic*, volumul I, A–C; volumul II, Č–K. Editura Academiei Române.
- Sârbu, R. & Frățilă, V. (1998). *Dialectul istroromân. Texte și glosar*. Editura Armacord.
- TLL, Thesaurus linguae latinae, <http://www.thesaurus.badw.de/en/tll-digital/tll-open-access.html> (Data accesării: 1.10.2023).

SURSE

- Crest. Lb. Vechi I. (2016). Buză, E., Georgescu, M., Zgraon, F. & Mareș, Al. (coord.), *Crestomația limbii române vechi*, volumul I (1521-1639). Editura Academiei Române.
- Doc. Bucov. II (1934). Bălan. T., *Documente bucovinene*. Vol. II (1615–1662). Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”.
- Văcărescu, I. (1985), *Opere*. Editura Minerva.

Mihaela-Mariana Morcov

ASPECTS REGARDING THE FLUCTUATIONS BETWEEN NEUTER AND MASCULINE GENDER AND PLURAL NEUTRAL ENDINGS IN THE ROMANIAN DIALECT

Summary

Starting off with the observation that Romanian designations associated with human body parts do not exemplify the general semantic principle that makes speakers choose always between the masculine and neutral gender, we set out to use the Romanian dialect resources in order to rebuild the original gender, associated in Proto-Romanian with 12 nouns. For the nouns that are neuter in the majority of the dialects, we have also rebuilt the original plural ending. We have noticed the unitary character of the dialects, which preserve similar phenomena, and also develop in the same direction. The fluctuation that exists in the dialects for the neuter and masculine genders or the plural neutral endings is mostly an inherited tendency.

The compared analysis of these endings has furthermore allowed us to make some important observations regarding the internal structure of the Dacoromanian

Keywords: neuter gender, protoromanian, dialects, endings, reconstruction

Mihaela-Marijana Morkov

**O ASPEKTIMA KONKURENCIJE RODA I NASTAVAKA ZA MNOŽINU SREDNJEG RODA
U DIJALEKTIMA RUMUNSKOG JEZIKA**

Rezime

Polazeći od činjenice da nazivi delova ljudskog tela na rumunskom jeziku vrlo retko ilustruju opšti semantički princip na osnovu kog govornici biraju između muškog i srednjeg roda, nastojali smo da istražimo rumunski dijalekatski materijal kako bismo rekonstruisali prvobitni rod, koji se u protorumunskom povezuje sa 12 imenica. Za imenice koje su srednjeg roda u većini dijalekata, rekonstruisali smo i prvobitni nastavak množine. Uočili smo jedinstveni karakter dijalekata, koji čuvaju zajedničke pojave, ali i inoviraju u istom pravcu. Postojeća fluktuacija na nivou dijalekata između muškog i srednjeg roda, ili između nastavaka za množinu srednjeg roda, u najvećoj meri je nasleđena tendencija.

Komparativna analiza dijalekata takođe nam je omogućila i da iznesemo nekoliko važnih zapažanja u vezi sa unutrašnjom strukturom dakorumunskog.

Ključne reči: srednji rod, protorumunski, dijalekti, nastavci, rekonstrukcija

Oana Niculescu¹

Academia Română

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București

 <https://orcid.org/0009-0007-9128-2216>

OBSERVAȚII ASUPRA CONSOANELOR FRICATIVE ÎN POZIȚIE FINALĂ DE CUVÂNT ÎN SUBDIALECTUL MUNTENESC

Scopul acestui articol constă în analiza consoanelor fricative la finală de cuvânt în subdialectul muntenesc din perspectiva fenomenelor de coarticulație prezente la jonctura dintre cuvinte. Pe baza textelor dialectale analizate, au fost extrase 337 de ocurențe. Rezultatele studiului nostru indică faptul că: (1) per total, fricativele la finală de cuvânt sunt coarticulate în proporție de 19%; (2) în funcție de locul de articulare, fricativele dentale prezintă ponderea cea mai mare de reducere (21,13%), în comparație cu fricativele labiodentale și palatale care înregistrează aceeași frecvență de modificare, anume 12,5% (fiecare); (3) în raport cu distincția surd – sonor, fricativele surde în poziție finală de cuvânt sunt menținute în 80,72% din totalul situațiilor identificate, în timp ce sonorizarea acestor foneme consonantice a fost identificată în 15,64% din cazuri, iar elidarea apare în numai 10 ocurențe (3,64%); fricativele sonore prezintă aceeași pondere de menținere precum perechile lor surde, fiind desonorizate în 11 situații (17,74%), elidarea fiind observată într-un singur caz; (4) în raport cu distincția consoană – grup consonantic, se observă faptul că grupurile consonantice se coarticulează mai mult decât consoanele (18% vs 29%); (5) în ceea ce privește diferențele de ordin sociolingvistic, bărbații prezintă o tendință mai pronunțată de a coarticula consoanele fricative în poziție finală de cuvânt în comparație cu femeile (22% vs 16%), în timp ce vorbitorii vârstnici înregistrează o pondere mai mare de reducere a acestor foneme consonantice față de vorbitorii adulți (23% vs 11%).

Cuvinte-cheie: consoane fricative, coarticulație, sandhi, subdialectul muntenesc, AFLR

¹ oeniculescu@yahoo.com

1. Introducere

Articolul nostru are ca obiectiv general analiza consoanelor fricative în poziție finală de cuvânt din perspectiva fenomenelor de coarticulație prezente în fonetica sintactică, mai exact, la jonctura externă, de cuvânt (cf. Chomsky & Halle, 1968). Menționăm faptul că acest studiu face parte dintr-o cercetare mai amplă privind reducerea consoanelor și a grupurilor consonantice la inițială și la finală de cuvânt în subdialectul muntenesc. În acest sens, materialul dialectal examinat provine din volumul „*Harta sonoră*” a *graiurilor limbii române. Muntenia* (volumul I)², lucrare realizată recent în cadrul Departamentului de Dialectologie și sociolingvistică al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”.

Studiul de față este organizat în 4 secțiuni. După precizările introductive, metoda de analiză este prezentată în cea de a doua secțiune. În următoarea parte a studiului sunt detaliate rezultatele analizei dialectale din perspectivă cantitativă și calitativă, în timp ce factorii care contribuie la variația fonetică a consoanelor fricative la finală de cuvânt sunt discutați în secțiunea finală. Articolul se încheie prin trasarea viitoarelor direcții de cercetare în raport cu modificarea obstruentelor în fonetica sintactică la nivelul diferitelor graiuri și subdialecte.

2. Metodologie

Analiza noastră este realizată pe baza textelor dialectale muntenesti adunate în volume de tip „hartă sonoră” (Marin & Tiugan, 2014; Marin et al., 2016; Marin et al., 2022), lucrări care se remarcă atât prin bogăția și diversitatea materialului lingvistic, cât și prin corelarea transcrierilor fonetico-fonologice și a formelor literarizate cu mostrele de grai care însoțesc cele trei volume, aceste înregistrări fiind accesibile fie pe DVD, fie online, ca resursă lingvistică disponibilă gratuit publicului larg. Transcrierea fonetică utilizată în aceste volume are la bază sistemul de transcriere al *Atlasului lingvistic român*. Ca urmare a particularităților graiurilor studiate, acestui model i s-au adus unele modificări (v., de exemplu, lista semnelor în Marin et al., 2022, p. 16–22). Important de menționat este și faptul că toate aceste texte dialectale provin din *Arhiva fonogramică a limbii române* (Șuteu, 1958), componentă emblematică a patrimoniului cultural român (Marin, 1996; Marin et al., 2023), existentă în actualul Institut de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”.

Primul volum din seria „hărților sonore” (Marin & Tiugan, 2014) reunește 16 texte reprezentative din toate dialectele și subdialectele românești de la nord și sud de Dunăre, în timp ce al doilea volum (Marin et al., 2016) adună texte dialectale de la comunitățile de români aflate în toate țările din jurul României.

² În studiul de față, titlul volumului este abreviat *HS-Munt1*.

Studiul nostru se bazează pe materialul dialectal aferent celui mai recent volum din această serie (Marin et al., 2022), care conține texte culese din 45 de localități reprezentative pentru subdialectul muntenesc (v. figura 1, Anexe)³. Din perspectivă teritorială, s-a avut în vedere o repartitie geografică uniformă, care acoperă, în mod egal, toată suprafața Munteniei. În ceea ce privește alegerea vorbitorilor, autoarele volumului au asigurat o selecție cât mai echilibrată, fiind acoperite diferite categorii de vorbitori, bărbați (53%) și femei (47%), adulți (35–45 de ani) și vârstnici (peste 65), având o vârstă medie de 60,5 ani, cu o deviație standard de 14,5 ani. În privința selectării textelor pentru volum s-a ținut cont de diverși factori, precum cursivitatea vorbirii (corelată cu o calitate ridicată a înregistrărilor audio), particularitățile lingvistice și diversitatea materialului dialectal din punct de vedere fonologic, lexical, morfologic, sintactic și prozodic.

În această primă etapă a analizei, studiem fenomenele de variație fonetică a consoanelor fricative la jonctura dintre cuvinte pornind de la transcrierile dialectale din *HS-Munt1*. Obiectivul nostru general este ca, în etapa finală, să interpretăm această variație în termeni acustici (de exemplu: durată, intensitate, frecvență fundamentală, vibrații glotale) prin intermediul programului Praat. Spre deosebire de cercetările dialectale precedente (v., de exemplu, Mărdărescu, 1975; Frățilă, 1976), care se axează exclusiv pe contextele de reducere a fonemelor consonantice, în analiza noastră propunem inventarierea și explorarea tuturor ocurențelor consoanelor fricative în poziție finală de cuvânt. Această alegere este motivată de diverși factori. În primul rând, extinderea analizei asigură realizarea și implementarea unui model statistic mult mai stabil și mult mai aprofundat. În al doilea rând, putem înregistra și interpreta ponderea situațiilor în care fricativele sunt menținute la finală de cuvânt în raport cu contextele în care vorbitorii

³ Textele dialectale cuprinse în volum, extrase integral din AFLR, se înscriu fie în categoria textelor tematice, fie în cea a textelor libere. Majoritatea textelor tematice vizează desfășurarea activităților specifice traiului rural, cum ar fi cultura grâului (Dițești, Grătia), a cânepii (Andreiașu de Jos, Vâlcelele), a fânului (Bordeasca Veche), cum se pune dughia (Vadu Sorești), via (Casa Veche) sau tutunul (Bărcănești). Alte etnotexte (cf. Neagoe, 1993) ilustrează modul de construire a casei (Picior de Munte, Nucet, Valea Ciorii), creșterea animalelor (Padina, Gliganu de Sus), prepararea mâncărurilor (Stăncuța, Dedulești, Tămădău Mare, Pietroșani). Totodată, pentru realizarea unor comparații la nivelul variației diatopice, au fost selectate texte referitoare la aceleași teme, cum ar fi obiceiurile de nuntă (Gemenea Brătulești, Comana, Vârtoapele de sus) sau de Anul Nou (Comănița, Uiești, Sohatu), Caloianul (Cotu Lung, Grindu, Mânăstirea). Textele libere ilustrează diferite împrejurări din viața informatorilor (Lerești, Cotmeana, Trăisteni, Zămbreasca), activități de zi cu zi (Suhăia) sau povestiri ale unor întâmplări (Bătrâni, Fântânele, Mavrodin, Putineiu, Bucu ș.a.). Similar celor două volume anterioare, textele dialectale, redate atât în transcriere fonetică, reflectând astfel rostirea din grai, cât și într-o formă literarizată, reprezentată pe pagină „în oglindă”, sunt corelate cu materialul sonor, care poate fi consultat fie prin scanarea codului QR (v. coperta a IV-a a lucrării), fie prin descărcarea directă și gratuită a înregistrărilor de pe site-ul Institutului de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” (<https://lingv.ro/harta-sonora-a-graiurilor-limbii-romane-muntenia/>).

optează pentru reducerea acestor foneme consonantice, având astfel o imagine de ansamblu asupra variației fonetice la jonctura dintre cuvinte. Așadar, în studiul de față, am urmărit dinamica fenomenelor de menținere ((1) – (7)) vs coarticulație ((8) – (15)) a fricativelor în poziție finală de cuvânt.

Din materialul dialectal parcurs, reiese că, în fonetica sintactică, consoanele fricative prezintă modificări în ceea ce privește:

- sonoritatea – în sensul sonorizării⁴ consoanelor surde sub influența contextului fonologic următor ((8) – (10)), respectiv al desonorizării⁵ (afonizare, asurzire, semiasurzire) consoanelor sonore în funcție de contextul fonologic următor ((11) – (12)); în acest sens, au fost analizate atât asimilările totale (9), cât și cele parțiale (11);
- elidarea – în sensul căderii/suprimării fricativei la jonctura dintre cuvinte ((13) – (15)).

(1)	daĭ kag/ kag/ praf zis/ plămădeșt!	(Dedulești, Brăila)
(2)	și buolnáv sárăcu/ stan necúla/	(Bătrâni, Prahova)
(3)	ĭo am tras ĭ lup	(Cotmeana, Argeș)
(4)	cînd ĭ s-a priș ȧ la hóră/	(Comana, Giurgiu)
(5)	plakĭje dĕ... ũoréz/ ș_să	(Stăncuța, Brăila)
(6)	punĕa curmezis/ la noi/ t'e uĭtăĭ bine	(Vadu Sorești, Buzău)
(7)	noi ĭca strĭșĭ/ da dăcă	(Comănița, Olt)
(8)	mărăcĭnĭ/ ziz ĭ grăpă/	(Dițești, Prahiva)
(9)	aĭ ĭ strânz ĭ banĭ//	(Nucet, Dâmbovița)
(10)	ș-arúnc ǒ ĭ fărăĭ ĭ dáo	(Pietroșani, Teleorman)
(11)	nĭște găz șĭ-a pus pă	(Lerești, Argeș)
(12)	la mílcuĭ/ ș-o spalám	(Andreiașu de Jos, Vrancea)
(13)	ș-a strânz ĭ șĭ soácră-meă	(Comana, Giurgiu)
(14)	m-an ĭ dĭ ĭ la tāmúĭát	(Suhăia, Teleorman)
(15)	péteçile-a mai rămăš// ĭ ĭc ĭ periculóșĭ/	(Trăisteni, Prahova)

Aceste fenomene de coarticulație sunt studiate în raport cu contextul fonologic următor (v. tabelul 1, Anexe). În datele noastre, fricativele la finală de cuvânt sunt urmate de ocluzive surde (20,47%, N = 69), fricative surde (13,95%,

⁴ Fenomen care constă în dobândirea sonorității (i.e., prezența vibrațiilor glotale) de către sunetele care nu posedă această trăsătură prin procesul de asimilare (cf. DSL, 2005). În cazul nostru, vorbim despre o asimilare regresivă, unde sunetul supus schimbării (asimilat) este localizat înaintea sunetului modificador (asimilator), de exemplu /zis de/ – [ziz de].

⁵ Fenomen care constă în pierderea sonorității (i.e., suprimarea vibrațiilor glotale) de către sunetele care posedă această trăsătură prin procesul de asimilare (cf. DSL, 2005), de exemplu /orz kare/ – [ors kare].

N = 47), africcate surde (0,89%, N = 3), ocluzive sonore (11,57%, N = 39) și fricative sonore (3,56%, N = 12), respectiv nazale (4,15%, N = 14), lichide (6,53%, N = 22) și aproximante (6,23%, N = 21). Totodată, consoanele fricative la finală de cuvânt apar în proporție de 19,58% înaintea unei vocale (N = 66), iar în 13,06% din cazuri înaintea unei pauze⁶ (44 de ocurențe). Pentru a alinia rezultatele noastre cu cercetările privind *fortiția și leniția* consoanelor din limbile romanice (de Carvalho et al., 2008; Hualde et al., 2011; Hualde & Prieto, 2014; Bybee & Easterday, 2019), datele aparținând contextului fonologic au fost reclasificate. În acest sens, adoptând clasificările propuse în cercetări internaționale (cf. Hutin et al., 2020; Hutin et al., 2021), fricativele la finală de cuvânt în textele dialectale din *HS-Munt1* sunt urmate de: *obstruente surde* (de ex. ocluzive surde – /prins kalul/, fricative surde – /milkov ji/, africcate surde – /oraŋ țereȝa/) în proporție de 35% (N = 119), *obstruente sonore* (de ex. ocluzive sonore – /dus dupə/, fricative sonore – /spus voj/) 15% (N = 51), *sonorante* (de ex. nazale – /zis nimik/, lichide – /kurmezij la/, aproximante – /pref jar/) 17% (N = 57), *vocale* 20% (N = 66), respectiv *pauze* 13% (N = 44).

Exemplele de mai sus ilustrează ceea ce analizăm în acest studiu, mai exact acele fenomene de reducere a consoanelor fricative în poziție finală de cuvânt condiționate de contextul fonologic următor. Prin urmare, analiza nu acoperă formele iotacizate din rădăcina unor verbe precum *a auzi*, *a rade*, *a vinde* ((16) – (18)), fenomen discutat, în detaliu, de Zamfir (1998) și, recent, de Floarea (2023), din perspectivă dialectală. De asemenea, nu au fost incluse în analiză fricativele rezultate în urma reducerii grupurilor consonantice în poziție finală de cuvânt, adesea asimilate regresiv în sonoritate ((19) – (21)), sau acele consoane fricative plasate la finală de cuvânt ca urmare a eliziunii unei vocale finale atone în contact cu vocala inițială a cuvântului următor ((22) – (24)). Toate aceste fenomene sunt studiate separat, fie în contextul reducerii consoanelor ocluzive la finală de cuvânt, fie, de exemplu, în contextul evitării hiatului extern⁷ în discursul oral.

⁶ Fenomen care presupune o întrerupere a fluxului vorbirii corelată, adesea, cu o coborâre a frecvenței fundamentale (i.e., conturul intonațional). În textele dialectale, pauza este semnalată fie printr-o bară oblică (dublă) la limita unei unități cu intonație (non)terminală, fie prin „...”, marcând o pauză perceptibilă realizată de informator în vorbire, sau „:”, semnalând limita unei unități intonaționale care precedă un dialog sau o enumerare. Întrucât analiza noastră a fost realizată pornind de la transcrierile fonetico-fonologice, o clasificare a pauzei în funcție de durată nu a fost efectuată. În schimb, viitoare cercetări acustice pe această temă vor utiliza clasificarea tripartită propusă de Campione & Véronis (2002).

⁷ Prin *hiat extern* înțelegem un grup de două vocale adiacente la jonctura dintre cuvinte (ex. /are inel/), spre deosebire de *hiatul intern* care apare în interiorul aceluiași cuvânt (ex. /leit/). Pentru un studiu monografic asupra hiatului în limba română, vezi Niculescu (2018).

- (16) ș-a^hú^z ve^hínu m^heu d^hî^z _ st^hînga (Cotmeana, Argeș)
(17) m-^hă^hvă^htăt iel să raz p^hie^hi (Bătrâni, Prahova)
(18) dăcă nu ș-aș^htép^ht șă îl v^hî^z”// (Mavrodin, Teleorman)
- (19) să... găs^héz _ min^hcă (Putineiu, Giurgiu)
(20) când a foz _ la ūrmă (Comana, Giurgiu)
(21) tu^hátă nu^háp^htă/ plăt^hé^hî _ bú^hlzu (Trăisteni, Prahova)
- (22) no^hi stă^hm la măs-ac^hu (Vârtoapele de Sus, Teleorman)
(23) să str^hîngă^h-ntr-o cás-aș^h (Comănița, Olt)
(24) î^hndrept^héz-aș^hă... per^hč^hi... (Valea Ciorii, Ialomița)

În continuare, prezentăm rezultatele studiului nostru privind tendința vorbitorilor de a menține sau de a coarticula consoanele fricative la finală de cuvânt în texte dialectale din Muntenia.

3. Rezultate

În urma parcurgerii materialului dialectal, au fost identificate 337 de ocurențe ale consoanelor fricative în poziție finală de cuvânt. În ceea ce privește factorii de ordin sociolingvistic, datele sunt distribuite echilibrat, cu 53% din ocurențe (N = 178) aparținând vorbitorilor de sex masculin, având o vârstă medie de 62,33 de ani (abatere standard de 16,37 ani), respectiv 47% dintre contextele analizate (N = 159) aparținând vorbitorilor de sex feminin, având o vârstă medie de 55,78 de ani (abatere standard de 13,3 ani). În următoarele secțiuni sunt ilustrate rezultatele obținute în termeni de frecvență a fonemelor consonantice la finală de cuvânt (secțiunea 3.1), respectiv pondere a contextelor de menținere vs coarticulație în funcție de locul de articulare a consoanelor fricative (secțiunile 3.2 – 3.4).

3.1. Date de ordin fonotactic

Această secțiune operează cu date de ordin cantitativ privind frecvența consoanelor fricative la finală de cuvânt din cadrul textelor dialectale cuprinse în volumul *HS-Munt1*. Metoda aceasta de analiză contribuie, în mod semnificativ, la descrierea limbii române în cadrul limbilor romanice, în special în contextul în care singurul studiu amplu asupra structurii fonologice a limbii române din punct de vedere fonotactic a fost realizat în urmă cu jumătate de secol, constituind teza de doctorat a cercetătoarei Alexandra Roceric-Alexandrescu (1968). Pentru adunarea datelor, autoarea a lucrat pe diferite eșantioane de limbă scrisă, mai exact texte beletristice, texte din presă și lucrări științifice (totalizând câte zece mii

de exemple), fiind adoptat, din perspectivă teoretică și metodologică, inventarul fonologic propus de Em. Vasiliu (1965). Noutatea analizei noastre constă în faptul că sunt descrise fapte de limbă vorbită, reprezentative pentru subdialectul muntenesc, venind astfel în completarea rezultatelor obținute anterior pentru limba română contemporană scrisă.

Dintre cele 337 de ocurențe înregistrate în corpus, consoanele formează 90% din totalul exemplurilor supuse analizei (N = 302), având următoarea frecvență absolută:

- /s/ 63,91% (N = 193, ex. /adus apə/),
- /ʃ/ 9,93% (N = 30, ex. /iʃ vede/),
- /zⁱ/ 8,94% (N = 27, ex. /vezⁱ la/),
- /ʃ/ 6,29% (N = 19, ex. /kaʃ in/),
- /z/ 5,63% (N = 17, ex. /gaz ji/),
- /v/ 2,65% (N = 8, ex. /grozav de/),
- /f/ 1,66% (N = 5, ex. /praf zis/),
- /zⁱ/ 0,66% (N = 2, ex. /kozⁱ de/),
- /z/ 0,33% (N = 1, ex. /kuraz de/).

Observăm că fricativa dentală surdă este cea mai frecventă, având 193 de ocurențe, la polul opus plasându-se fricativa palatală sonoră, cu o singură ocurență la finală absolută de cuvânt. Fricativa glotală surdă /h/ nu apare în datele noastre. O altă observație ține de faptul că fricativele la finală absolută de cuvânt (în total, 80%, având 243 de ocurențe) sunt mult mai frecvente decât fricativele urmate de apendicele asilabic -i (în total, 20%, având 59 de ocurențe).

Grupurile consonantice care conțin o fricativă în poziție finală apar în 10% din totalul ocurențelor analizate (N = 35), mai precis:

- /ns/ 42,86% (N = 15, ex. /strins wo/),
- /rs/ 17,14% (N = 6, ex. /mers ku/),
- /nzⁱ/ 14,29% (N = 5, ex. /oglinzⁱ la/),
- /nʃ/ 8,57% (N = 3, ex. /inʃ ji/),
- /rf/ 5,71% (N = 2, ex. /virf #/).

Grupurile /rʃ/ (de ex. /arʃ vi/), /lv/ (de ex. /dizolv întro/), /ks/ (de ex. /fiks aʃa/) și /rz/ (de ex. /orz kə/) au o singură ocurență, având o frecvență de 2,86% fiecare. Din punctul de vedere al structurii acestor grupuri consonantice, trei tipare sunt frecvente, anume: nazală + *fricativă* 66% (N = 23), lichidă + *fricativă* 31% (N = 11), respectiv ocluzivă + *fricativă* 3% (N = 1). În total, grupurile biconsonantice la finală absolută de cuvânt apar în 74% dintre contextele analizate (N = 26), spre deosebire de grupurile biconsonantice la finală de cuvânt înaintea lui -i final asilabic care se regăsesc în 26% din cazuri (N = 9). Așadar, în datele noastre, am identificat exclusiv grupuri de două consoane, fie la finală absolută de cuvânt, fie înaintea lui -i final asilabic. Pe lângă aceste grupuri consonantice, așa cum observăm

și Coteanu (1974), în limba română, în poziție finală de cuvânt, sunt posibile și secvențe de tipul: (1) grupuri de două consoane la finală absolută de cuvânt formate din lichidă laterală + *fricativă* (/lf, ls, lz, lf/), lichidă apicală + *fricativă* (/rv, rf, r3, rh/), nazală bilabială + *fricativă* (/mf, mz/), nazală dentală + *fricativă* (/nf, nz, n3/) sau ocluzivă bilabială + *fricativă* (/ps/), (2) grupuri de două consoane înainte de -i șoptit (/pʃ, kʃ, bzʃ/), (3) grupuri triconsoanantice (/nks, ngv/), respectiv (4) grupuri de trei consoane înainte de -i șoptit /nkʃ/. Dintre grupurile nou identificate față de lucrarea menționată anterior amintim /nzʃ/.

În funcție de locul de articulare, fricativele labiodentale sunt cele mai puțin frecvente, reprezentând 5% din cazuri (N = 16), fricativele dentale însumează 79% dintre contexte (N = 265), iar fricativele palatale formează 16% din numărul total de ocurențe (N = 56). În ceea ce privește opoziția surd – sonor, per total, fricativele surde apar mult mai frecvent la finală de cuvânt comparativ cu fricativele sonore. Mai exact, perechile surde formează 82% din totalul ocurențelor identificate, fiind prezente în 275 de situații, dintre care 247 sunt consoane (90%), iar 28 sunt grupuri consonantice (10%). Perechile sonore formează 18% din totalul ocurențelor analizate, fiind identificate în 62 de cazuri, dintre care 55 sunt consoane (89%), iar 7 sunt grupuri consonantice (11%).

Rezumând, în textele dialectale din *HS-Munt1*, cele mai frecvente fricative la finală de cuvânt (atât consoane, cât și grupuri consonantice) sunt dentale surde (72,64%, N = 215), urmate de palatale surde (17,91%, N = 53). Labiodentalele și dentalele sonore prezintă aceeași frecvență, de 3,04%, având fiecare 9 ocurențe. Fricativele labiodentale surde au o frecvență redusă (2,36%, N = 7), iar palatalele sonore apar în doar 3 situații, având cel mai mic număr de ocurențe din corpus, de 1,01%.

În studiul de fonostatistică a limbii române (scrise), Roceric-Alexandrescu (1968, p. 93) prezintă următoarea frecvență a fonemelor la finală de cuvânt:

a 14,2% – **ă** 14% – **b** 0,01% – **k** 1,39% – **d** 1,45% – **e** 28,18% – **g** 0,10% – **i** 9,97% – **3** 0,16% – **l** 7,46% – **m** 1,60% – **n** 1,77% – **o** 0,33% – **p** 0,07% – **r** 5,35% – **s** 1,23% – **f** 0,20% – **t** 8% – **ț** 1,03% – **u** 2,50% – **v** 0,21% – **z** 0,19%

Se observă că vocalele reprezintă cele mai frecvente foneme în poziție finală de cuvânt din limba română, însumând aproximativ 70% din numărul total de ocurențe. În ceea ce privește clasa consoanelor, ocluziva dentală surdă are cea mai mare pondere, spre deosebire de ocluziva bilabială sonoră care prezintă cele mai puține ocurențe. Lichidele laterale sunt, de asemenea, printre cele mai frecvente segmente la finală de cuvânt. În studiul autoarei, fonemele /f, h, i/ nu sunt înregistrate la finală de cuvânt. În continuare, comparând rezultatele noastre cu datele prezentate de Roceric-Alexandrescu (1968) în raport cu structura fonologică a limbii române din punct de vedere fonotactic, cantitativ,

observăm următoarea ierarhie a consoanelor fricative la finală de cuvânt pe baza frecvențelor absolute:

○ /s/ > /v/ > /ʃ/ > /z/ > /ʒ/ (Roceric-Alexandrescu, 1968)

○ /s/ > /ʃ/ > /v/ = /z/ > /f/ > /ʒ/ (*HS-Munt1*)

Similar în cele două ierarhii sunt punctele extreme de frecvență, mai exact fricativa dentală surdă, având numărul cel mai mare de ocurențe, respectiv fricativa palatală sonoră, cu cele mai puține ocurențe în ambele analize. Diferența de pondere dintre celelalte foneme din cadrul celor două studii poate fi explicată prin diverși factori. În primul rând, natura textelor examinate este diferită, o analiză punând accent pe discursul scris, din cadrul căruia sunt selectate numai cuvintele plurisilabice (Roceric-Alexandrescu, 1968, p. 24–26), în timp ce analiza noastră reflectă tipare de vorbire apropiate de discursul oral, fiind extrase toate lexemele, atât monosilabice, cât și plurisilabice. Mai precis, în textele dialectale analizate, cuvintele monosilabice au o frecvență mult mai ridicată, de 65% (219 situații), în comparație cu lexemele plurisilabice, care prezintă o pondere de 35% (118 situații)⁸. În al doilea rând, numărul total de ocurențe diferă în cele două studii, în sensul că analiza noastră este mult mai restrânsă, având un număr mult mai mic de contexte, lucru care poate influența ierarhia generală, mai ales în cazul în care diferențele de frecvență între fonemele consonantice discutate sunt relativ mici. Cu toate acestea, rezultatele preliminare ale analizei noastre reflectă, într-o anumită măsură, structura fonologică a limbii române vorbite, urmând ca, pe viitor, studiul fonotactic să fie extins la toate clasele consonantice, atât în poziție inițială, cât și în poziție finală de cuvânt.

3.2. Fricative labiodentale în poziție finală de cuvânt

Pe baza materialului dialectal analizat, observăm că fricativele labiodentale apar la finală de cuvânt în 16 contexte analizate, dintre care în 3 situații fac parte din grupuri consonantice (/rf, lv/). Menționăm că în niciun context fricativele nu apar înaintea lui *-i* final asilabic. În funcție de sonoritate, alofonele surde reprezintă 44% din totalul ocurențelor analizate (7 cazuri), iar perechile lor sonore formează 56% din ocurențe (9 cazuri). În ceea ce privește contextul fonologic, fricativele labiodentalele surde sunt urmate de obstruente sonore (3 cazuri, 43%), vocale (o ocurență, 14%) și pauze (3 ocurențe, 43%), în timp ce alofonele sonore sunt urmate de obstruente surde (2 cazuri, 22%), obstruente sonore (o ocurență, 11%), sonorante (3 cazuri, 33%) și vocale (3 cazuri, 33%).

În textele dialectale din *HS-Munt1*, fricativele labiodentale se mențin în proporție de 87,5% ((25) – (28)). Sonorizarea se produce într-un singur context (29), atunci când fricativa labiodentală surdă apare înaintea unei obstruente

⁸ De exemplu, fricativa labiodentală surdă, în 6 dintre cele 7 ocurențe înregistrate în corpusul nostru, apare la finala cuvintelor monosilabice.

sonore. În acest context, asimilarea regresivă este totală. Important de menționat este faptul că sonorizarea (parțială sau totală) nu se realizează atunci când la inițiala cuvântului următor este o vocală. Desonorizarea (parțială) apare, de asemenea, într-un singur context (12), anume înaintea unei obstruente surde, iar elidarea nu a fost identificată în niciun context.

(25)	ȷereá um_praf úȷte-áȷta	(Putineiu, Giurgiu)
(26)	la vîrȷ// ast [r] ásta ereá	(Picior de Munte, Dâmbovița)
(27)	un noȷrêȷ grozáv de	(Vadu Sorești, Buzău)
(28)	ȷo ȷo dizólv într-õ...	(Pietroșani, Teleorman)
(29)	brȷza dá bȷordúv_dă_la néȷca stâp	(Bătrâni, Prahova)

Rezumând, fricativele labiodentale în poziție finală de cuvânt au o pondere mică de reducere (12,5%). În ceea ce privește distincția consoană – grup consonantic, observăm că, în textele dialectale analizate, consoanele fricative din această serie sunt menținute în proporție de 84,62% și coarticulate în 15,38% din cazuri. În schimb, grupurile consonantice sunt mereu menținute.

3.3. Fricative dentale în poziție finală de cuvânt

În textele dialectale din *HS-Munt1*, fricativele dentale la finală de cuvânt apar în 265 de situații, dintre care 89% (N = 237) sunt consoane finale simple, iar 11% (N = 28) sunt grupuri consonantice care includ o fricativă dentală. Alofonele surde prezintă o frecvență mai ridicată (81%, N = 215) comparativ cu cea a perechilor sonore (19%, N = 50).

Fricativele dentale surde sunt urmate de obstruente surde în 37% din cazuri (79 de ocurențe), obstruente sonore 12% (25 de ocurențe), sonorante 18% (39 de ocurențe), vocale 24% (51 de ocurențe), respectiv pauze 10% (21 de cazuri). Aceste consoane se mențin, independent de contextul fonologic, în 170 de cazuri ((30) – (34)), reprezentând 79% din totalul situațiilor identificate. Sonorizarea se produce în 36 de situații (17%), atunci când inițiala cuvântului următor este o sonorantă (19 ocurențe) sau o obstruentă sonoră (17 ocurențe). Asimilarea regresivă în sonoritate nu se produce înaintea unei vocale. Sonorizarea poate fi parțială ((35) – (37)), fenomen identificat în 6 situații, sau totală (38), fenomen mult mai frecvent, fiind prezent în 30 de cazuri. Elidarea se realizează în 9 contexte ((13) – (15)), 7 aferente consoanelor fricative dentale surde, respectiv 2 ocurențe corespunzătoare grupului consonantic /ns/. Acest ultim fenomen de coarticulație se regăsește, în special, înaintea obstruentelor surde (6 situații), având o singură ocurență în contextul unei pauze sau atunci când inițiala cuvântului următor este o sonorantă.

Din punctul de vedere al contextului fonologic, fricativele dentale sonore sunt urmate de obstruente surde în 39% din cazuri (9 ocurențe), obstruente

sonore 13% (3 ocurențe), sonorante 18% (4 ocurențe), vocale 4% (un singur context), respectiv pauze 26% (6 cazuri). În cele mai multe cazuri, fricativele dentale sonore apar la finală de cuvânt înaintea apendicelui asilabic *-i* (64%, 32 de cazuri), prezența lor la finală absolută de cuvânt fiind identificată în numai 18 contexte, însumând 36% din totalul exemplurilor supuse analizei. Alofonile sonore prezintă o pondere similară de menținere (78%, N = 39) comparativ cu perechile lor surde. În schimb, rata de desonorizare este mai mare (10%, N = 10), în timp ce contextele de elidare sunt mai rare, fiind identificată o singură ocurență în acest sens (2%), înaintea unei pauze. Ce este interesant de menționat este faptul că textele dialectale muntenești prezintă diverse trepte de desonorizare, fie parțială ((38) – (40)), fie totală, atât la nivelul consoanelor ((41) – (42)), cât și al grupurilor consonantice (43). Această asimilare regresivă de sonoritate apare frecvent atunci când la inițiala cuvântului următor este o obstruentă surdă (7 contexte), fiind identificată, totodată, și înaintea unei pauze (un context) sau a unei sonorante⁹ (asimilare parțială, 2 ocurențe).

(30)	ierá compús din dóuă	(Boișoara, Vâlcea)
(31)	m-an _ dus/ mai_ m-an	(Mavrodin, Teleorman)
(32)	am strîps ʋo	(Bătrâni, Prahova)
(33)	și așa procedéz pînă	(Pietroșani, Teleorman)
(34)	î _ ʋoglinz/ c-așá sã zîcã	(Uiești, Giurgiu)
(35)	n-am _ mai [!] zîZ _ nimic	(Cotmeana, Argeș)
(36)	m-an _ duz_ la fîntînă	(Suhăia, Teleorman)
(37)	je fûárte gustʋóz _ la	(Stăncuța, Brăila)
(38)	izláz/ cíS _ síntem	(Gliganu de Sus, Argeș)
(39)	nîște gaz/... ieu	(Lerești, Argeș)
(40)	pã islás _ la vîte	(Zâmbreasca, Teleorman)
(41)	pã îislás / sã... pãscã	(Zâmbreasca, Teleorman)
(42)	ves _ ce je suP _ căcûl-acólo	(Comănița, Olt)
(43)	dã ʋors / cã _ mai rămîngã	(Roseți, Călărași)

⁹ Deși contextul este atipic, situații similare au fost semnalate și în alte studii (Mărdărescu, 1975; Hutin, 2020). Natura graduală a acestui fenomen de coarticulație a fost recent descrisă din perspectivă acustică (Niculescu, 2023) pe un corpus oral de limbă română standard. Metoda de analiză, explicată într-un studiu precedent (Niculescu, 2022, p. 178–180), constă în utilizarea funcției *Voice report* din cadrul programului Praat pentru calcularea numărului de vibrații glotale ale alofonelor examinate în raport cu segmentările manuale efectuate pe înregistrările audio.

O altă particularitate întâlnită în textele dialectale muntenești privește depalatalizarea fricativelor dentale la finală de cuvânt care se produce independent de contextul fonologic. Mai exact, această durificare a fost înregistrată înaintea unei obstruente surde (44) sau sonore (45), înaintea unei sonorante (46), vocale (47) sau pauze (48).

(44) de-acoleǎ țe-așáz crínta	(Dedulești, Brăila)
(45) cîț să spărgâ/ vez dă puneám	(Comănița, Olt)
(46) venǎ-n doglînz la rîț / la rîț	(Uiești, Giurgiu)
(47) ș-î băgá vărzá/ vez acú...	(Vârtoapele de Sus, Teleorman)
(48) șî să vez! n-áv[ε]a nēmíc	(Roseți, Călărași)

În concluzie, fricativele dentale în poziție finală de cuvânt se coarticulează în proporție de 21% (N = 56), pondere mai ridicată comparativ cu cea a perechilor labiodentale. În ceea ce privește distincția consoană – grup consonantic, remarcăm faptul că grupurile consonantice prezintă o frecvență de coarticulare mai mare, de 32%, față de consoanele fricative, cu o pondere de 20%. Menținerea fricativelor dentale în fonetica sintactică se produce în 79% din cazuri (N = 209), consoanele înregistrând, în acest context, o pondere de 80%, iar grupurile consonantice având o pondere de menținere de 68%. Per total, în raport cu fenomenele de reducere a fricativelor la finală de cuvânt, (de)sonorizarea se produce mult mai frecvent (46 de cazuri, 82%) decât elidarea consoanelor sau a grupurilor consonantice, fenomen înregistrat în numai 10 cazuri (18%).

3.4. Fricative palatale în poziție finală de cuvânt

Fricativele palatale la finală de cuvânt au fost identificate în 56 de situații în cadrul textelor dialectale muntenești, dintre care doar 4 ocurențe aferente grupului consonantic /nʃ/. În funcție de sonoritate, similar fricativelor dentale, alofonele surde reprezintă 95% din cazuri (N = 53), în comparație cu perechile lor sonore, care apar numai în 3 situații (5%). În raport cu contextul fonologic, fricativele palatale surde sunt urmate de obstruente surde în 38% din cazuri (20 de ocurențe), obstruente sonore 21% (11 ocurențe), sonorante 13% (7 ocurențe), vocale 13% (7 ocurențe) și pauze 15% (8 ocurențe), în timp ce fricativele palatale sonore se regăsesc în două contexte înaintea consoanelor obstruente sonore, respectiv o singură ocurență reperată înaintea unei pauze. Fricativele palatale la finală absolută de cuvânt au o frecvență mult mai scăzută (20 de cazuri) în comparație cu palatalele urmate de -i final asilabic (36 de cazuri).

În textele dialectale analizate, fricativele palatale surde sunt menținute în 7 situații ((49) – (50)), spre deosebire de perechile lor sonore, care sunt întotdeauna menținute (51). Sonorizarea fricativelor surde a fost identificată în

6 cazuri ((52) – (55)), mai precis înaintea obstruentelor sonore (5 ocurențe) sau a sonorantelor (o singură ocurență), fiind în toate cazurile o asimilare regresivă totală. Elidarea consoanelor fricative palatale în poziție finală de cuvânt are loc într-un singur context, înaintea unei obstruente surde. Dispariția lui *-i* final asilabic a fost observată și la nivelul acestei serii consonantice ((56) – (58)). Considerăm că o analiză viitoare dedicată exclusiv acestui fenomen ar contribui la descrierea subdialectului muntenesc în raport cu celelalte arii dialectale.

(49)	cam tîrîș/ cam grăpiș/ mi-a fos ^t _caŋ _grêu	(Fântânele, Prahova)
(50)	și ʋópt sîntém ácúșî din toșî	(Nămoloasa-Sat, Galați)
(51)	fâcem din... cʋojî de oș	(Grindu, Ialomița)
(52)	la um _moj / dă [k] la moș petrâke	(Mănăstirea, Călărași)
(53)	iel îj _véde dă ʋojî	(Gliganu de Sus, Argeș)
(54)	măsurá láptili/ îj _lɤa ʋómu láptili	(Gliganu de Sus, Argeș)
(55)	dòî _iŋj _băgá-ŋ _cʋóș	(Gratia, Teleorman)
(56)	acúșî / am nepoțéi a ^{cuș} / păi atúncă	(Nămoloasa-Sat, Galați)
(57)	și iărăș _tòrn/ și méstic	(Pietroșani, Teleorman)
(58)	dîm _pátru iŋș trebușá să stea	(Gratia, Teleorman)

4. Observații de sinteză și direcții viitoare de cercetare

Scopul acestei secțiuni este de a interpreta rezultatele prezentate anterior în raport cu dinamica fenomenelor de menținere vs coarticulație a fricativelor în poziție finală de cuvânt și de a prezenta, la final, viitoarele direcții de cercetare privind reducerea obstruentelor în poziție inițială și finală de cuvânt în dacoromână. Aceste fenomene de variație fonetică urmează a fi interpretate în funcție de: (1) tendința generală a vorbitorilor de a menține sau de a coarticula consoanele fricative la jonctura dintre cuvinte; (2) locul de articulare a fonemelor consonantice analizate, (3) sonoritatea fricativelor, (4) distincția consoană – grup consonantic, respectiv (5) factori sociolingvistici privind vârsta și sexul vorbitorilor anchetați.

Per total, consoanele fricative în poziție finală de cuvânt se mențin în 81% din cazuri (N = 272) și se coarticulează în proporție de 19% (N = 65). Este interesant de văzut dacă acest raport se modifică în funcție de modul de articulare a consoanelor și de poziția lor în cuvânt (inițială – finală), această direcție de cercetare urmând a fi explorată în viitoare studii.

În funcție de locul de articulare, ponderea dintre menținerea vs modificarea fonemelor consonantice la finală de cuvânt variază astfel:

- 87,5% (N = 14) vs 12,5% (N = 2) în cazul fricativelor labiodentale;
- 78,87% (N = 209) vs 21,13% (N = 56) în contextul fricativelor dentale;

○ 87,5% (N = 49) vs 12,5% (N = 7) în ceea ce privește fricativele palatale.

Remarcăm astfel că fricativele dentale prezintă ponderea cea mai ridicată de reducere la finală de cuvânt, în timp ce consoanele labiodentale și palatale prezintă același grad de reducere. Cu toate acestea, conform rezultatelor testului χ^2 , diferențele între modul de articulare și tendința de menținere/reducere a consoanelor nu sunt semnificative din punct de vedere statistic ($\chi^2(1) = 2.71$, $p = .1$, Cramér's $V = 0.09$).

Din materialul dialectal parcurs, în raport cu distincția surd – sonor, reiese faptul că fonemele consonantice surde au aceeași pondere de reducere precum perechile lor sonore. În continuare, interpretăm acest rezultat în funcție de contextul fonologic următor (v. figura 2 și figura 3, respectiv tabelul 2a, 2b și tabelul 3a, 3b din Anexe).

Fricativele surde în poziție finală de cuvânt (275 de situații) sunt menținute în proporție de 81% din cazuri (222 de ocurențe), comparativ cu ponderea celor simplificate, având o frecvență mult mai redusă, de 19% din numărul total de ocurențe, fenomenele de coarticulație fiind identificate în numai 53 de situații. Menținerea fricativelor surde se realizează independent de contextul fonologic, mai exact în 40,99% din cazuri înaintea unei obstruente surde (N = 91), 7,21% înaintea unei obstruente sonore (N = 16), 11,26% din contexte atunci când următorul cuvânt începe cu o sonorantă (N = 25), respectiv 26,58% înaintea unei vocale (N = 59). În 31 de cazuri, fricativele surde la finală de cuvânt sunt menținute înaintea unei pauze (13,96%). În ceea ce privește sonorizarea fricativelor surde (15,64%, 43 de cazuri), acest fenomen apare doar atunci când următorul cuvânt prezintă la inițială o obstruentă sonoră (53,49%, N = 23) sau o sonorantă (46,51%, N = 20). Observăm astfel că înaintea unei vocale nu se produce nicio asimilare regresivă în sonoritate. Căderea fricativelor surde la finală de cuvânt a fost identificată în numai 10 situații, în special înaintea unei obstruente surde (80%, N = 8). O singură ocurență a fost înregistrată în textele dialectale, mai precis atunci când următorul cuvânt începe cu o sonorantă (10%, N = 1) sau atunci când fricativa surdă apare înaintea unei pauze (10%, N = 1).

Fricativele sonore la finală de cuvânt (62 de ocurențe) se coarticulează în proporție de 19% (N = 12), în timp ce menținerea se realizează în 50 de cazuri, reprezentând 81% din totalul ocurențelor analizate. Similar cazurilor prezentate anterior, menținerea fricativelor surde apare în 24% din cazuri, atât înaintea obstruentelor surde sau sonore (12 ocurențe fiecare), cât și înaintea sonorantelor (18%, N = 9) sau vocalelor (14%, N = 7). În 10 situații (20% din cazuri), fricativele sonore se mențin înaintea unei pauze. Desonorizarea a fost identificată în 11 situații (17,74% din numărul total de ocurențe), dintre care 8 înaintea obstruentelor surde. Elidarea fricativelor sonore la finală de cuvânt se produce într-un singur context (1,61%), înaintea unei pauze.

În funcție de opoziția consoană – grup consonantic, datele noastre indică faptul că grupurile consonantice prezintă un grad mai mare de reducere comparativ cu consoanele, mai precis:

- 82% menținere (N = 247) vs 18% coarticulație (N = 55) în cazul consoanelor fricative (302 ocurențe);

- 71% menținere (N = 25) vs 29% coarticulație (N = 10) în cazul grupurilor consonantice (35 de ocurențe).

Conform rezultatelor testelor de corelație, această diferență nu este semnificativă din punct de vedere statistic $\chi^2 = 2.16$, $p = .141$, Cramér's $V = 0.08$.

În ceea ce privește diferențele de ordin sociolingvistic, observăm următoarele tendințe:

- bărbați – 78% menținere (N = 139) vs 22 % coarticulație (N = 39),

- femei – 84% menținere (N = 133) vs 16% coarticulație (N = 26),

- adulți – 86% menținere (N = 119) vs 14 coarticulație (N = 20),

- vârstnici – 77% menținere (N = 153) vs 23% coarticulație (N = 45).

Aceste rezultate indică faptul că, pe de o parte, bărbații prezintă o tendință mai pronunțată de reducere a fonemelor consonantice la finală de cuvânt comparativ cu femeile, iar, pe de altă parte, adulții sunt mai conservatori decât vârstnicii în raport cu ponderea de coarticulare a consoanelor fricative la jonctura dintre cuvinte. Cu toate acestea, rezultatele testelor de corelație nu indică nicio diferență semnificativă din punct de vedere statistic între vârsta $\chi^2(1) = 3.65$, $p = .056$, Cramér's $V = 0.1$) sau sexul vorbitorilor $\chi^2(1) = 1.67$, $p = .197$, Cramér's $V = 0.07$) și tendința de menținere/reducere a consoanelor fricative în poziție finală de cuvânt. Ce putem remarca în acest sens este doar faptul că valoarea p este mult mai apropiată de un prag semnificativ atunci când variația fonetică este corelată cu vârsta informatorilor. Bineînțeles, pentru a putea avea rezultate statistice mult mai cuprinzătoare este nevoie de o extindere a corpusului atât în direcția introducerii mai multor clase consonantice în diferite contexte fonologice, cât și în direcția includerii textelor dialectale din alte zone ale țării.

În concluzie, cercetările viitoare privind variația fonetică a obstreentelor la inițială și la finală de cuvânt vor presupune atât o componentă acustică de interpretare a materialului prin intermediul programului Praat, cât și o corelare a rezultatelor privind modificarea consoanelor în fonetica sintactică la nivelul diferitelor graiuri și subdialecte.

BIBLIOGRAFIE

- Bybee, J. & Easterday, S. (2019). Consonant strengthening: A crosslinguistic survey and articulatory proposal. *Linguistic Typology*, 23 (2), 263–302.
- Campione, E. & Véronis, J. (2002). A large-scale multilingual study of pause duration. *Proceedings International Conference on Speech Prosody Aix-en-Provence*, 199–202.
- Chomsky, N. & Halle, M. (1968). *The Sound Pattern of English*. Harper & Row Publishers.
- Coteanu, I. (1974). Structura fonologică a cuvântului românesc literar actual (grupurile consonantice). *Studii și cercetări lingvistice*, XXV (2), 131–148.
- de Carvalho, J. B., Scheer, T. & Ségéral, P. (ed.). (2008). *Lenition and fortition* (Vol. 99). Walter de Gruyter.
- DSL 2005 = Bidu-Vrănceanu, A., Călărășu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaș, M. & Pană Dindelegan, G. (2005). *Dicționar de științe ale limbii*, ed. a II-a. Editura Nemira.
- Floarea, C. I. (2023). *Structura dialectală a dacoromânei pe baza „ALRR. Sinteză”*. Editura Universității din București.
- Frățilă, V. (1976). Un fenomen fonetic dialectal: s > ș, z > j în unele grupuri consonantice urmate de sunete palatale. *Limba română*, XXV (2), 209–213.
- Hualde, J. & Prieto, P. (2014). Lenition of intervocalic alveolar fricatives in Catalan and Spanish. *Phonetica*, 71, 109–127.
- Hualde, J. I., Simonet, M. & Nadeu, M. (2011). Consonant lenition and phonological recategorization. *Laboratory phonology*, 2 (2), 301–329.
- Hutin, M., Niculescu, O., Vasilescu, I., Lamel, L. & Adda-Decker, M. (2020). Lenition and fortition of stop codas in Romanian. *Proceedings SLTU-CCURL Marseille*, 226–234.
- Hutin, M., Wu, Y., Jatteau, A., Vasilescu, I., Lamel, L. & Adda-Decker, M. (2021). Synchronic Fortition in Five Romance Languages? A Large Corpus-Based Study of Word-Initial Devoicing. *Proceedings Interspeech Brno*, 996–1000.
- Marin, M. (1996). Arhiva fonogramică a limbii române (După 40 de ani). *Revista de lingvistică și știință literară*, 1, 41–46.
- Marin, M., Radu, C. I., Răuțu, D. & Tiugan, M. (2016). *Harta sonoră a graiurilor dacoromâne vorbite în afara granițelor României*. Editura Academiei Române (+ CD).
- Marin, M., Răuțu, D. & Niculescu, O. (2023). Arhiva fonogramică a limbii române (AFLR) – martor și izvor în dialectologie. *Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”*, 34, 10 p., articol în curs de evaluare.
- Marin, M. & Tiugan, M. (2014). *Harta sonoră a graiurilor și dialectelor limbii române*. Editura Academiei Române (+ CD).

- Marin, M., Tiugan, M., Botez Stănescu, M., Niculescu, O., Radu, C. I. & Răuțu, D. (2022). *Harta „sonoră” a graiurilor limbii române. Muntenia (volumul I)*. Editura Academiei Române.
- Mărdărescu, M. (1975). Semiocclusivele românești în fonetică sintactică (în sandhi). *Fonetică și dialectologie, IX*, 99–106.
- Neagoe, V. (1993). Etnotext – text dialectal. *Fonetică și dialectologie, XII*, 123–132.
- Niculescu, O. (2018). *Hiatul intern și hiatul extern în limba română contemporană. O analiză acustică*. Teză de doctorat, Universitatea din București.
- Niculescu, O. (2022). Exploring a recently developed Romanian speech corpus in terms of coarticulation phenomena across word boundaries. *Fonetică și dialectologie, XLI*, 173–192.
- Niculescu, O. (2023). Word-final dental fricative devoicing in Romanian monologue speech. *Fonetică și dialectologie, XLII*, 14 p. articol în curs de evaluare.
- Roceric-Alexandrescu, A. (1968). *Fonostatistica limbii române*. Editura Academiei Române.
- Suteu, V. (1958). Arhiva fonogramică a limbii române. *Fonetică și dialectologie, I*, 211–219.
- Vasilii, Em. (1965). *Fonologia limbii române*. Editura Științifică.
- Zamfir, D. M. (1998). Iotacizarea verbelor cu radical în sonantă dentală în dacoromâna secolului al VI-lea (II). *Fonetică și dialectologie, XVII*, 219–228.

Oana Niculescu

SOME REMARKS ON WORD-FINAL FRICATIVES IN MUNTENIAN SUBDIALECT

Summary

In this present study we focus on the reduction and contextual assimilation patterns of word-final fricatives in Romanian dialectal texts. This analysis is part of a larger dialectal study related to word-initial and word-final obstruent reduction in Muntenian dialectal texts. The current analysis is carried out on texts gathered in volumes referred to as “sound maps”, where both the dialectal and orthographic transcriptions are correlated with the audio recordings. More precisely, our data is derived from the latest volume in the series, namely from „*Harta sonoră” a graiurilor limbii române. Muntenia (volumul I)* [The “sound” map of Romanian subdialects. Muntenia (volume I)]. A total of 337 tokens were extracted from the corpus. In terms of frequency, voiceless fricatives vastly outnumber the voiced pairs (82% vs. 18%), while consonantal clusters represent 10% of the data (nasal + fricative 66%, liquid + fricative 31%, stop + fricative 3%). According to the place of articulation, dental fricatives have the highest frequency in our data (79%), followed by palatal (16%) and labiodental fricatives (5%). In order to better account for the coarticulatory processes surfacing at word boundaries, we grouped the tokens into five categories depending on the following

phonological context, namely when the next word begins with a: *voiceless obstruent* (i.e., voiceless stops, fricatives and affricates; 35% of the cases, eg. /aʃ primi/), *voiced obstruent* (i.e., voiced stops, fricatives and affricatives; 15%, e.g. /dus dupə/), *sonorant* (i.e., nasal, liquid and glide; 17%, e.g. /frumos rəw/), *vowel* (20%, /ars arhiva /), and *pause* (13%, /virf #/). Our results show that: (1) overall, word-final fricatives are coarticulated in 19% of the data; (2) labiodental and palatal fricatives showcase the same tendency of reduction, amounting to 12.5% (each), while dental fricatives display the highest rate of reduction (21.13%); (3a) voiceless fricatives are maintained in 80.72% of the cases, independent of the following phonological context, while voicing surfaces in 15.64% of the tokens, when the following words begins with a voiced obstruent (53.49%, N = 23) or a sonorant (46.51%, N = 20), there is no voicing before word-initial vowels, and elision of word-final voiceless fricatives was identified in only 10 cases (3.64%), especially before a voiceless obstruent; (3b) voiced fricatives are maintained in 80.65% of the data, devoicing was found in 17.74% of the cases, mainly before voiceless obstruents (8 out of the 11 tokens), while elision only took place in 1 case (1.61%), namely before a silent pause; (4) in terms of structure, clusters show a higher degree of reduction (29%) compared to word final consonants (18%); (5) according to sociolinguistic factors, male speakers are inclined to coarticulate more than female speakers (22% vs. 16%), while the younger generation is slightly more conservative than the elderly (14% vs. 23% rate of coarticulation). Future research on this topic can take various directions, from continuing the analysis in Praat, so as to provide a better acoustic interpretation of the data, to extending the study to the remaining word-initial and word-final obstruents and comparing the results with data from other dialects.

Keywords: fricatives, coarticulation, sandhi, Muntenian dialect, AFLR

Oana Nikulesku

NEKOLIKO NAPOMENA O FRIKATIVNIM SUGLASNICIMA U FINALNOJ POZICIJI REČI U MUNTENSKOM PODDIJALEKTU

Rezime

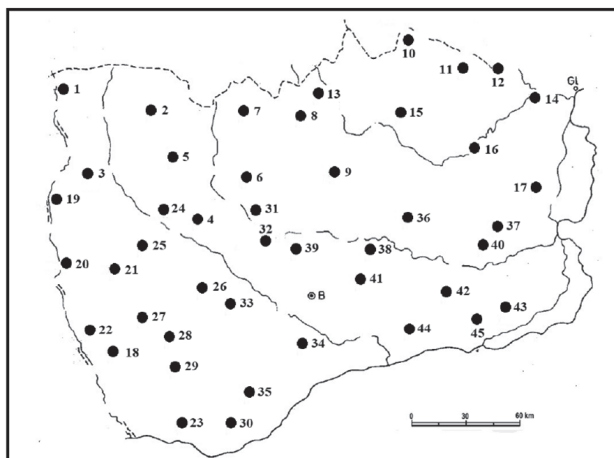
Cilj ovog članka je analiza frikativnih suglasnika u muntenskom poddijalektu iz perspektive fenomena koartikulacije koji je prisutan na spojevima reči. Na osnovu analiziranih dijalekatskih tekstova, izdvojeno je 337 pojava. Rezultati našeg istraživanja pokazuju da: (1) ukupno, frikativi u završnim pozicijama reči su koartikulisani u proporciji od 19%; (2) u zavisnosti od mesta artikulacije, zubni frikativi predstavljaju najveći procenat redukcije (21,13%), u poređenju sa labiodentalnim i palatalnim frikativima koji registruju istu učestalost modifikacije, odnosno 12,5% (svaki); (3) u odnosu na razliku bezvučni – zvučni, bezvučni frikativi u završnoj poziciji reči se zadržavaju u 80,72% u svim identifikovanim situacijama, dok je ozvučenje ovih suglasničkih fonema identifikovano u 15,64% slučajeva, a elidiranje se javlja u samo 10 slučajeva (3,64%); zvučni frikativi imaju

isti procentat zadržavanja kao i njihovi bezvučni parovi, koji su obezvučeni u 11 situacija (17,74%), a elizija je primećena samo u jednom slučaju; (4) kada je reč o razlikovanju suglasnik – suglasnička grupa, primećuje se da se grupe suglasnika koartikulišu više nego suglasnici (18% naspram 29%); (5) što se tiče sociolingvističkih razlika, muškarci pokazuju izraženiju tendenciju da koartikulišu frikativne suglasnike u završnoj poziciji reči, u odnosu na žene (22% vs 16%), dok stariji govornici beleže veću učestalost u smanjenju ovih suglasničkih fonema u odnosu na odrasle govornike (23% vs 11%).

Ključne reči: frikativni suglasnici, koartikulacija, sandhi, muntenski poddijalekt, AFLR

ANEXE

Figura 1. Harta și lista localităților anchetate în HS-Muntl

1 Boișoara	16 Dedulești	31 Nucet
2 Lerești	17 Stăncuța	32 Butimanu
3 Cotmeana	18 Padina	33 Uiești
4 Picior de Munte	19 Casa Veche	34 Comana
5 Gemenea-Brătulești	20 Comănița	35 Putineiu
6 Dițești	21 Hârșești	36 Grindu
7 Trăișteni	22 Stoicănești	37 Valea Ciorii
8 Bătrâni	23 Suhaia	38 Bărcănești
9 Fântânele	24 Budișteni	39 Balotești
10 Andreiașu de Jos	25 Gliganu de Sus	40 Bucu
11 Bordeasca Veche	26 Gratia	41 Tămădău Mare
12 Nămoloaș-Sat	27 Zămbreasca	42 Vâlcelele
13 Nehoiașu	28 Vârtoapele de Sus	43 Sohatu
14 Cotu Lung	29 Mavrodin	44 Mănăstirea
15 Vadu Sorești	30 Pietroșani	45 Roseți

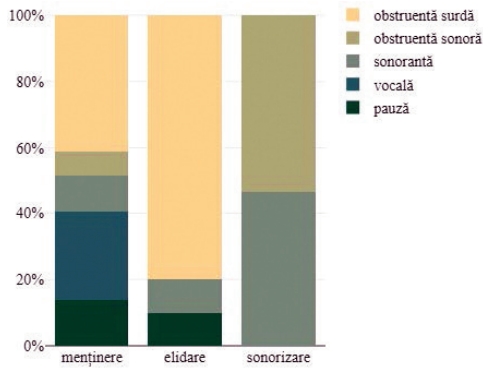

Figura 2. Variația fonetică a consoanelor fricative surde în poziție finală de cuvânt în funcție de contextul fonologic următor

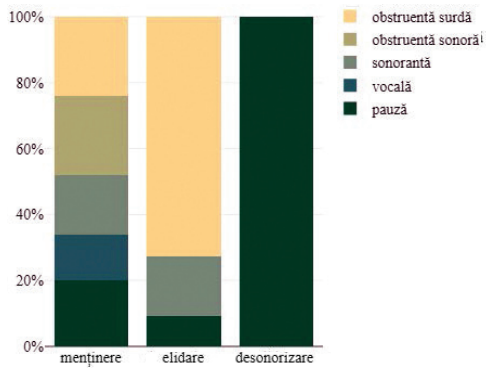

Figura 3. Variația fonetică a consoanelor fricative sonore în poziție finală de cuvânt în funcție de contextul fonologic următor

Tabelul 1. Contextul fonologic

		N	%		
/p/	/af'primi/	22	6,53%	ocluzive surde	20%
/t/	/spus tot/	9	2,67%		
/k/	/prins kalul/	38	11,28%		
/f/	/is femeje/	8	2,37%	fricative surde	14%
/s/	/dus sa/	11	3,26%		
/ʃ/	/milkov ʃi/	28	8,31%	africate surde	1%
/tʃ/	/oraʃ ʃereʃa/	3	0,89%		
/b/	/intinzi bine/	8	2,37%	ocluzive sonore	12%
/d/	/dus dupə/	29	8,61%		
/g/	/zis grapə/	2	0,59%		
/v/	/spus voj/	7	2,08%	fricative sonore	4%
/z/	/praf zis/	5	1,48%		
/m/	/grəpiʃ mja/	7	2,08%	nazale	4%
/n/	/zis nimik/	7	2,08%		
/l/	/kurmezij' la/	20	5,93%	lichide	6%
/r/	/frumos rəw/	2	0,59%		
/j/	/preʃ jar/	13	3,86%	aproximante	6%
/w/	/tors wo/	8	2,37%		
/a/	/dus akolo/	32	9,50%	vocale	20%
/i/	/tras in/	25	7,42%		
/u/	/praf ujte/	5	1,48%		
/o/	/pus o/	4	1,19%		
#	/las #/	44	13,06%	pauză	13%
Total		337	100%		

Tabelul 2a. Fricative surde

fricative surde	menținere		sonorizare		elidare		Total
	n	%	n	%	n	%	n
obstruentă surdă	91	40,99%	0	0%	8	80%	99
obstruentă sonoră	16	7,21%	23	53,49%	0	0%	39
sonorantă	25	11,26%	20	46,51%	1	10%	46
vocală	59	26,58%	0	0%	0	0%	59
pauză	31	13,96%	0	0%	1	10%	32
Total	222	100%	43	100%	10	100%	275

Tabelul 3a. Fricative sonore

fricative sonore	menținere		desonorizare		elidare		Total
	n	%	n	%	n	%	n
obstruentă surdă	12	24%	8	72,73%	0	0%	20
obstruentă sonoră	12	24%	0	0%	0	0%	12
sonorantă	9	18%	2	18,18%	0	0%	11
vocală	7	14%	0	0%	0	0%	7
pauză	10	20%	1	9,09%	1	100%	12
Total	50	100%	11	100%	1	100%	62

Tabelul 2b. Fricative surde – contextul fonologic

fricative surde	obstruentă surdă		obstruentă sonoră		sonorantă		vocală		pauză		Total
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	N
menținere	91	91,92%	16	41,03%	25	54,35%	59	100%	31	96,88%	222
sonorizare	0	0%	23	58,97%	20	43,48%	0	0%	0	0%	43
elidare	8	8,08%	0	0%	1	2,17%	0	0%	1	3,13%	10
Total	99	100%	39	100%	46	100%	59	100%	32	100%	275

Tabelul 3b. Fricative sonore – contextul fonologic

fricative sonore	obstruentă surdă		obstruentă sonoră		sonorantă		vocală		pauză		Total
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
menținere	12	60%	12	100%	9	81,82%	7	100%	10	83,33%	50
desonorizare	8	40%	0	0%	2	18,18%	0	0%	1	8,33%	11
elidare	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	8,33%	1
Total	20	100%	12	100%	11	100%	7	100%	12	100%	62

Rozalia Colciar¹

Academia Română

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, România

 <https://orcid.org/0000-0003-4072-3142>

CREDINȚE POPULARE REFLECTATE ÎN COMENTARIILE METALINGVISTICE (PE BAZA NALR)

Atlasele lingvistice românești consemnează și comentarii metalingvistice, reacții implicite ale subiecților, care exprimă conștiința lingvistică a acestora. Notate în legendele hărților, aceste fenomene de limbă specifice comunicării orale însoțesc răspunsurile la chestiunile programate și reprezintă indicații cu rol de glosare, de explicare suplimentară a termenului solicitat. Pe baza unui material excerptat din NALR, lucrarea noastră urmărește comentariile care reflectă credințe populare referitoare la aspecte precum corpul uman sau diferite boli, cu cauzele și, uneori, remediul lor. Sunt credințe care aparțin unui sistem de tip tradițional constituit pe baza gândirii magico-mitice specifice imaginarului arhaic românesc, chiar dacă astăzi ele s-au diluat, tinzând să devină superstiții, prin slăbirea sau pierderea bazei motivaționale ce le descifrează configurația simbolică. Aceste credințe sunt întâlnite pe aproape întreg teritoriul dacoromân, ele exprimând o marcată unitate diatopică a limbii române, în strânsă interdependență cu variația diastratică și diafazică. Ele dovedesc totodată faptul că registrul dialectal exprimă nu doar identitatea lingvistică, ci și socioculturală, practicile discursive fiind influențate sau chiar condiționate de specificul civilizației și al culturii materiale și spirituale a comunității. Și prin acest tip de comentarii, atlasele lingvistice pot fi considerate un tezaur de limbă și de cultură, putând constitui subiectul unor studii interdisciplinare, atât lingvistice, cât și antropologice și etnologice.

Cuvinte-cheie: atlas lingvistic, comentariu metalingvistic, credințe populare, unitate diatopică, imaginar arhaic magico-mitic.

1. În dialectologia și geografia lingvistică a ultimelor decenii, rezultatele cercetării se situează tot mai mult între reprezentarea idiomului și cea a vorbirii, demersul lingvistic punând în evidență nu numai competența „idiomatică” a subiectului, ci și pe cea „expresivă” (Coșeriu, 1992–1993, p. 22). Din această

¹ colciarrozalia@gmail.com

perspectivă, se poate afirma că ancheta dialectală nu urmărește doar varietatea diatopică, ci și variația limbajului în raport cu statutul vorbitorului ca purtător al unei anumite tradiții socio-istorice. Privite ca instrumente fundamentale de cercetare a limbii vorbite (cf. Pop, 1927, p. 17), atlasele lingvistice înregistrează fenomene de limbă specifice comunicării de tip oral, spontan, care reflectă „conștiința lingvistică” (Teaha, 1970, p. 41) a subiectului supus investigației dialectale: este vorba despre reacții ale subiecților exprimate prin *comentarii metalingvistice*, care presupun desprinderea elementelor lingvistice din contextul de comunicare și aprecierea lor printr-un metalimbaj adecvat. Aceste comentarii, definite de Magdalena Vulpe (2004, p. 419) ca „totalitatea comentariilor explicite, a opiniilor care se raportează la limbaj exprimate de nonlingvist”, însoțesc răspunsurile la chestiunile programate în cursul anchetei dialectale, fiind consemnate în legendele hărților lingvistice sau după menționarea punctului de anchetă, în cazul materialului necartografiat. Fiind spontane, generate de dorința de exprimare proprie a subiectului, ele reprezintă în primul rând indicații cu rol de „glosare”, de explicare suplimentară a termenului solicitat prin întrebarea din chestionar.

De-a lungul timpului, dialectologia și geografia lingvistică românească au înregistrat o serie de contribuții care au avut ca temă reacția implicită (neformulată) sau explicită (formulată în comentarii metalingvistice) a subiectului vorbitor față de fenomenele lingvistice, contribuții semnate de lingviști precum: Boris Cazacu (1957, p. 189–199), Marius Sala (1957, p. 190–194), Teofil Teaha (1970, p. 41–48), Magdalena Vulpe (1970/2004, p. 419–423), Ioan Faiciuc (1985, p. 43–51), Stelian Dumistrăcel *et al.* (1997, p. 106–108), Margareta Manu Magda (2018, p. 170–191), Rozalia Colciar (2019a, p. 133–142; 2019b, p. 119–126; 2020, p. 277–283; 2021, p. 165–176; 2022, p. 93–106).

În prezenta lucrare vom urmări, pe baza unui material dialectal excerptat din NALR (vezi *Surse*), comentariile metalingvistice care reflectă *credințe populare* specifice imaginarului arhaic românesc.

2. Dacă luăm în considerare faptul că rezultatele anchetei dialectale reflectă și influența factorilor extralingvistici, contextuali, se poate afirma că între perspectiva diatopică, diastratică și cea diafazăică în descrierea varietăților de limbă există o relație strânsă, iar comentariile metalingvistice din atlase pun în evidență elocvent acest lucru.² Aceste comentarii dovedesc cu prisosință faptul că registrul dialectal este nu doar expresia unei identități lingvistice, ci și culturale, că practicile discursive sunt influențate sau chiar condiționate de factori sociali

² După Eugen Coșeriu (1995, p. 16), „în orice limbă [...] deosebim o varietate în spațiu (diatopică), o varietate între părțile socioculturale ale comunității (diastratică) și o varietate de expresie, în acord cu circumstanțele vorbirii – o varietate stilistică (diafazăică)”.

și culturali, reflectând specificul culturii materiale și spirituale a comunității respective, în cadrul unui sistem arhaic, al cărui imaginar este constituit pe baza unei gândiri de tip magico-mitic. Configurația simbolică a credințelor populare întâlnite în cadrul comentariilor metalingvistice este specifică întregului teritoriu dacoromân, fapt ce exprimă, ca și în cazul configurației lingvistice, „o marcată unitate diatopică” (Olariu, 2017, p. 14) și, în opinia noastră, și diastratică.

Încă Ferdinand de Saussure (1962, p. 40) exprima ideea cunoașterii societății prin intermediul limbii, deoarece, „într-o mare măsură, limba face națiunea”, iar „moravurile unei societăți au o reacție asupra limbii sale”. De asemenea, prin teoria semantismului social, Émile Benveniste (1974) susține că limba configurează societatea și o conține în aparatul său conceptual.

Din perspectivă etnolingvistică, Edward Sapir considera limba ca o matrice în care se poate citi istoria culturală a poporului (1967) sau ca un ghid simbolic al unei culturi (1970). Limba este deci un principiu activ, un autentic organizator al universului unei societăți; prin conceptele și clasificările pe care le propune, ea depozitează experiența generațiilor trecute și furnizează celor viitoare o grilă de interpretare a lumii înconjurătoare. După Jerzy Bartmiński (2018), reprezentarea lingvistică a realității nu este o simplă *reflectare* a lumii în limbă, ci este mai degrabă o *interpretare* a lumii *în și prin* limbă, autorul menționat vorbind chiar de „stereotipuri lingvistice”, care, după Aline Vivian (2014, p. 33), reunesc atât imagini intelectuale, larg răspândite și general acceptate, cât și amprente emoționale asociate acestora, fiind definatorii pentru sentimentul identității de grup și cărora, în opinia noastră, li se subsumează și conotațiile culturale sau simbolice specifice credințelor populare.

Acestor teorii li se adaugă teoria cognitivă asupra limbajului (de exemplu, Lakoff & Johnson, 1985), bazată pe ideea conform căreia fenomenul metaforic este cel care contribuie la cunoașterea realității prin imagini, dar și la crearea unor noi semnificații, pe baza unor scheme imagistice sau a unor modele încorporate ale imaginației.

Din perspectivă sociolingvistică, Marilena Tiugan (1985) consideră că registrul dialectal este expresia unei identități culturale și nu a unei clase sociale, ducându-ne cu gândul la ideea potrivit căreia competența lingvistică se bazează pe competența culturală.

Urmărind ideile și perspectivele enunțate mai sus, se poate observa cu ușurință necesitatea îmbinării metodelor de descriere a unui „imaginar lingvistic colectiv, modelat cultural, incluzând totalitatea reprezentărilor despre diferite obiecte și fenomene ale lumii (reale sau imaginare), inclusiv reprezentările despre limbă (văzută ea însăși ca obiect cultural, fixat în date lingvistice)” (Platon, 2020, p. 25). Indiferent însă de modul de abordare, trebuie să se țină seama de faptul că multe date și comportamente lingvistice sunt condiționate cultural, varietatea

acestora depinzând, atât la nivel colectiv, cât și individual, de modul de gândire, de viziunea asupra lumii, de sistemul de valori și de intențiile de comunicare (cf. și Bartmiński, 2018, p. 12).

Credințele populare reflectate în comentariile metalingvistice din atlasele românești au la bază o gândire de tip magico-mitic (cf. și Talos, 2001, p. XII), potrivit căreia universul este antropomorfizat. Pentru omul arhaic, a cărui gândire se raportează la experiența trăită, viața are și o dimensiune cosmică (cf. Eliade, 1995), iar mitologia arhaică se caracterizează printr-un „imanent bispiritual care urcă la ceruri” (Vulcănescu, 1987, p. 355). Lumea este imaginată antropocentric, omul fiind considerat adevărul și singurul centru al universului, el nefiind croit după măsura divinității protectoare, ci dimpotrivă, aceasta este modelată ficțional după detaliile peisajului uman. Conform acestei „remodelări umanizate a realității” (Șeuleanu, 1994, p. 111), credințele, riturile și miturile au o *funcție apotropaică*, exprimând preocuparea individului de a-și asigura integritatea și prosperitatea, ele fiind focalizate asupra sănătății fizice și morale atât a individului, cât și a colectivității și a mediului în care el își desfășoară existența. Posibilele neconcordanțe cu această integritate, vătămarea echilibrului printr-o nepotrivire cu norma colectivității se cer a fi restabilite, pentru a nu fi periclitată desfășurarea firească a existenței și pentru a fi menținut echilibrul cosmic, mediul propice manifestării vieții. Tocmai astfel se explică și remediile propuse de omul arhaic pentru eliminarea răului, a forțelor nefaste care tulbură acest echilibru, prin practica rituală.

3. Comentariile metalingvistice din atlasele dialectale reflectă credințe populare referitoare în special la aspecte ale corpului uman, la trăsături morale sau la diferite anomalii sau boli, în unele cazuri fiind date și remediile acestora, ca mijloace de reinstaurare a integrității ființei și de refacere a echilibrului microcosmic, reflex al celui macrocosmic. Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (1995, p. 15) consideră că prin intermediul acestor comentarii se obțin date „nu numai despre elementele care, din perspectiva vorbitorului, definesc norma lingvistică și comunicativă a comunității studiate, ci și despre elementele pe care membrii comunității le consideră *abateri*” (s.n. – R.C.), fiind incluse aici și abaterile de la normele morale și comportamentale specifice comunității tradiționale.

3.1. Comentarii ce exprimă credințe referitoare la aspectul fizic:

3.1.1. comentarii ce vizează trăsături cu conotație pozitivă:

Aluniță: *oamenii frumoși au* (NALR Mold. Bucov., I, h. 64/527 leg.),³

³ Precizăm că exemplele citate sunt redată într-o formă literarizată, pentru o mai bună receptare a lor; între paranteze, după sigla atlasului, este dată abrevierea hărții (h.) și numărul ei (sau abrevierea

Blond: *om frumos, că dacă-i alb, îi frumos* (NALR Criș., I, h. 16/162 leg.),
Spân: *îi frumos* (*idem*, h. 113/134 leg.),
Strungăreață: *îs frumoși aceia cu strungă* (NALR Mold. Bucov., I, h. 54/484 leg.);

3.1.2. comentarii ce vizează trăsături cu conotație negativă, ce nu corespund normei estetice a comunității, anomalii sau defecte fizice datorate, de obicei, încălcării normelor moralei tradiționale sau tulburării echilibrului cosmic:

Aluniță: La indicația subiectului, anchetatorul consemnează: *Se credea că dacă o femeie gravidă fură ceva de mâncat și nu spune nimănui, copilului îi va ieși un semn asemănător cu lucrul furat, în locul de pe corp pe care și l-a atins mama cu mâna, imediat după furt* (NALR Ban., I, h. 51/5, 34 leg.) – anomalia fizică apare ca o „pedeapsă” dată furtului,

Bărbie²: *dacă mănânci mult se face* (*idem*, h. 76/85 leg.) – trăsătură dobândită prin exces, lăcomie,

Brunet: *Omul negru sau bărnaci îi mai hâd 'urât'* (NALR Criș., I, h. 15/219 leg.),

Chior: *i-o bătut soarta și-o chiorât* (NALR Mold. Bucov., I, h. 19/520 leg.),

Creștetul (capului): *cel care are trei vârtejuri îi omul dracului* (NALR Ban., I, h. 4/64 leg.),

Mărul lui Adam: *când a mâncat din pomul oprit, s-a oprit acoale* (*idem*, h. 119/180 leg.), *nodu ăsta; s-o necat Adam cu măru și-o rămas în grumaz* (NALR Ban., I, h. 84/57 leg.), *când o-nghițit Adam măru* (ALRR Trans., I, h. 113/283), *lui Adam, mărul i s-a oprit în gât, de asta au bărbații nodu-n gât* (NALR Mold. Bucov., I, h. 62/621 leg.) – credință referitoare la pedepsirea neascultării; de influență creștină, ea e specifică întregului areal dacoromân,⁴

Pistru: *când copilul se joacă cu pui de rândunică, capătă aluniță* (NALR Ban., I, h. 50/65 leg.) – încălcarea regulilor de comportament față de natură,

Schilod: *bătut de Domnu din născare* (ALRR Munt. Dobr., I, h. 104/542 leg.);

MN, pentru materialul necartografiat), despărțită prin bară oblică de numărul punctului de anchetă și abrevierea pentru legendă (leg.).

⁴ Imaginarul arhaic românesc se caracterizează printr-o împletire a atitudinii magico-mitice cu cea de influență creștină („transcendentul care coboară”, după Blaga, 1969, p. 155–161), osmoză care a dat naștere unei mitologii românești aparte, unui creștinism cosmic.

3.1.3. comentarii care nu vizează neapărat o încălcare a normelor sau un dezechilibru, ele exprimând doar anumite credințe sau superstiții fără o explicație clară:

Strănut (ind. prez. 1): *se lasă cu chef* (NALR Mold. Bucov., I, h. 45/544 leg.), *îi a beție* (*ibidem*/534 leg.) – credința despre strănutul care anunță petrecere și bună dispoziție este întâlnită frecvent.

3.2. Comentarii ce exprimă ideea conform căreia aspectul fizic sau comportamentul sunt legate de anumite sentimente, trăsături morale sau intelectuale:

Cărunt: *amu [când este cărunt] omu-i cu mintea întreagă* (NALR Mold. Bucov., I, h. 14/551 leg.) – înțelepciunea senectuții,

Chior: *care-s oamini răi* (*idem*, h. 19/518) – trăsătură fizică ce denotă un caracter dificil,

(Mă uit) cu coada ochiului: *se uită costîș când e mânios, cu coada ochiului, când vrea să prindă ceva mișcare* (ALRR Mar., I, h. 29/231 leg.), *[se uită] de-a doua, chiordiș, «când este ambițios»* (NALR Olt., I, h. 35/943 leg.), *te uiți chiorâș la dânsa când ai ceva dușmănie* (NALR Mold. Bucov., I, h. 24/488 leg.), *când se uită dușmănește* (ALRR Munt. Dobr., I, h. 18/719 leg.) – sentimente negative (mânie sau dușmănie),

Încrețesc (fruntea) (ind. prez. 1): *atuncea are ambiție în el când încrețește fruntea* (ALRR Munt. Dobr., I, h. 13/746 leg.) – hotărâre și concentrare, *care-i întunecoși e și puturoși* (*ibidem*/819 leg.) – stare negativă ce exprimă și lenea, *Cel care încrețește fruntea îi om firetic* [= „(Prin Transilv. de vest și de nord) furios, vehement, cu toane” – DLR s.v.] (NALR Criș., I, h. 31/179 leg.),

Mărul lui Adam: *care îl are mare aici, zice că e bețiv* (ALRR Munt. Dobr., I, h. 52/841 leg.) – comportament vicios, ce încalcă, prin exces, norma morală a comunității, *D-aia se zice că vorbesc muierile multe, că n-au nod la grumaz ca oamenii* (NALR Ban., I, h. 84/75 leg.) – obiceiul de a vorbi mult și uneori fără rost, sancționat ironic de comunitate,

Minte: *de-acolo cred io că-i conștiința omului* (ALRR Trans., I, h. 32/246 leg.) – legătura dintre rațiune și conștiință,

Slab¹: *amărât, dacă știi c-o trăit rău; dac-o trăit bine [înseamnă că este] sămânță rea* (NALR Mold. Bucov., I, h. 46/554 leg.) – aspect fizic ce denotă un trecut dificil al individului sau o fire dominată de răutate, trăsătură ce nu corespunde normelor etice ale comunității; această din urmă credință este larg răspândită în mentalul popular,

Strungăreață: *acela spune multe minciuni* (ALRR Mar., I, h. 80/235 leg.), *îs mincinoși* (NALR Ban., I, h. 67/65 leg.), *iasă minciunile p-acolo* (*ibidem*/66 leg.), *[oamenii care au strungă] îs mincinoși* (NALR Mold. Bucov., I, h. 54/463 leg.) – trăsătură fizică ce denotă predispoziția pentru minciună, respectiv pentru încălcarea normelor etice ale comunității; *de dragoste-i aceea, o ști tăt mutu* (ALRR Trans, I, h. 96/252 leg.), *la aceea care-i plac bărbații* (NALR Mold. Bucov., I, h. 54/474 leg.), *îs buni de-a lumii* (*ibidem*/493 leg.), *omu-i curvar* (*ibidem*/499 leg.) – trăsătură fizică ce exprimă o fire mai ușuratică, înclinată spre plăceri; *ăia-s oameni cu potcă, a dracului* (NALR Ban., I, h. 67/51 leg.) – sau o fire dificilă, greu de abordat.

3.3. Comentarii referitoare la legătura dintre aspectul fizic și statutul social sau evoluția vieții individului:

Aluniță: *Despre omul care are alune se spune că are noroc* (NALR Mold. Bucov., I, h. 64/623 leg.),

Creștetul (capului): *Cine are multe roți se-nsoară de mai multe ori* (NALR Ban., I, h. 4/64 leg.),

Strungăreață: *Despre oamenii cu strungăreață se spune că sunt de neam bun* (*dacă au și mustață*) (NALR Ban., I, h. 67/25 leg.), *Despre omul cu strungăreață se spune că îi om norocos* (NALR Criș., I, h. 101/114 leg.), *femeile rele și bărbații norocoși au strungă* (NALR Mold. Bucov., I, h. 54/527 leg.);

3.4. Comentarii ce vizează legătura dintre aspectul fizic și statutul material al individului:

Aluniță: *Zice c-ai noroc de cai [dacă ai alune]* (ALRR Munt. Dobr., I, h. 54/762 leg.),

Strungăreață: *are noroc la oi* (NALR Mold. Bucov., I, h. 54/505 leg.), *[omul este] cu noroc la vite* (*ibidem*/515 leg.);

3.5. Comentarii referitoare la diferite boli și, în unele cazuri, la remediile acestora:

3.5.1. Comentarii în care se precizează doar cauza bolii:

Aiurează (ind. prez. 3): *când vorbește cu morții, nu măi duce mult, săracu* (NALR Ban., I, h. 147/73 leg.), *atunci se duce 'moare'* (NALR Criș., I, h. 191/131 leg.), *îi gata 'e pe moarte', c-amu numa buiguiește* (*ibidem*/189 leg.), *îi pe drum de moarte* (NALR Olt., I, h. 134/929)

leg.) – ieșirea din limitele „normalului”, din normă, prin slăbirea forței fizice și psihice și transcenderea, prin delir și halucinație, a graniței dintre lumea reală și cea de dincolo,

Amuțește (ind. prez. 3): *a amuțit «din sperietură»* (ALRR Munt. Dobr., I, h. 40/685 leg.) – tulburarea echilibrului psihic printr-o influență negativă exterioară în exces,

Coșuri (pe obraz): *care ies fiindcă iubește (idem, h. 7 MN/687), când ești tânăr, de dai în iub (ibidem/746), l-o umplut dragostile [se spune despre cel care are coși]* (NALR Criș., I, h. 60/210 leg.) – tulburarea echilibrului tot prin exces (surplus hormonal),

Creier: *creieru seacă dă bătrânețe, e cu mintea, d-aia uită omu, nu mai ține bine minte* (ALRR Munt. Dobr., I, h. 2/758 leg.) – tulburarea echilibrului prin degradare fizică și psihică, respectiv prin pierderea capacității neuronale și intelectuale din cauza vârstei,

Epilepsie: *o dat peste el un vânt rău (idem, h. 115/723 leg.)* – influență malefică exterioară; *dacă jură pe strâmb se îmbolnăvește (ibidem/830 leg.)* – pedepsirea încălcării conduitei morale; *are pră ceasu rău* (NALR Ban., I, h. 152/10 leg.), *îi îndrăcit, trâmură, face spume la gură (ibidem/37 leg.)*, *o trecut vânt rău păstă el* (NALR Criș., I, h. 200/204 leg.) – în aceste cazuri, boala este raportată la un factor exterior, necunoscut omului, la o forță malefică ce îi amenință integritatea și echilibrul (cf. și Adam, 2018, p. 14–15),⁵

Leșin (ind. prez. 1): *leșină copiii de plâns mult* (NALR Ban., I, h. 153/31 leg.) – tulburarea echilibrului prin exces; *când îi vine leșin înseamnă că moare* (NALR Olt., I, h. 147/912 leg.) – tulburarea echilibrului prin slăbirea legăturii cu lumea reală (leșin),

Neg: *când se pișă broasca pe mână, deloc se face nigei (idem, h. 87/13 leg.)*

Ouăle picioarelor: *alea se scrintește când calcă omul alenea* (ALRR Munt. Dobr., I, h. 90/812 leg.) – nerespectarea conduitei adecvate normei tradiționale (atenție, agilitate și vioiciune în mișcare și comportament),

Purice: *Nu e bine să le spui pă nume, c-atuncea se-nmulțesc* (NALR Ban., I, h. 21/73 leg.) – tulburarea echilibrului prin încălcarea unei interdicții (cuvânt sau „numire”), cu implicații de tip magic (magie de tip homeopatic, dar și prin contagiune),⁶

⁵ În opinia Mariei Purdela Sitaru (1999, p. 155), „cauzele care provoacă boala sunt întotdeauna externe”, iar Federica Cugno (2011, p. 169) afirmă că, în graiurile dacoromâne, motivațiile semantice ale bolii se referă în mod direct la un aspect demonic.

⁶ După Frazer (1923, p. 15–16 și *passim*), lumea omului primitiv este guvernată de forțe supranaturale asupra cărora el, ca ființă-zeu, cu puteri superioare, poate acționa prin intermediul unei „magii simpatice” („magie sympathique”), manifestată ca: 1) *magie homeopatică* sau *imitativă*, bazată

Tuberculoză: *I-o atacat necuratu bojogii* (NALR Mold. Bucov., I, h. 68/522 leg.) – influența unei forțe malefice exterioare,

Urdori: *dormi mult și faci puchini* (*idem*, h. 25/530 leg.) – încălcarea normelor de comportament ale comunității prin exces și lene (magie prin similitudine);

3.5.2. Comentarii în care se precizează atât cauza bolii, cât și remedii ei sau, uneori, doar remedii (realizat prin intermediul unor practici magice):

Amigdale: remediu: *Când amigdalele erau inflamate, se aplica următorul tratament: bolnavului i se dădea să bea câte o linguriță de petrol sau era dus la o babă să-i dea-n gușă, să-i spargă lăturoii cu degetul sau cu coada unei linguri de lemn* (NALR Ban., I, h. 86/5 leg.),

Creștetul (capului): remediu: *viermii de sub dușumeaua cămării, numiți sordomași, soldomași, se puneau pe moalele capului la copii și se descânta pentru ca să-i omoare pe cei dinăuntru* (*idem*, h. 4/2 leg.),

Epilepsie: cauza: *duh necurat, se face de la bătăi* – cauza este exterioară, respectiv agresiunea unei energii negative, malefice (NALR Mold. Bucov., I, h. 106/514 leg.), *s-o făcut din spaimă sau bătaie* (*ibidem*/542 leg.); remediu: *îl duci [pe cel bolnav] să-i cetească* (*ibidem*/519 leg.), *trebe stropit cu aghiazmă* (*ibidem*/526 leg.) – intervenția/invocarea forțelor benefice cu conotație creștină, privită tot ca un ritual de tip magic,

Hernie: remediu: *îți pun babele ulcica și-ți trece* (*idem*, h. 100/549 leg.);

Junghi: cauza: *te-o prins dracu* (*idem*, h. 72/511 leg.) – influența unei forțe malefice exterioare; remediu: *âl legau babele-nainte cu un fuior de cânepă* (*ibidem*/620 leg), *se descânta cu ață de la gura sacului* (*ibidem*/621 leg.);

Mătreață: cauza: *se face de multe griji* (*idem*, h. 16/489 leg) – tulburarea echilibrului psihic și reacția corpului fizic (magia prin similitudine); remediu: *dacă te speli cu leșie, pică jos* (*ibidem*/552 leg.),

Neg: cauza: *când se pișă broasca pe mână, deloc se face nigei* (NALR Ban., I, h. 87/13 leg.) – contactul mai puțin benefic cu anumite elemente ale naturii și tulburarea echilibrului acesteia (magie prin contagiune, dar și prin imitație, când efectul se aseamănă cauzei); *Există credința că, dacă-i numeri pe ai altuia, îți apar ție sau că sunt molipsitori* (NALR Mold. Bucov., I, h. 65/571 leg.) – încălcarea

pe legea similitudinii („tout semblable appelle le semblable”, „un effet est similaire à sa cause”) și 2) *magie contagioasă*, bazată pe legea contactului („les chosent qui ont été une fois en contact continuent d’agir l’une sur l’autre, alors même que ce contact a cessé”), chiar dacă presupune acțiune la distanță. De multe ori, cele două tipuri de magie sunt împletite.

normelor prin numărare, prin rostire privită ca interdicție, tabu, ducând la molipsire (magie prin contagiune, împletită cu cea de tip homeopatic, respectiv obținerea unui efect prin imitarea lui), *se face la cei care umblă cu broaște la scăldat (ibidem/606 leg.)* – același tip de magie prin contagiune și similitudine; remediul: *îl tai și-l dai cu cenușă; îți trece (ibidem/509 leg.), se vindecă dacă pui deasupra bureți de rouă (ibidem/585 leg.), se taie c-on fir dă păr (NALR Ban., I, h. 87/58 leg.),*

Stomac: cauza: *Nu măi sări, că-ți cade rânza! Era în sat o babă care venea să te tragă de rânză (idem, h. 112/73 leg.)* – tulburarea echilibrului prin exces,

Tuberculoză: cauza, dar și remediul: *tata spunea: când ai un necaz, să nu faci ah, of, că te duce la oftică, ci să tușești (ALRR Munt. Dobr., I, h. 59/711 leg.)* – exteriorizarea forței negative și anihilarea ei prin rostire (magie prin similitudine),

Uimă: cauza: *scurtă, umflătură care se face din muncă grea și nu coace, dispare singură de la o vreme (NALR Mold. Bucov., I, h. 103/491 leg.)* – tulburarea echilibrului prin exces de efort fizic (magie prin similitudine), *se face dacă mănânci de frupt (ibidem/561 leg.)* – încălcarea interdicției, a conduitei creștine (a postului), pedepsită prin boală (magie magico-mitică cu influențe creștine); remediul: *o descântă babele cu cutea, boscorodește împrejurul ei (ibidem/548 leg.), se descântă cu țărână de la nouă mușuroaie de scârțiță (ibidem/612 leg.), leac de cârtiță: un om omoară o cârtiță cu mâna, ținând mâinile la spate; tot cu mâinile la spate, strânge de trei ori locul bolnav (ALRR Munt. Dobr., I, h. 110/830 leg.), leac de cârtițoi: o femeie cu copii gemeni îl strânge cu două degete, și seacă (ibidem/834 leg.),*

Urcior (la ochi): cauza: *[apar] că s-a uitat la câini, așa spune bătrânii (ALRR Munt. Dobr., I, h. 20/869 leg.), se face dacă dai cu mătura în pisici, găini etc. (NALR Ban., I, h. 40/82 leg.), se fac când te uiți prin borta cheii (NALR Mold. Bucov., I, h. 27/509 leg.), te-ai uitat unde nu trebe și s-o făcut (ibidem/520 leg.), se face minigoci dacă te speli din urcior (NALR Olt., I, h. 38/950 leg.)* – tulburări ale echilibrului explicate prin principiul contactului; remediul: *trebuie să-l urlî, pe horn: hau, hau, ulcior de câine, până mâine să nu mai fii la mine! (ALRR Munt. Dobr., I, h. 20/717 leg.), Pentru a se vindeca, urciorul se împungea cu o boabă de orz, spunându-se: ham, ham, ulcior de câine, nimic să nu mai fii tu până mâine; bobul se arunca apoi în fântână (NALR Ban., I, h. 40/56 leg.), te uiți într-o garafă și-ți*

trece (NALR Mold. Bucov., I, h. 27/489 leg.), *te descântă babele cu funingină* (*ibidem*/507 leg.), *dai cu coada lingurii de lemn arsă-n foc și-ți trece* (*ibidem*/542 leg.), *îl înțepa cu fir de orz ca să dea înapoi* (*ibidem*/639 leg.),

Ureche: remediul: *S-a mai notat termenul năjit 'durere, junghi în ureche', care se vindeca dacă se băga ai în ureche și se descânta de năjit* (NALR Ban., I, h. 42/57 leg.),

Zăbale (la gură): cauza: *a mâncat în sfințitul soarelui și-a făcut caș la gură, ca puil de rândunică* (ALRR Munt. Dobr., I, h. 43/821 leg.), *ai mâncat după măt și-ai făcut frâu* (NALR Ban., I, h. 74/6 leg.), *se face dacă bei apă după cal* (NALR Mold. Bucov., I, h. 56/499 leg.), *se fac dacă bei apă pe la toarta ulcelii* (*ibidem*, pct. 504 leg.) – pedepsirea încălcării unor interdicții sau norme de comportament (magie prin similitudine și prin contact);⁷ remediul: *dă cu coada pisicii să-i treacă* (ALRR Munt. Dobr., I, h. 43/824 leg.), *zice: ștergete cu coada mâții* (NALR Criș., I, h. 108/210 leg.), *te freci cu frâu ars de la cal și-ți trece* (NALR Mold. Bucov., I, h. 56/498 leg.), *te ungi cu rugină de la căruță și-ți trec* (*ibidem*/509 leg.), *te freci cu cenușă și-ți trec* (*ibidem*/512 leg.), *le freci cu coada lingurii de lemn arsă-n foc și-ți trec* (*ibidem*/544 leg.), *se trec [la bărbați] cu zăbalele de la cai, [la femei] cu coada de păr din cap* (*ibidem*/621 leg.).

Din exemplele citate mai sus, se poate constata că, pentru omul arhaic, caracterizat printr-o mentalitate ordonatoare, orice abatere de la norma care stă la baza armoniei universului este sancționată prin anomalie sau boală. Reinstaurarea ordinii se realizează prin practici rituale, deoarece, așa cum afirmă și Andrei Oișteanu (1989, p. 66), „pentru populațiile arhaice cu anume mentalitate magică, omul nu este un simplu spectator pasiv la înfruntarea zeului cu stihia, ci un participant activ, solidar cu zeul demiurg – ambii fiind răspunzători de menținerea echilibrului și ordinii cosmice”. Prin intermediul practicilor magice și al comportamentelor rituale, omul arhaic încearcă să stăpânească realul și să-l ordoneze conform rigorilor și legilor ființării comunitare, acționând prin „paradigmele ethos-ului etnic” (Crețu, 1988, p. 133).

3.6. O categorie aparte de comentarii metalingvistice care exprimă anumite credințe o constituie cele cu conotație *metaforică* sau chiar *ironică*.

După E. Coșeriu (2000–2001, p. 20), „cunoașterea lingvistică este de multe ori o *cunoaștere metaforică*, o cunoaștere prin imagini” (s.n. R.C.); „există, deci, un aspect metaforic-convențional al semnelor sau, cel puțin, al unor semne care, în

⁷ Și Mihaela-Mariana Morcov (2014, p. 120) vorbește despre cauzele spirituale ale unor boli, în mentalul arhaic, acestea (precum epilepsia, de exemplu) fiind privite ca o consecință a „păcatului”.

cadrul unei tradiții, continuă să fie percepute ca imagini, aspect ce poate fi studiat din perspectiva simțului lingvistic al comunității” (p. 21). Relațiile de tip metaforic dintre semnele culturale se bazează pe principiul similarității (Waugh, 1976, p. 33), gândirea populară având la bază o cercetare empirică a realității; ghidată de criterii pragmatice, ea vizează luarea în posesie și manevrarea fenomenelor din universul înconjurător (cf. și Coman, 1988, p. 156–157).

Comentariul cu conotație *ironică*, pentru a cărui decodificare este important contextul și informațiile comune enunțiatorului și receptorului (cf. Barbe, 1995),⁸ are drept finalitate evidențierea, prin intermediul politeției sau al criticii mascate, a unei discrepanțe între ceea ce este în realitate și ceea ce este prezentat/relatat. Ironia constituie așadar unul dintre mecanismele pragmatice la care apelează locutorul atunci când intenționează să critice sau să ridiculizeze diferite aspecte neconforme cu normele și tiparele specifice mentalității tradiționale (cf. Colciar, 2022, p. 93–106). Utilizarea comentariilor și a structurilor de tip ironic corespunde aceluiași tipar mental, specific comunităților de tip tradițional, prin care se nasc și *porecele*, care sunt considerate de Candrea (1895, p. 7–8) „cuvinte de ocară” prin care „poporul lovește în năravul sau defectul cuiva”, iar după D. Loșonți (1969, p. 117), acestea au un conținut afectiv și sunt atribuite indivizilor „cu scopul de a ironiza, de a batjocori anumite defecte fizice, morale, felul de a vorbi etc.” (cf. și Colciar & Mihali, 2020, p. 69). Folosirea ironiei echivalează deci cu folosirea unei strategii de evaluare critică, ea fiind o formă de expresie a unei atitudini de dezaprobare la nivel individual și social, iar recuperarea intenției ironice presupune un răspuns din partea interlocutorului la ceea ce este implicat, nu la ceea ce este spus. Prin urmare, ironia are o dublă natură, presupunând o intersectare a evaluării în două spații cognitive: un spațiu al așteptărilor referitoare la situația descrisă și un spațiu al realității *in situ* (Negrea, 2010, p. 119 ș.u.).

Referindu-se mai ales la trăsături fizice și morale, acest tip de comentarii se realizează prin modalități precum *conotații* sau *aluzii*, care vizează receptarea mesajului prin exprimarea unui lucru cu intenția de a face să se înțeleagă altceva, dar și mijloace de tipul *comparații* sau *metafore*:

Amuțește (ind. prez. 3): *a văzut lupu și-i răgușit* (NALR Olt., I, h. 67/912 leg.) – aluzie, *și-a pierdut îngerii* – metaforă,

Chel: *are lună-n cap* (ALRR Trans. I, h. 31/253 leg., 288 leg; NALR Ban., I, h. 23/39, NALR Mold. Bucov., I, h. 17/497leg., 527leg.), *i-o picat luna-n cap* (*ibidem*/509 leg.), *stă cu fundu-n sus* (*ibidem*/526 leg.), *îi cu capu oală* (*ibidem*/558 leg.) – aluzie și metaforă,

⁸ Referitor la credințele contextuale împărtășite de locutor și de interlocutor, Bach & Harnish (1979, p. 62) susțin că „ei folosesc același limbaj (idiolecte similare), împărtășesc aceleași credințe cu privire la lume și au concepții asemănătoare în ceea ce privește natura, momentul derulării ei și direcția spre care se îndreaptă schimbul comunicational”.

- Chiorăie (mațele):** *duruiesc „gândești că-i cocia dracului”* (NALR Criș., I, h. 152/166 și leg.) – comparație;
- (Păr) creț:** *îi crăț la cap, gânești că-i lup (idem, h. 19/209 leg.)* – comparație, *te-a lins capra în cap [= ești zbârlit]* (ALRR Munt. Dobr., I, h. 10/816 leg.) – aluzie,
- Dinte:** *dinți de câine [om rău de gură]* (NALR Mold. Bucov., I, h. 52/544 leg.) – metaforă,
- Încărunțește:** *are mestecini în cap [!]* (NALR Criș., I, h. 22/120 leg.), *[omului] îi dă ghiociei* (ALRR Munt. Dobr., I, h. 11/818 leg.), *îi ies mestecini* (NALR Mold. Bucov., I, h. 13/572 leg., 574 leg.) – metaforă,
- Mic:** *în timpul când l-a născut mă-sa, n-a fost ploi* (ALRR Munt. Dobr., I, h. 36/828 leg.) – metaforă (credință des întâlnită în mentalitatea tradițională românească),
- Nebun:** *nu-i cu apa tăta* (NALR Ban., I, h. 155/86 leg.) – metaforă,
- (Om) palid:** *l-o tras zidu di la corház ‘spital’* (NALR Criș., I, h. 59/220 leg.), *cară apă la hăi morți (ibidem/89 leg.)* – aluzie, *parcă-i fiert la față* (ALRR Munt. Dobr., I, h. 26/672) – comparație,
- Peltic:** *i se bat dracii la gură* (NALR Mold. Bucov., I, h. 43/513 leg., 521 leg.), *mânâncă vânt (ibidem/553 leg.)* – metaforă,
- Sașiu:** *spăriat de lumină (idem, h. 21/504 leg.)* – metaforă.

Există și comentarii care vizează nivelul interdiscursiv/intertextual, conținând un mesaj în interiorul altui mesaj. Acestea reprezintă o practică de salvare a imaginii locutorului, care încearcă să păstreze aparența de obiectivitate și să se distanțeze prin impersonalizare. Prin intermediul citării/repetării a „ceea ce s-a spus deja” (repetare în ecou), într-o formă ironică, ia naștere un discurs polifonic; locutorul, chiar dacă își comunică opinia personală și atitudinea față de conținutul enunțului, își prezintă enunțarea ca expresie a punctului de vedere al unui enunțiator de care el se distanțează, ironia devenind astfel o strategie a cărei țintă nu este doar informarea, ci și evaluarea de tip critic. Ea reprezintă unul dintre mecanismele pragmatice de ridiculare și critică a anomaliilor și inadvertențelor fără a se încălca direct normele sociolingvistice ale comunității:

- Buzat:** *țâp-o buză păstă alta și urātu-l face gata, ziceau bătrânii* (NALR Ban., I, h. 72/89 leg.),
- Esofag:** *Când cineva bea și se îneacă se zice că i-o dat pră țeava mică (idem, h. 85/37 leg.),*
- Inimă:** *aista-i irimos ca socu [ziceau bătrânii în glumă, despre un om slab, lipsit de curaj]* (NALR Criș., I, h. 141/157 leg.),
- Sașie:** *„am o mândră ochiorbușă, suflă-n foc și vede-n ușă”* (ALRR Mar., I, h.

35/229 leg.) – discurs polifonic realizat prin citat preluat din lirica populară.

4. Comentariile metalingvistice obținute în cadrul anchetelor dialectale reprezintă fenomene care reflectă subiectivitatea limbajului și tendința spre intensificare afectivă, proprie comunicării orale. Ca formă de manifestare a conștiinței lingvistice printr-o atitudine activă și conștientă față de limbaj, această atitudine presupune o „distanțare” a subiectului de fenomenul analizat, distanțare amplificată în cazul comentariilor de tip „ironic”, construite pe baza unui mecanism al dedublării și al disimulării.

Credințele populare exprimate în comentariile metalingvistice discutate în lucrarea noastră sunt expresia unei gândiri arhaice de tip magico-mitic, în care lumea, imaginată antropocentric, este guvernată de o logică a fastului și de norme morale ce-i garantează echilibrul și prosperitatea. Orice încălcare a acestor norme și orice ieșire din tiparele tradiționale sunt sancționate de colectivitate într-un mod restrictiv, justițiar și reparator, practica rituală fiind unul dintre remediile prin care sunt anihilate forțele distructive ale echilibrului cosmic, așa cum și cuvântul are un prestigiu recuperator (vezi ironia).

BIBLIOGRAFIE

- Adam, G.-V. (2018). Termeni pentru câteva boli infectocontagioase în anchetele ALR (pojar, scarlatină, vărsat). În V. A. Vlasin, D. Loșonți & N. Mocanu (ed.), *Lucrările celui de-Al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 8–9 septembrie 2016)*, (p. 7–18). Argonaut & Scriptor.
- Bach, K. & Harnish, R. M. (1979). *Linguistic Communication and Speech Acts*. M.I.T. Press.
- Barbe, K. (1995). *Irony in Context*. John Benjamins Publishing Group.
- Bartmiński, J. (2018). *Language in the Context of Culture. The Metaphor of „Europe as Home” in this Day and Age*. Ślask.
- Benveniste, É. (1974). *Problèmes de linguistique générale*, vol. II. Gallimard.
- Blaga, L. (1969). *Trilogia culturii*. Editura Pentru Literatură Universală.
- Candrea, I.-A. (1895). *Porecele la români*. Editura Librăriei Socec & Comp.
- Cazacu, B. (1957). Sur la réaction du sujet parlant par rapport au fait linguistique. În *Mélanges linguistiques, publiés à l’occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, (p. 189–199). [f. e.].
- Colciar, R. (2019a). Atlasele lingvistice românești din perspectivă socio- și pragmalingvistică. *Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica*, 20/1, 133–142.

- Colciar, R. (2019b). Comentarii metalingvistice în textul dialectal. În A. Chircu & M. Aldea (ed.), *Din dragoste de dascăl și de voroavă. Omagiu Doamnei Profesor Elena Dragoș – La aniversare*, (p. 119–126). Casa Cărții de Știință.
- Colciar, R. (2020). Atitudine descriptivă și comentariu metalingvistic în ALRR-Transilvania. *Studia Romanica et Anglica Zagradiensia (SRAZ)*, LXV, 277–283.
- Colciar, R. (2021). Commentaires métalinguistiques dans l'ALRR-Transilvania et dans le NALR-Crișana. În L. Antonova-Vasilieva (ed.), *From traditional to interactive linguogeography: proceeding in honour of the 110th birth anniversary of prof. St. Stoykov (1912-1969)*, (p. 165-176). Publishing house of BAS „Prof. Marin Drinov”.
- Colciar, R. (2022). Comentarii metalingvistice și „ironia” (pe baza NALR). În R. Colciar, D. Loșonți, A. E. Mihali & N. Mocanu (ed.), *Lucrările celui de- Al XIX-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 10–11 septembrie 2020)*, (p. 93–106). Argonaut & Scriptor.
- Colciar, R. & Mihali, A. E. (2020). Supranume și porecle colective pe baza NALR. În V. A. Vlasin, R. Colciar, N. Mocanu & D. Loșonți (ed.), *Lucrările celui de- Al XVIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 30–31 august 2018)*, (p. 69–85). Argonaut & Scriptor.
- Coman, M. (1988). *Mitologie populară românească, II. Viețuitoarele văzduhului*. Editura Minerva.
- Coșeriu, E. (1992–1993). Prelegeri și conferințe, supliment al publicației *Anuar de lingvistică și istorie literară*. Seria A. Lingvistică, tom XXXIII.
- Coșeriu, E. (1995). Unitatea limbii române – planuri și criterii. În *Limba română și varietățile ei locale*, (p. 11–19). Editura Academiei Române.
- Coșeriu, E. (2000–2001). Creația metaforică în limbaj. *Dacoromania*, serie nouă, V–VI, 11–33.
- Crețu, V. T. (1988). *Existența ca întemeiere. Perspectivă etnologică*. Editura Facla.
- Cugno, F. (2011). Sui nomi dialettali delle malattie: alcune concordanze italo-romene. În *Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha*, (p. 159–174). Editura Academiei Române.
- Dicționarul limbii române (DLR) serie nouă* [publicat de Academia Română], 1965 ș. urm.
- Dumistrăcel, S., Hreapcă, D. & Bîrleanu, I. H. (1997). *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*. Editura Academiei Române.
- Eliade, M. (1995). *Sacrul și profanul*. Editura Humanitas.
- Faiuc, I. (1985). Comentarii ale informatorilor privind variația dialectală. Note pe baza NALR-Banat. *Anuar de lingvistică și istorie literară*. Seria A. Lingvistică, tom XXX, 43–51.

- Frazer, J. G. (1923). *Le rameau d'or*. Data accesării: 26. 04. 2023: <https://krapooarboricole.files.wordpress.com/2020/07/le-rameau-dor-ed.-abrc3a9gc3a9e.pdf>
- Ionescu-Ruxăndoiu, L. (1995). *Conversația. Structuri și strategii*. Editura ALL.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1985). *Les métaphores dans la vie quotidienne*. Éditions de Minuit.
- Loșonți, D. (1969). Sistemul popular de denotație personală din comuna Bonțida (jud. Cluj). *Cercetări de lingvistică*, XIV/1, 115–123.
- Manu Magda, M. (2018). Elemente de dialectologie perceptivă în spațiul lingvistic românesc. În V. A. Vlasin, D. Loșonți & N. Mocanu (ed.), *Lucrările celui de-Al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 8-9 septembrie 2016)*, (p. 170–191). Argonaut & Scriptor.
- Morcov, M.-M. (2014). Credințe populare românești oglindite în materialele dialectale. *Fonetică și dialectologie*, XXXIII, 109–122.
- Negrea, E. (2010). *Pragmatica ironiei. Studiu asupra ironiei în presa scrisă românească*. Tritonic Publishing.
- Oișteanu, A. (1989). *Motive și semnificații mito-simbolice în cultura tradițională românească*. Editura Minerva.
- Olariu, F.-T. (2017). *Variație și varietăți în limba română. Studii de dialectologie și sociolingvistică*. Institutul European.
- Platon, E. (2020). Patrimoniul și imaginar lingvistic. În C. Braga (coord. gen.), *Enciclopedia imaginariilor din România*, II. E. Platon (coord.), *Patrimoniul și imaginar lingvistic*, (p. 11–28). Editura Polirom.
- Pop, S. (1927). Buts et méthodes des enquêtes dialectales. Extrait des *Mélanges de l'École Roumaine en France*, II-e partie 1926. Librairie J. Gamber.
- Purdela Sitaru, M. (1999). *Etnomedicină lingvistică*. Editura Amarcord.
- Sala, M. (1957). Remarques sur la réaction des sujets enquêtés pour l'Atlas Linguistique Roumain. În *Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, (p. 189–199). [f. e.].
- Sapir, E. (1967). *Anthropologie. I. Culture et personnalité*. Minuit.
- Sapir, E. (1970). *Le langage*. Payot.
- Saussure, F. de (1962). *Cours de linguistique générale*. Payot.
- Șeuleanu, I. (1994). *Dincoace de sacru, dincolo de profan (Studii și eseuri de folclor)*. Editura Timpomur.
- Taloș, I. (2001). *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*. Editura Enciclopedică.
- Teaha, T. (1970). Un problème de métalinguistique: la réaction du sujet parlant dans le processus de la communication. În *Actes du Xe Congrès international des linguistes. Bucarest, 28 août-2 septembre 1967*, II, (p. 41–48). Editura Academiei Române.

- Tiugan, M. (1985). Integrarea socio-culturală a moldovenilor rezidenți în București. *Anuar de lingvistică și istorie literară*, XXX, 33–42.
- Viviand, A. (2014). *La compréhension des gentils Polacy, Niemcy, Francuzi et Europejczycy par la jeunesse polonaise contemporaine. Une étude ethnolinguistique*. Université Paris-Sorbonne.
- Vulcănescu, R. (1987). *Mitologie română*. Editura Academiei Române.
- Vulpe, M. (1970/2004). Comentarii metalingvistice în textele dialectale. În Vulpe, M., *Opera lingvistică I. Dialectal. Popular. Vorbit*, (p. 419–423). Editura Clusium.
- Wagh, L. R. (1976). *Roman Jakobson's Science of Language*. Peter de Ridder Press.

SURSE

- Arvinte, V., Dumistrăcel, S., Florea, I. A., Nuță, I. & Turculeț, A. (1987). *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina* (NALR Mold. Bucov.), vol. I. Editura Academiei Române.
- Beltechi, E., Faiciuc, I. & Mocanu, N. (1980). *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat* (NALR Ban.), vol. I, sub conducerea lui P. Neiescu. Editura Academiei Române.
- Neiescu, P., Rusu, G. & Stan, I. (1969). *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș* (ALRR Mar.), vol. I. Editura Academiei Române.
- Rusu, G., Bidian, V. & Loșonți, D. (1992). *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania* (ALRR Trans.), vol. I. Editura Academiei Române.
- Stan, I. & Urișescu, D. (1996). *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Crișana* (NALR Criș.), vol. I. Editura Academiei Române.
- Teaha, T., Ionică, I. & Rusu, V. (1967). *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia* (NALR Olt.), vol. I, întocmit sub conducerea lui B. Cazacu. Editura Academiei Române.
- Teaha, T., Conțiu, M., Ionică, I., Lăzărescu, P., Marinescu, B., Rusu, V., Saramandu, N. & Vulpe, M. (1996). *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea* (ALRR Munt. Dobr.), vol. I. Editura Academiei Române.

Rozalia Colciar

**POPULAR BELIEFS REFLECTED IN METALINGUISTIC COMMENTARIES
(BASED ON NALR)**

Summary

Apart from linguistic and dialectological data, Romanian linguistic atlases include metalinguistic commentaries, implicit reactions of the subjects, which express their linguistic consciousness. These language phenomena accompany the answers to the set questions and are noted in the map legends. Their role is that of glossing, of bringing additional explanations to the requested term. Our study, based on the NALR (*The New Romanian Dialect Atlas*), presents the commentaries that reflect popular beliefs regarding aspects such as human body or various diseases, with their causes and remedies and the ritual practices related to them, which have an apotropaic function. These beliefs belong to a traditional system based on the magical-mythical thinking specific to the Romanian archaic imagination. They also prove the fact that the dialectal register expresses not only the linguistic, but also the socio-cultural identity, that discursive practices are influenced or even conditioned by the specifics of civilization and the material and spiritual culture of the community.

Keywords: linguistic atlas, metalinguistic commentary, popular belief, magical-mythical thinking, socio-cultural identity.

Rozalija Kolčar

**NARODNA VEROVANJA U METALINGVISTIČKIM KOMENTARIMA
(NA GRAĐI IZ NOVOG RUMUNSKOG LINGVISTIČKOG ATLASA, „NALR“)**

Rezime

Rumunski lingvistički atlas beleže i metajezikičke komentare, implicitne reakcije sagovornika koje izražavaju njihovu jezičku svest. Zabeležene u legendama karata, ove jezičke pojave specifične za usmenu komunikaciju prate odgovore na programirana pitanja i predstavljaju indikacije sa ulogom glosiranja, dodatnog objašnjenja traženog pojma. Na osnovu materijala preuzetog iz Novog rumunskog lingvističkog atlasa (“NALR-a”), naš rad prati komentare koji odražavaju narodna verovanja o pojmovima kao što su ljudsko telo ili različite bolesti, sa njihovim uzrocima, a ponekad i lekovima. To su verovanja koja pripadaju tradicionalnom sistemu zasnovanom na magijsko-mitskom razmišljanju specifičnom za rumunski arhaični imaginarijum, čak i ako su se danas razblažila, težeći da postanu sujeverja, kroz slabljenje ili gubitak motivacione osnove koja bi mogla da otkrije njihovu

simboličku konfiguraciju. Ova verovanja se sreću na skoro celoj dakorumunskoj teritoriji, izražavajući izrazito dijatopijsko jedinstvo rumunskog jezika, u bliskoj međuzavisnosti a dijastratskim i dijafaznim varijacijama. Ona takođe dokazuju činjenicu da dijalekatski registar izražava ne samo jezički već i sociokulturni identitet, pri čemu su diskurzivne prakse pod uticajem ili su čak uslovljene specifičnostima civilizacije i materijalne i duhovne kulture zajednice. I kroz ovu vrstu komenara, lingvistički atlasi se mogu smatrati jezičkom i kulturnom riznicom, budući da mogu biti predmet interdisciplinarnih studija, kako lingvističkih, tako i antropoloških i etnoloških.

Ključne reči: lingvistički atlas, metajezički komentar, narodna verovanja, dijatopijsko jedinstvo, arhaični magijsko-mitski imaginarijum

Саша Марјановић¹

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

[© https://orcid.org/0000-0002-6551-9538](https://orcid.org/0000-0002-6551-9538)

Дејана Мирковић-Бирташић²

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

[© https://orcid.org/0000-0001-9629-5082](https://orcid.org/0000-0001-9629-5082)

ПОГЛЕД НА ОПШТЕ СРПСКО-РУМУНСКЕ РЕЧНИКЕ У КОНТЕКСТУ ФУНКЦИЈСКЕ ТЕОРИЈЕ

У раду се анализира седам општих двојезичких речника са српским језиком као полазним, а румунским као циљним. Најпре је указано на скромне домете српско-румунске металексикографије, а затим је за сваки анализирани речник понаособ описан његов обим, циљна скупина према ауторским напоменама, као и структура речника и њихових чланака, с посебним нагласком на граматичку обраду полазног и циљног језика, обраду података о значењу одредница полазног језика те начин на који се уводе еквиваленти. Опис речника прати упоредна металексикографска анализа репрезентативног чланка за исту одредницу (*домаћи*) у свим представљеним речницима. Анализа лексикографских поступака у обради чланака заснива се на функцијској теорији, у оквиру које се сагледава је ли речничка обрада функционална у погледу задовољења потреба циљних корисника у одговарајућим ситуацијама. Циљ је рада да се упореде постојећи лексикографски поступци, како би се истакле њихове предности, али и ограничења, те дали обрасци сврсисходније обраде, не би ли лексикографи у раду на новим српско-румунским речницима структуру речника и речничку обраду приближили жељеним функцијама речника.

Кључне речи: речник, двојезички, српски, румунски, лексикографија.

¹ sasa.marjanovic@fil.bg.ac.rs

² dejana.mirkovic.birtasic@fil.bg.ac.rs

1. Уводна разматрања. Металексикографски опис и промишљања која се тичу српско-румунских и румунско-српских речника прилично су сведена. Колико нам је познато, о стању српско-румунске лексикографије до краја осамдесетих година прошлога века извештава се тек у кратком стручном приказу Б. Сикимић (1991). У њему се само прегледно наводи да је током XX века објављено свега десет речника с овим паром језика, да су они мањег обима и скромних амбиција, и да одавно нису доступни на тржишту. Међу тих десет пописаних речника, по типу општих речника има четири у српско-румунском смеру и још толико у супротном смеру; два су обосмерна, с том разликом што је један општи, а други стручни, будући да садржи војне термине и да је првенствено намењен радницима у војсци, како изворним говорницима једнога, тако и другог језика. У приказу стоји и најава великог и обимног румунско-српскога речника, који је заиста и изашао после овога приказа.

Други је приказ српско-румунских речника старији (Marković, 1979), па је у њему, разуме се, описано мање речника. Но, он је по садржини опширнији од претходнога и дубље је интониран, па је самим тим и металексикографски важнији. Наиме, у њему је, поред пописа чак и речника састављених пре Другога светског рата, дат и критички осврт на део макроструктурних и микроструктурних речничких саставница. Оцене се поглавито износе у вези с обрадом српскога језика у описаним речницима. Тако се — врло често с критичких позиција — дају подаци о обради дублета и успостављању одредница за њих, о међусобном упућивању на чланке таквих одредница, затим износе се подаци о обради глаголских видских парњака, о њиховој семантизацији, као и о бележењу видских ознака. Истовремено, истиче се да је обрада одређених значења неочекивана, да су еквиваленти у неким случајевима без икаквог разлога описног типа, да се значења представљају низом еквивалената, као и то да еквиваленти нису разлучени. На примедбе и опаске изложене у овоме раду један од аутора приказаних речника осврнуо се у каснијем одговору (в. Gărnulescu, 1997). Он ту, не тако аргументовано, али с правом, брани неке од својих лексикографских поступака, пре свега, навођење видске ознаке и неуказивање — понајпре због природе циљнога, тј. румунског језика — путем описних еквивалената на разлике у значењу видских парњака. Међутим, аутор ту излаже неколико проблема које је у лексикографским круговима даље потребно разрешити и око којих би струка требало теоријски да се усагласи, не би ли се стекли услови да се израде поузданији двојезични речници. Аутор овде на уму има српско-румунске речнике, али је мишљења да се то не тиче само речника овога језичког пара. Тако аутор сматра, с једне стране, да би међу одреднице требало унети суплетивне и друге препознатљиве и непредвидљиве морфолошке

(тачније флективне) облике. То је једно од добрих, али, нажалост, не тако честих промишљања везаних за поступке у југословенској лексикографији (уп. Марјановић, 2016). С друге стране, аутор сматра да би у речнике требало унети исцрпне флексијске податке о одредницама и на одговарајући их начин везати за какав граматички прилог, што се у металексикографији назива поступком индексирања (уп. Марјановић, 2022). Коначно, аутор указује на потребу за израдом корпуса српског језика, мислећи под тиме на попис одредница с припадајућим флективним облицима и граматичким ознакама, као и с подацима о минималноме фразеолошком потенцијалу тих одредница. То је у складу с изазовима који су и данас актуелна у српској лексикографији (уп., на пример, Prčić, 2018).

Питања која су отворили цитирани аутори (Marković, 1979; Gămulescu, 1997) и даље чекају на одговор. Поред тога, библиографија речника са српским и румунским језиком и даље је оскудна. Штавише, и даље су ти речници, како је истакнуто и раније (Сикимић, 1991), у књижарама недоступни. Но, треба ипак рећи да има значајног помака и да су крупни резултати заиста постигнути. То се огледа како квантитативно, тако и квалитативно. У овоме раду, стога, дајемо тренутни преглед резултата српско-румунске лексикографије, који су настали и објављени од 1945. године до данас, чиме обухватамо како период који је ушао у претходне приказе (до деведесетих година), тако и временско раздобље које је уследило. Обухваћени су речници штампани и у Румунији, и у Југославији, као и у земљама насталим на простору бивше Југославије. Прегледани су електронски каталози свих националних библиотека ових земаља.³ С тиме у вези, истичемо да су у грађу укључени сви речници који, независно од назива језика на њиховим корицама (*српскохрватски*, *српски* или *хрватски*) обрађују све или само једну од варијаната полицентрично стандардизованог језика, који се овде назива *српским*. После овога уводног дела (§1), у наредном се одељку (§2) даје опис постојећих речника који су обухваћени овим радом. Трећи одељак (§3) чини металексикографска анализа репрезентативног чланка из свих речника пронађених у грађи. Закључна разматрања износе се у последњем одељку (§4).

2. Преглед постојећих речника. Уз нова три општа речника, у протеклом су периоду састављени и објављени специјализовани (пре свега, фразеолошки, уп. Тешић и др., 2018, стр. 397), али и нови стручни (понајпре термилошки правни) речници, о којима се није говорило у претходним прегледним чланцима. Румунски и српски језик саставни су део и низа, али не тако богатог, вишејезичких речника, било приручних термилошких за

³ <https://sr.cobiss.net>, <https://nsk.hr>, <https://www.bibnat.ro> [Последњи приступ повезницама: 26. 5. 2023].

школску употребу у склопу наставе стручних предмета у образовном процесу припадника националних мањина у Југославији, односно Републици Србији (в. попис дела тих речника у Оташевић, 2016) или страних речника насталих у склопу амбициознијих пројеката с циљем међународне стандардизације терминологије у одређеним областима (в. неке речнике у Širka, 2000, те Vegenišić, 2016). О свима њима овде неће бити речи, већ се у наставку рада говори искључиво о општим српско-румунским речницима. У библиографској грађи пронађено је седам таквих речника. У наредним пододељцима сваки се представља понаособ.

2.1. Први речник из грађе (Flora, 1952) практично се може сматрати и првим релативно потпуним приручним српско-румунским речником, те пионирским делом српско-румунске лексикографије. Овај је речник средњег обима. Обухвата, према нашим проценама, око 20.000 одредница (уп. и Marković, 1979, стр. 312). Одреднице с рефлексом јата искључиво су екавске. Он је, према ауторовим речима у предговору, примарно намењен изворним говорницима румунскога језика који овладавају српским језиком, али, како то аутор даље истиче, може користити и изворним говорницима српскога језика. Уз одреднице исписане курзивним верзалним словима системски је наведена граматичка ознака врсте речи (уп. Marković, 1979, стр. 313). За именице је, међутим, уместо ознаке врсте дат податак о роду, а наведени су ретко и недоследно такође облици генитива јединине. Код глагола се наводи и видска ознака, податак о прелазности, као и облик 1. л. јединине тзв. неправилних глагола, али није ближе одређено шта се тим термином означава. Изговорних и других синтактичких података у речнику нема. Примери су ретки и, ако их и има, дати су у виду ванконтекстних колокација. Термини нису укључени, а фразеолошке су јединице незнатне. Даље, одреднице које нису словенског порекла, већ страног, обележене су звездicom. Није, међутим, јасно која је функција овога лексикографског поступка, будући да речник обрађује најфреквентнију, па самим тим и, условно речено, претежно необележену лексику. Због тога је у речнику употребљен и мали број квалификатора, мада недоследно и несистемски. Аутор се у томе погледу, будући да је реч о пионирском делу, знатно оградио у предговору. Кад је реч о значењима, примећује се да су она раздвојена тачком-зарезом, али и зарезима, што није у складу с тадашњим, али ни данашњим лексикографским конвенцијама. На тај начин више нанизаних еквивалената (од којих је доста описних, уп. Marković, 1979, стр. 313) могу двосмислено означавати синонимне лексеме у оквиру истога значења, али и еквиваленте посебних значења. С обзиром на то што под примарну циљну скупину потпадају изворни говорници румунскога, којима су значења

еквивалената позната, ти корисници значења лако (или барем без веће муке) могу разлучити, па овај поступак не треба одмах строго осудити (уп. §3.2.1). Другим корисницима, међутим, то не може поћи за руком уколико већ нису овладали румунским језиком (в. §3.2.2). Поред тога, ако они тек овладавају румунским језиком, у речнику уопште не могу пронаћи граматичке податке о еквивалентима, а ти су подаци важни за неизворне говорнике у процесу овладавања страним језиком. Уколико су корисници већ овладали румунским језиком, питање је би ли уопште имали потребе за речником овако малог обима. Коначно, истичемо да се у речничким чланцима налазе и упутнице на речи сличнога значења, које обично имају друге еквиваленте, па корисник прегледом њихових еквивалената може доћи до додатних значењских нијанси прве одреднице коју је тражио.

2.2. Други речник у нашој грађи (Gămulescu, Jivcovići, 1970) обично се оцењује (уп. Marković, 1979, стр. 315; Сикимић, 1991) као доминантно дело у српско-румунској лексикографској продукцији. У њему је, према нашим проценама, обрађено око 35.000 одредница (в. Gămulescu, 1997, стр. 421). Премда је и ово речник средњега обима, може се ипак, захваљујући богатој лексикографској обради, која укључује и фразеологију, те просечном кориснику познат терминолошки фонд, сматрати потпуним приручним речником за доба у којем је настао. Поред тога, заступљене су и одреднице с екавским и одреднице с ијекавским рефлексом јата, с тиме што су ијекавске одреднице упућене, уколико се не јављају абецедено после екавских, на речничке чланке у којима су обрађени екавизми (в. и Marković, 1979, стр. 315). Варијантна лексика такође је обрађена, али није квалификована. Штавише, овај је речник објављен упоредо с румунско-српским речником истога издавача (Marković, 1979, стр. 313–314), али доста мањег обима, састављеним према сличној лексикографској концепцији, па с њиме чини целовит обосмерни речнички приручник. У српско-румунскоме је речнику тежиште на обради српскога језика, док је у речнику у другоме смеру примарно обрађен румунски језик, те се корисник вероватно (али само имплицитно) упућује на тај речник у потреби за граматичким и другим подацима кад је у питању лексика румунскога језика. То значи да је у речнику који описујемо граматичка обрада системски дата углавном за српски језик. Тако све одреднице прати ознака врсте речи. Аутори у предговору наводе како уз именичке одреднице стоји облик генитива једнине и номинатива множине, а да се за глаголе уз лематски облик инфинитива исписује и 1. л. једнине презента, те ознака прелазности, док се женски и средњи облик придева дају у оним случајевима у којима се ти облици „на први поглед не могу одредити“. Није, међутим, речено како се облици тих родова одређују

на први поглед, а и летимичним прегледом текста речника запажа се да се наведени флективни облици именица и придева не наводе системски, чиме се прави јаз и прекида веза између предњег табака и главног дела речника. Кад су посреди значења, она се раздвајају арапским бројевима, а по потреби се каткад прецизирају разрађеним системом квалификатора (уп. Marković, 1979, стр. 317). Ни овде, међутим, нема доследности, јер се, с једне стране, у неким случајевима значења такође одвајају тачком-зарезом, а, с друге стране, одређена значења у вишезначно представљеној структури одреднице нису на посебан начин разлучена. Због тога корисници који тек овладавају румунским језиком не могу одредити које је значење под одређеним бројем обрађено и који је еквивалент кориснику заиста потребан. Што се тиче еквивалената, они су углавном кратки и функционалнога су типа: аутори теже низању до највише два, евентуално три еквивалента, који се, према устаљеној пракси, одвајају зарезима. Додатно, уз именичке еквиваленте дата је ознака рода, док граматичких података о глаголима у румунскоме нема. Исто тако, нема других синтактичких података, осим ознаке прелазности и понеке колокације, а изостају и примери употребе одредница.

2.3. Најмањи речник у грађи представља један од минималних двојезичких речника српскога језика (Јерковић, Перинац, 1990). Прво је издање штампано 1981. године (уп. Сикимић, 1991). Уз њега је издат и речник у супротном смеру. Намењен је припадницима румунске националне мањине у Републици Србији који српским језиком овладавају као нематерњим, то јест, из угла југословенске терминологије, пошто је у томе периоду и настао, као језиком друштвене средине током основношколскога образовног просеца. Он садржи свега 3.700 речничких чланака. Будући да су изворни говорници румунског језика циљна скупина овога речника, нагласак у лексикографској обради стављен је на српски језик. Имајући у виду циљну скупину, која је настањена на простору Војводине, одреднице с рефлексом јата само су у екавском лику. У предњем табаку кратко се и прегледно образлажу лексикографски поступци у морфолошкој обради одредница. Истиче се да уз глагол системски стоји видска ознака, као и облици глагола релевантни за успостављање потпуне обличке парадигме. Тако се уз лематски облик дају 1. л. једнине и 3. л. множине презента и сва три рода радног глаголског придева, док се 2. лице једнине императива, иако увод напомиње да је и оно системски присутно, наводи с недоследношћу. Придеви се исписују у сва три рода, као и у мушкоме роду компаратива, где је то могућно, док уз именице податак о роду и флективни облици стоје само кад одступају од основног правила. Основна морфолошка правила дистрибуције родова такође су наведена, али нигде није таблично приказана основна именичка флексија. Пошто је у уводу

јасно истакнуто да речник треба да поспеши производњу исказа на српском језику, није јасно зашто се релевантни облици наводе за све глаголе, али не и за све именице. Поред тога, у задњем табаку дат је напоредан попис бројева на обама језицима, али и списак најучесталијих предлога и везника српског језика с еквивалентом у румунском језику. Њихова основна значења и типичне употребе семантизовани су помоћу преведених примера. Поред тога, таблично је исписана деклинација личних заменица. У главном се делу речнички чланци поред одреднице и напред описаног граматичког блока састоје од најмање једног, а највише трију еквивалената. При томе су чланци раздвојени у два блока: српске су саставнице чланка у левој, а румунске у десној колони. Поред тога, понеки чланак садржи и чест сложени термин или учесталу колокацију с одредницом.

2.4. Један од аутора речника из другогa пододељка (уп. §2.2) приредио је за штампу и извод из тога речника. Прво је издање тога мањег речника, који је и носио у називу ознаку *мали*, настало 1981. године. Истовремено је аутор припремио и речник у другоме смеру, румунско-српски. У овоме прегледу коментаришемо друго издање (Jivcović, 1994). Речник је објављен у Румунији, предговор је искључиво на румунском, па се може претпоставити да су изворни говорници румунског његова циљна скупина. По броју одредница овај је речник сличан речнику из првогa пододељка (в. §2.1). И у њему су, као у његовом предлошку (§2.2), подједнако обрађене одреднице с екавским и ијекавским рефлексом гласа јат, с тим што су ијекавске одреднице упућене на чланке с екавским одредницама. Граматичка је обрада присутна пре свега код одредница путем система ознака (ознака рода у именица, ознака вида и прелазности код глагола, те ознака врсте у осталих речи). Ознака рода јавља се и уз именичке еквиваленте румунског језика. Флективни облици у потпуности изостају и код одредница и код еквивалената. Исто вреди и за нагласне податке. Терминолошке су јединице такође изостале, а фразеолошке су ретке. У предњем табаку приказан је сведени систем квалификатора, али се он ретко и недоследно у речнику примењује. Што се тиче низања еквивалената, аутор у предговору помиње да се синонимни еквиваленти раздвајају зарезима, да између еквивалената међу којима постоји нека разлика у значењу стоји тачка-зарез, а да су тачком омеђена различита значења. Овај поступак прилично је проблематичан: прво, нису јасни значењски критерији за разликовну употребу тачке-зареза и тачке; друго, проблем је и типографски, будући да тачка после које долази мало слово крши устаљене конвенције, а уз то није довољно ни видљив знак за увођење оделитог сегмента речничког чланка. Кад се пореди овај речник с његовим предлошком, запажа се да се често еквиваленти оделитих

значења из предлошка у Живковићевом речнику стапају у једно и раздвајају зарезима. Стога је питање колико је лексикографски поступак описан у предговору доследно примењен у главном делу речника.

2.5. Најобимније и најсвеобухватније дело српско-румунске лексикографије представља Томићев вишетомни двојезичник (Томић, 1998–1999). Овај речник објављен је у три књиге од укупно око 1.700 страница великога формата. У њему је обрађено око 120.000 одредница српскога језика. Равноправно су наведени екавски и ијекавски ликови одредница, где је то случај, с тиме што се даља лексикографска обрада спроводи само код одредница с екавским рефлексом јата. Код тих одредница дата је упутница на речничке чланке с одредницама у ијекавском лику, као и обрнуто. Сличним поступком упућивања поступа се и код варијантно поларизоване лексике, с тим што се у одређеним случајевима користе и квалификатори за тзв. *источну* и *западну* варијанту. Овај поступак није, међутим, доследно примењен. У овако обиман речник ушао је велики број застареле и архаичне лексике, али је укључен и одређени број неологизама и јединица термилошке лексике. Но, поред тога што је разрађен обиман апарат квалификатора, он се уз овако обележене одреднице и њихова поједина значења користи крајње штуро. Поред тога, у грађу је ушао велики број фразеолошких јединица. Кад је реч о граматичкој обради, и у овоме је речнику она примењена на одреднице српскога језика на више нивоа. Прво, уз сваку одредницу стоји ознака врсте речи. Друго, флективни се облици доследно наводе код глаголских (1. л. једине презента уз инфинитив) и код придевских одредница (женски и средњи род придева уз мушки), док је код именичких одредница облик генитива једине и номинатива множине дат само уколико се код њега јављају каква обличка одступања или гласовне одн. нагласне алтернације. Треће, уз глаголе се наводи видска ознака, с тим што су несвршене глаголске одреднице упућене на чланке одреднице свршеног парњака. Додатно, у чланку свршеног парњака наводи се несвршени парњак. Тиме је остварена битна медиоструктурна саставница, која је битна у обради глагола српскога језика. Но, у обради глагола, али ни других врста речи, нема синтактичких података. Даље, све одреднице, као и флективни облици из претходног текста означени су нагласним знацима. Њихова вредност није растумачена, већ се од корисника претпоставља познавање нагласног обележавања, али и нагласног система српскога језика уопште (уп. §2.6). Кад је реч о значењу, значења се раздвају бројкама. Синонимни се еквивалент ниже после зареза, а тачка-зарез се наводи испред еквивалента који се од претходнога раликује по каквој „нијанси”. Осим повремених квалификатора уз значење и још ређих значењских смерница иза еквивален(а)та, помоћу којих је

лексикограф различио значења и значењске нијансе, а на основу којих их корисник лакше може идентификовати, других података о значењу нема. Као пример се може узети одредница *хватати*: лексикограф је обрадио чак 35 значења, од којих свако има у просеку два еквивалента, с тим што су нека значења представљена путем једног еквивалента, а већина с два или три. Овако велики број неразлучених значења и еквивалената међу њима увелико смањује прегледност и функционалност речника. Због тога је за служење овим речником потребна висока компетенција у обама језицима, те понуђени еквиваленти служе као подсетник оним корисницима који су њима већ овладали. Сасвим је, дакле, очигледно да је лексикографска обрада у овоме речнику превасходно усмерена на стручњаке у области србистике у Румунији и румунистике на српскојезичком простору, али и преводиоцима са српскога на румунски језик, а тек секундарно (али је и то упитно) ученицима и студентима, како је указано на уводним страницама. Треба такође додати да је исти аутор саставио и велики речник у другоме смеру.

2.6. Следи једини речник објављен у Хрватској (Filipi, Ionilă, 2001). Предговор каже да је речник намењен како говорницима полазнога, тако и говорницима циљног језика. Због тога су аутори, како би речник био од користи изворним говорницима румунскога језика, уз глаголске одреднице уврстили облике 1. л. једнине презенте, а уз именичке и облик генитива једнине, те номинатива множине уколико се ти флективни облици „знатно разликују од основних”. Нигде се ни овде не каже шта се подразумева под основним облицима, нити како изгледају парадигме флективних речи које имају те основне облике. Уз глаголске одреднице такође стоји видска ознака, али и ознака прелазности. Других синтактичких података нема. Кад је реч о граматичким подацима о еквивалентима у румунскоме, каже се да их корисник може потражити у наредноме, тек планираном речнику с румунским као полазним језиком, који, колико нам је познато, досад није штампан. То значи да ни овај речник не даје граматичке податке о румунскоме језику. Но, посебна пажња посвећује се изговору. Подаци о изговору гласова једнога и другог језика, као и нагласних знакова полазнога језика наведени су на страницама предњег табака. Подаци о изговору одредница дају се традиционалним нагласним знацима у главноме делу речника. Изговорни подаци нису дати за горенаведене флективне облике, чак и кад се њихов нагласак мења у односу на лематски облик. Одреднице с рефлексом јата искључиво су, што је очекивано с обзиром на то што је речник објављен у Хрватској, у ијекавскоме лику. Систем квалификатора прилично је разрађен и дат је једино уз одреднице полазног језика. Значења се раздвајају бројкама, али и тачком-зарезом, премда о овоме поступку у предговору нема речи.

Значење се некад разлучује квалификатором, а понекад синонимом или, у случају глагола, лексичком допуном у загради. Приметна је тенденција аутора да за једно значење наведе највише три еквивалента, при чему их одвајају зарезима. Укључене су и најучесталије јединице фразеолошког фонда и терминологије, али критериј одабира те грађе није познат.

2.7. Последњи речник за предметни пар језика (Iovanović i dr., 2015), према речима ауторског тима, намењен је широком кругу корисника ради проширења знања о језицима обрађеним у речнику, али и језичким стручњацима. Међутим, преглед главног дела речника показује да је више пажње посвећено српскоме језику. Тако се граматичка обрада спроводи једино за полазни језик. Уз све именичке одреднице дата је ознака рода, уз глаголске ознака вида и 1. л. једнине презента, а придеви су наведени у сва три рода неодређеног вида. Поред тога, уз именичке одреднице које у генитиву једнине и/или номинативу множине имају одређене гласовне алтернације у односу на облик номинатива, наведени су и ти облици. Није, међутим, јасно зашто су наведени само ти флективни облици, а не сви који одступају од каквог основног правила (уп. §2.3), будући да они у већини случајева нису dostatни за извођење потпуне парадигме флективне одреднице. У уводу се истиче и то да уз еквиваленте глаголских одредница стоји додатан опис на румунскоме језику, који помаже семантизацији видског податка. То, колико се у главном делу види, није (или је барем само недоследно) спроведено. Исто тако, наводе се подаци и о прелазности глаголске одреднице. После граматичког блока долази један или више еквивалената. Еквиваленти се раздвајају зарезима, али и тачком-зарезом. Ова разлика није објашњена на уводним страницама. Објашњено је једино да се еквиваленти различитих значења одреднице одвајају симболом ромба. Коначно, у речничким чланцима присутан је и термилошки блок, који чини један или више сложених термина. Термини су углавном из области пословно-административне терминологије, сваки је дат у новоме реду и уведен симболом *плус* (+), што умногоме увећава прегледност микроструктуре речничког чланка. Исто тако, еквиваленти ботаничких и зоолошких термина допуњени су латинским називима. У речнику нема података о броју одредница, али претпостављамо да је обрађено између 35 и 40 хиљада одредница, па овај речник потпада у речнике средњег обима. Штавише, све су одреднице с рефлексом јата једино у екавскоме стандардном лику.

3. Металексикографска анализа. Како би се дала адекватна металексикографска оцена представљених речника, у овоме одељку поглед се усмерава на конкретан речнички чланак у свим речницима. Реч је о чланку за одредницу *домаћи*, који репродукујемо у табелици 1:

ОДЕЉАК	РЕЧНИЧКИ ИЗВОД
(§2.1)	ДОМАЋИ, -а, -е (<i>adj.</i>) casnic, domestic; autohton, național. <i>Ex.</i> ~а производња, producție domestică. <i>Sin.</i> кућни, национални. <i>V.</i> домаћински (Flora, 1952).
(§2.2)	domaći <i>adj. det.</i> domestic, de casă, casnic; al casei (Gămulescu, Jivcovići, 1970).
(§2.3)	домаћи, -а, -е — domestic, casnic — домаћа животиња — animal domestic (Јерковић и Перинач, 1990).
(§2.4)	ДОМАЌИ <i>adj.</i> domestic, casnic; al casei (Jivcovići, 1994).
(§2.5)	dòmać/ī, -ā, -ō I. <i>adj.</i> 1. de casă; <i>domaća haljina</i> haină de casă; <i>domaće platno</i> pânză de casă. 2. de familie, familial; de acasă. 3. apropiat; intim. 4. de casă; domestic. 5. natal. 6. casnic. II. 1. f. casnică. 2. m. (pl.) membrii familiei, ai casei. \diamond <i>domaće ognjište</i> casa natală; ~ <i>neprijatelj</i> dușman intern; ~ <i>zatvor</i> arest la domiciliu (Tomić, 1998–1999).
(§2.6)	dòmāći <i>adj.</i> domestic, de casă, casnic; al casei; ~ život viață de familie (Filipi, Ionilă, 2001).
(§2.7)	domaći, -а, -е <i>adj.</i> — domestic, de casă; al casei ♦ național, autohton; + domaća industrija industrie autohtonă, industrie indigenă + domaća konkurencija concurența pe plan intern + domaća potrošnja consum autohton, consum național + domaća radinost artizanat, manufactură autohtonă + domaća valuta valută internă + domaća životinja animal domestic + domaće stanovništvo populație autohtonă + domaće tržište piață internă + domaći partner partener intern + domaći proizvodi produse interne, autohtone + domaći zadatak temă de casă (Iovanovici i dr., 2015).

Таблица 1: Чланци за одредницу *домаћи* у изводу из анализираних речника.

Два су разлога за овај одабир. Прво, у питању је учестала вишезначна лексема српског језика, чија су појединачна значења такође прилично фреквентна у општем језику. Поред тога, реч је о лексеми високог степена колокабилности, а колокације у које ступа указују на њено значење. Истовремено, део тих колокација прошао је и кроз процес терминологије, а термини се користе у више стручних области. Такође, значењима ове лексеме у румунскоме језику одговара више еквивалената, при чему

дисперзија еквивалената зависи од значења и дистрибуције колоката.⁴ Друго, металексикографска анализа ове лексеме већ је спроведена на примеру српско-француских речника (Марјановић и др., 2019), па се резултати тога и овог истраживања међусобно могу упоредити. У анализи речника примењује се тзв. функцијски приступ (Tarp, 2008). Тај теоријски оквир поставља се у наредном пододељку (§3.1). Њему следе резултати металексикографске анализе у контексту те функцијске теорије (§3.2).

3.1. Теоријски оквир. Металексикографска анализа спроводи се у контексту функцијског приступа, који је заснован на тзв. функцијској теорији, тачније теорији о лексикографским функцијама С. Тарпа (Tarp, 2008). Под лексикографском функцијом (односно функцијом речника) подразумева се задовољење релевантних корисничких потреба у прототипским ситуацијама употребе речника. Овом се теоријом, дакле, у међусобни однос доводе три варијабле: (1) могући корисник речника, (2) потребе тога корисника, те (3) прототипске ситуације у којима он може потражити помоћ од речника. Стога се према наведеној теорији сврсисходност лексикографске обраде посматра у зависности од функције речника, која даље зависи од наведених варијабли. Кад је реч о типовима функција, то су, пре свега, комуникацијске (рецепцијске и продукцијске), те когнитивне функције. Преводне, али и друге функције речника које задовољавају потребе језичких стручњака (нпр. наставника у процесу оцењивања ученичких радова и лектора током лекторско-коректорско-редакторског посла) нису релевантне за представљене речнике (§2), јер су сви, сем Томићевог (Томић, 1998–1999), недовољнога обима. Стога те функције у анализи и не разматрамо.

3.2. Функцијски поглед на анализирани речнике. Анализом се, дакле, испитује да ли и у којој мери представљени речници задовољавају три лексикографске функције: рецепцијску (§3.2.1), продукцијску (§3.2.2) и когнитивну (§3.2.3).

3.2.1. РЕЦЕПЦИЈСКА ФУНКЦИЈА. Српско-румунски речник требало би да буде од помоћи корисницима којима је румунски језик изворни у ситуацијама кад им одређене лексеме српскога језика у *датоме* контексту нису познате и за које желе одгонетнути значење, или су им познате, али нису сигурни у њихово значење у томе *датом* (дакле, познатом) контексту. У тим ситуацијама он може задовољити рецепцијску функцију. Стога српско-румунски речник, да би испунио ову функцију код румунофонских корисника, мора најпре укључити чланак где је обрађена потребна лексема у оквиру

⁴ Овај контрастивни однос у литератури се (нпр. Šipka, 2015) назива вишеструком еквивалентношћу.

одговарајуће одреднице. Њу корисник мора релативно брзо и врло лако пронаћи, поготово ако је у питању флективна лексема. Даље, неопходан је податак о граматичкој врсти којој одредница припада; он би служио као потврда да је корисник пронашао чланак жељене одреднице. У одређеним случајевима (најчешће кад је реч о хомонимним одредницама, које се обрађују у различитим чланцима) ову потврду дају и изговорни подаци. Затим, кад је речник кориснику дао потврду да податке о потребној лексеми може потражити у томе чланку, нужно је да прикаже значењску структуру одреднице путем одговарајућег еквивалента у румунскоме језику. Пошто је значење еквивалента румунофонским корисницима познато, нису нужни други подаци. Ако, међутим, еквивалент има више значења, а одредница не покрива сва значења еквивалента, српско-румунски речник морао би свако значење семантизовати путем квалификатора, значењских смерница или примера. Исти је случај кад постоји више еквивалената за више значења, као по питању лексеме *домаћи*.

Кад је реч о обради лексеме *домаћи* у речницима из грађе, сви анализирани речници укључују чланак у којем је обрађена, будући да је лексема врло учестала. Унос ове одреднице није био споран ни кад је један лексикограф (Flora, 1952) о обради лексеме у речнику одлучивао интуитивно и без већих узора. Ниједан речник, међутим, у макроструктуру речника не укључује непрепознатљиве и непредвидљиве одреднице у флективном облику које би кориснику помогле да пронађе одговарајући речнички чланак лематизоване одреднице (уп. Gămlulescu, 1997; в. и §1). Потешкоће с проналажењем одреднице *домаћи* по правилу не би требало да има, а потврду да је на одговарајућем чланку дају сви речници: ознака врсте речи изостаје само у једном речнику (Јерковић, Перицац, 1990). Заузврат, у њему се придеви имплицитно идентификују навођењем женскога и средњег рода. Семантизација значења спроводи се низањем еквивалената, при чему се низови еквивалената у оквиру различитих значења одреднице раздвајају тачком-зарезом. Два речника (Gămlulescu, Jivcović, 1970; Jivcović, 1994) не наводе друге податке. То у теорији може бити довољно кориснику којем је румунски језик изворни. Корисник из те групе може закључити која су значења лексеме *домаћи* обрађена у анализираним речницима. Остали речници наводе и пример у виду колокације. Њиме се експлицитно семантизује једно од значења. Додатно, једино Томићев речник (Томић, 1998–1999) значења раздваја бројевима, па су значењски блиски еквиваленти груписани у оквиру истога одељеног значења. Може се закључити да оваква обрада *структурно* задовољава потребе румунофонских корисника којима су потребни подаци о значењу лексеме *домаћи* у српскоме језику, али и других одредница из општега фонда.

Суштински гледано, обрада значења одреднице *домаћи* није потпуна ни у једноме речнику. Наиме, лексикографски опис значења путем низова датих еквивалената не може у целости покрити значењску структуру лексеме у српскоме језику. Испитивање покривености њене значењске структуре спровели смо анкетним утврђивањем да ли — у одговарајућој рецепцијској ситуацији, у којој је контекст употребе полазне лексеме познат — понуђени еквиваленти кориснику могу семантизовати одговарајуће значење. У испитивању су суделовала два изворна говорника румунскога језика. Резултати испитивања налазе се у табlici 2. У првој је колони анализирани речник, а у нареднима значења. Значења су одељена и распоређена (уз делимичну дораду) према истраживању које је већ кориштено у оцењивању обраде значења ове лексеме у српско-француским речницима (уп. Марјановић и др., 2019). Бројеви значења и њихове парафразе налазе се у табlici 4 (в. испод).

Речник	(1)	(2)	(3.1)	(3.2)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
(§2.1)	+	+	не	не	не	не	(+)	+	не	(+)
(§2.2)	+	+	не	(+)	не	не	(+)	не	не	не
(§2.3)	+	+	не	не	не	не	+	не	не	не
(§2.4)	+	+	не	не	не	не	(+)	не	не	не
(§2.5)	+	+	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(не)	не	не
(§2.6)	+	+	не	(+)	не	не	(+)	не	не	не
(§2.7)	+	(+)	(+)	(+)	не	не	+	+	не	(+)

Таблица 2: Приказ покривености значења у анализираним српско-румунским речницима из рецепцијског угла.

Испитивање показује да анализирани речници, и обрада значења у њима, не може семантизовати значењску структуру лексеме *домаћи*. Штавише, корисник у рецепцијским ситуацијама у већини речника не може добити чак ни податак о значењу које је у табlici 2 (али и 4) означено тачкама (3.1), (3.2) и (7), која су у српскоме језику, судећи према корпусним подацима изнетим у претходном истраживању (Марјановић и др., 2019), најучесталија. Стога, с обзиром на то што су анализирани речници (осим Томићевог) приручнога типа, те под претпоставком да корисници у њима траже учестала значења српскога језика, њихова је рецепцијска функција прилично снижена.

3.2.2. Продукцијска функција. Продукцијска функција тиче се корисника који су изворни говорници обају обрађених језика. *Примарно,*

српско-румунски речник с продукцијском функцијом требало би да може задовољити потребе корисника којима је српски језик изворни. Та корисничка скупина служи се у продукцијским ситуацијама српско-румунским речником како би у писаном или усменом изражавању створила одговарајући исказ на румунскоме језику. Стога је за ову циљну скупину тежиште на обради података о румунскоме језику. Наиме, овим је корисницима потребан речнички чланак у којем је обрађена жељена одредница само у лематизованом облику. Њега они лако могу извести од било којег флективног. Граматички и изговорни подаци о одредници излишни су, осим ако се њима не разлучују чланци хомонимних одредница. С друге стране, низање еквивалента као код речника с рецепцијском функцијом (уп. §3.2.1) није одговарајуће уколико кореспондентност значења одреднице и еквивалента (односно еквивалената) није потпуна. У тим случајевима значења је потребно раздвојити и на одговарајући начин семантизовати, како би корисник могао идентификовати под којим би значењем одреднице требало да потражи еквивалент који му је потребан за исказ који жели произвести. Значења се, понајпре, могу разлучити квалификаторима, смерницама или примерима (уп. Šipka, 2015). Додатно, ако у оквиру посебног значења постоји више еквивалената, ти еквиваленти — под претпоставком да је њихова дистрибуција у румунскоме језику различита — такође се морају разлучити. Разлучивање еквивалената спроводи се путем значењских смерница и примера. Коначно, корисницима су за продукцију исказа потребни и граматички и изговорни подаци о еквивалентима, како би их на несметан начин уклопили у жељени исказ који производе.

У нашем конкретном примеру чланка за одредницу *домаћи* констатујемо да ниједан речник не даје граматичке и изговорне податке о еквивалентима у румунскоме језику. Такође, ниједан речник не разлучује значења помоћу квалификатора и значењских смерница. Квалификатори, додуше, постоје у свим анализираним речницима, осим у најмањем (Јерковић, Перицац, 1990), који, по правилу, обрађује само основна значења. Узгред речено, он, према предговору (уп. §2.3), није ни намењен изворним говорницима српскога језика. Но, квалификатори у њима немају функцију да разлуче значења. Такође, значењске смернице постоје у једноме од речника (Filipi, Ionilă, 2001), али ни оне не служе разлучивању еквивалената, већ, колико се да запазити, упућивању корисника на нормативно прихватљивију лексему полазног језика. С друге стране, примери се наводе у свим речницима, али не доследно и не системски, тако да у конкретном случају речничког чланка за одредницу *домаћи*, примера уопште нема у двама речницима (Gămulescu, Jivcovići, 1970; Jivcovići 1994), док су у осталима дата само за по једно значење. Последњи речник из грађе (Iovanovići i dr.,

2015) одликује се, како смо то већ истакли (§2.7), укључивањем вишечланих термина из области административно-пословног језика. Међу њима се нижу колокације, којима се илуструју и поједина значења. Но, овај поступак не примењује се на све одреднице. Пошто је анализирана лексема прошла кроз процес терминологизације, те, будући да ступа у низ термина из ове области, у речник је уврштено 11 термина у чијем је саставу одредница. Ови термини кориснику могу помоћи при производњи исказа на румунскоме, уколико је кориснику потребан баш неки од термина. Истовремено, могу га навести да имплицитно разлучи значења одреднице у терминима, као и да индуктивно изведе закључак о дистрибуцији еквивалената у румунскоме. По питању покривености семантизованих значења за ову циљну скупину у продукцијским ситуацијама, резултати се налазе у табlici 3:

Речник	(1)	(2)	(3.1)	(3.2)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
(§2.1)	не	не	не	не	не	не	не	не	не	не
(§2.2)	не	не	не	не	не	не	не	не	не	не
(§2.3)	не	не	не	не	не	не	+	не	не	не
(§2.4)	не	не	не	не	не	не	не	не	не	не
(§2.5)	(+)	+	не	не	не	не	не	(+)	не	не
(§2.6)	+	не	не	не	не	не	не	не	не	не
(§2.7)	не	не	+	не	не	не	+	+	не	не

Таблица 3: Приказ покривености значења у анализираним српско-румунским речницима из продукцијског угла.

Прегледом таблице можемо, дакле, закључити да на основу мале покривености значења сви речници слабо могу испунити продукцијску функцију код говорника којима је српски језик изворни. Они стога практично нису ни конципирани с циљем да одговоре на потребе изворних говорника српскога језика при производњи исказа на румунскоме језику.

Секундарно, српско-румунски речник с продукцијском функцијом могао би задовољити и потребе корисника којима је румунски језик изворни, али у ситуацијама кад им је жељена лексема српскога језика позната, али нису сигурни како је могу уклопити у писмени или усмени исказ који производе на српскоме језику. У том случају, корисници имају потребу да лако дођу до речничког чланка под којим је лексема обрађена у лематизованом облику. То значи да је и за ову функцију (уп. с §3.2.1) неопходно међу одреднице унети и непредвидљиве и непрепознатљиве флективне облике српскога језика с упутницом на одредницу у лематском облику. Потом, потребни су граматички и изговорни подаци о одредници, који директно омогућују уклапање

одреднице у жељени исказ на српском језику. Даље, пошто је лексема румунофонскоме кориснику већ позната, речник би требало да му потврди је ли значење које има на уму одговарајуће. То се постиже путем еквивалената, као и код речника с рецепцијском функцијом (в. §3.2.1). Но, кориснику су од помоћи при производњи исказа на српскоме језику и примери, који му дају смернице у којим се контекстима одредница употребљава, пошто употреба лексеме у исказу на српскоме језику неизворном говорнику може бити непозната.

У нашем примеру, података о флексији придева *домаћи* нема ни у једноме речнику. Релевантни флексијски подаци углавном се дају за глаголе, каткад и за остале врсте речи, при чему се један од речника ту може сматрати узором (Јерковић, Перицац, 1990), док их остали речници с флексијским подацима не наводе у довољном обиму (нпр. Gămulescu, Jivcoviçi, 1970; Tomić, 1998–1999). Примећује се тенденција, која је истакнута и у предговорима већине речника, да се од флективних података наводе само они који одступају од каквих основних правила. Но, та основна правила нигде нису разјашњења. Од велике је важности у речнику истаћи шта се сматра основним правилом, јер од тога зависи обим одступања: питање је у нашем случају би ли и облик средњега рода придева *домаћи* потпадао под основно правило или би он представљао одступање од тога правила. Наиме, средњи род овог придева нема наставак *-о*, као већина придева, већ *-е*, будући да се његова основа завршава на палатални глас. С тим у вези, примећујемо да три речника из грађе (Gămulescu, Jivcoviçi, 1970; Jivcoviçi, 1994; Filipi, Ionilă, 2001) за ову одредницу уопште не наводе женски и средњи род, док један од речника (Tomić, 1998–1999) чак наводи нестандардан облик средњега рода (**домаћо*). Даље, изговорни су подаци дати једино у двама речницима (Tomić, 1998–1999; Filipi, Ionilă, 2001), али су они представљени традиционалним нагласним знацима, који су транспарентни једино језичким стручњацима. Пошто један од та два речника (Filipi, Ionilă, 2001) због крајње малог обима и не може служити језичким стручњацима, упитно је каква је уопште сврсисходност тога лексикографског поступка. Кад је посреди семантизација, за потврду значења, као што смо код рецепцијске функције истакли (уп. §3.2.1), у свим се речницима користе низови еквивалената. Што се тиче контекстуализација употребе одреднице у одговарајућим примерима, ситуација је иста као код продукцијске функције за потребе изворних говорника српскога језика. Ту, међутим, између двеју језичких скупина постоји мала разлика: низање колоката с којима одредница ступа у однос, али без еквивалената пописаних колокација, румунофонским корисницима било би довољно за продукцију исказа на српскоме језику. С друге стране, изворним говорницима српскога језика за продукцију исказа на румунскоме колокације не би биле dostatне

без одговарајућих еквивалената. С обзиром да последњи речник укључује највише колокација, од којих већина чак чини термине, он је у овоме погледу од највеће помоћи румунофонским корисницима при производњи исказа.

3.2.3. Когнитивна функција. Српско-румунски речник с когнитивном функцијом треба, с једне стране, да пружи податак о конкретним језичким питањима која код корисника могу искрснути и ван комуникацијских (рецепцијских и продукцијских) ситуација, али исто тако, с друге стране, кориснику треба да омогући да се речником служи као својеврсним училом које омогућује наставак овладавања неизворним језиком. Ово друго постиже се, пре свега, речничким прилозима и додацима, понајпре граматичким прегледом језика којим корисничка скупина овладава. Истовремено, како би се повезало опште и посебно, речнички се подаци индексирају и повезују с граматичким прилогом (уп. Марјановић, 2022). Овај поступак није примењен у српско-румунским речницима. Само се у једном речнику (Filipi, Ionilă, 2001) на страницама предњег табака дају општи изговорни подаци о гласовима полазнога и циљног језика. Што се тиче конкретних когнитивних потреба, оне се лексикографски могу задовољити на исти начин као комуникацијске. То значи да се за кориснике којима је српски језик изворни оне поклапају с поступцима у речницима с адекватном продукцијском функцијом. Видели смо, међутим, да су речници у овоме погледну недостатни. Кад је реч о изворним говорницима румунскога, конкретне когнитивне потребе испуњавају речници који комбинују податке који су румунофонским корисницима потребни у рецепцијским и продукцијским ситуацијама. С обзиром на све изнето у претходним двама пододељцима (§3.2.1 и §3.2.2), ова функција не може се у потпуности испунити. Но, у свакоме случају, речници су когнитивно далеко функционалнији за последњу циљну скупину него скупину изворних говорника српскога језика.

4. Предлог функционалне обраде. С обзиром на то што анализирани речници, који су уједно и једини српско-румунски општи речници (§2), не испуњавају — као што смо видели у претходном одељку (§3.2) — већину потреба могућих корисника, при чему изворни говорници румунскога од тих речника имају више користи него говорници српскога, у овоме одељку нудимо образац лексикографске обраде одреднице *домаћи*. Циљ је да тај образац покаже како се могу задовољити потребе корисника обеју језичких скупина у рецепцијским (уп. §3.2.1), продукцијским (уп. §3.2.2) и когнитивним ситуацијама (уп. §3.2.2). Методологија састављања обрасца заснива се на прикупљању и интегрисању како примарних, тако и секундарних извора (уп. Svensén, 2009, стр. 39–75). Тачније, полазимо од горе поменутог дорађеног

пописа значења који је састављен у циљу оцењивања обраде лексеме *домаћи* у српско-француским речницима (уп. Марјановић и др., 2019). То је први секундарни извор. Други чине постојећа лексикографска обрада у српско-румунским речницима (в. таблицу 1). Постојећа обрада допуњује се примарним изворима. У првом реду, реч је о налазима из репрезентативнога паралелног српско-румунског електронског корпуса. Потом секундарне изворе интегрисане с корпусним налазима конфронтирамо интуицији изворних говорника румунскога језика.

При корпусној анализи, најпре су ексцеприране појавнице лексеме *домаћи* у доступним текстовима чешкога паралелног корпуса *InterCorp* на српскоме језику с упарењима на румунском (Rosen et. al., 2022; 2023).⁵ При томе, за такозвано књижевно је текстуално језгро *InterCorp*-а претражена последња верзија (верзија 16), а за збирку филмских транскрипата претпоследња верзија корпуса (верзија 15). Ексцерпирано је преко 550 потврда, али су потврде с погрешним упарењима изостављене. Стога је у коначној грађи задржано 470 потврда. Потврде су потом разврстане према значењу лексеме *домаћи* у српскоме језику које је у појавницама актуализовано. У фази разврставања примењен је унеколико дорађени попис значења (уп. Марјановић и др., 2019). Бројеви значења и њихове парафразе налазе се у таблицу 4. Као и у томе претходном истраживању, у корпусним је налазима највише било потврда за значења 3 и 7. Тиме се опет, али само условно⁶, потврђује да су ова значења примарна у савременом српском језику и да би их ваљало обрадити у било којем српско-румунском речнику. После фазе разврставања за свако се значење издвајају најчешћи колокати предметне лексеме, као и румунски еквиваленти у оквиру тих значења. При томе, у склопу значења (3) највећи број потврда (чак 74%) садржао је колокату *задатак, рад и задаћа*, или је придев био у именичкој употреби. У таблицу 4. еквиваленти су разврстани према броју појавница (Σ) у корпусним потврдама. Пописан је такође, уз ознаку \emptyset , број појавница у којима није било еквивалената.

Јасно се може констатовати да су корпусни еквиваленти бројни и разноврсни. Ваља, међутим, нагласити како део еквивалената није било лако извући из корпусних потврда и представити их у таблицу ван контекста. Неки еквиваленти, стога, на први поглед могу деловати као неодговарајући. У свакоме случају, дисперзија корпусних еквивалената према значењима

⁵ О корпусу *InterCorp*, в. у раду Марјановић и Терзић (2023, у овоме зборнику).

⁶ Ваља истаћи да је у текстуалној бази чешког корпуса само један српски изворни текст упарен с румунским преводом, а да су сви остали упарени текстови преводи с трећих језика на српски и румунски. С обзиром на могућност постојања дословно преведених сегмената, али и погрешних преводних целина, потврде се не могу сматрати апсолутно репрезентативном грађом српскога језика.

БРОЈ	ЗНАЧЕЊСКА ПАРАФРАЗА	Σ	КОРПУСНИ ЕКВИВАЛЕНТИ
(1)	'који се односи на дом, кућу, породицу'	17	casnic (4), domestic (3), acasă, în familie, dumneavoastră (2), familial, personal, căminului, de familie (1)
(2)	'који се носи у кући (о хаљини)'	3	∅ (3)
(3)	'који се израђује у кући, а не у фабрици, школи и сл.'	324	<i>домаћи [задатак, рад]</i> (241): темă (191), темă pentru acasă (16), lecție (9), темă de casă, lucrarea de școală (3), темă de acasă (2), темă acasă, темă școlară, lectura pentru școală, referat, raport, documentare, munca (1), ∅ (10). — <i>у осталим колокацијама</i> (82): făcut în casă (10), de casă (4), gătit (3), făcut acasă, gătit în casă, gătit acasă, de acasă, acasă, local, casei, casnic (2), care de casă, fiert în casă, făcut de o casnică, făcută de soția mea, mamei, a bunicii, exersat acasă, cultivat de mine, de curte, tradițional, popular, preparat chiar aici în orașul nostru, țărănești, clasei muncitoare, de acasă, ca acasă, al nostru, domestic, improvizat, din rezerve (1), ∅ (29) — <i>домаћа радиност</i> : măiestrie.
(4)	'који је близак или познат (о човеку)'	1	al nostru, al ei, împrejurime (1)
(5)	'који је као код куће, неусиљен, угодан (о атмосфери, амбијенту)'	1	să se simtă ca acasă (1)
(6)	'који је припитомљен (о животињи)'	14	de casă (2), domestic, de fermă, din ogradă, întors în colivie (1), ∅ (8)
(7)	'који се односи на земљу, крај и сл. о којој се говори'	82	intern (13), domestic (6), național, local, localnic (5), nativ, indigen, casnic (3), autohton, propriu, de acasă (2), din țară, nostru, băștinaș, locului, localnicilor, născut în țara asta, din partea locului, născuți ai muntenilor, popular, personal, cei dinăuntru (1), ∅ (22)
(8)	'у спорту, који се односи на сопствену заједницу и сл.'	22	gazdă (6), local, propriu (3), de acasă (2), nostru, acasă (1), ∅ (4)
(9)	'у биологији, који изворно припада одређеном крају'	6	indigen (4), băștinaș, gazdă (1)

Таблица 4: Приказ према значењима еквивалената ексцерпираних из паралелног корпуса *InterCorp*.

указује на главне тенденције у дистрибуцији, те омогућује да се лакше разврстају постојећи лексикографски еквиваленти (уп. таблицу 1), те допуне одговарајућим корпусним еквивалентима који у речницима изостају. Резултати интегрисања постојеће обраде с пописом значења и корпусним налазима потом се проверавају с изворним говорницима румунскога језика.⁷ Изворни говорници означавају еквиваленте које не сматрају одговарајућима, те бележе предлоге који су за дате колокације сврсисходнији. Крајњи попис еквивалената разврстаних према значењима допуњује се другим саставницама у лексикографској обради (нпр. граматичким ознакама, значењским смерницама, квалификаторима и сл.). При томе, значење које је у табlici 4 под парафразом 7 раздвојено је, као у предлогу обраде ове одреднице у српско-француском речнику (в. Марјановић и др., 2019), на две тачке: у првој (означеном бројем 7) стоје колокације из општег језика, а у другој (ознака 8) терминологизоване јединице из неколико стручних области. Резултат лексикографске обраде у овоме раду налази се у табlici 5.

Наведени образац речничког чланка заснован је на начелима функцијске теорије (§3). Конципиран је тако да лексикографска обрада може задовољити потребе просечних говорника и српскога и румунског језика у прототипским комуникацијским (рецепцијским и продукцијским), те когнитивним ситуацијама употребе српско-румунског речника. Једино би још додатно требало спровести индексирање одреднице и еквивалената (уп. Марјановић, 2022; в. и Gămulescu, 1997, стр. 424–425) и повезати те индексе с каквим граматичким прилогом, у којем индекси илуструју флексијске обрасце, а у којем се исто тако разјашњују изговорни подаци. У обрасцу из табlice 5 уједно се предлажу новине које се тичу формалног организовања и приказа структуре речничког чланака. То се, понајпре, односи на нелинерани испис текста, раздвајање микроструктурних саставница на лако уочљиве блокове, затим употребу боје, различитих писама и стилова, као и употребу симбола за поспешивање читљивости текста (уп. Prčić, 2018). Но, и о сврсисходности овога обрасца може се даље металексикографски и критички промишљати. Стога би и њега емпиријски ваљало проверити у наредном истраживању, те дорађивати у лексикографској пракси.

⁷ Аутори захваљују информантима — проф. др Мариани Дан и др Моники Хуцану —, изворним говорницима румунскога, али и добрим познаваоцима српскога језика, који су потврдили корпусне налазе и/или указали на сврсисходније еквиваленте. Захвалност се упућује и врским билингвалима доц. др Мирјани Ђорковић и мср Мирели Белата на коначном прегледу таблица 4 и 5. Разуме се да пуну одговорност за крајњи одабир еквивалената сносе искључиво аутори ових редова.

ДОМАЋИ [домаћа *f*, домаће *n*] *adjective*

- 1 (кућни) **АРНАИС casnic** *придев*, **domestic** *придев* (ж -сă)
 - **домаћа послуга** *f* prestatori *m* *мн.* casnici
 - **домаће васпитање** *n* EST educație *ж* de acasă или din familie
 - **домаће огњиште** *n* casă *ж* natală
 - **домаћи одгој** *m* VEST educație *ж* de acasă или din familie
 - **домаћи учитељ** *n* HIST tutore *m* [personal]
 - **за домаћу употребу** de uz casnic
- 2 (за кућу) [одећа] **de casă** *израз*
 - **домаћа хаљина** rochie *ж* de casă
- 3 (неиндустријски) [производ, јело, храна, пиће] **de casă** *израз*, **făcut în casă** *израз*
 - **домаћа задаћа** *f* EST temă *ж* [pentru acasă или de casă]
 - **домаћа јаја** *n pl.* ouă *c* *мн.* de casă или de țară
 - **домаћа кава** *f* VEST cafea *ж* turcească или de casă или neagră (*la ibric*)
 - **домаћа кафа** *f* EST cafea *ж* turcească или de casă или neagră (*la ibric*)
 - **домаћа кухиња** *f* bucătărie *ж* de acasă
 - **домаћа радиност** *f* artizanat *c*, manufactură *ж* autohtonă
 - **домаћа рајчица** *f* VEST roșie *ж* de la țară или din grădină
 - **домаћа ракија** *f* țuică или rachiu *c* de casă
 - **домаћа храна** *f* mâncare *ж* tradițională
 - **домаће вино** *n* vin *c* de casă
 - **домаће јабуке** *f pl.* mere *c* *мн.* din livadă
 - **домаћи задатак** *m* EST temă *ж* [pentru acasă]
 - **домаћи колачи** *m pl.* prăjituri *ж* *мн.* de casă
 - **домаћи крух** *m* VEST pâine *ж* de casă
 - **домаћи парадајз** *m* EST roșie *ж* de la țară или din grădină
 - **домаћи пилићи** *m pl.* pui *m* *мн.* de curte
 - **домаћи рад** *m* temă *ж* [pentru acasă]
 - **домаћи сок** *m* suc *c* de casă
 - **домаћи хлеб/хљиб** EST *m* pâine *ж* de casă
- 4 (близак) **de aici** *израз*, **nostru** *придев* (ж noastră)
 - **прави домаћи човек/човјек** el e [sârb etc.] neaș
 - **он је домаћи** e de-al nostru
- 5 (угодан) [амбијент, атмосфера] **de acasă** *израз*, **prietenos** *придев* (ж -ă), **relaxat** *придев* (ж -ă)
 - **домаћа животиња** *f* animal *c* domestic
- 6 (припитомљен) **domestic** *придев* (ж -сă)
 - **домаћа животиња** *f* animal *c* domestic
- 7 (из земље) **din țară** *израз*, **național** *придев* (ж -lă); **local** *придев* (ж -lă); (преводи се и у зависности од етничке припадности говорника / tradus pe baza etniei vorbitorului) **sârb**, **croaț**, **bosniac**, **muntenegrean**, **iugoslav** *придев* (ж -ă)
 - **домаћа кухиња** *f* bucătărie *ж* națională или sârbească etc.
 - **домаћа музика** *f* muzică *ж* sârbească или iugoslavă etc.
 - **домаће становништво** *n* populație *ж* locală или autohtonă
 - **домаћи гости** sau **туристи** *m pl.* turiști *m* *мн.* locali или din țară
 - **домаћи издајник** *m* trădător *m* de țară
 - **домаћи непријатељ** *m* dușman *m* intern
 - **домаћи производи** *m pl.* produse *c* *мн.* locale или naționale
 - **домаћи Румуни** *m pl.* români *m* *мн.* de aici или din Voivodina
 - **домаћи филм** *m* film *c* sârbesc или croat или iugoslav etc.
- 8 **TRANSPORT, ECONOMIC, POLITIC** [трговина, послови, политика, потребе, валута] **intern** *придев* (ж -nă); [потрошња, производ, економија] **național** *придев* (ж -lă)
 - **брuto домаћи производ** *m* produs *c* intern brut
 - **домаће тржиште** *n* piață *ж* internă
 - **домаћи лет** *m* zbor *c* intern или domestic
 - **домаћи промет** *m* VEST trafic *c* intern
 - **домаћи саобраћај** *m* EST trafic *c* intern
- 9 **SPORT de acasă** *израз*
 - **домаћа екипа** *f* EST echipă *ж* gazdă
 - **домаћа момчад** *f* VEST echipă *ж* gazdă
 - **домаћи играч** *m* jucător *m* gazdă
 - **домаћи терен** *m* teren *c* propriu
- 10 **AGRONOMIC** [сорта, раса, пасмина, сој] **autohton** *придев* (ж -nă), **indigen** *придев* (ж -nă)

Таблица 5: Модел обраде одреднице *домаћи* на основу резултата металексикографске анализе.

4. Закључна разматрања. У раду смо представили седам општих српско-румунских речника те, на примеру речничког чланка за одредницу *домаћи*, показали колико лексикографски поступци примењени у изради ових речника испуњавају у предговорима замишљене и у стварности могуће функције. При металексикографској анализи, држали смо се оквира теорије о лексикографским функцијама, која под функцијом речника подразумева задовољење релевантних корисничких потреба у прототипским ситуацијама употребе речника. Резултати анализе показали су да сви речници примарно могу испунити рецепцијску функцију, ако се њима служе корисници којима је румунски језик изворни, с тим што лексикографска обрада није утемељена на одговарајућим изворима (било другоме — нпр. једнојезичком — речничком предлошку или електронском корпусу) која би одсликала стварну употребу лексеме *домаћи* у српском језику, па је упитно колико би и до које мере лексикографска обрада у анализираним речницима могла помоћи корисницима у конкретним рецепцијским ситуацијама. С друге стране, продукцијска функција — која се теоријски може тицати говорника како полазнога, тако и и циљног језика — испуњава се — али опет само донекле — такође првенствено ако речник користе корисници циљног језика, тј. корисници којима је румунски језик изворни. Наиме, граматички и изговорни подаци, уколико постоје, дати су готово искључиво за српски језик, док се подаци о вишезначној структури одреднице такође готово искључиво уводе једино низањем еквивалената (чије је значење познато изворним говорницима румунскога језика), уз употребу интерпункцијских знакова у циљу раздвајања низа еквивалената на блокове оделитих значења, али без употребе помоћних средстава, као што су значењске смернице или системски примењени квалификатори. Поред тога, дистрибуција и употреба еквивалената није приказана ни путем одговарајућих примера, макар у виду најчешћих колокација. Оваква обрада такође увелико ограничава когнитивну функцију свих речника код обеју корисничких скупина. Интонирано у духу С. Марковића (Marković, 1979, стр. 318), наши закључци „*treba da doprinesu da se [...]*” српско-румунска лексикографија „*dalje doraduje i dopunjava (nema toga rječnika koji može potpuno zadovoljiti), da bismo već u sljedećem izdanju dobili rječnik koji bi u znatnoj mjeri zadovoljio naše kulturne potrebe [...]*, u prvom redu u domenu kulture, a i u drugim oblastima”.

Но, истакли смо такође да је граматичка обрада глагола у једном од речника (Јерковић, Перинач, 1990) узоран лексикографски поступак, као и навођење у најобимнијем речнику (Томич, 1998–1999) видских парњака с упутницама. Ту се убраја и поступак начелно једнаке (али не и уједначене) обраде одредница с екавском и ијекавском заменом јата у трима речницима (Gămulescu, Jivcovići, 1970; Jivcovići, 1994; Tomić, 1998–1999). Нагласили смо такође да се узором за будуће речнике може сматрати и терминолошки

блок у последњем речнику из грађе (Iovanović i dr., 2015). Додатно, истакли смо и унакрсне упутнице на друге речничке чланке у првом речнику (Flora, 1952) као занимљив (у овоме речнику не и сасвим успешан) лексикографски поступак, али којим би се лексикографи, уз одговарајуће разлучивање значењске структуре одредница, могли у будућности служити у обради значења. Што се постојећих речника тиче, донекле је разумљиво што је обрада у неким аспектима мањкава у првим речницима, како је то истакао и један од лексикографа (Gămlulescu, 1997; уп. и Marković, 1979), услед неадекватних једнојезичких предлога. Но, овакво стање није оправдано у последњим речницима, будући да су лексикографи на располагању могли имати и адекватне речничке предлошке, али и савремене алате, као што су електронски корпуси, једнојезички и паралелни (в. Марјановић и Терзић, 2023, у овоме зборнику). Примену тих средстава илустровали смо на конкретном примеру, који у наредним српско-румунским лексикографским пословима може послужити као полазна станица.

ЛИТЕРАТУРА

- Марјановић, С. (2016). Глаголска флексија у речницима. О рецепцијским и продукцијским потребама страних корисника. У В. Крајишник, Н. Маринковић и М. Стрижак (Ур.), *Српски као страни језик у теорији и пракси III* (стр. 261–277). Универзитет у Београду – Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик.
- Марјановић, С., Стошић, Д. и Милетић, А. (2019). Паралелни корпус ParCoLab у служби српско-француске лексикографије. У Ј. Новаковић и М. Сребро (Ур.), *Српско-француске књижевне и културне везе у европском контексту 1* (стр. 279–307). Матица српска; Université Bordeaux Montaigne.
- Марјановић, С. (2022). Обрада глаголске флексије путем индексирања у двојезичним речницима са српским језиком. *Српски језик: студије српске и словенске*, 27, 455–475.
- Марјановић, С. и Терзић, Д. (2023). Паралелни корпуси с румунским и српским језиком: постојеће стање и даље перспективе. У М. Ćorković, М. Nuțanu, М. Dan, и М. Trajlović-Kondan (Ур.), *Limba, literatura și cultura română – provocări și perspective* (стр. 405–428). Facultatea de Filologie, Universitatea din Belgrad.
- Оташевић, Ђ. Р. (2016). Школски речници српског језика. У С. Ристић, И. Лазић Коњик и Н. Ивановић (Ур.), *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа* (стр. 289–304). Институт за српски језик САНУ.

- Сикимић, Б. (1991). Тренутно стање српскохрватско-румунске лексикографије. *Задужбина IV*, 16, 9.
- Тешић, М., Драгићевић, Р. и Ивановић, Н. (2018). *Српска лексикографија од Вука до данас: каталог изложбе*. САНУ; Савез славистичких друштава Србије.
- Begenišić, D. (2016). *Dometi stručne leksikografije nemačkog i srpskog jezika*. Miroslav.
- Gămulescu, D. (1997). Граматичке упуте у двојезичним речницима српскога језика. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26 (2), 421–425.
- Marković, S. (1979). Srpskohrvatsko-rumunski rječnici u prošlosti i danas. У С. Barborica, D. Gămulescu, M. Jivcovići, V. Stoianovici и V. Vescu (Ур.), *Radovi simpozijuma posvećenog rumunsko-jugoslovenskim kulturnim, književnim i lingvističkim vezama* (стр. 311–318). Universitatea din București, Facultatea de limbi străine.
- Prčić, T. (2018). *Ka savremenim srpskim rečnicima*. Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge University Press.
- Šipka, D. (2000). *A bibliography of Serbo-Croatian dictionaries: Serbian, Croatian, and Bosnian Muslim*. Dunwoody Press.
- Šipka, D. (2015). *Lexical conflict: theory and practice*. Cambridge University Press.
- Tarp, S. (2008). *Lexicography in the Borderland between Knowledge and the Non-Knowledge (Lexicographica Series Maior 134)*. Niemeyer.

РЕЧНИЦИ

- Јерковић, Ј. и Перинач, Р. (1990). *Минимални речник српскохрватског језика: српскохрватско-румунски*. Завод за издавање уџбеника; Минерва.
- Filipi, G. и Ionilă, F. (2001). *Hrvatsko-rumunjski rječnik*. Naklada Nediljko Dominović.
- Flora, R. (1952). *Dicționar sârb-român: srpsko-rumunski rečnik*. Frație-Unitate.
- Gămulescu, D. и Jivcovići, M. (1970). *Dicționar sîrbocroat-român*. Editura Științifică; Libertatea.
- Jivcovići, M. (1994). *Dicționar sîrbo(croat)-român*. Helicon.
- Iovanovici, R., Tomić, P., Ursulescu, F., Iovanovici, V., Barbu, V. и Măran, M. (2015). *Srpsko-rumunski rečnik = Dicționar sârb-român*. Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina.
- Tomić, M. (1998–1999). *Srpsko-rumunski rečnik*. Savez Srba u Rumuniji.

КОРПУСИ

Rosen, A., Adamovičová, A. и Krestovský, A. (2022). *InterCorp – Serbian, Romanian, Release 15 of 11 November 2022*. Institute of the Czech National Corpus, Charles University. Доступно на адреси: <http://www.korpus.cz>.

Rosen, A., Adamovičová, A. и Krestovský, A. (2023). *InterCorp – Serbian, Romanian, Release 16 of 12 October 2023*. Institute of the Czech National Corpus, Charles University. Доступно на адреси: <http://www.korpus.cz>.

Saša Marjanović, Dejana Mirković-Birtašić

A VIEW ON GENERAL SERBIAN-ROMANIAN DICTIONARIES IN THE CONTEXT OF FUNCTION THEORY

Summary

The paper conducts an analysis of seven general bilingual dictionaries with Serbian as the source language and Romanian as the target language. Initially, attention is drawn to the modest achievements of Serbian-Romanian metalexigraphy. Subsequently, each analyzed dictionary is individually described, including its scope, target user group according to authorial notes, dictionary structure, and the structure of entries. Special emphasis is placed on the grammatical processing of the source and target languages, the processing of meaning data for source language headwords, and the manner in which equivalents are introduced. The description of dictionaries is accompanied by a comparative metalexigraphic analysis of a representative entry for the same Serbian headword (*domaći*) in all presented dictionaries. The analysis of lexicographic procedures in entry processing is based on function theory, within which the question of whether dictionary processing is functional in satisfying the needs of target users in relevant situations is considered. The aim of the paper is to compare existing lexicographic procedures to highlight their advantages and limitations. The study aims to propose more purposeful entry sample so that lexicographers, working on new Serbian-Romanian dictionaries, can align the structure and dictionary processing with desired dictionary functions.

Keywords: dictionary, bilingual, Serbian, Romanian, lexicography.

Saša Marjanović, Dejana Mirković-Birtašić

**CONSIDERAȚII ASUPRA DICȚIONARELOR GENERALE SÂRB-ROMÂN
ÎN CONTEXTUL TEORIEI FUNCȚIILOR**

Rezumat

În lucrare sunt analizate șapte dicționare bilingve generale având ca limbă sursă sârba și ca limbă țintă româna. De la început, se atrage atenția asupra realizărilor modeste ale metalexicografiei sârbo-române. Fiecare dicționar analizat este apoi descris în mod individual, menționându-se cantitatea de cuvinte, grupul de utilizatori-țintă conform informațiilor date de autor, structura dicționarului și structura intrărilor. Un accent deosebit este pus pe modul în care dicționarele prezintă informația gramaticală în limba sursă și în limba țintă, pe prelucrarea informației semantice pentru cuvintele-titlu din limba sursă și pe modul în care sunt introduse echivalentele. Descrierea dicționarelor este însoțită de o analiză metalexicografică comparativă a unei intrări reprezentative pentru același cuvânt-titlu sârbesc (*domaći*) în toate dicționarele prezentate. Analiza metodelor lexicografice de prelucrare a intrărilor se bazează pe teoria funcțiilor, în cadrul căreia se analizează dacă modul în care dicționarele tratează intrările este funcțional pentru satisfacerea necesităților utilizatorilor-țintă în situații relevante. Scopul lucrării este de a compara metodele lexicografice folosite în dicționarele analizate pentru a evidenția avantajele și limitele acestora. Studiul urmărește să propună un model de prelucrare mai util, astfel încât lexicografii care lucrează la noile dicționare sârb-român să poată adapta structura și prelucrarea intrărilor din dicționar la funcțiile dorite ale dicționarelor.

Cuvinte-cheie: dicționar, bilingv, limba sârbă, limba română, lexicografie.

Timea Prosan¹

Universitatea „Transilvania” din Braşov

Facultatea de Litere

Student la studii universitare de doctorat

 <https://orcid.org/0009-0000-0384-2236>

PARTICULARITĂȚI PRAGMATICE ALE CONSTRUCȚIILOR CORELATIVE DIN LIMBA ROMÂNĂ ÎN LIMBAJUL PUBLICISTIC ACTUAL

Prin lucrarea de față îmi propun identificarea și analiza câtorva particularități pragmatice ale construcțiilor cu corelativ din limba română contemporană, urmărind îndeosebi rolul acestora la nivel pragmatic.

Prin intermediul exemplurilor extrase dintr-un corpus de limbă română contemporană (din publicația *adevărul.ro*), se va urmări rolul emfatic al construcțiilor cu corelativ, utilizarea constituenților ca Topic și Focus, precum și intențiile comunicative ale locutorilor (în ce context simte vorbitorul nevoia să recurgă la corelative). Totodată, se va analiza atât motivația de natură pragmatică a acestor construcții, cât și motivația semantico-pragmatică pentru poziționarea subordonatelor la începutul sau la sfârșitul enunțului complex.

În fine, un concept important integrat în lucrare este pragmaticalizarea. Din prisma acestui tip de pragmaticalizare, accentul cade pe construcțiile care devin baza unor itemi pragmatice și care trec printr-un proces de restructurare categorială și/sau sintactică.

Cuvinte-cheie: statut pragmatic, emfază, intenția locutorului, pragmaticalizare, corespondență semantico-pragmatică

Introducere

Construcțiile corelative din limba română contemporană reprezintă „un procedeu nespecific limbii latine, apărut probabil pe teren românesc. Fără îndoială că nu poate fi neglijată nici influența veche slavă în această direcție” (Rizescu, 1962, p. 50). Aceste construcții sunt în mare parte construcții „simetrice”, în care cei doi termeni ai corelației (corelativul și capul relativei) sunt congruenți

¹ timea.prosan@unitbv.ro

sub aspect categorial și semantic, deși apar și construcții „în care se manifestă fie asimetrii sintactice, fie glisări semantice” (Gheorghe, 2018, p. 226).

Construcțiile „asimetrice” apar ca rezultat al desemantizării, un proces ce presupune pierderea sensului primar al corelativelor. Această distincție între construcțiile „simetrice” și „asimetrice” nu este relevantă din punct de vedere teoretic, așa cum subliniază Gheorghe (2018), însă ținem să o menționăm, deoarece în plan descriptiv remarcăm varietatea tiparelor identificate în corpusul selectat (articole de pe site-ul www.adevărul.ro), relevantă din punct de vedere semantico-pragmatic. Deși cele mai multe studii legate de corelative evidențiază trăsături de ordin sintactic – Bîlbîie (2008), Iliescu (2008), Rizescu (1962), Constantinescu-Dobridor (1972), Vasilescu (2012) – în cercetările sale de sintaxă, Diaconescu (1995, p. 58) include și cumulul de informație semantică pe lângă latura sintactică a construcțiilor corelative, explicând necesitatea utilizării lor la nivelul frazei: „tot sub impulsul factorilor de natură stilistică, acționați de nevoia de reliefare, de explicare a conținutului raportului de subordonare sau de coordonare, apar, în structura sintactică, mai cu seamă la nivelul frazei, construcțiile corelative”.

De asemenea, Diaconescu (1989, p. 174) atribuie acestor construcții calitatea de a relua o anumită unitate, afirmând că „unitățile de reluare capătă statutul de corelative, participând la exprimarea aceleiași relații ca și a unității reluate”. Totodată, Diaconescu (1995, p. 359) evidențiază noțiunea de reactualizare sintactică pe care o atribuie corelativelor: „La nivel frastic, corelativele participă într-o mai mare măsură la organizarea unităților sintactice ca reactualizatori”. Aceeași idee apare și în GBLR (2010, p. 350), unde corelativele sunt asociate cu conectorii conjuncționali, reprezintă elemente-perechi, iar scopul utilizării lor este „pentru insistență”.

Din perspectiva organizării informaționale a enunțului, Bittner (2001) caracterizează corelativele ca fiind „structuri bipropoziționale de tip topic-comentariu (...), în care subordonata introduce unul sau mai mulți referenți, comentați în matrice prin proforme anaforice”. Astfel, definiția lui Bittner (2001) este similară cu cea a lui Mignon (2009), care prezintă corelativele ca pe o formă anaforică, preluând și accentuând ideea lui Joffre (2004, p. 136) conform căreia corelarea este doar o anaforă mai puternic semnalată, care nu depășește cadrul sintactic delimitat de propoziție, în timp ce structura considerată anaforă este mai flexibilă și poate fi transfrastică.

Varietatea pragmatică a structurilor corelative este ilustrată prin intermediul exemplurilor preluate din corpusul de limbă română contemporană și se referă la efectele utilizării lor într-un anumit context enunțiativ, punctul de plecare al analizei fiind constituit de definiția lui Gheorghe (2004a, p. 11): „Pragmatica studiază limba din punctul de vedere al uzului și al utilizatorilor, se concentrează

asupra alegerilor pe care le fac utilizatorii, asupra constrângerilor pe care trebuie să le respecte în uz (în interacțiunea verbală) și a efectelor pe care le pot obține astfel asupra partenerilor la actul comunicării”.

Pentru o viziune clară, concisă și cuprinzătoare, am structurat procesul interpretativ în două subcapitole (*Efectele întrebuițării corelativelor ca proiecții pragmatice* și *Corelativale din perspectiva pragmaticizării*), pornind de la trăsăturile enunțului complex și urmărind concepte precum *focalizare, topică, procedeu retoric, anaforă, cataforă, principiul iconicității*.

Posibilitatea întrebuițării corelativelor ca proiecții pragmatice

Interpretarea corelativelor din punct de vedere pragmatic completează viziunea unilaterală asupra lor, dar și clasificările succinte. Dintre aceste clasificări o reținem pe cea realizată de Avram (1960, p. 93), conform căreia „în limba română contemporană corelativalele se folosesc destul de rar. Ele sunt de două feluri: corelativalele de insistență (*de aceea*) și corelativalele de legătură (*apoi, atunci*)”. Prin intermediul termenului „insistență” – menționat și în GBLR (2010, p. 350) –, din punct de vedere pragmatic, accentul este plasat pe instanța vorbitorului/locutorului, acesta având intenția de a evidenția un anumit aspect din mesajul transmis, utilizând „unități de reluare” (Diaconescu, 1989, p. 174).

În exemplele din corpusul de limbă română contemporană se observă utilizarea izolată a corelativului *de aceea* pentru a marca insistența în cadrul unei circumstanțiale cauzale sau de scop.

- (1) a. **De aceea** este bine să înfruntăm sistemul, **ca să** obținem ce ne dorim.
- b. Dar **de-asta** este în poziția aceasta, **ca să** lupte pentru drepturile noastre.
- c. A spus **expres** asta, **ca să** nu fie înțeleș greșit.

Deși Avram (1960, p. 93) limitează corelativalele de insistență la adverbul *de aceea*, astfel de forme apozitive apar și în cadrul unor circumstanțiale modale, temporale sau spațiale prin intermediul adverbelor *așa, acolo, atunci*. Aceste construcții, asemenea celor de la (1), nu introduc informații noi, Stan (1989, p. 449) evidențiind utilizarea emfatică a acestora:

- (2) a. **Unde** a vrut, **acolo** s-a ajuns.
- b. **Până unde** îl poartă interesul, **până acolo** va merge.
- c. **De când** nu mai funcționează acest principiu, **de atunci** s-au lăsat de el și s-au apucat de alte treburi.
- d. **Până când** vor fi din nou alegerile, **până atunci** nu îi va mai păsa de interesul comunității.

- e. **Atunci** vom relua din nou discuția **când** va fi din nou de actualitate.
- f. **Cum** s-a zis inițial, **așa** au și continuat să promoveze proiectul.

Referitor la (2), putem sublinia, asemenea lui Gheorghe (2018, p. 227), rolul cataforic al corelativului: „În structurile cu relativă postpusă, corelativul este o topicalizare a categoriei relativizate, funcționând ca o cataforă”. Este valabilă, în același timp, și afirmația lui Preda (2016, p. 121) care susține că interesul locutorilor este „de a focaliza interesul asupra elementelor plasate în poziție inițială a structurii sintactice complexe”.

Pe de altă parte, interpretarea construcțiilor neizolate se poate realiza din prisma focalizării, corelativul lexicalizând urma grupului adverbial relativ sau fiind un element apozitiv: „optăm pentru tratarea corelativului din construcțiile neizolate drept un constituent focalizator, ce lexicalizează urma grupului adverbial relativ, ori drept constituent autonom, bază apozitivă pentru relativă, în vreme ce corelativul neizolat este considerat un „antecedent” de tip special al relativei adverbiale (un specificator al capului vid la care se adjonctionează relativa). Din punctul de vedere al funcției corelativului în cadrul organizării informaționale, el este un constituent marcat, emfatic” (Gheorghe, 2018, p. 225).

De asemenea, în funcție de poziția corelativului, Chircu (2008, p. 24) descrie corelativele anticipante și reluante. Corelativele anticipante stau înaintea regentei, fiind niște „semnalizatori” (Neamțu, 1982, p. 507), iar corelativele reluante stau după regentă, reluând informația semantică și reprezentând o marcă a insistenței, idee exprimată și de Diaconescu (1995, p. 216): „La nivel sintagmatic, o unitate de bază este reluată de un corelativ, când este antepusă regentului, iar locutorul vrea să insiste asupra poziției sale sintactice”.

O situație aparte este fenomenul corelației duble. În acest caz, „corelativul se asociază și cu un operator restrictiv, fără constrângeri privind ordinea constituentilor” (Gheorghe, 2018, p. 226). Ordinea constituentilor nu este influențată de apariția acestui operator. Exemplul următor ilustrează fenomenul de corelație dublă rezultat din adăugarea operatorului restrictiv *numai*:

- (3) *Echipa va avea parte de reușită numai atunci când va fi un echilibru complet în ceea ce privește pregătirea lor fizică.*

Astfel, restricția, la nivel pragmatic, devine un tip aparte de insistență și focalizare, efectul fiind acela de delimitare a conținutului informațional.

Bîlbîie (2008), pe de altă parte, are în vedere construcțiile cu corelativ la nivelul coordonării frastice și prezintă corelativele conjuncționale, cu mențiunea că acestea sunt relevante la nivel sintactic, semantic, discursiv și prozodic. La nivel discursiv și prozodic, coordonarea omnisindetică este marcată (tot) emfatic. Totodată, aceste structuri sunt compatibile cu termenii *focus* și *topic*, dar – dat

fiind faptul că cei doi constituenți sunt reluați prin dublare – structura primește în mod automat o interpretare contrastivă.

În exemplul (4) se remarcă utilizarea lui *și...și* în calitate de structură simetrică, omogenă și coordonatoare care marchează raportul de coordonare la nivel intrapropozițional:

(4) *Vor declara mijloacele de joc respective, cu precizarea elementelor de identificare ale acestora, precum și natura operațiunii, și data efectuării acesteia, conform modelului prezentat în anexa nr. 6.*

Se observă, în acest caz, ideea de cumul informațional în ceea ce privește „mijloacele de joc”. Acestea necesită o atenție sporită din partea locutorului, elementele acestor mijloace fiind evidențiate prin reluarea lui *și*.

Importanța modificatorilor, prezenți în cadrul tiparului menționat, este redată în următoarea secvență:

În general, sintagma compusă din modificatori precum *cam, chiar, doar, numai și nici* etc. (numite semiadverbe în gramaticile tradiționale) și sursa lor poartă întotdeauna înțeles emfatic, și exact asta observăm cu modificatorul *și*: prozodic, constituentul modificat de *și* devine accentuat (primind o intonație specială). (Bîlbîie, 2008, p. 11)

Mergând mai departe în această direcție, Stan (1989, p. 162) propune abordarea corelativelor la nivel pragmatic, aspect ce va releva „efectele întrebuintării acestor construcții ca procedeu retoric”.

De asemenea, Stan (1989, p. 448) susține că, la nivel pragmatic, se are în vedere „rolul pe care construcțiile îl au în discurs, ca indiciu al scopului cu care au fost întrebuintate de către autor”, oferind ca exemplu construcția *nu numai... ci și*. Plasată după negarea unei restricții implicate în context, această construcție scoate în evidență, printr-un efect de focalizare, informația nouă, conținută în membrul al doilea al coordonării (după *ci*) (v. Stan, 1989, p. 449).

Totodată, rolul acestei construcții este sublinierea termenilor unei opoziții în enunțuri polemice, ceea ce implică un „procedeu retoric specific stilului oratoric” (Stan, 1989, p. 450), așa cum reiese și din exemplul următor:

(5) *E aici nu numai un act de curaj, ci și dovada unui caracter plin de devotament.*

O altă observație la nivelul coordonării frastice este realizată de Zafiu (2012, p. 425), care explică astfel aceste construcții: „Coexistența componentei modale

și a funcției de conector în fazele incomplete de gramaticalizare explică și unele construcții din limba actuală, considerate hibride și criticate de normă”.

În același timp, Zafiu (2012, p. 425) afirmă că în astfel de construcții hibride „dubla valoare a conectorului disjunctiv se scindează: primul element (*fie*) marchează valoarea modală (de ipoteză, în domeniul irealului), (...) iar cel de-al doilea (*sau*) indică alternativa propriu-zisă”. Această interpretare nu este valabilă și pentru exemplul (6), căci ambii conectivi disjunctivi indică o alternativă din domeniul realului.

(6) *În ceea ce privește calitatea produselor noi, fie că ele sunt de dimensiuni mari sau mici, va trebui să le acorde o atenție sporită.*

Exemplul (6) nu permite interpretarea enunțului prin intermediul proiecțiilor pragmatice de tip *Topic* (informații vechi, cunoscute) și *Focus* (informații noi), însă „conectorii pragmatice, prin valoarea lor discursivă, sunt purtătorii unei duble informații, fiind specializați atât pentru conectarea textului, cât și a frazelor” (Radu, 2020, p. 259).

În ceea ce privește toate exemplele prezentate (1-6), se observă apariția construcțiilor corelative în calitate de „conectori conversaționali ce asigură coeziunea textului” (Zafiu, 1989, p. 316) și, din punct de vedere semantico-pragmatic, „enunțul complex este alcătuit din doi constituenți: constituentul Focal și constituentul Suport” (Preda, 2016, p. 65).

Corelativele din perspectiva pragmatizării

Contextele în care apar construcțiile corelative arată o serie largă de utilizări morfosintactice și discursive, existând și situații confuze în care nu se poate delimita statutul morfosintactic sau discursiv al construcției corelative.

În acest sens, se impune abordarea noțiunii de pragmatizare și interpretarea enunțurilor din corpus din punctul de vedere al acestui proces.

Din perspectiva lui Dostie (2009, p. 203) (citată de Preda, 2016, p. 232) pragmatizarea este

procesul de modificare lingvistică prin care o unitate lexicală (nume, verb, adjectiv sau adverb) sau un item gramatical (coordonator, subordonator) își schimbă categoria sau statutul și devine un item pragmatic, adică un element care nu este complet integrat în structura sintactică a enunțului și care are un înțeles textual și interpersonal.

Termenul de pragmatizare, în lucrarea de față, va fi utilizat pentru a descrie situațiile în care corelative devin itemi pragmatice, ținând cont și de faptul că pragmatizarea „implică trecerea de la un statut propozițional la

altul extrapropozițional și reinterprețarea sensului din relațional în comunicativ” (Preda, 2016, p. 189).

Din punct de vedere pragmatic, capul relativei funcționează ca „un pivot de relansare a enunțului” (Gheorghe, 2004b, p. 183), adică constituentul subordonat nu se referă la aspecte spațiale, temporale sau modale, ci continuă acțiunea începută în regentă, fiind o *relativă continuativă* (Gheorghe, 2004b, p. 118).

Preda (2016, p. 154) arată că valoarea conectorului este din ce în ce mai estompată, ajungând la aceea de expletiv sau de simplu element al unor expresii/locuțiuni și situându-se în ultimul stadiu de gramaticalizare – în faza de pragmaticizare. Acest aspect arată varietatea utilizărilor discursive în limba română contemporană.

În acest punct al lucrării se observă coexistența pragmaticii și a semanticii având în vedere că „pragmatica este domeniul complementar semanticii, al cărui obiect îl constituie contribuția contextului la procesul de semnificare prin limbaj”. Se impune, astfel, o descriere a situațiilor în plan semantic ce au efect asupra nivelului pragmatic cu scopul de a înțelege mecanismul pragmaticizării (Ionescu-Ruxăndoiu, 1991, p. 9).

Construcțiile care prezintă incongruențe semantice și categoriale sunt numite de Gheorghe (2018) construcții „asimetrice”. Acestea apar atât în cadrul sistemului adverbial, cât și în cadrul sistemului conjuncțional.

În unele cazuri, așa cum afirmă Gheorghe (2018), „glisarea semantică” a corelativului conduce la recategorizarea conectorului relativ în conector conjuncțional.

De asemenea, conectorii sintactici intră adesea în relație cu corelative semantice (de exemplu, Chircu (2008, p. 25) afirmă că, în cazul conectorilor sintactici care introduc o subordonată temporală de anterioritate, unii intră în relație cu corelative semantice cum ar fi *și, pe loc, unde, cum, iute, numai iaca*), situații în care acestea se desemantizează și se resemantizează în funcție de conector.

Clasificând corelativele temporale, Chircu (2008, p. 25) susține că, pe lângă adverbele propriu-zise, apar și adverbe (locuțiuni) care și-au schimbat semnificația primară (*pe loc, cum, unde*) și observă că acestea nu mai sunt elemente de legătură interpropoziționale. Subordonatele care conțin corelativele temporale *cum* și *unde* apar cu precădere la scriitori care valorifică „structuri specifice vorbirii populare și celei familiare” (Chircu, 2008, p. 24). Cele două adverbe relative devin corelative și se desemantizează, devenind adverbe de timp și păstrând valoarea morfologică primordială (cea adverbială). Philippide (1897, p. 114), la rândul lui, observă – pe baza unui corpus alcătuit din scrierile lui Ion Creangă și Petre Ispirescu – în capitolul legat de conjuncții că *unde* „câteodată are înțelesul unui adverb”.

Dintre aceste adverbe, Chircu (2008, p. 26) evidențiază, așadar, adverbele relative *cum* și *unde* care devin adverbe de timp. Exemplele (7a) și (7b) se referă

tocmai la această modificare semantică și relevă valoarea temporală a lui *cum* care, „pe lângă valoarea primară, modală, apare și cu valoare temporală” (Chircu, 1998, p. 61):

- (7) a. *Noul angajat cum a venit, cum s-a apucat de treabă.*
b. *A ales să reacționeze imediat cum a primit vestea nefastă.*

Un alt exemplu identificat este (8), în care schimbarea se referă la jonctivul *când*, care nu mai apare cu valoare temporală, ci cu valoare condițională, dată de contextul comunicării. Acest exemplu nu evidențiază neapărat o incongruență semantică (jonctivul *când* este compatibil cu corelativul postpus *atunci*), însă ilustrează, așa cum am remarcat în exemplele anterioare, pierderea valorii temporale primordiale:

- (8) *Când va fi atent din nou la nevoile comunității, atunci se vor concretiza din nou implicarea de care a dat inițial dovadă.*

Pe de altă parte, structura *de ce* reprezintă o incongruență categorială și marchează o sinonimie contextuală cu structura *cu cât... cu atât*. Astfel, construcția joacă rol în realizarea și introducerea circumstanțialului de măsură:

- (9) *De ce se liniștește, de ce devine mult mai agreabil ca persoană.*
– modală de măsură

În fine, incongruența semantică și categorială reprezintă o contradicție în privința afirmației lui Bejan (1979, p. 51): „Corelația e un fapt de limbă bilateral, simetric, alcătuit din doi termeni”. Așa cum am văzut în exemplele de mai sus, construcțiile cu corelativ nu sunt neapărat simetrice, acestea prezentând asimetrii la nivel semantic și categorial, la nivel pragmatic având însă același efect de marcarea emfatică precum în cazul exemplurilor (1-6), care nu prezintă modificări de ordin semantic și/sau categorial.

Considerații finale

În concluzie, așa cum reiese din exemplele prezentate mai sus, din punct de vedere pragmatic nu se pune problema unei varietăți a tiparelor corelative, puținele direcții de cercetare fiind date de dihotomii precum topic-focus, anaforă-cataforă, constituent focalizator-constituent autonom. Conceptele fundamentale ale pragmaticii nu se pot ilustra prin exemplele date din corpusul de limbă română contemporană. Observăm mai degrabă o varietate a utilizării discursive și emfatică a corelativelor care marchează urma relativului și sunt constituenți

focalizatori ai acestuia. Scopul utilizării acestor construcții este, așadar, insistența, adică reliefaarea conținutului informațional din cadrul corelativei, iar „cei doi constituenți funcționează, din punct de vedere pragmatic, ca un anaforic sau cataforic al propoziției relative (în funcție de topică)” (Preda, 2016, p. 57).

De asemenea, se poate afirma faptul că o clasificare relevantă și fundamentată a corelativelor este realizabilă mai ales la nivel structural, semantic și sintactic. Astfel, cel puțin cantitativ, trăsăturile de ordin formal, semantic și sintactic le precedă pe cele de ordin pragmatic.

În continuare, ne preocupă alte aspecte legate de cercetarea corelativelor la nivel sintactic. De-a lungul cercetării ne-au atras atenția construcțiile pronominale, numite de Brașoveanu (2008, p. 132), în unele contexte, „donkey anaphora”. Iliescu (2008) consideră că aceste construcții nu intră în categoria corelației, ci reprezintă doar o reluare a subordonatelor necircumstanțiale. În bibliografia germană însă, aceste construcții sunt considerate corelative, la fel cum le analizează și Rizescu (1962). De aceea, următorul punct al cercetării noastre este corelația pronominală ce se realizează la nivelul complementelor. De asemenea, la nivel pragmatic, pornind de la afirmația lui Zafiu (1989, p. 315) – „Unitatea minimală care permite studierea conectorilor pragmatici este suita de două replici” – vom extinde studiul corelativelor la interacțiunea conversațională pentru a dezvălui rolul conectorilor în asigurarea coeziunii textuale.

BIBLIOGRAFIE

- Bejan, D. (1979). Adverbele de mod în poziție corelativă. *Cercetări de lingvistică*, 1, 47–52.
- Bittner, M. (2001). Topical Referents for Individuals and Possibilities. În R. Hastings, B. Jackson & Z. Zvolenszky (ed.). *Proceedings of SALT XI*, (p. 36–55). CLC Publications.
- Bîlbîie, G. (2008). *A Syntactic Account of Romanian Correlative Coordination from a Romance Perspective*. CSLI Publications.
- Brașoveanu, A. (2008). Comparative Correlatives as Anaphora to Differentials. În R. Hastings, B. Jackson & Z. Zvolenszky (eds.), *Proceedings of SALT XI*, (p. 126–143). CLC Publications.
- Chircu, A. (2008). Despre adverbele corelative temporale. În G. Pană Dindelegan (coord.), *Dinamica limbii, dinamica interpretării, Actele celui de-al 7-lea Colocviu al Catedrei de limba română (7-8 decembrie 2007)*, (p. 23–30). Editura Universității din București.
- Constantinescu-Dobridor, G. (1972). Despre elementele corelative ale limbii române. *Limbă și literatură*, 2, 145–152.

- Diaconescu, I. (1989). *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*. Editura Științifică și Enciclopedică.
- Diaconescu, I. (1995). *Sintaxa limbii române*. Editura Enciclopedică.
- Dostie, G. (2009). Discourse markers and regional variation in French. A lexico-semantic approach. În K. Beeching, N. Armstrong & F. Gadet (ed.), *Sociolinguistic variation in contemporary French*, (p. 201–214). John Benjamins.
- GBLR (2010). *Gramatica de bază a limbii române*. Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Gheorghe, M. (2004a). *Introducere în pragmatică*. Editura Universității Transilvania.
- Gheorghe, M. (2004b). *Propoziția relativă*. Editura Paralela 45.
- Gheorghe, M. (2018). Observații pe marginea unor construcții cu corelativ în limba română veche. În G. Pană Dindelegan, R. Zafiu & I. Nedelcu (coord.), *Studii lingvistice. Omagiu Valeriei Guțu Romalo*. Editura Universității din București.
- Iliescu, A. (2008). *Gramatica practică a limbii române actuale*. Editura Corint.
- Mignon, F. (2009). Histoire du terme corrélation dans la grammaire française. *Langages*, 174 (2), 13–24.
- Neamțu, G. (1982). Observații asupra conjuncțiilor corelative disjunctive. *Limba română*, 6, 505–513.
- Philippide, A. (1897). *Gramatica elementară a limbii române*. Editura Librăriei Isr. Kuppermann.
- Preda, A. (2016). *Adjuncții situativi în limba română veche (interfața sintaxă-semantică-pragmatică)*. Teză de doctorat.
- Radu, C. (2020). „De unde până unde” – un conector nonlogic cu valoare pragmatică. *Studii și cercetări lingvistice*, 2, 25–39.
- Rizescu, I. (1962). *Observații asupra propozițiilor subordonate relative din Carte cu învățătură (1581)*. Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Stan, C. (1989). Un tip de structuri sintactice cu elemente corelative în limba română. *Studii și cercetări lingvistice*, 5, 40–51.
- Vasilescu, A. (2012). Sintaxa. În *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolul al XIX-lea și al XX-lea*, (p. 782–798). Editura Academiei Române.
- Zafiu, R. (1989). Câteva observații asupra conectorilor pragmatici din limba română. *Studii și cercetări lingvistice*, 3, 89–96.
- Zafiu, R. (2012). Conectorii disjunctivi din perspectivă semantico-pragmatică: Ipoteze asupra proceselor de gramaticalizare. *Limba română*, 3, 417–423.

SURSE

<http://www.adevarul.ro> (Data accesării: 31.10.2023)

Timea Prosan

**PRAGMATIC FEATURES OF THE ROMANIAN CORRELATIVE CONSTRUCTIONS IN
CONTEMPORARY NEWSPAPER LANGUAGE**

Summary

This study deals with some pragmatic features of the constructions with correlatives in contemporary Romanian, following the role of these constructions at pragmatic level.

The examples show the emphatic role of correlatives, the use of constituents such as Topic and Focus, as well as the communicative intentions of the speakers (also the context in which the speaker feels the need to use correlative structures). At the same time, both the pragmatic motivation of these constructions will be analyzed, as well as the semantic-pragmatic motivation for positioning the subordinates at the beginning or at the end of the complex sentence.

Finally, an important concept integrated in our paper is *pragmaticalization*. From this perspective the focus is on constructions that become the basis of some pragmatic items and undergoing a process of categorial and/or syntactic reorganization.

Keywords: pragmatic status, emphasis, speaker's intention, pragmaticalization, semantic-pragmatic correspondence.

Тимеа Просан

**ПРАГМАТИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ КОРЕЛАТИВНИХ КОНСТРУКЦИЈА У ЈЕЗИКУ
САВРЕМЕНЕ РУМУНСКЕ ШТАМПЕ**

Резиме

Циљ овог рада је да прикаже неке прагматичне карактеристике конструкција са корелативима у савременом румунском језику, посебно пратећи њихову улогу на прагматичком нивоу.

На основу примера ексцерпираних из корпуса савременог румунског језика (из новина *adevărul.ro*) пратиће се емфатичка улога корелатива, употреба конституената као што су Тема и Фокус, као и комуникативне намере говорника (у ком контексту говорник осећа потребу да користи корелативне структуре). Истовремено, анализираће се како прагматичка мотивација ових конструкција, тако и семантичко-прагматичка мотивација за позиционирање зависних реченица на почетку или на крају сложене реченице.

Конечно, важан концепт интегрисан у наш рад је прагматикализација. Из перспективе наведеног типа прагматикализације, фокус је на конструкцијама које постају основа неких прагматичких ставки и које пролазе кроз процес категоријалне и/или синтаксичке реорганизације.

Кључне речи: прагматички статус, наглашавање, говорникова намера, прагматикализација, семантичко-прагматичка кореспонденција.

Florina-Maria Băcilă¹

Universitatea de Vest din Timișoara
Facultatea de Litere, Istorie și Teologie

GENITIVUL SUPERLATIV ÎN POEZIA LUI TRAIAN DORZ

Lucrarea de față își propune să analizeze implicațiile unei construcții cu valențe stilistice remarcabile pentru mesajul versurilor lui Traian Dorz: genitivul superlativ. Vom avea în vedere asemenea structuri realizate prin repetarea substantivelor la formele lor de genitiv plural, inclusiv în asocieri care au statuat de locuțiuni adverbiale. Pe de altă parte, anumite grupuri de acest tip reprezintă substitute ale numelui Divinității, conferind textului, o dată în plus, nuanțe expresive. Dincolo de simpla actualizare a unor atari valori gramaticale și semnificații-cheie, utilizarea, în poezia dorziană, a unor astfel de sintagme pune în lumină aspecte referitoare la adevăruri teologice incontestabile, la crezul artistic al autorului, la concepția sa despre creația lirică și despre parcursul existențial al ființei umane în relație cu Dumnezeu.

Cuvinte-cheie: genitiv, superlativ, gramatică, stilistică, poezie mistico-religioasă

În lucrările de gramatică românească se arată că, în anumite contexte, genitivul poate apărea în sintagme echivalente cu gradul superlativ (Academia Română, 1966a, p. 76; Academia Română, 1966b, p. 123), prin repetarea imediată a substantivului regent ca determinant, cu forma sa de genitiv plural, fără însă ca acesta să provină neapărat, prin conversiune, dintr-un adjectiv (cf. *frumoasa frumoaselor vs floarea florilor*), „ceea ce generează ideea de superlativ al unei însușiri implicite în planul semantic al substantivului” (Irimia, 1997, p. 67). „Folosit inițial ca un atribut substantival genitival, el a devenit o sintagmă similară substantivelor compuse.” (Brâncuș & Saramandu, s.a., p. 13). În studiile de specialitate, construcția este menționată în rândul mijloacelor expresive de redare a intensității maxime (Avram, 1997, p. 65; Iordan & Robu, 1978, p. 388) –

¹ florina.bacila@e-uvv.ro.

de exemplu, *floarea florilor* înseamnă „floarea cea mai aleasă / cea mai frumoasă” –, deși „adjectivul al cărui superlativ se exprimă este absent” (Academia Română, 1966a, p. 132).

Gramatica actuală plasează genitivul superlativ în categoria repetițiilor modificate, care „pot să conțină o altă formă gramaticală a primului termen” (Academia Română, 2005, p. 754); prin urmare, ca instrument al superlativului, genitivul „obține, în prezența necesară a repetiției, prin raportul său subordonator, care de data aceasta nu se mai inversează, o suprapunere a aceleiași noțiuni” (Câmpeanu, 1975, p. 160), fenomenul fiind frecvent întâlnit în registrul popular, în stilul beletristic și în limbajul biblic.

În creația lirică a lui Traian Dorz, străbătută, prin excelență, de un puternic filon mistico-religios, structurile de acest tip constituie, alături de alte elemente ale textului, componente-cheie în alcătuirea mesajului unor poeme impregnate de accente scripturistice definitorii. Faptul este relevat, în primul rând, de titlul volumului-capodoperă *Cântarea Cântărilor mele*, în care autorul a inclus – în anii '70 ai secolului trecut, când și-a revizuit toată opera, regrupând-o în tomuri mai mari, cu circulație, la acea vreme, sub formă dactilografiată – poezii din ciclurile *În așteptarea Mirelui* (1943, tipărit la Beiuș, cu pseudonimul Cristian Dor), *La Nunta noastră* (1944) și *Cântarea Cântărilor mele* (1946), publicate înainte de instaurarea regimului totalitar în România. Cartea cu poeme de dragoste – multe dintre ele, memorabile imnuri ale iubirii, transpuneri ale unor experiențe intime ce derivă din comuniunea cu Dumnezeu – are la bază, așadar, excepționalul volum *Cântările Apocalipsei*, apărut la Sibiu, în Editura „Cartea de Aur”, 1945, ca a zecea carte de versuri a autorului (Dorz, 2005a, p. 433), adăugându-i-se însă alte poezii, unele – plăsmuite în perioada detenției.

Sintagma nominală realizată după tiparul în discuție și care constituie nucleul titlului dat volumului amintit trimite, în mod evident, la cartea *Cântarea Cântărilor din Biblie*, configurând, la un nivel superior al interpretării textuale, prin intermediul unui termen emblematic al liricii dorziene, idealul de „cântare” în care se prezintă iubirea desăvârșită. Într-adevăr, versurile reliefează exemplar trăirile lăuntrice ale poetului (și, implicit, ale comunității), pe calea mereu ascendentă a cunoașterii extatice, a dorului de Dumnezeu, imortalizat în secvențe lirice cu virtuți expresive notabile (Băcilă, 2016, p. 182). Mai mult decât atât, într-un poem cu caracter programatic, care încheie seria celor incluse în volumul respectiv și este conceput într-o simetrie strofică ascendentă, imaginile artistice se organizează în acumulări succesive mizând pe îmbinarea dintre imortalizările cadrului natural (foarte numeroase, de altfel, în textul biblic corespondent) și transpunerea lor în universul interior al eului auctorial, sub imperiul comuniunii îndelungate cu El – deziderat suprem al existenței umane pe acest pământ. De remarcant caracterul progresiv al comparațiilor de egalitate, redate cu ajutorul propozițiilor

subordonate introduse prin adverbul relativ *cum*, alături de ocurențele uneia și aceleași forme de genitiv plural, urmate de un determinant posesiv de persoana I, în al patrulea vers al fiecărei strofe, culminând cu genitivul superlativ din final, menit să puncteze ideea de *cântare* excepțională, sublimă, închinată Divinității, ca rod al credinței (în pofida oricăror limite ori vicisitudini) și al slujirii jertfuitoare de-a lungul unui traiect spiritual aparte, al năzuinței spre intimitatea neasemuită a stărilor de taină cu Hristos, spre unirea deplină cu El:

Cum marea și-aduce spre țărnul dorit / adâncul suspinelor grele, / Ți-aduc din străfunduri, lisuse lubit, / comoara cântărilor mele. // Cum vântul și-aduce din drum nesfârșit, / spre munte, parfum de vâlcele, / Ți-aduc de prin lupte, lisuse lubit, / mireasma cântărilor mele. // Cum crinul și-aduce din noapte, smerit, / spre soare potirul cu stele, / Ți-aduc de prin bezne, lisuse lubit, / lumina cântărilor mele. // Cum stupul de munte și-adună trudit, / din stâncă, dulceața-n inele, / Ți-aduc din durere, lisuse lubit, / nectarul cântărilor mele. // Și-n ceasul răpirii înalt și slăvit, / iubirea Ți-ncheagă din ele, / frumoasă, ca Ție, lisuse lubit, / cununa cântărilor mele. // Când sufletu-mi cântă arzând strălucit, / Ți-aduce-n sclipiri de mărgele / eterna-nchinare, lisuse lubit, / frumusețea cântărilor mele. // Sărută-l și-ascultă, că-Ți dă fericit, / în starea și-n clipele-acele, / suprema-i iubire, lisuse lubit, / **Cântarea Cântărilor** mele! (CCm 199-200, *Cum marea și-aduce*; vezi și PS 134)².

O construcție a mesajului întrucâtva similară cu cea a poemului citat (în ceea ce privește simetria structurilor organizate în succesiune ascendentă, repetiția formei de genitiv plural în primul vers al fiecărei strofe, mărcile pragmatice ale adresării directe ș.a.) se întâlnește în următoarea poezie dintr-un alt volum de versuri, creionând „o lume a emoțiilor intensificate” (Ryken et al., 2011, p. 155), care trebuie să tindă perpetuu către echilibru și armonie, în spiritul comuniunii și al iubirii de semeni, al biruinței asupra răului, al forței binelui suprem, revărsat prin grația divină:

Împrăștie frumusețea cântărilor, lissus, / cum soarele, lumina pe-
ntinderi fără-apus, / căci sufletul ce cântă mereu e mai frumos:
/ cântarea-l luminează și-l face luminos. // Împrăștie mireasma

² Spre a nu îngreuna parcurgerea trimiterilor, am optat, în lucrarea de față, pentru notarea, în text, a referirilor (cu abrevieri) la volumele (aparținându-i lui Traian Dorz) din care au fost selectate secvențele lirice ilustrative, alături de numărul paginii/paginilor la care se află pasajul respectiv și de titlul poeziei. Evidențierile grafice realizate în fragmentele extrase din opera dorziană (exceptându-le pe cele cu caractere cursive, care sunt ale autorului ori ale editorilor) ne aparțin.

cereștilor cântări / cum vânturile poartă parfumuri peste zări..., / căci unde duci cântarea faci sufletul mai blând, / acolo faci iubirii și păcii loc, curând. // Împrăștie fiorul puternicei cântări / cum tunetul își poartă răsunetul pe zări, / căci Oastea care cântă răzbate neînfrânt: / cântarea-i tinerețe, putere și avânt. // Împrăștie **cântarea cântărilor**, Iisus, / și umple lumea-ntregă cu harul ei de Sus, / s-aduci cu ea trăirea cerească pe pământ, / căci Tu poți sta doar unde e dragoste și cânt! (CA 161-162, *Împrăștie frumsețea*).

Pentru că „sufletul ce se unește cu Dumnezeu nu se mai satură de ceea ce gustă” (Grigorie de Nyssa, 1982, p. 126), legătura cu El, prin iubirea care deschide calea spre cunoaștere, generează necesitatea permanentă de împărtășire cu și din Hristos, în slujire fidelă și în creația artistică împletită cu sacrificiul de sine, concretizată în ceea ce Traian Dorz a numit, cu un termen-reper, *cântare*, veritabil laitmotiv pe care l-a inclus nu numai în titlul integralei lirice (*Cântări Nemuritoare*), ci și în acela al multor (cicluri de) poezii, înțelesul lui presupunând un conglomerat uimitor de manifestări și trăiri mărturisite explicit sau indirect, inclusiv în secvențele așezate de autor, sub forma unui preambul, la începutul volumelor de versuri; iată, în acest sens, un exemplu care presupune (dincolo de repetarea, cu intenții expresive, a nominalului în fiecare pasaj) o sintagmă cu genitivul superlativ asociat cu un determinant posesiv de persoana I plural:

Ție, Care ne-ai înălțat tinerele steaguri și înflăcăratele izbânzi din Cântările Dintâi;

Ție, Care ai dăruit Oastei Tale cele mai grele și cele mai frumoase bătălii cucerite din Cântările Luptătoare;

Ție, Care ne-ai împletit în aceeași lumină Stâlpul de Foc și Stâlpul de Nor din **Cântarea Cântărilor** noastre;

Ție, Care ne-ai însoțit prin Cântările Îndepărtate, ale Anilor, ale Surghiunului și ale Roadelor, către Cântările de Drum, de Sus și din Urmă, trecându-ne din Cântările Nemuritoare în Cântarea Învierii și apoi în a Veșniciei,
– toată slava tuturor acestora!... (CVeșn 5, [*Închinare*]).

Confesiuni despre adâncul de taină al inimii așezat pe altarul creației artistice se regăsesc și în meditațiile autorului:

„Râul vieții mele a curs atât de puțin printre luminișuri și atât de mult printre scrâșnete...

Dar din toate s-a alcătuit **Cântarea Cântărilor** mele, fiindcă dragostea Preaiubitului meu mi-a fost totdeauna nedespărțită și dulce.” (Dorz, 2000, p. 51).

Așadar, ceea ce desemnează genitivul superlativ din asemenea situații își găsește certe rezonanțe în textele biblice și se integrează într-o chemare stăruitoare (cu semnificații complexe) a întregii ființe către absolutul divin. Privită dintr-o atare perspectivă, *Cântarea Cântărilor* rămâne cea mai frumoasă, mai înaltă și mai plină de sens dintre toate celelalte, însă cel mai greu de transpus *acum* și *aici*, în maniera uzuală din cotidian. Ea

se va concretiza desăvârșit *Atunci* și *Acolo*, în dimensiunea transcendenței, din care sufletul însetat de Dumnezeu trăiește la intensitate maximă, în sfera teluricului, misterul unor neuitate împărtășiri ale parcursului său existențial aflat într-un urcuș lăuntric susținut, tinzând spre lumina divină, dar pendulând între spiritul ascensiunii sacre și prăbușirile proprii condiției telurice, între beatitudinea extatică și limitele umanului (Băcilă, 2021, p. 373),

între tăcerea intimității mult așteptate și manifestările caracteristice spiritului comunitar. Dincolo de ecourile armoniilor comune, de orice bariere ale comunicării obișnuite, *Cântarea Cântărilor* își păstrează menirea inimitabilă de a reflecta *altfel* mesajul divin încărcat de însemnele iubirii nemărginite a lui Dumnezeu pentru om, în unicitatea și perfecțiunea Sa inconfundabilă, asigurându-și perenitatea.

Demn de semnalat este și faptul că, la începutul volumului *Cântarea Cântărilor mele*, autorul a așezat un poem emblematic care sintetizează, prin intermediul unei succesiuni vizibil ascendente a sintagmelor cu genitivul superlativ (după tipare similare celui discutat deja), trăsăturile și rolurile excepționale ale Divinității, organizate sub forma unor definiții lirice cu caracter encomiastic, fiecare fiind o consecință firească a celei precedente; ele fac referire, rând pe rând, la „ceva despre natura Lui divină, despre scopurile, caracterul și activitățile Sale” (Ryken et al., 2011, p. 274), devenind echivalente semantic cu însuși numele Lui, ca teonime cu multiple corespondențe îndeosebi în pasajele din *Cartea Psalmilor* și în limbajul liturgic românesc:

lisus, / numai Tu ești, / lisus, // Cântarea cântărilor mele / și Raiul, de raiuri mai sus; / Frumsețea frumseților mele, / lisus, numai Tu ești, lisus. // lisus, numai Tu ești, lisus, / Dorința dorințelor mele / și Soarele sorilor Sus; / Răsplata răsplăților mele, / lisus, numai Tu

ești, Iisus. // Iisus, numai Tu ești, Iisus, / **Comoara comorilor** mele / și
Totul a tot ce e Sus; / **Iubirea iubitilor** mele, // **Iisus**, / **numai Tu ești**,
/ **Iisus!** (CCm 4, *Iisus, numai Tu ești, Iisus*).

Poemul citat evidențiază realitatea transcendentă a frumuseții Sale inefabile, arhetipale, în forma ei pură, „care depășește de departe orice corespondent pământesc” (Ryken et al., 2011, p. 362). Într-adevăr,

frumusețea e numele lui Dumnezeu, unul din numele Lui, înțelegând prin nume atributele divine [...]. Acest nume sau această însușire e strâns legată de calitatea de Creator al lumii. Lumea e oglinda Creatorului ei. Ea îi răsfrânge chipul și însușirile. Chiar numele lumii e frumusețe, fiindcă lumea se numește cosmos, adică ordine sau podoabă (Crainic, 1994, p. 105);

de aici, și aspirația ardentă a sufletului spre îndumnezeire. De reținut că sugestia luminii (principiu al vieții și al binelui) se concretizează, în context, prin valențele simbolico-expresive ale unui element care, prin excelență, trimite la energia făuritoare a cunoașterii, la sursa permanentă a bucuriei autentice, a vieții spirituale și materiale: *soarele*. Iluminarea interioară vizează însă și contemplarea frumuseții de nespus a chipului lui Dumnezeu, într-un mister suprem al revelației, dublat de liniștea adâncă ce inundă și înnoiește sufletul, transcende abisurile lui și facilitează nu doar regenerarea lăuntrică, ci și ascensiunea pe calea credinței. Astfel se ajunge la atingerea celui mai prețios deziderat (a cărui valoare și importanță se repercutează fundamental – în viziune creștină – asupra traseului ființial al oricărui om): prezența Lui atotputernică și restauratoare, contopirea cu El (în sens biblic), în urma transfigurării prin credință și speranță, prin suferință și jertfă de sine, ca recompensă absolută a unei vieți dedicate plener căutării și slujirii Lui, în ascultare și respect față de preceptele Cuvântului Sfânt. În fine, iubirea – stare și, deopotrivă, lucrare / acțiune – conferă spiritului despovărare de banalul existențial, beatitudine și splendoare imposibil de transpus în creație sau în emoția trăirii din comuniunea cu Cerul și cu semenii.

„Dumnezeu dorește să ajungă la persoana creată, sau la unirea Lui cu ea, nu numai prin extazul Lui spre ea, ci și prin extazul ei spre El.” (Stăniloae, 2003, p. 289). Aceasta face ca însuși sentimentul dorului să devină sinonim, în anumite ipostaze, cu cel drag, confundându-se cu el – în cazul de față, cu Cel ce guvernează infinitul eternității, împărăția Cerurilor, spre care năzuiește sufletul însetat de nemurire. Sunt semnificații actualizate în versuri al căror mesaj se configurează în jurul indefinibilului „dor sfânt” ce animă ființa în pendularea ei între agonie și extaz, între înălțimi și abisuri, între trecut și viitor, pregătindu-i-o pentru desprinderea

de „aici” și pentru ancorarea definitivă la „Țărmlul Celălalt”, încărcat de splendoare și de sacralitate, unde nu mai există niciun fel de graniță între reperele extreme ale unor dimensiuni aparent contrastante, antinomice. De remarcat, în acest sens, sintagmele nominale cu genitivul superlativ ce conțin, alături de substantivul *dor* – centru de grup (articulat sau nu), reluat ca determinant la plural –, un adjectiv pronominal posesiv de persoana I sau a II-a singular; ele substituie numele lui Dumnezeu (cu rol de adresare sau de referire), contribuind la relevarea intensității maxime cu care sunt percepute melancolia nemărginită și înălțarea stimulative, menite să reclădească devenirea continuă prin aspirația excepțională (deloc de neglijat) spre eternitate. Exemplificăm, în continuare, secvențe lirice reprezentative pentru crezul artistic și spiritual al autorului:

Dor al dorurilor mele, / strălucit și sfânt, și nalt, / toată dragostea mea suie / către Țărmlul Celălalt... // Cum, atrase-n dor de țărmluri, / cheam-un val pe altul val, / mi se cheamă-a' mele doruri / către Țărmlul de cristal. // Orice clipă îmi aduce / alt nou dor Acolo Sus, / unde inima-mi, cu toată / dragostea, pe veci mi-ai dus. // Alt nou dor în orice clipă / Îți aduce-n Sfântul Prag / tot ce pot avea pe lume / mai curat, mai scump, mai drag. // Rugăciunea și cântarea / vin să-Ți spună-n lacrimi cât / Te dorește-un suflet care / Te iubește-atât, atât... // Cât Te cheamă, cât suspină, / cât așteaptă clipa când / Țărmlul fericirii Tale / Ți-l va săruta plângând... // Care-i valul ce m-ar duce / până Dincolo-ntr-un salt?... / **Dorul dorurilor** mele / de pe Țărmlul Celălalt! (CCm 17, *Dor al dorurilor mele*);

Unde-i albul suflet, oare, / care te-nțelege, / unde-i mâna iubitoare, / rănile să-ți lege – / mâna albă, mâna moale, rănile să-ți lege? // Cazi..., dar sufletul tău suie / zâmbet alb spre soare, / către Țara unde nu e / dor și depărtare – / unde nu e despărțire, dor și depărtare, // Unde te așteaptă-n cale / veci de slăvi senine, / Țara dorurilor tale, / porumbel străine – / **Dorul dorurilor** tale, porumbel străine... (CCm 53, *Porumbel...*);

În tot ce e frumos – și-n toate / e-un farmec minunat și sfânt, / ce-n inimă, privind, coboară / puternic raiul pe pământ. // Dar parcă toate de pe lume / și poate că și-n Cer, la fel, / au numai câte-un singur farmec / sau har... și-n veci rămân cu el, // Pe când Tu, al Iubirii Soare, / Tu, al Cântării dulce Foc, / Tu, **Dorul dorurilor** mele, / le-ai veșnic toate la un loc! (CCm 64, *Stăpânul ascultării mele*).

Astfel, dorul (prototip al Logosului), care implică, în percepția firească a condiției umane, absența și depărtarea, generează o singurătate imensă atunci când El nu e de față, însă îndrumă, în mod discret, gândul și simțirea pătrunzătoare (în toată plinătatea lor) într-o comuniune spiritualizată unică, vie, care conferă sufletului libertate în Hristos, frumusețe și proștețime – sens fundamental al cunoașterii continue și al ființării pe pământ, desăvârșite în veșnicie.

Tot în legătură cu teonimele din poezia dorziană, semnalăm și o secvență selectată din versificarea unui psalm, în alcătuirea căreia grupul nominal cu valoare de intensitate maximă include substantivul *Domn*, „numele revelat al lui Dumnezeu” (Ivăniș Frențiu, 2013, p. 80), creându-se, astfel, dincolo de rezonanțele biblice și liturgice evidente, o repetiție cu rol stilistic, accentuată de utilizarea, în versul al treilea, a unei structuri sinonime, cu valențe similare genitivului superlativ, care vine să sublinieze, o dată în plus, atotputernicia, strălucirea și măreția Divinității:

Lăudați pe Domnul, căci El este bun, / căci în veac Ți ține îndurarea Lui,
/ Lăudați pe Domnul dumnezeilor, / că-n vecie ține mila Domnului! //
*Lăudați pe **Domnul domnilor** în veac / toți acei ce-l sunteți Domnului
pe plac!* // Lăudați pe **Domnul domnilor** în veac, / căci în veac va
ține îndurarea Sa, / Pe-Acel Singur Care face mari minuni, / căci în
veșnicie mila-l va ținea. (CP 269, *Psalmul 136*).

Alteori, genitivul superlativ implică o sintagmă nominală frecvent vehiculată în special în cărțile *Vechiului Testament*, cu referire la spațiul sacru al închinării din templul poporului evreu, „locul preasfânt” al întregului edificiu, în care nu intra decât marele preot, o dată pe an. În textele poetice de o asemenea factură, *Sfânta Sfintelor* ajunge să fie o imagine a protecției divine, a intimității sufletului cu Dumnezeu în rugăciune, iar organizarea mesajului mizează pe anumite transferuri metaforice și comparații explicite care concentrează și, totodată, detaliază, în cheie simbolică, etapele stării de taină în dialogul cu El:

În fața Crucii mi se moaie / întreagă neliniștea mea, / ca lumânarea
ce se-ndoaie / sub flacăra-i cu mult prea grea. // Și mi se ușurează
toată / povara sufletului meu / ca ramul ce e frânt deodată / de
rodu-i cel cu mult prea greu. // Și ochii-n lacrimi mi se-mbracă /
înfiorați și suspinând, / ca trandafirul ce s-upleacă / sub roua-i prea
mult picurând. // Și tot străfundul zării mele / mi se înalță spre Iisus
/ ca cerul când, prea greu de stele, / din ape se apleacă-n sus... // Și
inima-mi la rai se suie / ușor și liniștit așa / ca fumul tainic de tămâie
/ din **Sfânta Sfintelor** cândva... (CNem 72-73, *În fața Crucii*);

Doamne, lacrimile-aceste / care-mi curg acuma râu / multe sunt și grele, Doamne, / ca semințele de grâu / – fă-le, Doamne, să rodească (*bis*)³ / spice pline, pân' la brâu! // Doamne, rugăciunea asta / ce se 'naltă suspinând / ca mireasma tămâierii / **Sfintei Sfintelor** – arzând / – fericește-o cu-mplinirea (*bis*) / fericitului ei gând! // Doamne, mpărtășirea asta / pentru care nu e grai, / care-i taină și cutremur / ca o mergere prin Rai, / prelungește-o pe vecia (*bis*) / părtășiei ce i-o dai! (CNoi 86-87, *Doamne, lacrimile-aceste*);

Pe ziua asta, cea mai lungă, / scriu lacrimi cum mai grele nu-s / – nimic să vadă ochii firii, / ci numai cei cu văz de Sus. // La cea mai 'naltă despărțire, / solstițiul lubirii-mi cresc / și-l 'nalț în raze și în lacrimi, / să ardă-n creștetul ceresc. // De Fața Lui descoperită / lipesc obrazul meu scăldat / când fruntea mea cu spini mai arde / sărutul cel din urmă dat. // Pe locul rugăciunii Sale / din **Sfânta Sfintelor** de ieri, / în vârful lacrimii Cântării, / ard trei serafice tăceri. // Pe-altarul Tainei Tămâierii / trei rane roșii sufăr mut, / de peste ele mă privește / frumosul serafim tăcut. // Le-adăp cu sângele iubirii / și-aripla lui plecată lin, / înfiorată, mă atinge / c-o sărutare și-un suspin... (CNoi 191-192, *Pe ziua asta lungă*).

De remarcat, în poemele citate, integrarea, în aceste tablouri ale închinării și ale comuniunii, impregnate de puternice analogii cu textele / episoadele biblice, a simbolului *tămâii* – „un element fizic care amintește de o realitate eternă” (Ryken et al., 2011, p. 996) și, în același timp, „o emblemă pentru cel care împlinește o funcție sacerdotală” (Chevalier & Gheerbrant, 1995, p. 343), o componentă ce potențează valoarea înaltă a actului sacrificial, supunerea reverențioasă, diversele ipostaze ale relației dintre om și Divinitate. Asemenea imagini cu funcție simbolică și, totodată, expresivă, mizând pe transferuri semantice, cu ecouri imperative în evidențierea semnificațiilor desprinse din pasajele scripturistice și din adevărurile

³ Indicația (*bis*), prin care se solicită repetarea unei părți dintr-o bucată muzicală sau dintr-un program artistic, întâlnește, nu o dată, în opera lirică a lui Traian Dorz (și nu numai în dreptul unor versuri din volumele tipărite, ci chiar în variantele lor din manuscrise), atestă că, încă din momentul plâsmuirii poeziilor, autorul avea percepția clară a muzicalității acestora, trăind cu intensitate maximă ceea ce scria, inclusiv la nivelul armoniei interioare a textelor – idee reflectată și în meditațiile sau în îndemnul desprinse din anumite pasaje ale volumelor sale în proză, de factură memorialistică ori eseistică. În definitiv, este vorba despre un deziderat mărturisit indirect, adresat viitorilor compozitori ai melodiilor pe care poemele respective aveau să le primească de-a lungul timpului. De altfel, prin sărbătorile literare pe care le inițiasă în anii '80 ai secolului trecut, poetul „modelase” / instruisă tineri cu asemenea înclinații evidente, provocându-i să și le valorifice constructiv. În acest sens, poate nu e deloc întâmplător faptul că Traian Dorz a preconizat ca însăși integrala creației sale lirice să se intituleze *Cântări Nemuritoare*.

teologice aplicabile în viața cotidiană (la nivel individual sau în dimensiunea comunității creștine), pot fi reperate și în următoarele fragmente selectate din volumele de meditații ale lui Traian Dorz:

Ne pregătim să intrăm într-o Sărbătoare... Ne apropiem de un altar...
[...]

Leapădă-ți veșmintele cu care ai umblat până acum – și îmbracă, chiar de la intrare, haina de nuntă cerută de Mântuitorul, în Sfânta Evanghelie. Căci nimeni nu va putea rămâne aici, în **Sfânta Sfințelor** Domnului, fără această haină [...].

Prezența Domnului este lumină – și cine se apropie de El trebuie să se sfințească. (Dorz, 2005b, p. 319);

„Conștiința este în noi **Sfânta Sfințelor** din templul nostru duhovnicesc, sanctuarul nostru cel tainic, locul nostru sfânt în care nu trebuie să lăsăm să pătrundă nimic necurat, niciodată.” (Dorz, 2000, p. 73);

„Avem etern un singur templu,
la mijlocul singurei noastre Cetăți,
iar în **Sfânta Sfințelor** lui, un singur altar,
pe care arde un singur foc:
Iubirea.” (Dorz, 2000, p. 100).

Pe de altă parte, într-o poezie ce reflectă, într-un paralelism izbitor cu *Cântarea Cântărilor* din *Biblie*, frumusețea miresei aflate într-o așteptare plină de adorație, genitivul superlativ desemnează spațiul nelimitat al transcendenței, denumit, de altfel, în opera lui Traian Dorz, prin diverse substantive proprii ori grupuri nominale (Băcilă, 2017) cu certe ecouri în textele biblice și care trimit la ideea de manifestare directă a fericirii autentice, a sacralității celei mai înalte, a puterii lui Dumnezeu, a împlinirii perene în prezența Lui, în infinitul existenței de dincolo de sfera profanului – altfel spus, locul, timpul și starea ieșirii din locul, timpul și starea obișnuită, din firescul mărginit al condiției umane:

Cu cântec și cu veselie / e **cerul cerurilor** plin, / pe strălucita lor câmpie, / să strălucești de bucurie, / lubito, scoală-te și vin'! // O, vino, viile-nflorite / împart parfumul lor divin, / în Pomul Vieții, pârguite, / te-așteaptă roadele dorite, / lubito, scoală-te și vin'! (CCm 139, *Sfârșit e tot ce-a fost durere*).

O serie de secvențe lirice includ structuri cu genitivul superlativ întrebuițate adesea în comunicarea curentă și considerate, în lucrările de specialitate, locuțiuni adverbiale de timp, cu sensul „de-a pururi, pentru totdeauna, în eternitate; veșnic,

permanent, mereu". În alcătuirea lor intră pluralul masculin al substantivului *veac* (inclusiv în poziția de centru al grupului respectiv), specific sintagmelor stabile, care cunosc, de altfel, diverse variante formale, generate de substituția prepoziției inițiale:

– Voi, care nu gândiți nici astăzi / și nici nu vreți să țineți seama /
ce iad spăimântător și veșnic e depărtarea de Hristos, / ce noapte
veșnică-i aceea neluminată de-o nădejde, / de nicio singură nădejde,
/ – **pe vecii vecilor** închis!... (CR 129, *Ușă*);

„Celor ce-și păstrează una / calea și credința lor, / bucuria și cununa / **până-n
vecii vecilor!**... // Celor ce, și-nfrânți, se luptă, / chiar zdrobiți, cred ne-nfricat, / –
o cinstire ne-ntreruptă / și un nume neuitat.” (CS 60, *Csc înainte*);

Nu spune, făptuind păcatul, / c-ai fost silit să-l făptuiești, / căci
nimeni nu te poate face / să-l faci atunci când nu voiești. // Oricât
de crâncenă-ar fi sila, / cu orișice-ar amenința, / tot nu ți-ar birui
voința, / să faci ce-ntr-adevăr n-ai vrea. // Chiar și ființa cea mai slabă
/ ajunge de nebiruit / când hotărâtă-i legământul / să-și țină până la
sfârșit. // De-aceea, dacă-ți calci credința / și-ți uii iubirea ta dintâi,
/ **în vecii vecilor** tu singur / de-aceasta vinovat rămâi. (CS 223, *Nu
spune, făptuind păcatul*).

Sunt și situații când locuțiunile în discuție înglobează singularul (repetat al) substantivului amintit: „*Numai slava, numai slava lui Iisus*⁴ / *este fără de apus / și-ndulcirea, și-ndulcirea Feței Lui / ține-n veacul veacului.*” (CÎnv 102, *Nicio desfătare-n lume*); „*Slavă Sus și jos, / slavă Sus și jos, / să cântăm c-a înviat Iisus Hristos, / Preamărire Lui, / preamărire Lui / până-n veacul, până-n veacul veacului.*” (CNoi 15, *Fie-n veci slăvit*). Alteori, prezența în text a pluralului *veci* nu presupune sudarea grupurilor și dobândirea statutului de locuțiuni, ci este vorba despre îmbinări analizabile ale căror semnificații „sugerează un timp sacru nelimitat” (Ivăniș Frențiu, 2013, p. 57, 104), fapt demonstrat de ocurența, în vecinătatea acestui nominal, a unor determinări atributive, realizate printr-o propoziție subordonată relativă ori printr-un adverb precedat de prepoziție: „*O, Sfinte Duh, Putere Sfântă, / pe vecii vecilor ce vin, / pătrunde-mi viața cu sfințire, / să fiu o unică trăire / cu Domnul meu, deplin, deplin!*” (CCm 163, *O, dac-aș fi unit cu Tine*); „*Te vom slăvi-ntr-un viitor / cât vecii vecilor de-apoi, / Iisus, Preascump Mântuitor, / c-ai fost așa de bun cu noi!*” (CVeșn 126, *Cum n-am putut gândi*).

⁴ O atare opțiune vizând construcția metrico-ritmică a versului (reperabilă în numeroase creații lirice ale autorului) poate fi legată de intenția sa de a-i sugera viitorului compozitor anumite aspecte referitoare la tiparele melodice în care să plaseze textul poetic respectiv.

După cum se observă, sintagmele cu genitivul superlativ se înscriu în rândul elementelor-cheie ale construcției textuale, devenind, alături de alte componente ale discursului liric, repere de netăgăduit ale mesajului configurat de autor, cu atât mai mult cu cât, în pofida redundanței generate astfel, ele implică, prin postpunerea unuia și aceluiași substantiv, o expresie lingvistică specială a ideii de intensitate maximă, generatoare de efecte stilistice incontestabile. Unele reprezintă grupări locuționale, în timp ce altele sunt utilizate cu rol de substantive proprii compuse, menite să substituie numele Divinității sau anumite concepte fundamentale ale spiritualității de sorginte biblică, concentrând veritabile mărturisiri de credință, impregnate de evidențele revelației divine care transcend fără ezitare dimensiunile rațiunii umane. Prin intermediul versurilor, viziunea lui Traian Dorz se convertește într-o concretizare a unor adevăruri dogmatice, reunite adecvat într-o teologie mistică poetică despre *îndumnezeire* – prin permanenta hristificare și năzuință către desăvârșire –, despre eternitatea în prezența strălucirii divine, despre lumina vie a harului, a fericirii sfinte și a iubirii de Dumnezeu.

Foarte frecvent, construcția mesajului poetic mizează pe un limbaj simplu la prima vedere, valorificat însă expresiv, în acumulări și în simetrii care integrează structuri complexe, repetiții realizate progresiv, metafore și comparații sau diferite formule poetice menite să reliefeze trăirea în ascendență, candoarea și dramatismul mărturisirilor lirice, constituite, nu o dată, cu intenția adresării directe spre Divinitate, purtând mărci bine-cunoscute ale dialogului și, ca atare, actualizând funcția conativă și funcția fatică – elemente esențiale ale limbajului.

Poeziile conturează, în toată complexitatea lor, imaginea de ansamblu a unui spirit (singular sau comunitar) legat afectiv (și efectiv), în totalitate, de Cel Căruia I s-a încredințat, pentru totdeauna, dincolo de puterea de percepție obișnuită a acestui fapt, necesar mai ales pentru a permite descoperirea și cunoașterea pleneră a sinelui (mergând chiar până la autodepășire) și pentru a facilita, în pofida așteptării îndelungi ori a aparentei singurătăți, pătrunderea în sfera vieții veșnice, cu speranță și trăire constantă în rugăciune, dedicare, iubire, sfințenie, împreună cu Dumnezeu, ca o condiție obligatorie a ființării și ca o permanență care întregește imboldul creator al existenței rostuite definitiv în(tru) El.

BIBLIOGRAFIE

- Academia Română. (1966a). *Gramatica limbii române*. Volumul I. Editura Academiei.
- Academia Română. (1966b). *Gramatica limbii române*. Volumul al II-lea. Editura Academiei.
- Academia Română. (2005). *Gramatica limbii române. II. Enunțul*. Editura Academiei Române.

- Avram, M. (1997). *Gramatica pentru toți*. Humanitas.
- Băcilă, F.-M. (2016). *Dorziana – o (re)construcție a textului prin limbaj*. Excelsior Art.
- Băcilă, F.-M. (2017). Nume ale Împărăției Cerurilor în poezia lui Traian Dorz. În O. Felecan (ed.), *Name and Naming. Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics „Name and Naming”. Sacred and Profane in Onomastics, Baia Mare, September 5-7, 2017*, (p. 1141-1150). Mega. Argonaut.
- Băcilă, F.-M. (2021). *Dorziana – poemul (ne)cuvântului întemeietor*. Cosmopolitan Art.
- Brâncuș, G., & Saramandu, M. (s.a.). *Gramatica limbii române*. Volumul I. *Morfologia*. Atos.
- Câmpeanu, E. (1975). *Substantivul – studiu stilistic*. Editura Științifică și Enciclopedică.
- Chevalier, J., & Gheerbrant, A. (1995). *Dicționar de simboluri*. Volumul 3. P – Z. Artemis.
- Crainic, N. (1994). *Nostalgia paradisului*. Moldova.
- Grigorie de Nyssa, S. (1982). *Scrieri*. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Iordan, I., & Robu, V. (1978). *Limba română contemporană*. Editura Didactică și Pedagogică.
- Irimia, D. (1997). *Gramatica limbii române*. Polirom.
- Ivăniș Frențiu, M. (2013). *Aspecte ale limbajului liturgic românesc*. Casa Cărții de Știință.
- Ryken, L., Wilhoit, J. C., & Longman III, T. (ed.). (2011). *Dicționar de imagini și simboluri biblice*.
- Stăniloae, D. (2003). *Teologia dogmatică ortodoxă*. Volumul I. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

SURSE

- CA = Dorz, T. (2006). *Cântarea Anilor*. „Oastea Domnului”.
- CCm = Dorz, T. (2007). *Cântarea Cântărilor mele*. „Oastea Domnului”.
- CÎnv = Dorz, T. (2007). *Cântarea Învierii*. „Oastea Domnului”.
- CNem = Dorz, T. (2007). *Cântări Nemuritoare*. „Oastea Domnului”.
- CNoi = Dorz, T. (2008). *Cântări Noi*. „Oastea Domnului”.
- CP = Dorz, T. (2005). *Cântările Psalmilor*. „Oastea Domnului”.
- CR = Dorz, T. (2006). *Cântările Roadelor*. „Oastea Domnului”.
- CS = Dorz, T. (2008). *Cântări de Sus*. „Oastea Domnului”.
- CVeșn = Dorz, T. (2007). *Cântarea Veșniciei*. „Oastea Domnului”.

Dorz, T. (2000). *Mărgăritarul ascuns*. „Oastea Domnului”.

Dorz, T. (2005a). *Hristos – mărturia mea*. „Oastea Domnului”.

Dorz, T. (2005b). *Hristos – Tezaurul Împăratului Solomon*. „Oastea Domnului”.

PS = Dorz, T. (2006). *Poemele lui Solomon*. „Oastea Domnului”.

Florina-Maria Băcilă

THE SUPERLATIVE GENITIVE IN TRAIAN DORZ'S POETRY

Summary

The current paper aims at an analysis of a construction with remarkable stylistic valences for the message of Traian Dorz's lyrics: the Superlative Genitive. We will have in view the structures created by repeating nouns in their Genitive plural forms, including in associations with adverbial phrases. On the other hand, some groups of this type represent substitutes of Divinity's name, giving the text, once more, expressive hues. Beyond the simple materialisation of such grammatical and key significations, the use, in the dorzian poetry, of these phrases highlight aspects regarding unquestionable theological truths, the author's artistic belief, his conception about lyrical creation and about the existential paths of man in relation with God.

Keywords: genitive, superlative, grammar, stylistics, mystical-religious poetry

Флорина-Марија Бачила

ГЕНИТИВ СУПЕРЛАТИВА У ПОЕЗИЈИ ТРАЈАНА ДОРЗА

Резиме

Циљ овог рада је анализа конструкције са стилским валентностима значајним за поруку стихова Трајана Дорза: генитив суперлатива. Усредредићемо се на структуре настале понављањем именица у множини генитива, укључујући и односе који имају статус прилошких одредби. С друге стране, неке групе овог типа представљају супституте за назив божанског, дајући изнова тексту изражајне нијансе. Осим једноставне материјализације оваквих граматичких вредности и кључних значења, употреба таквих синтагми у Дорзовој поезији истиче аспекте који се односе на неупитне теолошке истине, ауторово уметничко уверење, његову концепцију лирског стваралаштва и егзистенцијалне путеве човека у односу са Богом.

Кључне речи: генитив, суперлатив, граматика, стилистика, мистичко-религијска поезија

Lingvistică aplicată

Primenjena lingvistika

Applied linguistics

Andreea Teletin¹

Universitatea din București
Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
[© https://orcid.org/0000-0002-5915-5643](https://orcid.org/0000-0002-5915-5643)

Iulia Nica²

Institutul Limbii Române
Universidad de Salamanca, Facultad de Filología
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Litere
[© https://orcid.org/0000-0003-2249-5684](https://orcid.org/0000-0003-2249-5684)

**„ÎNTÂI ASCULTĂ ȘI PE URMĂ VORBEȘTE”. DEZVOLTAREA
COMPREHENSII ORALE CU AJUTORUL MATERIALELOR AUTENTICE ÎN
PREDAREA ROMÂNEI CA LIMBĂ STRĂINĂ**

Dezvoltarea recentă a tehnologiei și prevalența multimodalității în comunicarea digitală întăresc rolul comprehensiunii orale în stăpânirea limbilor. Abordăm dezvoltarea acestei competențe – în predarea românei ca limbă străină (RLS) – cu ajutorul textelor autentice, relativ puțin prezente în manualele de specialitate actuale. În prima parte introducem o serie de considerații teoretice și metodologice privind comprehensiunea orală, tipologia textuală și utilizarea documentelor autentice la cursurile de limbi străine. În partea a doua propunem o serie de activități didactice pentru cele șase niveluri de competență lingvistică din *Cadrul European Comun de Referință pentru Limbi (CECRL)* pe baza unor texte variate, disponibile pe Internet.

Cuvinte-cheie: româna ca limbă străină (RLS), lingvistică aplicată, comprehensiune orală, materiale autentice, multimodalitate

1. Introducere

Evoluția tehnologică recentă a adus transformări în numeroase aspecte ce țin de comunicare. Pentru a aminti doar câteva exemple, telefoanele mobile

¹ andreea.teletin@lils.unibuc.ro

² nica@usal.es

permit interacțiunea aproape oriunde în timp și în spațiu, în timp ce pe Internet sunt disponibile o infinitate de înregistrări audio-video sau pot fi urmărite, în timp real, emisiuni de radio și de televiziune, cursuri universitare și conferințe. În paralel, se observă ponderea accentuată a comunicării multimodale, în care se îmbină imaginea, sunetul și scrisul. Comprehensiunea orală devine astfel o competență lingvistică tot mai importantă în stăpânirea limbilor străine, competență care trebuie antrenată astăzi nu doar pentru interacțiunea verbală directă, ci și pentru accesul la informația disponibilă în mediul virtual.

Plecând de la experiența acumulată la lectoratele de limbă română de la Paris, Sevilla și Salamanca, lucrarea abordează problema comprehensiunii orale în predarea românei ca limbă străină (RLS), cu atenție specială asupra ascultării active și a utilității pe care o au textele autentice în dezvoltarea acestei competențe. Expunem întâi o serie de considerații teoretice și metodologice, pentru ca, în partea a doua, să propunem activități didactice la fiecare dintre cele șase niveluri de competență lingvistică, A1-C2, din *Cadrul European Comun de Referință pentru Limbi* (CECRL).

2. Preliminarii teoretice și metodologice

Mult timp parțial neglijată în predarea limbilor, comprehensiunea orală se bucură de o atenție reînnoită și intensificată în ultimele decenii, prin încorporarea documentelor autentice la lecții și prin apariția unor studii teoretico-metodologice profunde (Nonnon, 2000; Suffys, 2000; Johnen, 2012; Alrabadi, 2011).

S-a semnalat, în repetate rânduri, complexitatea acestei competențe lingvistice, considerată drept cel mai dificil de însușit în învățarea unei limbi străine. Astfel, comprehensiunea orală necesită cunoștințe multiple, privind: sistemele fonologic, grafic și textual; valorile funcționale și semantice ale structurilor lingvistice; regulile socioculturale ale comunității în care se desfășoară comunicarea; factorii extralingvistici care intervin în discursul oral, precum gesturile, expresiile faciale sau orice alt indiciu folosit inconștient de un vorbitor nativ (Slama-Cazacu, 1982; Araújo Carreira, 1997; Dascălu Jina & Pop, 2003; Pop, 2014). În plus, comprehensiunea orală antrenează, simultan, operații multiple – ascultare, detectare, selectare, identificare și recunoaștere –, ceea ce presupune, o dificultate sporită pentru vorbitorii altor limbi.

Gremmo & Holec (1990), urmași de Cornaire (1998), disting între: *ascultarea globală*, prin care se descoperă sensul general al textului; *ascultarea de veghe* (de exemplu, ascultarea știrilor la radio în timp ce se fac alte activități), produsă inconștient și fără să aibă drept scop înțelegerea, un indiciu auzit putând totuși atrage atenția ascultătorului; *ascultarea detaliată*, urmărind reconstituirea documentului cuvânt cu cuvânt; *ascultarea selectivă*, atunci când informațiile căutate sunt localizate în text și se ascultă cu atenție doar pasajele respective.

În paralel, s-au elaborat două modele centrale ale comprehensiunii orale, utilizate în practică separat sau complementar: unul orientat dinspre formă către sens și celălalt orientat dinspre sens către formă, în bibliografia francofonă numite semasiologic și respectiv onomasiologic, iar în bibliografia anglo-saxonă, *bottom-up* și respectiv *top-down*. În primul model, sunt delimitate următoarele faze ale comprehensiunii orale: *discriminarea*, în care se izolează lanțul fonic al mesajului și se identifică „sunetele” care formează acest lanț; *segmentarea*, în care se delimitează cuvintele, grupurile de cuvinte, propozițiile pe care sunetele le reprezintă; *interpretarea*, în care se asociază un sens cuvintelor, grupurilor de cuvinte și propozițiilor; *sinteza*, în care se construiește sensul general al mesajului, „adăugând” semnificațiile cuvintelor, ale grupurilor de cuvinte și ale propozițiilor. În cadrul celui de-al doilea model, se fac întâi *presupuneri* cu privire la conținutul mesajului, pe baza cunoștințelor de care se dispune (generale sau specifice, legate de situația de comunicare: destinatar, intenții probabile, loc, moment) și pe baza informațiilor ce se înțeleg din mesaj; astfel se stabilesc *ipoteze* de ordin semantic, la nivel global și la nivel mai restrâns. În schimb, ipotezele de ordin formal țin cont de unitățile de sens care rezultă din unitățile formale de suprafață, cum ar fi replicile, enunțul, propoziția, grupurile de cuvinte, cuvântul. În final, *se verifică* ipotezele semantice și cele formale.

Înțelegerea unui mesaj oral necesită o pregătire sistematică, iar practica ascultării este esențială pentru dezvoltarea abilităților specifice. Potrivit CECRL, un utilizator independent trebuie să înțeleagă limba pe care o aude în jurul lui și să se descurce singur; prin urmare, este necesar să fie expus cât mai repede și cât mai des posibil textelor autentice. Studenții iau astfel contact cu comunicarea reală între vorbitorii nativi: spontană, deseori informală, cu numeroase forme non-standard și cu caracteristici ale vorbirii, precum ezitări, greșeli, pauze, abrevieri, repetări, parafraze etc.

Pentru clasificarea documentelor autentice, luăm ca punct de reper – relativ – tipologia lui Jean-Michel Adam (Adam, 1992, p. 147), elaborată pentru textele scrise: narațiunea, descrierea, argumentația, explicația și dialogul. Ne distanțăm însă de această tipologie în privința dialogului, pe care îl considerăm o categorie transversală, de alt nivel decât celelalte patru tipuri. Concret, dialogul impune cunoașterea unor procedee de natură diversă: a) enunțiative, precum pronumele de persoana I și a II-a, formele de politețe și interjecțiile; b) sintactice și gramaticale, legate de tipuri de propoziții, dar și de timpuri verbale; c) discursive, precum conectorii; d) lexicale, care țin de registrul formal sau informal, de limbajul popular; e) stilistice, de exemplu, comparația, metafora, antiteza, hiperbola, enumerarea; f) prozodice, precum ritmul, pauza, accentul, intonația, tonul; g) procedee vizuale, mai ales în cazul documentelor audiovizuale, cum ar fi gesturile sau expresiile faciale.

Este deopotrivă utilă în predarea limbilor străine o altă distincție (Peytard, 1971; Kerbrat-Orecchioni, 1990; Vion, 1993), între: 1) texte orale spontane (conversații față în față, dezbateri), 2) texte orale pregătite (interviuri, jurnale de știri), 3) texte scrise pentru a fi ascultate (conferințe, povești, piese de teatru) și 4) texte scrise pentru a fi văzute (reclame, videoclipuri, filme, piese de teatru). Subliniem însă eterogeneitatea interacțiunilor orale, care frecvent combină mai multe genuri. În cadrul genului 1, se pot menționa texte instituționalizate (Levinson, 1992, p. 69), care cuprind activități frecvente și stabile, cu determinare finalită și socială, sau evenimente cu anumite constrângeri (intervenții, participanți, cadru de desfășurare, printre altele): lecții, interviuri de lucru, interogatorii în justiție, meciuri de fotbal, sarcini în cadrul unui workshop, cine festive etc. Genul 2 include discursuri abstracte (Kerbrat-Orecchioni & Traverso, 2004), cu caracteristici retorico-pragmatice sau legate de organizarea discursivă, categorii discursive identice celor ale scrisului (narațiune, descriere, argumentare etc.), dar și unități pragmatice ce țin de actele de limbaj (salutul, un constituent esențial al unui gen de tipul 1, precum o întâlnire pe ascuns).

Limba prezentă în manualele de română pentru străini este de obicei standard, cu puține elemente de variație, iar în forma sa orală, fără excese de viteză, cu un ritm de vorbire susținut și lipsită de fenomenele inerente vorbirii. În paralel însă, încep să apară preocupări de dezvoltare a comprehensiunii orale cu ajutorul documentelor autentice (González-Barros 2020, Grigore 2022, Toma 2022).

În practică, la cursurile de limbă română din străinătate, am utilizat constant o gamă largă de documente orale autentice, în totalitate disponibile pe Internet: de tip narativ (cântece, povești, emisiuni istorice, podcasturi, filme, piese de teatru, audiobookuri), descriptiv (ghicitori, anunțuri matrimoniale, știri scurte, buletine meteorologice, telejurnale, portrete, documentare, ghiduri turistice), explicativ (campanii instituționale, reguli de joc, instrucțiuni de folosire, rețete, itinerarii turistice, conferințe, reportaje), argumentativ (reclame, critici de film, editoriale, predici religioase, discursuri, dezbateri politice).

Alegerea unor astfel de materiale a ținut cont, pe lângă posibilitatea de a fi ușor accesate online, în regim liber, de o serie de alte aspecte: adecvarea la nivelul de pregătire a studenților, pentru a evita sau a minimiza explicațiile, ilustrarea variației în pronunție (de exemplu, din regiuni distincte ale României și din Republica Moldova), comunicarea în contexte cotidiene, transmiterea elementelor de cultură relevante. Ne-am îndepărtat, în general, de documentele audio prefabricate, cu voce, debit, intonație și accent standardizate, care nu permit cursanților o imersiune lingvistică reală și deci înțelegerea vorbitorilor nativi în situații comunicative normale. Un aspect suplimentar pe care l-am avut în vedere este multimodalitatea textelor. Aceasta trezește și menține curiozitatea

studenților prin varietatea resurselor expresive (componentele vizuală, auditivă și scrisă); în același timp, prezintă atribute folositoare predării limbilor: elemente paralingvistice (gesturi, mimică), fonetice (fenomene prozodice, accente) și alte trăsături de oralitate (registre de limbă), secvențe scrise, imagini și muzică. Inclus destul de rar în manualele de RLS, umorul este, alături de multimodalitate, o caracteristică deloc secundară în selectarea materialelor. În primul rând, introducerea unei componente comice în procesul de învățare este o adevărată sursă de plăcere și de motivație pentru studenți, iar limba este văzută în situații reale (Étienne & Vanbaelen, 2021). Totodată, umorul contribuie substanțial la cizelarea comprehensiunii întrucât aduce elemente suplimentare – de tip lingvistic, pragmatic ori sociocultural – și deci un grad crescut de complexitate în interpretarea textelor.

În literatura de specialitate se propun tipuri de texte orale la fiecare dintre cele șase niveluri de competență lingvistică din CECRL; pentru limba română, o astfel de tipologie apare, de exemplu, în Platon et al. (2014), pentru nivelurile A1-B2. Plecând de la experiența didactică și ținând cont de criteriile menționate, reunim, la rândul nostru, un inventar al documentelor orale utile predării românei ca limbă străină.

Nivel	Tip narativ	Tip descriptiv	Tip explicativ	Tip argumentativ
A1	cântece	ghicitori	campanii instituționale	reclame
A2	povești	anunțuri matrimoniale	reguli de joc instrucțiuni de folosire	critici de film
B1	emisiuni istorice	știri scurte buletine meteorologice	rețete	editoriale
B2	podcasturi	telejurnale portrete	itinerarii turistice	predici religioase
C1	filme piese de teatru	documentare lungi	conferințe	discursuri politice
C2	audiobookuri	ghiduri turistice	reportaje	dezbateri politice

Exemple de documente orale autentice pentru cursurile de RLS

La fel ca Platon et al. (2014, p. 9–10), suntem părere că asocierea tipurilor de texte cu nivelurile de competență lingvistică din CECRL este flexibilă și pur

orientativă. În realitate, același gen poate fi folosit la aproape orice nivel dacă este ales în mod corespunzător cunoștințelor respective, după cum se poate observa în partea aplicată a acestei lucrări, unde utilizăm secvențe din filme la diferitele stadii ale parcursului didactic al studenților.

Filmul este, de altfel, o resursă educativă extrem de utilă: profesorului îi pune la dispoziție eșantioane audio-video relevante pentru aspecte lingvistice și culturale variate, iar studentului îi oferă plăcerea vizionării unei înregistrări de dimensiuni mai mici sau mai mari (trailer, scurtmetraj, lungmetraj). În plus, producțiile cinematografice le permit cursanților să intre în contact direct cu limba română așa cum este ea vorbită în realitate, într-un ritm mai natural și mai variabil decât instrucțiunile profesorului, cu elipse, discontinuități, incoerențe etc. Deși filmele românești sunt ușor accesibile – inclusiv prin site-uri specializate (<https://cinepub.ro>) –, bibliografia dedicată predării limbii române pentru străini nu le acordă o atenție deosebită.

La cursurile de limbi străine, utilizarea documentelor orale presupune, de obicei, trei etape principale: preascultarea, ascultarea și postascultarea/reascultarea. Preascultarea are rolul de pregătire pentru prima audiție, prin activități de brainstorming, fără ca studenții să aibă la dispoziție transcrierea textului: discutarea unui cuvânt-cheie, folosirea de imagini sau de texte legate de conținutul materialului audio(-video) etc. În ascultarea propriu-zisă se desfășoară activități de înțelegere a textului, în ansamblu și în detaliu, plus de verificare a acestui proces: ordonarea paragrafelor, întrebări care includ amănunte despre conținut, cu răspunsuri de tip *adevărat/fals* sau la alegere, întrebări specifice sau cu dificultate variată, întocmirea listelor de cuvinte noi, completarea spațiilor libere din transcriere, repetarea cu voce tare pentru îmbunătățirea pronunției etc. Postascultarea constă în activități de producere plecând de la text, precum comentarea a ceea ce s-a ascultat, utilizarea vocabularului și a structurilor gramaticale în situații noi, reformulări, prezentarea unor elemente de cultură și civilizație, introducerea altor activități de ascultare pornind de la texte similare. Respectarea celor trei faze este cu atât mai necesară în cazul textelor autentice, destinate vorbitorilor nativi, a căror înțelegere este mai dificilă în comparație cu înregistrările din manuale.

În activitățile de comprehensiune orală combinăm segmentarea și reiterarea documentelor utilizate. Pe baza acestor procedee de manipulare – cu modificare minimală – a textelor, se pot realiza exerciții ghidate, precum întrebări de tip *adevărat/fals*, cu opțiuni predefinite sau care necesită răspunsuri limitate, precise, și, în egală măsură, activități complexe, cu o mai mare autonomie a studentului: întrebări deschise, scheme, reformulări, rezumate. La fiecare nivel din CECRL, exercițiile de comprehensiune orală pot fi utilizate inclusiv pe post de introducere ori de recapitulare. Deși acordăm întâietate – în actul de comunicare

– activităților de ascultare, acestea sunt permanent integrate cu lectura, cu conversația și cu redactarea. Documentele orale pot fi folosite pentru alte competențe: de exemplu, subtitrările și transcrierile pot transforma o activitate de comprehensiune orală într-o cerință de comprehensiune scrisă. Familiarizarea studenților cu genuri textuale diferite este complementară cu prezentarea culturii românești. O pluralitate de înregistrări autentice, cu accente, intonații, fluxuri și contexte diferite (știri, spoturi publicitare, conversații, știri TV, interviuri, scheciuri, cântece, povești), e de natură să încurajeze deopotrivă învățarea interculturală.

3. Activități didactice de comprehensiune orală

Propunem, în continuare, o serie de activități pentru dezvoltarea competențelor comunicative la nivelurile A1-C2 de predare a limbii române, în conformitate cu cerințele CECRL.

Nivelul A1

Documentele autentice se pot folosi încă de la începutul studiului limbii române, prin secvențe foarte simple și de dimensiuni reduse. Anecdota, de exemplu, este dialogată și, în plus, are note de umor accesibile studenților.

Material: Anecdota „Alo?” dintr-o serie de momente umoristice pentru televiziune. <https://www.youtube.com/watch?v=J2BOTY-tnR4> [15.04.2023] (fragmentul 00:00-00:15; durată 15”). Transcriere:

- *Alo? Șase, unu, unu, unu, unu, unu, unu?*
- *Nu: șase, unșpe, unșpe, unșpe.*
- *Vă rog să mă scuzați pentru deranj!*
- *Nu face nimic [...] !*

Clară și lentă, cu repetiții, această anecdotă permite fixarea conținuturilor inițiale ale învățării unei limbi, precum salutarile, alte formule de politețe și numeralul cardinal, cel din urmă inclusiv în registrul colocvial. Sugerăm următoarele activități de ascultare, în formulări cât mai simple:

- „Imediat ascultăm un video. Ce tip de comunicare este: dialog, monolog, prezentare...?”
- „Ce fel de conversație se aude?”; „Cum se inițiază o conversație la telefon?”; „Ce altă formulă de politețe se poate utiliza?”; „Cum răspundem?”.
- „Ce numere de telefon apar în video?”; „Ce secvențe orale se repetă?”.
- „Cum traducem *unșpe*?”; „Cum scriem?”; „Cum mai putem spune *doisprezece, treisprezece, ... nouăsprezece*?”.
- „Lucrați în perechi. Creați și apoi interpretați un dialog la telefon.”

Oarecum similare anecdotelor dialogate, unele secvențe de film de lungime minimă, cu lexic limitat și cu sintaxă elementară, pot fi selectate, la fel, pentru nivelul A1.

Material: Scena „Știi să...?” din filmul *Veronica se întoarce*, 1974. https://www.youtube.com/watch?v=RZWC_drqEh8 [15.04.2023] (fragmentul 00:12-00:22; durată: 10”). Transcrierea fragmentului:

- *Știi să cânti?*
- *Așa și-așa.*
- *Știi să joci?*
- *Așa și-așa.*
- *Ei... Păi la tine, draga mea, toate sunt așa și-așa!*

După ce s-a studiat indicativul prezent, fie și numai pentru primele două persoane (*eu, tu*), secvența aleasă poate servi la introducerea sau la fixarea (pentru aceleași persoane) a construcției cu un verb principal urmat de un verb subordonat, la conjunctiv, de tipul [*a ști + verb la conjunctiv*]. Iterația focalizează întrebarea în care se folosește construcția și sprijină înțelegerea acesteia din urmă; tot iterația, completată de intonație și de mimică – balansarea capului – facilitează interpretarea răspunsului. Pe lângă activitățile de comprehensiune, înregistrarea permite altele de exprimare a abilităților, a cunoștințelor și a dorințelor (pentru persoanele I și a II-a singular):

- „Cine apare în video?”.
- „Ce verbe se folosesc?”; „Cum se traduc?”.
- „Observăm verbul *a juca* (cf. Ciorănescu (2007), cu etimologie latină: lat. pop. **iōcāre*, > it. *giocare*, prov. *jogar*, fr. *jouer*, sp. *jugar*, port. *jogar*, rom. *a juca*, dar cu evoluție semantică particulară: sensul de „a dansa”, posibil calc după slavă sau rezultat al unei evoluții interne, astăzi cu marcă populară; cu acest sens se utilizează astăzi verbul *a dansa* < fr. *danser*)”.
- „Cum răspunde fetița la întrebări?”.
- „Ce alte răspunsuri sunt posibile?”.
- „Cum am putea completa fraza *Știi să...?*”.
- „Lucrați în perechi. Creați și apoi interpretați un dialog de tipul *Știi să...?*”.
- „Repetăți cu structurile *Poți să...?*, *Vrei să...?*”.

Pe lângă înregistrările scurte, utile pentru studiul unui anumit conținut lexical sau gramatical, spre finalul nivelului A1, eventual în perioada de recapitulare, se pot folosi documente mai ample.

Studiile dedicate comprehensiunii orale semnaleză că aceasta este facilitată de conținuturi familiare ascultătorilor (Duarte, 2018). În acord cu astfel de observații, selectăm o expunere audio-video despre Uniunea Europeană și

instituțiile aferente. Accesul ușor la conținut face ca, în pofida dimensiunilor medii, înregistrarea să fie potrivită studenților la sfârșitul nivelului A1. Stilul modern și multimodalitatea – desene, scris – aduc o notă ludică și sprijină înțelegerea.

Material: Prezentarea *Uniunea Europeană*. https://www.youtube.com/watch?v=kq_LcuYvr4I [15.04.2023] (durată integrală: 6' 30''). Se utilizează efectiv fragmentele 0:08-00:15, de 7'', 1:39-2:38, de 59'', și 2:38-3:30, de 52'', transcrise în continuare:

(fragmentul 0:08-00:15)

Oameni buni, hai să vedem de ce există UE, ce este UE și cu ce ne ajută concret.

(fragmentul 1:39-2:38)

UE e o alianță politică și economică, definită de niște tratate. În prezent, are șapte instituții principale: Consiliul European, Comisia Europeană, Parlamentul European, Consiliul UE, Curtea Europeană de Conturi, Banca Centrală Europeană și Curtea Europeană de Justiție.

La Consiliul European se întâlnesc șefii statelor membre care decid în mod unanim ce vor să facă în UE. Comisia Europeană administrează Uniunea Europeană în baza politicilor existente, calculează bugetul UE și inițiază proiecte pentru politici noi, conform deciziilor Consiliului European. Parlamentul European și Consiliul UE votează proiectele de lege scrise de Comisie. Banca Centrală administrează moneda Euro și ține inflația sub control. Curtea de Conturi stă cu ochii pe instituțiile UE și vede cum e folosit bugetul, iar Curtea de Justiție se asigură că statele membre și instituțiile UE respectă legile europene.

(fragmentul 2:38-3:30)

Bun! Uniunea Europeană e un organism mare și complicat. Întrebarea e cu ce ajută UE țările membre. Ca să aflăm, hai să ne uităm pe bugetul EU. Pentru perioada 2021-2027, UE are un buget de 1,2 trilioane de euro. În mare, banii se duc pe: [a] fonduri pentru agricultură și protecția mediului, [b] investiții în întreprinderi mici și mijlocii, digitalizare, energie sustenabilă, infrastructură de transport, servicii medicale, dezvoltare urbană sustenabilă, crearea de locuri de muncă, programe educaționale, proiecte de cultură și altele – hai să-i zicem dezvoltare – și [c] fonduri pentru cercetare și inovare. Se mai dau bani pentru: sprijinul țărilor vecine, administrația publică europeană, migrație și administrarea granițelor și, nu ultimul rând, securitate și apărare.

Cu ajutorul înregistrării orale selectate, se pot repeta și fixa probleme de vocabular (instituții, activități), de gramatică (genul și numărul substantivului, articolul definit, formele și topica adjectivului, indicativul prezent plus persoanele I și a II-a, singular și plural, ale conjunctivului prezent), de stilistică (limbajul standard vs. registrul colocvial) ori pragmatico-discursive (dialogul, expunerea). Alternativ, înregistrarea poate fi utilizată parțial, prin fragmente scurte, pe parcursul nivelului A1 pentru a trata o serie dintre problemele menționate.

Un astfel de document permite totodată introducerea sau, după caz, exersarea unor strategii articulate de comprehensiune, precum metoda EuroCom. În cazul concret al intercomprehensiunii romanice, EuroComRom prevede următoarele tipuri de cunoștințe comune („site”) pe care studenții le pot folosi în descifrarea sensului unui text: 1) vocabularul internațional; 2) vocabularul panromanice; 3) corespondențele fonetice și grafice; 4) grafii și pronunții; 5) structuri sintactice panromanice; 6) elemente morfo-sintactice; 7) prefixe și sufixe (Reinheimer *et al.*, 2001).

Menționăm – într-o formă schematizată, pentru simplitatea expunerii – câteva modalități de a folosi înregistrarea.

Preascultare. Se anunță tema (0:08-00:15).

– Se introduce sigla UE pentru Uniunea Europeană.

– Se introduce/fixează interjecția *hai!* și utilizarea acesteia cu verbe la conjunctiv.

– Se introduc/fixează formele de conjunctiv (aici, persoana I plural) într-un context ușor.

– Se introduc/fixează cuvintele interogative, precum *ce?*, în varii structuri: *De ce?*, *Cu ce?*.

Ascultare (1). O rundă de urmărire integrală a fragmentului selecționat (1:38-3:30), eventual la viteză redusă.

1.1. Vizionare, anticipată de obiectiv: „Notați ce cuvinte nu înțelegeți”. După vizionare, se enumeră și se traduc în grup unitățile lexicale respective.

1.2. Se ascultă doar partea audio, fără nicio altă operațiune; se repetă.

Ascultare (2). Runde de vizionare parțială, cu interes centrat pe anumite probleme care sunt anunțate studenților.

2.1. O rundă de vizionare scurtă (1:39-1:59), cu preambulul „Acum ne interesează ce nume au instituțiile UE”.

– Se cere studenților: „Completați numele următoare (atenție, pot fi două opțiuni): *Curtea Europeană...* [răspunsuri: *de Conturi*, *de Justiție*]; *Consiliul...* [răspunsuri: *Europei*, *European*]; *Comisia...* [răspuns: *Europeană*]; *Banca Centrală...* [răspuns: *Europeană*].”

Plecând de la răspunsuri, se pot realiza mici alte exerciții:

– Se face distincția între structuri sintactice: [SUBSTANTIV + ADJECTIV] vs. [SUBSTANTIV + *de* + SUBSTANTIV].

– La fel, se disting cuvinte în contexte similare: *de Conturi și de Justiție*.
– Se face diferența între: *european, europeană, Europei*. Se învață/fixează formele adjectivului.

– Se fixează articolul definit, cerându-se identificarea substantivelor articulate cu articol definit.

2.2. Runde de vizionare foarte scurtă (fragmente din secvența 1:59-2:40), cu indicația preliminară „Atenție la ce face fiecare instituție europeană”. Se utilizează fragmentele corespunzătoare fiecărei instituții în parte, cu scopul de a introduce/fixa verbele prin întrebări variabile: cu reluarea sau parafrizarea formulărilor din video („*INSTITUȚIA face A?*”), disjunctive („*INSTITUȚIA face A sau B?*”) sau libere („*Ce face INSTITUȚIA?*”).

– De exemplu, pentru fragmentul 1:59-2:05: „Ce face Consiliul European?”; „Care e forma verbului la infinitiv?” Se procedează similar cu alte fragmente: 2:06-2:16, pentru Comisia Europeană; 2:17-2:22, pentru Parlamentul European și Consiliul UE; 2:23-2:26, pentru Banca Centrală Europeană; 2:27-2:30, pentru Curtea de Conturi; 2:32-2:37, pentru Curtea de Justiție.

– La final: sinteza (și verificarea) înțelegerii. „Repetăm: ce face fiecare instituție UE? Consiliul European...? Comisia Europeană...?” etc.

2.3. O rundă de vizionare scurtă (2:40-3:30), cu obiectiv anunțat: „Atenție la substantivele comune și la particularitățile lor morfologice”.

– „Notați substantivele în forma în care apar”. Se cere un răspuns fiecărui student. „Ce substantive apar?”. Se centralizează toate substantivele pe o listă comună.

– „Ce cuvinte internaționale apar (substantive sau nu)?”; „Ce origine credeți că au aceste vocabule?”; „Ce echivalente au în limba voastră și în alte limbi, romanice sau nu?”.

– Se repetă cuvintele noi și se separă vocabularul internațional de vocabularul netransparent.

– Se fixează formele substantivelor: lema, formele de singular și de plural, formele cu articol.

– Se fixează articolul definit.

– „Ce sufixe observați?”; „Ce sufixe corespund în limba voastră și în alte limbi romanice?”³.

– „Clasificați substantivele după gen: masculin, feminin și neutru.”; „Ce sufixe observați la substantivele de fiecare gen?”

– „Ce substantive sunt la singular și ce substantive sunt la plural?; Grupați substantivele după număr”.

– La final: sinteza comprehensiunii (întrebări și răspunsuri orale). „Repetăm rapid conținutul vizionat”. „Ce se face cu banii UE?” sau „Pentru ce se folosesc banii UE?”.

³ Pentru mai multe exerciții cu sufixe și sufixoide, trimitem la articolul nostru, Nica & Teletin (2019).

2.4. O nouă rundă de vizionare scurtă (1:38-3:30). „Atenție la sintaxă, ne interesează cum sunt construite enunțurile”.

– „Ce particularități ale românei observați la nivel sintactic?”; „Ce diferențe sintactice remarcăți față de limba voastră și față de alte limbi, romanice sau nu?”.

Pentru studenții cu profil nefilologic, aceste activități pot fi desfășurate indirect, prin traducere, urmată de compararea structurii enunțurilor în română și respectiv în limba țintă.

Postascultare. Interacțiune verbală orală, cu întrebări și răspunsuri, plecând de la materialul audio-video urmărit. Când nu se știe răspunsul, se caută informații în limba română, într-un exercițiu de comprehensiune scrisă. Exemple de întrebări:

- „România este în Uniunea Europeană?”; „De când este membru (în) UE?”.
- „Câte țări sunt în Europa?”; „Care sunt acestea?” (Pentru informare, se poate utiliza videoul *Harta Europei, Țări și Capitale*. <https://www.youtube.com/watch?v=tGfo1TOu1eE> [15.04.2023]); „Dar în Uniunea Europeană câte țări sunt?”.
- „Câte limbi oficiale are UE?”; „Limba română este limbă oficială în UE?”.
- „Ce populație are România?”; „Pe ce poziție este în UE?” (Pentru verificarea datelor, sunt disponibile surse de informare precum: https://ro.wikipedia.org/wiki/Uniunea_European%C4%83 [15.04.2023]; <https://inse.ro/cms/ro/tags/rom%C3%A2nia-%C3%AEuniunea-european%C7%8E> [15.04.2023].)
- Conversație pe tema înregistrării audio-video. Materialul se integrează astfel și mai bine în desfășurarea lecției.
- Repetarea și deci fixarea unor elemente: numerale, numele țărilor și al unor orașe (eventual prin urmărirea prezentării menționate, *Harta Europei...*, în cazul în care nu a fost folosită deja).
- Introducerea unor elemente de cultură și civilizație: date despre România comparativ cu celelalte țări din Uniunea Europeană.

Nivelul A2

Cu scopul de a integra – cât mai devreme – muzica, videoclipurile muzicale și jocurile de tip karaoke în învățarea limbilor străine, la nivelul A2 propunem folosirea unui cântec prin activități interactive.

Material: videoclipul în care VUNK și Amadeus interpretează melodia *Românca* (2023). <https://www.youtube.com/watch?v=4zM8VCnnejg&list=RDMM&index=2> [15.04.2023] (durată: 3'03"). Versuri (<https://www.versuri.ro/versuri/vunk-romanca/>):

*[Refren – versul 1] Sufletul meu știe la cine să ajungă,
[Refren – versul 2] M-am îndrăgostit de cea mai frumoasă româncă.
Este copilă, dar și matură,*

*E-o zi de duminică și-o aventură,
Cea mai fascinantă creatură.
De când știu că e, aud numai viori,
Vorbesc și zâmbesc în do major,
Dansez de nebun pe străzi într-un picior.
[Refren x 2]
E pansament, dar și durere,
E instrument, dar și tăcere,
Cea mai frumoasă din orice încăpere.
Luna m-aude dinainte să cânt,
Soarele știe mereu ce-am de gând
De când mă simt cel mai iubit de pe pământ.
[Refren x 2]
Luna m-aude dinainte să cânt,
Soarele știe mereu ce-am de gând
De când mă simt cel mai iubit de pe pământ.*

Textul permite activități pentru competențe multiple: lexico-semantice (relațiile de sinonimie și de antonimie, sufixe precum *-ură*, *-ment*), gramaticale (indicativul prezent, superlativul relativ), pragmatic-discursive (textul autobiografic, textul narativ). Sugerăm câteva astfel de activități – realizabile în formule variate – pentru toate cele trei faze, de preascultare, ascultare propriu-zisă și postascultare:

Preascultare.

– „Ce sugerează titlul melodiei?”

Ascultare.

– „Extrageți cuvintele și expresiile care exprimă sentimentele personajului.”

– „Cum e descrisă româncea? Inventariați adjectivele utilizate.”

– „Ascultați și precizați cuvântul din refren pe care cântărețul îl accentuează.”

[Răspuns: *frumoasă*].

– „Ascultați și identificați două perechi de antonime.” [Răspunsuri: *a râde vs. a plânge*, *copilă vs. matură*].

– „Plecând de la cuvintele *aventură* și *creatură* din text, găsiți cinci substantive feminine formate cu ajutorul sufixului *-(t)ură*.” [Exemple: *structură*, *cultură*, *legătură*, *conjunctură*, *sculptură*].

– „Plecând de la cuvintele *instrument* și *pansament* din text, găsiți cinci substantive neutre formate cu ajutorul sufixului *-ment*.” [Exemple: *abonament*, *parlament*, *avertisment*, *regulament*, *segment*].

– „Ascultați cântecul și subliniați pe transcriere adjectivele la gradul superlativ relativ.” [Răspunsuri: *cea mai frumoasă româncă*, *cea mai fascinantă creatură*, *cel mai iubit de pe pământ*].

– „Identificați toate verbele la indicativ prezent.”

– „(Se lucrează cu transcrierea de mai jos, în care lipsesc unele cuvinte.)

Ascultați cântecul și înlocuiți spațiile libere:

Sufletul meu știe să râdă și să plângă,
M-am îndrăgostit de cea mai frumoasă _____.

Este _____, dar și _____

E-o _____ de _____ și-o _____

Cea mai fascinantă _____.

De când știu că e aud numai viori,

Vorbesc și zâmbesc în Do _____,

Dansez de nebun pe străzi într-un _____.

Sufletul meu știe să râdă și să plângă,

M-am îndrăgostit de cea mai frumoasă _____.

Sufletul meu știe la cine să ajungă,

M-am îndrăgostit de cea mai frumoasă _____.

E _____, dar și _____,

E _____, dar și _____,

Cea mai frumoasă din orice _____.

_____ m-aude dinainte să cânt,

_____ știe mereu ce-am de gând

De când mă simt cel mai iubit de pe _____.

Sufletul meu știe să râdă și să plângă

M-am îndrăgostit de cea mai frumoasă _____

Sufletul meu știe la cine să ajungă

M-am îndrăgostit de cea mai frumoasă _____.

_____ m-aude dinainte să cânt,

_____ știe mereu ce-am de gând

De când mă simt cel mai iubit de pe _____.”

Postascultare.

– „Ce stare emoțională este asociată cu finalul cântecului: pesimism, optimism, indiferență? Justificați alegerea.”

Nivelul B1

Emisiunile istorice sunt un vehicul folositor integrării elementelor culturale la cursurile de română pentru străini. Un model cât se poate de potrivit îl constituie reportajele scurte și dedicate unei singure teme de civilizație românească, precum cele realizate de Adrian Cioroianu în ciclul pentru televiziune *5 minute de istorie*.

Material: episodul „Ana Aslan. Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte” din seria *5 minute de istorie*. <https://www.youtube.com/watch?v=l4ZMTyxp6Qs> [15.04.2023] (durată: 4' 55"). Transcriem emisiunea, ușor diferită de varianta tipărită („Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte: Ana Aslan (1897-1988)”, în volumul Adrian Cioroianu, *Cea mai frumoasă poveste. Câteva adevăruri simple despre istoria românilor*, București, Curtea Veche, 2013, 225-227).

Unul dintre cele mai fascinante basme populare ale românilor este cel numit „Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte”. Din Egiptul Antic și până în lumea contemporană, tinerețea veșnică a fost o dorință eternă a omului. Cândva, în anii '70, o româncă părea foarte aproape de a descoperi cel mai prețios secret al omenirii. Numele acelei femei era Ana Aslan.

În episodul de astăzi vă propun așadar povestea vieții fără de moarte în varianta unei românce. În anii regimului comunist, Ana Aslan a fost femeia care a adus mai multă valută României decât multe dintre uzinele mari ale țării. Despre cum a fost posibil acest lucru, vom vedea așadar împreună printre luminile și umbrele vieții celei care era numită doamna Aslan.

Ana Aslan s-a născut în ianuarie 1897, la Brăila. Copilăria ei a fost mai curând aventuroasă. Rămasă de la 13 ani orfană de tată, tânăra Ana a oscilat între a deveni pilot de avion sau medic. În timpul Primului Război Mondial, ea a îngrijit soldații răniți în spitalele din spatele frontului. În anii perioadei interbelice, Ana Aslan a trecut prin mai multe instituții medicale din București sau Timișoara. Dar consacrarea sa va începe în anul 1949, când devine șefa Secției de Fiziologie la Institutul de Endocrinologie din București. În cursul unor tratamente, a observat că injecțiile cu procaină aveau un rezultat surprinzător în afecțiunile reumatice. În anul 1952, ea a preparat vitamina H3 care a devenit apoi medicamentul minune Gerovital. Tratamentul împotriva îmbătrânirii cu Gerovital a fost brevetat în anul 1957. Începea astfel una dintre cele mai uimitoare povești ale medicinei românești.

Ana Aslan, prin medicamentul pe care îl crease și prin Institutul pe care îl conducea, a adus țării valută forte într-o vreme în care România regimului Ceaușescu avea mare nevoie de așa ceva. Conștientă de valoarea sa, Ana Aslan a condus Institutul cu o mână de fier. Nu toți medicii din jurul său au iubit-o, dar toți au respectat-o. Ana Aslan s-a comportat ea însăși ca o vedetă internațională. Mereu prinsă între două curse de avion, a călătorit în peste 80 de țări și peste tot a fost bine primită, ca fiind femeia care aducea viața aproape veșnică.

Cum era de așteptat, este sigur că multe dintre vedetele politice sau artistice ale lumii au venit la Institutul de la Otopeni într-o manieră discretă, fără mare publicitate. Un întreg tezaur de legende este legat de acest institut și de produsul Gerovital. Se spune că lideri politici, precum Charles de Gaulle, Iosif Broz Tito sau chiar președintele american John Fitzgerald Kennedy, s-ar fi tratat cu Gerovital și la fel ar fi făcut-o artiști, precum Marlene Dietrich, Charlie Chaplin sau Kirk Douglas. Oameni politici sau mai ales soțiile lor, cu toții doreau varianta românească a tinereții fără bătrânețe. În toate aceste povești, adevărul este greu de separat de legende. Medicamentul minune Gerovital promitea încetinirea procesului de îmbătrânire cu 30% sau chiar 40%, în funcție de starea pacientului. Dându-și seama de potențialul unei astfel de descoperiri, autoritățile române i-au creat doctoriței Aslan, în anii '50, un Institut de Geriatrie, aflat în localitatea Otopeni din apropierea Bucureștiului. Cert este că medicamentul Gerovital și persoana doctoriței Ana Aslan au devenit, în anii '60 și '70, două mărci de succes ale României socialiste. Ana Aslan a murit în anul 1988, la vârsta de 91 de ani. Ea nu a fost căsătorită niciodată și nu a lăsat în urma sa niciun copil, dar morala poveștii noastre spune că Ana Aslan a lăsat drept moștenire cea mai atrăgătoare fantezie a omenirii: că viața ar putea fi mai lungă și că tinerețea fără bătrânețe ar putea exista. Iar până la întâlnirea noastră viitoare, nu uitați că istoria rămâne cea mai frumoasă poveste.

Textul este util pentru a trata probleme semantico-lexicale (câmpuri semantice, relații de sinonimie și de antonimie, de exemplu *tinerețe* vs. *bătrânețe*), formarea cuvintelor (derivarea), gramaticale (genitivul substantivului, timpuri – imperfectul, perfectul compus, viitorul și mai-mult-ca-perfectul indicativului, condițional-optativul prezent – plus concordanța timpurilor, diateza – reflexivul și pasivul), pragmatico-discursive (conectori, text explicativ, text descriptiv), terminologie (termeni medicali).

Pentru acest material, sugerăm câteva activități posibile, independente unele de altele:

Preascultare.

– „Ce vă sugerează titlul reportajului?”

Ascultare.

– „Ascultați reportajul și identificați cuvintele prin care este descrisă Ana Aslan.”

– „Ce a descoperit Ana Aslan?”

- „Când a fost brevetat medicamentul Gerovital?”
- „Ce personalități s-au tratat cu Gerovital?”
- „Ascultați reportajul și completați elementele omise din fragmentul de mai jos [delimităm cu paranteze drepte spațiile libere și răspunsurile corespunzătoare]”:

Numele [acelei femei] era Ana Aslan. În episodul de astăzi, vă propun așadar povestea [vieții fără de moarte] în varianta [unei românce]. În anii [regimului comunist], Ana Aslan a fost femeia care a adus mai multă valută [României] decât multe dintre uzinele mari ale țării. Despre cum a fost posibil acest lucru vom vedea așadar împreună printre luminile și umbrele [vieții celei] care era numită doamna Aslan. Ana Aslan s-a născut în ianuarie 1897 la Brăila. Copilăria [ei] a fost mai curând aventuroasă. Rămasă de la 13 ani de tată, tânăra Ana a oscilat între a deveni pilot de avion sau medic. În timpul [Primului Război Mondial], ea îngrijit soldații rămași în spitalele din spatele [frontului]. În anii [perioadei interbelice], Ana Aslan a trecut prin mai multe instituții medicale din București sau Timișoara. [...]

- „Ce observăm în secvențele completate?; „Cum le traducem?”; „Ce problemă de gramatică apare și ce diferență există între limba română și limba voastră?”

– „(Se utilizează paragraful din text.) Ascultați reportajul și subliniați formele care diferă între înregistrarea video și varianta tipărită.”

- „Transcrieți tot textul și apoi traduceți.”
- „Identificați cuvintele și expresiile din câmpul lexical al tinereții.”
- „Ascultați și extrageți cel puțin o expresie idiomatică” [Răspuns: *mână de fier*].

– „Găsiți formele verbale de: a) perfect compus; b) viitor; c) imperfect; d) mai-mult-ca-perfect; e) condițional-optativ.”

- „Căutați expresiile temporale.”
- „Extrageți cuvintele care exprimă cauza și timpul.”
- „Identificați cuvintele derivate și precizați cuvintele de bază de la care acestea s-au format.”

Acestor activități li se pot adăuga o multitudine de alte tipuri:

- întocmirea listelor de cuvinte noi;
- repetarea cu voce tare pentru îmbunătățirea pronunției;
- întrebări de tip *adevărat vs. fals*;
- întrebări cu răspunsuri la alegere;
- întrebări specifice la care se răspunde cu dificultate mai mare sau mai mică;

– re pozi ționarea paragrafelor în ordine.

Postascultare.

– „Ce alte personalități științifice românești cunoașteți?”.

Nivelul B2

Cunoștințele studenților permit în acest stadiu înțelegerea unor conversații mai ample, desfășurate în situații practice, eventual între mai multe personaje. Disponibil din abundență pe Youtube, scheciul este un gen textual potrivit ca lungime și ca dificultate, beneficiind, în plus, de atuul umorului. Ilustrăm cu un exemplu cunoscut publicului larg din România.

Material: scheciul pentru televiziune *Noi seara nu mâncăm*, 1976. <https://www.youtube.com/watch?v=WW72i9uw78o> [15.04.2023] (durată: 6' 17").

Transcrierea parțială a textului:

- *Cred că a venit familia. Bună seara. Bine ați venit! Pofțiți! La mulți ani!*
- *Bună seara! La mulți ani!... La mulți ani!... La mulți ani!*
- *Credeam că nu mai veniți! Pofțiți, vă rog, la locurile de onoare!*
- *O, mersi! Bună seara! Bună seara la musafiri!*
- *V-am așteptat. Credeam că n-o să mai veniți!*
- *Ei!*
- *Vai!*
- *Am făcut o grămadă de pregătiri.*
- *Vai, ce păcat! Vai ce de-a bunătăți! Noi seara nu.... Tocmai îi spuneam pe drum lui Paul, în astă seară o să-i stingherim pe musafirii lui madam Onofraș. Ei, tinerii mănâncă, se distrează, dansează... Noi...*
- *Ei, când eram noi tineri ...*
- *Dar ce, la 59 de ani vreți să renunțați la tot?!*
- *Ei, s-au dus zilele bune. Știi, chiar Anul Nou să fie acum, dar.... și noi nu mâncăm seara.*
- *Dar ceva ușor? Ceva ușor, ușor, ușor, ușor...*
- *Adică ce poate fi ușor la stomacul nostru?! Dar, vă rog, nu vă deranjați, mâncați, serviți!*
- *Niște tartine cu macroui? Ce ziceți?*
- *Ce zici, Paul? Niște tartinuțe, acolo, nu?*
- *Două – trei, măcar să le gustați, vă rog frumos să-mi faceți plăcerea....*
- *Pune mai mult, pune mai mult că știi... altceva, noi... știi, dinspre partea noastră... slabă nădejde....*

- *Sunt foarte bune!*
- *Ia, Paul, ia! Da, mulțumesc. Ia să... A, ce bune! Hm... Minunat!*
- *Sunt delicioase!*
- *Vai, ce măslina! A...!*
- *Hai, copii, mâncați!*
- *Mai ia una!*
- *Ah... Cu ce să vă mai servesc eu pe dumneavoastră care țineți regim? Știu, am niște sendvișuri grozave cu salam de Sibiu și cașcaval, o rețetă specială. Vreți s-o încercați?*
- *Vai, dar trebuie să fie delicios!*
- *Delicioase sunt!*
- *Pune, mai pune! Așa, că altceva, știi, noi seara nu mâncăm. Nu suntem învățați cu multă mâncare. Vai, Paul, aoleu, ți-aduci aminte, eh? Altădată..., nu? Altădată..., nu?*
- *Vai, dar ce bune trebuie să fie! Ia să vedem!*
- *Sunt foarte bune. Îmi pare rău, acum tocmai trebuie să vină friptura de pasăre.*
- *Da? Bine, ad-o! Termin asta și....*
- *Da?*
- *Da. Un picioruș mie, celalt lui Paul... Că noi seara nu prea mâncăm.*
- *A sosit friptura! Faceți loc! Faceți loc!*
- *Vai, trebuie să fie delicios. Pune, pune, un picioruș lui Paul și celălalt mie. Hai, lasă că-l rup eu... că noi... noi altceva nu mâncăm. Nu suntem obișnuiți să mâncăm seara. Uite așa! Mai bine, nu?*
- *Hai copii, mâncați și voi, luați-vă salată!*
- *Ah, ce bun... E... Noi, știi, nu suntem obișnuiți să mâncăm așa de mult seara. Ă... Un picușor nu strică... Ei, ce? Ți-aduci aminte cum mâncam, noi, Paul?*
- *Puțin vin? Puțin vin? Am un vin sfânt de la Cotnari. Puțin vin, băieți. Hai, umpleți paharele!*
- *Să nu pui un pic, pune mai mult! Să știi că dacă nu mâncăm tot, să bem măcar...*
- *Poftiți!*
- *Mersi, mersi... Hm... Îi invidiez pe toți ăștia tineri cum mănâncă! Îi invidiez, cum pot... Noi nu putem mânca seara.*
- *Acuma vine vînatul. Am niște iepure, dar știu că ăsta e greu. Vînatul cade greu, așa că dumneavoastră n-o să vă dau...*
- *Lasă că știu eu mai bine ce cade greu. Vînatul nu e bun pentru tineri. Noi, bătrânii, avem stomacul sănătos, obișnuit cu greul..., dar tinerii au un stomac delicat, sensibil... Dacă mănâncă iepure,*

crezi că mai pot dansa? Ți-aduci aminte?... Ți-aduci aminte când am mâncat eu iepure? A! N-am mai putut dansa...

[...]

Cu acest text se aprofundează câmpul lexico-semantic al gastronomiei, prin învățarea unor noi specialități românești, și numeroase alte aspecte lingvistice: imperativul, diminutivele, interjecția și enunțul exclamativ, repetiția, intensitatea și atenuarea sau variația stilistică (formalitate vs. informalitate). Vizionarea inițială poate fi concepută ca un exercițiu de adunare de informații în grup și, în acest scop, studenții sunt împărțiți în trei grupe, responsabile cu identificarea unor elemente lexicale distincte: câmpul lexico-semantic al felurilor de mâncare, cuvintele-cheie și respectiv sursele umorului.

Adăugăm, în continuare, alte activități pentru înțelegerea scenetei umoristice, în paralel cu exerciții orientate către probleme particulare, precum prozodia, mărcile orale ale intensității, operatorii atenuării.

Preascultare.

– „Despre ce credeți că este vorba în sceneta umoristică *Noi seara nu mâncăm?*”

Ascultare.

– „Ascultați și extrageți alimentele și băuturile menționate.”

– „Ascultați scheciul pentru a identifica cuvinte care exprimă intensitatea.”

– „Ascultați și identificați enunțurile exclamative.”

– „Ascultați și identificați enunțurile restrictive.”

– „De ce nu e bun vânatul? Cum e stomacul persoanelor mai în vârstă și cum e stomacul tinerilor?”

– „De câte ori repetă personajul principal că seara nu mănâncă? Ce cuvânt este accentuat de fiecare dată?”

– „Ce interjecții folosesc personajele principale? Ce exprimă acestea?”

– „Completați textul cu cuvinte și expresii care exprimă atenuarea.”

– „Lucrați în echipă și subtitrați ultimele trei minute ale scenetei umoristice.”

– „(Pe transcrierea realizată de studenți) Marcați replicile legate de regimul alimentar al invitaților.”

Postascultare.

– „Realizați o prezentare a câtorva produse culinare din țara voastră; indicați ingredientele.”

– „Ce alte mâncăruri românești cunoașteți?”

Nivelul C1

Înțelegerea unui fragment cinematografic este excelentă la nivelul C1; decodificarea schimburilor verbale este sprijinită de informația vizuală.

Materiale: două secvențe din filmul *Păcală* (1974), numite după primele replici, „Cum te cheamă?” (de 23”), <https://www.youtube.com/watch?v=1VWPuGAFBGo>, și „Nu te cred” (de 56”), <https://www.youtube.com/watch?v=yvJATWWVuAY>. Transcrierea fragmentelor:

(prima secvență)

- *Cum te cheamă?*
- *Ca pe tata.*
- *Da’ pe tac-tu?*
- *Ca pe mine.*
- *Da’ pe amândoi?*
- *Și pe el ca și pe mine. Și pe el ca și pe mine.*
- *Mă, da’ de unde ești tu, mă?*
- *Păi de pe-aci.*
- *De când?*
- *Dintotdeauna.*
- *Și din ce trăiești, mă, băiatule? Din ce trăiești?*
- *Din prostia altora.*

(a doua secvență)

- *Bună sara!*
- *Nu te cred!*
- *Aoleu! Păi da’ de ce nu mă crezi? Păi de ce nu mă crezi?*
- *Așa mi-a spus bărbatu-miu când a plecat la târg: să nu cred pe nimeni, orice mi-ar spune, să nu cred pe nimeni!*
- *la uite! Păi ce, eu sunt nimeni? Hă!*
- *Auzi?*
- *E?*
- *Mă întâlnii cu bărbatu-tu și-mi zise să trec pe la el, pe-acasă, să trec și să-ți spun că pe mine poți să mă crezi orice ți-aș spune.*
- *Ne... Nu te cred! Minți! Bărbatu-miu nu-i la târg, e la vânătoare. E...*
- *Auzi, și mie nu-mi zise că se duce la vânătoare.*
- *E...!*
- *Ce?*
- *Nu te las!*
- *Ă... Ești urâtă ca muma pădurii.*
- *E...! Eu, muma pădurii?! E, dacă-i așa, atunci vino-năuntru!*
- *Uite-mă!*

Filmul *Păcală* permite deprinderea cu conversația în ritm rapid sau variabil și cu mai multe voci, la fel cu variația diatopică și diastratică, mai ales cu limbajul popular. Se pot concepe activități pentru familiarizarea studenților cu elemente de dialectologie și de oralitate populară, precum perfectul simplu în graiul oltenesc și forme specifice pentru adjectivele posesive, apelative, interjecții. Fragmentul ales poate pregăti cursanții pentru ascultarea extensivă și pentru vizionarea filmului în integralitate.

Sugerăm câteva activități pentru ambele secvențe.

Preascultare.

– Familiarizare cu figura lui Păcală.

Ascultare.

– „Care este tema conversației?”

– „Ce caracteristici lingvistice ați putut identifica?”

– „Ce elemente culturale populare ați observat?”

– „Ce forme de vocativ ați auzit?”

– „Căutați formele de perfect simplu.”

– „Ce expresii idiomatice apar?”

– „Ce forme populare ați remarcat? (exemple: apelativul *mă*; adjectivul posesiv, în *tac-tu*, *bărbatu-miu*; adverbul *aci*; conjuncția *da*).”

– „Care este forma standard a acestor elemente lingvistice?”

– „Lucrați în grup. Rescrieți dialogul în româna standard actuală.”

– „Ce interjecții apar? Ce semnificație sau rol au?”

Postascultare.

– „Ce personaje similare lui Păcală apar în literatura din țara voastră?”

– „(individual) Ascultare extensivă: vizionarea filmului integral.”

– „Ascultarea altor materiale în care apare figura lui Păcală: filmul *Păcală se întoarce*; *Păcală, argat la popă*, desene animate (<https://www.youtube.com/watch?v=aOXl1PXbWWho>).

– „(la cursul următor) Comentarea/Povestirea secvențelor preferate din aceste materiale.”

Nivelul C2

O dată în plus, apelăm la film ca material didactic, în acest caz pentru a ilustra variația regională a limbii române.

Material: fragmentul 06:30-10:15 din filmul *Actorul și sălbaticii*, 1975. <https://www.youtube.com/watch?v=Dv3Tq-tlQQc>. Fragmentul conține două secvențe utile: una cu grai ardelenesc (06:30-07:40) și alta cu grai moldovenesc (07:45-10:15). Transcriem mai jos, din a doua secvență, scena care începe cu replica „Monsieur îi servit!” (08:10-10:15, cu o durată de 2’05”). Transcrierea regionalismelor este însoțită, între paranteze drepte, de forma literară

corespunzătoare (*îi* [= e]), iar în cazul unei pronunții speciale, de reprezentarea fonetică (*Monsieur* [monsieur] vs. fr. *Monsieur* [mæsʝø]).

- *Intră!*
- *Monsieur* [monsieur] *îi* [= e] *servit!*
- *Oooooo! De câte ori nu ți-am spus, Vasilică taică: Monsieur* [mæsʝø]!
- *Monsieur* [monsieur] *scrie*, *Monsieur* [monsieur] *zîșim* [= zicem]. *Și* [= ce] *umbli cu șioara* [= cioara] *vopsîti* [= vopsită]? *Iar ai tras din țigare* [= țigară]...
- *Da'* [= dar] *de unde, Vasilică?! Ce, ai înnebunit?! Eu și țigara! Da'* [= dar] *de unde?! Zi! Aha... aha... hai! Dacă nu e, nu e....*
- *la dă-ti* [= dă-te] *mai încolo!*
- *Hai, bă! Ce..., ce...? Cine-o fi pus-o, Vasilică?! Azi-dimineată, azi-dimineată...*
- *Să-ți hie* [= fie] *rușini* [= rușine]! *Îl vezi? Te spun!*
- *Da'* [= dar] *cum îți permiți, bă, pârlitule?! Mama ta! Da'* [= dar] *cu șini* [= cine], *cu șini* [= cine] *vorghești* [= vorbești] *tu, măi... măi... măi, ninoroșitule* [= nenorocitule], *măi?! Șî* [= șî] *și-i* [= ce-i] *cu căciula aia-n casă? Ce ții căciula aia în casă...?*
- *Dar și* [= ce], *aiasta-i* [= asta e] *casă?! Aista-i* [= asta e] *balamuc! Din prișina* [= pricina] *curentului, Monsieur* [monsieur], *că traji* [= trage] *ca pi* [= pe] *Ceahlău!*
- *leși afară, adună-ți toate boarfele, te-am conșediat* [= concediat], *Monsieur* [monsieur] *Vasile!... Vasilică?*
- *Și* [= ce] *vrai* [= vrei]?
- *Te-ai supărat?*
- *Pi* [= pe] *șini* [= cine]?! *Pi* [= pe] *mata? Da'* [= dar] *șini* [= cine] *se poate supăra pe mata* [= matală]?! *Mata* [= matală] *n-ai minti* [= minte] *niși* [= nici] *cât un pui de găinî* [= găină]!
- *Să-ți fie rușine, magarule* [= măgarule]!

Principalele probleme pe care le ridică acest fragment sunt expresiile colocviale sau idiomatice, împreună cu apelativele. Prin urmare, se pot realiza activități pentru dezvoltarea competențelor pragmatico-discursive ce țin de politețe/impolitețe și pentru cunoașterea unor aspecte de dialectologie românească.

Preascultare.

– „Atenție la modul de a vorbi al fiecărei persoane raportat la norma standard.”

Ascultare.

(Se urmărește fragmentul întreg: 06:30-10:15)

– „Este vreo diferență între cele patru dialoguri? Care persoane nu vorbesc limba standard?”

(Se vizionează din nou fragmentul; se poate reveni pe secvențele corespunzătoare fiecărui grai: „Încercați să găsiți diferențele față de varianta standard.”)

– „Particularitățile observate țin de pronunție, de gramatică, de lexic? Ce cazuri ați reținut?” [Exemple: pronunție moldovenească/ardelenească: *țini, nenoroșitule, și* (pentru *ce* sau *și*), *șioara vopsiti, pi șini?, si poți (se poate)*; forme lexicale și gramaticale regionale: *să mânce, mi-s proastă?, ne țucăm, mai vorbim, mai ne țucăm, om vide, îi* (pentru *e*), *scrii* (pentru *scrie*), *zîșim* (pentru *zicem*), *țigare* (pentru *țigară*), *și?* (pentru *ce?*), *aiasta, aista, din pricina* + Genitiv; apelative populare: *maică, tu, taică, bă, pârlitule, mă, măi, nenoroșitule, mata, măgarule*; forme colocviale: *trece, iute, ia!, boarfele, tare rău!*; frazeologie și discurs prefabricat: *Și umbli cu șioara vopsiti?, ai tras din țigare; Auzi, tu?, D-apăi cum?, Da' ce?, Ce dracu'?, Ferescă-mă Dumnezeu!, De'!, Ptiu, bată-te Dumnezeu!, De câte ori să-ți spun?, Da' de unde?, Hai, bă!, Dacă nu e, nu e!, Să-ți hie rușini!, Te spun!, Da' cum îți permiți?, Mama ta!, Da' cu șini vorghești tu?, Ce-i cu...?, Leși afară!, n-ai minte nici cât un pui de găin!*].

– „Care este echivalentul acestor forme în limba standard?”

Postascultare.

– „Vizionați filmul integral.”

– „Ascultați câteva dintre cupletele lui Constantin Tănase, actorul căruia îi este dedicat filmul, urmărind: înțelegerea temei, extragerea cuvintelor noi și formarea de enunțuri cu acestea: *Și cu asta ce-am făcut?! (https://www.youtube.com/watch?v=aEdokkXoiHU)*; *Dă, Doamne! (https://www.youtube.com/watch?v=fTm_4GHyMN8)*; *Nu-s parale! (https://www.youtube.com/watch?v=ACNYKctLv94)*; *Nu-mi convine! (https://www.youtube.com/watch?v=kK1z_qx-DGk)*”.

4. Concluzii

Comprehensiunea orală, una dintre activitățile cel mai dificil de realizat într-o nouă limbă, a fost relativ puțin tratată în bibliografia dedicată românei pentru străini, în ciuda ponderii crescânde în comunicarea din era digitală. Propunerile didactice din acest articol au avut drept scop să arate că documentele autentice audio-video pot fi eficient folosite pentru stimularea comprehensiunii orale în predarea românei ca limbă străină.

Demersul nostru este facilitat de existența pe Internet a unei game tot mai ample de materiale; alternativ, același gen discursiv – filmul, de exemplu – poate fi utilizat, în mod adaptat, la diferite niveluri de competență din *Cadrul European Comun de Referință pentru Limbi*.

Plecând de la ideea de a facilita, în predarea românei pentru străini, contactul cu mostre de comunicare autentică, nealterată de intervenția profesorului, este cu atât mai importantă atenta selecție a acestora, eventual spre folosire parțială, în conformitate cu nivelul de cunoștințe al studenților.

Își confirmă importanța pentru înțelegerea mesajelor lingvistice orale, printre altele, multimodalitatea, iterația sau tematica familiară, aspecte care pot deveni, și ele, criterii utile în alegerea materialelor. În sens contrar, umorul aduce o dificultate suplimentară în interpretarea textelor, inclusiv a celor orale, făcând necesară expunerea repetată a studenților la diversele surse care îl declanșează; se impune deci includerea la curs a documentelor cu tentă umoristică.

Diversitatea și, din nou, multimodalitatea materialelor audio-video permit desfășurarea a numeroase activități, inclusiv libere – căutarea de informații pe Internet, discuții, elaborarea unor prezentări orale sau scrise etc. –, favorizând prin urmare dezvoltarea integrată a comprehensiunii orale și a celorlalte competențe lingvistice.

BIBLIOGRAFIE

- Alrabadi, E. (2011). Quelle méthodologie faut-il adopter pour l'enseignement/apprentissage de l'oral? *Didáctica. Lengua y Literatura*, 23, 15–34.
- Araujo Carreira, M.H. (1997). *Modalisation linguistique en situation d'interlocution: proxémique verbale et modalités en portugais*. Peeters.
- Ciorănescu, A. (2007). *Dicționarul etimologic al limbii române*. Saeculum I. O. Cornaire, C. (1998). *La Compréhension orale*. CLE International.
- Dascălu Jinga, L. & Pop, L. (ed.) (2003). *Dialogul în româna vorbită: omagiu profesorului Sorin Stati la a 70-a aniversare*. Oscar Print.
- Duarte, I. M. (2018). Treino da oralidade na aula de PLE: uma experiência com conversas informais no nível A. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Philologia*, 63/2, 161–170.
- Étienne, C. & Vanbaelen S. (2021). Humour et compétences interculturelles et symboliques en cours de français langue étrangère (FLE). *The French Review*, 95/1, 85–112.
- González-Barros, J.D. (2020). Utilizarea documentelor autentice la cursurile de RLS: câteva exemple. În: E. Platon, C. Bocoș, D. Roman & L. Vasiu. (ed.), *Actele Conferinței Internaționale „Discurs polifonic în Româna ca limbă străină (RLS)”*. Ediția a II-a, (p. 159–169). Editura Presa Clujeană. <http://www.editura.ubbcluj.ro/bd/ebooks/pdf/2808.pdf> (Data accesării: 1.07.2023)
- Gremmo, M.-J. & Holec, H. (1990). La compréhension orale: un processus et un comportement, *Acquisition et utilisation d'une langue étrangère. L'approche*

- cognitive, Le français dans le monde, Recherches et Applications*, n° spécial, février-mars 1990, 30–40.
- Grigore, A.-V. (2022). Utilizarea surselor audiovideo autentice în receptarea discursului oral la opționalul de limbaj specializat politico-juridic pentru studenți străini. În E. Platon, C. Bocoș, D. Roman & L. VasIU. (ed.), *Discurs polifonic în Româna ca limbă străină (RLS). Actele Conferinței Internaționale, ediția a III-a/2021*, Nr. 3/2022, (p. 97–117). Editura Presa Clujeană. <http://www.editura.ubbcluj.ro/bd/ebooks/pdf/3473.pdf> (Data accesării: 1.07.2023)
- Johnen, Th. (2012). La représentation écrite de l’oral dans des méthodes de Portugais Langue Étrangère. În: M.H. Carreira & A. Teletin (ed.), *Les rapports entre l’oral et l’écrit dans les langues romanes*, (p. 307–328). Université Paris 8 Vincennes-Saint Denis.
- Nica, I. & Teletin, A. (2019). Predarea vocabularului românesc vorbitorilor de limbi romane. Câteva considerații privind rolul sufixelor și al sufixoidelor. În P. Nanu (ed.), *Studii de limbă și cultură. Ediție de centenar*, (p. 291–311). Universitatea din Turku. http://ficros.eu/wp-content/uploads/2019/10/Studii_limba_cultura_Editie_Centenar.pdf (Data accesării: 1.07.2023)
- Nonnon, E. (2000). La parole en classe et l’enseignement de l’oral: champs de référence, problématiques, questions à la formation. *Recherches*, 33, 75–90.
- Platon, E., Sonea, I., VasIU, L. & Vîlcu, D. (2014). *Descrierea minimală a limbii române. A1, A2, B1, B2*. Editura Casa Cărții de Știință. <http://video.elearning.ubbcluj.ro/wp-content/uploads/2016/09/Descrierea-minimala-a-limbii-romane-12-IULIE-2016.pdf> (Data accesării: 10.09.2023)
- Pop, L. (2014). Répétition lexicale et variation constructionnelle dans le discours spontané. In: L. Pop & A.M. CUREA (ed.), *L’oral : formes émergentes, corpus et modélisations*, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Seria Philologia*, 4, 11–30.
- Reinheimer, S., Klein, H.G. & Stegmann, T. (2001). *EuroComRom – Șapte site: să citim și să înțelegem simultan limbile romane*. Editura Cavallioti. http://www.shaker.de/de/content/catalogue/Element.asp?ID=&Element_ID=17043&Mode=Page (Data accesării: 1.07.2023)
- Slama-Cazacu, T. (1982). Structura dialogului. Despre sintaxa dialogată. *Studii și cercetări lingvistice*, 33 (3), 211–224, și 33 (4), 301–321.
- Suffys, S. (2000). Un oral, des «oraux», et autres voies orales. *Recherches*, 33, 29–59.
- Toma, A.M. (2022). How To Get Real in the Classroom: Using Authentic Materials in Language Teaching. *EDULEARN22 Proceedings*, 10222–10228.

Andreea Teletin, Iulia Nica

„FIRST LISTEN, THEN SPEAK“. DEVELOPING ORAL COMPREHENSION BY USING AUTHENTIC MATERIALS IN TEACHING ROMANIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

The recent development of technology as well as the prevalence of multimodality in digital communication reinforce the role of oral comprehension in language proficiency. We approach here the development of this competence – in teaching Romanian as a Foreign Language (RFL) – with the help of authentic texts, which are relatively rare even in current RFL textbooks. In the first part, we introduce a series of theoretical and methodological considerations regarding oral comprehension, text typology and the use of authentic documents in foreign language courses. In the second part, we propose a series of didactic activities for the six levels of linguistic competence within the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), based on various texts available on the Internet.

Keywords: Romanian as a Foreign Language (RFL), applied linguistics, oral comprehension, authentic materials, multimodality.

Андреа Телетин, Јулија Ника

„ПРВО СЛУШАЈ, ЗАТИМ ГОВОРИ“. РАЗВОЈ УСМЕНОГ РАЗУМЕВАЊА ПОМОЋУ АУТЕНТИЧНИХ МАТЕРИЈАЛА У НАСТАВИ РУМУНСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Резиме

Савремени развој технологије и превласт мултимодалности у дигиталној комуникацији појачавају улогу усменог разумевања у владању језиком. Развоју ове компетенције – у настави румунског као страног језика – приступамо уз помоћ аутентичних текстова, који су релативно ретки у савременим стручним уџбеницима. У првом делу уводимо низ теоријских и методолошких разматрања у вези са усменим разумевањем, типологијом текста и употребом аутентичних докумената на часовима страних језика. У другом делу предлагемо низ дидактичких активности за шест нивоа језичке компетенције у оквиру *Заједничког европског референтног оквира за језике (ЦЕФР)*, на основу различитих текстова доступних на интернету.

Кључне речи: румунски као страни језик, примењена лингвистика, усмено разумевање, аутентични материјали, мултимодалност.

Mirjana Ćorković¹

University of Belgrade

Faculty of Philology

 <https://orcid.org/0000-0001-8678-2346>

PODCASTS IN TEACHING ROMANIAN: DEVELOPING LISTENING COMPREHENSION, DIGITAL, MEDIA AND INTERCULTURAL COMPETENCES²

The aim of the paper is to examine the effectiveness of podcasts in Romanian language teaching at the university level, focusing on the development of vocabulary and the improvement of listening comprehension in the field of human rights at B1, B2 and C1 levels (CEFR), the improvement of digital and media literacy, and intercultural competence. The object of analysis is a podcast (short daily news) broadcast by Radio France Internationale (RFI) in the Romanian language. The CLIL method and the interdisciplinary approach were the basis for the preparation of the lesson.

The podcast, as a source of authentic material, connects students to real-world problems within a specific socio-cultural and geopolitical context. The results suggest that its main pedagogical advantages are: motivating topics, attractive format, varied tasks, personalised aspect of learning, improvement of a number of competences. The podcast in standard Romanian language, together with the previous knowledge of the language for specific purposes in the field of human rights, encouraged students to listen carefully and analytically. The podcast is suitable for students at B2 and C1 levels, while B1 level requires more preparatory exercises. The seriousness of the topic (UN report on human rights), and a number of activities used before, during and after listening contributed to the successful comprehension of the listened text.

¹ corkovic.mirjana@gmail.com

² The research is realized with the support of the Science Fund of the Republic of Serbia, project no. 7736100, *Vulnerable Languages and Linguistic Varieties in Serbia – VLingS*. For more details about the project, see: www.vlings.rs. It is also realized within the Erasmus + Strategic Partnership for Digital Education Readiness: QuLL – Quality in Language Learning (project nr: 2020-1-PT01-KA226-HE-094809), financed by the European Commission through the Portuguese National Agency for Erasmus + Programmes the scientific coordinator was the Instituto Politécnico de Bragança – IPB, Portugal. More information on the project is available at: https://quill.pixel-online.org/files/brochure/brochure_EN.pdf

Moreover, the results show that some digital and media skills are already integrated in working with podcasts, while others can be further integrated into the curriculum. Furthermore, the article suggests that combining podcasts with data from fieldwork research on ethnolinguistic minorities in Serbia within the V LingS project could further deepen students' intercultural understanding when it comes to human and language rights, not only globally, but also locally.

Keywords: podcasts, Romanian as a foreign language (RFL), education policy, listening skills, digital literacy, media literacy, intercultural competence

1. Introduction

In today's digital age, podcasts have become increasingly popular in educational settings as an innovative tool for teaching and presenting knowledge inside and outside the classroom at university level. Their use complements textbooks and other pedagogical resources and transforms teaching practices (O'Bryan & Hegelheimer, 2007), especially for less taught languages. Research studies have also highlighted the benefits of student-produced podcasts, which require students to use a range of skills such as research, data analysis, structuring an outline, drafting, refining a script and practicing pronunciation. As a result, the process of producing content in a foreign language builds their confidence, pride and sense of achievement (Philips, 2017).

The aim of this research paper is to explore the potential of podcasts in the context of Romanian language teaching at university level, with a particular focus on the development of listening skills, digital and media literacy, and intercultural competence. The podcast used was that of Radio France Internationale (RFI), a short bulletin of 3 minutes and 4 seconds. The podcast features the report of the UN High Commissioner for Human Rights presented at the 47th session of the UN Security Council in 2021. By proposing the use of podcasts in language teaching methodology, the primary aim is to explore their potential as a valuable, innovative resource for Romanian language teachers and learners. Secondly, by examining various techniques and activities that can be implemented alongside podcasts, the paper aims to provide practical insights for teachers on how to effectively develop listening competence in Romanian language learners. Additionally, in an increasingly digital world, the article explores how learners can develop their digital and media literacy while improving their language proficiency. Finally, the article seeks to explore how podcasts can promote intercultural understanding among Romanian language learners.

The article also aims to contribute to the growing body of scholarly literature that has recently addressed various aspects of teaching and learning Romanian as a foreign language (RFL), from different contemporary perspectives on language

skills, grammar, e-learning platforms and online learning, how to incorporate elements of intercultural education, etc. In order to illustrate the attention of scholars to this topic, I will mention several proceedings of the international conference at the University of Cluj-Napoca, *Discurs polifonic în Româna ca limbă străină (RLS)*, edited by Elena Platon, Cristina Bocoș, Diana Roman and Lavinia Vasîu, which bring the latest insight on various issues in the teaching of Romanian as a foreign language (Platon et al., 2020, 2022). Similarly, in Iași, teaching and learning to communicate in Romanian as a foreign language in an intercultural context was discussed by Pricope et al. (2021). Moreover, a volume edited by Paul Nanu and Emilia Ivancu focuses on the methodology and cultural approach to teaching Romanian as a foreign language (Nanu & Ivancu, 2018), while a volume edited by Ioana Jieanu, Loredana Neteđu and Paul Nanu focuses on the pedagogical aspects of teaching Romanian as a foreign language bringing diverse articles on interculturality and the digital aspect of teaching Romanian in an online space (Jieanu et al., 2020), etc. In 2017, the University of Bucharest launched the journal *Romanian Studies Today*, which publishes the latest findings in the field, including RFL. The topic of RFL has also been in the focus of scholars in Serbia, through diverse contributions focusing on contemporary tendencies in Romanian studies (Dan, 2007), CLIL methodology in teaching academic writing through literature classes (Ćorković, 2011), interculturality (Kolesar & Popov, 2015), teaching Romanian grammar in the context of Serbia (Huțanu & Ćorković, 2017; Belada & Trajlović-Kondan, 2020), digital technology and RFL pedagogy (Ivanić, 2020), etc.

2. Podcasts in language teaching and learning

The podcast is a “chameleon medium” that has changed drastically over the years and is still breaking boundaries today. It has a growing number of listeners, if we compare the fact that a Google search on the term “podcast” yielded 6000 results in 2004, and 1.9 billion in 2021 (Rime et al., 2022). In the last two decades, we have witnessed different types of research on this “communicating phenomenon”, which is rapidly becoming a distinct area of research, defined and approached in different ways over time, as a technological, socio-cultural or formalistic tradition (Sharon, 2023). Many different definitions have emerged from previous research; for the purposes of this paper, I will use a broad one: “A podcast is a piece of episodic, downloadable or streamable, primarily spoken audio content, distributed via the internet, playable anywhere, at any time, produced by anyone who so wishes” (Rime et al., 2022).

When it comes to news podcasts, Newman and Gallo identified five types: 1) daily news primarily focused on current events, often involving a daily radio or TV show repackaged in podcast format, 2) talks, debates, dialogues – can be

native or catch-up, predominantly weekly and non-scripted, 3) narrative series, dedicated to single topic, with irregular frequency, 4) documentary segments, broadcast at regular intervals, covering a variety of topics, can be native or catch-up, 5) native podcast – a presentation of newspaper or magazine features, can be regular or seasonal. Unlike traditional radio, podcasts are highly engaging from the start because listeners choose the content themselves. Podcasts are often listened to alone, so the medium offers a more personal experience. The inclusivity of podcasts allows for different perspectives, whereas traditional radio generally creates content for a broader, undifferentiated audience (2019, pp. 8–13).

One of the first explorations of podcasting in SLA was by Rosell-Aguilar (2007), who presented the advantages and challenges of podcasting for language learning in the context of SLA, lifelong and mobile learning. The researcher highlighted the convenience, accessibility, attractiveness, and motivational aspects of the material, the pedagogical effectiveness of which depends on its purpose. The researcher argued that podcasts could provide authentic language material that supports different learning needs, from grammar explanations and exercises to colloquial expressions and vocabulary, listening and pronunciation, learning about the cultures of the target language, etc. (Rosell-Aguilar, 2007, pp. 476, 485–486). In a later study, the same researcher concludes that the main advantage of podcasting in learning is its personalized aspect: everyone can choose to learn from this “enormous public library” what they are interested in, where and when they like and at their own pace (Rosell-Aguilar, 2015, pp. 38–39). Podcasts have been shown to significantly improve learners’ listening skills. In a study of the impact of podcasts on EFL students’ listening skills, Abdulrahman, Basalama and Widodo pointed to students’ observations that podcasts provided authentic materials and engaging listening tasks, thereby increasing their motivation to learn English, and recommended that teachers make greater use of podcasts in teaching listening (Abdulrahman et al., 2018, p. 23). McBride explored the potential of how podcasts, which are not specifically produced for SLA, can be a rich source of cultural and pragmatic information that can motivate learners to become more autonomous. The researcher also explored what practices could be used to promote listening comprehension, intercultural competence, vocabulary building and collaboration (McBride, 2009).

3. Language learning and the development of a set of competences

One of the recommendations of the Council of Europe is that educational practices should be transformed to incorporate key competences for democratic and lifelong learning, so that learners can reach their full potential and meet their diverse needs (RFCDC, 2018, p. 32; KCFLLL, 2019, p. 5). The idea of a *competent*

individual is based on the concept of *competence*, which is perceived as a dynamic process involving the selection, adaptation, coordination and application of an appropriate *set of competences* (values, attitudes, skills, knowledge and/or understanding) through behaviour in each situation and context. As one competence is usually an integral part of another, it is necessary to mobilize a set of competences to provide an adequate response to the specific challenges and opportunities, needs and goals of a person in a situation (RFCDC, 2018, pp. 32–33). For the purpose of this paper, listening skills, digital and media literacy, and intercultural understanding will be briefly presented, as defined in public and educational policies at international and national levels, and as discussed in academic articles.

3.1. Listening skills

Listening is a fundamental activity in language learning, although it has often been undervalued in comparison to speaking. As Vandergrift points out, the image of L2 listening has evolved from being perceived as a passive activity to an active process that is crucial to L2 learning. This shift is reinforced by learners' desire to understand spoken text in the target language and to interact with native speakers. The teaching of listening has also evolved. It has moved from the audio-lingual method of "listening to repeat" to "question-answer" comprehension and now emphasizes real-time, authentic communication, often with native speakers. Additionally, there is a move from focusing solely on listening outcomes to understanding the process itself. The same researcher proposes an integrative model of strategies for teaching L2 listening and comprehension, combining bottom-up processes (constructing meaning by gradually combining increasingly larger units of meaning) and top-down processes (using context and prior knowledge of topic, genre, culture, etc.) (2004, pp. 3–4).

The Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) provides detailed descriptions of the development of receptive and productive -activities, with listening classified as a receptive activity. Listening comprehension involves understanding the interaction between other speakers, listening as a member of a live audience, listening to announcements and instructions, listening to audio media and recordings. The numerous aspects of this receptive activity represent different types of one-way listening compared to participating in a conversation, which is considered an interaction (CEFR Companion Volume, 2018, pp. 54–55). For the level being tested in this article, the basic descriptors of spoken reception, from the *listening to audio media and recordings* scale, are given:

„C1 level.

Can understand a wide range of recorded and broadcast audio material, including some non-standard usage, and identify finer points of detail including implicit attitudes and relationships between speakers.

B2 level.

Can understand recordings in the standard form of the language likely to be encountered in social, professional or academic life and identify speaker viewpoints and attitudes as well as the information content.

Can understand most radio documentaries and most other recorded or broadcast audio material delivered in the standard form of the language and can identify the speaker's mood, tone etc.

B1 level.

Can understand the information content of the majority of recorded or broadcast audio material on topics of personal interest delivered in clear standard speech.

Can understand the main points of radio news bulletins and simpler recorded material about familiar subjects delivered relatively slowly and clearly. Can understand the main points and important details in stories and other narratives (e.g., a description of a holiday), provided the speaker speaks slowly and clearly.” (CEFR Companion Volume, 2018, p. 59)

In foreign language teaching, the teacher should aim to ensure that the type and complexity of listening is appropriate to the spoken text being used, and that students gradually practice a wide range of these types. Starting from the listener's level of language and listening proficiency, and having in mind listener's goals, Field identifies several types of listening. On the one hand, the author distinguishes between shallow / medium / deep / very deep attentional focus. Applying each of these, while seeking to understand the global level of detail, one can engage in: listening generally (skimming); listening for action, and conversational listening, information exchange; close listening to establish the speaker's main points and connections between them; listening to check critical facts. On the other hand, if the listener aims to acquire a local level of detail, the listening implies: unfocused scanning to locate relevant information; focused scanning to locate a specific area of information; close listening to understand in depth the speaker's main points and supporting details, listening for important instruction, etc. (2009, pp. 65–66).

3.2. Digital literacy

The development and implementation of digital literacy strategies and frameworks is visible in many countries in the 21st century. The Strategy for the Development of Digital Literacy in Serbia 2020-2024, which is a continuation of the previous digital development frameworks in Serbia, is the government programme

“that comprehensively regulates the development of digital skills of the population with the aim of using the potential of modern information and communication technologies in the direction of raising the quality of life of all citizens, higher employment, work efficiency and economic growth of society.” (SRDVRS, 2020)

The definition of digital literacy in the Strategy 2020-2024 comes from the European Union’s strategies of development, therefore I will quote the definition given in 2006 and updated in 2018 by the European Commission’s recommendation documents:

“Digital competence involves the confident, critical and responsible use of, and engagement with, digital technologies for learning, at work, and for participation in society. It includes information and data literacy, communication and collaboration, media literacy, digital content creation (including programming), safety (including digital well-being and competences related to cyber-security), intellectual property related question, problem solving and critical thinking.” (KCFLLL, 2019, p. 10)

The *Digital Competence Framework for Citizens* (DigComp 2.2) defines digital competence as interconnected with other types of key competences for lifelong learning: languages; literacy; cultural awareness and expression; entrepreneurship; civic competence; personal, social, and learning to learn; science, technology, engineering, mathematical competences. The Framework is based on the common global understanding that digital skills are developed through the necessary knowledge, skills, and attitudes, and it provides descriptors for five areas of competence, covering different levels of proficiency: foundational, intermediate, advanced, and highly specialized. It is important to note that the development and improvement of digital skills is implemented through education, training, lifelong learning and in the context of employment (Vourikari et al., 2022, pp. 1–8).

3.3. Media literacy

Media literacy is one of the strategic priorities of the Digital Education Action Plan 2021-2027 in Europe, which recognizes that media skills should be strengthened in order to empower citizens to participate fully in today's societies, to make informed decisions and choices offered by different information and communication technologies (European Commission, 2023, p. 1).

In the *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, the Council of Europe provides a definition of what constitutes knowledge and critical understanding of the media and what it entails: 1) the processes of selecting, interpreting and editing information, before disseminating it to the public, 2) the fact that mass media involve producers and customers, that producers as commercial entities have motives, intentions and goals when they create various digital content, 3) awareness of how digital media is produced, 4) awareness of the impact that digital media content can have on individual judgements and behaviour, 5) awareness of the existence and identification of political messages and hate speech in both mass and digital media, as well as strategies for individuals to protect themselves from the influence of such information (RFCD, 2018, p. 56).

It is recommended that all EU Member States engage in awareness-raising campaigns to promote and develop media literacy skills in formal education curricula at different levels, as a separate course, and/or across subjects, with particular attention to the continuous professional development of teachers. It should also include non-formal education, lifelong learning, including media literacy weeks, campaigns and training activities targeted at specific population groups, etc. (European Commission, 2023, p. 4).

The quoted guidelines of the European Commission are part of various recommendations and decisions of the Government in Serbia, as can be read in the *Strategy for the Development of the Public Information System in the Republic of Serbia for the Period from 2020 to 2025*, which calls for a change in the current trends in the public information system and includes the improvement of existing educational programmes and the creation of new programmes that contribute to the improvement of media literacy within formal education (SRSJI 2020-2025). It is also part of the vision of the development of education in Serbia, which is based on the need to develop the culture of lifelong learning, the transformation of education towards critical thinking, media and digital literacy etc. (SROVRS 2030, p. 27).

3.4. Intercultural competence

Intercultural competence involves the capacity to communicate and function across different cultural boundaries and contexts. This competence

integrates theoretical insights with practical engagement, promoting lifelong learning and openness. It comprises a set of knowledge, skills, attitudes and understanding that enable individuals and organizations to participate actively in intercultural settings. Intercultural competence entails engaging in dialogue to address prejudice and stereotypes. Essential to this proficiency are soft skills such as empathy, dignity, equality, respectful interaction and awareness of one's own cultural influences (Council of Europe 2023, pp. 9-10). As intercultural competence involves an understanding of its concepts relevant to different sectors, and as its definition has been refined over the last decades, I quote in this article the one developed in the framework of plurilingual and inter-/pluricultural education:

“Pluriculturality denotes the ability to participate in different cultures, *inter alia* by acquiring several languages. Interculturality denotes the ability to experience otherness and diversity, analyse that experience and derive benefit from it. The intercultural competence acquired from doing this helps individuals to understand otherness better, establish cognitive and affective links between past and future experiences of that otherness, mediate between members of different social groups, and question the assumptions of their own cultural group and milieu” (Beacco et al., 2016, p. 20–21).

Intercultural competence is developed through everyday practice and lifelong education. Numerous policies and recommendations have also emphasized its importance in Serbia. The development of intercultural competence is a recommendation of the Strategy for the Development of Education in Serbia 2030, and includes the accreditation of programmes aimed at intercultural education, the application of an interdisciplinary approach in regular classes, extracurricular activities, support for teachers from minority communities who write textbooks and manuals, professional training of teachers in order to improve the intercultural approach and the educational role of the school, especially when it comes to educational programmes for minority communities, or within the implementation of the Serbian as a foreign language programme (SROVRS 2030, p. 24, 34, 39, 72).

4. Description of the case study

4.1. Romanian Studies at the Faculty of Philology, University of Belgrade, Serbia

The Faculty of Philology at the University of Belgrade is the oldest academic institution of its kind in the region and the largest in Serbia, with more than 7.500 active students at all three levels of study. Today, the Faculty of Philology teaches

more than 35 foreign languages and related literatures and cultures, as well as Serbian language and literature, librarianship and informatics, general literature and literary theory, linguistic disciplines. The curricula of the Faculty are organized at the B.A. level into 4 programmes and 28 modules, at the M.A. level into 6 programmes and 18 modules, and at the Ph.D. level into one programme with 3 modules.

An integral part of this extensive linguistic and cultural repertoire is the Department of Romanian Language, Literature and Culture. Romanian language was first introduced as an elective course in 1963, but it soon expanded into a full diploma curriculum, which today includes undergraduate, master's and doctoral studies. The relevance of the department is heightened when viewed in the context of the geopolitical dynamics between Serbia and Romania as neighbouring countries. Beyond the promotion of linguistic proficiency, it delves deeply into the intertwined historical, socio-political, and cultural narratives that illuminate the broader European experience they share. The Romanian Studies Programme at the Faculty of Philology in Belgrade is open to all students³, but the majority are non-native, new learners of Romanian as a foreign language with Serbian as their L1. The occasional enrolment of students from Romanian, Vlach or other ethnolinguistic backgrounds further enriches academic discussions and fosters linguistic and cultural diversity in the classroom.

In line with the Bologna Process, the Romanian Studies curriculum has been aligned with contemporary accreditation standards at national and international levels. The curriculum connects knowledge and a set of competences, values and attitudes, with the aim of enabling students to communicate and create meaning (CEFR Companion Volume, 2018), with the requirements for plurilingual and intercultural education (Beacco, 2007; Beacco et al., 2016), as well as with the descriptors of competences for democratic culture (RFCDC, 2018). Digital and media literacy has not yet been specified in learning outcomes, and this paper aims to explore the interconnectedness of these literacies with plurilingualism, pluri-/interculturality and citizenship competences. This objective is in line with the Strategy for the Development of Education in Serbia 2030, Strategy for the Development of Digital Skills in Serbia 2020-2024, and the UN Agenda for Education 2030, which promote relevant and quality education, closely linking academic life, economy, society, and culture. These documents also promote the use of digital context for a more creative and innovative approach to teaching, the inclusion of digital and media literacy in university curricula, which leads us to discuss about the implementation of podcasts in Romanian language teaching resources.

³ Romanian can be studied as a minority language (L1) at the Faculty of Philosophy in Novi Sad, in the Autonomous Province of Vojvodina, in northern Serbia.

4.2. Potential benefits of using podcasts in Romanian language teaching

The production of textbooks for teaching Romanian as a foreign language has evolved significantly over the last few decades. At the end of the 20th century, with Romania's transition to democracy, and its integration into the European Union in 2007, there was an increased emphasis on promoting Romanian language and culture abroad. This policy included the creation of textbooks that adopted a more communicative approach, focusing on real-life interactions and cultural immersion, authentic materials alongside literature extracts, etc. In addition, the Bologna Process in Europe led to a greater emphasis on aligning the content of Romanian language textbooks with the Common European Framework of Reference for Languages, thus ensuring standardization and comparability across European countries. In the academic programme on Romanian Language, Literature and Culture, offered by the Faculty of Philology in Belgrade, the existing textbooks serve as basic teaching materials. However, given the complexity of the curriculum and the considerable number of classes of Romanian per week (from 10 to 18, depending on the year of study), the teaching staff develop additional materials in order to meet the diverse requirements of the curriculum.

An invaluable strategy and support in this context comes from the teachers' collaboration in different projects, and this article is based on two of them. Firstly, the Erasmus + Quality in Language Learning (QuILL) project provided a starting point, having in mind the uneven development of pedagogical materials and methods for teaching all EU languages. This is particularly true for learning based on digital resources and specialized terminology for less taught languages. In order to overcome these shortcomings, the main objectives of the QuILL project are to provide teachers of all EU official languages (for special purposes) in higher education with the skills to identify, use, evaluate and create foreign language teaching resources based on Information and Communication Technology (ICT); to provide language teachers with materials that would improve the quality of the use of digital resources in teaching; to participate in the creation of an open database for the teaching of EU languages, etc.

The task of the author of this article was to use the assigned digital resource – a RFI podcast on human rights – to create a lesson for the Romanian language. The aim was to integrate the lesson into classes with students in Belgrade in order to test it. The lesson focused on developing the students' specialized vocabulary and listening skills in the field of law and international politics, the ability to extract relevant information from such spoken texts, and the development of critical thinking.

4.3. Strategy for including podcasts in the Romanian language curriculum

The teacher used a podcast from Radio France Internationale, “a French news and current affairs public radio that broadcasts worldwide in French and in 16 other languages”, including Romanian, across the globe as part of the France Médias Monde. RFI draws on the expertise of its Paris-based editorial team and a unique network of 400 correspondents of 64 different nationalities. Through news bulletins, reports, magazines and debates, its journalists and correspondents aim to offer viewers, listeners, and Internet users a comprehensive coverage of global events, with a focus on cultural diversity and contrasting points of view.⁴

The podcast, entitled *Drepturile omului nu au regresat niciodată atât de mult*, was created by journalist Vasile Damian in standard Romanian language and posted online on June 22nd, 2021: <https://podcast.rfi.ro/raport-onu-drepturile-omului-nu-au-regresat-niciodata-atat-de-mult/>. As mentioned, the podcast features the report of the UN High Commissioner for Human Rights’ report presented at the 47th UN Security Council meeting in 2021.

The podcast lasts 3 minutes and 4 seconds and, according to Newman and Gallo (2019, p. 6), could be classified as “a brief bulletin, typically ranging from 1 to 5 minutes in duration”, which “predominantly target younger and more varied audiences, groups that have proven elusive through traditional linear broadcasting channels”. The podcast takes a factual approach, the language follows academic conventions of journalistic style. It is formal and precise, the structure is clear and logical, the spoken text is free of grammatical errors. The sound is clear and of high quality. The transcript of the podcast is available on the RFI website, but on the part of the site that transmits written text news, which could be a minor drawback.

One of the objectives set for the teacher in the QuILL project was the development of a specialized dictionary in the field of human rights, and the acquisition of knowledge in the field of law and international politics. The source in question is rich in specialized terminology in this field and requires a high level of grammatical knowledge in order to understand the content, all of which makes this material suitable for students whose knowledge of Romanian is at CEFR levels B2/C1. As one of the participants was at B1 level, the modified tasks were also tested at this level. During the lesson, the teacher guided the students through a model of integrated language learning and non-linguistic content learning, in accordance with the CLIL method (Marsh, 2002, p. 58) and the CEFR descriptors (2018), in a digital context.

⁴ For more information, see the Radio France Internationale website: <https://www.rfi.fr/en/about-us>.

4.4. Participants and methodology

The lesson was created, applied and tested during the winter term, in the Romanian language workshop specially created for this purpose, on January 4th, 2022. It was attended by 7 students, aged between 21 and 25, enrolled in the B.A. and M.A. programmes at the Romanian Language and Literature Department, at the Faculty of Philology, University of Belgrade.

Five students had no previous knowledge of the Romanian language before enrolling at the Faculty. Two students had previous contact with different varieties of Romanian: one student was born in Romania and completed the first years of primary school there, the other student was born in the Autonomous Province of Vojvodina in northern Serbia and learnt the local Banat variety of Romanian at home. The group was heterogeneous in terms of the students' ethnolinguistic backgrounds. It consisted of four students with Serbian ethnolinguistic background and three students from mixed families (Serbian/Romanian from Romania, Serbian/Romanian from Vojvodina, and Serbian/Vlach from Eastern Serbia).

Among the students there were 5 M.A. students whose knowledge of Romanian was at C1 level. Parallel to their M.A. studies, all of them are employed and use Romanian to a greater or lesser extent in their work, including legal terminology. Students from the B.A. programme also took part in the workshop: one student at B2 level, and one student at B1 level, whose motivation in learning Romanian led the teacher to assume that the student could successfully join a class where a higher level of language proficiency is expected.

The implementation and testing of the lesson consisted of two activities: organizing and participating in a lesson and completing two questionnaires after the lesson, one for the students and one for the teacher. The students were informed beforehand about the project, the type of research and tasks they would be doing in workshop, the questionnaire they would be filling in, and that the teacher intended to write a research paper based on the research done. All the students participated voluntarily and before the start of the class they registered by e-mail to take part in the class.

The class lasted 90 minutes and, due to the pandemic, was held online on the academic platform Moodle, and on the communication platform Zoom. At the end of the class, all participants filled in the questionnaires that had been prepared beforehand within the QuILL project and were sent to the author of the paper together with the digital resource and the assignment. The questions concerned technical aspects of using podcasts, appropriateness of the content, relevance of the information to the university level, impact on students' motivation, pedagogical-psychological-methodological aspects, compliance of the digital resources with CEFR levels and descriptors, as well as the possibility of using them for improvement / testing at levels [B1], B2 and C1. In this paper, the students' answers are represented by the sequence S1-S7 (Student 1 - Student 7).

5. Results and discussion of the case study

5.1. Listening comprehension

Students had to listen to a podcast and complete the tasks. The specific listening tasks included understanding the main points of the news, locating essential and specific information related to the relevant area and recognizing different perspectives and opinions mentioned in the news. An explicit teaching strategy was used to implement the tasks. This involved the teacher naming the strategy, outlining its contribution to comprehension and accurate task completion, and providing a demonstration and application (Oxford, 2011, p. 181). The procedure used included pre-listening activities, listening tasks and post-listening activities.

Pre-listening activities. Due to the limited time available for the lesson, the teacher extracted the key terms related to human rights for the purpose of the workshop. Firstly, the students read and solved the pre-listening tasks by linking the legal term (column A) with the definition of the term (column B). On the basis of these definitions, the extracted term was accompanied by an equivalent in the Serbian language. Secondly, the students tested their understanding of the technical terms in the context of sentences from authentic materials in the target language in which the word was missing (i.e. they had to adequately connect 10 sentences and 10 technical terms). The above-mentioned tasks were aimed at activating the legal vocabulary previously learnt and getting to know the new one, bearing in mind that technical terminology aims to provide “the most precise description of the phenomena and subjects in question” (Celac, 2021, p. 233).

The implementation of the lesson shows that the pre-listening tasks, which checked the knowledge already acquired by the students at C1 level, confirmed a high level of knowledge of legal terminology, and the tasks that extended the legal vocabulary were successfully solved; on average, 92% of the tests were solved correctly. For B2 level students, in addition to specialized terminology, the tasks additionally focused on general vocabulary; on average, 88% of the tests were answered correctly. In order to properly understand the legal terminology of the text and to acquire new knowledge at B1 level, it was necessary to add grammar exercises, in addition to the general and specialized vocabulary exercises. On average, the student was able to complete 85% of the test with repeated listening, which is explained by the fact that there was a lot of new information for a B1 level student.

The analysis of Q1 shows that the pre-listening activities were successful due to several factors. Firstly, the outcomes of this lesson are complementary to the outcomes of the curriculum, which provides Romanian language students

in Belgrade with knowledge of terminology and technical translation procedures and strategies. Students were able to connect legal terms from the lesson with legal texts already lexically processed in regular classes through the main subject, “Contemporary Romanian Language”, or from a subject dealing with “Translation for specific purposes”, where UN documents or the Constitution of Romania or Serbia or other legal documents are used. The answers to Q2 show the same logic: *During my education I have already been in contact with vocabulary for specific purposes, so learning new words from different fields is not new to me (S3); I would like to become a court interpreter one day, so now I am even more motivated to learn Romanian for specific purposes (S4)*

Additionally, during the lesson the teacher used different strategies and activities of linguistic, pedagogical, cultural and social mediation, giving additional information about the legal issues discussed in the podcast, about human rights, about international organizations that monitor the way human rights are respected in different countries, about communities and regions mentioned in the news. The goal of these brief discussions was to spark interest and motivate students to engage with the topic, as well as to reduce anxiety about listening and communicating on sensitive topics. Q2 offers the same perspective: *As I work in a UN agency, I find this topic particularly interesting professionally, but I think it is interesting for everyone (S1).*

The analysis of Q1 also shows that this podcast could be used to develop other skills, such as speaking and writing. It provides an opportunity for collaboration and mediation, so that students in advanced years could share their knowledge of legal terms with younger students, but also to express reactions to the podcast and the lesson itself, to comment on various issues of contemporary society, culture and media, and to learn specialized terminology (cf. North & Piccardo, 2016). The results of Q2 confirm that: *I would like this workshop to last for two modules, so that we can talk more and have more discussions with other colleagues. It was so interesting to hear other opinions, and then we would have more time (S4).*

Listening activities. Before listening, students read the exercise to check the vocabulary and terms used in the task. They listened to the podcast three times, following the procedure adapted from Hulstijn (2003, p. 422). First, the students listened without interruption to gain a general understanding of the podcast, with medium attentional focus. Secondly, the recording was replayed to complete the exercises. In column A, students were given a list of specific human right issues mentioned in the report and had to listen with deep attentional focus to relate them to specific regions or communities. For B1 and B2 level students it was a multiple-choice question. Students at C1 level had to listen with very deep

attentional focus and write down specific terms and phrases related to human rights; the answers were not given in advance.

- A) Students at level C1 had no difficulty in understanding the podcast without pausing, achieving an average accuracy of 93% in exercises dealing with sensitive human rights issues in the news. The students' ability to recognize sensitive points and nuances in the podcast content confirms their good grasp of legal terminology, acquired not only through their Romanian Studies curriculum in Belgrade, but also through their current employment, where they use legal vocabulary in everyday activities.
- B) The B2-level students were also asked to listen to the podcast without pausing as part of their exercise. This task was completed with an average accuracy of 90%, suggesting that the high-quality recording in standard language, coupled with the students' exposure to the topic of human rights in either their university or personal lives, contributed to the correct responses.
- C) The B1-level students were required to listen to a 20-30 second segment of a news recording that specifically highlighted the answer. The responses were 90% accurate. A B1-level student may have more difficulty when attempting to listen to unfamiliar academic topics due to a lack of exposure to the topic as it has not yet been covered in the curriculum. However, as the news report was delivered in clear, concise language and focused on short, isolated segments, the student was able to understand and retain the essential details. Furthermore, the B1-level students found it easier to complete the exercises after several repeated listenings, as they were struggling with the greatest amount of new information.
- Thirdly, the students listened to the podcast to check and correct their answers.

Post-listening activities. These activities included teacher observation and discussion with students and completion of the Q1 and Q2. Overall, after the Q1, the high success rate in the tasks can be attributed to the fact that most students relied on their pre-existing linguistic and lexical knowledge, as well as on their assumptions about the text: This tendency was particularly evident among C1 students, according to the results and Q2: *I think that the pronunciation of the narrator, the vocabulary and the grammar exercises were very useful and helped me to understand the podcast more easily. I don't know about less advanced levels, but I didn't have any difficulty understanding the podcast, either as a*

whole or as individual pieces of information. But I would single out the vocabulary as the most useful part of this listening (S1). Additionally, the relevance of the topic increased their motivation to succeed in understanding the podcast, and the serious nature of the news made them listen more attentively: I liked the podcast because it mentioned some information I had never heard before (S6). Their anxiety decreased and their confidence increased as they were gradually introduced to more difficult tasks: When I first found out about the topic, I didn't think I would like it. But the explanations of the new terms were useful and interesting, so I did all the tasks with confidence and then the topic became more and more interesting, that's why I liked it (S4).

5.2. Recommendations for future practice

Initially, digital, media and intercultural skills were not on the list of outcomes for the lesson, but teachers were invited to suggest additional activities and skills development based on each digital resource. Below, I will present some examples of additional lesson development, based on the podcast in question.

5.2.1. Digital and media skills development

The development of digital and media skills is crucial for today's students, as it contributes to personal fulfilment and a healthy and sustainable lifestyle. It also prepares them for the professional world, enhances their academic experience and fosters essential competences such as collaboration, analytical and critical thinking, adaptability, and lifelong learning.⁵ Therefore, in the following I will share some observations on the connection of digital competences and the development of language repertoires that were visible during or after the workshop.

Before the workshop started, all the students were equipped with the necessary hardware and software tools and technology at home, using a PC/laptop, camera, microphone, and headphones for interactive work during the workshop. They all had access to the internet at home. In the following I will present the findings from Q1 and Q2 and the discussion on which knowledge, skills and attitudes could be developed or improved within five areas of digital competence, according to Vourikari et al., (2022, p. 3), which include: information and data literacy, communication and collaboration, digital content creation, safety and problem-solving.

⁵ As empirical research shows, the main weakness for industry in Romania, according to Buica and Dragan, is the low digital skills of employees, which is related to the low performance of 15-year-old students in Romania on PISA tests (Buica & Dragan, 2017, pp. 454–461). Similar results on PISA tests apply to Serbia, according to which 15-year-old students scored lower than the OECD average in reading, mathematics and science (Кузмановић, 2022, p. 65). See also: OECD, Data for Romania (2018); OECD, Data for Serbia (2018).

Information and data literacy. The students were instructed by the teacher to access the workshop on the academic platform Moodle and to navigate through the various tasks related to the podcast. The lesson began with the teacher introducing the RFI website and its content, spending a few minutes discussing the credibility and reliability of the online information source. During the workshop, the teacher observed that the students were highly skilled at navigating the Moodle platform. However, an additional discussion on checking the reliability of sources, on the use of AI algorithms by content platforms, could be helpful for the students' academic work, in their future workplaces, and for them as active citizens, in their social contexts (Vourikari et al., 2022, p. 10). Suggestions for further development of teaching would include combining data and media literacy to enable students to think critically and analytically about complex issues and to understand the difference between opinion and fact (European Commission, 2023, p. 1). Critical media literacy could also include discussions of **media messages as constructs** that create powerful images and identifications that influence attitudes, behaviours and lifestyles (Kellner, 1995).

The analysis of the results from Q1 and Q2 shows that the questionnaires are fully dedicated to evaluating the potential of the digital resource in question to be used as a pedagogical tool in foreign language teaching, but there were no explicit questions on digital literacy. The only exception was the question about the technical aspects of using podcasts. Although empirical studies show that podcasts are one of the most convenient digital media to use today, students gave them a score of 4 (on the scale of 1 to 5, with 5 being the highest). Due to the pandemics, it is possible to interpret such scores as mixed feelings of saturation with online learning, followed by many positive comments about podcasts in other questions, as will be presented further in this paper.

Communication and collaboration. Students used various digital resources to participate in this online workshop at an advanced level. As the analysis of Q1 shows, after accepting the invitation to the class and receiving the instructions for the workshop via email, all participants used the video conferencing tool Zoom to participate in the live class session and discussions. Additionally, to access the lesson materials, assignments, and feedback questionnaires, the academic platform Moodle was the most appropriate and familiar digital tool, which was part of blended learning before the pandemic. Due to some technical problems, two students had to navigate to the RFI website, to do the listening activities. Usually, this type of lesson requires the use of online dictionaries and databases of documents relevant to the domain of the text, which enhances digital multitasking skills. However, due to the short time available, these were not used on this occasion.

Overall, the students acted skillfully, as they use the aforementioned digital technologies on a daily basis in their routine interactions with teachers. Although Q2 did not include questions on communication and collaboration between students, the teacher has observed that they demonstrated good social skills and behavioural norms in a digital environment. In their answers, students have spontaneously mentioned cooperation and willingness to listen to each other's opinions: *The podcast is especially good for working with colleagues because everyone can overlook something, so we complement each other in this way* (S6).

Digital content creation. The learning outcomes of this lesson did not imply that the students were involved in the creation of digital content, but that they actively took part in the tasks created by the teacher. As the analysis of the basic demographic data shows, the students were in their advanced or final years of B.A. or in the M.A. studies, they had already made informed observations about the pedagogical and methodological process of content editing. The Q2 comments also confirm that students were able to evaluate how the pre-existing digital source can influence attitudes towards learning: *Some of the facts I heard about respect of rights in other countries are new to me, the podcast has motivated me to research this area more* (S3). It could also serve as a starting point for tailoring tasks and the creation of new, contextually relevant knowledge. The teacher assumes that the M.A. students who have completed the course on the "Methodology of teaching Romanian language" could repeat the process themselves and prepare the lesson for someone else: *The advantage of this podcast is that it can be adapted to everyone with different exercises* (S3).

Other suggestions would be to offer students opportunities to become creators of digital content, for example, their own podcast on human rights in today's world or other real-life problems through project-based learning. Inclusion and promotion of complex digital skills in university curricula seems necessary, considering empirical findings from research on digital literacy of young people in Serbia, the quality of time spent online and the type of activity, as demonstrated in Kuzmanović's article. Namely, the internet is mostly used for fun activities, while only 5% of young people in Serbia had used digital tools to express themselves in different digital formats, to create content such as music, video, or website by the end of compulsory education (Кузмановић, 2022, p. 64).

Safety. The analysis of the teachers' observations in Q1 shows that the students, although frustrated, made many comments about how they had learned to be more patient with technical problems during the lesson. However, in Q2 they also expressed regret that the class could not be held offline: *The weak side of this workshop was the online aspect, unfortunately* (S7); *I wish the class had been*

organized at the Faculty rather than online (S4). Therefore, the lesson could be used to discuss the risk of spending excessive time online for personal, academic, or professional purposes and its effects on physical and mental wellbeing. It could also be interpreted in terms of understanding the advantages and the appropriateness of online learning during the pandemics (UNESCO Report, 2023, pp. 9–11). According to DigComp 2.2, understanding how to protect personal data and privacy, how to use and share personal information without harm is highly important in the digital age. The issue of cyber-bullying is another danger that could be debated in relation to health protection in digital environments. On the one hand, the use of digital resources could raise awareness on not printing teaching materials and its impact on the environment. On the other hand, it could address the subject of pollution caused by digital devices after they are no longer used (Vourikari et al., 2022, pp. 35–42).

Problem-solving. During the lesson, the teacher facilitated the podcast playback. However, as the analysis of Q1 shows, two students demonstrated problem-solving skills by searching for and accessing the podcast directly from the RFI site: one to solve technical problems with the headphones, and the other with the speed of the speech. The latter had to adapt the listening repetitions to individual needs. Additionally, if students listened to the podcast alone at home, they could use the corresponding news transcript to confirm their success in understanding the text they had heard. During the workshop, the students demonstrated skills such as proactive problem-solving and adaptability, but Q2 also highlights the importance of individuality in learning for the students in question: *The advantage of the lesson is the variety of tasks, topics that hold the attention even of those who are not interested in it, but what I liked the most was the gradual development of activities from less to more advanced levels of knowledge, and it's interesting to see how far we can go (S6); I liked the fact that the tasks were adapted to all levels of knowledge (S7).*

Keeping in mind that philology students learn languages for professional purposes, which include specialized terminology and translation, a future lesson plan could include the proficient use of machine translation, such as Google Translate, DeepL, or simultaneous interpretation apps, e.g. iTranslate, the use of online dictionaries, or memory engines, corpus databases etc. As Romanian is a less commonly taught language and a less commonly translated one by machines, due to the commercial prioritization of AI, this means that students could recognize when machine translation does not perform well, especially if the errors are sophisticated, and when the content requires a more precise translation (e.g. medical, legal, financial documents, etc.). Creating their own dictionary is part of the Romanian Studies curriculum and could be the next step in the development of this lesson, as problem-solving and digital content creation.

5.2.2. Intercultural skills development

The podcast served as an authentic source of information, introducing students to real-life issues within a specific socio-cultural context. The news format and the gravity of the UN report encouraged students to take the issues discussed seriously. The analysis of Q2 showed that students were interested in the topic they were listening to: *I think it was very useful in the context of general culture and knowledge of the situation in the world (S1)*. After listening to the podcast, the students engaged in brief discussions about the topic, showing intercultural sensitivity, and a willingness to better understand human rights: *For me, some of the facts I heard were new, about the respect of human rights in other countries, I will research this topic a bit more, for myself (S3); I would include more discussions with other colleagues, it would be interesting to hear other opinions (S4)*. One specific comment led the teacher to suggest that the podcast could not only provide a perspective on students' intercultural competence in the global context, but also provide an entry point for in-depth exploration of local and regional issues of interculturality: *It could also contain some information about our countries, which are closer to us, then the data would have been more interesting to know and remember, because these countries mentioned in Africa and Asia are rarely part of the daily news (S2)*. In a separate module(s), different areas of intercultural competence could be addressed, based on the second project, Vulnerable Languages and Linguistic Varieties in Serbia (VLingS), which I will briefly present.

Knowledge. Serbia is one of the few European countries to have legally confirmed its linguistic and cultural wealth. Serbian is the L1 language for the majority of the population and is the official language of the Republic of Serbia (Constitution of Serbia, 2006, Article 10). The foundations of today's language policy were laid after the First World War in Yugoslavia and further improved after the Second World War. Given that Yugoslavia was characterized by many different ethnolinguistic communities, the discourse of Yugoslavia's language policy can be connected to the policy of pluralism, whose key value was tolerance and the peaceful coexistence of different languages and communities. The linguistic rights of the citizens of Yugoslavia were regulated by the Constitution of Yugoslavia and the relevant laws, as well as by the observance of international charters, conventions, recommendations related to the use of the languages of national minorities in education, culture, the legal system, the media, etc. The Republic of Serbia is the legal successor of Yugoslavia, and therefore language rights in Serbia today are also characterized by a highly interactive ideological model that implies the cooperation of speakers of all languages on the principle of equality (Bugarski, 2005, p. 96). Serbia is also a signatory to the European Charter for Regional and

Minority Languages, based on which, in the multilingual and multicultural regions of Serbia, 10 regional and minority languages have special legal protection (Part II and III of the European Charter for Regional and Minority Languages). These are: Albanian, Bosnian, Bulgarian, Croatian, Hungarian, Roma, Romanian, Ruthenian, Slovak and Ukrainian. In addition, five other languages and language varieties have general legal protection under Part II of the European Charter on Regional and Minority Languages: German, Czech, Macedonian, and the Bunjevac and Vlach varieties (Ćorković, 2019, p. 263). In addition to the above-mentioned languages and varieties, other languages are also used in Serbia that do not have the status of an official minority language, such as Aromanian, Megleno-Romanian, Banat-Bulgarian, the study of which is included in the VLingS project.

The value of linguistic and cultural diversity. The VLingS project is based on the idea that all languages preserve the past, the linguistic and cultural heritage of the communities that speak them. For this reason, language endangerment has been a focus of interest for scholars in recent decades, who have actively contributed to the work of documenting, preserving and revitalizing languages, and to raising awareness of the need to preserve linguistic diversity and cultural heritage. To this end, databases are being created on all the world's languages, recording their various characteristics, and red books and lists of languages in danger of extinction are being made. These databases provide detailed records of thousands of vulnerable or endangered languages, and are available to decision-makers, communities and experts working to protect linguistic diversity across the planet. In their study on vulnerable and endangered languages and language varieties, however, Sorescu-Marinković, Mirić and Ćirković pointed out that existing databases, such as the UNESCO's Atlas of the World's Languages in Danger, the Ethnologue and The Catalogue of Endangered Languages, often provide insufficient and inaccurate information on the varieties spoken in Serbia, that they assess the level of their linguistic vulnerability and endangerment in different ways, while the presented data is often not accompanied by an empirical basis (Sorescu-Marinković et al., 2020, pp. 66–67).

Skills. Through their education, students should acquire various skills that will be useful in the culture of democracy, in their personal lives and in the professional world. Some of these skills are: plurilingualism, pluriculturality, analytical and critical skills, cooperation and quality communication skills, flexibility, empathy, listening and observation, and they are used by the members of the VLingS team at all stages of the project. To illustrate the above, the VLingS objectives could be presented to the students. One of the main aims of the project is to create a key tool – a sociolinguistic *VLingS Questionnaire*, for assessing

the degree of endangerment and vulnerability of the languages and language varieties covered by the project, and to apply it to a statistically relevant number of speakers in Serbia. It was originally created by the members of the project and consists of 15 sections with questions eliciting a variety of information based on the respondents' personal experience with the languages and linguistic varieties in question: Aromanian, Banat Bulgarian, Bayash Romanian, Judezmo (Ladino), Megleno-Romanian, Romani (Vlax and Balkan varieties), Vlach, Vojvodina Rusyn (Ruthenian). The Questionnaire was used in the pilot project within the language communities from May to October 2022, and in the main research, from May to October 2023. In parallel with filling in the questionnaire, the team members recorded narratives in the languages and language varieties mentioned, which provided a way of documenting and archiving language samples from different generations. Finally, an interactive online map will be created based on the data collected, which will provide a precise insight into the vulnerability of certain varieties in the communities studied. In addition, by writing scientific articles and participating in scientific conferences, the project aims to provide support to language communities, non-governmental organizations and the government, as well as the education sector, in raising awareness of the need to preserve the linguistic heritage in Serbia, and to support their efforts to revitalize the minority languages and varieties mentioned. It could also serve as a reliable tool for assessing language vulnerability around the world.

Understanding. The findings of the V LingS project fieldwork could be used as a starting point for discussions on various concepts, such as *identity*, *culture*, *interculturality*, *intercultural dialogue*, etc. After presenting the results of the questionnaires and recorded narratives, teachers could lead a discussion on the importance of self-knowledge and understanding of one's own cultural belonging, about understanding of one's own perspective on the world, and the ideas behind our perspectives.⁶ Debates could also include a critical understanding of how cultural affiliations shape one's worldview, perceptions, beliefs, values, behaviours; understanding that cultural groups are diverse and that within them there are variations and individuals who oppose traditional meanings; that groups are constantly changing; understanding how power structures can open or close opportunities for individuals and groups; understanding the beliefs, norms and practices of people they came into contact with, who belong to cultures different from their own; understanding the power and responsibility of the media in presenting information, etc. (RFCDC, 2018, pp. 52–56).

⁶ For example, one of the results of the Project is the paper on different perceptions of the term "mother tongue" among the communities encompassed by the V LingS project: M. Mirić et al., *Mother tongue in Serbia: minority language speakers' perspective on the meaning of the concept* (forthcoming).

Attitudes. The analysis of the results of the project could create intercultural situations that would improve intercultural dialogue. Intercultural situations occur when an individual or a group perceives another person or group as belonging to a different culture from their own. Such situations can involve people from other countries, from different regions, from different ethnolinguistic groups or religious communities, or people who differ in lifestyle, age, generation, social class, education, etc. Such situations call for intercultural dialogue, which implies openness to cultural difference, to different beliefs, values, worldviews and practices. Openness implies both curiosity and interest in discovering and learning about other cultures and their values, without judgement. An open attitude also includes respect for others, awareness of the dignity and equality of all people, which does not mean that differences are diminished. Openness implies a civic attitude towards the community, ranging from an understanding of the interconnectedness of all people, through solidarity with others, to cooperation, concern for others and a willingness to contribute actively to community life, etc. It also implies a self-confident and responsible attitude towards obligations, appropriate decision-making, participation in activities, responsible acceptance of the consequences and the willingness to act courageously when deemed necessary. Tolerance of ambiguity is an attitude towards situations in which there are multiple interpretations that are incompatible, while an individual or group manages to maintain a constructive attitude towards them, accepting the existence of different perspectives (RFCDC, 2018, pp. 30–31, 41–45).

In societies that are constantly changing and adapting, it is important to promote and accept diversity in all its aspects, which would have a positive impact on the quality of life, safety, well-being and economic prosperity of students.

6. Conclusions

The study highlights the potential of a professional podcast, which served as an authentic source of information in a Romanian as a foreign language class, introducing students to the real-world issues within a particular socio-cultural and geo-political context. The main pedagogical advantages of using a podcast in language teaching are its attractiveness to students, the motivational aspects of the material, the engaging tasks, the personalized aspect of learning, the possibility to improve a set of competences in one lesson or in several modules. However, to be effective, the success of podcasts integration should focus on developing teachers' ICT skills and creating appropriate learning outcomes for students.

The combination of the standard language delivery, the formal style of the news, the logical structure of the sentence, with the previous knowledge of language for specific purposes in the field of law and human rights, served

as a powerful combination of bottom-up and top-down processes that helped the students in the listening activities. The mix of pre-listening activities (brief introduction / discussion of the topic, pre-teaching of the new vocabulary and activation of existing vocabulary), listening activities (listening three times, for overall understanding of the podcast, for solving the exercises and for checking correct answers) and post-listening activities (discussion of tasks and topic, feedback from students and teacher) was crucial for successful listening comprehension. The gravity of the topic motivated the students to listen with deep attentional focus during the main listening activities, which also fostered their analytical listening skills. The podcast in question is suitable for students at C1 and B2 levels, but it can also be used at B1 level if it is preceded by additional preparatory tasks. At C1-level, students were able to identify subtle information and connections between them, confirming a good command of legal terminology. At B2-level, students were able to understand the main points and supporting details without any difficulty. The B1-level students had to listen to a smaller segment of the podcast that specifically highlighted the answer. They experienced more difficulties, possibly due to lack of exposure to the topic and the greatest amount of new information. The difficulties were overcome by repeating the listening several times.

Feedback from the teacher and students, collected through questionnaires, demonstrated that digital and media literacy could be easily integrated and assessed in the curriculum for Romanian Studies at university level, at different levels of proficiency, and in different areas of literacy. Students proved to be successful in navigating different online sources and platforms, and demonstrated good social skills and behavioural norms in an online environment. Additionally, their problem-solving skills were adequate, when it came to solving small technical problems during the class. However, additional tasks on digital content creation, proficient use of machine translation, online dictionaries and databases, checking the reliability of the sources of information, fact-checking the information, which is related to media literacy, could be useful for the personal development of the students and for their future professional lives. Similarly, the lesson could develop tasks dealing with safety issues in the digital context, such as safety of personal data, protection against cyber bullying, effects of excessive time spent online on wellbeing, etc.

The podcast is also a source of cultural information. The students' feedback suggested that the podcast could not only enhance their cultural competence in a global context, but also provide an entry point for teachers to explore local and regional issues of interculturality. Therefore, the article proposes the introduction of another project results, Vulnerable Languages and Linguistic Varieties in Serbia (VLingS), to contribute to different elements of intercultural

understanding and dialogue in the region. Firstly, it could contribute to students' knowledge of Serbia's commitment to the protection of human and linguistic rights, of the ideology of plurality behind the language policies. Secondly, it could emphasize the value of linguistic and cultural diversity, promoted by the project. Thirdly, the philology students could see the real use of the skills acquired during the education, and their application in different goals of the project, such as plurilingual and pluricultural skills, analytical, critical and communication skills, etc. Additionally, debates on the results of the project could be the basis for discussions of the concepts of identity, culture, interculturality, etc. Similarly, the results of the project could bridge the gap between the classroom and the real world, between mass media news and fieldwork research in the ethnolinguistic minorities in Serbia, creating new opportunities for intercultural dialogue, for showing openness, curiosity, interest, respect and responsibility in one's own and others' practices, worldviews, values and behaviours, in order to understand the interconnectedness of all people.

References

- Abdulrahman, T., Nonny, B., & Widodo, M. R. (2018). The impact of podcasts on EFL students' listening comprehension. *International Journal of Language Education*, 2(2), 23–33.
- Beacco, J.-C., Byram, M., Cavalli, M., Coste, D., Egli Cuenat, M., Goullier, F., & Panthier, J. (2016). *Guide for the Development and Implementation of Curricula for Plurilingual and Intercultural Education*. Council of Europe.
- Beacco, J.-C. (2007). *From Linguistic Diversity to Plurilingual Education: Guide for the Development of Language Education Policies in Europe. Main Version*. Council of Europe.
- Belada, M., & Trajlović-Kondan, M. (2020). Član u rumunskom jeziku: analiza i usvajanje kategorije određenosti/neodređenosti u učenju rumunskog kao stranog jezika. In S. Gudurić, B. Radić-Bojanić & P. Mutavdžić (Eds.), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru: tematski zbornik*. 9 (2), 291–302.
- Bugarski, R. (2005). *Jezik i kultura*. Biblioteka XX vek, Krug.
- Buica, M., & Dragan, G. (2017). Improving digital competence in Romania: Learning from the best. In *CES Working Papers*, Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Centre for European Studies, Iasi, 9 (3) 444–468.
- CEFR Companion Volume (2018). *Common European Framework of Reference for Languages (CEFR): Learning, Teaching and Assessment. Companion Volume with New Descriptors*. Council of Europe.

- Celac, V. (2021). Câteva considerații privind variația lingvistică la nivel lexical (limbă comună, limbaje specializate, terminologii). *Studii și cercetări lingvistice, LXXII* (2), 217–249.
- Ćorković, M. (2011). Učenje jezika kroz književnost: akademsko pisanje na rumunskom jeziku. Studija slučaja. In *Savremena proučavanja jezika i književnosti. Zbornik radova sa II naučnog skupa mladih filologa Srbije održanog 6. marta 2010. godine na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu, II* (1), Kragujevac (pp. 521–531). Filološko-umetnički fakultet u Kragujevcu.
- Ćorković, M. (2019). Plurilingualism and Learning Neighbouring, Regional or Minority Languages in Serbia. Romanian as a Case Study. *Philologica Jassyensia, XV* (2), 259–277.
- Council of Europe (2023). *Manual for the design of a training course of intercultural competence. Part 1 – The core principles of the Council of Europe intercultural integration model*. Council of Europe Publishing.
- Dan, M. (2007). Filološke studije na manjim grupama fakulteta: (na primerima nastave na grupi za rumunski jezik i književnost). In J. Vučo (Ed.), *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti: zbornik radova*. Beograd (pp. 523–531). Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine, Filološki fakultet Univerziteta [u Beogradu].
- European Commission (2023). *Communication from the Commission. Guidelines pursuant to Article 33a(3) of the Audiovisual Media Services Directive on the scope of Member States' reports concerning measures for the promotion and development of media literacy skills*. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/media-literacy-guidelines> (11/07/2023).
- Field, J. (2009). Types of listening. In *Listening in the Language Classroom*, Cambridge (pp. 58–76). Cambridge University Press.
- Hulstijn, J. H. (2003). Connectionist Models of Language Processing and the Training of Listening Skills with the Aid of Multimedia Software. *Computed Assisted Language Learning, 16*, 413–425.
- Huțanu, M., & Ćorković, M. (2017). Dativul posesiv românesc și problemele achiziției sale la studenții din Serbia. Un studiu preliminar. *Romanian Studies Today, 1*, 107–124.
- Ivanić, I. (2020). *Savremene tehnologije u učenju rumunskog jezika kao stranog*. Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Jieanu, I., Netedu, L. & Nanu, P. (2020). *Predarea, receptarea și evaluarea limbii române ca limbă străină. Actualitate și perspectivă*. University of Turku https://ficos.eu/wp-content/uploads/2015/07/Predarea_receptarea_evaluarea_RLS_2020.pdf (11/07/2023).

- KCFLLL (2019). European Commission, [*Council Recommendation on*] *Key competences for lifelong learning*. European Union, Luxembourg Publications Office.
- Kellner, D. (1995). *Media Culture. Cultural Studies, Identity and Politics Between the Modern and the Postmodern*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Kolesar, M., & Popov, S. (2015). Interculturalitatea și depășirea stereotipurilor și prejudecăților. *Conviețuirea: revista românilor din Seghedin*, 1, 51–56.
- Marsh, D. (2002). *CLIL / EMILE. The European Dimension. Actions, Trends and Foresight Potential*. University of Jyväskylä.
- McBride, K. (2009). Podcasts and second language learning. In L. B. Abraham & L. Williams (Eds.), *Electronic Discourse in Language Learning and Language Teaching* (pp. 153–168). John Benjamins Publishing Company.
- Mirić, M., Sokolovska, V., & Sorescu-Marinković, A. *Mother tongue in Serbia: minority language speakers' perspective on the meaning of the concept* (forthcoming).
- Nanu, P., & Ivancu, E. (Eds.) (2018). *Limba Română ca Limbă Străină. Metodologie și aplicabilitate culturală*. Universitatea din Turku. https://ficros.eu/wp-content/uploads/2018/01/LRLS_Nanu_Ivancu_PDF.pdf (11/07/2023)
- Newman, N., & Gallo, N. (2019). *News Podcasts and the Opportunities for Publishers*. Reuters Institute, University of Oxford. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2019-12/Newman_Gallo_podcasts_FINAL_WEB_0.pdf (10/22/2023).
- North, B., & Piccardo, E. (2016). *Developing illustrative descriptors of aspects of mediation*. Education Policy Division, Council of Europe.
- O'Bryan, A., & Hegelheimer, V. (2007). Integrating CALL into the classroom: the role of podcasting in an ESL listening strategies course. *ReCALL*, 19, (2), 162–180.
- Oxford, R. L. (2011). *Teaching and researching language learning strategies*. Longman.
- Philips, B. (2017). Student-Produced Podcasts in Language Learning – Exploring Student Perceptions of Podcast Activities. *IAFOR Journal of Education*. 5 (3), 157–171. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1162673.pdf> (11/07/2023).
- Platon, E., Bocoș, C., Roman, D., & Vasîu, L. (Eds.). (2020). *Actele Conferinței Internaționale Discurs polifonic în Româna ca limbă străină (RLS)*. Ediția a II-a organizată de către Institutul Limbii Române ca Limbă Europeană de la Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, 18-19 octombrie 2019. Presa Universitară Clujeană.
- Platon, E., Bocoș, C., Roman, D., & Vasîu, L. (Eds.). (2022). *Discurs polifonic în română ca limbă străină (RLS)*. Actele conferinței Internaționale organizate de Institutul Limbii Române ca Limbă Europeană de la Facultatea de Litere

- a Universităţii Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca, 29 octombrie, 2021. Ediția a III-a/2021, Nr. 3/2022. Presa Universitară Clujeană. <http://www.editura.ubbcluj.ro/bd/ebooks/pdf/3478.pdf> (11/07/2023).
- Pricope, M., Nistor, C. M., Sălvan, M.-S. (2021). *Aspecte interculturale în predarea și învățarea limbii române ca limbă străină*. Editura Universitară.
- RFCD (2018). *Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Contexts, concepts and model (Vol. 1)*. Council of Europe.
- Rime, J., Pike, C., & Collins, T. (2022). What is a podcast? Considering innovations in podcasting through the six-tension framework. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, 28 (5), 1260–1282..
- Rosell-Aguilar, F. (2007). Top of the Pods – In Search of a Podcasting “Pedagogy” for Language Learning. *Computer Assisted Language Learning*, 20 (5), 471–492.
- Rosell-Aguilar, F. (2015). Podcasting as a language teaching and learning tool. In K. Borthwick, E. Corradini, & A. Dickens (Eds.), *10 Years of the LLAS eLearning Symposium: Case Studies in Good Practice*, Dublin (pp. 31-39). Research-publishing.net.
- Sharon, T. (2023). Peeling the pod: towards a research agenda for podcast studies. *Annals of the International Communication Association*, 47 (3), 324–337.
- Sorescu-Marinković, A., Mirić, M., & Ćirković, S. (2020). Assessing Linguistic Vulnerability and Endangerment in Serbia. A Critical Survey of Methodologies and Outcomes. *Balkanica*, 11, 65–104.
- SROVRS 2030 (2021). Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine. Vlada Srbije, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. *Službeni glasnik RS*, br. 63, 23. jun 2021.
- SRSJI 2020-2025 (2020). Strategija razvoja sistema javnog informisanja u Republici Srbiji za period od 2020. do 2025. godine. *Službeni glasnik RS*, br. 11, 7. februar 2020.
- SRDVRS (2020). Strategija razvoja digitalnih veština u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine. *Službeni glasnik RS*, br. 21, 6. marta 2020, br. 8, 3. februara 2023. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/21/2/reg/> (11/06/2023).
- UN Resolution 70/1. Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/89/PDF/N1529189.pdf?OpenElement> (08/31/2023).
- UNESCO Report (2023). *Technology in education. A tool on whose terms? Global Education Monitoring Report Summary*.
- Constitution of Serbia (2006). Ustav Republike Srbije. *Službeni glasnik Republike Srbije*, 98.

- Vandergrift, L. (2004). Listening to learn or learning to listen? *Annual Review of Applied Linguistics*, 24, 3–25.
- Vourikari, R., Kluzer, S., & Punie, Y. (2022). *DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens – With new examples of knowledge, skills and attitudes*, EUR 31006 EN. Publications Office of the European Union.
- Кузмановић, Д. (2022). Од “дигиталних урођеника” до “дигиталних кретена” – млади и дигитални јазови. *Култура – Часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, 176, 55–75.

Sources:

- Damian, V. (Author) *Drepturile omului nu au regresat niciodată atât de mult*, [Audio podcast episode]. In Radio France Internationale. [https://podcast.rfi.ro/raport-onu-drepturile-omului-nu-au-regresat-niciodata-atat-de-mult/\(01/04/2022\)](https://podcast.rfi.ro/raport-onu-drepturile-omului-nu-au-regresat-niciodata-atat-de-mult/(01/04/2022)).
- Radio France Internationale: <https://www.rfi.fr/en/about-us> (10/29/2022).
- OECD (2018). Data for Romania https://www.oecd.org/pisa/publications/PISA2018_CN_ROU.pdf (10/15/2022).
- OECD (2018). Data for Serbia <https://gpseducation.oecd.org/CountryProfile?primaryCountry=SRB&treshold=10&topic=PI> (10/15/2022).

Mirjana Ćorković

PODKAST U NASTAVI RUMUNSKOG JEZIKA: RAZVOJ KOMPETENCIJE SLUŠANJA, DIGITALNE I MEDIJSKE PISMENOSTI, INTERKULTURALNOG RAZUMEVANJA

Rezime

Cilj rada je da ispita efikasnost podkasta u nastavi rumunskog jezika na univerzitetskom nivou, fokusirajući se na: razvoj rečnika i unapređenje veštine slušanja u domenu ljudskih prava na nivou B1, B2 i C1 (CEFR), unapređenje digitalne i medijske pismenosti, te interkulturalne kompetencije. Predmet analize je podkast (kratka dnevna vest) koji emituje Radio France Internationale (RFI) na rumunskom jeziku. CLIL metoda i interdisciplinarni pristup su bili osnova za pripremu lekcije.

Podkast kao izvor autentičnog materijala povezuje studente sa problemima iz stvarnog sveta u specifičnom društveno-kulturnom i geopolitičkom kontekstu. Rezultati sugerišu da su njegove glavne pedagoške prednosti tema koja motiviše, atraktivan format, raznovrsnost zadataka, personalizovani aspekt učenja, unapređenje niza kompetencija. Podkast na standardnom rumunskom jeziku i prethodno poznavanje jezika za posebne svrhe iz oblasti ljudskih prava, podstakli su studente na pažljivo, analitičko slušanje. Podkast je prikladan za studente B2 i C1 nivoa, dok je za B1 nivo potrebno više pripremnih vežbi. Uspešnom razumevanju slušanog teksta doprinela je ozbiljnost teme (Izveštaj UN o ljudskim pravima), kao i niz aktivnosti pre, tokom i posle slušanja (diskusija o temi, ponavljanje starog i učenje novog rečnika, povratne informacije studenata o zadacima i temi itd.).

Rezultati, takođe, pokazuju da su pojedine digitalne i medijske veštine već integrisane u rad sa podkastom (navigacija različitim onlajn platformama i izvorima informacija, dobre veštine komunikacije i onlajn saradnje itd.), dok se druge mogu dodatno integrisati u kurikulum (kreiranje digitalnog sadržaja, diskusije o bezbednosti, upotrebi onlajn baza podataka itd.). Pored toga, članak sugeriše da bi kombinovanje aktuelnih vesti iz mas medija sa podacima sa terenskog istraživanja o etnolingvističkim manjinama u Srbiji u okviru projekta VLingS, moglo dodatno produbiti interkulturalno razumevanje studenata kad je reč o ljudskim pravima i jezičkim pravima, ne samo na globalnom, već i na lokalnom nivou.

Ključne reči: podkast, rumunski kao strani jezik, obrazovne politike, razumevanje slušanja, digitalna pismenost, medijska pismenost, interkulturalna kompetencija

Mirjana Ćorković

PODCASTURILE ȘI PREDAREA LIMBII ROMÂNÊ: DEZVOLTAREA ÎNTELEGERII ORALE ȘI A COMPETENTELOR DIGITALE, MEDIATICE ȘI INTERCULTURALE

Rezumat

Scopul lucrării de față este de a examina eficiența podcasturilor în predarea limbii române ca limbă străină la nivel universitar, cu accent pe dezvoltarea vocabularului și îmbunătățirea deprinderilor de ascultare la nivelurile B1, B2 și C1 (CECR), în domeniul drepturilor omului, precum și pe îmbunătățirea competențelor digitale, mediatice și interculturale ale studenților. Subiectul analizat este un podcast difuzat de Radio France Internationale (RFI), care cuprinde știri zilnice scurte în limba română. La baza pregătirii lecției au stat metodele specific CLIL, precum și abordarea interdisciplinară.

Ca sursă de material autentic, podcastul îi conectează pe studenți cu diverse probleme din lumea reală, într-un context socio-cultural și geopolitic specific. Rezultatele cercetării sugerează că principalele sale avantaje pedagogice sunt: subiectul motivant, formatul atractiv, sarcinile diverse, aspectul personalizat al învățării, îmbunătățirea unor competențe. Limba română standard a podcastului, precum și cunoașterea prealabilă a termenilor din domeniul drepturilor omului i-au încurajat pe studenți să asculte cu atenție și spirit analitic. Podcastul este adecvat pentru studenții de nivel B2 și C1, iar folosirea sa la nivelul B1 necesită mai multe exerciții pregătitoare. Seriozitatea subiectului (Raportul ONU privind drepturile omului), precum și o serie de activități care au fost realizate înainte, în timpul și după ascultare (discuții pe marginea subiectului, activarea vocabularului vechi și învățarea celui nou, feedback-ul studenților cu privire la sarcini și subiect) au contribuit la înțelegerea cu succes a textului ascultat.

Rezultatele cercetării arată, de asemenea, că unele competențe digitale și mediatice sunt deja integrate în lucrul cu podcasturile (navigarea pe diferite platforme și surse de informare online, abilitățile de comunicare și colaborare online etc.), în timp ce altele pot fi integrate în continuare în curriculum (crearea de conținut digital, discuții despre siguranța online, utilizarea bazelor de date online etc.). Mai mult, articolul sugerează că, prin combinarea știrilor actuale din mass-media cu datele obținute în cercetarea de teren privind minoritățile etnolingvistice din Serbia, în cadrul proiectului VLingS, înțelegerea interculturală a studenților în ce privește drepturile omului și drepturile lingvistice, atât la nivel global, cât și la nivel local, ar putea fi dezvoltată și mai mult.

Cuvinte-cheie: podcasturi, limba română ca limbă străină (RLS), politică educațională, abilități de ascultare, alfabetizarea digitală, alfabetizarea mediatică, competență interculturală

Cristina-Elena Gogăță¹
Institutul Limbii Române
Universită di Pisa
UMF „Iuliu Hațieganu”, Cluj-Napoca
 <https://orcid.org/0009-0000-6809-9439>

PREDAREA CULTURII PRIN INTERMEDIUL VOCABULARULUI MEDICAL – STUDIU DE CAZ ÎN PRIVINȚA MANUALELOR DE LIMBA ROMÂNĂ PENTRU OBIECTIVE SPECIFICE

Scopul prezentării de față este să identifice strategiile de a preda elementele culturale în manualele de limba română ca limbă străină – mai precis, româna pentru obiective specifice. În câmpul medicinei, limbile străine sunt, într-o anumită măsură, cursuri-anexă. Mai mult, în orașele care sunt și centre universitare, nevoia de a utiliza limba română este aproape inexistentă, întrucât majoritatea angajaților care lucrează cu publicul vorbesc limba engleză și trec de la limba română la limba engleză atunci când înțeleg că au de a face cu un nonnativ. Pe de altă parte, în universitățile românești, studenții internaționali intră în contact cu pacienții români începând cu al treilea an de studii. Asta înseamnă că studenții ar trebui să fie familiarizați și cu elemente culturale care să le permită să comunice mai bine cu pacienții. Cu toate acestea, nivelul general de competență lingvistică la finalul anului al II-lea (A2+) îngreunează procesul de predare a elementelor culturale. În plus, de multe ori pacienții vorbesc în registre regionale. Astfel, autorii de manuale și de ghiduri de studiu sunt nevoiți să predea noțiunile culturale sub forma unor pastile de limbă introduse în textele sau în documentele audio propuse studenților, încă de la nivelul A1+. Lucrarea de față analizează manualele de limba română pentru obiective specifice publicate la editura Universității de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu”, din Cluj-Napoca și inventariază modurile de predare a elementelor de cultură.

Cuvinte-cheie: RLS, ROS, interlimbă, microlimbă, competență culturală

¹ cristinagogata@gmail.com

Context

Studentii care studiază în străinătate reprezintă o categorie aparte de vorbitori: se deosebesc de imigranți, deoarece nu au intenția să rămână în țara în care studiază. Se deosebesc și de filologi, întrucât interesul lor pentru perfecționarea limbii, pentru deconstruirea mecanismelor lingvistice și pentru o exprimare cât mai corectă, mai îngrijită sunt semnificativ reduse (Coleman, 1997, p. 6). Pe lângă toate acestea, orașele universitare și dezvoltarea tehnologiei face ca nevoia de a folosi limba-țintă să tindă spre zero: limba engleză e folosită în comunicare chiar de către personalul din sectorul ospitalității, atunci când angajații înțeleg că au de-a face cu un vorbitor nonnativ, aplicațiile pentru orientare, pentru cumpărături sau cele de traducere minimizează nevoia de a interacționa cu vorbitorii nativi sau de a depune efort în construirea mesajului.

Cu toate acestea, studenții la medicină trebuie să interacționeze cu pacienții români încă din anul al III-lea, în cadrul stagiilor de semiologie din clinicile universitare. La finalul anului al II-lea, nivelul-țintă de competență lingvistică în limba română este A2, conform numărului de ore din programele de studiu și prevederilor din CECRL. Or, „saltul” de la utilizarea unei limbi străine în cadrul sălii de curs și în rarele ocazii de interacțiune cu nativii la obligația de a interacționa cu pacienții români – nu de puține ori în vârstă, cu un orizont cultural mult diferit de cel al studenților, cu o exprimare de multe ori regională – necesită o pregătire și un efort susținut din partea profesorilor de RLS.

Manualele elaborate de colectivul de profesori de la Universitatea de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu”, din Cluj-Napoca, țin cont atât de specificul studenților, cât și de o altă componentă semnificativă în procesul de însușire a unei limbi străine, anume competența culturală. Mai ales în contextul profesiilor medicale, dezvoltarea acestei competențe este fundamentală, deoarece studenții provin din culturi diferite și au raportări uneori diametral opuse la aceeași realitate din mediul spitalicesc. Pe lângă cursurile de comunicare cu pacientul, studenții străini au ocazia să descopere aspecte ale culturii române și să susțină dezbateri în cadrul orelor de limba română, pe baza exercițiilor din manuale.

Cadru teoretic

Se vorbește frecvent despre concepte precum „*languageing*”, capacitatea vorbitorilor de a-și exersa, rafina și consolida competențele lingvistice într-o altă limbă și de a-și utiliza repertoriile lingvistice pentru a acționa în contexte sociale. Limba e înțeleasă mai degrabă ca o activitate ce înglobează practici psihologice, sociale, culturale, politice și istorice (Hall, 2019, p. 221). Un alt concept, „*translanguageing*”, explică alternarea codurilor lingvistice pentru a crea semnificație, în funcție de resursele vorbitorului – concepție care se opune

reprezentării tradiționale a „bilingvismului” ca achiziție a două coduri lingvistice autonome (Makoni & Pennycook, 2007, p. 13). *Translanguaging* este un act transformator, prin care vorbitorii multilingvi alătură diferitele dimensiuni ale biografiei, experiențelor și mediului, atitudinile, credințele și ideologia, capacitățile cognitive și fizice, într-un act performativ coordonat și semnificativ.

Din perspectiva conceptului de *translanguaging*, multilingvismul în sine are resurse bogate de creativitate și spirit critic, deoarece presupune tensiune, conflict, competiție, diferență și schimbare în numeroase sectoare, de la ideologii, politici și practici până la conținuturi istorice ori contemporane. Contactele sporite între persoane care provin din medii diferite și au tradiții diferite stimulează inovația și creativitatea. [...] [V]orbitorii multilingvi sunt conștienți de existența entităților politice numite limbi, și-au însușit o parte dintre trăsăturile lor structurale și au capacitatea de a le folosi. Sunt capabili să răspundă în manieră critică la condițiile istorice și prezente. Ei își construiesc și modifică permanent și conștient identitățile socioculturale și valorile, prin intermediul unor practici sociale precum *Translanguaging*. (Wei, 2018, p. 23, trad. m., C. G.)²

Într-un studiu din 2010, Elena Platon vorbește despre procesul de învățare a unei limbi amintind de pragul care separă „afară” și „înăuntru”, pragul care, odată trecut, îl face pe vorbitor să se simtă „acasă” în interiorul unei limbi (Platon, 2010, p. 151–164). Cercetătoarea consideră că fiecare dintre noi își alege registrul lingvistic în care comunică în funcție de contextul comunicării și de statutul interlocutorului. Un alt concept este cel de „țară-limbă”, unde „țara” definește profilul cultural al vorbitorului. Tot Elena Platon aduce în discuție conceptul de „microlimbă”, într-o pledoarie didactică pentru utilizarea limbii-țintă în procesul de predare-învățare a unei limbi:

Propunem termenul de ML pentru a defini seria de micro sisteme lingvistice elaborate de către locutorul nativ în timpul comunicării

² „From a *Translanguaging* lens, multilingualism by the very nature of the phenomenon is a rich source of creativity and criticality, as it entails tension, conflict, competition, difference, and change in a number of spheres, ranging from ideologies, policies, and practices to historical and current contents. Enhanced contacts between people of diverse backgrounds and traditions provide new opportunities for innovation and creativity. As discussed earlier, multilingual language users are aware of the existence of the political entities of named languages, have acquired some of their structural features, and have an ability to use them. They are capable of responding to the historical and present conditions critically. They consciously construct and constantly modify their sociocultural identities and values through social practices such as *Translanguaging*”.

exolingve, reprezentând niște variante „redușe” în diferite grade ale LN, ce se configurează în funcție de stadiile parcurse de interlocutorul nonnativ în însușirea limbii sale materne. Construcția acestor microsisteme are loc prin intermediul unor selecții operate în mod deliberat la nivelul macrosistemului LN, în scopul de a face posibilă comunicarea încă din stadiile incipiente ale învățării L2 (Platon, 2016, p. 643).

Microlimba este, de fapt, o versiune simplificată a limbii-țintă, care e utilizată de profesor pentru a stimula comunicarea monolingvistică. Acest parcurs didactic, deși regresiv din punctul de vedere al complexității lingvistice, asigură rezultate excelente, pentru că studentul își însușește treptat competențele lingvistice și își diversifică resursele lingvistice în procesul de achiziție a limbii-țintă. Cercetătoarea crede că învățarea unei limbi poate fi reprezentată prin intermediul metaforei bulgărelui de zăpadă – care se construiește în jurul lui însuși (Platon, 2015, p. 533). Un alt concept adus în discuție este cel de „interlimbă”, introdus de către Larry Selinker, în 1972 (Selinker, 1972, p. 209-232): o versiune intermediară, incompletă a limbii-țintă, pe care studentul o are încă de la început și în jurul căreia construiește rețele cognitive și adaugă conținuturi lingvistice. O dezvoltare armonioasă a interlimbii se bazează pe valorizarea pozitivă a greșelii și a creativității studentului (Platon, 2015, p. 538).

Am amintit de aceste concepte (languaging, translanguaging, microlimbă, interlimbă) pentru a ilustra complexitatea procesului de predare-învățare a unei limbi străine, mai ales ținând cont de următoarele aspecte:

- a) gradul de motivație a studenților – în general mai scăzut decât al studenților filologi sau al imigranților;
- b) presiunea de a utiliza limba-țintă în contexte educaționale;
- c) specificul slab academic, dar puternic funcțional al disciplinei.

Ținem să amintim în această secțiune și fenomenul prin care, puși în fața unui fapt social necunoscut, intrigant sau chiar șocant, studenții încearcă să își exprime opinia sau reacțiile în L2, însă cei mai mulți dintre ei apelează la *translanguaging* în momentul în care resursele lingvistice le apar insuficiente sau le afectează fluenta.

Corpus de texte

Viziunile care orientează procesul de predare a limbilor străine în Uniunea Europeană pun în centru ideile de plurilingvism și pluriculturalism, înțelese drept „competențe pentru o cultură democratică, precum aprecierea diversității culturale și a deschiderii spre alteritate culturală și spre alte credințe, viziuni

despre lume și practici”³ (CEFR Companion Volume, 2018, p. 22; trad. m., C. G.).

Toate manualele analizate în continuare, elaborate de un colectiv de autori din care fac și eu parte, valorizează competența culturală a studenților, chiar din anul I. Activitățile și exercițiile propuse vizează transmiterea unor aspecte culturale de care studenții se lovesc, de la produsele „de post” la mituri despre curent, expresii idiomatice sau practici sociale contrastante. Am optat pentru analiza a șase manuale de RLS – ROS:

- Andreica Alina (coord.), Băgiag Aurora, Tomoiagă Alexandrina, Coiug Ana, Gogăță Cristina, Ursa Anca, *Limba română pentru debutanți. Nivel A1*, Ediția a II-a (revizuită și adăugită), Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”, Cluj-Napoca, 2019 – manual adresat studenților din anul I (LRD);

- Coiug Ana (coord.), Andreica Alina, Băgiag Aurora, Gogăță Cristina, Tomoiagă Alexandrina, *Limba română. Comunicarea cu pacientul*, Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”, Cluj-Napoca, 2019 – manual adresat studenților la MG din anul al III-lea, linia de studiu franceză (LRCP);

- Coiug Ana, Andreica Alina, Băgiag Aurora, Tomoiagă Alexandrina, Gogăță Cristina, *Limba română. Comunicare de bază în mediul spitalicesc*, Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”, Cluj-Napoca, 2018 – manual adresat studenților la MG din anul al II-lea, linia de studiu franceză (CBMS);

- Gogăță Cristina (coord.), Hassoun Anca (coord.), Tomoiagă Alexandrina, Coiug Ana, Andreica Alina, Băgiag Aurora, Lăscuș Anda, Mărcean Nora, *Limba română. Elemente de limbaj general și medical*, Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”, Cluj-Napoca, 2022 – manual adresat studenților la MG din anul al II-lea, linia de studiu engleză (ELGM);

- Gogăță Cristina (coord.), Tomoiagă Alexandrina (coord.), Coiug Ana, Andreica Alina, Băgiag Aurora, *Limba română pentru practica stomatologică. Nivel B1*, ediția a doua, revizuită, Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”, Cluj-Napoca, 2019 – manual adresat studenților la MD din anul al III-lea, linia de studiu engleză (LRPS);

- Tomoiagă Alexandrina, Andreica Alina, Băgiag Aurora, Coiug Ana, Gogăță Cristina, *Limba română pentru străini în context medical*, Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”, Cluj-Napoca, 2017 – manual adresat studenților la MG din anul al II-lea, linia de studiu franceză (LRCMa);

- Tomoiagă Alexandrina, Andreica Alina, Băgiag Aurora, Coiug Ana, Gogăță Cristina, *Limba română pentru străini în context medical*, ediția a doua, revăzută, Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”, Cluj-Napoca, 2018 – manual adresat studenților la MG din anul al II-lea, linia de studiu franceză (LRCMb).

³ „Competences for democratic culture, such as valuing cultural diversity and openness to cultural otherness and to other beliefs, world views and practices”.

În analiza noastră am grupat elementele de interculturalitate în următoarele categorii:

1. uzanțe, mentalități;
2. credințe, mituri, superstiții;
3. expresii idiomatice;
4. geografie și istorie;
5. mediu spitalicesc.

Uzanțe și mentalități

Un exercițiu dintr-un manual pentru anul al III-lea a stârnit controverse prin ideea specializărilor medicale feminine sau masculine:

Citiți textul. Considerați că există specialități medicale mai potrivite femeilor decât bărbaților și invers? Alegeți două specialități. Argumentați folosind minimum 3 verbe la prezent.

Lavinia Orac se naște în 1979 la Galați și termină rezidențiatul la Spitalul Județean din Târgu Mureș. Timp de șase luni lucrează ca medic rezident în spitalul „Alberte Calmette” din Lille, Franța. Se întoarce la Târgu Mureș și practică medicina de urgență.

„În 2004, când am ales eu la rezidențiat medicina de urgență, mărturisește Lavinia, toată familia mea a fost împotrivă. Dintre profesori, o doamnă pediatru aproape m-a rugat cu lacrimi în ochi să nu cumva să aleg această specialitate, să aleg dermatologie sau ceva mai ușor, mai pentru femei. La început nu m-am simțit în stare să fac așa ceva și, inițial, mi-am propus să încerc doar un an și, dacă sunt prea sensibilă și încărcată de responsabilitate, să renunț. M-am hotărât din anul trei când, într-o practică de vară, am fost la Târgu Mureș. Urgențele mi s-au părut atunci mai mult decât medicina. Să resuscitezi pe cineva căruia nu-i mai bate inima, să fie mort și tu să-l aduci la viață... Mi se părea ca ești un mic Dumnezeu, că te joci oarecum la limita dintre viață și moarte. Atunci când ai reușit să iei decizia corectă, minutele sau secundele acelea decisive îți dau o senzație extraordinară. Răsplata nu se compară cu nimic, cu niciun ban, cu nicio felicitare, cu nimic!!! Când cineva din familia pacientului te privește, cu niște ochi așa... uneori nici nu pot să-ți mulțumească, atât de entuziasmați sunt!! Acel moment contează extraordinar de mult. Și faptul că am o fire sensibilă nu m-a deranjat, ba cred că m-a ajutat foarte mult. Nu este adevărat că suntem niște duri. Ești forțat de împrejurări să acționezi rapid. Nu regret ce am făcut. Știu că sună ciudat, dar banii nu vor reprezenta niciodată principalul motiv pentru

care voi face sau nu anumite lucruri. Mi s-a spus că, dacă voi alege medicina de urgență, mă voi rata, ca om și ca femeie. Și mi-am spus, gândindu-mă la Cioran, că, dacă oricum fiecare viață este istoria unui eșec, și că finalul va fi oricum același, măcar să îmi aleg o ratare frumoasă.”

(Text adaptat după: http://www.hotnews.ro/stiri-de_profesie_medic_in_romania-15165526-domnisoara-sensibila-devenit-medic-urgenta.htm)” (LRCM, p. 58–59)

Foarte mulți dintre studenți și studente au respins ideea că ar exista profesii medicale potrivite unui gen sau altul. Orizontul cultural și experiența de viață diferite au făcut ca textul și exercițiul din manual să le provoace reacții puternice de respingere. La polul opus, în cultura română, ideea de meserii adresate femeilor, respectiv bărbaților încă persistă în mentalul colectiv.

Un alt aspect cultural specific spațiului românesc discutat în manuale ține de reacția aparținătorilor când primesc vestea că pacientul a murit. Neîncrederea generalizată în sistemul medical, accentul slab pus pe prevenție, împreună cu amânarea vizitei la medic și cu opțiunile pentru medicina alternativă fac ca mulți dintre pacienți să ajungă la spital când medicii nu mai pot face aproape nimic. Or, în urma decesului pacientului, aparținătorii îi învinovătesc pe medici. Pentru un student format într-o țară în care prevenția e puternică, la fel ca încrederea în sistemul medical, reacția aparținătorilor din țara noastră poate părea stranie. De aceea, în manuale există și texte care îi pregătesc pentru posibilitatea unor asemenea momente, precum fragmentul de mai jos, adaptat după un fragment dintr-un manual de comunicare medicală:

Se întâmplă să vină la noi de urgență bolnavi în stare gravă (edem pulmonar acut, insuficiență respiratorie severă, accidentați în trafic, copii traumatizați etc.) care decedează la scurt timp în camera de gardă. Alteori, salvarea aduce pe cineva în stop cardio-respirator, la care manevrele de resuscitare au fost inutile. Ne găsim atunci în fața unuia dintre cele mai dramatice episoade din cariera medicală: să anunți pe cineva că ființa apropiată cu care a venit la urgență tocmai a decedat. Pentru a transmite acest tip de mesaj, este nevoie de pregătire. Noi trebuie să luăm un ton grav și o mimică responsabilă. Solicităm aparținătorului să stea cu noi de vorbă. Preferabil, îl invităm să ia loc pe scaun. Facem o scurtă introducere, insistând asupra gravității stării clinice, apoi transmitem că pacientul nu a putut fi salvat. Trebuie să prevenim reacția de deznădejde a majorității aparținătorilor. Reacțiile lor pot fi extrem de intense: strigăte,

plânsete, gesturi de disperare. Unii devin agresivi și amenință personalul medical, căruia îi impută că nu a intervenit corect. Alții devin inerti sau părăsesc unitatea medicală. Rareori întâlnim resemnare și o atitudine reținută. Astfel de momente sunt dramatice și pentru personalul medical. Este bine să folosim momentele când putem vorbi cu aparținătorii ca să le explicăm ce manevre am efectuat, ce măsuri au fost luate, spre a evita reclamațiile ulterioare. Uneori este bine să administrăm aparținătorilor prea vocali sedative sau beta-blocante. După ce șocul acestei știri a trecut, trebuie să stăm la dispoziția familiei cu detalii despre boala și tratamentul decedatului, pentru că de obicei vor apărea întrebări și chiar suspiciuni de malpraxis, care trebuie înlăturate.

(Text adaptat după D. Dumitrașcu, *Comunicare medicală. Curs pentru studenții de la medicină*. Editura Universității de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu”, Cluj-Napoca, 2003, p. 61–62) (LRCMa, p. 124).

Unitatea din care face parte exercițiul se cheamă, în mod sugestiv, *Nici n-am venit toți deodată, nici nu putem pleca toți în același timp!* și este construită în jurul atitudinii în fața morții. O altă unitate dezvoltă un aspect conexe al morții, anume donarea de sânge. Atitudinea față de donarea de sânge diferă de la țară la țară (McCarthy, 2018), de aceea este nevoie să discutăm și acest aspect, mai ales că este legat de profesiile medicale și discuția poate fi deschisă și către alte probleme, precum refuzul transfuziilor de sânge, în cazul anumitor secte religioase.

Temă de pregătit. Pornind de la următorul text, pregătiți argumente pentru o campanie de sensibilizare în vederea donării de sânge.

O dată la 3 secunde, cineva are nevoie de sânge. În România, sunt necesare în medie 500.000 de unități pe an – numai în București necesarul zilnic este de 1000 de unități. Iar anul trecut, numai 66% (la sută) din cerere a fost acoperită. Nu există substitut pentru sângele uman. La un moment dat al vieții, 60% din populație va avea nevoie de sânge, dar numai 2% din populație donează sânge. Din nefericire, în fiecare zi se întâmplă dezastre, accidente de mașină, incendii... victimele au nevoie de mai mult de o unitate de sânge. Cantitatea de sânge necesară la o donare (420-450 mililitri) este mică, de obicei se reface în 24 de ore. Donarea de sânge este o procedură sigură și benefică. Studii recente au demonstrat faptul că donarea de sânge reduce cu 30-35% riscurile apariției bolilor cardiovasculare prin scăderea tensiunii arteriale, iar donatorii de sânge trăiesc mai mult

decât media populației. În plus, donatorii beneficiază de un set de analize gratuite, se măsoară tensiunea, ritmul cardiac, temperatura corpului și nivelul de fier. Plus că este cea mai simplă cale de a scăpa de un kilogram în plus. În cazul populației masculine, există un beneficiu salvator pentru cei care donează sânge. Bărbații sunt predispuși la apariția hemocromatozei, cunoscută pentru nivelul crescut de fier în sânge. Aceasta este o afecțiune destul de gravă, ce poate duce la apariția bolilor de inimă și a altor probleme grave de sănătate. Cercetările arată că, dacă bărbații donează sânge de cel puțin 3 ori pe an, ei pot reduce riscul unei concentrații mari de fier în sânge, minimizând cu până la 50% riscul de infarct. Sângele donat va fi descompus în mai multe elemente și vei putea să salvezi astfel până la 3 vieți. Donatorul de sânge are o zi liberă (în ziua donării). În România, se acordă bonuri valorice în compensarea sângelui pierdut prin donare.

(Text adaptat după <https://www.medo.ro/articole-medicale/10-motive-ptr-care-sa-donezi-sange-si-10-motive-ptr-care-oamenii-nu-doneaza-sange.html>) (CBMS, p. 69–70).

Tot aici se integrează și explicațiile despre reforma monetară din 2005, întrucât foarte multă lume încă folosește vechea monedă când vorbește de venituri sau de prețuri. Studenții întrebă de multe ori dacă românii sunt milionari sau de ce unii oameni spun că sunt săraci, când câștigă atâtea milioane de lei, ori povestesc despre momentele în care li se cere să plătească „milioane” sau „sute de mii” la unele magazine unde sunt vânzători mai în vârstă sau în piețe. În privința numeralelor, amintim că, în manualul de anul I, denumirile standard sunt însoțite și de variantele populare, omniprezente în vorbire, cu transformarea lui „-sprezece” în „-șpe”, a lui „-zeci” în „-j” sau „-ș” și varianta „șapte” pentru „șapte” (LRD, p. 30). Și în predarea timpului perfect compus sunt menționate variantele transilvănene din limba vorbită, cu auxiliarele „o”, „or”. Deși expresiile regionale ar trebui introduse de la nivelul B1, considerăm că studenții trebuie să aibă o minimă familiaritate cu registrul regional transilvănean, în vederea comunicării atât cu pacientul, cât și în contexte cotidiene.

Chiar și onomastica poate deveni un prilej de dezvoltare a competenței culturale, așa cum reiese din acest exercițiu ludic, în care studenților li se cere să grupeze pacienții în funcție de semnificația numelui.

Pe secția unde faceți practică s-au internat pacienții din lista de mai jos. Grupați-i în saloane pe categorii, în funcție de semnificația numelui. Comparați cu numele proprii din țara de unde veniți dumneavoastră.

- Internați azi-noapte: domnul Scurtu, doamna Moldovan, domnul Popa, domnul Albu, doamna Ungur, doamna Grosu, domnul Țăranu, doamna Mureșan, domnul Ciobanu, doamna Micu, domnul Moraru.
- Internați azi-dimineață: domnul Rotaru, domnul Lupu, doamna Surdu, doamna Ursu, doamna Munteanu, domnul Câmpeanu, domnul Lungu, domnul Rusu, domnul Someșan. (LRCP, p. 21)

Semnificațiile numelor cuprind referiri la zonele geografice, la clasele sociale, la contactele cu alte popoare sau la anumite trăsături fizice, iar comparațiile cu numele din țările de proveniență dezvoltă competența culturală.

Nu lipsesc nici referințele la fenomenul de imigrare în masă cu care s-a confruntat România după 1989. Realitatea din spitale este reflectată și în manuale, prin exerciții precum un dialog între un medic și un aparținător. Îngrijirea bătrânilor rămâne într-o măsură covârșitoare responsabilitatea femeilor – de obicei fiice sau nurori ale pacientului, accesul la azile este dificil, astfel că o mare parte dintre persoanele vârstnice și cu probleme de sănătate mintală sau fizică rămân în grija familiei. Exercițiul menționat exploatează un alt scenariu frecvent, în care cea responsabilă de îngrijirea părinților bolnavi merge să aibă grijă și de copiii emigrați, în momentul în care aceștia, la rândul lor, devin părinți, astfel încât bătrânii neajutorați din familie ajung în îngrijirea celor rămași acasă. Pe lângă toate aceste aspecte, recomandarea din final îi familiarizează pe studenți și cu necesitatea ca uneori pacienții să plătească anumite investigații medicale, pentru a scurta timpul de așteptare.

Exercițiu în perechi: Un domn (o doamnă) vine la cabinet cu bunicul lui/cu bunicul ei care are simptome serioase de senilitate. Nu puteți discuta direct cu pacientul. Discutați cu nepotul (nepoata) lui. Înlocuiți punctele cu cuvintele potrivite, apoi jucați/înregistrați jocul de rol. Apreciați prestația colegilor!

Banca de cuvinte: *biletul de ieșire din spital, schimbat, cutiile, mâinile, picioarele, urină, sânge, bunicul (meu) (2x), câți ani are, accident vascular cerebral, laboratorul, pacientul, urcă-te, reumatismul, ochii (2x), aveți grijă, nepotul lui, CT, biletul de trimitere, îl cheamă, în față, un set complet de analize, soția mea, tensiunea și pulsul, acum o jumătate de an.*

Doctorul (Dr): Bună ziua, cu ce problemă ați venit?

Aparținătorul (Ap): Bună ziua, sunt cu _____

Dr: Deci nu dumneavoastră sunteți _____

Ap: Nu, _____ este pacientul. A avut un _____ și

de atunci nu mai vorbește coerent. Dar cred că are și ceva probleme cu

Dr: Să vedem... Cum vă numiți, domnule?

Pacientul (P): Mă dor _____, mă dor _____

Dr: Mda... de mult timp este așa?

Ap: A avut accidentul _____

Dr: Să-mi spuneți, vă rog, cum vă numiți.

P: Poftim?

Dr: _____ pe bunicul dumneavoastră?

Ap: Moraru George.

Dr: _____ bunicul dumneavoastră?

Ap: Optzeci și doi.

Dr: Domnule Moraru, să închideți _____ și să întindeți mâinile _____, vă rog!

P: Poftiți?

Dr: Închideți _____ și țineți mâinile întinse înaintea! Așa... Va trebui să urce pe pat. Vă puteți urca pe pat?

Ap: Hai, bunicule, _____ pe pat! Așa, încet...

Dr: O să vă iau _____. Are tensiune cam mare. Ce tratament are acum?

Ap: Am adus _____ de medicamente.

Dr: Dumneavoastră sunteți _____, da?

Ap: Da, este tatăl mamei, dar mama este în Statele Unite la sora mea...

Dr: Deci dumneavoastră _____ de el?

Ap: Da, eu și _____

Dr: Să-mi dați _____ de data trecută. Tratamentul va trebui probabil _____. O să facem _____. Să mergeți la _____ de lângă Oncologie cu _____. Acum o să vină

asistenta să-i ia probe de _____ și de _____. Să-l duceți și la un _____, e scump dar ar trebui să-l facem. (LRCP,

p. 23–24)

Elementele culturale sunt introduse chiar de la cel mai simplu nivel, al lexicului, la anul al II-lea, prin exerciții de asociere a cantităților/ambalajelor cu produsele. Acest tip de exercițiu stimulează dialoguri despre „sticla de sticlă” și „sticla de plastic”, iar de aici la containerele pentru reciclare selectivă, despre tableta de ciocolată și tableta ca medicament sau despre unii vânzători care întrebă clienții dacă vor pungă.

Asociați cantitățile și produsele.

1. o felie	a. de chipsuri
2. o pungă	b. de ulei
3. o sticlă	c. de ciocolată
4. o cutie	d. de dulceață
5. o tabletă	e. de sos
6. un tub	f. de smântână
7. un borcan	g. de iaurt
8. o lingură	h. de maioneză
9. o gălețușă	i. de pizza
10. un pahar	j. de cartofi
11. o farfurie	k. de bomboane

(LRCMb, p. 16)

În aceeași unitate, lexicul alimentar e relaționat cu alt aspect cultural, obiceiurile alimentare. Obiceiurile alimentare nesănătoase, mâncatul pe fugă, alimentele de tip fast-food, obezitatea infantilă sunt, din păcate, realități care nu pot fi ignorate, iar exercițiile propuse stimulează dezbaterea și comparația între țara noastră și țările de proveniență ale studenților.

Ascultați înregistrarea și răspundeți la întrebări. 🎵 0-5.30

- Definiți termenul *fast-food*.
- Enumerați produsele de tip fast-food evocate în documentul audio.
- Cum explicați succesul pe piață al alimentației fast-food?
- Care este rolul mass-media în promovarea acestor produse?
- De ce sunt nocive preparatele fast-food? (LRCM, p. 15–16)

Răspundeți la mesajele următoare.

- Diana:* În România nu toată lumea are pauză de masă la prânz. De multe ori luăm un hamburger sau o shaorma la mână și mâncăm pe stradă. Se spune că fast-food-urile sunt foarte nesănătoase. Este un mit sau realitate?
- Mia:* Am și eu o întrebare în legătură cu produsele fast-food. Dacă ne uităm ce conține un sandwich cu pui... conține carne de pui, conține roșii sau varză, deci legume, maioneza este opțională. De ce sunt așa de nocive, de fapt?
- Teo:* Mie îmi plac shaorma și fresh-ul de portocale. Când le pregătesc eu acasă, nu sunt la fel de bune ca la fast-food. De aceea, de fiecare dată când

ies de la facultate, trec pe la fast-food. Dar acolo mănânc prea mult și nu înțeleg de ce. Îmi puteți explica de ce? (LRCM, p. 18)

Sunteți medic rezident și îi explicați unui adolescent supraponderal, care are probleme respiratorii, de ce nu este bine să consume junk food. Pentru a selecta argumentele, căutați pe internet articole cu tema:

- Ce înseamnă junk food și care alimente intră în această categorie;
- Alimentele hipercalorice pot provoca dependență;
- Metode care ne ajută să scăpăm de pofta de fast-food;
- Raportul dintre produsele de tip fast-food și obezitate etc. (LRCM, p. 24)

Un alt aspect important pentru studenți îl constituie diferența dintre limbajul medical și cel uzual. Dacă primul este transparent și internațional, cel din urmă este mai dificil de învățat și, în același timp, este limbajul utilizat de pacienți. De exemplu, pe modelul sintactic al verbului „a-l dura” sunt exersate alte verbe la care pacienții apelează pentru a-și descrie simptomatologia.

Reformulați simptomele în dialoguri scurte. Utilizați verbele: a pișca, a înțepa, a mânca, a deranja, a dura, a jena, a incomoda, a irita, a ustura, a supăra, a strânge.

Model: Ioana: Am o problemă la stomac. *Mă doare stomacul.*

Medicul: *De cât timp vă deranjează stomacul?/Când vă deranjează stomacul?* (LRCM, p. 30)

De asemenea, multe exerciții propun reformulări ale elementelor de limbaj medical în limbaj uzual, pentru a înlesni comunicarea cu pacientul.

Găsiți echivalentul în limbaj uzual pentru fiecare cuvânt și exprimați apoi simptomele ca un pacient.

acufene = cefalee = epistaxis = parestezie = vertij =	<i>Ce spune pacientul?</i>
---	----------------------------

(LRCM, p. 37)

Credințe, mituri, superstiții

O altă componentă prezentă în manualele noastre este cea a credințelor, superstițiilor și tradițiilor populare. Mituri precum „mă trage curentul”, ritualurile legate de evenimentele fundamentale din viață (nașterea, botezul, căsătoria, moartea) sunt fie aduse în discuție de către studenți, care asistă la ele, fie menționate în manuale, pentru a stimula schimburile de opinii și de perspective. Spre exemplu, tot într-un manual pentru anul al II-lea apare o legendă despre moarte ca fenomen care nu face nicio diferență între oameni. Credințele populare și viziunea asupra existenței sunt relative la spațiul în care ne dezvoltăm, la țara- limbă în care locuim, iar un asemenea text poate da măsura despre fatalismul sau, dimpotrivă, atitudinea împăcată a cuiva în fața morții. Spre exemplu, un exercițiu propune, pe lângă pretextul lexical, de înțelegere a textului, și „pastila” culturală, prin intermediul unei legende despre moarte:

Refaceți textul, completând spațiile libere cu cuvintele sau expresiile de mai jos.

deoarece, veche, din partea, demult, la fel, pe cineva, în schimb

O poveste _____ autohtonă ne spune că odată, _____, tatăl unui nou-născut căuta _____ să-i boteze copilul. El n-a dorit să ia Dreptatea ca naș, _____ ea nu-i dreaptă cu toți oamenii. _____, a cerut ca naș Moartea, pentru că aceasta se poartă _____ cu toți: sărac sau bogat, prost sau învățat, tânăr sau bătrân, țăran sau împărat. După ce Moartea a acceptat să-i boteze copilul, acesta a primit _____ nașei, ca dar de botez, harul și meseria de medic. (Text adaptat după <http://www.descopera.ro/cultura/13501928-moartea-la-romani-ce-credeau-stramosii-nostri-despre-doamna-cu-coasa>) (LRCMa, p. 116).

Ideea de egalitate în fața morții este dezvoltată apoi prin alte exerciții despre atitudinea față de moarte, așa cum e ea codificată în expresii frazeologice:

Ce atitudini sunt ilustrate în proverbele următoare care evocă, într-un fel sau altul, implacabilul final al vieții? Refaceți cuvintele de mai jos.

NI-CI-E-HĂR
ȚĂ-VE-SE-PER-REN

SEM-RE-NA-RE
DO-HE-NISM

- a) Decât să trăiești plângând, mai bine să mori cântând.
- b) Încercarea moarte n-are.
- c) Nu lăsa moartea să te găsească stând.
- d) Nici n-am venit toți deodată, nici nu putem pleca toți în același timp.
(LRCMa, p. 116–117)

Un alt manual propune spre lectură legende adaptate despre Moș Nicolae, urmând ca studenții să exprime asemănări și deosebiri. Cuvintele peste nivel din text sunt explicate în exercițiul anterior, de asociere cuvânt-imagie.

Citește un text despre Moș Nicolae și rezolvă cerințele.

Legenda lui Moș Nicolae este cunoscută în toată lumea. El a fost un personaj real și reprezintă bunătatea, credința și generozitatea. A trăit în secolele II-III d.Hr și a murit în 6 decembrie 352. A rămas orfan și și-a folosit averea pentru a-i ajuta pe săraci și pentru a ridica o biserică. A avut grijă de fiecare om, sărac sau bogat, tânăr sau bătrân, copii și văduve. Se spune că Sfântul Nicolae a salvat de la prostituție trei surori foarte sărace. Tatăl s-a gândit la asta, iar Sfântul Nicolae a auzit povestea, a mers la casa omului sărac și i-a lăsat o pungă cu bani la fereastră. Gestul acesta anonim i-a inspirat pe oameni să își ofere daruri de Sfântul Nicolae. Se mai spune că Sfântul Nicolae ajută văduvele, orfanii și fetele sărace. El este stăpânul apelor, salvează navigatorii de la înec și apără soldații. În religia ortodoxă, Sfântul Nicolae are rol în educația copiilor. În noaptea de 5 spre 6 decembrie, cei mici pot primi o nuielușă, dacă nu au fost cumiți sau dulciuri și alte daruri, dacă merită. În tradiția românească, Moș Nicolae apare pe un cal alb, simbol pentru prima zăpadă. În Germania, Sfântul Nicolae este un bătrân care poartă un sac în spate și o nuielușă în mână. Pe lângă ghetuțe, copiii pregătesc în ajun o scrisoare cu toate dorințele lor și câțiva morcovi pentru caii moșului. Copiii din Franța lasă pentru Moș Nicolae un pahar de vin, iar pentru măgărușul lui morcovi și puțin zahăr. În ziua de 6 decembrie, ei primesc ciocolată, turtă dulce, fructe și trimit felicitări rudelor. La copiii olandezi, moșul ajunge pe mare, din Spania. El are un ajutor, *Zwarte Piet (Petru cel Negru)*, care duce copiii răi în Spania. În Belgia și în Luxemburg, copiii își așază ghetuțele în fața ușii și pregătesc un pahar de vin pentru moșul, morcovi și zahăr pentru calul lui. Pentru copiii din Austria, Moș Nicolae este un bătrân îmbrăcat ca un episcop, care călătorește împreună cu Krampus. Copiii din Italia pun pe o farfurie scrisorile cu dorințele lor și îi promet lui Moș Nicolae că vor fi cumiți în anul

următor. A doua zi, pe farfurie copiii găsesc dulciurile lor preferate. În Cehia, copiii cumiști primesc mere, nuci, dulciuri și jucării și copiii neascultători primesc cartofi și bucăți de cărbune în pantofi. În nordul și în partea centrală a Croației, Moș Nicolae (Sveti Nikola) aduce cadouri, dulciuri și fructe pe 6 decembrie. Copiii își așază încălțăminte pe pervazul ferestrei. În Polonia, Moș Nicolae coboară din cer cu un înger. El îi ceartă sau îi laudă pe copii, după caz, și le dăruiește icoane, mere roșii, portocale și *pierniki* (prăjiturele cu miere). În Slovacia, Moș Nicolae sau Svaty Mikulas sosește într-o trăsură trasă de un cal. În ajun, copiii își așază încălțările lustruite pe pervazul ferestrei sau în pragul ușii. În Slovenia, în seara de ajun, copiii își așază încălțăminte afară, în fața ușii, iar a doua zi găsesc fructe, bomboane, monede și mici jucării. Parkel, ajutorul Moșului, pune în încălțările copiilor obraznici cărbuni și cenușă. În Spania, tradițiile de Moș Nicolae includ un foarte tânăr „episcop copil”, între trei și șase ani. Copilul poate fi însoțit de colegii de clasă, poate călări un mic cal sau stă, împreună cu preotul și cu profesorul, la o masă cu fructe uscate, nuci și prăjiturele. Înaintea zilei de Sfântul Nicolae (Szent Mikulás), copiii din Ungaria își lustruiesc pantofii cei mai buni și îi așază pe pervazuri. Dimineața, copiii găsesc în pantofi bomboane, portocale, nuci, mere, ciocolată și mici cadouri. Copiii obraznici primesc nuielușe aurii și linguri de lemn.

(Text adaptat după <https://www.libertatea.ro/stiri/legenda-lui-mos-nicolae-1655640>)

a) Precizează dacă următoarele afirmații sunt adevărate (A) sau false (F).

A/F	Sfântul Nicolae a fost o persoană reală.
A/F	Sfântul Nicolae a ajutat numai oamenii săraci.
A/F	La ortodocși, copiii cumiști primesc o nuielușă.
A/F	Copiii nemți pregătesc și morcovi pentru caii moșului.
A/F	În Franța, moșul primește o ceașcă cu ceai.
A/F	Petru cel Negru duce copiii răi în Belgia.
A/F	Copiii din Italia îi scriu Moșului scrisori.
A/F	Moșul din Polonia vine cu o trăsură.
A/F	Copiii obraznici din Slovacia primesc cartofi și cenușă.
A/F	Episcopul copil din Spania este profesor.
A/F	Copiii din Ungaria își pun pantofii la ușă.

În grupe de câte 3-4, identificați similarități și diferențe în tradițiile de Moș Nicolae. Folosiți conectorii din listă.

- similar
- și în ..., și în ...
- la fel ca în ..., și în ...
- diferit
- spre deosebire de ...
- o diferență este ... (ELGM, p. 96–97)

Finalul unității propune o listă cu superstiții frecvente din România, iar studenții trebuie să le analizeze și apoi să construiască o listă cu superstiții din țările lor.

Citește o listă cu câteva superstiții românești. Vorbește cu colegul/colega despre ce superstiții ai știut și ce ai descoperit acum.

- Dacă te mănâncă palma dreaptă, vei primi bani.
- Dacă te mănâncă palma stângă, vei da bani.
- Dacă te mănâncă nasul, se spune că iei bătaie.
- Dacă te mănâncă în talpă, înseamnă că vei călători în curând.
- Este interzis să deschizi o umbrelă în interiorul casei, pentru că aduce ghinion.
- Nu ai voie să fluieri în casă, pentru că „fluieri a pagubă”.
- Nu trebuie să îți pui geanta pe jos – atragi sărăcia.
- Dacă spargi o oglindă, vei avea ghinion pentru șapte ani.
- Cine varsă sarea se va certa cu cineva.
- Dacă sughiți, cineva vorbește despre tine.
- Nu te vei căsători dacă stai la colțul mesei.
- Florile se oferă în număr impar persoanelor vii și în număr par ecedaților.
- Trebuie să porți haine noi de Paști, pentru a avea noroc.
- De Revelion trebuie să porți ceva roșu și să ai bani la tine, pentru noroc.
- E bine să bați în lemn, pentru a nu atrage problemele despre care vorbești.

Scrive o listă cu cele mai populare superstiții din țara ta. (ELGM, p. 99)

Un manual de stomatologie amintește și superstiția despre „curent”, deoarece mulți studenți de la această specializare se confruntă cu pacienți care spun că „i-a tras curentul”:

O credință populară frecventă este că durerea dentară e cauzată de „curent” – de exemplu, o cameră unde sunt deschise și ușa, și fereastra. Citește textul despre „curent”, apoi rezolvă cerințele.

„Domnule doctor, mă doare o măsea, cred că m-a tras curentul!”, aceasta este propoziția cu care mulți dintre pacienți încep discuția cu medicul stomatolog. Povestea cu „curentul care trage” este considerată de unii doar un mit, dar conține un sâmbure de adevăr. „Extrem de mulți români se confruntă cu sensibilitatea dentară. Curenții de aer pot sensibiliza anumite zone care prezintă deja o afecțiune. De exemplu, în cazul unei măsele în care dentina nu mai este protejată de smalt, la contactul cu curenții de aer, pacientul va simți un disconfort”, explică un medic stomatolog din cadrul Clinicilor Dentare Dr. Leahu. Acesta adaugă: „Este vorba despre o durere care oricum ar fi apărut. Expunerea la frig sau la curenți de aer face doar ca aceasta să apară mai devreme și la o intensitate mai mare”. Cel mai probabil, în cazul pacienților pe care „i-a tras curentul” este vorba fie despre o boală parodontală netratată, fie despre o infecție, o carie sau dinți cu afecțiuni ale nervului dentar. Inflamarea nervului dentar este o durere chinuitoare pentru orice pacient, indiferent de vârstă. Așadar, nu curentul le cauzează pacienților suferințe, ci problemele stomatologice netratate la timp. Cu alte cuvinte, pe un pacient cu o dantură sănătoasă nu-l va trage niciodată curentul.

(Text adaptat după <https://cliniciledrleahu.ro/ne-poate-trage-curentul-la-masea-ce-spun-medicii-stomatologi/>) (LRPS, p. 32)

Expresii idiomatice și formule standard

Nici frazeologia nu este uitată, expresiile idiomatice fiind omniprezente în comunicarea orală, cu atât mai mult în cadrul spitalului, unde, așa cum am menționat, un număr mare de pacienți provin din mediul rural, au un nivel de educație scăzut și folosesc variante regionale ale limbii. O unitate din manual se numește „De la bal, la spital” și propune expresia ca exercițiu de spargere a gheții prin exploatarea semnificației, dar și prin forma ludică, rimată.

Mai departe, unitatea se desfășoară armonios și îmbină înțelepciunea populară cu informații despre structura unui spital și cu tipurile de spitale din România, în funcție de unitățile administrativ-teritoriale. Autoarele integrează în exerciții și formulele de adresare, care sunt utile în contexte cotidiene și de care avem întotdeauna nevoie pentru a iniția o convorbire.

Formule de adresare

Când solicităm ceva sau când cerem o informație unei persoane pe care nu o cunoaștem, este politicos să începem cu *nu vă supărați, fiți amabil (ă)*. (CBMS: 61)

Modul supin: Ușor de zis, greu de făcut!

Puneți verbele din paranteze la supin.

- a) Tu n-ai nimic (a face) _____ astăzi?
- b) Trebuie să mă duc la facultate, n-am (a alege) _____.
- c) Dacă ai ceva (a spune) _____, spune!
- d) Tudor s-a săturat (a mânca) _____ între două cursuri.
- e) Croitoreasa are o problemă (a rezolva) _____ la mașina (a coase) _____.
- f) Ați înțeles tot? Aveți ceva (a întreba) _____?
- g) Caut un apartament (a închiria) _____.
(LRCM, p. 19)

Geografie și istorie

Familiarizarea cu o țară străină presupune și familiarizarea cu geografia și cu istoria țării respective. Formele de relief sunt introduse chiar de la nivelul A1, însă cunoștințele despre geografia și istoria României sunt consolidate la fiecare nivel. De exemplu, în anul al II-lea, lexicul geografic este recapitulat prin pretextul gramatical: articolul hotărât.

Puneți articolele hotărâte la finalul substantivelor.

Vara trecută am fost în vacanță la (Mare) _____ Neagră. La Constanța, am vizitat (Muzeu) _____ Marinei. (Litoral) _____ românesc are o lungime de 245 de kilometri. (Plajă) _____ este bună, (intrare) _____ în mare este fără pietre. (Hotel) _____ a fost chiar pe plajă. (Mâncare) _____ a fost foarte bună. Dar (vreme) _____ nu a fost ideală: (ploaie) _____ ne-a stricat vacanța... ☹️ Așa că așteptăm (an) _____ viitor! (CBMS, p. 71)

Un alt exercițiu pornește de la un aspect aparent banal, cum ar fi numerele de mașini din țara noastră. Studenților li se cere să spună ce litere au văzut la numerele de mașini din România, iar apoi să caute denumirea județului și orașul-reședință. Astfel, elementul omniprezent în viața lor este integrat în dezvoltarea competenței culturale. În continuare, autoarele propun o conversație despre provinciile istorice ale României, unde elementul cultural (familiarizarea cu provinciile istorice) se îmbină cu cel lingvistic (utilizarea formelor de genitiv după punctele cardinale și a articolului hotărât pentru subiect). Unitatea se termină

cu o temă în care studenții trebuie să pregătească organizarea administrativ-teritorială a țării lor, integrând astfel conținuturile însușite în unitatea respectivă.

Amintiți-vă ce litere ați observat la numere de înmatriculare ale mașinilor din România. Căutați reședința de județ și orașele mai mari (municipii). (CBMS, p. 24)

Neoficial, teritoriul locuit de români se împarte în provincii istorice. Unele sunt astăzi în afara frontierelor statului român. Răspundeți în perechi la întrebări pentru a situa provinciile românești.

Exemplu: Unde se află Maramureșul?/Maramureșul se află în nordul României. (CBMS, p. 25)

Temă de pregătire. Prezentați cu ajutorul unei hărți organizarea administrativ-teritorială a țării de unde veniți, dând detalii despre regiunea natală. (CBMS, p. 26)

Elementul istoric poate fi integrat pornind de la un alt pretext ludic, precum un cântec. Melodia „Exercițiu”, de Vali Sterian, este folosită pentru a descrie anii '90 și pentru a vorbi despre perioada de tranziție.

Ascultați versurile unei melodii. Ce cuvinte ați reținut? Care credeți că este elementul de legătură între ele? (Pentru textul complet, a se vedea Anexa 3)

ANEXA 3: EXERCİȚIU (Vali Sterian 1952-2000)

Generație	Declarație	Compensație	Producție
Aspirație	Perorație	Alocație	Reducție
Interdicție	Legislație	Subnutriție	Construcție
Demonstrație	Lamentație	Implicație	Obstrucție
Revoluție	Retribuție	Explicație	Seduție
Figurație	Imitație	Complicație	Deduție
Emanație	Satisfație	Educație	Vocație
Aberație	Beție	Malformație	Hoție
Informație	Ocupație	Restricție	Democrație
Deformație	Populație	Miliție	Intenție
Opoziție	Consignație	Protecție	Tehnocrație
Conspirație	Saturație	Poliție	Direcție
Instituție	Emigrație	Pretenție	Birocrație
Separație	Circulație	Corecție	Infecție
Prostituție	Constituție	Atenție	Bogăție
Decorație	Nație	Detenție	Freție

(CBMS, p. 27, 73)

Mediul spitalicesc

Organizarea și funcționarea spitalelor în România, documentele necesare și circuitul acestora, responsabilitățile celor care lucrează în sistemul medical, drepturile și obligațiile pacienților sunt introduse încă din anul al doilea, prin intermediul textelor adaptate, simplificate, în ceea ce am numit „microlimbă”. Exersarea lor se face prin intermediul tuturor competențelor-cadru, începând cu receptarea orală.

Veți asculta un document audio care prezintă informații generale despre spital. Clasați în ordine principalele idei enunțate de către medic.

- a) Prezentarea principalelor secții dintr-un spital, ce corespund marilor specialități medicale.
- b) Prezentarea departamentelor din cadrul unui laborator de analize medicale.
- c) Spitalul este o clădire în care se tratează oameni aflați în suferință.
- d) Categoriile de pacienți care sunt aduși la Urgențe.
- e) Factorii de care depinde mărimea unui spital. (CBMS, p. 20)

Texte simple ilustrează tipurile de instituții medicale din țara noastră și favorizează o comparație ulterioară cu organizarea spitalelor în țările de proveniență ale studenților.

Aspecte ale sistemului medical românesc – categorii de instituții spitalicești:

- în mediul urban (orașe) – spitale orășenești/municipale/județene; policlinici; clinici universitare; institute; cabinete
- în mediul rural (comune sau sate): dispensare medicale sau cabinete
- de stat/privat (particular) (CBMS, p. 26)

Elementele de vocabular medical de bază sunt introduse prin exerciții de asociere sau de eliminare a intrusului, iar pretextul gramatical (punerea verbelor la timpul prezent) oferă și informații despre diferite profesii medicale, precum cea de paramedic.

Uniți printr-o săgeată pentru a forma o frază.

Medicamentele	o sã fie tastat direct de cãtre pacient.
Rețeta	este fãcutã cu scopul de a distruge toate microorganismele patogene.
PIN-ul	va fi simulatã în scopul învãțãrii practice.
Dezinfecția	va fi eliberatã în maximum douã minute, dar, din păcate, nu va fi compensatã.
Incizia	au fost luate fãrã prescripție medicalã și au pus în pericol sãnãtatea pacientului.

(LRCM, p. 51)

Eliminați obiectele care nu corespund profesiei.

- a) brancardier: targã, lift, scãri, seringã, pãturã;
- b) portar: masã, poartã, scaun, termometru, ecuson;
- c) medic la urgențã: stetoscop, halat, șlapi, volan, mãnuși;
- d) asistentã medicalã: seringã, branulã, perfuzie, rețetã, termometru;
- e) șofer: volan, salvare, girofar, claxon, medicamente. (LRCM, p. 55)

Puneți verbele din parantezã la prezent.

Munca paramedicului _____ (a fi) complexã. Acesta _____ (a conduce) mașina de intervenție, dar _____ (a face) parte și din echipajul de intervenție, nu este un simplu șofer. Paramedicul _____ (a urma) cursuri de prim-ajutor, _____ (a acorda) îngrijiri de urgențã, _____ (a efectua) manevre, _____ (a face) fișe și _____ (a ajuta) echipajul medical cu tot ce _____ (a putea). (LRCM, p. 60)

Prezentarea (oralã sau scrisã) a stagiilor de varã este o altã modalitate de a compara experiențe medicale diferite.

Temã de pregãtit. Prezentați pe scurt spitalul în care ați fãcut stagiul de varã. Vorbiți despre: situare în oraș, acces, parcare, magazine din zonã, tip de clãdire (dimensiuni, formã) alte facilitãți (cantinã) etc. (CBMS, p. 34)

Discutați în grupuri despre stagiul de varã din spital, din vacanța trecutã. Referiți-vã la: locul unde a avut loc, tipul de spital, medicul care v-a coordonat, durata stagiului, activitãțile voastre propriu-zise, cazuri și patologii vãzute. (CBMS, p. 44)

Altă situație cotidiană aparent banală de la care se poate pleca o constituie holurile spitalelor. Studenții sunt întrebați dacă au observat informațiile pentru pacienți care se regăsesc pe afișele de pe pereții spitalelor, iar exercițiul continuă îmbinând elementul cultural (textul despre drepturile și obligațiile pacienților) cu cel lingvistic (punerea verbelor din text la modul conjunctiv și a substantivelor la forma de genitiv).

În spitale sunt lipite pe perete mai multe afișe cu informații adresate pacienților. Le-ați observat? Ați reținut ce informații dau aceste afișe? (LRCP, p. 15)

Rezolvați în perechi următoarele exerciții pornind de la textul afișelor. Afișul 1. Completați spațiile cu verbe la modul conjunctiv persoana a III-a (1-4) și cu terminațiile pentru genitiv (7-8) pentru a obține textul integral al afișului.

Obligațiile pacienților

- ❖ (a respecta) _____ strict tratamentul și indicațiile medicului.
- ❖ (a avea) _____ o conduită civilizată față de personalul medico-sanitar.
- ❖ (a prezenta) _____ la internare documentele justificative care atestă calitatea de asigurat.
- ❖ Pacientul nu are dreptul (a părăsi) _____ incinta spitalului pe perioada spitalizării fără acordul medicului curant.
- ❖ Pacientul își va asigura igiena corespunzătoare zilnic – duș, igiena (cavitate bucală) _____, a (păr) _____ și a (unghii) _____, iar în cazul în care nu poate singur, va accepta ajutorul (infirmiere) _____.
- ❖ Fumatul este interzis în incinta (spital) _____.
- ❖ Pacientul va respecta ordinea și curățenia.
- ❖ Pacientul va avea grijă de toate bunurile din dotarea spitalului. În cazul în care, din neatenție, se strică ceva, va suporta contravaloarea (bunuri) _____ stricate. (LRCP, p. 16–17)

Un alt afiș aduce informații despre documentele necesare în spital (card de sănătate, carte de identitate, cupon de pensie, bilet de trimitere), rolul lor și locul de unde se pot lua. Cu această ocazie, studenții înțeleg și aspectele birocratice implicate în actul medical.

Afișul 2. De unde se obține fiecare document?

Variante:

- a) de la angajator;
- b) de la un xerox;
- c) de acasă, se ridică o dată la 10 ani de la medicul de familie;
- d) de la medicul de familie;
- e) de acasă, se primește prin poștă o dată pe lună.

IMPORTANT

La internare, pacienții prezintă:

- 1. Bilet de trimitere
- 2. Cupon de pensie sau adeverință de serviciu
- 3. Copie după buletin sau carte de identitate
- 4. Cardul de sănătate (LRCP, p. 17)

Un alt aspect care poate fi interiorizat ca normă comportamentală e prevăzut în exercițiul următor, care le cere studenților să aranjeze cuvintele dintr-o propoziție, pentru a reconstitui mesajul unui alt afiș.

Afișul 3. Rearanjați în ordine cuvintele pentru a obține un mesaj coerent:

de către pacienți este interzisă mobile vizitelor
folosirea aparținători În timpul sau telefoanelor
(LRCP, p. 18)

Elementul lingvistic este completat de cel cultural: „În timpul vizitelor este interzisă folosirea telefoanelor mobile de către pacienți sau aparținători”. La unitatea următoare, elementul cultural este completat de cel onomastic, prin cerința de a grupa pacienții în saloane în funcție de gen și de semnificația numelui. În plus, studenților li se cere să facă comparația cu numele din țara de proveniență, pentru a discuta eventualele asemănări și deosebiri. Un alt exercițiu de ascultare oferă informații despre meseria de medic rezident.

Reascultați înregistrarea și decideți dacă afirmațiile următoare sunt adevărate (A) sau false (F). Pentru afirmațiile false, completați cu informația corectă.

- a) La ora 8 dimineața medicul rezident merge în vestiar să se schimbe pentru că a fost de gardă în noaptea precedentă. ____

- b) După examenul obiectiv, rezidenta notează observații despre starea clinică din ziua respectivă a pacientului. ____
- c) Foaia de observație reprezintă o secțiune importantă din cadrul foii de evoluție a pacientului. ____
- d) În timpul vizitei, rezidenții îi prezintă medicului starea pacientului. ____
- e) Rezidenții discută numai cu medicul, nu și cu pacienții. ____
- f) După ce redactează biletele de externare, rezidenții examinează pacienții nou internați. ____
- g) Biletul de ieșire din spital rămâne la pacient. ____
- h) Medicul de familie ține permanent evidența stării de sănătate a bolnavului. ____
- i) Rezidenta nu a dorit să devină medic de familie. ____ (LRCM, p. 5)

Sunt valorificate și texte care aparțin stilului administrativ, adaptate și simplificate, pentru a transmite informații despre metodologia examenului de rezidențiat, durata – în funcție de specializare și recunoașterea în alte țări.

Citiți textul și rezolvați cerințele notate la finalul acestuia.

Metodologia pentru examenul de rezidențiat

Un comunicat de presă al Ministerului Sănătății anunță că s-au introdus câteva specialități noi la rezidențiat: cardiologie pediatrică, gastro-enterologie pediatrică, nefrologie pediatrică, oncologie și hematologie pediatrică, pneumologie pediatrică și microbiologie clinică. Înscrierile pentru concurs se fac în perioada 14-28 octombrie, inclusiv. Programul de depunere a dosarelor pentru examenul de rezidențiat 2016 va fi următorul: pentru zilele de luni până joi, orele 9,00-15,00, respectiv 9,00-14,00 pentru zilele de vineri.

Documentele necesare pentru dosarul de înscriere a candidatului se găsesc online. Listele cu candidații admiși în concurs, pe centre universitare și domenii, se afișează pe site-ul www.rezidentiat.ms.ro la data de 7 noiembrie.

Concursul se desfășoară sub formă de test-grilă cu 200 de întrebări pentru fiecare domeniu, identice pentru toate centrele universitare în care se organizează concursul, și durează 4 ore. Întrebările sunt diferite, în funcție de domeniu. Alegerea unui loc sau post este condiționată de obținerea unui punctaj minim de promovare de 60% din punctajul maxim realizat la nivel național pentru cele 200 de întrebări pentru fiecare domeniu. Ocuparea locurilor/posturilor

În specialitate se face în ordinea punctajului de promovare obținut, în limita locurilor/posturilor publicate la concurs, alcătuindu-se o singură clasificare națională pentru fiecare domeniu. Alegerea locurilor/posturilor în specialitate se face la o dată stabilită ulterior de comun acord între Ministerul Sănătății și universitățile de medicină și farmacie, prin teleconferință, pe baza punctajului și a clasificărilor, în intervalul orar 9.00-21.00.

(Text adaptat după https://www.dcnews.ro/reziden-iat-2016-ms-a-publicat-metodologia-pentru-examenul-de-rezidentiat_518967.html) (LRCM, p. 8)

Grupa chirurgicală

DENUMIREA SPECIALITĂȚII	DURATA DE PREGĂTIRE	
31. Chirurgie cardiovasculară	6 ani	—
32. Chirurgie generală	6 ani	—
33. Chirurgie orală și maxilo-facială	5 ani	—
34. Chirurgie pediatrică	5 ani	—
35. Chirurgie plastică-microchirurgie reconstructivă	5 ani	—
36. Chirurgie toracică	5 ani	—
37. Chirurgie vasculară	5 ani	—
38. Neurochirurgie	6 ani	—
39. Obstetrică-ginecologie	5 ani	—
40. Oftalmologie	4 ani	—
41. Ortopedie pediatrică (*)	6 ani	—
42. Ortopedie și traumatologie	5 ani	—
43. Otorinolaringologie	4 ani	—
44. Urologie	5 ani	—
Specialitate chirurgicală cu condiții de acces în curs de armonizare la normele UE		
45. Chirurgie orală și maxilo-facială (**)	5 ani	—

(LRCM, p. 11)

Alte aspecte culturale controversate țin de vaccinarea obligatorie, de concurența dintre medicina clasică și cea homeopată, de eutanasiere, avort etc. De exemplu, un exercițiu precum dezbateră pe tema medicină clasică-medicină homeopată are succes, întrucât neîncrederea în sistemul medical sau teoriile conspirației despre BigPharma există pretutindeni.

Dezbateră. Formați două echipe: una care susține tratamentul de tip „naturist”, iar alta care susține tratamentul „alopat”. (LRCM, p. 85)

Concluzii

Procesul de învățare a unei limbi străine în țara-țintă și în contextul formării profesionale, dar nefilologice este un parcurs diferit, cu mize diferite. Obiectivele principale sunt dezvoltarea competenței interculturale și utilizarea limbii în contexte profesionale, astfel că manualele sunt concepute diferit. Conținuturile de învățare și competențele vizate nu sunt cele de a construi o panoramă lingvistică academică și de a forma un utilizator competent al limbii, ci de a contura o interlimbă care să faciliteze comunicarea în contexte educaționale. Corectarea abaterilor de la normă se realizează sistematic, prin feedback oral și scris, însă primează utilizarea limbii ca microlimbă, respectiv, interlimbă. Exercițiile dezvoltă de multe ori în manieră ludică situații cotidiene comune pentru a construi o microimagine a societății și a mentalităților cu care studenții noștri interacționează. Competența culturală a studenților este întărită pe mai multe niveluri: aspecte pragmatice, cum ar fi diferența dintre variantele standard și cele din limba vorbită, expresii idiomatice utilizate frecvent în vorbire sau în interacțiunea cu pacienții, elemente de istorie, cultură și geografie a României, credințe și superstiții care pot motiva atitudini sau comportamente ale pacienților sau ale nativilor cu care studenții pot interacționa, dar și uzanțe, norme sociale care, dacă nu sunt cunoscute, pot produce blocaje în comunicare.

BIBLIOGRAFIE

- Coleman, J. A. (1997). Residence abroad within language study. *Language Teaching*, 30(1), 1–20.
- Companion Volume (2018). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. The CEFR Companion Volume with New Descriptors*. Council of Europe. rm.coe.int/cefr-companion-volume-with-new-descriptors2018/1680787989. (Data accesării: 24.10.2023)
- Hall, J. K. (2019). *Essentials of SLA for L2 Teachers. A Transdisciplinary Framework*. Routledge.
- Makoni, S. & Pennycook, A. (ed.). (2007). *Disinventing and Reconstituting Languages*. MPG Books Ltd.
- McCarthy, N. (2018). Where People Are Most Willing to Donate Blood. <https://www.statista.com/chart/14892/where-people-are-most-willing-to-donate-blood/>. (Data accesării: 24.10.2023)
- Platon, E. (2010). Limba ca locuire. În N. Neșu (ed.), *Romania Orientale*, 23(1). 151–166.

- Platon, E. (2015). Reflexii asupra conceptului de „interlimbă”. În *Înspre și dinspre Cluj. Contribuții lingvistice. Omagiu profesorului G.G. Neamțu la 70 de ani* (p. 527–539). Editura Argonaut și Editura Scriptor.
- Platon, E. (2016). Două avataruri ale limbii: interlimba și microlimba. În I. Boldea (ed.), *The Proceedings of the International Conference Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity, Globalization and National Identity. Studies on the Strategies of Intercultural Dialogue* (p. 634–647). Arhipelag XXI Press.
- Selinker, L. (1972). Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 10(1-4), 209–232.
- Wei, L. (2018). Translanguaging as a Practical Theory of Language. *Applied Linguistics*, 39(1), 9–30.

SURSE

- Andreica, A. (coord.), Băgiag, A., Tomoiagă, A., Coiug, A., Gogâță, C. & Ursa, A. (2019). *Limba română pentru debutanți. Nivel A1*. Ediția a II-a (revizuită și adăugită). Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”.
- Coiug, A. (coord.), Andreica, A., Băgiag, A., Gogâță, C. & Tomoiagă, A. (2019). *Limba română. Comunicarea cu pacientul*. Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”.
- Coiug, A., Andreica, A., Băgiag, A., Tomoiagă, A. & Gogâță, C. (2018). *Limba română. Comunicare de bază în mediul spitalicesc*. Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”.
- Gogâță, C. (coord.), Hassoun, A. (coord.), Tomoiagă, A., Coiug, A., Andreica, A., Băgiag, A., Lăscuș, A. & Mărcean, N. (2022). *Limba română. Elemente de limbaj general și medical*. Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”.
- Gogâță, C. (coord.), Tomoiagă, A. (coord.), Coiug, A., Andreica, A. & Băgiag, A. (2019). *Limba română pentru practica stomatologică. Nivel B1*. Ediția a II-a, revizuită. Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”.
- Tomoiagă, A., Andreica, A., Băgiag, A., Coiug, A. & Gogâță, C. (2017). *Limba română pentru străini în context medical*. Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”.
- Tomoiagă, A., Andreica, A., Băgiag, A., Coiug, A. & Gogâță, C. (2018). *Limba română pentru străini în context medical*. Ediția a II-a, revizuită. Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”.

Cristina-Elena Gogâță

**TEACHING CULTURE THROUGH MEDICAL VOCABULARY – A CASE STUDY ON
TEXTBOOKS OF ROMANIAN FOR SPECIFIC PURPOSES**

Summary

The purpose of the following presentation is to identify the strategies of teaching cultural elements in textbooks of Romanian as a foreign language – more precisely, Romanian for specific purposes. In the field of medical studies, foreign languages are, to a certain extent, complementary courses. Moreover, in university cities, the need to use Romanian is almost nonexistent, given the fact that most employees in the hospitality sector switch to English when they realize the person they speak to is a foreigner. On the other hand, students enrolled in Romanian universities interact with Romanian patients from the beginning of the 3rd academic year. This implies that students should be familiar with cultural elements, thus being able to communicate better with the patients. However, the general level of linguistic competence in Romanian at the end of the second academic year (A2+) hardens the process of teaching cultural elements. In addition, many times patients speak in regional subdialects. Therefore, the authors of studybooks and textbooks have to teach cultural notions as early as possible, in simple contexts. The present paper analyzes textbooks of Romanian for specific purposes published by the „Iuliu Hațieganu” University of Medicine and Pharmacy in Cluj-Napoca Publishing House, providing an inventory of the ways for teaching cultural aspects.

Keywords: RFL, RSP, interlanguage, microlanguage, cultural competence

Кристина-Елена Гогаца

**НАСТАВА КУЛТУРЕ КРОЗ МЕДИЦИНСКИ РЕЧНИК – СТУДИЈА СЛУЧАЈА О
УЏБЕНИЦИМА РУМУНСКОГ ЈЕЗИКА ЗА ПОСЕБНЕ СВРХЕ**

Резиме

Циљ овог рада је да идентификује стратегије за предавање елемената културе у уџбеницима румунског као страног језика – тачније румунског за посебне сврхе. У области медицине, страни језици су у одређеној мери помоћни курсеви. Штавише, у градовима који су уједно и универзитетски центри, потреба за коришћењем румунског језика готово да и не постоји, јер већина запослених у јавном сектору говори енглески и прелази са румунског на енглески када схвате да особа са којом разговарају није изворни говорник. С друге стране, међународни студенти уписани на румунске универзитете долазе у контакт са румунским пацијентима почев од

треће године студија. То значи да студенти треба да буду упознати и са елементима културе, који би им омогућили бољу комуникацију са пацијентима. Међутим, општи ниво језичке компетенције румунског на крају друге године студија (A2+) отежава процес наставе елемената културе. Такође, пацијенти често говоре регионалним дијалектима. Стога, аутори уџбеника и помоћних материјала морају да уведу културне појмове што је раније могуће (A1+), у виду текстова или аудио записа, у једноставним контекстима за студенте. У овом раду анализирају се уџбеници румунског језика за посебне сврхе, издати на Универзитету за медицину и фармацију „Јулију Хацијегану” у Клужу-Напоки и представљају се начини предавања елемената културе.

Кључне речи: румунски као страни језик, румунски за посебне сврхе, међујезик, микројезик, културна компетенција

Nicoleta Neșu¹
Sapienza Università di Roma
Institutul Limbii Române
Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca
Facultatea de Litere

DESPRE „HERITAGE LANGUAGE” ÎN CONTEXTUL LOCUIRILOR MULTIPLE

În ultimele noastre cercetări, am încercat să găsim niște posibile răspunsuri la întrebările *dacă și în ce măsură* „ieșirea” din limba maternă produce o schimbare a perspectivei personale asupra lumii, precum și *modul și măsura* în care acest lucru influențează, la rândul său, viziunea limbii de adopție, într-un prim moment, și *în ce constau*, concret, aceste schimbări, la nivelul formei și conținutului lingvistic, într-un al doilea moment. Limba comună, *logosul*, alături de *ethos* (normele comune), *genos* (descendența comună), *topos* (spațiul comun, „patria”) și *epos* (mitologia originilor comune), defineau, canonic, națiunea, etnia, înțelese ca un complex simbolic și constitutiv al identității unui popor și ca un principiu de „agregare” socială; în acest sens, limba istorică sau idiomul erau definite ca fiind instrumentul prin care se transmit normele, tradițiile, valorile, regulile unei națiuni, ca fiind un „cod” al continuității identitare, dar și afective, un cod al apartenenței, al rădăcinilor și al unei memorii culturale. Prin urmare, ne întrebăm ce se întâmplă în momentul concret al contactului direct și nemijlocit între două culturi, între două limbi, între două idiomuri? Cum se poziționează limba moștenită, „heritage language”, limba pe care o „ducem” cu noi în această situație a locuirilor multiple, tot mai frecventă în societatea din zilele noastre?

Cuvinte-cheie: heritage language, locuire, identitate, sociolingvistică, migrație

Cercetările noastre și interesul pentru acest domeniu sunt destul de recente. Ne-am apropiat de sociolingvistică, în particular, de nou creată disciplină numită sociolingvistica migrației, din motive obiective, de strictă necesitate, pentru a încerca să creăm un context teoretic pe care să ne sprijinim în activitatea didactică de predare a limbii române în străinătate studenților de origine română, a doua generație, care aleg specializarea „limbă, literatură și cultură română”, la

¹ nicoleta.nesu@uniroma1.it

Universitatea Sapienza, din Roma. Aceste încercări nu au pretenția, așadar, de a fi considerate o cercetare de specialitate și în profunzime a fenomenului sociologic și sociolingvistic ca atare, în substanța sa și, de asemenea, nu au pretenția de a acoperi și experiența colegilor cu care împărtășim, până la un punct, această realitate „italiană” pentru că, evident, realitatea poate fi gestionată diferit, de la un caz la altul.² Vom încerca pe parcursul acestei lucrări să (re)aducem în discuție elemente fundamentale precum paradigma locuirii, conceptul de limbă etnică sau limbă moștenită („heritage language”) în contextul migrației, raportul limbă – identitate lingvistică – fenomen migrator – integrare lingvistică și sociolingvistică, construcția interactivă a unei noi identități pe baza fenomenului de negociere. Și vom porni de la binecunoscuta afirmație a lui Cioran – *on n’habite pas un pays, on habite une langue. Une patrie, c’est cela et rien d’autre*, afirmație care, desigur, din punct de vedere filosofic, trimite la sintagma heideggeriană *limbajul este casa ființei*. După cum este bine cunoscut, una dintre întrebările întemeietoare ale lui Heidegger este cine poate să ne dea un instrument sau o unitate pentru a măsura esența locuirii și a construirii, în toată amploarea și măreția lor – de aici, în întreaga dezbateră postmodernă, locuirea capătă încărcături metafizice, estetice, etice, religioase, antropologice. În *Scrisoare despre umanism* (1947), filosoful afirmă că limbajul este casa ființei, că în această casă a limbajului locuiește omul și că cei care lucrează și creează cu cuvintele sunt paznicii acestui cămin. Numai ființei umane îi este dat să locuiască, pentru că doar omul este cel care își creează propria locuire – celelalte animale se adăpostesc sau se ascund – omul locuiește spațiul cu timpul aferent, deci orice locuire este condiționată temporal, atât pe traiectoria destinului individual, cât și pe cea a destinului istoric, cultural. Omului, însă, îi sunt date și posibilitatea și capacitatea de a transcende spațiu-timpul, dând, astfel, naștere contextului locuirilor plurale, multiple, prin coexistența pașnică a unor diferite culturi, a universurilor multiple, așa cum vom vedea pe parcursul acestei lucrări.

Pe linia la fel de întemeietoare a lui Hegel, limbajul trebuie să fie considerat drept una dintre cele două dimensiuni ale existenței umane, în specificitatea sa absolută – *munca*, prin care omul și doar omul își construiește lumea de care are nevoie pentru a-și structura universul material necesar existenței sale fizice și *vorbirea = limbajul*, prin care își poate construi lumea potrivită existenței sale spirituale, lumea care este structurată prin gândire. Deci, omul este singura ființă care muncește și vorbește, în accepția strictă a acestor termeni, ceea ce face ca limbajul să reprezinte deschiderea spre toate posibilitățile culturale ale omului

² Trimitem la câteva dintre lucrările noastre mai recente pe această temă, lucrări din care anumite părți se vor putea regăsi și în cercetarea de față, ca bază teoretică comună de pornire: Neșu, 2019a; Neșu, 2019b; Neșu, 2020a; Neșu, 2020b; Neșu, 2021; Neșu, 2022a; Neșu, 2022b; Neșu, 2022c; Neșu, 2023a; Neșu, 2023b; Neșu, 2023c.

(fiind incluse aici gândirea discursivă, știința, filosofia și poezia).³ Prin urmare, locuirea umană se desfășoară pe două coordonate: în *spațiu*, și înseamnă a poseda, a se instala, a rămâne/a dăinui, a se identifica cu locul și, în același timp, în *limbaj*, respectiv într-o *limbă*. Dacă a locui într-un spațiu este echivalent cu a-l poseda, cu *a avea*, a locui într-o limbă, de la Heidegger înoace, înseamnă *a fi*, *a exista*. În acest sens, îl cităm aici pe Walter Biemel, student și discipol al lui Heidegger, care este de părere că maestrul său „încearcă a gândi spațiul ca locul devenind patrie, mai exact, încearcă a trimite la evenimentul care precede și face posibilă așezarea, devenirea unei patrii”, iar această așezare în locașul ființei heideggeriene, adevărata „patrie” a fiecărei ființe umane, devine posibilă doar prin elementul lingvistic, artistic și religios, adică prin „rostirea creatoare” și mărturisirea acesteia (Biemel, 2003, p. 320). Locuirea fizică, rezultată în urma unui adevărat proces de configurare a spațiului, structurează lumea, universul habitativ, într-o serie de cercuri concentrice, de niveluri ce se întrepătrund și care, uneori, se pot și suprapune: societate, istorie, cultură, limbaj, sistem; ființa umană își configurează, astfel, propria locuire (locuirea spațio-temporală, fizică, în acest caz locuirea ca spațiu locativ) caracterizată și de aspecte pur pragmatice (de exemplu, la un moment dat, Heidegger ajunge să se refere inclusiv la criza de locuințe și subliniază faptul că locuirea umană, cum afirmase și Hegel, este determinată și dependentă de *muncă*, de unde și instabilitatea ei din cauza goanei continue după avantaje, succese, plăceri și timp liber, recreere) (Heidegger, 1983). Este și una dintre cauzele cele mai frecvente, astăzi, ale schimbării coordonatelor geografice ale locuirii ce se transferă în universuri multiple, iar fenomenul migrator devine complementar locuirii și, deci, complementar alterității. Din perspectivă filosofică, migrarea în sine nu reprezintă un dat biologic, ci, mai degrabă, un act existențial și politic; verbul intransitiv *a migra* (care nu ar trebui, sunt de părere specialiștii, să fie considerat un sinonim perfect al verbului *a se mișca*), verb prezent cu formă asemănătoare în toate limbile romanice, dar și în engleză, vine de la latinescul *migrare*, cu rădăcini sanscrite și indo-europene, și care, în latină, însemna *a părăsi un loc*, *a pleca dintr-un anumit loc*. Deci, încă de la începuturi, *a migra* nu reprezintă o „simplă mișcare, ci trimite la un schimb complex, acela al locului și se împlinește, așadar, în momentul în care se întâlnește străinul și se inaugurează practica etico-politică a ospitalității” (Di Cesare, 2017, p. 92, trad. ns.). Este de menționat și faptul că fenomenul migrației, tot mai mult în ultima perioadă, este asociat, psihologic vorbind, cu trauma, cu pierderea, cu suferința.⁴ Pe de altă parte, etnia, națiunea ca un complex simbolic și constitutiv al identității unui popor, ca principiu prin excelență de „agregare” socială, erau definite, până

³ Vezi Coseriu, 2007.

⁴ Foarte interesante în acest sens studiile lui Vamik D. Volkan pe tema emigranților și a refugiaților, mai ales Volkan, 2019.

nu demult, prin intermediul a cinci coordonate esențiale, definiție și coordonate ce, în opinia noastră, cum am afirmat și pe parcursul studiilor citate, ar trebui revizuite în lumina noii ordini și realități politico-sociale de la nivel global: limba comună, *logos*, normele comune, *ethos*, descendența comună, *genos*, spațiul comun, „patria”, *topos* și mitologia originilor comune, *epos* (Tullio Altan, 1995, p. 21). În acest context, însă, fenomenul e/i/migrării, este corelat întotdeauna cu cel al integrării, într-un binom deja bine format între identitar și (trans)național, în care o parte se pierde, alta se câștigă. Integrarea ca proces presupune (și) asimilarea unui set de reguli, a unei normative specifice țării în care se emigrează, proces care nu ar trebui să conducă neapărat nici la abandonarea bagajului socio-cultural de proveniență, dar nici la exacerbarea lui. O cităm în cele ce urmează pe Deumert (Deumert, 2006, p. 130) care afirmă că

mișcărilor migratorii nu au ca rezultat doar diversificarea la nivel lingvistic prin dispersiile geografice de populație, ci și crearea condițiilor de contact între grupuri și convergență lingvistică, precum împrumutul structural sau reducerea distincțiilor marcante la nivel lingvistic între dialecte și limbi (fenomene cunoscute precum *Sprachbund* sau cele în urma cărora au loc adaptări reciproce la nivel lingvistic – *koiné*). Contactul dintre grupuri lingvistice diferite conduce la formarea unor noi forme de exprimare: jargoane comerciale și alte forme de limbi în contact (limbi pidgin/creole, limbi mixte, varietăți ale celei de-a doua limbi etc.), care toate iau naștere ca rezultat direct al mobilității umane.

Aceasta pentru că, în majoritatea situațiilor, cele două coordonate ale locuirii despre care aminteam mai sus se suprapun și avem de-a face cu cazul „fericit”, „idilic” chiar, cum l-am numit în alte studii, al locuirii concomitente, într-un spațiu-timp și într-o limbă care își aparțin – cazul locuirii, fizic vorbind, între granițele unui stat și în interiorul limbii sale oficiale, limbă istorică, idiom, care este și limbă maternă. Însă această situație nu caracterizează întotdeauna starea de fapt din realitatea imediată, care este și realitatea de referință a studiului de față. În cazul nostru concret, al studenților de origine română, a doua generație în Italia, coordonatele locuirii spațiului nu (mai) coincid, nu se (mai) suprapun, nici geografic, nici temporal, cu cele ale locuirii lingvistice. Individul trebuie deci să aleagă, în plan filosofic, între *a avea* – locuirea într-un spațiu sau *a fi* – locuirea într-o limbă. Trecerea din cercul descris de limba maternă, prin procesul de învățare, într-un cerc descris de o altă limbă, cum spunea Humboldt (Humboldt, 1988), aduce, evident, o schimbare de perspectivă: într-un prim moment, vorbitorul în cauză va trebui să învețe să se supună normei, respectiv tradiției

limbii respective, apoi va trebui să învețe să creeze, pe cont propriu, în acea limbă și în spiritul acelei limbi, în paralel cu încercarea, cel puțin într-o realitate ideală, de a-și păstra nealterată competența în limba maternă care, automat însă, își va pierde centralitatea în noul spațiu și va deveni, așa cum spuneam și cu alte ocazii, periferică, etnică, moștenită, în termeni strict lingvistici. Prin urmare, fenomenul migrației, dincolo de aspectele sale demografice, politice sau economice, are un impact major asupra vieții socio-culturale, dar și consecințe de natură lingvistică, aspect care ne interesează în mod special. Este foarte adevărat că migrația prilejuiește contactul între două, uneori chiar mai multe, culturi, între două/mai multe limbi istorice, permițând, astfel, „locuirile multiple”, „locuirile plurale” pe modelul universurilor multiple care ar favoriza coexistența armonică a lor, prin modificarea însăși a raportului centru-periferie pentru cei care emigrează.⁵ De aceea, în ultima perioadă, se conturează tot mai clar o nouă direcție interdisciplinară de cercetare, numită sociolingvistica migrației care are ca obiect de studiu, în principal, tocmai contactul între limbi și raportul limbă-fenomen migrator, care au ca rezultat, pe de-o parte, o diversificare la nivel lingvistic, dar și, pe de altă parte, crearea condițiilor obiective pentru apariția unor forme noi de expresie în limbile respective (Chambers, 2003). Este vorba aici și despre raportul extrem de complex dintre limbă și identitatea individului în contextul schimbării coordonatelor geografice ale locuirii, așa cum arătam mai sus, fiind bine știut faptul că limba are un rol esențial nu doar în constituirea identității unui individ, ci și în apartenența lui la o anumită comunitate lingvistică și, deci, perceperea sa ca atare de către ceilalți. Din punct de vedere strict lingvistic, rezultatul acestui contact, ca urmare a schimbării raportului centru-periferie, dar și a schimbării percepției față de el, are varii aspecte: apar noi fenomene de tipul schimbării lingvistice, a interferențelor lingvistice, bilingvismul parțial sau total, achiziționarea unei noi limbi/pierderea limbii materne, abandonul lingvistic ș.a. În cazul fericit în care limba maternă nu este abandonată voluntar și nici nu se pierde, involuntar, ea va putea suferi (fără să fie obligatoriu, însă) o serie de modificări datorate mai ales pierderii poziției centrale, dominante și dobândirii unui statut de limbă periferică, recesivă, în noul context sociolingvistic. Această „nouă” realitate are diverse denumiri în literatura de specialitate – *limbă etnică*, *heritage language*, *family language*, *minority language*, *community language* etc., definiții multiple care toate îi recunosc, însă, printre altele, caracterul hibrid, de „variantă” a limbii materne, uneori de variantă a L2, și apartenența la binomul bilingvismului. Am încercat să îi dăm și noi o definiție cu diverse ocazii, pe parcursul câtorva studii pe care le-am citat la începutul acestei lucrări, pe baza experienței proprii, încercând

⁵ Am detaliat aceste aspecte într-o comunicare susținută la Universitatea din Timișoara, în cadrul Conferinței Internaționale de Studii Românești, ediția a VI-a, din 2021, lucrare publicată în revista *Romanian Studies Today* (Neșu, 2022c).

să punctualizăm câteva dintre trăsăturile ei cele mai importante, descriere pe care o redăm în cele ce urmează, în varianta ei formulată într-un studiu din 2020: limba etnică/heritage language (termen preferat, cum vom vedea mai jos, în literatura de specialitate anglofonă) este o limbă maternă la origine, care însă ajunge să fie utilizată într-un cadru social mai restrâns, de obicei strict familial, cu scop și uz preponderent colocvial, cu alte cuvinte, încetează de a mai avea un aspect instituțional, nu mai reprezintă limba în care individul își desfășoară studiile sau activitatea profesională, nu mai este limbă de contact social și/sau instituțional și are o compoziție lexicală redusă, organizată în jurul unui vocabular minimal (uneori cu elemente regionale sau chiar dialectale), cu o gramatică – fonetică, sintaxă și morfologie – nu întotdeauna perfecte sub aspect normativ (Neșu, 2020b). De asemenea, este o limbă căreia îi lipsește, în mare măsură și în majoritatea cazurilor, contextul cultural, istoric și social de referință. Este o limbă care, în termenii teoriei lui Krashen (Krashen, 1982), rămâne un proces oprit în dezvoltare la prima fază, cea de *acquisition*, faza intuitivă, non-asumată și non-intențională, și nu parcurge deloc sau aproape deloc cea de-a doua fază, cea de *learning*, care ar furniza și setul de reguli gramaticale, inclusiv de normă lingvistică, și competența metalingvistică ce lipsesc, însă, în cazul ei, cu desăvârșire.⁶ La toate aceste caracteristici, se adaugă, evident, cum spuneam și mai sus, masive influențe „negative” în urma contactului cu limba oficială a țării de adopție – în cazul nostru, italiana, o limbă foarte apropiată mai ales din punctul de vedere al formei și care, din acest motiv, este și mai influentă - precum code-switching-ul, citările dintr-o limbă în alta, intonația și accentul modificate, distorsionarea fonemelor, pronunția greșită intenționată/non-intenționată, împrumuturi, calcuri lingvistice la nivel fonetic, morfologic sau sintactic etc.

În ceea ce privește diferența terminologică și de conținut semantic între limba etnică (LE) și heritage language (HL), într-un studiu recent publicat în revista *FiloRom 22 Studii de filologie Românească* de la Novi Sad, am încercat să creionăm zonele de interferență, de suprapunere între cei doi termeni, alături și de celelalte denumiri ce le sunt asociate și pe care le-am menționat mai sus (Neșu, 2023b). Dincolo de recunoașterea identității hibride și de apartenența la binomul bilingvismului despre care am amintit deja, tuturor acestor denumiri-etichetă le sunt recunoscute și alte trăsături comune, precum caracteristicile de varietate diatopică (determinate de spațiu) și diastratică (determinate de straturile socio-culturale), rolul important pe care îl joacă în interiorul lor ideolectul de tip familial (ca ansamblu al particularităților verbale ale unui individ/grup de indivizi). Li se recunoaște, de asemenea, faptul că aparțin, că sunt strâns legate de filonul/apartenența etnic(ă), de unde, în unele denumiri, și prezența explicită a termenului. Eticheta „limbă etnică” am asociat-o, de la bun început în cercetările

⁶ Trimitem pentru detaliere la Neșu, 2022a.

noastre, cu conceptul de etnopragmatică în definiția dată de A. Duranti, ca fiind „un studiu al comunicării care, integrând metode etnografice cu metode de analiză a discursului, documentează diferitele moduri în care limbajul face diferența între oameni și face posibil un anumit tip de socialitate, care caracterizează ființa – în lumea lui homo sapiens” (Duranti, 2007, p. 13, trad. ns.), și care precizează că

„etno” din „etnopragmatică” indică un angajament etno-logic față de activitățile comunicative examinate, adică un interes pentru relația dintre anumite acțiuni și colocarea lor în cadrul acțiunii sociale a anumitor grupuri (...) ceea ce implică documentarea unor practici culturale specifice, cum ar fi, de exemplu, schimbul de saluturi, povestirea experiențelor trăite, solicitarea unei favoruri, oferirea de mâncare și interpretarea pe care din aceste practici o dau participanții în anumite situații” (Duranti, 2007, p. 14, trad. ns.).

Așa cum arătam în studiul mai sus menționat, sintagma „limbă etnică” apare în literatura de specialitate italiană în formularea lui Paolo Balboni, la sfârșitul anilor '80, mai precis într-un studiu din 1989 (Balboni, 1989), și se referă mai ales la limba vorbită de comunitatea de imigranți italieni din SUA și Canada, imediat fiind recunoscută necesitatea unor materiale și a unor metode diferite de cele utilizate în predarea limbii italiene ca limbă străină în cele două țări. Pornind de la acel studiu, în toate lucrările ulterioare care au avut ca subiect predarea limbii italiene, atât profesorul Balboni, cât și colaboratorii lui de la Universitatea Ca' Foscari din Veneția au făcut mereu referire la cele patru situații didactice distincte (vom utiliza în cele ce urmează studiul din 1994, reeditat în 2014 – Balboni, 2014): italiana ca L1 sau „limbă maternă”, definită ca o *forma mentis* pentru funcționarea lingvistică a individului, în general, și care se poate suprapune sau nu, în anumite cazuri, cu dialectul (acesta reprezintă unul dintre aspectele specifice ale limbii italiene asupra căruia nu vom insista aici, din motive obiective); italiana ca L2, limba a doua, cea care se învață în mediul lingvistic propriu, care poate fi limbă națională, limbă de prestigiu (se dă ca exemplu araba clasică pentru arabofoni sau mandarina pentru chinezi) sau limbă instituțională (franceza pentru maghrebieni sau engleza pentru indieni) – este, de fapt, limba pe care o învață și o vorbesc cei care trăiesc în Italia, dar aparțin altor etnii; italiana ca limbă etnică (LE), adică limba descendenților, limba generației a doua în familiile de emigranți, limba vorbită doar în familie sau în comunități restrânse numeric, cu prevalență circulație orală și cu o formă, de multe ori, obsoletă, pentru că se află la distanță de limba vorbită în țara de origine și nu ține pasul cu evoluția acesteia în timp real, și, în plus, suferă și din pricina influențelor limbii țării în care se află vorbitorii; italiana ca limbă străină (LS), limbă care se învață în afara Italiei, doar în clasă, deci

se studiază în afara mediului cultural și lingvistic original, propriu. Definiția limbii etnice în aceste lucrări citate până acum este, cu mici variații, așa cum apare ea într-o lucrare din 2015:

limba comunității de origine a unei persoane când aceasta nu este limba maternă, dar este prezentă, totuși, în mediul emigranților: este cazul, de exemplu, al fiilor imigraților în Italia, care sunt deja italofooni, dar care aud aceste limbi vorbite acasă și între prietenii părinților sau la radio și la televiziuni specializate (Balboni, 2015, p. 118, trad.ns.)

iar într-o lucrare din 2008, adaugă faptul că limba etnică poate fi, de multe ori, chiar o variantă a L2 (Balboni, 2008). Tot în studiul mai sus-citat (Neșu, 2023b), subliniam faptul că în literatura de specialitate americană, de unde apoi va fi preluată terminologia și extinsă la întreaga literatură de specialitate anglofonă, datorită istoriei și structurii societale diferite, cum prin grup/grupare etnică se face referire la comunități definite pe baza comunității de rasă, religie, origine național-etnică, culoare a pielii etc., face, evident, ca termenul „etic” și derivatele sale să fie evitate, și să se prefere utilizarea, aproape în exclusivitate, a termenului de „heritage language” (HL) sau a altor termeni similari („family language”, „community language”, „minority language” etc.), în care componenta „etică” nu transpare, este absentă total din denumire. Pentru descrierea realității denumite prin această etichetă, am apelat la lucrările a două cercetătoare americane, foarte prezente în dezbateri, inclusiv în mediul online, Ann Kelleher, University of California (v. Kelleher 2010a, 2010b, dar și o serie de intervenții pe această temă publicate online pe www.cal.org) și Maria Polinsky, University of Maryland (v. Polinsky 2018, 2019; Polinsky & Scontras, 2019) și reluăm mai jos un pasaj din studiul citat:

Pentru Polinsky, vorbitorii de HL reprezintă un caz particular, special, de bilingvism, pentru că învață limba părinților lor dar, în același timp, achiziționează și o altă limbă, limba dominantă în societatea în care trăiesc și în care studiază și pe care o vor utiliza mult mai mult și mai des decât limba părinților. Este vorba despre un tip de bilingvism dezechilibrat, cum îl numește autoarea, în sensul că limba dominantă a societății în care trăiesc și activează câștigă teren net în fața limbii lor materne. Pentru Kelleher, termenul de HL se folosește pentru a identifica o limbă diferită de cea dominantă într-un anumit context social și să de exemplu de HL orice limbă vorbită în SUA și care nu este limba engleză (limba dominantă). Vorbitorii acestor „alte” limbi sunt legați între ei prin niște legături de natură culturală și

aparțin unor „familii” lingvistice distincte. Ea indică drept alternative denumiri precum „community language”, „home language” (Neșu, 2023b, p. 87).

Indiferent, am îndrăzni să spunem noi, de numele pe care îl dăm acestei realități, un lucru este clar: schimbarea coordonatelor geografice și spațio-temporale ca urmare a procesului de migrație creează un nou univers în care competențele comunicative, precum și cele interpretative ale persoanelor ce se găsesc în această situație se vor afla în centrul atenției și vor fi cele care vor determina parcursul socio-lingvistic al individului:

În context migraționist eforturile de contextualizare influențează în mod profund procesele psihocognitive prin intermediul cărora fiecare individ își construiește și își definește propria structură identitară. Imigrantul, ca urmare a procesului de modificare a reperelor socioculturale în care este antrenat, ajunge în situația de a problematiza cu oși mai mare acuitate semnificația comportamentelor cotidiene pe care le observă – atât cele proprii, cât și ale membrilor societății gazdă sau chiar ale membrilor societății de origine (acestea din urmă fiind mult mai vizibile acum, în condițiile alterității date). El va trebui acum să-și reconfigureze noile grile de lectură a cotidianului care să-i permită să se plaseze cât mai bine în cadrul raporturilor comunitare de zi cu zi. Altfel spus, el va trebui să ia decizii în legătură cu propriile practici lingvistice (ce limbă, cu cine și în ce condiții poate să o vorbească?), sociale (cu cine să stabilească și să întrețină relații: cu persoane de aceeași origine ca și el? cu membri ai comunității gazdă?), cu atitudinile sau reprezentările sale – aceste decizii fiind de primă importanță pentru propria sa identitate socială. (Olariu, 2017, p. 147).

Sociolingvistica migrației, disciplina relativ nou apărută despre care aminteam la începutul cercetării noastre, în varianta ei elaborată de Chambers (Chambers, 2003, p. 97–113),⁷ pleacă de la cinci probleme concrete, culese din realitatea empirică: *the language gap* [decalaj lingvistic, unde conceptul de *interlanguage* – *interlimbă* este determinant], *the literacy gap* [decalaj de alfabetizare mai ales între gradul de școlarizare în limba maternă și gradul de școlarizare în limba a doua; aici avem de-a face, după cum rezultă din literatura de specialitate, de cele mai multe ori, cu o dublă mediere în interiorul nucleului

⁷ În literatura de specialitate românească, cercetătorul Florin-Teodor Olariu face un rezumat și o analiză detaliată la teoria lui Chambers (v. Olariu, 2017, p. 142–145).

familiei – pe de-o parte, factorul parental care mediază relația cu țara, cultura și limba de origine, pe de altă parte, generația a doua care mediază relația părinților cu mediul de adopție, inclusiv la nivel lingvistic; familia imigrată devine, astfel, un mediu determinant pentru contactul dintre limbi, dar și pentru direcția de integrare], *the integration gap* [decalaj de integrare, în strictă dependență de factorul anterior, al școlarizării], *the inverse assimilation* [asimilare inversă, unde un rol important joacă interferențele lingvistice cu dublu sens] și *the social typology* [tip/tipologie social(ă), unde importanță mare au diferențele sociolingvistice din structura societăților predispuse fenomenelor migratorii, dar și prezența multilingvismului, aducător de sentimente de receptivitate și toleranță în fața fenomenului migrator]. Fără a intra în descrierea lor detaliată, ne vom limita la a spune că, de fapt, toate aceste cinci reale probleme configurează o realitate, o identitate, cunoscută de la începuturile literaturii, și anume imaginea străinului/mitul străinului, *celălalt*, sub toate formele și variantele în care el apare și care se regăsește sub forma *alterității* în structura constitutivă a limbajului însuși. De altfel, cercetătorul canadian însuși amintește una dintre frazele recurente pe care le auzea, copil fiind, în realitatea multietnică canadiană, când se auzeau străinii care vorbeau o altă limbă: „This is Canada...Why can't they talk like everyone else?” (Chambers, 2003, p. 98). Încă o dată în plus, bariera lingvistică este cea care trasează limite uneori greu de depășit. Adevărata integrare, trebuie menționat, are și o componentă sociolingvistică esențială, spun cercetătorii, nu e suficient să fie îndeplinită integrarea la nivel lingvistic (care, oricum, este fundamentală și care reprezintă primul pas, de înlăturare a acestei bariere lingvistice), ci pentru o integrare deplină trebuie să fie realizată și această integrare sociolingvistică ce presupune „cunoașterea modelelor sociolingvistice și comunicative (pragmatice) ale comunității de destinație, acest tip de cunoaștere fiind esențială pentru o integrare reușită.”⁸ Cu alte cuvinte, trebuie învățate regulile unui nou context social, alături de practicile acestuia – atitudinea în fața acestei situații, precum și atitudinea în fața judecăților, mai bine zis, a prejudecăților care vin dinspre cei rămași în țara de origine și/sau dinspre gazde, îi determină pe cei emigrați să reacționeze în moduri diferite, de la o dorință exagerată de integrare dusă până la abandonarea limbii și a contactelor cu țara de origine, la o exaltare a spiritului naționalist și la conștientizarea „circularității”, a efemerității statutului lor social de emigrant versus soliditatea și eternitatea elementelor de identitate națională care, la un moment dat, le va asigura stabilitatea și confortul întoarcerii. Acest ultim tip de reacție are, însă, efecte negative asupra integrării, subliniind și mai mult diversitatea și izolând persoanele în microcomunități organizate în jurul acestei identități etnice, împiedicând participarea la viața comunității în

⁸ Pentru detalii, a se vedea studiul lui Francisco Moreno Fernandez, 2009, citat și detaliat în Olariu, 2017, 139–154.

care trăiesc, contactul și comunicarea cu lumea înconjurătoare⁹. Cercetătorii care analizează fenomenul migrației dinspre ambele perspective, a celor care pleacă, pe de-o parte, și a statutului care ar trebui să îi acompanieze cu niște politici specifice legate de emigrație, pe de altă parte, sunt de părere că aceste extreme, că această pendulare între o atitudine rigidă și definitivă și alta, la fel de rigidă și de definitivă, chiar dacă în sens opus, este rezultatul unui *proces de redefinire identitară* ce caracterizează, din interior, fenomenul migrator. Distanța sau dislocarea, îndepărtarea de centru, cum am numit-o pe parcursul acestui studiu, poate crea, din punct de vedere psihologic, labilitate, instabilitate emoțională, o exacerbare a emoțiilor și a trăirilor și pe acest fond de încercare de redefinire și de reconstrucție a identității emoția poate deveni vectorul principal (de unde și reacțiile uneori exagerate la simbolurile și la sărbătorile naționale, de exemplu, sau idealizarea unei realități pe care ei înșiși, la un moment dat, au decis să o părăsească). Dincolo de aceste aspecte de la nivel microsociolingvistic (descrierea unui grup cu practicile sale lingvistice), trebuie menționat și aspectul macrosociolingvistic care are în centru conceptele de *ethnolinguistic vitality* [cu puternică funcție simbolică], *theory of intergroup relations* și de *theory of speech accomodation* (Giles et al., 1977, p. 307–348)¹⁰ extrem de importante pentru „conviețuirea” limbilor în cazul locuirilor multiple. „Language is often the major embodiment of the ethnicity. It is used for reminding the group about its cultural heritage, for trasmitting group feelings and for excluding members of the outgroup” (Giles et al., 1977, p. 307) și de aceea, unul dintre factorii sociolingvistici importanți este cel de *loialitate lingvistică* [față de limba maternă, adică păstrarea ei, cu cele două fațete – păstrarea cât mai nealterată și acceptarea schimbărilor lingvistice].

Un ultim aspect pe care îl vom menționa în prezentul studiu este legat de integrarea sociolingvistică despre care vorbește Moreno Fernandez în diferite ocazii (Moreno Fernandez, 2009; Moreno Fernandez, 2013) și pe care o consideră ca fiind bazată pe fenomenul de integrare socială la care se adaugă procesele lingvistice și comunicative aferente. Dacă integrarea lingvistică înseamnă cunoașterea la nivel de sistem a limbii comunitare, integrarea sociolingvistică presupune în plus și cunoașterea modelelor comunicative – pragmatice – și a celor sociolingvistice proprii comunității în care emigrantul se stabilește. Evident că există o serie de factori care joacă un rol important în realizarea acestui proces, factori pe care Moreno Fernandez îi grupează în trei mari grupe: repertoriul lingvistic al imigranților dar, la fel de important, și repertoriul societății care îi primește, contactul lingvistic între limbi și rezultatul acestuia materializat în consecințe tot

⁹ Detalii legate de aceste aspecte în ceea ce privește realitatea românească a fenomenului se pot găsi în lucrarea citată deja Neșu, 2023a.

¹⁰ Și această teorie se regăsește detaliată și analizată în Olariu, 2017.

de ordin lingvistic și fenomenul de coabitare a limbilor și a varietăților lingvistice care intră în contact.

Concluzia evidentă este că în procesul migrației limba devine o marcă identitară extrem de puternică – definirea identitară a migrantului trecând prin latura lingvistică a fenomenului de migrație, în particular, se vorbește despre un „savoir-faire” la nivelul interacțiunii verbale care devine un element de bază în structurarea unei competențe comunicative: „construcția interactivă a identității presupune din partea actorilor sociali apropierea unui ansamblu de norme și principii discursive conforme universului etno- și sociocultural în care aceștia își duc existența cotidiană” (Olariu, 2017, p. 146).

BIBLIOGRAFIE

- Balboni, P. (2014). *Didattica dell'italiano come lingua seconda e straniera*. Loescher
- Balboni, P. (2015). *Le sfide di Babele. Insegnare le lingue nelle società complesse*. UTET
- Balboni, P. (1989). Linee per un curricolo d'italiano 'lingua etnica'. În G. Colussi Arthur, V. Cecchetto & M. Danesi (ed.), *Current Issues in Second Language Research and Methodology: Applications to Italian as a Second Language*, (p. 98-105). Canadian Society for Italian Studies
- Balboni, P. (2008). Linguistica acquisizionale e glottodidattica. În R. Grassi, C. Ghezzi & R. Bozzone Costa (ed.), *Dagli studi sulle sequenze di acquisizione alla classe di italiano L2*, (p. 23–34). Guerra.
- Biemel, V. (2003). Însemnare la scrierea lui Heidegger *Arta și spațiul*. În M. Diaconu (ed.), *Artă și adevăr: volum omagial pentru Walter Biemel la aniversarea a 85 de ani (Kunst und Wahrheit: Festschrift für Walter Biemel zu seinem 85 Geburtstag)*, (p. 315–330). Humanitas.
- Chambers, J. K. (2003). Sociolinguistics of Immigration. În D. Britain & J. Cheshire (ed.), *Social Dialectology: In Honour of Peter Trudgill*, (p. 97–113). John Benjamins Publishing Company.
- Coseriu, E. (2007). Dieci tesi a proposito dell'essenza del linguaggio e del significato. În C. Bota & M. Schiavi (ed.), *Il linguaggio e l'uomo attuale. Saggi di filosofia del linguaggio*, (p. 161–167). Edizioni Fondazione Centro Studi Campostrini.
- Deumert, A. (2006). Migration and Language. În K. Brown (ed.) *Encyclopedia of Language and Linguistics*, (p. 129–133). Oxford.
- Duranti, A. (2007). *Etnopragmatica*. Carocci.
- Di Cesare, D. (2017). *Stranieri residenti. Una filosofia della migrazione*. Bolati Boringheri.

- Giles, H., Bourhis, R. Y., & Taylor, D. M. (1977). Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. În H. Giles (ed.), *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, (p. 3–24). London Academic Press.
- Heidegger, M. (1983). *Originea operei de artă*. Univers.
- Humboldt, W. von (1988). Fragmente lingvistice. *Secolul XX*, 161–164.
- Kelleher, A. (2010a). What is a Heritage Language? Center of Applied Linguistics, UCLA.
- Kelleher, A. (2010b). Who is a Heritage Language Learner? Center of Applied Linguistics, UCLA.
- Krashen, S. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. University of Southern California.
- Moreno Fernandez, F. (2009). Integracion sociolingüística en contextos de inmigracion: marco epistemológico para su estudio en Espana. *Lengua y migracion*, 1, 121–156.
- Moreno Fernandez, F. (2013). *Sociolingüística cognitiva*. Iberoamericana/Vervuert.
- Neșu, N. (2019a). Raportul centru-periferie. Note pentru o schiță de lingvistică spațială. *România Orientale* 32, 167–179.
- Neșu, N. (2019b). „Noi” și „ei” sau despre locuire în epoca migrației. În P. Nanu (ed.), *Studii de limbă și cultură*, (p. 13–23). Universitatea din Turku Press.
- Neșu, N. (2020a). Mutații în comportamentul lingvistic al emigranților. Raportul limbă maternă/limbă etnică (Studiu de caz: aspecte ale limbii române vorbite în comunitatea românească din Italia). *Studii și cercetări lingvistice*, 2, 243–253.
- Neșu, N. (2020b). Aspecte ale predării limbii române ca limbă străină și limbă etnică în străinătate. În I. Jieanu, L. Neteșu & P. Nanu (ed.) *Predarea, receptarea și evaluarea limbii române ca limbă străină*. *Actualitate și perspectivă*, (p. 11–19). Universitatea din Turku Press.
- Neșu, N. (2021). Note de predare a limbii române ca limbă maternă/etică în străinătate. În F. Sâmișian & M. Spătaru-Prălea (ed.), *Limba și literatura română—perspective didactice*, (p. 91–99). Editura Universității din București.
- Neșu, N. (2022a). Variație lingvistică și identitate culturală. În O. Ichim (ed.), *Identitate și ideologie. Limba și literatura română în paradigma culturală europeană*, (p. 211–221). Institutul European.
- Neșu, N. (2022b). Metafore prin care (și) predăm – Metaphors We Teach By. În L. Ispas (ed.) *Predarea, receptarea și evaluarea limbii române ca limbă străină*. *Dinamică și varietate*, (p. 218–228). Pro-Universitaria.
- Neșu, N. (2022c). Locuire și migrație – aspecte contrastive și puncte de convergență, *Romanian Studies Today VI*, 77–91.

- Neșu, N. (2023a). Nuove costruzioni dell'immaginario identitario – studio di caso. *Studia Universitas Babes-Bolyai Philologia*, 68 (LXVIII), 249–267.
- Neșu, N. (2023b). Câteva observații teoretice despre conceptele de „lingua etnica” și „heritage language”. În L. Spărișu & S. Vintilă (ed.), *FiloRom 22 Studii de filologie românească: 40 de ani de studii românești la Facultatea de Filozofie din Novi Sad*, 79–93.
- Neșu, N. (2023c). Aspecte specifice predării limbii române în străinătate studenților de origine română. În M. Miheț (ed.), *Collective Identity. National and Transnational Perspectives*, (p. 411–427). Univerzita Komenského v Bratislave.
- Olariu, F. T. (2017). *Variație și varietăți în limba română. Studii de dialectologie și sociolingvistică*. Institutul European.
- Polinsky, M. (2018). *Heritage Language and Their Speakers*, Cambridge University Press.
- Polinsky, M. (2019). *Introduction to Heritage Language Development*, Oxford Handbook.
- Polinsky, M. & Scontras, G. (2019). Understanding Heritage Language. *Bilingualism Language and Cognition*, 23 (1), 4–20.
- Tullio Altan, C. (1995). *Ethnos e civiltà. Identità etniche e valori democratici*. Feltrinelli.
- Volkan, V. (2019). *Immigrants and Refugees: Trauma, Perennial Mourning, Prejudice, and Border Psychology*. Taylor & Francis Ltd.
- www.cal.org (Data accesării: 23.10.2023)

Nicoleta Neșu

**ON HERITAGE LANGUAGE
IN THE CONTEXT OF MULTIPLE DWELLINGS/INHABITINGS**

Summary

In our latest research, we have tried to find possible answers to the question whether and to what extent the “exit” from the mother tongue produces a change in the personal perspective on the world and how and to what extent this influences the vision of the adoptive language, in a first moment, and what these changes actually consist of, in terms of linguistic form and content, in a second moment. The common language, the logos, together with ethos (common norms), genos (common descent), topos (common space, ‘homeland’) and epos (mythology of common origins), canonically defined the nation, the ethnic group, understood as a symbolic and constitutive complex of the identity

of a people, and as a principle of social ‘aggregation’; In this sense, the historical language or idiom was defined as the instrument through which the norms, traditions, values and rules of a nation were transmitted, as a “code” of identity continuity and also of emotional continuity, a code of belonging, of roots and of cultural memory. We therefore wonder what happens at the concrete moment of a direct contact between two cultures, between two languages, between two idioms? What is the position of the Heritage Language, the language that we “carry” with us in this situation of multiple dwellings, situation which is increasingly common in today’s society?

Keywords: heritage language, dwelling, identity, sociolinguistics, migration

Никоleta Нешу

О „НАСЛЕДНОМ ЈЕЗИКУ” (HERITAGE LANGUAGE) У КОНТЕКСТУ ВИШЕСТРУКИХ ПРЕБИВАЛИШТА

Резиме

У нашем најновијем истраживању покушали смо да пронађемо могуће одговоре на питања *да ли* и *у којој мери* „излазак” из матерњег језика доводи до промене личног погледа на свет, као и *како* и *у којој мери* то утиче, пре свега, на визију усвојеног језика, а потом и *од чега се*, конкретно, те промене састоје, у погледу језичке форме и садржаја. Заједнички језик, *логос*, заједно са *етосом* (заједничке норме), *геносом* (заједничко порекло), *топосом* (заједнички простор, „отаџбина”) и *епосом* (митологија заједничког порекла), канонски су дефинисали нацију, етницитет, схваћен као симболички и конститутивни комплекс идентитета једног народа и као принцип друштвене „агрегације”; у том смислу, историјски језик или идиом дефинисан је као инструмент којим се преносе норме, традиције, вредности, правила једног народа, као „код” идентитетског континуитета, али и афективни, кодекс припадности, корена и културног памћења. Питамо се, дакле, шта се дешава у самом тренутку директног контакта између две културе, између два језика, између два идиома? Какав је положај наследног језика, језика који „носимо” са собом у овој ситуацији вишеструких пребивалишта, све чешћих у данашњем друштву?

Кључне речи: наследни језик (heritage language), пребивалиште, идентитет, социолингвистика, миграције

Саша Марјановић¹

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

<https://orcid.org/0000-0002-6551-9538>

Душица Терзић²

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

<https://orcid.org/0000-0001-6092-0819>

ПАРАЛЕЛНИ КОРПУСИ С РУМУНСКИМ И СРПСКИМ ЈЕЗИКОМ: ПОСТОЈЕЋЕ СТАЊЕ И ДАЉЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

У раду се представљају постојећи електронски паралелни корпуси који садрже међусобно упарене текстове на румунскоме и српском језику. Забележени корпуси анализирају се према низу чинилаца: прво, с обзиром на то на који су начин и у којој мери доступни, те како им се може приступити; друго, имајући у виду изворни језик њихових текстова; треће, у погледу тога од којих су збирки текстова састављени, тога колико су ти текстови доменски разноврсни, каква је њихова уравниотеженост, као и у погледу тога који је обим појавница њима обухваћен; четврто, сагледава се јесу ли и на којим нивоима (лематском, морфосинтактичком, синтактичком и др.) појавнице у корпусима обележене; пето, показује се садрже ли забележени корпуси корисничко сучеље за претраживање и, ако садрже, које су могућности за претраживање текстова подржане. Циљ је рада да се представе предности и ограничења постојећих паралелних корпуса с румунским и српским језиком, како би се издвојиле смернице за разматрање у перспективи евентуалне израде нових румунско-српских обосмерних паралелних корпуса.

Кључне речи: паралелни корпус, румунски, српски, рачунарска обрада језика.

¹ sasa.marjanovic@fil.bg.ac.rs

² dusica.terzic@fil.bg.ac.rs

1. Увод

Терминолошки проблем који се тиче појма *паралелни* или *упоредни* корпус постоји откако се о вишејезичким корпусима говори у литератури (в. Xiao, 2010, стр. 159–160; уп. и Granger, 1996, стр. 37–38; Johansson, 2007, стр. 9). У овоме се раду паралелним корпусима називају претраживе електронске збирке текстова на одређеном језику који су упарени с преводима на једноме страном језику или више њих (Schmidt, Wörner, 2012, стр. xi). Ти изворни, али и преведени текстови најчешће се деле на мање сегменте (нпр. поглавља, пасусе, реченице, речи итд.), а исти се сегменти на разним језицима кроз процес аутоматског упаривања међусобно повезују помоћу разних рачунарских метода (нпр. Brown et al., 1991). Резултате аутоматског упаривања повезаних сегмената неопходно је потом ручно прегледати како би се осигурала тачност њихове упарености. Као пример овако дефинисаног паралелног корпуса, у приказу (1) налази се извод из резултата претраге речи *кућа* у вишејезичноме паралелном корпусу *ParCoLab* (Miletic et al., 2017).

PARCOLAB About Search Help		
		Log In Sign Up
1310 results (0.025 seconds) Download CSV all subset		
Derek Sivers: <i>Čudno ili samo drugačije?</i> — 2009 Prva kuća sagrađena u bloku je kuća broj jedan. Druga sagrađena [kuća] je [kuća] broj dva. Treća je kuća broj tri.	Derek Sivers: <i>Bizarre ou simplement différent?</i> — 2009 La première maison jamais construite dans un bloc est la maison numéro un. La seconde maison construite est la maison numéro deux. La troisième porte le numéro trois.	Derek Sivers: <i>Weird, or just different?</i> — 2009 The first house ever built on a block is house number one. The second house ever built is house number two. Third is house number three.
Gordana Crjanić: <i>Pretposlednje putovanje</i> — 2000 [kuća] O čemu li razmišljaš?	Gordana Crjanić: <i>L'avant-dernier voyage</i> — 2000 La maison À quoi pense-t-il ?	
Džejmi Oliver: <i>Naučiti svako dete o hrani</i> — 2010 Kako možete reći da je nešto dijetalno kad je prepuno šećera? [kuća] Najveći problem sa kućom je to što je ona bila srce učenja o hrani i kulturi hrane, što je izgradilo naše društvo.	Jamie Oliver: <i>Enseigner l'alimentation à chaque enfant</i> — 2010 Comment peut-on dire que quelque chose est allégé quand il est si plein de sucre. La maison. Le plus grand problème de la maison c'est qu'elle était au cœur de transmettre la nourriture et la culture de la nourriture. C'est ce qui faisait notre société.	Jamie Oliver: <i>Teach every child about food</i> — 2010 How can you say something is low-fat when it's full of so much sugar? Home. The biggest problem with the home is that used to be the heart of passing on food culture, what made our society.
Gi de Mopassan: <i>Pjer i Žan</i> — 1887 Pjer ne mogade više da ostane u sobi! Ova [kuća], [kuća] njegovog oca, ubijala ga je. Činilo mu se da mu krov pritiskuje glavu i da ga zidovi guše.	Guy de Maupassant: <i>Pierre et Jean</i> — 1887 Pierre ne pouvait plus demeurer dans sa chambre ! Cette maison, la maison de son père l'écrasait. Il sentait peser le toit sur sa tête et les murs l'étouffer.	Guy de Maupassant: <i>Pierre and Jean</i> — 1887 Pierre could no longer endure to stay in the room! This house, his father's house, crushed him. He felt the roof weigh on his head, and the walls suffocate him.
Derek Sivers: <i>Čudno ili samo drugačije?</i> — 2009 Idu redom kojim su sagrađene. Prva [kuća] sagrađena u bloku je [kuća] broj jedan. Druga sagrađena kuća je kuća broj dva.	Derek Sivers: <i>Bizarre ou simplement différent?</i> — 2009 Elles suivent l'ordre dans lequel elles ont été construites. La première maison jamais construite dans un bloc est la maison numéro un. La seconde maison construite est la maison numéro deux.	Derek Sivers: <i>Weird, or just different?</i> — 2009 They go in the order in which they were built. The first house ever built on a block is house number one. The second house ever built is house number two.

Приказ 1. Извод из резултата претраге паралелног корпуса *ParCoLab* преко корпуснога сучеља.

Изворни се текстови још од открића камена у Розети пореде с одговарајућим преводима у сврхе лингвистичких истраживања, како у разним компаративним, тако и традуктолошким студијама (Johansson, 2007, стр. 4). Компаративна анализа као метод истраживања доживела је бурне критике средином прошлога века, па је брзо потиснута. Развој рачунара омогућио је, међутим, да се реше проблеми на које су критичари компаративне анализе дуго указивали. Израда *електронских* паралелних корпуса омогућила је

да се при истраживању ради на изузетно великом броју језичких података из разних врста текстова различитих аутора. Што су текстови бројнији и разноврснији, то је већи број и преводилаца чија ће билингвална интуиција играти улогу у истраживању. Самим тим, расту валидност и поузданост поређења (Johansson, 2007, стр. 5). Затим, предност паралелних корпуса лежи и у томе што се аутентичност података не може доводити у сумњу (Granger, 1996, стр. 38). Најзад, рачунарско доба омогућило је да се текстови у паралелним корпусима прикупљају систематски, као и то да се могу претраживати и анализирати помоћу рачунара (Johansson, 2007, стр. 5).

Употребна је вредност паралелних корпуса вишеструка. Први су електронски паралелни корпуси настајали како би омогућили развој стројног превођења (в. Brown et al., 1988), али је распон примена с временом порастао. Данас се они, у зависности од тога како су осмишљени и коме су намењени, могу користити за разноврсне лингвистичке компаративне и традуктолошке студије, затим у рачунарској обради језика, као и у низу језички оријентисаних струка, као што су превођење, лексикографија и глотодидактика. Нажалост, за језике као што су румунски и српски паралелни корпуси међусобно упарених текстова нису бројни. Опис постојећих паралелних корпуса који садрже упарене текстове на српскоме и румунском језику (§2) дајемо после овога уводног одељка (§1). Томе опису, у склопу трећег одељка (§3), следи збирни упоредни преглед свих корпуса по анализираним одликама. Потом се, у наредном одељку (§4), разматрају могућности даље израде румунско-српских обосмерних паралелних корпуса. Закључна се разматрања износе у последњем одељку (§5).

2. Опис постојећих корпуса

Досад, колико нам је познато, није било пројеката с циљем да се директно изради посебан двојезични једносмерни или двосмерни паралелни корпус који би укључио упарене текстове преведене с румунскога на српски језик, односно са српскога на румунски³. Текстови на румунскоме и српском језику, међутим, ипак улазе у састав десетине корпуса, али вишејезичних. Они су у тим корпусима, по правилу, аутоматски упарени с другим језиком, који се у конкретном случају сматра средишњим. Већином је тај средишњи језик енглески. Стога постојање румунско-српских упарених текстова, као и могућност њихове примене представља само додатну вредност тих корпуса, а ни у којем случају циљ сам по себи. Поред тога, постоје корпуси текстова на румунскоме који су упарени с хрватским и бошњачким преводом. Ти корпуси

³ У даљем тексту поредак језика у предметноме језичком пару (румунско-српски и српско-румунски) варира искључиво из стилских разлога, па варијације у поретку не треба, уколико није посебно истакнуто, схватити као разлике у преводноме смеру.

такође чине предмет овога рада, будући да је језик у њима, као и језик у претходнима, само једна од варијанти полицентричног језика који се говори на подручју Босне и Херцеговине, Србије, Хрватске те Црне Горе. Сви се они у даљим редовима сматрају предметним корпусима, односно корпусима с предметним језицима. Постојећи корпуси представљају се сви у наредним тачкама овога одељка. У прегледу постојећих корпуса засебно се описује сваки забележени корпус. Методологија описа темељи се на низу одлика које су већ издвојене у претходној компаративно-контрастивној анализи неколико паралелних корпуса с паралелним корпусом *InterCorp* (Rosen, 2016, стр. 32–33; уп. §2.2). У томе су истраживању истакнуте следеће одлике анализираних корпуса: типови текстова према домену и број језика који је корпусом обухваћен, обим корпуса, обележеност појавница у текстовима, сегменти на којем су корпусни текстови упарени, удео ручног рада у изради корпуса, постојање корисничког сучеља, могућност слободног преузимања упарених текстова и укљученост метаподатака о текстовима, пре свега о изворном језику. Имајући у виду побројане одлике, забележени корпуси сагледавају се из више углова: прво, с обзиром на то на који су начин и у којој мери доступни, те како им се може приступити; друго, имајући у виду изворни језик њихових текстова; треће, у погледу тога од којих су збирки текстова састављени, тога колико су ти текстови доменски разноврсни, каква је њихова уравнотеженост, као и у погледу тога који је обим појавница њима обухваћен; четврто, сагледава се јесу ли и на којим нивоима (лематском, морфосинтактичком, синтактичком и др.) појавнице у корпусима обележене; пето и коначно, показује се садрже ли забележени корпуси корисничко сучеље за претраживање и, ако садрже, које су могућности за претраживање текстова подржане.

2.1. Први електронски корпус у којем су упарени румунски и српски језик настао је у оквиру пројекта *MULTEXT-East*, као и каснијих пројеката истраживачких група окупљених око истога руководиоца (Erjavec, 2012). Реч је о корпусу који укључује једино текст романа *1984* Џ. Орвела у енглеском изворнику и у преводу на румунски као романски језик, те на низу словенских језика (пољскоме, чешком, словачком, словеначком, српском, македонском, бугарском и рускоме), као и на персијскоме, естонском и мађарском језику. Корпус је веома малога обима. Састоји се од око сто хиљада појавница у енглескоме и свим осталим језицима. Текстови на свим језицима аутоматски су сегментирани до нивоа реченица, структурирани и упарени, а упареност је пажљиво ручно проверена. Појавнице су у текстовима лематизоване и обележене морфосинтактичким ознакама. Лематско и морфосинтактичко обележавање ручно је проверено како би тачност била у потпуности

засигурана. Корпус се налази у отвореном приступу и може се слободно преузимати у виду сирових датотека⁴, али су датотеке с различитим језицима раздвојене. Не постоји, међутим, платформа путем које овај корпус могу претраживати просечно филолошки образовани корнисници. Премда се овај корпус малога обима може — теоријски гледано — примењивати у филолошким истраживањима, пројекти у склопу којих је настао тежили су развоју ресурса који би омогућили помак у рачунарској обради корпусних језика. Наиме, тежило се томе да се за све корпусне језике направе унификовани и стандардизовани ресурси за морфосинтактичко обележавање, као и морфосинтактички лексикони у стројно читљивом формату. У вези с тим, важно је напоменути да су ови *MULTEXT-East* стандарди постали основом у рачунарском обележавању текстова управо на румунском и српском језику.

2.2. Други корпус од значаја за предметни пар језика представља вишејезични паралелни корпус *InterCorp*, који се од 2005. године развија на Карловом универзитету у Прагу (Чешка) (Čermák, Rosen, 2012; Rosen, 2016; Čermák, 2019). У изради корпуса, која и даље траје и која се спроводи кроз низ пројеката што су дуго подупирали Влада и Министарство просвете Чешке Републике, суделују како истраживачи у области рачунарске обраде језика, тако и факултетски наставници и студенти страних језика који су укључени у корпус. Циљ је овог амбициозног пројекта да се изради ресурс који би истраживачима и студентима тога факултета, а онда и шире, омогућио бројне компаративно-контрастивне примене у области филолошких наука. Од 2008. годишње се објави по једна нова верзија корпуса. У првој верзији корпус су чинили текстови упарени на двадесетак језика, али је број језика отад порастао: почетком наредне декаде у корпусу је било 30 језика (Čermák, Rosen, 2012), крајем декаде 40 (Čermák, 2019), док је најновијом верзијом из октобра 2023. обухваћено преко 60 језика. Кад су у питању предметни језици овога рада, румунски, те одвојено српски и хрватски обухваћени су откако је пројекат зачет, док је у најновијој верзији унет и бошњачки. Српски и хрватски текстови аутоматски су од верзије из 2016. године лематизовани и обележени морфосинтактичким ознакама, док за румунске текстове, који су према најновијим верзијама такође лематизовани и морфосинтактички обележени, нема података о години кад су анотације унете. Штавише, верзија из 2021. године садржала је за све ове језике и идентичне синтактичке ознаке према стандарду *Universal Dependencies*⁵. Што се приступа тиче, корпусни се текстови не могу преузимати, али се путем графички једноставног мрежног

⁴ <https://nl.ijs.si/ME>. [Последњи је приступ свим повезницама у раду 15. 10. 2023].

⁵ <https://universaldependencies.org>

корисничког сучеља *KonText*⁶ могу претраживати према последњој, али и према претходним верзијама. Могуће је спроводити једноставне (према речи или лемима), али и — зависно од тога како су текстови у доступним верзијама лематски, морфосинтактички и синтактички обележени — бројне сложене упите за претрагу корпуса, нарочито путем стандардизованог метајезика за корпусну претрагу (тзв. *CQL*). Као резултати упоредних претрага излазе увек најмање два језика, у зависности од броја одабраних језика.

Што се тиче састава корпуса, корпус се састоји од тзв. језгра и низа збирки. Језгро је главни део корпуса који у оквиру пројекта настаје интерно. Њега чине књижевна дела у изворнику објављена после 1945. како би језик корпуса био у највећој мери савремен. Средишњи је језик чешки, што значи да се сви текстови на другим језицима упарују с чешким. При томе, сви текстови нису упарени на свим језицима, пошто могућност упаривања језика увелико зависи од доступности текстова и степена ангажованости тима за поједине језике. Истовремено, чешки није увек језик изворника, већ изворници могу бити на било којем пројектом обухваћеном језику. Штавише, неки изворници нису ни укључени у корпус, иако су њихови преводи упарени на више језика, па тако и на чешкоме. Сви текстови који се припремају за језгро пролазе кроз процес дигитализације, којем следи фаза исправки грешака насталих у томе процесу. За то се ангажују сарадници на пројекту. Потом се текстови аутоматски упарују, а упаривање пре објављивања упарених текстова такође прегледају сарадници за поједине језике. Тиме се обезбеђује висок квалитет упарених сегмената, а последично и квалитет целог корпуса. Уз упарене текстове увек се детаљно похрањују њихови метаподаци. То при претраживању омогућава ограничавање упита према одговарајућим текстуалним параметрима. Кад је реч о обиму текстова за предметне језике, тренутно⁷ је у језгру 45 текстова на румунском језику, од којих је 5 изворних; такође, језгро садржи 148 српских текстова, од којих је 13 изворно написано на српскоме језику, док хрватских текстова укупно има 324, од којих је 37 изворника. Међутим, румунско-српски поткорпус упарених текстова садржи у целини око 5,7 милиона појавница, од којих је само један текст изворно на српскоме (118 хиљада појавница), док изворних текстова на румунскоме нема. Даље, румунско-хрватски паралелни поткорпус садржи укупно око 4,8 милиона појавница, при чему је 112 хиљада појавница из једнога хрватског изворника, док румунских изворних текстова ни у њему нема.

С друге стране, поменуто збирке омогућују да се књижевна текстуална база из језгра *InterCorp*-а што је могуће више диверсификује. Оне представљају екстерно развијене ресурсе које се налазе у слободном

⁶ <https://www.korpus.cz/kontext/corpora/corplist>

⁷ <https://wiki.korpus.cz/doku.php/en:cnk:intercorp:verze16>

приступу путем портала пројекта *OPUS* (Tiedemann, 2012). Ови се екстерни ресурси интегришу с језгром и могуће их је претраживати истовремено с текстовима из језгра. Те збирке чине упарени вишејезични текстови преузети с новинских портала *Project Syndicate*⁸ и *VoxEurop*⁹, текстови правних тековина Европске уније упарени на 22 језика, тзв. *Acquis* (в. Steinbeger et al., 2014), записници Европског парламента на 21 језику, тзв. *Europarl* (в. Koehn, 2005), преводи Библије, као и паралелни корпус *OpenSubtitles2016* (Lison, Tiedemann, 2016, в. §2.5), захваљујући којем је број језика у последњој верзији увећан за 20. Премда у састав текстова на румунскоме језику улази и већина ових збирки, српски, хрватски и бошњачки текстови садрже само преводе Библије и филмске титлове, па се у перспективи претраживања упарених текстова на предметном пару језика могу добити резултати из последњих збирки текстова. Без обзира на то што су и текстови из збирки лематизовани и обележени као текстови из језгра, упареност није проверена и вероватноћа је грешака већа. Услед грешака у упареним сегментима, али и услед недостатака бројних метаподатака (нпр. податак о изворноме језику и сл.), ове збирке имају секундарни значај у односу на језгро.

2.3. Упарени текстови на српскоме и румунском језику део су и паралелног корпуса *SETimes* (Tyers, Alperen, 2010). Корпус је настао аутоматским прикупљањем новинских текстова с америчког мрежног портала *Southeast European Times*. Овај новински портал, који је деловао од 2002. до 2015. године, био је усмерен на вишејезичне вести на енглескоме с једне стране и балканским језицима с друге. Корпус стога укључује, поред текстова на предметним језицима, и текстове на енглескоме, као и на другим балканским језицима (албанскоме, бугарском, грчком, македонском, турском, али и на хрватском и бошњачком). При томе, сваки корпусни текст не садржи нужно преводе на свим корпусним језицима. Текстови су аутоматски сегментирани на реченице и аутоматски су упарени. Квалитет упарених сегмената за сваки пар језика проверен је ручно на узорку од хиљаду упарених реченица. Корпус је у потпуности у слободном приступу и могуће је датотеке с паровима језика у дорађеној верзији преузимати с одговарајућих страница¹⁰. То истовремено значи да не постоји платформа за претраживање овога корпуса за филолошке потребе. Корпус је, у ствари, првенствено састављен у рачунарске сврхе с циљем да се поспеши израда система за међусобно стројно превођење балканских језика с једнога на други, али и за обосмерно превођење балканских језика на енглески. У вези

⁸ <https://www.project-syndicate.org>

⁹ <https://voxeurop.eu>

¹⁰ Нпр. <http://nlp.ffzg.unizg.hr/resources/corpora/setimes>

с тим, аутори наглашавају да изворни језик није познат, иако претпостављају да је већина текстова на балканским језицима преведена с енглеског језика. Кад је реч о броју појавница, највећи је румунско-српски поткорпус (са 8,9 милиона појавница), следи румунско-хрватски поткорпус (8,4 милиона појавница) и на крају румунско-бошњачки (5,7 милиона појавница). Будући да одређени број текстова, али не и сви, постоји упоредо у тзв. српској, хрватској и бошњачкој верзији, значај је овога корпуса (као и претходнога, уп. §2.2) у томе што се претраживањем текста на румунскоме језику могу добити три истојезичка превода.

2.4. Следећи корпус који садржи предметне језике чини вишејезични паралелни корпус *ParaSol* (von Waldenfels, 2011). У питању је резултат научноистраживачке сарадње Универзитета у Берну (Швајцарска) и Универзитета у Регенсбургу (Немачка). Корпус се темељи на старијој верзији овога ресурса, тзв. *RPC* (von Waldenfels, 2006). Та старија верзија садржала је међусобно упарене књижевне текстове на немачкоме језику, енглеском и на низу словенских језика. Она је проширена текстовима на већем броју језика, како германским, романским, балтичким, тако и другим европским језицима, али и на есперанту. Тиме укупан број језика премашује 30. Истовремено с проширењем, корпус је променио име. Суштина пројекта израде овога корпуса огледа се у изради ресурса који би најпре филолошки оријентисаним истраживачима и студентима омогућио компаративно-контрастивно поређење језика. Стога је приоритет у изради овога корпуса у томе да се укључе преводи једнога текста на што је могуће више језика. Сходно томе, број текстова на истоме језику у другоме је плану. По процесу дигитализације, сви се текстови аутоматски сегментирају на реченице, потом се врши аутоматско лематско обележавање и упаривање. Упареност се ручно не проверава, нити се грешке у упарењима посебно исправљају. Процес упаривања прати и аутоматско обележавање текстова ознакама за врсте речи. Поред румунскога, у корпус су посебно укључени српски и хрватски. Но, премда текстова на српскоме одн. хрватском има више, чак и изворника, с румунским су упарена само два романа: Булгаковљево дело *Мајстор и Маргарита*, чији је изворник руски, те роман Џ. К. Роулинг *Камен мудрости* из серијала о Харију Потеру, који је изворно написан на енглеском језику. То значи да су и српски односно хрватски и румунски у перспективи предметног језичког пара заступљени искључиво као преводни језици. У складу с тиме што је корпус намењен филолозима, доступан је за слободно претраживање путем сучеља на одговарајућој платформи¹¹. Претраживање није интуитивно јер се упити за претраживање текстова формулишу

¹¹ <https://www.parasolcorpus.org/Ursynow>

искључиво путем метајезика за корпусну претрагу (тзв. *CQL*), а да то нигде на мрежним страницама није напоменуто. Коначно, истичемо да се корпусни текстови не могу преузимати.

2.5. Румунски и српски језик садржи и паралелни корпус *OpenSubtitles2016* (Lison, Tiedemann, 2016). Овај корпус, који се развијао десетак година и чија је последња верзија објављена 2016. године, састоји се од филмских и серијских титлова аутоматски упарених на преко 60 језика. Титлови су аутоматски преузети из базе репозиторијума титлова *OpenSubtitles*¹². Репозиторијум је отвореног карактера, што значи да сваки корисник репозиторијума може слободно додавати нове преводе титлова за одговарајуће филмове и серије. Прикупљени титлови такође су аутоматски конвертовани, сегментирани до нивоа реченица и дорађени у погледу словних погрешака за све језике. Припремљеним документима додати су, опет аутоматски, метаподаци на основу података из базе филмова *IMDB*¹³. Временске одреднице које су саставни део титлова олакшале су и поспешиле аутоматско упаривање великог броја докумената на различитим језицима овога корпуса. Услед количине докумената који су укључени није, међутим, било сврсисходно ручно проверавати упареност сегмената, нити је било могуће исправљати грешке у њима. Но, будући да је предност овога корпуса у расположивости великог броја података и за језике с иначе недовољним бројем и квалитетом језичких ресурса, његова је примена велика. Прво, за неке од обрађених језичких парова ово је један од ретких корпуса и то корпус с не тако малим обимом (уп. Rosen, 2016). То се јасно види на примеру предметних језика овога чланка: румунско-српски поткорпус садржи преко 24 хиљада упарених титлова, с 19,7 милиона реченица (око 276 милиона појавница); румунско-хрватски поткорпус броји 25 милиона упарених реченица из око 31 хиљаде титлова (око 345 милиона појавница); док румунско-бошњачки поткорпус чини око 12 хиљада титлова с 10,6 милиона реченица (око 148 милиона појавница). Овим бројкама *OpenSubtitles2016* истиче се као највећи паралелни корпус за предметни пар језика и, штавише, небројено по обиму појавница и количини докумената одскаче од осталих корпуса које приказујемо у овоме раду. Друго, *OpenSubtitles2016* даје приступ разноврсним говорним (односно псеудоговорним) језичким подацима (уп. Terzić et al., 2020), јер су прикупљени филмови различите тематске покривености. Ова велика количина података има значајну примену у даљем развоју система за стројно превођење између корпусних језика. Ваља, међутим, истаћи да у тој бази највероватније нема изворних

¹² <https://www.opensubtitles.org>

¹³ <https://www.imdb.com>

титлова на српском језику (уп. Miletic et al., 2017; Terzić et al., 2020), а врло је вероватно да је таква ситуација и с титловима на румунскоме. То значи да су текстови на предметним језицима у овоме корпусу део преведених текстова. Ваља такође рећи да изворни језик није забележен, па тако није познат ни преводни смер прикупљених корпусних текстова. Коначно, упарени фајлови могу се слободно преузети преко портала пројекта *OPUS* (Tiedemann, 2012) и даље интегрисати у платформе за корпусно претраживање. Поред тога, овај је корпус такође већ интегрисан у друге платформе. Наиме, он је у лематски и морфосинтактички обележеној верзији доступан за отворено и слободно претраживање у оквиру платформе паралелног корпуса *InterCorp* (в. §2.2), али и путем комерцијалног система за претрагу корпуса *Sketch Engine* (Kilgarriff et al., 2004). Но, да би се приступило платформи овог последњег система, нужно је извршити претплату.

2.6. Наредни паралелни корпус, корпус катарскога Завода за рачунарство — првобитно назван *QCRI AMARA Corpus*, а потом *QCRI Educational Domain Corpus* (скраћено: *QED*) — такође је настао на интернетски расположивој грађи транскрипата говорних докумената на 225 језика (Abdelali et al., 2014). Ова је грађа аутоматски преузета с платформе *Amara*¹⁴, која служи за титловање видео-записа и превођење њихових титлова на волонтерској основи (уп. §2.8, али и §2.5). Овде је, спрам претходнога корпуса, тј. корпуса филмских титлова, реч о транскриптима различитих снимљених образовних монолошких предавања и видео-снимака који се тичу различитих стручних домена људског деловања, као што су природне и друштвене науке, медицина, економија и сл. Прикупљени транскрипти аутоматски су обрађени, сегментирани до нивоа реченице и упарени. Упаривање су и овде олакшале временске одреднице из изворних датотека. На основу њих упарено је око 75% грађе. Преостала грађа, код које се временске одреднице међу језицима нису поклапале, упарена је поређењем реченичних дужина и упоређивањем кандидата за упаривање с двојезичним лексиконом аутоматски ексцерпираним из дела грађе чије су се временске ознаке поклапале. Румунско-српски паралелни поткорпус састоји се од 1.521 упареног транскрипта (око 6 милиона појавница); румунско-хрватски поткорпус чини 1.236 докумената (око 5,4 милиона појавница); док румунско-бошњачки броји 73 документа с око 0,3 милиона појавница. И овоме се корпусу слободно може приступити, отворен је за преузимање путем портала пројекта *OPUS* (Tiedemann, 2012) и то искључиво за потребе научноистраживачког рада. Његова превасходна функција била је да поспеши системе за стројно превођење. Он, сходно томе, није интегрисан

¹⁴ <https://amara.org>

ни у једну платформу за претраживање паралелних корпуса, па се њиме просечно филолошки оријентисан корисник не може служити.

2.7. Поред корпуса из одељка §2.3 (в. горе) постоји још један паралелни корпус новинских текстова с упарењима на српскоме и румунском језику. Он се такође може преузимати с мрежног портала пројекта *OPUS* (Tiedemann, 2012; уп. Reimers, Gurevych, 2020) и није, колико нам је познато, интегрисан ни у једну платформу за претраживање корпуса. Последња верзија која је у слободном приступу на поменутом порталу развијена је 2018. године. Корпус се састоји од 851 чланка који су преузети с новинског портала *Global Voices*¹⁵, сегментирани и упарени у нивоу реченица на укупно 46 језика. При томе, сви чланци нису доступни за све језике обухваћене корпусом. Изворни чланци углавном представљају преузете новинске прилоге објављене на другим мрежним порталима, а преводе су израдили добровољци за потребе новинског портала *Global Voices*, при чему то по правилу нису, или барем углавном нису, професионални преводиоци. Изворни текстови написани су на разним језицима, па тако и на румунскоме и српском, али у корпусу нема податка о изворном језику. Штавише, изворни текстови углавном се преводе с енглескога. По питању обима упарених текстова, румунско-српски поткорпус обухвата само 4 чланка с укупно 5,2 хиљаде појавница.

2.8. Вишејезични паралелни корпус *TED2020* (Reimers, Gurevych, 2020) састављен је од око 4.000 транскрипата ТЕД говора углавном на енглеском језику уз преводе на низ других језика, при чему је укупан број расположивих језика 108. Транскрипти који су ушли у састав овога корпуса чине део кратких мотивацијских и образовних говора који у просеку трају 20 минута. Говори покривају велику лепезу тематских домена. Они су ексцерпирани из текстуалне и видео-базе говора с одговарајућих мрежних страница које су у слободном приступу¹⁶. Корпус *TED2020* доступан је за преузимање путем портала пројекта *OPUS* (Tiedemann, 2012). Датотеке за румунско-српски језички пар садрже преко 220 хиљада упарених реченица из 2.179 говора (око 7,9 милиона појавница), за румунско-хрватски пар датотеке броје око 200 хиљада парова реченица (око 6,3 милиона појавница), док се за румунско-бошњачки пар датотеке састоје од око 10,7 хиљада упарених реченица (око 0,4 милиона појавница). Овај корпус настао је за потребе развоја система за стројно превођење, али с обзиром на велику лексичку разноврсност његових текстова може имати и друге, па тако и филолошке, примене. Корпус, међутим, не поседује сопствену платформу за претраживање, нити

¹⁵ <https://globalvoices.org>

¹⁶ <https://www.ted.com>

је, колико нам је познато, интегрисан у другу платформу за претраживање паралелних корпуса.

Поред овога корпуса, израђен је 2018. године још један паралелни корпус ТЕД говора под називом *MuLTED* (Zeroual, Lakhouaja, 2022). *MuLTED* укупно садржи 1.100 различитих говора на енглеском језику и такође обухвата преко стотину језика, с тим што сви говори нису доступни на свим језицима. Сви су говори аутоматски сегментирани и упарени на нивоу реченица. Поред тога, говори су аутоматски обележени универзалним ознакама за врсте речи. Спрам првога корпуса ТЕД говора, који је обимнији, предност овога другог огледа се у томе што су сви ТЕД говори у њему ручно разврстани у 11 тематских домена. Међутим, премда је у чланку и на пројекатским мрежним страницама (уп. Terzić et al., 2020) најављено да ће корпус ускоро бити доступан за преузимање, то и даље није могуће. Због тога није могуће ни извести о обиму упарених говора за предметне језике овога рада. У чланку се једино види да је укључено 1.003 говора у преводу на румунски (око 1,8 милиона појавница), 871 говор у српскоме преводу (око 1,4 милиона појавница) и 648 говора у хрватском преводу (око милион појавница), иако су, претпостављамо, укључени и бошњачки преводи.

2.9. На порталу пројекта *OPUS* (Tiedemann, 2012) индексан је и доступан за преузимање и паралелни корпус преведених реченица на око 400 језика екстрахован из вишејезичке базе мрежних страница удружења *Tatoeba*¹⁷ (уп. Reimers, Gurevych, 2020). Овај ресурс првенствено је настао у глотодидактичке сврхе како би корисници на мрежним страницама путем једноставног сучеља на лак начин могли претраживати кратке реченичне примере употребе речи у контексту на одговарајућем језику с преводом на други језик. При томе, преводи једне реченице на свим доступним језицима међусобно су повезани. Корисници, поред слободног претраживања, могу такође слободно уносити нове реченице на било којем језику, као и њихове преводне на жељени језик, а могу и кориговати и редиговати постојеће преведене реченице на било којем језику. Реченице које се преводне могу се изворно уносити на било којем језику, с тим што је изворни језик највећег броја реченица енглески. Корпус се може преузимати у виду упарених датотека за парове језика. Премда на страницама овог ресурса постоје упарене реченице на српскоме, хрватском и бошњачком с једне стране, и румунскоме с друге стране, на порталу пројекта *OPUS* могу се преузети једино датотеке за румунско-хрватски пар. Те упарене датотеке садрже, међутим, тек један пар реченица с укупно 8 појавница.

¹⁷ <https://tatoeba.org>

2.10. Најновији корпус који укључује предметне језике представља вишејезични паралелни корпус *RomCro* (Bikić-Carić i dr., 2023). Реч је о ресурсу који је настао у склопу факултетског романистичког пројекта на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу. Пројекат је започет 2019. године и трајао је три године. Мада је почетни пројекат завршен, назначена је могућност да ће се дорада и допуна ресурса наставити у оквиру новог пројекта. Циљ пројекта био је да се изради паралелни корпус који с једне стране укључује хрватски као средишни, а с друге стране пет романских језика, међу којима су шпански, француски, италијански, португалски и румунски. Сви текстови сегментирани су до нивоа реченице и међусобно су упарени. У састав корпуса ушла су искључиво књижевна дела како би језик у корпусу био општи, а не стручни. Тај критериј мотивисан је жељом да коначан корпус текстова има најширу могућу примену првенствено у контрастивним лингвистичким и традуктолошким истраживањима. Поред тога, стремило се ка томе да се упаре савремени текстови XXI века, али је на крају одређени број обрађених текстова у изворнику ипак настао у различитим декадама XX века. При одабиру текстова водило се и тиме да се за шпански и португалски поткорпус бирају текстови на европској варијанти тих језика, али је у крајњи резултат у португалски поткорпус укључено неколико преведених текстова на бразилској варијанти. Но, главни критериј био је доступност текстова, па је за сваки језик у ствари одабрано неколико романа који постоје у преводу на остале корпусне језике. Тако су у поткорпус с хрватским изворницима укључена три текста, а румунски поткорпус чине четири изворника. Но, 19 изворника на осталим романским језицима упарени су и с хрватским и румунским преводима, па укупан број изворних и преведених текстова који улазе у румунско-хрватски поткорпус достиже 20. Према броју речи, румунски поткорпус чини 3,1 милион појавница, а хрватски 2,8 милиона. При томе, изворни румунски текстови састоје се од 437 хиљада појавница, а хрватски од свега 175 хиљада, док су преостале појавнице део преведених текстова. Сви корпусни текстови прикупљени су у папирном или електронском формату. На њима је спроведен процес дигитализације како би се добио рачунарски читљиви документ. Овај процес подразумевао је ручни рад у одређеној мери, нарочито у погледу исправки грешака које су настале при дигитализовању папирних текстова. Дигитализовани документи аутоматски су сегментирани и упарени. Упарени текстови ручно су проверени. Проверавање је поверено студентима односних корпусних језика, након чега су пројекатски чланови извршили коначан преглед. С обзиром на то да сви учесници у овој процесу нису имали компетенције у свим језицима, на истим текстовима радило је више учесника. Тиме је постигнут висок резултат у упаривању текстова. Упарени текстови унети су у систем за претрагу корпуса *Sketch Engine* (Kilgarriff

et al., 2004). При уносу у систем, текстови су аутоматски лематизовани и морфосинтактички обележени одговарајућим алатима који су интегрисани у систем. Корисници поменутог система, за који је приступ комерцијализован, корпус могу претраживати уз претходно одобрење администратора корпуса. Могућности претраге корпусних текстова веома су велике и корисничко сучеље прилично је разрађено. Истовремено, корпус је у слободном приступу на одговарајућој платформи доступан свим истраживачима за преузимање, али текстови ту нису ни лематизовани ни обележени. Штавише, како би се онемогућила повреда ауторских права дистрибуирањем текстова у целини, редослед реченица насумично је испреметан.

2.11. Као посебна скупина ресурса издвајају се корпуси и преводне меморије које су установе Европске уније ставиле на располагање широј јавности преко заједничког истраживачког центра. Језици у овим корпусима ограничени су на званичне језике Европске уније. За многе се језичке парове, пак, једино из ових корпуса могу извући паралелни ресурси. Иако је једна од мана објављених корпуса ограниченост текстова на правни и административни домен, њихова је предност у томе што садрже изразито велики број стручних и специфичних термина (Steinberger et al., 2014, стр. 687). За предметне језике значајна је, пре свега, преводна меморија Генералног директората Европске комисије за превођење *DGT-TM*. Она садржи текстове правних тековина Европске уније (фр. *acquis communautaire*). Грађа се састоји од свих правних регулатива усвојених у оквиру институција Европске уније преведених на 24 званична језика¹⁸. Првобитна верзија објављена је 2007. године када је упареност текстова ручно проверена. Све наредне верзије упарене су аутоматски узимајући енглески језик за централни. Будући да је Хрватска постала чланица Европске уније 2013. године, верзије на њеном службеном језику, који је такође предмет овога рада, објављене су након 2014. године. У изради превода учествују стручњаци с вишегодишњим искуством. При изради превода користе се савремене технологије. То увелико осигурава квалитет превода. Изворни језик, међутим, није познат мада се сматра да је већина текстова изворно написана на енглескоме језику. При преузимању паралелних текстова енглески се језик такође користи као средишни језик. Хрватски текстови садрже преко 42 милиона појавница, док румунски текстови броје преко 84 милиона¹⁹. Могуће је преузети базе у целости, као и одговарајући софтвер који омогућава издвајање само оних поткорпуса који су неопходни за упоредну претрагу. Корпуси су означени на лематском, морфосинтактичком и синтактичком нивоу. Они

¹⁸https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=dgtud_hr&struct_attr_stats=1&subcorpora=1

¹⁹ https://wt-public.emm4u.eu/Resources/DGT-TM_Statistics.pdf

су, дакле, прилагођени за употребу у рачунарској обради језика. С друге стране, платформа *NoSketchEngine* (Rychlý, 2007) пружа сучеље за претрагу преко 9.000 хрватских текстова из овога корпуса, који садрже 28 милиона појавница. Преко овога се сучеља могу паралелно претраживати румунско-хрватски текстови. Стога је овај корпус доступан не само корисницима који се баве рачунарском обрадом језика, већ и стручњацима из других области, па тако и просечно филолошки оријентисаним корисницима.

3. Упоредни преглед постојећих корпуса

Корпусе које смо засебно представили у претходном одељку у овоме приказујемо међусобно како бисмо добили општу слику стања паралелних корпуса за предметни пар језика. Одлике према којима су корпуси појединачно описани (уп. §2) сад збирно представљамо у табlici 1. Тиме омогућујемо упоредни преглед.

корпус	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
Multext-East	књиж.	13	с	200х	л, м	+	+	не	+
InterCorp	књиж. +	40+	с, х	5,7м	л, м, (с)	+	+	+	не
SETimes	новин.	10	с, х, б	8,9м	--	не	не	не	+
Parasol	књиж.	30+	с, х	2р	л, м	+	не	+	не
OpenSubtitles2016	филм.	60+	с, х, б	276м	--	не	не	(не)	+
QED	наука	225	с, х, б	6м	--	не	не	не	+
Global Voices	новин.	46	с	5,2х	--	не	не	не	+
TED2020	говори	108	с, х, б	7,9м	--	не	не	не	+
MulTED	говори	100+	с, х, б	н	--	не	не	не	не
Tatoeba	општи	400+	с, х, б	н	--	не	(+)	+	+
RomCro	књиж.	6	х	5,9м	л, м	+	+	(не)	+
DGT-TM	правни	24	х	29,8м	л, м, с	не	+	(не)	+

Таблица 1. Упоредни приказ описаних корпуса према анализираним одликама: 1) типови текстова према домену; 2) укупан број језика; 3) присуство различитих стандарда: с – српски, х – хрватски, б – бошњачки; 4) обим румунско-српскога (односно, кад нема *српског*, румунско-хрватскога) поткорпуса: х – хиљаду, м – милион, р – роман, н – непознато; 5) обележеност појавница: л – лематски, м – морфосинтактички, с – синтактички; 6) метаподаци; 7) удео ручног рада; 8) постојање корисничког сучеља за претраживање; 9) могућност слободног преузимања.

Очигледно је да је вредност описаних паралелних корпуса с међусобно упареним текстовима на румунскоме и српском језику неупитна. Исто тако,

врло је добро што ти корпуси уопште постоје. Но, они истовремено имају низ ограничења. У наредном тексту међусобно упоређујемо предметне корпусе како би се јасно истакли њихове предности и недостаци.

Најпре, један од постојећих описаних корпуса (*MuLTED*) уопште није доступан, иако је то од 2018. године најављено, или му се барем још увек не може приступити. С друге стране, већина је у слободном приступу, али у виду сирових фајлова који се могу преузети и претраживати у одговарајућим програмима или екстерним платформама за претраживање корпуса (нпр. *Multext-East*, *SETimes*, *OpenSubtitles2016*, *QED*, *Global Voices*, *TED2020*, *Tatoeba*, *RomCro* и *DGT-TM*). Незгодно је што корисник у том случају мора имати одговарајуће програмерске вештине за употребу корпуса. Стога просечно филолошки образован корисник од поменутих паралелних корпуса без корисничког сучеља нема веће користи. Једино корпуси *InterCorp*, *Parasol* и *Tatoeba* поседују платформу преко које се корпусна база бесплатно и у отвореном приступу може претраживати путем графички једноставнога корисничког сучеља. Но, док сучеље првога корпуса (*InterCorp*) омогућује низ различитих типова упита — од упита које су за просечног корисника најинтуитивнији, па до сложених упита који захтевају познавање имплементираних метајезика за задавање упита —, сучеље другог корпуса (*Parasol*) претражује се искључиво путем метајезика. То, међутим, нигде није видно истакнуто, па просечан корисник обичним уносом језичких израза у поље за претрагу добија невалидан одговор. Сучеље трећег корпуса (*Tatoeba*) залази у другу крајност: омогућени су интуитивни једноставни упити, али не и сложени. Ваља, међутим, нагласити, како би се предупредили погрешни закључци о немогућности директног претраживања већине корпуса, да су неки корпуси чак интегрисани у друге — већ постојеће — платформе за претраживање корпуса. Тако се *OpenSubtitles2016*, *RomCro* и *DGT-TM* могу путем сучеља платформе *Sketch Engine* претраживати једино уз претходну претплату, с тиме што је то за *RomCro* могуће уз додатно допуштење корпусног администратора да се корпус — на лични захтев — подели с претплаћеним корисником платформе *Sketch Engine*. Поред тога, *OpenSubtitles2016* може се претраживати путем сучеља чешког корпуса *InterCorp*, док се корпусу *DGT-TM* може приступити и путем сучеља платформе *NoSketch Engine*.

Сви ови корпуси настали су у оквиру пројеката чији је циљ био да се исти текстови упаре на већем броју језика, а не само на српскоме и румунском. Према броју језика, највећи су корпуси *Tatoeba* (преко 400 језика), *QED* (225 језика), *TED2020* и *MuLTED* (оба с преко 100 језика), док су најмањи *RomCro* (6 језика), *SETimes* (10) и *Multext-East* (13). Преостали корпуси држе просек од 25–40 језика. Број језика, међутим, не корелира с обимом корпуса: *Tatoeba* садржи неупоредиво мање појавница него остали

корпуси с просечним бројем упарених језика. Мали је број појавница и у корпусима *Multext-East*, *Global Voices* и *Parasol*, пошто њихова база, у складу са замислима пројекта у оквиру којих су састављени, садржи мали број текстова на великом броју језика. Упадљиво су највећи *OpenSubtitles2016* (276 милиона појавница). Већина корпуса у просеку садржи око 6 милиона појавница (*InterCorp*, *SETimes*, *QED*, *TED2020* и *RomCro*). Кад је посреди корпус *DGT-TM*, који има релативно велик број појавница у румунскоме и хрватском поткорпусу, не може се са сигурношћу утврдити његов обим, јер без претходне екстракције поткорпуса није познато колико је текстова упарено између ова два језика. Прецизно одређивање обима свих корпуса омета и раздвајање српске, хрватске и бошњачке преводне верзије у већини корпуса (*InterCorp*, *SETimes*, *OpenSubtitles2016*, *QED*, *Global Voices* и *TED2020*). Наиме, текстови који су именовани као српски, хрватски и бошњачки немају сви верзију на свим трима стандардима. Кад би се квалитативно гледало који су, на пример, румунски текстови у чешкоме корпусу *InterCorp* упарени са српским и хрватским преводима и изворницима, могло би се лако доћи до податка да није реч о истима. С тим у вези, ако би се гледало колико је укупно различитих српских и хрватских докумената упарено с документима на румунскоме језику, добио би се већи обим него што је то сад описано (уп. §2.2). То важи за све поменуте корпусе у којима се налазе текстови на више стандарда. Такође, ваља нагласити да би без подробне анализе извора било погрешно тврдити да су одређени текстови приказани као бошњачки заиста и сви написани на бошњачком стандарду; наиме, текстови који су према корпусним спецификацијама наведени као бошњачки у корпусу *SETimes* не представљају новинске чланке на конкретном стандарду, већ чланке локализоване за подручје целе Босне и Херцеговине, у којој се службено употребљавају и српски и хрватски стандард.

Кад је реч о садржају корпусâ, видели смо у претходном одељку (§2) да су постојећи корпуси усмерени искључиво на један текстуални домен. Сходно томе, у највећем су броју описаних корпуса заступљени текстови књижевног домена (*Multext-East*, *InterCorp*, *Parasol* и *RomCro*). Остали корпуси укључују новинске текстове (*SETimes* и *Global Voices*), филмске и серијске титлове (*OpenSubtitles2016*), транскрибоване преводе низа мотивацијских говора на различите теме од друштвеног значаја (*TED2020* и *MuTED*), преводе транскрипата едукативних видео-записа и снимљених предавања из различитих научних области (*QED*), али и преведене и упарене текстове правних тековина Европске уније (*DGT-TM*). Но, с обзиром на то што база корпуса *InterCorp* садржи збирке екстерно упарених текстова (као што је збирка коју чини корпус *OpenSubtitles2016*), условно би се могло рећи да једино овај корпус није једнодоменски.

Корпусни су текстови у свим описаним ресурсима сегментирани, а сегменти су упарени до нивоа реченице. Упаривање је у свим случајевима извршено аутоматски, с тим што је, кад је реч о корпусима *Multext-East*, *InterCorp*, *Parasol* и *RomCro*, упареност ручно проверена и, по потреби, грешке исправљене. Документи који чине ове корпусе снабдевени су исцрпним метаподацима (нпр. подацима о изворном језику, аутору, језику с којег је текст преведен и сл.), па ови корпуси имају већи потенцијал за примену у областима као што је традуктологија, где су метаподаци од велике важности при изођењу закључака. Спрам претходних, корпус *DGT-TM* састављен је аутоматски, није било провере упарених сегмената, али су језици упарени с високим процентом тачности, будући да се правни текстови који улазе у састав овога корпуса преводе на тај начин да се може омогућити повезивање сегмената језичких верзија. Но, премда се већина текстова у овоме корпусу преводи с енглескога језика, не зна се ко су аутори и на којем су језику текстови изворно настали.

У вези с метаподацима, ваља истаћи и квалитет превода текстова који су ушли у сваки корпус. Будући да су у део корпуса (*Multext-East*, *InterCorp*, *SETimes*, *Parasol*, *RomCro* и *DGT-TM*) ушли како ауторизовани текстови, тако и потписани (односно, у случају последњег поменутог корпуса, подробно из правничке перспективе проверени) преводи тих текстова, квалитет је превода у њима на задовољавајућем нивоу. С друге стране, текстове у другим описаним корпусима (*QED*, *Global Voices*, *TED2020* и *MuLTED*) првенствено преводе аматери и волонтери, па овакви корпуси могу имати мању вредност због потенцијално нижег квалитета. Даље, у корпусу *Tatoeba* преводе на одговарајући језик обезбеђују волонтери, не само изворни говорници датог језика, већ и лица којима је дотични језик нематерњи и који по струци нису нужно преводиоци. На тај начин крајње је упитан квалитет превода у томе корпусу, а последично и квалитет текста у целоме корпусу. Коначно, ауторство превода уопште није могуће утврдити у највећем описаном корпусу за предметни пар језика (*OpenSubtitles2016*). Може се чак претпоставити да је део преведених текстова у њему настао применом стројнога превођења с енглескога језика. То потенцијално може значити да су неки упарени текстови на српскоме и румунском језику у оба случаја производи стројног превођења.

Што се тиче даље рачунарске обраде текстова који су ушли у корпусе, може се констатовати да су појавнице у тек неколико испитаних корпуса (*Multext-East*, *InterCorp*, *Parasol*, *RomCro* и *DGT-TM*) лематски и морфосинтактички обележене. Обележеност појавница може се сматрати додатном вредношћу ових корпуса јер увелико побољшавају могућности претраживања корпусних текстова када су интегрисани у одговарајућу

платформу с корисничким сучељем. Додатно, треба истаћи да су само појавнице у корпусу *DGT-TM* и појавнице у једној од старијих верзија корпуса *InterCorp*, која се и даље може претраживати, такође обележене синтактичким ознакама за односе према другим појавницама у реченици.

4. Могућности развоја предметних корпуса

Нема сумње да могуће примене (§1) паралелних корпуса који укључују међусобно упарене текстове на румунскоме и српском језику (§2–3) представљају један од темељних основа за даљи развој румунистике у Републици Србији, али и околним истојезичким земљама. Исто вреди за србистику у Румунији и Молдавији. Јасно је и то да је обучавање студената у употреби овога типа корпуса стожер који би омогућио помак у сврсисходнијем оспособљавању стручног кадра у области лингвистике, преводаштва, глотодидактике и других примењених додирних филолошких области. С обзиром на такав значај паралелних корпуса, од изузетне је билатералне језичке (али и мултилатералне државне) важности покренути пројект израде паралелног корпуса с текстовима на румунскоме и српском језику који би био у отвореном приступу и који би се слободно и бесплатно могао претраживати путем платформе с интуитивним корисничким сучељем, као што је платформа паралелног корпуса *ParCoLab* (Miletic et al., 2017; в. §1). Истине за вољу, први су кораци у томе смислу већ постигнути у оквиру корпуса *InterCorp*, пошто су у њега, поред текстова из тзв. књижевног језгра, укључене и разноврсне збирке, од којих за српски с румунским постоји велика збирка филмских титлова *OpenSubtitles2016* и збирка с библијским текстом, али не и остале доступне збирке и постојећи корпуси. Постојећи корпуси у слободном приступу могли би се сви одмах интегрисати у поменуте платформе (уз претходно решавање питања права њихове дистрибуције), као и униформно обележити одговарајућим ознакама за румунски односно српски језик на више нивоа не би ли се увећале могућности претраживања корпусних текстова. Тако би се добио вишедоменски обележени паралелни корпус с предметним паром језика.

Но, имајући у виду да већину тренутно упарених текстова у постојећим корпусима чине преведени текстови, а да је количина изворно писаних текстова на румунскоме и српском језику у тим корпусима занемарива, пожељно би било да се у нови (или само допуњени) корпус унесу текстови директно преведени с румунскога на српски и са српскога на румунски језик. Додатно, збирку тих директно преведених текстова ваљало би издвојити, попут текстуалног језгра у чешкоме корпусу *InterCorp* (в. §2.2). Стварање таквог поузданог језгра текстова упарених на румунскоме и српском погодовало би примени корпуса у областима у којима је важно утврдити

који је језик изворни, а који циљни, као и то који је преводни смер међу дотичним језицима. Како би се овај циљ испунио, неколико је решења. У првом реду, у такав би се корпус могла укључити релативно бројна дела српске књижевности с преводом на румунски језик, као и дела изворне румунске књижевности у српскоме преводу (уп., нпр., Алмажан, 2005). Такође, могуће би било у корпус унети преведена дела румунске мањинске књижевности настале на територији Републике Србије. У другој реду, с обзиром на то да се у Републици Србији у општинама с бројном румунском националном мањином основношколска и средњошколска настава одвија на румунскоме језику, на располагању су бројни скорији уџбеници различитих издавача, али и уџбеници из југословенског периода, за низ стручних предмета. Будући да су ови уџбеници изворно писани на српскоме, а преведени на румунски језик, те будући да је превод, пошто је ауторизован и званично одобрен, високог квалитета, увећали би се домени који би ушли у састав таковог новог, односно допуњеног корпуса. Такође, у нови би се корпус могли унети двојезични административни списи и подзаконска акта која су на снази у општинама Републике Србије у којима је румунски један од мањинских језика. Штавише, томе би се могли прикључити преводи транскрипата српских и југословенских филмова на румунски, будући да су већ израђени транскрипти мањег броја тих филмова на српском језику (уп. Terzić et al., 2020). На тај би се начин добио поуздан вишedomенски корпус с изворним текстовима на једном од корпусних језика. Поред тога, будући да се на јавном сервису Радио-телевизије Војводине свакодневно емитује дневник на румунскоме језику, при чему део вести представљају вести преведене са српскога језика, и ова збирка текстова, која непрекидно расте, представља сигурну основу за развој паралелног корпуса за предметни пар језика. Треба закључно рећи, премда, као што смо овде истакли, могућности за реализацију оваког пројекта постоје, да је ово подухват који очекује нове нараштаје румуниста у Србији и околним истојезичким земљама, као и србиста у румунофонским срединама.

5. Закључна разматрања

У раду је описано 11 паралелних корпуса с текстовима на српскоме и румунском језику. Пошло се од чињенице да су сви описани корпуси део вишејезичних ресурса, код којих, уз само два изузетка (али тек у незнатној мери), текстови нису изворно написани на румунскоме и српском језику, већ су преводи текстова с трећег језика. Стога смо констатовали да су у описаним корпусима међусобно упарени већином текстови на предметним језицима као преводнима. Констатовали смо такође да су корпуси неједнаког обима, да има крајње малих, али и веома — релативно говорећи — великих корпуса. Поред

тога, показали смо да су корпуси састављени од текстова из једнога домена, најчешће књижевног, али да постоје и корпуси с текстовима из новинског, филмског и правног домена, као и с преведеном интернетском текстуалном грађом различитих мотивацијских и образовних говора и предавања. Даље, констатовали смо да само неколико корпуса поседује платформу на којој се преко корисничког сучеља интерно лематизовани и морфосинтактички (па и синтактички) обележени текстови могу претраживати, као и то да је већину текстова (врло често аутоматски прикупљене и упарене, али необележене) могуће у сировом формату слободно преузимати и интегрисати у друге екстерне платформе за претраживање корпуса. То је, показали смо, добра страна постојећих ресурса, јер уз сва садржајна ограничења — пре свега, једнодоменски извор текстова, неуравнотежен обим појавница, упитан ниво квалитета преведених текстова, неодговарајућа упареност и непостојање текстуалних метаподатака — могу у виду одскочне даске послужити у даљем развоју првенствено директно и обосмерно преведених текстова за румунско-српски језички пар. Пошто смо истакли да такви директно преведени текстови не изостају, те да их има у више текстуалних домена, наредни је корак у овој области покретање активности којим би се такав један пројекат од билатералног (али и мултилатералног) значаја успешно остварио.

ЛИТЕРАТУРА

- Алмажан, А. (2005). *Међусобни преводи дела српских и румунских књижевника (1994–2004): писмени рад за стручни испит из библиотечке делатности*. [б. и.].
- Abdelali, F. A., Guzman, F., Sajjad, H. и Vogel, S. (2014). The AMARA Corpus: Building parallel language resources for the educational domain. У N. Calzolari, K. Choukri, T. Declerck, H. Loftsson, B. Maegaard, J. Mariani, A. Moreno, J. Odiж и S. Piperidis (Ур.), *The Proceedings of the 9th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)* (стр. 1856–1862). European Language Resources Association (ELRA).
- Bikić-Carić, G., Mikelenić, B. и Bezлај, M. (2023). Construcción del RomCro, un corpus paralelo multilingüe. *Procesamiento de Lenguaje Natural, 70*, 99–110.
- Brown, P., Cocke, J., Della Pietra, S., Della Pietra, V., Jelinek, F., Mercer, R. и Roossin, P. (1988). A Statistical Approach to Language Translation. У *Coling Budapest 1988 Volume 1: International Conference on Computational Linguistics*

- (стр. 71–76). John von Neumann Society for Computing Sciences.
- Brown, P. F., Lai, J. C. и Mercer, R. L. (1991). Aligning sentences in parallel corpora. У *ACL '91: Proceedings of the 29th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, Berkley (стр. 169–176). Association for Computational Linguistics.
- Čermák, F. и Rosen, A. (2012). The case of InterCorp, a multilingual parallel corpus. *International Journal of Corpus Linguistics*, 17 (3), 411–427.
- Čermák, P. (2019). InterCorp: A parallel corpus of 40 languages. У I. Doval и M. Teresa Sánchez Nieto (Ур.), *Parallel Corpora for Contrastive and Translation Studies: New resources and applications* (стр. 93–101). John Benjamins Publishing Company.
- Erjavec, T. (2012). MULTEXT-East: Morphosyntactic Resources for Central and Eastern European Languages. *Language Resources and Evaluation*, 46 (1), 131–142.
- Granger, S. (1996). From CA to CIA and back: An integrated approach to computerized bilingual and learner corpora. У K. Aijmer, B. Altenberg и M. Johansson (Ур.), *Language in contrast. Symposium on Text-based Cross-linguistic Studies, Lund, Sweden, March 1994* (стр. 38–51). Lund University Press.
- Johansson, S. (2007). *Seeing through multilingual corpora. On the use of corpora in contrastive studies*. John Benjamins.
- Kilgarrieff, A., Rychlý, P., Smrž, P. и Tugwell, D. (2004). The Sketch Engine. У *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress* (стр. 105–116).
- Koehn P. (2005). Europarl: A Parallel Corpus for Statistical Machine Translation. У *Proceedings of Machine Translation Summit X: Papers* (стр. 79–86).
- Lison, P., и Tiedemann, J. (2016). *OpenSubtitles2016: Extracting Large Parallel Corpora from Movie and TV Subtitles*. У N. Calzolari, K. Choukri, T. Declerck, S. Goggi, M. Grobelnik, B. Maegaard, J. Mariani, H. Mazo, A. Moreno, J. Odijk и S. Piperidis (Ур.), *Proceedings of the 10th International Conference on Language Resources and Evaluation LREC 2016* (стр. 923–929). European Language Resources Association (ELRA).
- Miletic, A., Stosic, D. и Marjanović, S. (2017). *ParCoLab: A Parallel Corpus for Serbian, French, and English*. У K. Ekštejn и V. Matoušek (Ур.), *Text, Speech, and Dialogue* (стр. 156–164). Springer International Publishing.
- Reimers, N. и Gurevych, I. (2020). Making Monolingual Sentence Embeddings Multilingual using Knowledge Distillation. У B. Webber, T. Cohn, Y. He и Y. Liu (Ур.), *Proceedings of the 2020 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (EMNLP)* (стр. 4512–4525). Association for Computational Linguistics.

- Rosen, A. (2016). InterCorp – a look behind the façade of a parallel corpus. У Е. Gruszczyńska и А. Leńko-Szymańska (Ур.), *Polskojęzyczne korpusy równoległe. Polish-language Parallel Corpora* (стр. 21–40). Instytut Lingwistyki Stosowanej.
- Rychlý, P. (2007). Manatee/Bonito – A Modular Corpus Manager. У Р. Sojka и А. Horák (Ур.), *1st Workshop on Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing* (стр. 65–70). Masaryk University.
- Schmidt, T. и Wörner, K. (Ур.). (2012). *Multilingual corpora and multilingual corpus analysis (Vol. 14)*. John Benjamins Publishing.
- Steinberger, R., Ebrahim, M., Poulis, A., Carrasco-Benitez, M., Schlüter, P., Przybyszewski, M. и Gilbro, S. (2014). An overview of the European Union's highly multilingual parallel corpora. *Language Resources and Evaluation Journal (LRE)*, 48 (4), 679–707.
- Terzić, D., Marjanović, S., Stosic, D. и Miletic, A. (2020). Diversification of Serbian-French-English-Spanish Parallel Corpus ParCoLab with Spoken Language Data. У Р. Sojka, I. Kopeček, K. Pala и А. Horák (Ур.), *Text, Speech, and Dialogue 12284* (стр. 61–70). Springer.
- Tiedemann, J. (2012). Parallel Data, Tools and Interfaces in OPUS. У N. Calzolari, K. Choukri, T. Declerck, M.U. Doğan, B. Maegaard, J. Mariani, A. Moreno, J. Odijk и S. Piperidis (Ур.), *Proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)* (стр. 2214–2218). European Language Resources Association (ELRA).
- Tyers, F. M. и Alperen, M. S. (2010). SETimes: A parallel corpus of Balkan languages. У S. Piperidis, M. Slavcheva и С. Vertan (Ур.), *Proceedings of the MultiLR Workshop at the Language Resources and Evaluation Conference, LREC2010* (стр. 49–53).
- von Waldenfels, R. (2006). Compiling a parallel corpus of Slavic languages: Text strategies, tools, and the question of lemmatization in alignment. У B. Brehmer, V. Ždanova и R. Zimny (Ур.), *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV) 9* (стр. 123–138). Verlag Otto Sagner.
- von Waldenfels, R. (2011). Recent Development in ParaSol: Breadth for Depth and XSLT based web concordancing with CWB. У D. Majchrakova и R. Garabik (Ур.), *Natural Language Processing, Multilinguality, Proceedings of Slovko 2011* (стр. 156–162). Tribun.
- Xiao, R. (2010). Corpus creation. У N. Indurkha и F. J. Damerau (Ур.), *Handbook of natural language processing, vol. 2* (стр. 147–165). CRC Press.
- Zeroual, I. и Lakhouaja, A. (2022). MulTed: A multilingual aligned and tagged parallel corpus. *Applied Computing and Informatics*, 18 (1/2), 61–73.

Saša Marjanović, Dušica Terzić

**PARALLEL CORPORA WITH ROMANIAN AND SERBIAN LANGUAGES:
CURRENT STATUS AND FUTURE PROSPECTS**

Summary

The paper introduces existing electronic parallel corpora containing texts aligned between the Romanian and Serbian languages. These corpora are evaluated based on various criteria. Firstly, their availability and accessibility are discussed. Secondly, the source language of the texts is considered. Thirdly, an analysis is conducted regarding the composition of text collections, their diversity across domains, the balance between them, and their coverage of word tokens. Fourthly, the extent of token annotation in the corpora is investigated at different linguistic levels, including lemmas, morphosyntactic features, and syntactic roles. Fifthly, it is determined whether the analyzed corpora offer a user interface for text queries, and if so, what search capabilities are supported. The aim of this paper is to present both the strengths and limitations of existing Romanian-Serbian parallel corpora while outlining future considerations for the development of new bidirectional parallel corpora between Romanian and Serbian.

Keywords: parallel corpus, Romanian, Serbian, natural language processing.

Saša Marjanović, Dušica Terzić

**CORPUSURI PARALELE CONȚINÂND LIMBILE ROMÂNĂ ȘI SÂRBĂ:
STADIUL ACTUAL ȘI PERSPECTIVE VIITOARE**

Rezumat

Articolul prezintă corpusurile electronice paralele existente care conțin texte aliniate în limbile română și sârbă. Aceste corpusuri sunt evaluate în funcție de diverse criterii. În primul rând, sunt discutate disponibilitatea și accesibilitatea lor. În al doilea rând, se ia în considerare limba sursă a textelor. În al treilea rând, se analizează compoziția colecțiilor de texte, cât de variate sunt în funcție de domenii, care este echilibrul dintre ele și numărul de cuvinte incluse. În al patrulea rând, se investighează gradul de adnotare la diferite niveluri (leme, trăsături morfosintactice, roluri sintactice) a cuvintelor din corpusuri. În al cincilea rând, se stabilește dacă corpusurile analizate oferă sau nu o interfață de căutare și, în caz afirmativ, ce capacități de căutare prezintă. Scopul acestei lucrări este de a prezenta atât punctele forte, cât și limitele corpusurilor paralele româno-sârbe existente, evidențind în același timp câteva direcții de luat în considerare în vederea dezvoltării de noi corpusuri paralele bidirecționale între română și sârbă.

Cuvinte-cheie: corpus paralel, limba română, limba sârbă, procesarea limbajului natural

Recenzenti radova / Recenzenții articolelor / Peer-reviewers

- dr Maria Aldea, Univerzitet „Babeș-Boliaj”, Kluž-Napoka, Rumunija
dr Mața Andreici, Zapadni univerzitet u Temišvaru, Rumunija
dr Ksenija Aykut, Univerzitet u Beogradu, Srbija
dr Ioana Baskerville, Rumunska akademija nauka – Iași, Rumunija
dr Roxana Bârlea, Univerzitet u Eks Marseju, Francuska
dr Diana Boc-Sînmărghițan, Univerzitet medicine i farmacije „Viktor Babeș”, Temišvar,
Rumunija
dr Mirela-Ioana Borchin, Zapadni univerzitet u Temišvaru, Rumunija
dr Saša Bradašević, Univerzitet u Beogradu, Srbija
dr Iosif Camară, Univerzitet „Aleksandar Joan Kuza”, Jași, Rumunija
dr Emina Căpălnășan, Zapadni univerzitet u Temišvaru, Rumunija
dr Cosmin Căprioară, Univerzitet Ovidijus, Konstanca, Rumunija
dr Oana Magdalena Cenac, Univerzitet „Donji Dunav”, Galaci, Rumunija
dr Florin Cioban, Univerzitet „Lorand Etvoș” u Budimpešti, Mađarska
dr Marcela Ciortea, Univerzitet „1. decembar 1918”, Alba Julija, Rumunija
dr Iulia Cosma, Univerzitet u Padovi, Italija
dr Ioan Cristescu, Univerzitet Hyperion Bukurešt, Nacionalni muzej rumunske književnosti,
Rumunija
dr Ioan-Mircea Farcaș, Tehnički univerzitet Kluž-Napoka – Univ. centar sever, Baja-Mare,
Rumunija
dr Oliviu Felecan, Tehnički univerzitet Kluž-Napoka – Univ. centar sever, Baja-Mare,
Rumunija
dr Irina Floarea, Rumunska akademija nauka – Bukurešt, Rumunija
dr Anca Gâță, Univerzitet „Johanes Gutenberg”, Majnc, Nemačka
dr Gabriela Glăvan, Zapadni univerzitet u Temišvaru, Rumunija
dr Octavian Gordon, Univerzitet u Bukureštu, Rumunija
dr Sorin Guia, Univerzitet „Aleksandar Joan Kuza”, Jași, Rumunija
dr Joana Hadži-Lega Hristoska, Univerzitet Sv. Kiril i Metodije, Republika Severna
Makedonija
dr Emilia Ivancu, Univerzitet u Helsinkiju, Finska
dr Ivana Ivanić, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
dr Adelina Emilia Mihali, Rumunska akademija nauka – Kluž-Napoka, Rumunija
dr Marius Miheț, Univerzitet Komenskog u Bratislavi, Slovačka
dr Ivana Milojević, Univerzitet u Beogradu, Srbija
dr Mirjana Mirić, Balkanološki institut SANU, Srbija
dr Nicoleta Mușat, Zapadni univerzitet u Temišvaru, Rumunija
dr Rodica Nagy, Univerzitet „Štefan Veliki”, Sučava, Rumunija
dr Gina-Aurora Necula, Univerzitet „Donji Dunav”, Galaci, Rumunija
dr Florin Oprescu, Univerzitet u Beču, Austrija
dr Virđinija Popović, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
dr Marina Puja-Badesku, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija

dr Daniela Răuțu, Rumunska akademija nauka – Bukurešt, Rumunija
dr Biljana Sikimić, Balkanološki institut SANU, Srbija
dr Dan Gabriel Sîmbotin, Rumunska akademija nauka – Iași, Rumunija
dr Ioana-Silvia Sonea, Univerzitet „Babeș-Boliaj”, Kluž-Napoka, Rumunija
dr Laura Spariosu, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
dr Dejan Stosic, Univerzitet u Tuluzu - Žan Žores, Francuska
dr Narcisa Știucă, Univerzitet u Bukureštu, Rumunija
dr Harieta Topoliceanu, Univerzitet u Torinu, Italija
dr Anca Ursa, Univerzitet medicine i farmacije „Juliju Hacijeganu”, Kluž-Napoka, Rumunija
dr Ana-Veronica Vlasin, Rumunska akademija nauka – Kluž-Napoka, Rumunija

**Lektura i prevod rezimea / Corectură și traducerea rezumatelor /
Proofreading and translation of summaries**

dr Monica Huțanu
dr Mirjana Ćorković
msr Mirela Belada
msr Simona Popov
msr Marina Kolesar

**Grafička priprema / Tehnoredactare computerizată / Layout
Predrag Žižović**

Tiraž / Tiraj / Print run
70 primeraka

Ștampa / Tipărit la / Printed by
MAB, Beograd

Ovaj zbornik objavljen je uz finansijsku pomoć Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije i kompanije Windvision.

Acest volum apare cu sprijinul financiar al Ministerului Științei, Dezvoltării Tehnologice și Inovației și al companiei Windvision.

This volume is published with the financial support of the Ministry of Science, Technological Development and Innovation and the Windvision Company.

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

811.135.1(082)
821.135.1(082)
82.09(082)

LIMBA, literatura, cultura română: provocări și perspective / editori Mirjana Ćorković ... [et al.]. - Belgrad : Facultatea de Filologie, 2023 (Beograd : MAB). - 516 str. ; 24 cm. - (Edicija Naučni skupovi / [Facultatea de Filologie, Belgrad])

Na spor. nasl. str.: Rumunski jezik, književnost, kultura: izazovi i perspektive = Romanian language, literature, culture: challenges and perspectives / urednici, editors Mirjana Ćorković ... [et al.]. - «Тematski zbornik Rumunski jezik, književnost, kultura - izazovi i perspektive obuhvata radove predstavljene na istoimenoj međunarodnoj konferenciji, održanoj od 25. do 26. maja 2023. god. na Univerzitetu u Beogradu povodom obeležavanja 60 godina postojanja Grupe za rumunski jezik i književnost na Filološkom fakultetu.» --> Predgovor. - Radovi na rum., srp. i engl. jeziku. - Tiraž 70. - Str. 9-11: Cuvânt-înainte / Editorii. - Napomene i bibliografske reference uz radove. - Bibliografija uz svaki rad. - Rezimei na engl. ili srp. ili rum. jeziku uz svaki rad.

ISBN 978-86-6153-730-1

1. Ćorković, Mirjana, 1976- [urednik] [autor dodatnog teksta]
a) Румунски језик - Зборници b) Румунска књижевност - Зборници
v) Компаративна књижевност - Зборници

COBISS.SR-ID 133115401

